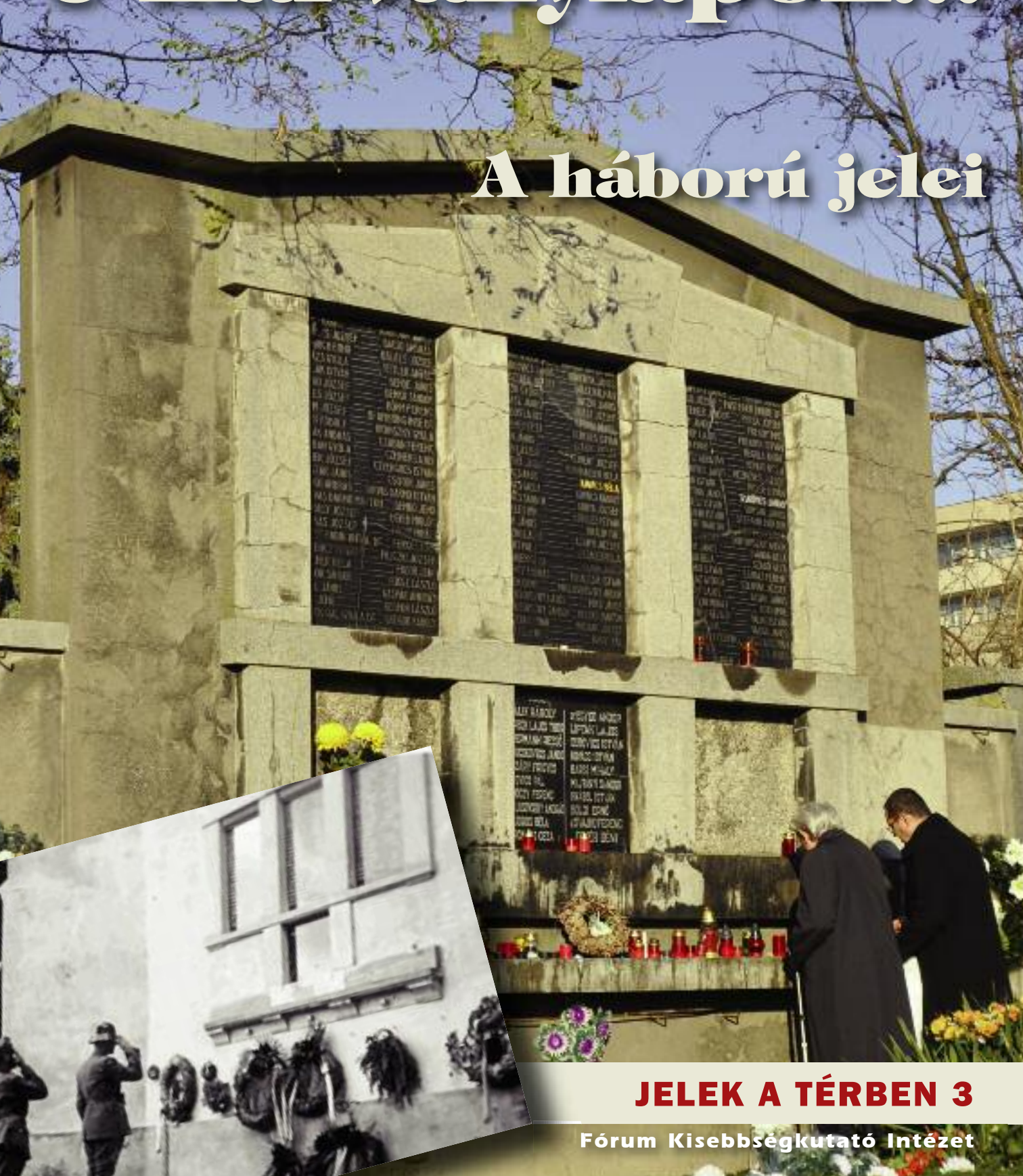

L. JUHÁSZ ILONA

Neveitek e márványlapon...

A háború jelei

JELEK A TÉRBEN 3

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Neveitek e márványlapon...
A háború jelei

Jelek a térben 3.
Neveitek e márványlapon...
A háború jelei

Sorozatszerkesztő
Liszka József

L. JUHÁSZ ILONA

**Neveitek
e márványlapon...**

A háború jelei

**(Adalékok a világháborús emlékjelek
etnológiai szempontú értelmezéséhez)**

Lektorálták:

Dr. habil. Keményfi Róbert, PhD.
doc. PhDr. Liszka József, PhD.
doc. PhDr. Szarka László, CSc.

A kötet megjelenését a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma
Nemzeti Kisebbségek Programja 2010 támogatta

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín 2010

S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

A címdalón a rozsnyói hősök emléktáblája a temetőben (L. Juhász Ilona felvétele 2010)
és eredeti helyén a Rákóczi Őrtorony falán 1942-ben (archív felvétel)

© L. Juhász Ilona, 2010
© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010

ISBN: 978-80-89249-48-0

Tartalom

Előszó.....	9
1. Bevezetés	11
2. Kutatástörténet	15
3. A háborúk jelei a politikai események tükrében	17
3.1. Az első világháború (1914–1918)	17
3.1.1. A nemzeti áldozatkészség szobrai	26
3.1.2. Királyszobrok és királyábrázolások a háborús emlékeken	44
3.1.3. Hősök ligete, Hősök kertje, Hősök parkja.....	52
3.1.4. Emlékkutak: Hősök kútja, Béke kútja.....	55
3.1.5. Képzőművészet és háború (harctéri festészet)	56
3.2. Forradalmak és impériumváltás (1918–1919).....	59
3.3. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938).....	67
3.4. Visszacsatolás és a második világháború időszaka (1938–1944)	78
3.4.1. Országzászlós háborús emlékjelek	88
3.5. A szocializmus időszaka (1945/1948–1989)	96
3.5.1. Harci eszközök mint háborús emlékjelek.....	99
3.5.2. Felszabadulási emléktáblák	107
3.6. Az 1989 utáni időszak.....	116
3.6.1. Folklorizmus kopjafák.....	120
3.6.2. A Matica slovenská emléktáblái	123
4. Holokauszt	127
4. 1. A zsidó holokauszt emlékjelei	127
4. 2. A roma holokauszt emlékjelei	159
4.3. Zsidómentők emlékjelei	164
4.3.1. Salkaházi (Schalkház) Sára	167
4.3.2. Bernovits Vilma	169
4.3.3. Slachta Margit.....	170
4.3.4. Raoul Wallenberg	172
4.3.5. Nemes Lelkek parkja (Park ušľachtilých duší)	174
5. Szakrális kisémlékek mint a háborúk jelei.....	177
5.1. Az állítatás okai és körülményei.....	180
5.2. Emléktáblák	184
5.3. Keresztek, feszületek	186
5.3.1. Magánszemélyek által állított, háborús emlékjelként funkcionáló keresztek.....	186
5.3.2. Közösségek által állított, háborús emlékjelként funkcionáló keresztek.....	188
5.3.3. A Magyar Honvédség által állított emlékkeresztek az elfoglalt ukrán területeken.....	191
5.4. Szentek szobrai	191
5.4.1. Szent Vendel	192
5.4.2. Szent Mihály.....	192
5.4.3. Szent Flórián.....	193
5.4.4. Szentháromság.....	193
5.4.5. Szent Borbála.....	193
5.4.6. Emlékművek Jézus- és angyalábrázolásokkal.....	193

5.4.7. Szentek szobrai idegen földben nyugvó katonák jelképes síremlékein	195
5.5. Mária-ábrázolások szakrális kisemlékeken	195
5.5.1. Képoszlopok	196
5.5.2. Lourdes-i barlangok, hálatáblák	196
5.5.2.1. Hálatáblák	197
5.5.3. Kápolnák	200
5.6. Kálvária	203
5.7. Harangláb és emlékmű lélekharanggal	204
5.7.1. Harang	204
5.8. Református, evangélikus és zsidó szakrális kisemlékek	205
5.9. Összegzés	205
6. Az emlékjelek állíttatói	215
6.1. Emlékművek az állíttatók emlékére	219
7. Az emlékművek alkotói, készítői	221
7.1. Finta Sándor háborús emlékjelei Pöstyénben és környékén a korabeli sajtó tükrében	222
7.2. További ismert alkotók háborús emlékjelei a korabeli sajtó tükrében	226
8. Az emlékjelek feliratai	231
9. Összefoglalás	241
Irodalom	245
Feldolgozott periodikumok	252
Melléklet	253
Az első világháború (1914–1918)	255
A nemzeti áldozatkészség szobrai	256
Királysobrok és király-ábrázolások a háborús emlékeken	260
A trencsényi Hunnia emlékmű	264
Képzőművészet és háború (Harctéri festészet)	273
Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938)	278
A csallóközaranyosi emlékműavatással kapcsolatos dokumentumok	282
A Nemesócsán rendezett gyászünnepély dokumentumai	287
A zsidók első világháborús emlékjelei	294
A pozsonypüspöki emlékmű	295
Az udvardi világháborús emlékmű	300
A gútori emlékmű	306
A visszacsatolás és a második világháború időszaka (1938–1944)	309
A szocializmus időszaka (1945/1948–1989)	336
Az 1989 utáni időszak	339
Az érsekújvári legionárius-emlékjel ügye	352
Holokausz	355
Hősök kultusza – emlékjelek és rítusok Rozsnyó főterén	364
Földrajzi mutató	401

*„Ezek az áldozatok köteleznek bennünket:
szlovákokat, cseheket, magyarokat arra,
hogy közösen igyekezzünk az egyesült Európába,
amelyben a területek elhódítása értelmét veszíti
és a Duna mindkét partján élőket békében összeköti”*

(Az 1919-ben Párkányban zajlott csata
cseh és magyar áldozatainak emlékére 1999-ben
állított közös cseh–magyar emlékmű felirata.)

Előszó

Háborús emlékjelekkel kezdetben csupán érintőlegesen foglalkoztam, mégpedig a temetkezési szokásokkal és temetőkkal kapcsolatos írásaiban tettem említést ezekről. Elsősorban arra figyeltem akkor, miként örökítették meg a háborús áldozatok emlékét a különféle temetői sírjeleken. Az évek során aztán egyre több ilyen, utamba kerülő objektumot fényképeztem le, a témával azonban továbbra sem szándékoztam behatóbban foglalkozni. Amikor viszont 2006-ban meghívást kaptam Ausztriába, a Kisemlékkutatók 16. Nemzetközi Konferenciájára, úgy döntöttem, a Dél-Szlovákiában állított, a két világháborúhoz kötődő emlékjeleket mutatom majd be. Mivel a tervbe vett előadáshoz² kiegészítő gyűjtésre volt szükség, egyre jobban beleástam magam a témába. Menet közben rá kellett jönnöm, mennyivel szerteágazóbb és gazdagabb téma ez, mint ahogy azt eredetileg feltételeztem. Az akarva-akaratlan összegyűlt adathalmaz aztán már szinte önmaga kívánta a folyamatos bővítést. Ezért aztán más témák kutatása során (mellett), lehetőség szerint tovább gyűjtöttem a háborús emlékjelekre vonatkozó adatokat, elsősorban a korabeli sajtóból. Az utamba kerülő objektumokat módszeresen lefényképeztem, valamint a világhálónak köszönhetően is sok hasznos információhoz jutottam. Az 1989-es rendszerváltás óta számos dél-szlovákiai helytörténeti kiadvány jelent meg. Noha ezek színvonala nagyon ingadozó, mégis fontos források, sok adalékot találtam bennük a háborús emlékjelekkel kapcsolatban is. Így állt össze az az adatmennyiség, amelyet – bizonyos fokú feldolgozás után – már érdemesnek látszott közre is adni. Ezt az „első közlemény”-t tartja most kezében a Kedves Olvasó. Az összegyűjtött képanyag és más – elsősorban a sajtóból származó – források válogatása, illetve a kötet írása során egy komplex kép kialakítására, megrajzolására törekedtem. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy az általam felvázolt kép korántsem tekinthető teljesnek, bizonyára sok fontos szempont elkerülhette a figyelmemet, s kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódások is előfordulhatnak egy-egy emlékjeltípus, illetve korszak javára vagy kárára. Bevallom, ma már sokkal célszerűbbnek vélem egy-egy adott korszak alapos feltárását, de azt is egy kisebb régió vagy egy konkrét település viszonylatában tenném.

Terjedelmi okokból kimaradt a kötetből a katoná- és hadifogoly-temetők, illetve az elesettek temetői sírjeleinek részletezőbb bemutatása. Mivel ezeknek az emlékjeleknek néprajzi szempontú bemutatásához szorosan kapcsolódnak a katonatemetések a hátszágban és a csatatereken egyaránt, a téma kibontása szétfeszítette volna e kötet kereteit. Ezért döntöttem úgy, hogy a téma komplex bemutatására a közeljövőben még visszatérek. Terveim szerint ekkor közlöm majd az emlékjelekhez kapcsolódó rítusok, programok és beszédek már most a rendelkezésemre álló dokumentumait, illetve azok elemzését. A háborús emlékjelekkel kapcsolatos részletesebb elméleti összefoglalás ugyancsak ekkorra marad. A sajtó tanulmányozása során az is kiderült számomra, hogy a néprajztudomány módszereivel is vizsgálható háború jelei kategóriát szinte a végtelenségig bővíthetnénk. Az emlékezés és emlékeztetés emlékjelein túl ide sorolhatjuk például a különféle jótékony célból árusított tárgyakat (az első világháború idején például a szövetségi hűség gyűrűjét, a magyar talizmánt, az időreform naptárát stb.), az első világháború idején tevékenykedő harctéri festők alkotásait, a katonák által a fronton készített különféle emlék- és használati tárgyakat stb. Tanulságos lenne például (hogy egy szélsőséges példát hozzak) a *Dörmögő Dömötör* című gyermeklap első világháború idején megjelent évfolyamainak áttekintése és elemzése. A szerkesztők a lap címadó mackóját is végigutaztatták a fronton, aki rendszeresen beszámolt olvasóinak az ott látottakról írásban és képekben egyaránt. Nem folytatom a sort, hiszen végtelen sok vonatkozása, „jele” van mindkét világháborúnak. Az önkényesen kiemelt témák vázlatos bemutatásával csupán érzékeltetni szerettem volna milyen széles értelemezhető és kutatható jeleket hagyott hátra

1 A konferenciára végül nem jutottam el, azonban a tervezett előadás szövegének kibővített, átdolgozott változata később magyarul (L. Juhász 2007a) és németül is (L. Juhász 2008a) megjelent.

a két háború, s hogy a néprajztudomány művelői számára (is) milyen sok témával kecsegtet. Munkámmal egyben azt is szerettem volna bizonyítani, hogy a korabeli sajtóforrások alapján milyen sok szempontból és milyen részletesen mutatható be egy-egy problémakör, s milyen végtelen lehetőségek rejlenek ennek a forráscsoportnak a kiaknázásban.

Ezek feltárása sok adalékkal gazdagíthatja, esetleg részben módosíthatja a kutatott területtel kapcsolatos eddigi képet néprajzi, kultúrtörténeti és egyéb vonatkozásban is. A részben már összegyűjtött anyag alapján több téma feldolgozását is tervezem a közeli-távolabbi jövőben. Az 1916-os román betörést követően a mai Szlovákia területére érkezett erdélyi menekültekkel kapcsolatos korabeli sajtóhírek és a témához kapcsolódó, szintén a sajtóban megjelent szöveges folklóranyag már összegzésre és publikálásra vár. Károly király gyermeknyaraltatási akciója 1918-ban, az oroszok által feldúlt kárpáti falvak újjáépítése céljából meghirdetett országos mozgalom, valamint a jótékony célból árusított különböző tárgyak, amulettek szerepének bemutatását szintén tervezem.

Befejezésül köszönetemet szeretném kifejezni az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíj Programjának, a kutatáshoz nyújtott támogatásért. Ugyancsak köszönettel tartozom a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica programja által nyújtott segítségért. Bár ez utóbbinál konkrétan nem pályáztam erre a témára, azonban más témák kutatására elnyert ösztöndíjaim során lehetőségem adódott a párhuzamos adatgyűjtésre a budapesti könyvtárak hírlapgyűjteményeiben. Végül, de nem utolsósorban megköszönöm családom azon megértő támogatását, amit e kötet „megszül(et)ése” közben tanúsított...

Bízva abban, hogy kötetemmel talán sikerült a háborúhoz kapcsolódó jelenségek és tárgyi emlékek kutatására ráirányítanom a figyelmet, talán remélhetjük, hogy a közeljövőben akár regionális vagy lokális keretekben újabb kutatások is megvalósulnak, s ezek alapján egy sokkal plastikusabb képet kaphatunk majd a világháborúk emlékjeleiről, s e két világégéshez kapcsolódó egyéb – ma még kevésbé ismert – történetekről is.

Keszegfalva, 2010. augusztus 10.

L. Juhász Ilona

1. Bevezetés

Munkámban Dél-Szlovákia zömében magyarulta vidékein található vagy egykor létezett olyan emlékjeleket mutatom be, amelyek közvetlenül vagy közvetve kötődnek az első és a második világháborúhoz, s abból a célból készültek, hogy e két világégés során életüket veszített személyek emlékét – az elesett katonák és polgári áldozatokét egyaránt – megőrizték.

Az adatgyűjtés során, saját terepkutatásaimon túl,² elsősorban a vizsgált területen megjelent korabeli országos és regionális lapok a témával kapcsolatos anyagát vizsgáltam.³ A különböző hírek és részletes beszámolók segítségével viszonylag pontosan rekonstruálhatók az emlékjelek állításával kapcsolatos tendenciák. A háborúhoz kötődő monumentumok állításáról, vagy az azoknál lezajlott ünnepségről olyan részletes beszámolók is megjelentek, amelyekben sokszor még az emlékműhöz elhelyezett koszorúra írt szövegeket is közölték. Számos esetben olvashatók a szónoklatok teljes szövegei, vagy azok terjedelmes összefoglalásai. Ugyancsak gyakran közöltek ebből az apropóból – általában valamelyik helyi értelmiségi (pap, tanító) által – írt alkalmi verset is. Sok esetben végigkövethetjük egy emlékjelet sorsát az ötlettől a gyűjtésen át egészen a felavatásáig. Fontos adalékokhoz juthatunk továbbá az emlékműveknél rendezett ünnepségekre, megemlékezésekre, valamint a kapcsolódó kultusz korszakokénti változásaira vonatkozóan is. A híradásokból fény derül az emlékjelet állítók és állíttatók, illetve az ötletet felvető személyek vagy szervezetek, adakozók kilétére, s megtudható, kik vettek részt az ünnepségeken, mely politikus, illetve politikai párt képviseltette magát. Valamennyi témánál bőségesen idézem majd ezeket a híreket.

Noha a regionális, illetve a helyi lapokra mint nélkülözhetetlen, fontos információkat hordozó forráscsoportra Szilágyi Miklós már évtizedekkel korábban felhívta a figyelmet (Szilágyi 1986, 41–50), ám a forráscsoport a mai napig nem vált a magyar néprajz általánosan elfogadott és kellőképpen kiaknázott bázisává, aránylag kevés kutató használta fel munkája során ezt a – véleményem szerint – kihagyhatatlan lehetőséget. Pozitív ellenpéldaként Kovács Ákos munkásságát említhetem, aki a korabeli sajtóból nyert információk segítségével többek közt néhány tévhitet (a tárogató mint ősi magyar hangszer; az aratóünnep ősisége stb.) is megcáfolt (Kovács 2006).

Veres Emese Gyöngyvér a román hadsereg 1916 augusztusában végrehajtott erdélyi betörését, valamint annak következményeit bemutató dokumentumgyűjteményében az események rekonstruálásában nagyrészt a korabeli sajtóhírekre támaszkodik (Veres 2008).

Megvallom, hogy a kutatott területen szlovák nyelven megjelent lapokat egyelőre nem vizsgáltam, csupán néhány kétnyelvű (magyar–szlovák) periodikumot. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy egy pontosabb kép megrajzolásához szükség lett volna a szlovák nyelvű sajtó áttanulmányozására is. A munka rendkívüli időigényessége miatt ez egyelőre nem állt módomban. A vizsgált magyar nyelvű periodikumok száma aránylag magas, mivel arra törekedtem, hogy ezek lehetőleg minél jobban (és árnyaltan) fedjék le a kutatott területet. Az első világháborúhoz kötődő emlékjelek kutatása során a zömében szlovák lakosságú nagyobb városokban megjelent (magyar vagy német nyelvű) hírlapokat is átlapoztam, s ennek köszönhetően számos olyan emlékjelről szerezhettem tudomást, amelyeket az első Csehszlovák Köztársaság idején ledöntöttek vagy megsemmisítettek, s ma már senki sem emlékszik rájuk. Mivel nagyon sok anyagot sikerült összegyűjtenem, nem kis fejtörést okozott a válogatás. Nehéz volt eldöntenem, hogy mit használjak fel, illetve mit hagyjak ki, melyik az a cikk, amely a leginkább alkalmas az adott jelenség bemutatására. Annak érdekében, hogy a sok idézet teljesen szét ne feszítse

2 Az adatok, amelyekre külön hivatkozás nem történik, saját kutatási eredmények.

3 Kivételt a Sátoraljaújhelyen megjelent *Zemplén* és az ungvári *Ung* című lap képez, ugyanis ezek voltak számomra hozzáférhető sajtóforrások, amelynek a segítségével információhoz juthattam, az Ung-vidék, illetve a Bodroghöz településeire vonatkozóan.

a munka kereteit, a Mellékletben viszonylag nagy mennyiségű dokumentumot adok közre. Egy-egy adott objektum, illetve az ahhoz kötődő jelenség részletesebb szemléltetése céljából fontosnak tartom több újságcikk teljes terjedelmében való közlését, illetve csak részbeni rövidítését. Ezek egymás mellett, illetve utáni közlésével – meggyőződésem szerint – komplexebb és plasztikusabb kép rajzolódhat ki előttünk egy-egy emlékjel történetéről és funkcióváltozásairól az impériumváltások során. Lényegében az újságcikkek mintegy helyettesítik a korabeli adatközlőt, az esemény szemtanúját, aki-nek szóbeli elmondása alapján kísérelhettem volna meg rekonstruálni a történeteket. Ezek „egybeolvasásával” az érdeklődő Olvasó akár egy saját kép kialakítását, „rekonstrukcióját” is megkísérelheti.⁴

Háborúk jeleinek azokat az emlékjeleket tekintem, amelyek valamilyen módon a két világégéshez kötődnek. Tehát ide sorolom a háborús emlékjel funkcióját betöltő valamennyi objektumot: emlékműveket, emléktáblákat, a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható emlékjeleket (kereszteket, feszületeket, szentek szobrai, haranglábakat, harangokat, kápolnákat stb.), kopjafákat/emlékoszlopokat, illetve a háború áldozatainak sírjeleit (katonákét és civilekét egyaránt), valamint a katoná- és hadifogoly-temetőket is.

Az általam kutatott területet a Pozsonytól Szlovákia legkeletibb részéig végighúzódnó hol vékonyodó, hol pedig szélesedő, elsősorban magyarok által lakott, körülbelül 500 kilométer hosszú határmenti sáv képezi. Az első világháború idején a mai Szlovákia területéről származó katonák a Monarchia különböző nációival együtt a magyar császári és királyi hadsereg kötelékében harcoltak. A vizsgált területen harci cselekményekre nem került sor, ezek csupán a mai Szlovákia északkeleti részén érintettek aránylag kisebb területet. A trianoni békeszerződés értelmében, a mai magyarlakta terület 1920-ban az első Csehszlovák Köztársaság részévé vált. A csehek és a szlovákok tehát egy önálló állam létrejöttének megpecsételését köszönhetik a békeszerződésnek, míg a magyarok egyik nappal a másikkal egy idegen országba kerültek anélkül, hogy lakóhelyet változtattak volna. A hivatalos állampolitika és a szlovák lakosság ezt a döntést egyfajta elégtételként élte meg az egykori magyarosítási politika következtében őket ért sérelmekért, ezzel szemben a magyarok számára egyfajta katasztrófával ért fel.

Az első bécsi döntés értelmében a területet 1938-ban visszacsatolták Magyarországhoz (vö. Simon 2010), tehát az innen származó katonák a Magyar Honvédség kötelékébe kerültek, amely a nemzetiségi összetétel szempontjából sokkal homogénebb volt, mint az egykori osztrák–magyar hadsereg, illetve a csehszlovák hadsereg, ahol a magyarok 1938-ig katonai szolgálatot teljesítettek. A mai Szlovákia többi részén létrejött a Tiso-féle fasiszta Szlovákia. Ebben az időszakban a kutatott terület zsidó polgárainak zöme is a szervezett emberirtás, a holokauszt áldozatává vált. A második világháború befejezése után nagyjából az 1920-ban meghúzott szlovák–magyar határ lett Csehszlovákia új déli államhatára, így több mint 600 000 magyar ismét egy idegen állam polgárává vált, ráadásul a kassai kormányprogram értelmében a Csehszlovákia területén élő németekkel egyetemben kollektíven háborús bűnösnek nyilvánították őket. A szlovák–magyar lakosságcsere keretében Szlovákiából több mint 80 ezer magyart telepítettek át, többen önként távoztak Magyarországra, egy részüket pedig Csehországba, munkára deportálták (Vadkerty 2001; vö. Szarka 2007; Szarka 2003).⁵ A szlovákiai németek hasonló sorsra jutottak (a korábbi, kb. 150 ezres németiségből mára alig 10 ezrenyi maradt), ezáltal az ország nemzetiségi összetétele jelentős mértékben megváltozott (vö. Liszka 2003, 175–183).

Az általam kutatott terület tehát az első világháború kitörése óta eltelt majdnem egy évszázad során több impériumváltást is megért. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy bár 1993-ban létrejött az önálló Szlovákia, ez a tény azonban témánk szempontjából egyáltalán nem meghatározó, az emlékjelekkel kapcsolatos jelenségekre ugyanis nem gyakorolt hatást. Ezzel szemben sokkal fontosabb választóvonalat képez az 1989-es rendszerváltozás, tehát indokolt volt, hogy az azóta eltelt időszakot külön fejezetben tárgyaljam.

⁴ Korabeli szöveget az akkori helyesírással, betűhíven közlöm.

⁵ A legutóbbi, 2001. évi népszámlálás adatai alapján ma Szlovákiában 520 528 magyar él, ami az összlakosság 9,7 százalékát teszi ki (a demográfiai alakulás további részleteihez lásd Gyurgyik 2004).

Az emlékjelek állításának gyakorlatát az impériumváltások, valamint az 1989-es rendszerváltás tükrében a következő 5 időintervallumban mutatom be:

1. Az első világháború időszaka: 1914–1918
2. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka: 1918–1938
3. Az 1938-as visszacsatolástól 1944-ig
4. 1945–1989
5. Az 1989-es rendszerváltástól napjainkig

Az anyag ilyenvaló kronológiai tagolása persze rendkívül bonyolult: egyrészt lehetne az események, az áldozatok időpontját venni vezérfonalként, másrészt a konkrét emlékművek állításának időpontját. Mivel azonban sok esetben ugyanazon monumentumra idővel több más esemény emléke is rávésésre került, tulajdonképpen ezt a két szempontot ötvöztem, s az esemény „súlyának” megfelelően tárgyalom az egyik vagy a másik (sok esetben, legalább említés szintjén mindkét) időszakban.

A politikai jellegű emlékművek, emlékjelek funkciójából adódik, hogy az uralkodó képzőművészeti irányzatok stílusjegyein túl magukon viselik annak a kornak az uralkodó eszmei-politikai lenyomatát is, amelyben készültek. A háborúk jeleinek kutatásakor figyelembe kell vennünk az első világháború kitörését követően napjainkig lezajlott impériumváltásokat, valamint a meghatározó politikai változásokat, ugyanis csak ezek tükrében értelmezhetők egyrészt maguk az alkotások, azok szimbólumrendszere, valamint a hozzájuk kötődő ünnepek és rítusok is. Sokat elárul az adott korszakról a felavatási/felszentelési ünnepség programja, az elhangzott műsorszámok és természetesen az ünnepi beszédek és sok egyéb tényező is. Figyelembe kell venni azonban, hogy a háborús emlékjelekkel kapcsolatos, sajtóban megjelent beszámolók, az ötlettől a megvalósulásig, illetve a későbbi ünnepekről szóló hírek zöme a hivatalos ideológiát közvetítik, amely ideológiával nem mindenki azonosult (ezért volt hasznos időként egyazon térség, egy időben megjelenő, más-más ideológiai színezetű sajtóorgánumnak az áttekintése). Egyetérthetünk Zeidler Miklós megállapításával, miszerint „...verbálisan a szóhasználat, képileg pedig a szimbólumrendszer ténylegesen eligazít egy adott korszak társadalmának (irányított) közgondolkodása felől. Ebből következik, hogy egy-egy adott történeti korszak vagy politikai rendszer jellegadó tényezőit saját toposzain, közhelyein, szimbólumain keresztül is megismerhetjük. S ha a (politikai) kultúrának ezeket az elemeit megismerjük, az adott időszak közgondolkodásának, közéletének, általános szellemi környezetének megértéséhez is kulcsot kapunk” (Zeidler 2009, 192–193). Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy az 1989-et követő időszak kivételével a sajtót szinte folyamatosan cenzúrázták, s a háborúval és a katonasággal kapcsolatos írásokra megkülönböztetett figyelmet fordítottak.

Fontos üzenetet hordoznak az emlékjeleken megjelenő szimbólumok is, amelyek az impériumváltások során többször változtak, illetve egy-egy időszakban hangsúlyosabban jelentek meg. Bizonyos szimbólumok napjainkban ismét gyakrabban és egyre több helyen bukkannak fel (turul, Szent Korona, csodaszarvas stb), igazolva Zeidler Miklós irreredenta jelképekkel kapcsolatos megállapításait, miszerint: „a szimbólumok a társadalom mozgósításának eszközei, a rájuk épülő politikai mítoszok pedig olyan »megszemélyesített kollektív vágyak«, amelyek a modern korban kifinomult elméleti konstrukciókká nőnek az irracionális meggyőződés igazolására. E mítoszok fenntartását nem csupán a tradicionális közösségekben, hanem a modern társadalmakban is afféle »varázsszavak« és rendszeresen ismétlődő rítusok segítik” (Zeidler 2009, 193).

Mivel a háborúhoz kötődő emlékjelek formai és funkcionális szempontból nagyon különböznek és sok az átfedés is, ezért a csoportosítás, tipologizálás ebből a szempontból is problematikus volt. Felmerült tehát a kérdés, hogy formai szempontból kíséreljem-e meg egyáltalán a csoportosítást, vagy pedig az egyes időintervallumokban külön-külön tárgyaljam valamennyi kategóriát, típust. Legcélszerűbbnek az időrendi sorrend választása tűnt, tehát az első világháború időszakával kezdve napjainkig, történetiségében mutatom az egyes emlékjeleket, s a hozzájuk kapcsolódó különböző jelenségeket is. Néhány emlékjeltípus szorosan kötődik egy bizonyos korszak ideológiájához, ezeket külön alfejezetben tárgyalom. Ilyenek például az első világháború idején elterjedt, a nemzeti áldozatkészség szobra kategóriába

tartozó objektumok, illetve a királyszobrok, az 1938-as visszacsatolás után megjelent országzászlós háborús emlékművek, valamint az emlékjelként funkcionáló harci eszközök (mint a tank és az ágyú), amelyek 1945 után tűntek fel tájainkon. Formai szempontból is külön kategóriát képviselnek a fából faragott emlékoszlopok/kopjafák, amelyek háborús emlékjelként az 1989-es rendszerváltás után terjedtek el a térségben. Ezek nem csupán formai, hanem ideológiai szempontból is egy sajátos csoportot alkotnak, mivel magyar nemzeti szimbólumként tekintenek rájuk, függetlenül attól, hogy milyen ornamentumok vagy jelképek szerepelnek rajtuk (vö. L. Juhász 2005). A holokausz emlékjelei szintén speciális csoportot alkotnak. A róluk szóló fejezetben külön tárgyalom a zsidó és a roma holokausz, valamint a zsidómentők emlékjeleit, és az áldozatok emlékét megőrkítő családi sírjeleket is. A hagyományosan értelmezett szakrális kisemlékek kategóriájába tartozó háborús emlékjelek (emléktemplomok, emlékkápolnák, kálváriák, lourdes-i barlangok, szentek szobrai, harangok, haranglábak, kérő- és hátalábak, szentképek stb.) egy kategóriába kerültek. Mivel valamennyi korszakban állítottak ilyeneket, s napjainkban sem szakadt meg ez a folyamat, az átfedések elkerülése miatt volt szükség egy ilyen külön fejezetre. A vallás, illetve a népi vallásosság szempontjából történő csoportosítás egy egészen más megközelítést tesz lehetővé mind formai, mind pedig az ezekhez az objektumokhoz kötődő rítusokat illetően. Egy rövid fejezetben kitérek a Matica slovenská által a közelmúltban elhelyezett emléktáblákra is, amelyeket a második világháború szlovák áldozatainak állított.

A sajtóhíreknek köszönhetően több olyan emlékjelről is tudomást szerezhethünk – elsősorban az első világháború idejéből –, amelyek ma már nem léteznek, s az emlékezetből is kikoptak. Mivel az adott korban jelentős funkciót töltöttek be, sok fontos adalékkal szolgálnak a témánkhoz, így indokoltnak tartottam ezek bemutatását is. Még azokban az esetekben is, amikor ezek szlovák városokban (Pöstyén és Trencsén), s nem közvetlenül a kutatott területen találhatók. Az első világháborúhoz kapcsolódva egy külön alfejezetben foglalkozom a harctéri festészettel, illetve a képzőművészet háborús propagandában betöltött szerepével is. Egyfajta illusztrációnak szántam annak szemléltetésére, hogy az emlékműveken túl sok más konkrét jelet is hagyott a háború. Mivel a kutatott terület vonatkozásában eddig még senki sem foglalkozott ezzel a témával, egyúttal szerettem volna felkelteni a téma iránt a művészettörténészek érdeklődését is.

Az első világháborúhoz kapcsolódnak azok a harci cselekmények, amelyek a háborút lezáró békeszerződések határmódosításai után zajlottak a kutatott területen a csehek és a magyarok, pontosabban a legionáriusok és a vörös katonák között. A harcoknak civil áldozatai is voltak, valamint a cseh legionáriusok elleni megmozdulásoknak is voltak halálos veszteségei. A nekik állított emlékjelek bemutatása is egy külön alfejezetbe kíváncszott.

A második világháborúhoz is szorosan kötődnek olyan események, amelyek – bár kevesebb emberáldozattal jártak – drasztikus hatással voltak a kutatott terület lakosságának életére. Ilyen esemény a civilek elhurcolása szovjet munkatáborokba, illetve a magyarok kényszertelepítése Csehszlovákiából Magyarországra és csehországi deportálásuk. A kutatott területen ma már számtalan, az említett háborút követő eseményekhez kötődő emlékjel áll. Ezek részletes bemutatására terjedelmi okokból ebben a kötetben nem térek ki, csupán érintőlegesen említem a málenkij robot emlékjeleit.

Az emlékjelek állítóinak és alkotóinak, valamint az ezeken szereplő feliratoknak külön fejezetet szentelek. Amint az Előszóban már említettem, az emlékművekhez kapcsolódó programok, rítusok elemzése, valamint az elméleti összegzés terjedelmi okokból ebből a kötetből kimarad, s a fentebb említett fejezetekkel együtt a későbbiekben szándékozom visszatérni rá.

Az áldozatok emlékjeleinek néprajzi szempontú vizsgálatában nagyon fontos szerepet töltenek be az ezekhez kapcsolódó szöveges alkotások, jelen esetben az alkalmi versek. Mind az egyes típusok tárgyalásánál, mind pedig a Mellékletben többször is idézek, illetve közlök ezekből a költeményekből. Aprólékosabb elemzésük viszont szintén szétfeszítené e munka kereteit.

2. Kutatástörténet

A témával kapcsolatos néprajzi vonatkozású szakirodalom viszonylag szegényes, a néprajzkutatók nem fordítottak különösebb figyelmet e problémakör vizsgálatára. Kovács Ákos elsőként hívta fel a figyelmet a világháborús emlékművekre (egyben a szociológiai szemléletű művészeti és környezetkultúra vizsgálatára is), s még 1980-ban a Hatvani Múzeum munkatársaként indított el egy nagyon fontos kutatást. Több ezer kérdőívet küldtek szét azzal a céllal, hogy feltérképezzék a Magyarországon állított első világháborús emlékjeleket. A fényképanyagból *Monumentumok az első világháborúból* címmel Budapesten – a Múcsarnokkal és a Népművelési Intézettel közösen – kiállítást is rendeztek (Kovács 1985, 3). A felmérés során összegyűlt anyagot igyekeztek minél több szempontból bemutatni, ezért a feldolgozásába különböző szakterületek kutatóit is bevonták. Az eredményeket tartalmazó tanulmánykötet a fent említett kiállítás alkalmából jelent meg. Ezen írások a téma kutatói számára ma már megkerülhetetlenek.⁶ Az utóbbi néhány évben a köztéri alkotásokkal kapcsolatban számos fontos kötet és tanulmány látott napvilágot. Ma már aránylag sok ismerethez juthatunk nem csupán a szoborállításokkal, hanem a szobordöntésekkel kapcsolatban is. Több kutató is foglalkozott az impérium- és politikai rendszerváltások köztéri alkotásokra gyakorolt hatásával, elsősorban az 1989 utáni tendenciákkal, valamint a szobrok szimbolikus térfoglalásban betöltött szerepét illetően (Póto 2003; Dent 2009). Pusko Gábor egy tanulmányban azt szemlélteti, milyen szerepet töltött/tölt be az 1945 utáni időszakban világháborús emlékjelként elterjedt, illetve háborús emlékmű részeként is állított harci eszköz, az ágyú az etnikai jellegű szimbolikus térfoglalás eszközeként egy gömöri kisvárosban Tornalján (Pusko 2007).

Lubomír Lipták: *Helycserék a piedesztálokon* című tanulmányában Közép-Európa egyes korszakainak szoborállítási tendenciáit elemzi, különös tekintettel az erre a régióra oly jellemző szobordöntések tükrében (Lipták 2000). A mai Szlovákia területe ebből a szempontból nagyon jó kutatási alapul szolgál a szerzőnek, hiszen az impériumváltások és a politikai változások során az állítás és rombolás, a közterek és emlékjelek politikai felhasználása és kisajátítása szinte már megszokott jelenség. A nemzetiségileg vegyes, illetve a zömében magyarlakta régiók e szerző témája szempontjából különösen kíváncsi kutatási terepnek bizonyultak, hiszen itt a szoborállítás és rombolás egyfajta „politikai népszokássá” vált, amelyet hol az egyik, hol a másik nemzet gyakorolt. Lipták tanulmányában a háborúkhöz, illetve az 1919-es eseményekhez kötődő emlékjelekkel kapcsolatban is közöl adalékokat. Többek közt meg tudható, hogy 1976-ban Szlovákia-szerte 1333 olyan emlékművet tartottak nyilván, amelyet a szlovák nemzeti felkelés, és 1040 olyat, amelyet a felszabadulás emlékére állítottak (Lipták 2000, 278).

A kutatott területen a pozsonyi Magyar Kultúra Múzeuma kutatási programja keretében 2005-ben kezdték el a magyar közösséghez, a magyar kultúrához kötődő 1989 után állított valamennyi köztéri alkotás számbavételét, módszeres dokumentálását, köztük a háborús emlékjeleket is. A kutatást Hushegyi Gábor a múzeum munkatársa végzi, aki a 2007-ig feltérképezett objektumok alapján tanulmányban foglalta össze az emlékműállításokkal kapcsolatos eredményeit és tapasztalatait, valamint összeállította a magyar vonatkozású köztéri emlékjelek tipológiáját is (Hushegyi 2007, 69–76). Zeidler Miklós *A revíziós gondolat* című kötetében átfogó képet ad az ehhez az eszméhez kötődő köztéri alkotásokról, többek közt a témához is szorosan kötődő országzászlós emlékművekről (Zeidler 2009, 192–229). Klamár Zoltán egy többnemzetiségű vajdasági falu, Pacsér viszonylatában azt vizsgálta,

6 Többek közt Sinkó Katalin: *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai* (Kovács 1985, 5–25); Kovács Ákos: „Emeljünk emlékszobrot hőseinknek!” *Az első világháborús monumentumok eseménytörténetéhez* (uo. 26–35); Hankiss Elemér: *Nemzetvallás. Immanens és transzcendens vallások* (uo. 36–48); Kovalovszky Márta: *Kegyelet-szolgáltatás. Az első világháborús emlékművek történetéhez* (uo. 48–54); Voigt Vilmos: *Közvetítő és átmenet = turul* (uo. 55–63); Szabó Miklós: *A magyar történeti mitológia az első világháborús emlékműveken* (uo. 65–73); Nagy Ildikó: *Az első világháborús emlékművek. Esemény- és ideológiatörténet* (uo. 74–81); Sztrés Erzsébet: *Egy emlékmű metamorfózisa* (uo. 82–85).

milyen hatást gyakorolnak az identitáskonstrukciók a térkijelölés folyamatára, s többek közt ebben milyen szerepet játszik a felszabadulási emlékmű (Klamár 2009, 48–52).⁷

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadásában *Emlékek a hadak útja mentén* címmel indított könyvsorozat eddig megjelent két kötetében egyrészt a Magyarországon, illetve a környező országokban, valamint az egykori harctereken állított emlékműveket mutatják be gazdag képanyag kíséretében, továbbá részletes beszámolókat közölnek az új emlékművek felavatásáról (Ravasz 2006; Ravasz 2007). Az első kötetben *Emlékműavatás a Felvidéken* címmel az orosz–ukrai világháborús emlékműavatásról közölnek egy írást (Ravasz 2006, 180–182). A Bedécs Gyula összeállításában 2008-ban megjelent kötet az első világháborús emlékjeleket veszi számba, elsősorban „Galíciában, az Isonzó-völgyében és a Doberdón” (Bedécs 2008). Egy, az előbbihez hasonló szerkezetű kötetben (Bedécs–Trukáné 2010) több, a Csallóközben és a Mátyusföldön állított első világháborús emlékművet is bemutatnak (Bedécs–Presinszky–Kürti 2010, 302–339). Több, komáromi és Komárom környéki település háborús emlékműveit tartalmazó lexikonszerű kiadványban a szerző – „a teljesség igénye nélkül” – alapinformációkat és az objektumról készült felvételeket közöl (Szénássy 2002). Marián Klčo a Pöstyénben és környékén állított első világháborús emlékműveket mutatja be képanyaggal, a feliratok szövegével, valamint rövidebben-hosszabban vázolja történetüket (Klčo 2006). Figyelemre méltó a kötetben szereplő Moraván nevű településen állított szoborcsoport. A honvéd alakja nagyon hasonlít a Rigele Alajos alkotta pozsonyi *Vashonvédra* (Klčo 2006, 36).⁸

A különböző emlékművek a helytörténetek érdeklődését is felkeltették, Nagymenyeren például Varga László, a két világháború történetét feldolgozó kötetében kitér többek közt a városban található, háborúhoz kapcsolódó emlékjelekre s ezek történetére is (Varga 2002). Az 1989-es rendszerváltás után megjelent helytörténeti kiadványok zömében szó van a háborús emlékművekről is.

Befejezésül meg kell említenem két, témám szempontjából (is) nagyon fontos, a közelmúltban megjelent kötetet. Az első (Szabó 2009) és a második (Ungváry 2005) világháborúhoz kapcsolódó egy-egy vaskos dokumentumgyűjteményről van szó, terjedelmes bibliográfiával, jegyzetekkel ellátva, valamint számos, eddig ismeretlen felvétellel és illusztrációval. Mindkét kötetben nagyon sok adalékot találhatunk a háborús emlékjelekre vonatkozóan, s az ezekhez kötődő ünnepségekkel kapcsolatos rendeletekről, törvényekről úgyszintén.

7 Az etnikai térkijelölő tendenciák problematikájának elméleti-módszertani megközelítésében Keményfi Róbert munkái tekinthetők irányadónak (lásd pl. Keményfi 2000; Keményfi 2004; Keményfi 2006).

8 A pozsonyi *Vashonvéddal* az első világháború idején állított nemzeti áldozatkészség szobrait bemutató fejezetben foglalkozom részletesen.

3. A háborúk jelei a politikai események tükrében

3.1. Az első világháború (1914–1918)

Az első világháború kitörésének általánosan ismert közvetlen okaként a trónörökös pár, Ferenc Ferdinánd és felesége Chodek Zsófia hercegnő 1914. június 28-án bekövetkezett sarajevói meggyilkolását tekintik. A merénylet helyszínére tervezett, a királyi pár emlékét megőrkítő emlékmű elkészítésére a megbízatást Bory Jenő szobrászművész kapta, akit 1915-ben vezényeltek Sarajevóba. Az impozáns emlékművet a háború harmadik évében, 1917. június 28-án leplezték le a királyi párt megillető ünnepélyes külsőségek között, nagy katonai pompával. Lényegében ezt tekinthetjük az első világháború legelső áldozatai emlékjelének. A ma már nem létező monumentumot két hatalmas gránitoszlop alkotta, a tetején egy-egy koronával és a két család címerével, valamint alul a két oszlopot összefogva a trónörökös pár domborműves ábrázolásával.⁹ Az emlékművel szemben egy kör alakú kőpadot állítottak, amely ma is megvan, azonban semmilyen információ nem található arra vonatkozóan, hogy itt történt az első világháborút kirobbantó gyilkosság (Bedécs 2008, 27).

Magyarországon az elesettek emlékének megőrkítését elsőként hivatalosan az 1915-ben megalakult HEMOB (Hősök Emlékét Megőrkítő Bizottság) szorgalmazta (Kovács 1985, 27). A bizottság létrejöttéről a lakosságot a sajtó útján is tájékoztatták. Az alábbi – a Garamvölgyében közzétett – ismertető szöveg, kisebb-nagyobb változtatásokkal nagyon sok korabeli lapban megjelent:

A háborúval kapcsolatos társadalmi és hivatalos akciók között kétségtelenül a legrokonszenvesebb és legnépszerűbb lesz az, amelyet a Hadsegélyző Hivatal kezdeményezett azzal a kegyeletes és amellet hadtörténelmi és hazafias szempontból is rendkívüli fontosságú céllal, hogy a harctereken hősi halált halt magyar katonák emléke az utókor, az elkövetkezendő nemzedékek számára méltó módon megőrkíttessék. A Hadsegélyző Hivatal égisze alatt ebből a célból egy bizottság létesült „Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottság” címen, amelynek elnökei Kirchner Hermann cs. és kir. altábornagy, a Hadsegélyző Hivatal vezetője és dr. Lukács György v. b. t. t. országos képviselő. Ez a bizottság igen szerencsés gondolattal akarja megvalósítani nemes célját és pedig felhívást intéz az egész ország közönségéhez, hivatalos hatóságokhoz éppúgy, mint magánosokhoz, hogy minden adatot, amely harctereinken elesett hőseink halála körülményeire és a harctéren tanúsított hősi cselekedeteire vonatkozik, éppígy az elesett hősöknek rendelkezésre álló arcképeit küldjék be a bizottságnak. Az ilyenformán összegyűlt adathalmazt a bizottság hivatalosan hitelesíteni igyekszik, s rendszerbe foglalva, mint a mai háború emberi dokumentumainak okmánytárát, a nyilvánosság rendelkezésére bocsátja. Eme nemes mozgalom, amely a komoly hadtörténelem számára is kétségtelenül nagyértékű becses adatokat fog eredményezni, de másrészt a jövő nemzedék számára a hősi cselekedetek egész légióját fogja e nemes példázatok gyanánt megőrkíteni, hivatva van arra, hogy lelkes visszhangra leljen az ország egész társadalmában, főként azokban a hajlékokban, ahol ma aggódó szeretettel figyelik a harctéren küzdő családtagok sorsát és gyászolják a hősi halottakat. A Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottság ez úton hívja fel az ország közönségét, az érdekelt családokat és testületeket, hogy a fentjelzett adatokat az elesett hősök fényképeivel együtt címére (IV. Hajó utca 16, Budapest) sürgősen küldjék be.¹⁰

A HEMOB országos felhívását azonban megelőzték a helyi, többek közt egyházi kezdeményezések, illetve a hozzátartozók mindezekről függetlenül is megőrkítették az elesett családtag emlékét. A korabeli regionális sajtóban már a háború első évében megjelentek különféle felhívások arra ösztönözve a lakosságot, hogy a háborúban elesetteknek valamilyen módon állítsanak emléket. Az Ungvárott megjelenő *Ung* című lapban alig pár hónappal a világháború kitörése után, 1914 októberében tették közzé az alábbi felhívást:

9 http://www.szoborlap.hu/10302_ferenc_ferdinand_emlekmu_szarajevo_sarajevo_bory_jeno_1917.html (2010.8.12.).

10 Harctéri hősök kultusza. *Garamvidék* 1915. január 31.

A harcban elesett katonák emlékének megörökítésére vonatkozólag az alábbi megszívlelésre érdemlő sorokat vettük:

A jelenlegi háború nagysága miatt sokkal több áldozatot kíván, mint bármely előbbi. Hogy tehát az utókor ne feledkezzék meg a most eleső vitézekekről, igyekezzék minden községi elöljáróság pontosan nyilvántartani a háborúban elesett lakosainak számát. A békekötés után minden község a község-háza vagy templom falára készíttessen márvány-táblát, melyen az illető községnek az 1914-i háborúban elesett lakosai emlékét örökítse meg. Így a község lakosait mindig emlékeztetni fogja a tábla, hogy a hazáért meghalni szép és dicső dolog!¹¹

A *Nyitra* megyei Szemle 1914. decemberi számában közölték Vécsey József Aurél gyulafehérvári teológiai tanár felhívását, amelynek szövege nagyon hasonlít az *Ung*-ban megjelentet felhívás szövegéhez, azzal a különbséggel, hogy Vécseynél a katolikus közösségek a címzettek, s az elöljáróság helyett a lelkipásztorok s plébánosok figyelmét hívja fel az elesettek pontos nyilvántartására.¹² Kutatásaim során egyelőre nem sikerült fényt deríteni a felhívás pontos forrására.

A szóban forgó mindkét felhívás szerint az emlékjelek csak a békekötés után készülnének el, s kerülnének a helyükre. A korabeli sajtóban sorra jelentek meg a hasonló felhívások, illetve ötletek. Hont vármegye törvényhatósága december 20-án egy Pápáról küldött levél hatására foglalkozott a kérdéssel, azonban a helyi illetékesek is azon a véleményen voltak, hogy emlékművek állításával célszerűbb lesz a békekötés után foglalkozni:

Vármegyénk törvényhatóságának e hó 20-án tartott közgyűlésén a pápai m. kir. 7-ik honvédezred átírtára folytán tárgyalásra került, hogy vármegyénk az e háborúban elhalt hőseink nevét emlékszóbor alakjában örökítse meg. Az eszme természetesen lelkes visszhangra talált, de az a vélemény alakult ki, hogy az emlék felállítását célzó mozgalom megindítása sokkal eredményesebb lesz azon időben, midőn a ma még teljes erejével tomboló harcokból kijutva a béke fog bekövetkezni, amikor úgy egyesek adakozása mint a béke beállását követő általános öröm sokkal inkább fogja lehetővé tenni az elesett hősök nagy számához és önfeláldozó hazaszeretetének nagyságához méltó és illő emlékmű felállítását. A közgyűlés azonban elhatározta, hogy már most felhívja a vármegye alispánját, hogy majdan a legalkalmasabb időben indítson mozgalmat egy Ipolyságon a törvényhatóság székhelyén felállítandó emlékműre s ezzel egyidejűleg intézzon a törvényhatósági bizottsághoz előterjesztést ezen mozgalom anyagi támogatása céljából.¹³

Besztercebányán a város 10 ezer koronát szavazott meg a háborús emlékműre. A kezdeményezésről beszámoló cikk írója azonban nem helyesli ezt a döntést, sokkal ésszerűbbnek és fontosabbnak tartaná, ha inkább a rászorulókat támogatására helyeznék a hangsúlyt, s az emlékműállítás ügyével majd a háború után foglalkoznának:

A besztercebányai 16. gyalogezred hősi küzdelmeinek megörökítésére Besztercebánya szobrot akar emelni, és maga részéről erre a célra tízezer koronát szavazott meg. Egyúttal elhatározta, hogy a szomszéd városokat is felhívja adakozásra. Gyönyörű eszme, ez tagadhatatlan. De lehet-e gondolni mai időben városokat díszítő, bár hazafias természetű emlékekre. Nem szebb, nem hasznosabb most alapokat gyűjteni a rokkantaknak, vakoknak, özvegyeknek, árváknak stb. Ezek segítségére legyünk és amíg egy hadisíjtott van e hazában, addig ne gondoljunk emlékszobrokra. Majd ha vége lesz a borzalmaknak, ha minden könny fel lesz szárítva, akkor állítunk emlékszobrokat.¹⁴

Miközben sok lapban még csak az első felhívásokat közölték, több településen már emlékkereszteket állítottak az elesetteknek. A Bátorfalun 1914-ben az felavattott feszületre az alábbi felirat került:

11 Emléktáblát az elesetteknek! *Ung* 1914. október 25., 1. p.

12 A felhívás szövegét lásd a Szakrális kisemlékek mint a háborúk jelei című fejezetben.

13 Hőseink emlékszobra Ipolyságon. *Honti Lapok* 1915. december 25., 4. p.

14 Honvédszobor Besztercebányán. *Felsőnógrád* 1915. október 7., 2. p.

URAM IRGALMAZ
NEKÜNK
AZ ELESETT HŐSÖK
EMLÉKÉNEK
BÁTORFALU HÍVEI
1914

A harctéren elesett katolikus katonák emlékére a hozzátartozók és az egyházközségek a kereszteken túl még számos más, a szakrális kisemlék kategóriájába tartozó emlékjelet-típust állítottak, ezek részletes bemutatására a későbbiekben egy külön fejezetben térek majd ki.

Nyitrán már 1915 júniusában felavatták az első köztéri háborús emlékjelet: Ferenc József mellszobrát.¹⁵ A szobor talapzatára elhelyezett felirat – *A világháború emlékére 1915* –, az állítatók optimizmusát fejezte ki, akik hittek benne, hogy a háború még az állítás évében véget ér.¹⁶

Korai háborús emlékműnek számít az 1915. december 19-én a Trencsénhez közeli Zayugrócon felavatott objektum is.¹⁷ Az impozáns emlékművet a katonaság emelte a helyi polgárság, valamint az arisztokrácia támogatásával. A készülő emlékműről tudósító cikk szerzője külön kiemeli, hogy országos viszonylatban is egy nagyon korán megvalósuló kezdeményezésről van szó:

*A zayugróci lábadozó osztag parancsnoka, Langenthal Imre őrnagy, megelőzve az országban minden kezdeményezést, Zayugrócon nagyszabású, monumentális hősi emlékmű létesítéséhez fogott. (...) Az emlékmű Schlesinger-Szalatnai Arthur építő művész egyéves utász önkéntes tervei és vezetése alapján épül. Serényen folyik a munka, hogy a monumentum még e hó folyamán elkészüljön. A leleplezés idejét a parancsnokság tűzi ki, mikor is az itt lábadozó katonák a polgársággal együtt, Zay Miklósné grófné, szül. Károlyi Margit védnöksége alatt, kegyelettel megünnepli e napot. A helybeli katonai és községi hatóságok megtették a szükséges intézkedéseket, hogy a hazáért meghalt hősök emlékezetének tiszteletére rendezendő ünnepélyen minél szélesebb körök vegyenek részt, s ez az ünnepély már külsőségeiben is bizonyosságot tegyen arról a mélységes háláról és honfiúi kegyeletről, mellyel a világháború halottainak tartozunk.*¹⁸

A háborút követő második évben jelennek meg a nemzeti áldozatkészség szobra típusba tartozó alkotások, amelyek nem abból a célból készültek, hogy a háborúban elesettek emlékét őrizzék, s ennél különféle megemlékezéseket, ünnepségeket rendezzenek, hanem jótekonysági célt szolgáltak. Az első ilyen objektumot a kutatott területen már 1915 szeptemberében felállították. Az ebbe a kategóriába sorolható szobrokkal részletesen szintén egy külön alfejezetben foglalkozom majd.

1917 tavaszán lépett érvénybe az 1917. évi VIII. törvénycikk, amely már kötelezővé tette az első világháborúban elesettek emlékének megőrkötését. „...minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazok nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel” – állt többek közt a törvényben (Szabó 2009, 401).

Több korabeli lapban még a hatályba lépése előtt közölték a törvény tervezetét. A *Gömör-Kishont* című regionális lapban két folytatásban tették közzé, az első részt december 24-én, azaz karácsonykor, a másodikat pedig január elsején. Az időpont kiválasztása minden bizonnyal szándékos volt, tudatában voltak, hogy az emberek érzelmeire ebben az ünnepi időszakban a háború következtében kialakult nehéz körülmények ellenére is sokkal jobban lehet hatni. A javaslat szövegét eleve úgy fogalmazták meg, hogy amennyire csak lehet, tompítsák annak hivatalos jellegét.

A karácsonykor megjelent javaslat első része:

15 Első háborús emlékszobrunk *Nyitramegyei Szemle* 1915. június 13. 6. p. Az uralkodó I. Ferenc József, majd a trónörökös személyét szobor vagy más művészi ábrázolással megőrkötő emlékjelekkel részletesen a Királysobrok című alfejezetben foglalkozom.

16 Az esetről részletesebben lásd a királysobrokkal foglalkozó fejezet megfelelő passzusát!

17 Katonai emlékmű leleplezése Zayugrócon. *Nyitramegyei Szemle* 1915. december 25., 6. p. Az emlékművel kapcsolatos további adatokat lásd még a királysobrokkal foglalkozó alfejezetben.

18 Hősök emlékműve. *Nyitramegyei Szemle* 1915. szeptember 14., 6. p.

(G) Karácsony hetében, mikor a szeretet melege közelebb furakodik az emberi szívekhez s amikor elviselhetetlen súlyuk lesz azoknak a sóhajoknak, amelyek a harctéren küzdő élők és holtak után elszállanak, egy kegyeletesen szép alispáni intézkedés történt, mely Gömör és Kishontvármegye történelmében valaha igen nagy és emlékezetes jelentőségű lesz.

A kezünkbe került Lukács Géza alispán, udv. tanácsos azon intézkedése, mely kívülről ugyanolyan szürke, iktató számmal ellátott „Határozat”, mint egy egyszerű illetőségű intézkedés, vagy hogy modernebbek legyünk, mint egy sablónos lisztkiutalás, s mégis úgy érezzük, hogy azon szürke hivatalos dokumentum gazdag tárházát képezi a nemes eszméknek, hogy ezekben az egyforma sablonosnak látszó sorokban megelevenedik az érző léleknek köteles és legszebb kegyelete, hogy szív és széplelkűség inspirálták ezt a hatósági lépést.

A „Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság”, mely Lukács György v. b. t. t., országgyűlési képviselő elnöklete alatt működik s mely magához ölelte az ország összes számottevő művészi egyéniségeit, a közel napokban egy körlevelet intézett a községi és körjegyzőkhöz s a városok polgármestereihez, felkérve őket arra, hogy a hazáért hőiesen elesettek vagy meghaltak emlékezetét megörökítendő emlékművet létesítsenek. A körlevélhez egy díszes kiállítású füzet is volt mellékelve, mely művészi kezek alkotta ily művek terveit és költségvetéseit mutatja be.

Ezt a körlevelet akarja a körlevelek sablónos és megszokott sorsától megkímélni vármegyénk nemes érzésű alispánja, mikor az abban felvetett eszmét a polgármesterek és jegyzők kipróbált támogatására ajánlja, sőt a gyakorlati végrehajtásra vonatkozólag is tesz intézkedést.

A jó érzésű és az eszme szépségét megérteni tudó lakosság köztudatába vigyék bele azt a tudatot - kéri az alispán - hogy minden község a saját hőseit magasztalja fel és az önmaga dicsőségének állít örök-ké álló emléket akkor, ha egy művészi formájú emlékművön kegyelettel átadja a következő kor számára mindazok nevét, akik az életükkel áldoztak a következő kor és korok békességéért és nagyságáért! Az így előkészített s a lelkipásztorok segítségével is fogékonnyá tett községek lakosait hívják össze képviselőtestületi gyűlésen és a községek anyagi erejéhez mérten határozzák el, hogy milyen formájú emlékművel akarják leróni hálás kegyeletüket, s hol kívánják ezt az emléket elhelyezni.

A községek határozatait összegyűjtve majd a tavaszi vármegyei közgyűlés elé kerülnek, mely bizonyára az elismerés hangján fogja jóváhagyásában részesíteni az emberi nemes érzületek ezen beszédes jeleit s az alispán ezen közgyűlés után fog majd az országos bizottsághoz fordulni a kivitel módszerének megtárgyalását illetően.

Az emlékezetnek ily nemes formában való megörökítését üdvözlőlvén, Gömörvármegyének művészi és esztétikai nivóját is emelkedni látjuk a karácsony hetében szívéinkbe nőtt meleg érzések szemüvegén minden gömöri község határában ott áll egy művészlélek és művészkéz örökéletű alkotása s rajta nevek. Nem egy, nem is kettő - oly sok, mint amennyi könnyű ül a szemekben karácsony hetében, ha arra gondolunk, hogy: háború... halál... s ha reszketve várja a lélek a megváltó drága születését.

Ezen szép tervek művészeti s a gömöri községek kereteit érintő részletesebb megvilágítása jövő számban következik.¹⁹

A felhívás második részében az előző számban felvetett ötletet az alispán karácsonyi ajándékának nevezi, mintha egyfajta szívességet tett volna ezzel a lakosságnak. Ebben, az előzőnél még hatásvadásabb cikkben az elképzelést konkrétan az adott régióra vonatkoztatták, s több gyakorlati tudnivalót, konkrétumot közölnek a megvalósítással, kivitelezéssel kapcsolatban:

Ha már megvolna a Tompa kultúrtársaságunk és annak kebelében egy művészeti célokat maga előtt ismerő szakosztály, nem lenne nehéz művészeti szempontból gyakorlati megoldást keresni annak a szép és nemes célzatú eszmének, a melyet karácsonyi ajándékkul adott a gömöri faluknak és városoknak az alispán s a mely minden gömöri s az életével áldozó hős nevét művészi alkotásokban szeretne megörökítve látni.

Predestinálva lenne az a szakosztály arra, hogy kezébe vegye ezen kegyeletes eszme életét és emléket állítson a gömöri faluk és városok segítségével a gömöri hősök dicsőségének. A kultúra nem rendkívül szükséges intézménye ma még csak a jövő horizontján van s így magukra a falukra és városokra vár a feladat, hogy az alispáni intézkedés nyomán megteremtsék az elesettek emlékét megőrző emlékműveket.

19 A gömöri hősök emlékezete a gömöri falukban. Az alispán kegyeletes szép intézkedése. Gömör-Kishont 1916. december 24., 1-2. p.

Művészeti szempontból s az általános elvek szempontjából nem szükséges tanácsokkal szolgálnunk azoknak, kik hivatva lesznek ezen emlékművek felállítását és megválasztását elhatározni, mert a Hősök Emlékét Megörökítő Bizottságnak a múltkori cikkünkben említett kiadványa csupa oly alkotásokat tartalmaz, melyek megfelelnek ezen követelhető művészeti elvnek: legyenek ezek az emlékművek méltóak a magyarság hősi érzületében és tetteiben és legyenek méltó megörökítői annak a nagy kornak, amelynek elmúlhatatlan dicsőségét hirdetni hivatottak.

Legyenek komoly és méltóságos stílusban tartottak, vonalaiknak egyszerűségével vagy szimbólumainak megkapó voltával hassanak minden szemlélő lelkére meleg intenzitásával annak a hévnek, amellyel emberi életek múltak el s azzal a gyásszal, amelyet némán és hősieken tudunk a szívünkben hordani. Az emlékművek, illetve emléktáblák megválasztása a községek anyagi erejétől függ, de mindenesetre remélhető, hogy a község anyagi hozzájárulásán kívül minden községben lesznek oly tekintélyes önkéntes adakozások is, amelyek ezen emlékművek felállítását lehetővé teszik és minőségét emelik. A községnek rendelkezésére álló illusztrált füzet árjegyzéke szerint már 200 koronától feljebb kaphatók művészi kezek által előállított táblák, s tekintettel arra, hogy ezen összeg részletekben is törleszhető, a községek anyagi erejét túlságosan nem terhelhetik meg.

A tábla, illetve emlékmű megválasztása az anyagi kérdés tisztázása után igyekezzék idomulni a helyi körülményekhez és a kiválasztandó elhelyezési helyhez. A tábla méltó helyet kaphat a község háza falán vagy a templom homlokzatán, vagy egy erre külön építendő s természetből művészi ízléssel összerakható emelvényen. Az emlékművek felállíthatók a községek főterein vagy a templom közelében, avagy a temető fái között, mindenesetre esztétikai szempontból kifogástalan helyen s a jóízű parancsoló szavait meghallgatva.

A köteles kegyeletet mélyen sértő dolog lenne tehát az emlékművet vagy emléktáblát oly helyen felállítani, mely például közvetlen közelében van egy korcsmahelyiségnek, a hol a duhajkodások és mulatozások zaja nem lenne illő ezen emlékek karakteréhez. Igen szépen összhangba hozható a gömöri természet sok szépsége a lelki érzületek nemességének ezen szép megnyilvánulásával s a természet pompája a legszebb keret ahhoz a színhez, amely a hősök hőseit akarja felfmagasztalni.²⁰

A *Honti Lapok*ban később, csak január 20-án közölték a javaslatot, s bár itt is igyekeztek enyhíteni a szöveg hivatalos stílusán, kevésbé „szívhez szóló”, mint a fentebb közölt változat. Ebből, a javaslattal kapcsolatban több konkrétum tudható meg, többek közt az is, hogy a törvényjavaslat előterjesztője Sándor János belügyminiszter volt, s amint arra maga a cím – *Élő és elesett hőseink emléke* – is utal: nem csupán az elhunyt, hanem az élő hősök előtt is tisztelegni szerettek volna. A két szakaszból álló törvényjavaslatot szó szerint idézik:

1. §: Mindazok, akik most dúló háborúban a hadrakelt sereg kötelékében híven teljesítették kötelessegeiket, a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké, őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó haza védelmében.

2. §: Minden község (Város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazok nevét, akik lakói közül a most dúló világháborúban a hazáért életükkel áldoztak. A részletes szabályokat a belügyminiszteri rendelet állapítja meg.²¹

A törvényjavaslattal foglalkozó cikk végén megjegyzik: „És talán fog valami praktikus jó is háramlani belőle. Hiteles és pontos statisztikánk lesz arról, hogy az osztrák-magyar monarchiában a magyar nemzet milyen messze túlmenő módon rótta le vérédját halottaival is.” A hadvezetőség javaslatára a kormány már a fentebb idézett törvény meghozatala előtt elrendelte, hogy az iskolákban és községekben nyilvános, jól látható helyre függeszék a kitüntetett hősök névsorát:

A hadvezetőség a kormánnyal egyetértőleg oly intézkedéseket léptet életbe, melyek azt célozzák, hogy elesett és kitüntetett hőseink úgy az iskolákban, mint a községben megkülönböztetett megbecsülésben részesüljenek. A hadvezetőség ezért elrendelte, hogy a póttettek valamennyi kitüntetettjéről kimutatást

20 A gömöri hősök emlékezete a gömöri falukban. Második cikkünk. *Gömör-Kishont* 1917. január 1., 1–2. p.

21 Élő és elesett hőseink emléke. *Honti Lapok* 1917. január 20., 2. p.

készítsenek, azokat küldjék meg az elsőfokú politikai hatóságoknak, amelyek kötelesek gondoskodni, hogy a kitüntetett hősök névsora az iskolákban, községekben köztudomásra jusson.²²

A HEMOB megbízásából emlékjele-terveket tartalmazó albumok is készültek. Erről a lakosság a sajtó útján is értesülhetett, mivel a háborús emlékjelek ügyét a lapok folyamatosan napirenden tartották. Már a törvény életbe lépése előtt felhívták a lakosság figyelmét egy ilyen készülő katalógusra:

*A Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság egy katalógus-sorozatban fogja kibocsátani azoknak a szabadon álló hadiemlékeknek, katonasíroknak, emléktábláknak és emléklapoknak a terveit, amelyeket a magyar művészek a bizottság felkérésére készítettek és fognak készíteni. A bizottság ezzel azt a hazafias és művészi célt kívánja szolgálni, hogy a hősök emlékét mindenütt, még a legkisebb községben is és a legszegényebb hajlékban is művészi emlékjellel örökíttessék meg. Működése teljesen altruisztikus jellegű. Maga a belügyminiszter a törvényhatósághoz intézett egyik rendeletében melegen támogatja a bizottság nemes törekvését, amelynek első dokumentuma az a katalógus, mely a bizottság kiadásában Lukács György elnöklése mellett Györgyi Kálmán szerkesztésében most került ki a sajtó alól. A rendkívül szép, művészi ízlésű katalógus pompás reprodukcióikban mutatja be a magyar művészek hadiemlék terveit. Ott találhatjuk benne Györgyi Dénes, Almási Balogh Loránt, Reichl Kálmán, Hikisch Rezső, Spiegel Imre, Horváth Péter és H. Pintér Gyula, Tóth Gyula, Vágó László, Spiegel Frigyes, Jónás Zsigmond, Sváb Gyula, Brassován Szilárd, Hoepfner Guidó, Kertész K. Róbert, Tschauke Hermann, Janszki Béla, Vágó József, Bethlen Gyula, Kónya Zoltán, Thein János, Vass Viktor, Kallós Ede, Kovács Erzsébet, Braun Arnold, Moiret Ödön, Pongrácz Siegfried, Dankó Ödön, Fekete Oszkár és Szege Sándor, Haranghy Jenő terveit. A bizottságot a tervezések művészi színvonalának biztosítása mellett az a szempont is vezette, hogy minél olcsóbb kivitelű tervek kerüljenek a katalógusba, miáltal a szegényebb községek és a magánosok részére is hozzáférhetővé kíván tenni művészi emlékműveket. A gyönyörű reprodukciók mellé árjegyzéket is csatolt a bizottság s az egész katalógus elé Herceg Ferenc szép és meleg előszót irt. Kíváncsi, hogy a katalógusból minél szélesebb körben ismertté váljanak a tervek, amelyek csakugyan méltóan képviselik a hősök emlékének megörökítésénél a magyar művészek tehetségét és kegyeletét. A bizottság irodája, ahol az emlékműtervek és minták megtekinthetők, Budapest V. Károly körút 8. szám alatt van.*²³

Egy évvel korábban jelent meg az *Isten kardja. Hősök emléke* című katalógus,²⁴ amelyben 80 vázlatrajz szerepelt 9 képzőművésztől és építésztől.²⁵ Ez ebben szereplő kard-motívumhoz kötődő különböző tervek szimbólumai az általam kutatott terület emlékjelein is megjelennek, azonban csak később, elsősorban a két világháború közti időszakban, illetve az 1938-as visszacsatolást követően. Sőt, még egy, a szocializmus idején – 1953-ban a komáromi járásbeli Búcsón – állított emlékjelen is szerepel a koszorús kard.

A szlovák vidéken megjelenő *Liptó* című lap csak 1917 novemberében²⁶ foglalkozott a törvénnyel, miután az már néhány hónapja hatályba lépett. Itt már közlik a törvénynek azt a kitételét is, mely szerint az elesettekkel együtt a haza érdekében kimagasló teljesítményt nyújtó, még élő katonák nevét is meg lehet örökíteni. A törvény gyakorlati megvalósításával kapcsolatban a belügyminiszter elővigyázatosságra inti a lakosságot, az esetleges visszaéléseket illetően: „A rendelet figyelmeztet, hogy a cél megvalósítása idején szigorú gondossággal óvakodjanak azoktól, kik e kegyeletes kötelesség teljesítése körül kizsákmányolásra törekcszenek. Óvakodjanak különösen azoktól, akik művészi beccsel nem bíró kontármunkát igyekeznének túlzott áron rája kényszeríteni.” Külön hangsúlyozták: „...a cél megvalósításánál kivitelre kerülő minden munkát kizárólag hazai művészek és hazai iparosok részére kell biztosítani és lehetőleg hazai anyagokat kell felhasználni.”²⁷

22 A hősök megbecsülése *Garamvidék* 1916. október 1., 2. p.

23 Hadi emlékek katalógusa. *Sajó-Vidék* 1917. január 11., 3. p.

24 *Isten kardja. Hősök emléke*. Budapest: Singer és Wolfner, 1916.

25 Jónás Zsigmond, Vágó László, Janszky Béla, Scheiber Miklós, Spiegel Frigyes, Sebestyén Artur, Vágó József, Málnai Béla, Medgyes Lajos.

26 *Liptó* 1917. november 11., 2. p.

27 *Liptó* 1917. november 11., 2. p.

A külföldről behozott anyag erre célra történő felhasználásának gyakorlatát más lapokban is kifogásolták. Többek közt az Iglón megjelenő *Szepesi Lapok* 1916. augusztusi számában a „Szepesi Simplissimus útirajzaiból” című rovatban, a háborús emlékjelekkel kapcsolatos írás szerzője is:

Járás-keléseimben hármas mély sajnálkozással láttam közutaink szélén a díszes emlékkeresztek gyors szaporodását.

Sajnálkozásom első oka, az emlékkeresztek építéseinek alapoka: az a sok-sok ismeretlen sírdombú hős ifjú és férfi, aki nemzetünk jelene és szebb jövője biztosításáért a messzi idegenben dicsőült meg, s akinek áldott emlékeit e díszes új keresztekkel óhajtják megörökíteni itthon sirató szeretteik. Midőn szívei fájnak minden áldozatért, sok-sokért mindegyre keservebben.

A második ok, mely az emlékkeresztek látásakor sajnálkozásra indít, közgazdasági sajnálkozású. Mert szépek - díszesek mind-mind, ékesen szóló tanúbizonyságai készítettők jóízlésének és áldozatkészségének: de mind idegenek, Morva- és Csehországból valók. Pedig manapság tízszeres kár mindenik fillérért, amelyik nem honi iparunkat támogatja!

Nemtetszésének adott hangot az emlékkereszteken olvasható feliratok nyelvével kapcsolatban is, mivel azokat csak szlovákul írták a keresztekre, a magyar fordítás nem szerepel rajtuk, holott az elesettek „a magyar hazáért áldozták életüket” – írja. Szerinte fontos lenne, ha illetékes személyek felhívnák erre a mulasztásra a szlovák lakosság figyelmét:

A harmadik ok nemzeti érzésemnek fáj, mert ez új emlékkeresztek fölírásai mind tisztán tót nyelvűek. Igaz, hogy készítettők valószínűen korosabbak, mintsem magyarul is jól megérthetnék és átérthetnék az idegenben nyugvó szeretteikre emlékeztető sorokat. De azért mégis illő, s a jövőbe nézve jobb is lenne: az emléksorok magyar fordítását is reávésetniök a keresztekre. Mert hiszen szeretteik a magyar hazáért áldozták életüket.

Lelkész, jegyző, tanító uraink, s mindazok, akikre jó magyar érzésű köznépünk szívesen hallgat, értessék meg az új emlékkeresztek építettőivel, hogy a kizáróan tót nyelvű fölírások már is alapvetően és kedvezőtlen félreértések okozói, kivált orosz és szerb hadivendégeink között.²⁸

A fent idézett példa többek közt azt is bizonyítja, hogy a hősök emlékének megörökítésére vonatkozó törvény életbe lépése előtt a lakosság már jóval korábban emléket állított az elesett hozzátartozójuknak; nem volt szükségük előírásra, utasításra. A családok ösztöne kegyeletének kifejezéséről a kutatott területen ebben az időszakban állított emlékjelek egész sora tanúskodik. Az más kérdés, hogy a politika ezeket nem használhatta saját céljaira, hiszen nem a település központjában álltak, ahol felavatásuk alkalmával nagyobb tömegeket mozgató ünnepséget lehetett volna tartani. A településeket hősi emlékek állítására kötelező törvény életbe lépése után a kőfaragással, s az emlékművek állításával kapcsolatos tevékenységet folytató cégek egymással versengve jelentkeztek ajánlataikkal, s a lehető minél nagyobb haszon érdekében gyakran a lakosságot is félrevezették. A sajtóban több ezzel kapcsolatos hírt találhatunk. A *Gömöri Újság* röviddel a törvény elfogadása után, már április 8-án foglalkozott ezzel a problémával:

Még életbe sem lépett a hősök emlékének megörökítéséről szóló törvény, máris akadnak cégek, amelyek erre a törvényre hivatkozva igyekeznek a saját készítményű emléktáblákat úgy árusítani, mintha a törvény nem engedne meg más emlékmű forgalomba hozását. Hogy ez a manőver sikeresebb legyen, mintaoltalmat szereztek és evvel szédítik a jóhiszemű és naiv közönséget. Sándor János belügyminiszter most leiratot intézett a törvényhatóságok első tisztviselőihez, akiknek a figyelmét felhívja erre a szélhámososságra és kéri, hogy a készülő félrevezetésekről már eleve tájékoztassák a közönséget.²⁹

A nemzetiségileg vegyes lakosságú Besztercebányán megjelenő egyik lapban a polgármester április végén figyelmeztette a lakosságot a visszaélésekre, s egyben kérte őket, hogy illetékes hatóságoknak jelentsék, ha ügynökök keresik fel őket:

28 Az új keresztek. Szepesi Lapok 1916. augusztus 19.. 4. p.

29 Visszaélésre készülnek a hősök emléktáblájával. Gömöri Újság 1917. április 8., 5. p.

A most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítése végett a képviselőház által már elfogadott törvényjavaslat egyik rendelkezése kötelezővé fogja tenni a városoknak s községeknek, hogy méltó emlékekkel megörökítsék mindazon fiaik nevét, akik ebben a háborúban királyukért és hazájukért életüket áldozták. Már eddig is oly panaszok merültek fel, hogy a hősök nevét megörökítő emléktáblák előállítására céljából máris több magánvállalat létesült, amelyeknek ügynökei elárasztják az országot és különféle megtévesztésekkel, kiváltképpen a hatósági támogatásra való hivatkozással sokféle visszaélést követnek el. Ilyen vállalatoknak ügynökei azzal is vezetnek félre a közönséget, hogy az ő általuk készített „Emléktábla” a budapesti kereskedelmi és iparkamaránál belajstromozva lévén, csak az ő vállalatuk van törvényesen védve, s hogy eképp a hősi halált halt egyének emlékének megörökítése csakis az általuk ajánlott emléktáblák útján van megengedve. Ez az eljárás szándékos tévedésbe ejtésnek minden ismervét magán viseli, és minthogy a nagyközönség anyagi megkárosításával is jár, a család bűncselekményét állapítja meg. Ezért a polgármester felkéri a város közönségét, hogy ily ügynökökkel tárgyalásokba egyáltalában nem bocsátkozzék, s ha fent említett esetek tudomására jutnak, azokat azonnal jelentsék be, hogy a bünvádi eljárás folyamatba tétele végett szükséges lépések haladéktalanul megtehetőek legyenek.³⁰

A fentebb idézet újságcikkek is tanúsítják, hogy a kegyeleti kérdés nem csupán politikai, hanem üzleti kérdéssé is vált. A törvény által kötelezővé tett emlékjel-állítások célja már jóval túlmutatott a kegyelet pusztágyakorlásánál. Az óriási gondokkal küzdő, hadat viselő országban azonban a háború idején a rendelkezés ellenére a települések közterein mégsem került sor tömeges emlékműállításokra. A lakosság súlyos anyagi helyzete és sok egyéb okból aránylag kevés ilyet állítottak, s zömüket elsősorban azoknál a településeken, nagyobb városokban, ahol katonai létesítmények is voltak. Az emlékművek állítását a katonaság mellett elsősorban a tehetősebb, az elithez tartozó réteg támogatta és szorgalmazta – s ezeken legtöbbször saját emléküket is megörökítették valamilyen formában. A lakosság az elesett hozzátartozó emlékét igyekezett megörökíteni, s lehetőségekhez mérten inkább a településen eltemetett katonák temetői emlékjeleire, emlékműveire adakozott.

A trencsényi vár alatti sziklafalon 1916. október 4-én, I. Ferenc József nevenapján leplezték le Kara Mihály szobrászművész által tervezett *Hunnia* domborművet, amelyet a trencsényi ezredben szolgáló kőfaragó honvédek készítettek el „Hőseink emlékére” felirattal. Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után a pozsonyi illetékes hivatal többször is felszólította a várost az emlékmű eltávolítására. Ennek ellenére a helyi vezetés még 1921-ben is szívósan védelmezte az emlékművet, s nem teljesítette a hivatal utasítását. Karol Štúr, a fordulat előtt a helyi szlovákság vezére, az eltávolítás egyik szorgalmazója a következőképpen érvelt: „mi a magyar-német hadsereg elesett katonáit sohasem fogjuk hősöknek tekinteni, hanem csupán az idegen hataloméhség kiszolgáltatott áldozatainak.” A képviselőtestület még akkor is leszavazta az eltávolítási javaslatot, amikor anyagi támogatást ígértek a városnak egy másik, „elfogadható” emlékmű felállítására. Végül a vármegye távolíttatta el, s helyébe a huszita Ján Jiskra domborműve került egy „1914–1918” évszámot tartalmazó emléktáblával. *„A dombormű és a táblácska átvészelt minden újabb fordulatot, talán annak köszönhetően, hogy amiként a pozsonyiak Miksában Roland lovagot látják, a trencsényiek és a városba látogatók nagyobb részt meg vannak győződve arról, hogy a dombormű Csák Mátét ábrázolja.”* (Lipták 2000, 266)³¹

A Mellékletben közlöm a dombormű leleplezéséről szóló hírt, az ott elhangzott beszédeket, illetve annak az emlékiratnak a szövegét is, amelyet a felavatás alkalmával a trencsényi vár alatti sziklafalon helyeztek el. Elgondolkodtató, hogy az egyébként alapos és bizonyos szempontból fontos kordokumentumban éppen a háborúban elesett trencsényi katonák nevét nem örökítették meg, holott amint a kezdeményezők maguk is megfogalmazták, az emlékmű és a dokumentum is „hivatva van az idők múltával is tanúságot tenni a mi hőseinkről.”³² Az elesett katonák neve az emlékmű mellé sem került fel. Úgy látszik, ilyen „apróságokra” már nem terjedt ki az egyébként nagyon körültekintő, minden részletre

30 Hősök emléke. Besztercebányai Hírlap 1917. április 29., 4. p.

31 Ľubomír Lipták, szlovák történész trencsényi születésű, s az idézett tanulmányában is megemlíti: „Ennek a szürreális kombinációnak a jelentése, mely alatt tíz éven keresztül iskolába jártam, mindeddig rejtve maradt előttem, lehet hogy ez is közrejátszott abban, hogy történész lettem.” (Lipták 2000, 266)

32 Az új műemlék. *Vágvilági Lap* 1916. október 1–2. p.

ügyelő gondos szervezők figyelme. Sokkal fontosabb volt számukra, hogy az okiratban megörökítsék saját maguk személyét, illetve belekerüljenek olyan „fontos” információk, mint például, hogy a dombormű alkotója, Kara Mihály „a galíciai harcterről hősi küzdelmek után súlyos lábbajjal a pöstyéni hévíznél keresett gyógyulást, hogy szép ötletét váltsa valóra, csinálja meg a várszikla falába vésendő emlékdombormű tervét.”³³

A trencsényi Hunnia dombormű (Kara Mihály alkotása) és a helyébe került huszita dombormű (Olay 1930, 239 nyomán)

A korabeli sajtóból a csatatéren elhunyt katonák emlékére készült, bajtársak által állított emlékjelekről, sírjelekről is értesülhetünk. Ilyen volt például az olaszországi San Michele hegyen harcoló nagyváradi és a kassai elesett honvédeknek készített emlékjel, amely azonban nem az elesettek nyughelyét jelölte, hanem annak a háziezrednek készítették ajándékba, amelyhez ezek a katonák tartoztak:

(...) de sok sziklája volt a San Michele nevű hegynek, melyet pirosra festett a kilences honvédek vére és hány köve volt a határbércnek ott lent messze, mely sírköve lett sok esküjéhez hű magyar-nak! Nos, a négyesek legutóbb a Monte San Michele egy szikláját kiemelték, lecsiszolták simára és ezt a szöveget vésették a lapjára:

A
magyar királyi 9. honvéd-yalogezrednek
a
közöttük harcoló bajtársak
hősies magatartásáért
a
magyar királyi 4-ik honvéd-yalogezred
Monte San Michele
1915–1916.

*Se többet, se kevesebbet, csak ennyit. ...Ezt az emlékkövet Szilágyi István honvédszázados hozta el a négyes honvédek megbízásából Kassára és adta át a kassai 9-ik honvéd-pótzászlóalj parancsnokának. Külsőségek és ceremóniák nélkül, ahogy igaz hősökhez illik, akik igazi hősöknek nyújtják a babért. Csak a kölcsönös meghatottság mélézött a két tiszt-bajtárs szemében...*³⁴

33 Az új műemlék. *Vágvölgyi Lap* 1916. október 1–2. p.

34 A kilences hősöknek. *Szepesi Lapok* 1916. július 15., 3. p.

Az alábbiakban a háború négy esztendeje alatt a vizsgált térségben elterjedt emlékjel-típusokat veszem számba, és mutatom be állíttatásuk körülményeit a korabeli sajtó tükrében.

3.1.1. A nemzeti áldozatkészség szobrai

Az első világháború idején állított szobrok közül egyedi típust képviselnek a „nemzeti áldozatkészség szobra” kategóriába sorolható objektumok. Ebben az esetben persze nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett szoborról, hiszen míg más emlékjelek esetében egy kész, befejezett alkotást avatnak fel, addig a nemzeti áldozatkészség szobrai a felavatás pillanatában nem tekinthetők befejezett műnek. Az átadást követően az „alkotás” még módosul, mégpedig megalkotójától függetlenül. Ezeket a kizárólag fából készült szobrokat bárki alakíthatta, aki jótékonyági céllal bizonyos összegért szöveget vagy fém-pikkelyt vásárolt, amit aztán ő maga részögelhetett az alkotásra.

A nemzeti áldozatkészség szobrának első változata hársfából készült és Bécsben állították fel 1915. március 6-án a Schwarzenberg téren. Alkotója Joseph Müllner volt, az ötletet pedig Theodor Hartig gróf, Ferencz Ferdinánd egykori tengerészadjudánsa vetette fel. Egy középkori lovagot ábrázolt, s a *Wehrmann im Eisen* nevet kapta (Szabó 1994, 60; lásd még Loidl 2004), amely a magyar szóhasználatban *vashonvédként* terjedt el.

A szobor alapötletét az Európa-szerte elterjedt, a magyar néprajzi szakterminológiában *vastuskónak* nevezett objektum adta. Ennek lényege, hogy nevesebb városok bizonyos pontján álló fába, oszlopba az arra járó vándor-mesterlegények szöveget vertek be annak emlékére, hogy megfordultak ott. Európában több vastuskóról tudunk, egy a Pozsonyi Városi Múzeum gyűjteményében is megtalálható, ahová 1930-ban került. Eredetileg a Vásártér 25. és a Lörinckapu utca 21. számú ház sarkán állt egy fülkében. Az épületben működő egykori Vastuskóhoz címzett vegyeskereskedést 1872-ben áruházzá bővítették, ahol kegytárgyakat árultak. A tulajdonos, Kohn Adolf a ház falán kb. 130 cm magasságban egy mélyített fülkét készíttetett, s ebbe helyezte be reklámként a vastuskót. A tuskó akkor került a múzeumba, amikor ezt a házat lebontották és helyébe egy új épületet emeltek.³⁵

Szabó Dániel, a nemzeti áldozatkészség típusú szobrok történetét részletesen feldolgozó tanulmányából tudjuk, hogy Bécs egyik, hasonlóan híres látványossága, a *Stock im Eisen* inspirálta konkrétan az ottani nemzeti áldozatkészség szobrának ötletgazdáját. „Mint az 1915-ös propaganda mondja, a mesterlegények szögbeveréssel fejezték ki büszkeségüket, hogy ott jártak a Birodalom fővárosában, s most mindenki szögbeveréssel fejezheti ki büszkeségét, hogy e nagy időkben osztrák lehet” (Szabó 1994, 70). A fából készült szoborba pénzért vásárolt szöveget lehetett beverni, s a cél az volt, hogy ezek a szögek idővel teljesen beborítsák a szobrot. A befolyt összeget a Hadsegélyző Hivatal különféle jótékony célokra fordította. A bécsi szobor mellett, hogy jótékonyági célt volt hivatott szolgálni, megtestesítette az ideális hős alakját is, akit a katonák példaképüknek tekinthettek.

A bécsi szobor mintájára a Német Birodalom központjában, Berlinben egy élő személy, Hindenburg tábornok (1847–1935) monumentális, 13 méter magas és 26 tonna súlyú szobrát készíttették el fából. Később a Német Birodalom, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia egész területén megjelentek a fából készült változatos tematikájú, kisebb-nagyobb méretű alkotások. Ezek között meg lehetett találni a különféle történelmi alakokat és hősöket, de készültek fakeresztek, pajzsok, sasok, obeliszek, sőt tengeralattjáró is.³⁶ Az első bécsi szobor mintájára készült különféle objektumok Európa több országában, Törökországban, valamint az Amerikai Egyesült Államokban és Argentínában is megjelentek.³⁷

35 Uzsoki 1969, 160–161. Vö. L. Juhász 2010a, további irodalommal!

36 A mai Ausztria területén 57 ilyen objektum volt. Az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó más országokban több ilyen is készült: a mai Ukrajnában 3, Horvátországban 2, Csehországban 7. Ezen kívül egy-egy Belgiumban és Bulgáriában, a mai Olaszország területén pedig 5. De állítottak ilyet az első világháború idején a Németországhoz tartozó Katowiczében és Poznańban (ma Lengyelország), valamint Sonderburghban (ma Dánia) is. Törökországban avatták fel az *Isztambuli vaságyút* (Eiserne Kanone von Stambul; http://de.wikipedia.org/wiki/Wehrmann_in_Eisen, 2009. 11. 11.).

37 Az Egyesült Államokban az egykor kivándorolt németek és osztrákok San Franciscóban *Vaskeresztet* készíttettek, Baltimorban (Maryland) egy szárnyait kitérő vörös kereszttel megjelölt vas sást (*Adler*) készíttettek. Az összegyűlt összeget a német és osztrák Vöröskeresztnek jutatták el (http://de.wikipedia.org/wiki/Wehrmann_in_Eisen, 2009. 11. 11.).

Budapesten 1915. szeptember 12-én a Deák téren avatták fel a nemzeti áldozatkészség szobrát, Sidló Ferenc Mátyás-korabeli lovag hatalmas lovasszobrát. Azzal a céllal, hogy minél jobban kiemelkedjék a környezetéből, egy magas talapzatra helyezték. A szobor felavatását megelőzően, és azt követően is, országszerte felhívások jelentek meg a sajtóban a kezdeményezéssel kapcsolatban.

Az általam kutatott területen megjelenő helyi lapokban egyrészt a Nemzeti Áldozatkészség Szobra Végrehajtó Bizottságának felhívását (vö: Szabó 2009, 364–365), másrészt pedig Sándor János belügyminiszter 1915. évi 58 878/IX. számú körrendeletét (Vö: Szabó 2009, 366–367) közölték vagy teljes terjedelemben, vagy pedig lerövidítve. Sokszor a két szöveg egybedolgozott változata jelent meg kisebb-nagyobb módosításokkal, adakozásra szólítva fel a lakosságot. A legterjedelmesebb szövegeket, kutatásaim jelenlegi állása alapján, elsősorban a szlovákok lakta északi városok lapjaiban közzétették.³⁸

Példaként nézzük a szlovák többségű Breznóbányán megjelent *Garamvidék* című lapban 1915. június 6-án közzétett első felhívás néhány részletét:

A múlt napokban írt már a fővárosi sajtó arról a hivatásában és céljában gazdag és áldásos actióról, amelynek tárgya a jótékonyság páncéljával beborítani egy fából faragott hatalmas lovasszobrot. Ez a szobor a nemzeti áldozatkészség szobra lesz, amelynek pikkelyeit a jóság, a hála s a segítség vágya fogja a szobor fatestére reárakni.

Az actio lelkes végrehajtó bizottsága hatalmas szervezési munkájával immár elkészült, s örömmel értesít bennünket arról, hogy Ő cs. és kir. Felsége apostoli királyunk legkegyelmesebben jóváhagyta az actiót s megengedte, hogy a nemes és áldásos mozgalom védőségét Augusztus kir. főherceg és Károly István kir. főherceg Ő fenségeik elfogadhasák, s egyben az egész fenséges udvar támogatssa, megbízván Károly István kir. főherceget különösen azzal, hogy Őfelsége nevében a szobron ilyen lemezt helyezzen el.

A fenségek védősége alatt gróf Tisza István m. kir. miniszterelnök, Csernoch János bíboros hercegprímás és báró Hazai Samu m. kir. honvédelmi miniszter vállalták el az actió díszelnöki tisztét, míg egy nagybizottságnak és hölgybizottságnak s azok többtagú elnökségének megalakulása s a végrehajtó bizottság országos szervezési munkájával kapcsolatban most van folyamatban.

(...) Úgy értesültünk, hogy a végrehajtó bizottság abból kiindulva, hogy a nemes actióban való részvételt bárkinek is lehetővé tegye, a nevekkel ellátott lemezek árát 2 koronától kezdődőleg állapította meg: a törvényhatóságok nagyobb adományaik révén címereiket helyezhetnék el a szoborra s készséggel vették figyelembe a városoknak, testületeknek, társaságoknak és egyes családoknak is ugyancsak címerrel vagy nagyobb szerű lemezekre való megörökítés iránti óhajai is. A bizottság ezen kívül még egy nemzeti múzeumban elhelyezendő s elsőrendű művészek által tervezett és készített pergament-émlékönyvben is megörökíti mindazok neveit, akiknek pikkelyes lemezei hazafias áldozatot képviselnek. Az actióban résztvevők még hivatalos emléklapot is kapnak, valamint egy igen ízléses kivitelű külső jelvénnel is dokumentálni fogják az áldásos és történelmi emlékezésű actióban való részvételüket.

A végrehajtó bizottság úgy kontemplálja, hogy a szobor ünnepélyes felavatására való tekintettel a pikkelyes lemezek elárúsítását folyó évi június hó 20-án lezárja.

A bizottság helyiségei a parlamentben vannak, ahol „A nemzeti áldozatkészség szobrának végrehajtó bizottság” készséggel ad minden érdeklődőnek felvilágosítást. Ugyanide küldendő mindenemű pénzádományok.³⁹

Az idézett lapban, nagyjából két hónappal később közzétettek egy további, sokkal terjedelmesebb felhívást. Ebben már számos újabb, a szoborral és a kezdeményezéssel kapcsolatos részletinformációt, tudnivalót közöltek az olvasóval.⁴⁰ A terjedelmes szövegben azonban nem említik a bécsi és a berlini hasonló kezdeményezést sem, ezáltal úgy tűnik, mintha eredeti budapesti ötletről lenne szó. A felhívás

38 Ezekben a lapokban általában teljes terjedelmükben közöltek más, a háborúhoz kapcsolódó hivatalos felhívást is, így az első világháborús időszak kutatása során a legtöbb ilyen jellegű információ elsősorban ezekből meríthetjük.

39 A nemzeti áldozatkészség szobra. *Garamvidék*, 1915. június 6., 2. p. Itt jegyzem meg, hogy a továbbiakban, a nagyon gyakori szövegen belüli belső idézetek jelölését egyszerűsítendő, a kiemelt, *kurzíván* szedett szövegidézetek nem kerülnek idézőjelek közé, noha ezekben az esetekben mindig szó szerinti idézetről van szó.

40 *Garamvidék*, 1915. augusztus 1., 1–2. p. Fontos megjegyezni, hogy a kutatott területen megjelent lapok mindegyikében hírt adtak a szoborról, illetve később is adakozásra ösztönözték a lakosságot.

szövegét eleve olyan stílusban fogalmazták, hogy az minél jobban hasson az olvasók érzelmeire, mindenekelőtt adakozási kedvére. Ebben az időszakban már különböző problémák adódtak a hadiellátásban, tehát nagy szükség volt a lakosság pénzadományaira.⁴¹

A budapesti szobrot viszont megelőzte a pozsonyi *Vashonvéd* felavatása, amelyre 1915. május 23-án került sor. A magyar korona országaiban tehát ez a Rigele Alajos szobrászművész által készített alkotás volt a legelső ebben a kategóriában. Más magyarországi vidéki nagyvárosokban is állítottak az 1915-ös év folyamán hasonlóakat. Szabó Dániel szerint a következő időrendben: Nagyszeben (augusztus 1.), Kolozsvár (augusztus 18.), Szeged (szeptember 8.),⁴² majd Székesfehérvár (szeptember 12.) zárta a sort (Szabó 1994). A székesfehérvári szobor a *Vértés Vitéz* nevet kapta, s ugyancsak Rigele Lajos alkotása (vö. Lehel 1977, 104). Ma is megtalálható a székesfehérvári Szent István Király Múzeum gyűjteményében. Demeter Zsófia is említést tesz róla a székesfehérvári ezredek első világháborús emlékeiről szóló tanulmányában. A következőket írja: „Ilyen »furcsa köztéri alkotás« Székesfehérváron is állt, eredetileg a Városháza téren (ma a múzeum gyűjteményében van). A Vértés Vitéz szobrát Lyka Döme készítette az adakozás céljára Rigele Alajos pozsonyi szobrasszal. A vitéz hársfából készült el, amelybe az adakozók szögeket verhettek, így alakult ki a vitéz vértje. (...) A szobrot 1915. szeptember 8-án⁴³ avatták föl a Városháza előtt, Prohászka Ottokár megyés püspök és Saára Gyula polgármester beszédével” (Demeter 2008, 234–248).

A Rigele Alajos által készített pozsonyi Vashonvéd egy korabeli képsaplapon (archív felvétel)

A székesfehérvári Vértés Vitéz. Rigele Alajos alkotása (A Székesfehérvári Szent István Király Múzeum képarchívumából)

41 A nem kis pátozzsal megírt szöveget teljes terjedelmében közöljük a Mellékletben, mivel fontos kordokumentumnak tekinthető nem csupán a szoborállításával kapcsolatban.

42 A szegedi akció a korabeli források szerint nem volt különösebben sikeres, sőt az emlékművet közben meg is rongálták, ezért eltávolították a közterületről. Még ma is megvan, s a Szeged belvárosában álló Fekete-házban látható (www.szoborlap.hu/8148_szegedi_vashonved_szeged_szentgyorgyi_istvan_1915.html).

43 Szabó Dávid tanulmányában a székesfehérvári szobor felavatásának időpontja szeptember 12. (Szabó 1994, 59).

Ennek a szobortípusnak országszerte különféle változatait készítették el. „Akadt olyan kocsmáros, aki az ő üzletében iszogató pótzászlóalj emlékére »szögezendő« emlékpajzsot készíttetett, vagy olyan gyógyszerész, aki a falujából bevonult katonák dicsőségére állíttatott hasonlót” (Szabó 1994, 59–60). Megemlítendő, hogy a brassói *Vashonvéd* elkészítésére Ján Koniarik szlovák szobrászművész kapott megbízást. Koniarik szerint a szobor nem készült el, de miniatűr változatának fényképe képeslapra került, így ennek köszönhetően tudhatjuk, hogyan nézett ki a tervezett 4 méteres szobor kicsinyített mása. A művész elmondása szerint a szobor befejezésére és felállítására azért nem került sor, mert közben véget ért a háború.⁴⁴ Koniarik azonban tévedett szobra sorsát illetően, azt ugyanis 1918-ban mégis felállították. Brassó románoktól való visszafoglalása emlékműveként Bartha Albert vezérkari ezredes a cs. és kir. I. vezérparancsnokság nevében adományozta azt a városnak.

...egyek vagyunk a történelmi emlékezés s a polgári és hazafiúi kegyelet érzésében. Egyek a hódoltságban és hálában a felszabadító hadsereg, a dicsőséges német katonaság s a vitéz magyar honvédek iránt, s egyek abban a készségben és elhatározásban, hogy október nyolcadikát Brassó város történelmi emléknappjává avatjuk, s a visszafoglalás korszakalkotó tényét kifejező vaskatonát, mint a szent tulajdonhoz rendületlen ragaszkodás szimbólumát egyforma tisztelettel és hűséggel őrizzük. Október nyolcadika Brassó város hazafias ünnepe, s a pasaréten emelkedő Vasvitéz Brassó közönségének, száznak és magyarnak lesz védő patrónusa. Ennek a Vaskatonának hősi alakja néma ajkával minden hű polgárhoz e hazának beszédes szózatot zengi a szívében: „Legyenek tovább is egyek, megértők, testvérek a béke verőfényében, csak úgy, mint a háború viharában.”⁴⁵

A szobor sorsa különösen alakult, ugyanis a románok később meghagyták, s egy korabeli képeslap tanúsága szerint a *Vashonvéd*et „Statua dorobantului” (A román gyalogos szobra) névre keresztelték át. Hogy meddig állt a helyén, nem tudni, azonban a magyar szájhagyomány szerint a románok nem az eredeti szobrot hagyták meg, hanem lefejezték, s egy román katonafejet illesztettek a helyére (Veres 2008, 415).⁴⁶

Ma már lehetetlenség lenne valamennyi ilyen típusú szobrot számba venni, mivel egyrészt nem minden esetben beszélhetünk művészi alkotásról, s (részben ezért) általában a múzeumok gyűjteményébe se kerültek be.

Az általam kutatott területen a központi felhívás hatására több helyen is követték a példát, egyrészt kezdeményezték a nemzeti áldozatkészség szobrának felállítását, vagy pedig pénzt gyűjtöttek a budapesti szoborra elhelyezendő pikkelyekre. Az alábbiakban a jelenlegi kutatási eredmények tükrében mutatom be, hogy a mai Szlovákia területéhez milyen kezdeményezések kötődtek.

Pozsony

A pozsonyi *Vashonvéd* állítását Szapáry Ilona grófnő kezdeményezte, az összegyűjtött összeget pedig a rokkantak megsegítésére, a pozsonyi Invalidusotthon támogatására szánták. A kezdeményezésről a pozsonyi lapokon kívül több vidéki sajtóorgánus is beszámolt. A *Nagyszombati Hetilap*ban például a következő hír jelent meg:

Három-négy hét múlva egy szobor áll a pozsonyi színház előtt, hogy a jelen idők komolyságát és Pozsony áldozatkészségét hirdesse. Szapáry Ilona grófnő vetette fel az eszmét, hogy az Invalidusotthon alapjára egy szobrot állítsanak fel, amely a társadalom jólétének örök emléke legyen a jövőben. A szobor fából készül s honvédet fog ábrázolni. Mintázásával a most kato-

44 Ján Koniarik (1878–1952) 1915-ben megsebesült a fronton, majd pozsonyi kórházi kezelése után Erdélybe küldték a frontra, így került Brassóba, ahol a cementgyárban síremlékek készítésével bízták meg. Itt kapott megbízást a *Vashonvéd* alakjának megformálására (Neznáme dielo Jana Koniarka. www.nzr.trnava.sk/?q=node/116, 2010. 6. 5.).

45 *Brassói Lapok*, 1918. szeptember 17. (idézi Veres 2008, 414).

46 A szoborhoz kapcsolódó mondanak nincs valóságalapja, ugyanis a szerző által közölt képeslapon látható katona feje (Veres 2008, 415) megegyezik a Koniarik által készített modellel.

*nai szolgálatot teljesítő Rigele Alajos szobrászművészt bízták meg, aki a maga ideái szerint faragja meg. A faszobor az adakozók kis vas szögeiből érc páncélt fog kapni. Vas szöveget csak az verhet bele, aki jótékonytságot gyakorol. A szobrot a színház előtt állítják fel s a jótékonytság regisztrálása végett egy könyvet is felfektetnek, ahová az adományozók bejegyzik a nevüket. Szép emléke lesz a mai időknek ezen eredeti ötlet.*⁴⁷

Hogy a Pozsonytól távolabbra eső városokban is tudomást szerezhettek a kezdeményezésről, bizonyítja a pöstyéni lapban megjelent hír is:

*A pozsonyi Invalidusotthon alapjának javára Pozsonyban egy szobrot állítanak, melynek eszméjét Szapáry Ilona grófnő vetette fel. A szobor fából készül, s honvédet ábrázol, páncélját az adakozók beléje vert vasszögei képezik, a szobrot Riegele (sic!) Alajos pozsonyi szobrász faragja, ki most katonai szolgálatot teljesít s szabad óráiban buzgón dolgozik a szobron, melyet már néhány hét múlva állítanak fel a színház előtt.*⁴⁸

A Pozsonyi Színház épülete előtt felavatott szoborral kapcsolatos híreket később is rendszeresen közölték a sajtóban. A *Nyugatmagyarországi Híradó*ból szerezhetünk tudomást például arról, hogy „minden vásár- és ünnepnapon délelőtt 11–12 óráig a pozsonyi honvédenekar hangversenyez a vashonvéd előtt. Műsor 10 f. a honvéd rokkantalap javára.”⁴⁹

Ugyanebből a lapból értesülhetünk arról, hogy a szobor fölé pavilont emeltek. Később, hogy még jobban megvédjék a téli időjárás viszontagságaitól, úgy döntöttek, hogy zárt helyre szállítják, ahol továbbra is betölti eredeti küldetését, tehát bizonyos összeg fejében szöveget verhetnek a *Vashonvéd*ba, ezzel is növelve a Pozsony megyei rokkant katonák jótékonyági alapját:

*A színház-téri kis barokk pavillon lakója tegnap ideiglenesen elhagyta helyét, melyen pünkösdi vásárnapja óta állott és a testébe fogadott vasszögek ellenértékeként már több mint negyvenezer koronával gyarapította a pozsonyi és pozsonymegyei rokkant katonák alapját. A rokkantalap bizottsága, melynek élén Bartal Aurélné, városunk és vármegyénk főispánjának neje fejt ki már eddig is igen szép eredményt felmutató tevékenységet, azt tervezi, hogy a „Vashonvéd” majd betöltötte hivatását és egyetlen szögére sem lesz már hely Rigele Alajos művészi alkotásán, alkalmas miliőben elhelyezi azt az igazán „Vashonvéd”-dé vált faszobrot, hogy közönségünk hazafias áldozatkészségének örök emlékeül fennmaradjon. Tehát vigyázni kell a szoborra a külsőségek tekintetében is, s nehogy a szokatlanul korán beállott téli időjárás rozsdássá tegye a „Vashonvédet”, a hideg évszak idejére elszállították helyéről. Werner János zongoragyáros vállalkozott teljesen önzetlenül a szobor átszállítására s a „Vashonvéd” tegnap délelőtt óta ott áll már ideiglenes (téli) szállásában: a vármegye-háza nagytermében. Meg kell jegyeznünk, hogy a „Vashonvéd” átszállítása nem jelenti hazafias és jótékony missziójának szünetelését. A „Vashonvéd” a vármegye-házán is nyitva áll a nagyközönség előtt s ezen túl is akár egyesek, akár küldöttségek áldozhatnak szegbeveréssel a humanizmus oltárán. (Tavasszal a vashonvéd ismét visszakérül a színház előtt lévő pavilonjába.)*⁵⁰

A szóban forgó szobor egy Havas József nevű diákot is megihletett 1919-ben, versét a Pozsonyban megjelenő *Turul* diáklap közölte.⁵¹

A szobrot 1919-ben a csehek távolították el, ma már nem létezik, azonban a róla készült korabeli képeslapnak köszönhetően tudjuk, hogy nézett ki, s a Rigele Lajos szobrászművész munkásságát feldolgozó fentebb már említett képzőművészeti albumban is találhatunk felvételt róla. Lehel Zsolt, a Rigele-monográfia szerzője megemlíti, hogy: „Jótékony célból kerültek forgalomba a szobor különbö-

47 A pozsonyi „Vas Honvéd”. *Nagyszombati Hetilap*, 1915. április 4., 3. p.

48 Vashonvéd Pozsonyban. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. április 26., 2. p.

49 Hangverseny a vashonvéd előtt. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1916. október 29., 6. p.

50 A Vashonvéd – téli szállásában. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1916. december 3., 5. p.

51 *Turul* 1919/31–32, 5. p. Az adatra Filep Tamás Gusztáv hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki! A verset a Mellékletben közlöm.

ző nagyságban készült cínváltozatai is” (Lehel 1977, 103). A magyar királyi 113. honvéd gyalogezred bronzplakettjén ugyancsak megörökítette a művész a *Vashonvéd* alakját (Lehel 1977, 104). A Pozsonyhoz közeli Gútoron 1929-ben állított első világháborús emlékmű szoboralakja, a puskájára támaszkodó katona testtartása, csak nagyon kis mértékben tér el a pozsonyi *Vashonvédétől*. Ennek alkotója szintén Rigele Alajos (Lehel 1977, 129).

Pöstyén

Kutatásaim során az is kiderült, hogy a budapesti szobrot nem csupán a pozsonyi *Vashonvéd*, hanem a pöstyéni *Vaskorona* is megelőzte a sorban. Az eddigi adatok alapján tehát elmondhatjuk, hogy ebben a kategóriában a pöstyéni szobrot tekinthetjük a másodiknak. A híres és közkedvelt, nagy idegenforgalmat lebonyolító, zömében szlovákok lakta fürdővárosban nagyon sok vendég megfordult az Osztrák–Magyar Monarchia különböző vidékeiről, de a Német Birodalomból is. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a Bécsben és Berlinben, illetve más német és osztrák városokban felállított áldozatkészség szobrok híre jóval korábban eljuthatott ide, mint a hivatalos magyarországi felhívás. Ahogy arra fentebb már utaltam, a pozsonyi *Vashonvéddel* kapcsolatban még annak felállítása előtt közöltek egy hírt a helyi lapban.⁵² Mindezek fényében érthető, hogy Pöstyénben is korán megszületett egy hasonló szobor állításának gondolata. Eredetileg Frigyes főherceg faszobrát szándékoztak felállítani, az erre vonatkozó felhívást 1915. július 5-én tették közzé az alábbi szöveggel:

Vas-Frigyest Pöstyénnek.

Pöstyén, július 5.

A szegbeverési akció úgy a monarchiában, mint Németországban oly kiváló sikerrel jár, hogy szinte magától vetődik fel az eszme Pöstyénben hasonló mozgalmat iniciálni.

(...) Egyébként pedig a szép és minden hazafias érzésű ember legmelegebb pártolására méltó eszme annál könnyebb lesz, mert egyik kiváló szobrászművészünk, Finta Sándor, akinek a dologról említést tettünk, máris szíves volt a nemes ügyben való közreműködését felajánlani.

A szobor elhelyezésének kérdése sem okozna nagyobb nehézségeket. Azt hisszük, hogy a közvélemény nézetét osztjuk, ha a szobor helyéül a parkot ajánljuk, annak valamely forgalmasabb pontját a zenepavillon körül. Ami már most az eszme megvalósulása esetén várható eredményeket illeti, még pesszimikus számítás mellett is jelentékeny sikerre van kilátásunk. Itt van elsősorban a számottevő pöstyéni és környékbeli közönség. A beverést 1 koronával számítva, ezen a réven legalább is 5000 korona gyűlne egybe, ugyanannyit számíthatunk az itt üdülő tisztek és fürdővendégek részéről is úgy, hogy rövid időn belül igen tekintélyes összeg, 10 000 korona állana rendelkezésre a rokkant katonák javát szolgáló intézménynek.

Ami a szobor alakját illeti, csak önmagunkat tisztelnének meg vele, ha azt dicső hadseregünk győzelmes parancsnokáról, Frigyes főhercegről mintáztatnók. Annak a határnélküli hálának, igaz meleg szeretetnek s lángoló lelkesedésnek, melyet a diadalmas, muszkaverő fővezérrel szemben táplálunk, legszebb, legmegfelelőbb kifejezője, örök időkre szóló dokumentuma volna a parkban felállított Vas-Frigyes. (f. s.)⁵³

Két hét múlva már arról tudósítottak, hogy mégsem Frigyes főherceget mintázzák meg, hanem a Szent Korona mását készítették el, amelyet a hősök emlékeként a parkban avatnak majd fel. A kezdeményezést Erdődy grófné karolta fel:

A „Pöstyéni Újság” egyik közeli számában az országszerte mindnagyobb arányokat öltő szegbeverési mozgalommal kapcsolatban azt az eszmét vetette föl, hogy a fürdő – részben a hadsegély javára, másrészt azonban a nagy történelmi idők maradandó emlékeként – szobrot állítson győzelmes hadseregünk fővezérének, Frigyes főhercegnek. Az eszme társadalmunk minden rétegében és vendégeink körében is lelkes visszhangra talált, főleg azonban Erdődy Imréné grófné karolta fel az ideát, mely a

52 A pozsonyi „Vas Honvéd”. *Nagyszombati Hetilap*, 1915. április 4., 3. p.

53 *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 5. Az „f.s.” szignóval jelzett cikk szerzője valószínűleg Finta Sándor szobrászművész.

vörös kereszt fiók hétfői ülésén tüzetes megbeszélés tárgyát képezte. Az egyesület Erdődy Imréné grófné javaslatára hazafias készséggel vállalta az ülés folyamán a szükségszerűen némileg módosult eszme megvalósítását s elhatározta, hogy annak mielőbbi megtestesülése érdekében széleskörű akciót indít. A gyűlésen ugyanis a szobor kivitelének kérdésénél több oldalról is aggályok merültek fel, s így abban állapodtak meg az egyesület tagjai, hogy szobor helyett a magyar szent korona megfaragására adnak megbízást. A koronát, mikor már tele lesz szögekkel, márványtalapzaton, mint „Hősök Emléke”-t fogják a parkban felállítani.⁵⁴

Az újságcikkből már konkrét elképzelésekről értesülhettek az olvasók, sőt már az első szeg beverésének időpontját, azaz a korona felavatásának pontos dátumát is kitűzték. Figyelemre méltó, hogy a korona felszentelésének ünnepségét jótékonyági rendezvénnyel kötötték össze (az előzetes program is olvasható a cikkben), amelynek bevételeit egy újabb háborús emlék, a „Hősök Emléke” alapjára fordítják.

A vánkoson nyugvó korona – mint értesültünk – már készülöben van. Az első szögek beverését augusztus 20-ra, Szent István napjára tervezik, amikor is fényes ünnepélyt rendez a vörös kereszt a később elkészítendő művészi alapzat javára. Az ünnepély a Golfklub helyiségeiben lesz. A sikert már eleve is biztosítja az a körülmény, hogy a védnökséget Erdődy Imre gróf és neje vállalták. Az ünnepélyről egyébként a következő komünikét kaptuk:

Öméltósága Endrődy Imre gróf és neje Erdődy Imréné grófné védnöksége alatt, a magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egyesületének pöstyéni fiókja a parkban létesítendő „Hősök Emléke” szoboralap javára augusztus 20-án pénteken ünnepélyt rendez a következő műsorral:

1. Ünnepélyes megnyitása a kézimunka és régiségkiállításnak a Golfklub helyiségeiben... 2. Ezzel kapcsolatban Szent István vaskoronájába az első szögek beverése. 3. Tombola a Kurszalon terraszsán. 4. este 9 órakor Konfetticsata parkban.

Az egyesület ugyancsak ezzel az ünnepéllyel kapcsolatban a következő felhívással fordul a közönséghez:

A Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egyesületének pöstyéni fiókja, Erdődy Imre gróf és neje Erdődy Imréné grófné szül. Migazzi Irma grófnő Öméltóságuk védnöksége alatt f. é. augusztus 20-tól 29-ig a „Pöstyéni Golfklub” helyiségeiben kiállítástrendez, melynek jövedelmét a szoboralap (a parkban létesítendő „Hősök Emlékszobra”) javára fordítja...⁵⁵

A helyi sajtóban a felavatás után is rendszeresen közöltek minden, az emlékművel kapcsolatos hírt. Ezek alapján nyomon követhető a korona további sorsa is. Megtudható például, hogy az időjárás viszontagságaitól egy üvegburával tervezték megvédeni:

A Vörös Kereszt fiók ideiglenes alapzatot és vastag üvegburát készíttetett a vaskoronának úgy, hogy az most erős időjárásban is künn maradhat.⁵⁶ A vaskorona a virágpavillon előtt lett ideiglenesen fölállítva. Szegeket a vaskoronába egész napon át lehet beverni.⁵⁷

54 Szent István vaskoronája. Szegbeverési mozgalom Pöstyénben. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 26., 1. p.

55 Szent István vaskoronája. Szegbeverési mozgalom Pöstyénben. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 26., 1. p.

A jótékonyági rendezvénnyel kapcsolatos cikkből tudomást szerezhettünk arról, hogy az egyik támogató – Spitzer Józsefné – családi erekljét ajándékozott a rendezőségnek: egy poharat, amelyből annak idején Petőfi Sándor ivott az adakozó hölgy apjánál. „Petőfi pohara. A 20-án megnyíló kiállításra Spitzer Józsefné úrnő ma egy kézzel festett, régi poharat adott át szerkesztőségünkben. A pohárnak az a nevezetessége, hogy Petőfi Sándor ivott belőle Spitzerné atyjánál, Tyroler Salamon volt 48-as honvédnél, néhai Tyroler József rézmetsző öccsénél, akit Petőfihez meleg rokonszenv fűzött. A költő nélkülözéseinek idején hosszabb ideig lakott a Tyroler családnál és Salamon, aki abban az időben már 18 éves ifjú volt, sok érdekes adatot őrzött meg emlékezetében Petőfiről. A Tyroler család Pesten a Fő-úton (ma Arany János utca) lakott. Ott egy kis udvari szobában húzódott meg a költő a szegény, de nemes szívű család körében. Az öreg Tyroler szenvedélyes sakkozó volt és esténként a vacsora után órákon át sakkozott a költővel, aki jóízűen kacagott Tyroler bácsi magyar beszédén, midőn a Petőfi nevet sehogysem tudta kiejteni és állandóan Pétefinek szólította. Spitzerné a mai napig kegyelettel megőrizte a poharat, melyből a költő Tyroleréknál ivott. Ezt az érdekes erekljét Spitzer Józsefné most kiállítja és odaajándékozza a rendezőségnek a sorsjátékhoz” (*Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. augusztus 16., 2. p.).

56 A nemzeti áldozatkészség szobrok esetében ez általános gyakorlat volt, ugyanis a fa és a vas nehezen áll ellen az időjárás viszontagságainak. Egy korabeli felvételen látható például, hogy a kolozsvári *Kárpátok Őre* szobor fölé emelt „pavilon” tetejét tartó oszlopokat gazdag faragásokkal díszítették.

(<http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/45923>)

57 Szent István vaskoronája. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. szeptember 27., 2. p.

A tél közeledtével mégis úgy döntött a város vezetősége, hogy az időjárás viszontagságaitól védendő, a *Vaskoronát* zárt helyiségbe szállítják, azonban ott a nagyközönségnek továbbra is lehetőséget adnak a „szögelésre”. A cikkből az is megtudható, hogy a korona felavatása óta milyen összeget eredményezett a szögbeverési akció.

*Az augusztus 20-án felavatott „Szent István vaskoronája” eddig 5446 korona 95 fillér tiszta jövedelmet hozott a nemes célnak. A Vaskoronát legközelebb a főszolgabírói hivatal egyik helyiségébe viszik, s ott marad egész télen át. Szögeket ugyanott naponta délelőtt 9–12-ig s délután 3-6-ig lehet beverni.*⁵⁸

Ugyanezen év októberében már arról tájékoztatták a lap olvasóit, hogy a *Vaskorona* emlékét, keletkezésének körülményeit és a felavatási ünnepséget egy albumban is megörökítik:

*Mint értesültünk, a Vörös Kereszt vezetősége a nagy napok eseményeit művészi alkotással megörökítendő elhatározta, hogy a Vaskorona albumának belső fedőlapját háborús motívumú festménnyel díszítteti. A kivitellel Remsey Jenő festőművészt, a „Kéve” kitűnő tagját, aki mint üdülő katona itt tartózkodik, fogják megbízni.*⁵⁹

Egy másik lapszámban aprólékosan leírnak minden információt, amit erről az albumról tudni lehet, s valamennyi személy nevét is felsorolják, akinek a *Vaskoronához* vagy pedig az albumhoz valamilyen köze volt. Annak ellenére, hogy egy háborús emlékjelhez kötődő kiadványról van szó, egyetlen háborúban elesett pöstyéni katona nevét sem említik meg benne. Ez a kiadvány nagyon jól példázza, hogy a háborús emlékjelek állítását nem mindig az elesettek iránti kegyelet vagy a részvét inspirálta, a politikai és társadalmi elit öncélúan sokkal inkább a saját maga emlékének megörökítésére törekedett. Az alábbiakban az ezzel kapcsolatos újságcikk teljes szövegét közreadom, szemléltetendő, mit is tartottak elsődlegesnek és a legfontosabbnak megörökíteni az utókor számára a kezdeményezők:

A Vaskoronához készült emlékalbum fedőlapját Remsey Jenő festőművész, a Kéve kitűnő tagja, akitől itteni művészi tevékenysége révén már több ízben megemlékezett a Pöstyéni Újság, gyönyörű művészi rajzzal látta el. A rajz, mely a Corvinák stílusában van tartva, a következő kódexszerűen készült szöveget zárja körül:

„Az 1914. évben mint a pokol kísértetei támadtak reánk ősi hazánk minden ellenségei. A nemzet fiai mint a sasok küzdöttek ellenségeinkkel – és Isten kegyelméből immár győzelem int fegyvereink felé.

Hálával eltelve a hősök iránt

Mi, a magyar sz. korona orsz. vöröskeresztgyulete nék pöstyéni fiókegyesülete.

Erdődy Imre gróf és neje, szül. Migazzi Irma grófné védnöksége, Czocher Kálmán főszolgabíró elnöksége és dr. Fodor Kálmánné szül. Berchtold Saphine grófnő társelnöksége alatt elhatároztuk, hogy a magyar sz. korona mását fából elkészítjük és a vázat ékítő ércszegek megváltásának jövedelmét, a pöstyéni járásnak a haza védelmében rokkanttá vált katonáit és az elesettek özvegyei és árvái segítésére fordítjuk.

Isten áldása azokon, kik e nemes ügyhöz kegyes adományaikkal hozzájárultak, s kiknek neveit ezen könyv örökíti meg.

Pöstyén, 1915. év Boldogasszony hava

Szent István napján.

A koronát

Seilnacht

galgóczi faragómester készítette

a pöstyéni fürdősziget egyik százados nyárfájából.

58 A Vaskorona jövedelme. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. november 22., 2. p.

59 Művészi emlék. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. október 4., 3. p.

Ezen emlékkönyvét
Winter Lajos és Ármin
a pöstyéni fürdő bérlői adományozták
Ezt az oklevelet A. D. 1915.
Remsey Jenő festette.”

A szöveg, melyet művészi iniciálék díszítenek, Remsey fogalmazása.⁶⁰

Trencsén

A fentebb már idézett pöstyéni lapból értesülhetünk róla, hogy Trencsénben is kezdeményezték az áldozatkészség szobrának elkészítését:

A pöstyéni vaskoronához hasonló háborús emlékmű létesítését célzó mozgalom hírét vesszük a szomszédos Trencsénből, ahonnan tegnap az a megkeresés érkezett hozzánk, hogy a „Pöstyéni Újság” azon számait, melyekben a Vaskoronáról írtunk, engedjük át a bizottságnak, amit készséggel megtettünk. A mozgalom élén Szalavszky Gyula v. b. t. t., a vármegye főispánja áll.⁶¹

A szóban forgó trencsényi kezdeményezésről a *Vág völgyi Lap* már egy terjedelmesebb írást közölt. Ebből egy emlékszobor elkészítésének konkrét terve rajzolódik ki, egy bizottság megalakulásáról is értesülhetünk, viszont a szobor felállítására vonatkozó későbbi konkrét adatra ezidáig sehol sem sikerült rábukkannom. A szóban forgó cikk a kezdeményező kormánybiztos-főispán, Szalavszky Gyula érdemeinek méltatásával kezdődik, akinek személye a cikk szerzője szerint a kezdeményezés megvalósítása szempontjából garanciát jelent:

Azon nagyarányú hivatalos tevékenység mellett, melyet a kormánybiztos-főispán urunk Ő Excellenciája a háborúval kapcsolatban oly bámulatra méltó önfeláldozással kifejt, talált időt arra is, hogy kivegye részét a karitatív célokat szolgáló mozgalmakból is és azokban részben irányítólag, de jó részben kezdeményezőleg is a jóügy szolgálatába állítsa hatalmas szervező és agitatív tehetségét. Minden elismerés és hála illeti meg ezért kormánybiztos-főispán urunkat, mert az ő személyes vezetése bármely ügyénél a kimaradhatatlan siker biztos záloga.

Folyó hó 14-én is egy új, gyönyörű célú mozgalomnak adta meg az első lökést, Midőn Trencsén város minden jóra kész társadalmából értekezletre hívta meg azokat, akiknél föltételezte, hogy szívesen állítják be érdeklődésüket, idejüket, munkájukat, egy oly magasztos ügy újabb szolgálatába, mely ügyet hiszen egy vagy más formában ma mindenki szolgál, aki nincs a fronton.

(...) Ily megvalósításra érdemes és a fényes siker minden kilátásával biztató eszme egy oly szobornak a felállítása Trencsénben, melybe e vármegye áldozatkész közönségének minden egyes tagja bele verhesse a maga pikkelyes szegét, felajánlva ennek fejében a segélyezés céljára annyit, amennyi tőle kitelik. A szegek különféle nagyságban való előállítására lehetővé fogja tenni, hogy a tehetősek, pénzintézetek, vállalatok, községek nagyobb összeggel, a magánosok pedig több osztályú kisebb összeggel váltsák meg szegüket.

A kormánybiztos-főispán úr által előadottakhoz az egész értekezlet lelkes örömmel járult hozzá s elhatározta, hogy bizottsággá alakul, mely a szép eszmét kiviszi a társadalomba, s minden erejével azon lesz, hogy az mihamarább meg is valósuljon.

A szervező bizottság tagjai a következők lettek:

Elnök: Szalavszky Gyula v. b. t. t. kormánybiztos főispán.

Tagok: [a politikai és társadalmi elit vezető képviselői, valamint a helyőrség katonai parancsnoka, az egyház képviselője, valamint „művészek”: Hindi Szabó Kata festőművész, André Dezső festőművész, főhadnagy, Dobay Székely Andor festőművész, e. é. önkéntes, Lányi Dezső szobrász – a szerző megjegyzése].⁶²

60 A Vaskorona albumának művészi emléklapja. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. november 1., 2. p.

61 *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. október 11., 2. p.

62 Pikkelyesszobor Trencsénben. *Vág völgyi Lap*, 1915. október 17., 1. p.

Nyitra

Egy másik megyeszékhelyen, Nyitrán a nemzeti áldozatkészség szobraként 1915 októberében leplezték le a Nyitrai *Vasturult*. A pöstyéni *Vaskoronához* kapcsolódó albumhoz hasonlóan itt is emlékkönyvet alapítottak, amelyben megörökítették valamennyi adományozó nevét:

A „Nyitrai Vasturult” október hó 17-én délelőtt 11 órakor leplezik le Nyitrán a Városháztéren, a nagy idők komolyságához és a kitűzött cél magasztos jellegéhez méltó ünnepies keretek között. Az adományozó nevére ellátott arany szeg (testületek, családok és magánosok részére) ára: 50 korona. Az adományozó nevével ellátott ezüst szeg (kizárólag egyesek részére) ára: 10 korona. Vasszeg ára: 1 korona. – Vasszeg tanulóiifjúság és gyermekek részére: 20 fillér. Felülfizetéseket hálás köszönettel fogad és a „Nyitrai Vasturult” emlékkönyvében nyugtáz a rendezőség. Miután a név bevésése több időt vesz igénybe, kíváncsok, hogy az ilyen szegekre szóló előjegyzések néhány nappal előbb a „Vörös Kereszt Egylet” titkáránál, dr. Szathmáry István várm. tb. főjegyzőnél jelentessenek be. A szegek megváltásából befolyó adományok a nyitramegyei illetőségű katonák özvegyeinek és árváinak támogatására fognak fordíttatni.⁶³

A *Vasturult* leleplezéséről a *Nyitramegyei Szemle* október 24-i száma tudósított. A cikkből kiderül, hogy a szobor fölé „oszlopos tető” került, hogy az megvédje az időjárás viszontagságaitól.

A Nyitrai Vasturult leleplezési ünnepélye f. hó 17-én folyt le díszes keretek között. A pozsonyi honvédeknek a Himnusz, a „Gott erhalte” és a „Wacht am Rein” felemelő dallamával nyitotta meg az ünnepélyt, melynek lefolyása alatt Jeszenszky Alajos prelátus és kanonok, gróf Nemes Jánosné és dr. Thuróczy Tibor polgármester beszéltek. A polgármester a város nevében átvette az emléket gondozásba s ennek külső jele már eddig is az az oszlopos tető, mely az emlékmű fölött emelkedik és a város költségén készült. A felavatás után kezdetét vette a szegek bevérese s mindjárt ez alkalommal az arany és ezüst szegek hosszú sorát vésték be a Vasturult oszlopába. A szegek megváltásából eddig 26 ezer kor. folyt be.⁶⁴

Losonc

A Losoncon felállítandó nemzeti áldozatkészség szobrának – egy páncélos magyar vitéz – tervéről első alkalommal a *Felsőnógrád* 1915 novemberében megjelent cikkéből értesülhetünk. Ebben említést tesznek az előzményekről – a bécsi, a berlini és a budapesti szobrokról is –, azonban a berlinit tévesen mint elsőként létrehozottat említik, holott azt csak a bécsi után állították:

Berlinben készült az első „nemzeti áldozatkészség szobra”. Annak nagy sikere folytán Bécsben, majd Budapesten, s végül a vidéki városokban is felállították ezen szobrokat. A háborús jótékony-ság legmaradandóbb emlékei lesznek országszerte ezek a szobrok. Értesülésünk szerint Losoncon is készül egy ilyen szobor. Friedmann József szobrász, aki jelenleg mint 29-es vadász a losonci üdülőben van, készíti a szobrot. A szobor egy páncélos magyar harcost fog ábrázolni. A szobor siloidból – egy műkösszerű anyagból – lesz kiöntve és Losonc valamelyik terén lesz kiállítva. A szobrot azután a város áldozatkész polgárai és katonái fogják szögekkel kiverni. A szobor felállítása körüli teendőket br. Vecsei őrnagy és Nádas hadnagy az üdülő parancsnokai végzik.⁶⁵

A losonci áldozatkészség-szobor bizottsága 1916. augusztus 18-ra hirdette meg a szobor leleplezését. A pikkelyekből befolyó összeget a losonci katonai parancsnokság területéről besorolt elesett katonák hátramaradt hozzátartozóinak támogatására szánták:

A losonci cs. és kir. hadkiegészítő parancsnokság területéről sorozott csapatok keretében hősi halált halt katonák özvegyei és árvái gyámolítására, a Kubinyi téren felállított áldozatkészség-szobor ünnepélyes leleplezése e hó 18-án vasárnap délelőtt fog megtartatni, melyet d. e. 9 órakor ugyanott tábori mise előz meg.

63 Nyitrai Vasturult. *Nyitramegyei Szemle*, 1915. október 10., 4. p.

64 A Vasturult leleplezése. *Nyitramegyei Szemle*, 1915. október 24., 5. p.

65 Nemzeti áldozatkészség szobra Losoncon. *Felsőnógrád*, 1915. november 25., 2. p.

Járuljon minden jó szív hozzá a hősök özvegyei és árvái könnyeinek letörléséhez! Űsse mindenki hazafias áldozatkészségének szögét a felállított emlékműbe! Minden szög egy, a haza és nemzetért éhező ajaknak nyújt enyhítő falatot s nyugodtabbá teszi a rideg földben pihenő hősök örökké áldott álmát. Losoncz, 1916. június hó. A bizottság.⁶⁶

A Losonci Újságban megjelent hírből már pontosabb leírást kapunk a szoborról, illetve a felszögelen-dő pikkelyek áráról, valamint az is kiderül, hogy a szobor nem az eredetileg tervezett anyagból, azaz sziloidból, hanem fából készült:

...a fából kifaragott szobor egy páncélba öltözött középkori lovagot ábrázol és egy katonáskodó Friedmann nevű művész igen jól sikerült alkotása. A szobrot magát páncélpikkelyek fogják borítani és aranyozott címerek és gombok díszítik. Minden adakozó egy-egy pikkelyt verhet a szoborba. Aki pedig 500 koronát adományoz, annak neve is bevésedik a pikkelybe. Legkisebb összeg, melyért már egy pikkely jár, 50 fillér. Hisszük, hogy rövidesen már az egész szobor be lesz borítva az adakozók pikkelyeivel.⁶⁷

A Losoncon készült áldozatkészség szobra jó példa annak bemutatására, hogy egy egész régió és a környező vármegyék is figyelemmel kísérték egy ilyen vidéki szobor állításával kapcsolatos történeteket. Már a fentebb idézett újságcikkek is bizonyítják, hogy a szomszédos vármegyék nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatták a kezdeményezést. Példaként idézzük a *Besztercebányai Hírlap*ban megjelent egyik tudósítás néhány részletét:

Nógrád, Gömör és Zólyomvármegyék közönsége aggodó szemmel kíséri mind a harcokat, melyekben a losonci hadkiegészítő parancsnokság által kiállított cs. és kir. csapatok küzdenek, hiszen ezen csapatokban harcol a családfő, az atya és fiú egyaránt. (...) A hadkiegészítő kerület székhelyén, Losoncon az áldozatkészségnek egy újabb szobrát állítja fel, melyet holnap, május hó 21-én a 25. gyalogezred által vitézül végigharcolt asperni csata évfordulóján fog ünnepélyesen leleplezni. A cs. és kir. kiegészítő parancsnokság székhelyén Wimmer Ede ezredes elnöklete alatt alakított bizottság ez úton is kéri a közönséget, hogy a leleplezés ünnepét megjelenésével tegye fényessé s adakozásával járuljon hozzá az alap gyarapításához.⁶⁸

A Gömör Kishont című regionális lapban, a *Szoborleleplezés Losonczon* című tudósításból pontosabb részleteket is közölnek a szobor felavatására rendezett ünnepség programjáról:

E hó 18-án, vasárnap leplezték le fényes ünnepségek között a losonczy áldozatkészség szobrot. – A szoborleleplezést megelőző este katonazene és takaródó volt s vasárnap reggel is katonazene járta be a város utcáit. Az ünnepélyes alkalomból a város zászlódiszt öltött s a szobor helye – a Kubinyi tér – a szövetségesek zászlóival pazarul volt feldíszítve. Pont kilencz órakor kezdődött a tábori mise, melyet dr. Valihora János apátplébános fényes segédlettel celebrált, s amelyen a katonai notabilitásokon kívül részt vettek a szomszédos vármegyék kiküldött képviselői s a losonczy polgári előkelőségek is. A tábori mise után Wimmer Ede ezredes beszélt, majd Losoncz város polgármestere, Wágner Sándor átvette a szobrot. A szobor Friedmann József művész közlegény rendkívül sikerült, erősen plasztikus munkája. A beszédek után a pikkelyek elhelyezése következett. Gömör és Kishont vármegyei aljegyző szögezte be s rövid beszédben hangsúlyozta, hogy a losonczy háziezred hősei, a gömöriek legendás hősei is, s özvegyeik és árváikról való gondoskodás a mi legszebb kötelességünket fogja képezni. Nógrád vármegye lemezét Török Zoltán nyugalmazott főispán, Zólyomvármegyéjét dr. Bárczy Emil vármegyei tiszti főügyész helyezte el. A szoborra eddig összegyűlt összeg túlhaladja a 2000 koronát.⁶⁹

Amint azt a fent idézett újságcikk is bizonyítja, a losonczy szoborra más vármegyék és városok is adakoztak. A Rozsnyón megjelenő *Sajó-Vidék*ben is megemlíti, hogy a város polgármestere a kezdeményezést adományok gyűjtésével támogatta:

66 Felhívás a losonczy áldozatkészség-szobor bizottságától. *Felsőnógrád*, 1916. június 15., 1. p.

67 Az áldozatkészség szobor leleplezése. *Losonci Újság*, 1916. június 22., 1. p.

68 Az áldozatkészség szobra Losoncon. *Besztercebányai Hírlap*, 1916. május 21., 2–3. p.

69 *Gömör-Kishont*, 1916. június 25., 4. p.

Gyűjtés. A losonczy áldozatkészség szobrára befolyt adományokról szóló kimutatásban olvassuk, hogy Pósch József dr., városunk polgármestere a szoboralapra 50 koronát gyűjtött és az összeget a vármegyei alispáni hivatalnak küldte be.⁷⁰

Komárom

Komáromban 1916-ban vetették fel egy köztéri vashonvéd felállításának az ötletét. Ezt azonban megelőzte egy másik, ugyanebbe a kategóriába sorolható emlékjel, a nemzeti áldozatkészség pajzsának a felállítása, amelyet még 1915 decemberében helyeztek el a helyi római katolikus plébánia épületében, a helyi leányegyesület boltjában. A szögvásárlásból összegyűlt összeget a hadiárvák támogatására kívánták fordítani:

A fővárosi áldozatkészség szobrának pendant-ja akad nálunk, Komáromban. Nevezhetjük áldozatkészség pajzsának, mert pajzsnak tényleg pajzs. Nem nagy, s ha Komárom áldozatkész közönsége összefogna, egy nap alatt beszögezhetné területét fekete, vagy fehér szögekkel. Egy fekete szög ára 40 fillér, egy fehér szög ára 20 fillér. A csinos fapajzs a Leányegyesület boltjában (Plébánia épület) van elhelyezve, ahol naponként verhető bele a szög d. e. 9 – fél 1-ig és d. u. 3–6-ig. A majdan megtelt pajzs a Komáromi Múzeumban nyer elhelyezést, a jövedelmével pedig a komárommegyei hadiárvák alapja gyarapodik. Reméljük, hogy sokan felkeresik a Leányegyesület boltját, hogy elhelyezzék az áldozatkészség szögeit. Minden kalapácsütés nyomában egy-egy könnycsepp szárad fel, melyeket pici gyermekek szemében fakasztott a szomorú árvaság.⁷¹

Az 1916-ban nemzeti áldozatkészség szobraként egy vashonvéd felállítását is tervezték a városban, az ebből származó jövedelmet a komáromi rokkant katonák megsegítésére szánták. Megjegyezzük, hogy a városban a szoborállítás tervével egy időben vetették fel a budapesti mintájára egy komáromi lövészárók létesítésének ötletét is.⁷² A vashonvéd konkrét tervét egy rokkant honvéd 1916 márciusára készítette el:

...Fischer Márton rokkant katona, kinek foglalkozása faszobrász, tervet dolgozott ki és nyújtott be városunk vezetőségéhez a Komáromban felállítandó vashonvédre. A szobor olajbafőtt, bronzszínű hársfából készülne, fölötté kis gloriett. A jótékonyági szögeket a közönség veri be a szoborba. A munkát ingyen végzi el a szobrász, csak előzetes költségei megtérítését kéri. A város vezetősége felkarolta a tervet, s a vashonvédet Komárom valamely forgalmas utcájában fel fogja állítani. A vashonvéd ügye kizárólag a komáromi katonák rokkantalapja javára fog szolgálni. A nemes akció élén Gaál Gyula dr. városi tanácsos áll, aki a vashonvéd előzetes költségeit, mintegy 1200–1400 koronát társadalmi úton fogja összegyűjteni. Már érkezett hozzá e célra 200 kor. adomány...⁷³

A sajtóban gyakran közöltek a különféle rendezvényekhez vagy a háborúhoz és az emlékművekhez kötődő alkalmi verseket. A *Komáromi Lapok* április 16-i számának címlapján a nemzeti áldozatkészség szobrához kapcsolódóan Somlyó Zoltán fahonvédről szóló verse olvasható.⁷⁴

A komáromi honvédszoborra vonatkozó elképzelés közzététele után a május végén megjelent következő hírből már arról értesülhetünk, hogy a nagyszabású tervben gondolkodó vashonvéd szoborbizottság már kétszer is ülésezett, s a szobor megtervezésébe és kivitelezésébe neves képzőművészeket is (pl. Hajós Alfréd) bevonnak, s a felállítását júniusra tervezik:

A héten két ízben tartott ülést a komáromi vashonvéd szoborbizottsága F. Szabó Géza polgármester elnökölte alatt a városházán. Az értekezleteken ott láttuk az elnöklő polgármesteren kívül Gaál dr. (a szobor eszméjének megpendítője s az ügy lelkes propagálója) és Szijj dr. városi tanácsosokat, Madurkay Miklós dr. plébánost, Vargha Sándor ref. lelkészt, B.-Janovits Józsefet, Aranyossy László dr.-t, Fried Jenőt, Milch Dezsőt és másokat.

⁷⁰ Gyűjtés. *Sajó-Vidék*, 1916. október 12., 2. p.

⁷¹ Az áldozatkészség pajzsja Komáromban. *Komáromi Lapok*, 1915. december 4., 3. p.

⁷² Pasaréten egy, a harctéri lövészárók mását alakították ki, amelynek megtekintéséért belépődíjat szedtek, s ezt az összeget jótékony célra fordították.

⁷³ Vashonvéd Komáromban. *Komáromi Lapok*, 1916. március 11., 3. p.

⁷⁴ A verset lásd a Mellékletben!

A helyben állomásozó katonaság képviselőjében Tormássy Dezső ezredes jelent meg. Jelen volt továbbá Hajós Alfréd tart. mérnök-hadnagy, a kiváló műépítő is, aki a szobor építészeti részének kidolgozását a hazafias ügyre való tekintettel teljesen díjtalanul vállalta. A hely kérdésében körülbelül megállapodásra jutott a bizottság. A vashonvéd alkalmasint a kultúrpalota telkére kerül, az Iskola-utca és a Nádor-utca sarkára, arra a helyre, ahová annak idején a palota tervezője: Hüttl professzor már eredetileg is szánt valami szoborművet, amelynek felállítását azonban fedezet híján jobb időkre halasztották. A szoborminta elkészítésére Fischer Márton fa-szobrász vállalkozott, aki városunkban teljesít szolgálatot. A fába faragást ugyancsak Fischer fogja végezni, aki a szobor megmintázásával már a közeli napokban elkészül. A bizottság azt hiszi, hogy a szobor, amely fölé Hajós Alfréd művészi tervei szerint stílusos gloriet kerül, június végén fel lesz állítandó.⁷⁵

A helyi sajtó alapján úgy tűnik, ezt követően hosszabb ideig nem foglalkoztak a helyi vashonvéd szobrának ügyével, de egy év múlva, 1917 júliusában már egy másik művész által elkészített szobortervről számolnak be a *Komáromi Hírlap*ban:

A Komáromban felállítandó honvédszobor gipszmodelljét vasárnap, f. hó 24-én d. e. mutatta be felsőőri Fülöp Elemér szobrász az ez alkalomra egybehívott szoborbizottságnak. Az egy méteres magas gipszszobor a Kárpátokban őrködő honvédnépfölkelőt ábrázol, amint feltűrt gallérral téli köpenyben, szuronyos fegyverére támaszkodva éles figyelemmel kémleli a határt. A művészi modell július hó 1-től kezdve megtekinthető a városház nagytermében a hivatalos órák alatt. A szobor melletti persely a szoborköltségeket van hivatva összegyűjteni. – adakozzék ki-ki tehetsége szerint, hogy a szép eszme megvalósulását lehetővé tegye.⁷⁶

Novemberben ismét megjelentettek egy verset a készülő szoborral kapcsolatban, ezúttal A vaskatona címmel Follinus Ervin nevű szerző tollából.⁷⁷ Ezt követően már semmilyen hírt sem találunk egyetlen komáromi sajtótermékben sem a szoborral kapcsolatban. Az eddigi kutatási eredmények alapján úgy tűnik, hogy a nagyszabású tervek ellenére a komáromi vashonvéd felállítása mégsem valósult meg.⁷⁸ 1918-ban a *Komáromi Lapok*ban *Forradalmi est és képműállítás* címmel jelent meg aztán egy írás, amelyben egy Komáromban rendezett képzőművészeti kiállítás kapcsán egy félmondatban megemlíti, hogy „...a vernisage után egy faemlékművet lepleznek le...”⁷⁹ Az emlékmű formájára és küldetésére vonatkozó más információt egyetlen lapban sem találtam, így csak feltételezhetjük, hogy esetleg a nemzeti áldozatkészség szobraként elkészült honvédről lehet szó. Mivel a rendezvényt a háború végén, 1918 novemberében szervezték, egy vashonvéd felállítása ekkor már egyáltalán nem lett volna időszerű.⁸⁰

A kezdeményezés kudarca több okkal is magyarázható. Egyrészt 1915-ben már elkészült a fentebb már említett áldozatkészség pajzsa, tehát ez a típusú adakozás már megvalósult a városban. Másrészt a tervezett katona elkészítését sok, előre nem várt különféle háborús esemény befolyásolhatta, az ország egyre szegényebb lett, egyre több áru számított hiánycikknek, s a város lakosainak nagyon sok más célra is adakozniuk kellett. Ráadásul 1916 őszén erdélyi menekültek is érkeztek a városba és környékére, az ő ellátásukról, elszállásolásukról ugyancsak a lakosságnak kellett gondoskodnia, majd ismét gyűjtést (pénzadományok, ruházat, élelmiszer), kellett szervezniük, hogy elegendő élelmiszert biztosítsanak nekik a visszautazásra.⁸¹

75 A vashonvéd. *Komáromi Hírlap*, 1916. május 28., 2. p.

76 A honvédszobor. *Komáromi Hírlap*, 1917. július 5., 1., p.

77 *Komáromi Lapok*, 1916. november 4., 5. p. A szerző az egyik komáromi polgárcsalád tagja. Az információért Mácza Mihálynak, a komáromi Duna Menti Múzeum történészének tartozom köszönettel.

78 Mácza Mihály arról tájékoztató, hogy kutatásai során ő sem talált a komáromi vashonvéd felállítására vonatkozó adatot.

79 *Forradalmi est és képműállítás*. A hazatérő katonák részére. *Komáromi Lapok*, 1918. november 30., 2. p.

80 Az első világháború végének hivatalosan az 1918. november 11-én aláírt békeszerződést tekintik.

81 Az 1916-ban a románok erdélyi betörését követő menekülthullámmal nagyon sok erdélyi menekült érkezett a mai Szlovákia területére is, ahol szállodákban, alkalmi szállásokon, valamint falun, családoknál helyezték el őket. Ellátásukra (étkeztetés, ruházkodás stb.) országsszerte különféle gyűjtéseket szerveztek. Komáromban és környékén is több száz menekült ellátásáról gondoskodtak. A témát a korabeli sajtóban megjelent hírek alapján dolgoztam fel, s egy tanulmány formájában a közeljövőben jelenik meg.

Általában azon települések lakói is részt vettek persze a nemzeti áldozatkészség szobrokkal kapcsolatos pénzgyűjtésben, ahol nem állítottak ilyen típusú szobrot. A nemzeti áldozatkészség Budapesten felállított, úgynevezett központi szobrára az ország különböző pontjairól érkeztek ugyanis adományok a pikkelyekre, sokszor egészen kis összegek is. Liptó vármegyéből például 5 koronát küldtek be (Szabó 1994, 7).

Több vidéki városban is megalakult az úgynevezett „Nemzeti Áldozatkészség Szobrának” helyi bizottsága azzal a céllal, hogy a gyűjtéseket szervezze a budapesti szoborra kerülő pikkelyek megvásárlására. Breznóbányán is alakult egy ilyen bizottság, amelynek tevékenységéről rendszeresen tájékoztatták a nagyközönséget:

...Breznóbányán is megalakult a nemzeti áldozatkészség szobrának helyi bizottsága Kuhn János városi főjegyző, polgármester helyettes elnöklete alatt. E bizottság révén városunk közönségének is módjában lesz kivenni részét az országos kiterjedésű hazafias mozgalomból. Szentül meg vagyunk győződve róla, hogy annak a városnak a lakossága, mely eddig is ezeket tett le a jótékonyosság oltárára, eddigi áldozatkészségét messze fölülmúló fellángolással veendi ki részét a nemzeti áldozatkészség szobrának fölépítéséből s így fogja demonstrálni az ország színe előtt is a hazafias lelkesedését, áldozatkészségét, hogy senki se mondhasa soha Breznóbányáról, hogy ennek lakossága önző módon elzárkózott kötelességeinek becsületes teljesítése elől a nagy háború megpróbáltatásának nehéz napjaiban. Úgy legyen!⁸²

A helyi bizottság egyik következő üléséről szóló beszámolóból kiderül, hogy a szervezők többek közt szóvá tették az ifjúságnak a kezdeményezéssel szembeni passzív hozzáállását is:

...a Nemzeti Áldozatkészség Szobrának helyi bizottsága a város hölgyközönségének bevonásával e hó 1-én d. u. a városháza tanácstermében Kuhn János polgármester helyettes elnöklete alatt ülést tartott. Városunk hölgyközönsége igen szép számban jelent meg a gyűlésen, szokott lelkesedésével felkarolandó a nemescélú mozgalom ügyét. Annál elszomorítóbb volt azonban, hogy Breznóbánya itthonmaradt kevés számú ifjúsága, akinek közreműködésére szintén számított a helyi bizottság, távollétével tündökölt. Válaszul Mazarek Róbertné igen helyes indítványára a mozgalomból való részvételből kihagytak. A gyűjtést a jelenvolt lányok nagy készséggel teljesen magukra vállalták s a pikkelyek árusítása a nemzeti áldozatkészséget hirdető lovas vitéz beborítására már folyamatban van.⁸³

A mai Szlovákia különböző további városaiból is küldtek adományokat, általában a megyeszékhelyeken szervezték a gyűjtéseket. Többek közt a zömében szlovák és német lakosságú szepességi városból, Iglóról is érkeztek adományok. A *Szepesi Lapok* című regionális sajtóorgánumból értesülhetünk róla, hogy ebben a városban is egy bizottság karolta fel a kezdeményezést:

Münnich Kálmán udvari tanácsos orsz. képviselő elnöklete alatt f. hó 21-én ülésezett, mely alkalmalmmal elhatározta, hogy Igló városa és közönsége együttesen egy lemezen kíván szerepelni a Nemzeti Áldozatkészség Szobrán és erre a célra igyekezni fog a város, testületek, intézetek, gyárak és magánosok részéről 500 koronát összegyűjteni. Ez a tekintélyes összeg méltóan fogja kifejezni a város közönségének hazafias áldozatkészségét. Természetesen, ha valaki külön is akar szerepelni, ez módjában áll és a kibocsátandó gyűjtőíven részére az egyik rovat rendelkezésére áll...⁸⁴

A bizottság munkája eredményes volt, egy szűk hónap alatt 722 koronát sikerült összegyűjteni, s a lap hasábjain nyilvánosan is közzölték, hogy pontosan milyen pikkelyeket és milyen összegért szögeltek fel a budapesti nemzeti áldozatkészség szobrára:

82 A nemzeti áldozatkészség. *Garamvidék*, 1915. július 18., 1–2. p.

83 A Nemzeti Áldozatkészség Szobrának helyi bizottsága. *Garamvidék*, 1915. augusztus 8., 2. p.

84 A nemzeti áldozatkészség szobrának iglói bizottsága. *Szepesi Lapok*, 1915. szeptember 24., 4. p.

*A Nemzeti Áldozatkészség Szobrának Végrehajtó Bizottsága iglói helyi Bizottsága által eszközölt gyűjtésnek eredményeképpen 4 darab pikkelyt helyeztek el a szoborra: „Igló Város és Polgársága” felírással és Igló Város címerével ellátva 1 darab pikkely 500 kor. „Igló Polgári Olvasókör” felírással, 1 darab pikkely 100 kor. „Münnich Kálmán kerti tennis társasága Iglón” felírással 1 darab pikkely 72 kor. „Szepes Iglói Takarékszövetkezet” felírással 1 darab pikkely 50 kor. Összesen 722 kor. A közös nagy pikkelyre adakoztak: [itt közlik a teljes névsort]
 ...A gyűjtéssel járt költséget, valamint a portó kiadásokat az elnök fedezte. A szíves adakozóknak az Iglói Végrehajtó Bizottság nevében köszönetet mond Launer János bizottsági pénztáros, Münnich Kálmán bizottsági elnök.⁸⁵*

Gyakran tették közzé a lapokban a szoborra összegyűjtött összeg gyarapodásáról szóló beszámolót, közölve az adakozók névsorát, valamint az általuk adományozott pénzösszeget is feltüntették. Az Ipolyságon megjelenő *Honti Lapok* 1916. januári számában olvasható például, hogy: „A gyűjtés eddigi eredménye: 1559 korona 93 fillér.”⁸⁶

A nemzeti áldozatkészség budapesti szobrának elkészítették kicsinyített másolatát is, amit ugyancsak jótékony céllal árusítottak. A 20 koronába kerülő szobor megrendelésével kapcsolatos információkat és a felhívást a korabeli sajtóban is közzétették. A *Honti Lapok*ban például a következő szöveggel:

A Nemzeti Áldozatkészség Szobrának végrehajtó-bizottsága a szobrot kisebbített mértékben ábrázoló miniatűr fém-szobrot hoz forgalomba. A fém-szobor rendkívül ízléses, művészies kivitelben, lovas és ló tizenöt centiméter magasságban, fekete színre patinázva készült. Eladási árát darabonként húsz koronában állapították meg. Megrendelhető a Nemzeti Áldozatkészség Szobrának végrehajtó bizottságánál Budapest V, Képviselőház. A pénz előzetes beküldése ellenében e fém-szobrot bérmentesen szállítják, míg utánvételes megrendelés esetén a szállítási költsége a megrendelőt terheli.⁸⁷

A budapesti példát ezen a téren is követték vidéki kezdeményezések. A losonci áldozatkészség-szobor kicsinyített mását az eredeti szobor tervezője készítette el, s az ezrednek ajánlotta fel ajándékkul. Az ezred azonban a szobrot tovább ajándékozta a losonciaknak, amikor egy hivatalos küldöttség meglátogatta őket a városból:

A 25-ik s 27. t. t. ezred figyelme. Domokos István műszaki rajzoló a harctéren elkészítette a Losoncon felállított áldozatkészség szobrát en miniatűr. A szobrocscsa rendkívül szépen sikerült s készítője – ki különben a losonci szobrot is megtervezte – az ezrednek ajánlotta fel. Az ezred viszont a fronton járt küldöttség által hozott üdvözlések viszonzásául a városnak ajánlotta fel. – A 27. t. t. ezred pedig egy ellenséges gránát rézanyagából készített emléklapot, melyet vörösbársony keretbe foglalt s a városnak megküldött.⁸⁸

Miután a rozsnyóiak tudomást szereztek róla, hogy a miniatűr változatot egy rozsnyói katona készítette el, a *Rozsnyói Híradó*ban is beszámoltak az eseményről:

Domokos Sándor polgártársunk tehetséges fiának igen szép, művészi sikeréről ad hírt a Losoncon megjelenő „Felsőnógrád”, írván a következőket: Domokos Sándor műszaki rajzoló a harctéren elkészítette a Losoncon felállított áldozatkészség szobrát en miniatűr. A szobrocscsa rendkívül szépen sikerült s készítője – ki különben a losonci szobrot is megtervezte – az ezrednek ajánlotta fel. Az ezred viszont a fronton járt küldöttség által hozott üdvözlések viszonzásául a városnak ajánlotta fel.⁸⁹

⁸⁵ Szepesi Lapok, 1915. október 22., 4. p.

⁸⁶ A Nemzeti Áldozatkészség Szobrára. *Honti Lapok*, 1916. január 1., 2. p.

⁸⁷ A Nemzeti Áldozatkészség Szobra. *Honti Lapok*, 1916. november 11., 3. p.

⁸⁸ Felsőnógrád, 1917. március 22., 3. p.

⁸⁹ Egy rozsnyói szobrász művészi sikere. *Rozsnyói Híradó*, 1917. április 8., 2. p.

A vashonvédek alakjához több történet is kötődik. A Szegeden 1915-ben felállított szoborhoz kapcsolódó szájhagyomány szerint például több édesanya a szoborban saját elhunyt katonafiát vélte felfedezni. Tömörkény István *A fiú* című 1915-ös karcolatában egy idős falusi asszony esetét meséli el, aki rendszeresen bejárt a szegedi múzeumban felállított fahonvédhez. Miután kisírta magát, távozóban visszanézve így szól: „A gyüvő hétön mögint begyüvök a fiamhoz” (Tömörkény 1959, 456).

Kutatásaim során viszont sehol sem találkoztam egyetlen olyan adatközlővel sem, akinek tudomása lett volna a nemzeti áldozatkészség szobrának valamelyik helyi változatáról. Csupán néhány értelmiségi tudott a pozsonyi *Vashonvédről*, a róla készült és terjesztett képeslapnak, vagy pedig Lehel Zsolt Rigele Alajos munkásságát bemutató képzőművészeti albumának köszönhetően (Lehel 1977, 103). Arról sincsenek információim, hogy valamelyik, az általam kutatott területen készült hasonló objektum vagy pedig annak egyik darabja megtalálható lenne valahol, esetleg valamelyik múzeum gyűjteményében. Ha figyelembe vesszük az ezen a területen történt különböző impériumváltásokat, nem nagyon csodálkozhatunk ezen. Másrészt a bevert, később megrozsdásodott szögek és pikkelyek hatására a faanyag is gyorsabban tönkremehetett, s ezáltal még a szobrászművészek által készített szobrok sem képviseltek különösebb esztétikai vagy művészi értéket, s nyilván viszonylag rövid időn belül el is tűntek a közterekről.

Egy új kultusz kialakulása

A kolozsvári *Kárpátok Őre*-szobor reneszánsza napjainkban

A nemzeti áldozatkészség szobraként Kolozsvárott 1915-ben felállított *Kárpátok Őre*-szoborhoz kapcsolódóan napjainkra egy új kultusz alakult ki, mégpedig egészen más üzenettel, mint amilyen céllal a szobor eredetileg készült. A mára magyar nemzeti szimbólummá vált szobor másolatát az utóbbi szűk egy évtizedben két helyen is felállították Magyarországon. Mivel az új kultusz több szállal kötődik az általam kutatott területhez is, az alábbiakban ennek kialakulását vázolom fel a világhálón megjelent hírek segítségével. Ez a szobor jó példa annak szemléltetésére, amikor az utókor egy egészen más politikai kontextusba helyez egy alkotást, átértelmezve eredeti funkcióját, s nemzeti szimbólummá alakítja azt.

A *Kárpátok Őrét* 1915. augusztus 18-án Ferenc József születésnapján leplezték le, alkotója Szeszák Ferenc volt. Más városokhoz hasonlóan a szobor elkészítésére Kolozsvárott sem írtak ki pályázatot, hanem a szervezők személyesen keresték fel és bízták meg a művészt, akiről úgy gondolták, hogy személye garancia arra, hogy „az elképzelésnek megfelelő” lesz az emlékmű. A helyi művész kiválasztásánál szerepet játszott a lokálpatriotizmus: a „saját szobrunk a saját szobrászunk műve”, valamint módot adott a saját művésznak a katonai szolgálatból való ideiglenes kivonására is. Szeszákot 1915 januárjában Horváth Ignác 48-as honvédezredes emlékművének elkészítésével bízzák meg, majd valószínűleg azt a megbízást változtatják át Lyka Döme⁹⁰ felajánlása után a *Kárpátok Őre* megnevezésű szobor elkészítésére (Szabó 1994, 61). A szobor leleplezéséről a városban megjelenő *Ellenzék* című lap a következőképpen tudósított:

*Lehull a szobrot eltakaró vászon, előttünk áll a Kárpátok Őre, amint a fegyverére támaszkodva pihen kemény csata után, s nyugodtan, elszántan néz újabb küzdelmek felé. Mintha őrszemül maradt volna itt, ama névtelen felistenek közül, akiknek bevonulását hatvanhat esztendővel ezelőtt Bem apó a szemközt lévő ház erkélyéről nézte végig, de most attól kérdi, aki ellen akkor harcolt. Kit győzzek le uram királyom?*⁹¹

A polgármester a következő szavakkal fejezte be a felavatáson elmondott szónoklatát: „Hódolat a királynak, szeretet a népnek, csodálat a hadseregnek, tisztelet a szövetségesek iránt...”⁹²

90 Lyka Döme pázmándi (Fejér megye) földbirtokos ajánlotta fel a szobor elkészíttetését Székesfehérvárnak és Kolozsvárnak is (Szabó 1994, 61).

91 A kolozsvári honvédszobor leleplezése. *Ellenzék*, 1915. augusztus 14.

92 A kolozsvári honvédszobor leleplezése. *Ellenzék*, 1915. augusztus 14.

A szobor leleplezése alkalmával Kolozsvárott is követték a nagyobb városokban is megszokott gyakorlatot, felszólalt valamennyi felekezet képviselője: a katolikus, a református, az unitárius, a lutheránus, a görög katolikus, a görögkeleti lelkész, valamint a zsidó rabbi is. A főszónok, Márki Sándor történészprofesszor beszéde *Nép és király* címmel bekerült a *Kárpátok Őre* emlékkönyvébe. Többek közt a következőket hangsúlyozta:

Nem hatvanhat, de még másfél esztendővel ezelőtt sem hitte volna senki, hogy a czeplédi nótába, melynél jobban csak Rákóczi gyűjthet, Kossuth neve helyébe a Ferenc Józsefű kerüljön, a hadsereg régi zászlaja együtt lengjen a nemzeti zászlókkal, s a szívekben, a halni készülő magyaroknak, horvátoknak, szerbeknek, minden magyarnak a szívében a hazaszeretet olthatatlan lángja ilyen fényesen lobogjon.
(Szabó 1994, 76)

A szobrot 1918 decemberében a városba bevonuló román csapatok lerombolták.

Az Egerhez közeli Szilvásváradon a Szalajka-völgyben 2002 novemberében állították fel a Szeszák Ferenc által faragott eredeti szobor másolatát, az egykor fölé emelt tetőzetet tartó székelykaput imitáló építménnyel együtt. A tölgyfából készült és 2,62 méter magas szobor felavatására nagyszabású ünnepség keretében került sor: az Országgyűlés akkori alelnöke Harrach Péter avatta fel, Tőkés László református püspök megáldotta és Szabó József bélapátfalvai apát pedig felszentelte.⁹³

A felavatás után évente rendeznek megemlékezéseket, 2008-ban például Kárpát-medencei találkozót szerveztek ünnepi műsorral, koszorúzással,⁹⁴ s az utóbbi években szélsőjobb szervezetek is rendszeresen tartanak itt megemlékezéseket.

A szoborállítás eredeti célját, s azt, hogy a kolozsvári nem volt egyedüli ebben a kategóriában, s nem hagyományos köztéri alkotásként készül és egyetlen más ilyen szobor sem maradt meg eredeti helyén, a híradásokban nem említik. A hangsúly a harcos, a székely honvéd népfölkelő alakján, az „ezeréves hazát védelmező” *Kárpátok Őrén* van, amelyet a bevonuló románok elpusztítottak. Egy új mítoszt alakítottak ki a szobor köré: ma már Trianon, s a magyarok szétszórattatásának jelképévé, „az ezeréves határokat” védelmező szimbolikus alakká vált.

*Az I. világháború kitörése után sokan úgy érezték, hogy szükség van a magyarság összefogására és olyan biztos védelmi rendszerre, mint amilyen a Honfoglaláskor működött. Ezt ismerte fel Szeszák Ferenc szobrász is, aki 1916-ban elkészítette a Kárpátok őre emlékművet, melyet Kolozsvár főterén állítottak fel. A Kárpátok Őrét Szeszák Ferenc aktualizálva az I. világháborút katona-alakban fogalmazta meg. 1918-ban a Kolozsvárra bevonuló román csapatok azt az emlékművet felgyújtották és elpusztították. Ezután következett be Trianon, mely a magyarság szétszórattatását és hazánk feldarabolását eredményezte. Az azóta eltelt idő mindenben igazolta Szeszák Ferenc megérzését és ma is aktuális üzenetét.*⁹⁵

A Szent György Lovagrend honlapján szereplő hír szerint a 2010. szeptember 18-án tartott ünnepségre meghívták a határon túli magyar politikai pártok vezetőit is, és a rendezvényen a Szent György Lovagrend Katonai Hagyományörző Tagozata teljesített szolgálatot. A honlapon közlik a rendezvény programját is:

Himnusz

Imádság: Szabó József apát (Bélapátfalva) és Kárászi Attila református lelkész (Szilvásvárad)

Ünnepi Köszöntő: Kubatov Gábor FIDESZ pártigazgató, Országgyűlési képviselő

Szaniszló László Szilvásvárad polgármestere

Határon túli magyarok képviselőinek üdvözlő beszédei:

Tőkés László EU parlament alelnöke, Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke

Szilágyi Zsolt, Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács alelnöke

93 www.szentgyorgylovagrend.eu/index.php?page=147

94 www.erdely.ma/kultura.php?id=43725&cim=karpát_medencei_talalkozo_a_szalajka_volgyben&autoid=46385&year=2010&month=10&day=28&what=archivum

95 www.szentgyorgylovagrend.eu/index.php?page=147

Duray Miklós (Felvidék)
Ágoston András VMDP elnöke
Kovács Miklós KMKSZ elnöke
Műsorban fellépnek: Sárossy Kinga, Blaskó Balázs, Papadimitru Athina, Vadkerti Imre
Szózat
Himnusz⁹⁶

A *Kárpátok Őre* szimbolikus alakja más műfajban is megjelent. Ezt a címet viseli a komáromi járásbeli Búcs településen működő Felvidéki Rocksínház 2010-ben megjelent stúdióalbuma, amelyen a címben szereplő *Kárpátok őrei* című dalt a társulat létrehozója és vezetője, Karkó Henriett énekli. A társulat évek óta szoros kapcsolatban van a magyarországi Kormorán együtessel, többek közt a szóban forgó dal is az ő szerzeményük.⁹⁷ A Felvidéki Rocksínház 2010. augusztus 21-én ünnepelte fennállásának 10 éves jubileumát, s ebből az alkalomból gálaműsort rendeztek. A társulatot köszöntötte a kolozsvári dr. Szász István Tas költő (a Magyar Alapellátó Orvosok Országos Szövetsége elnöke), aki többek közt elmondta, hogy a *Kárpátok Őre* egy magyar honvédről mintázott szobor volt, amely az idő vasfogának és az emberi gyarlóságnak áldozata lett, de a szellemiség, amit üzent, ma is él. A „Kárpátoknak női őrei is voltak és vannak. A történelemből emlékezünk Dobó Katára, Zrínyi Ilonára, Lórántffy Zsuzsannára... A jelenben pedig itt köszönhetem a kései utódokat, Karkó Kosztolányi Henriettát.”⁹⁸

A szilvásvárad Szalajka-völgyben 2010. szeptember 18-án a „Kárpátok Őre emlékmű előtt tették tiszteletüket előadásukkal a Felvidéki Rocksínház énekesei” – olvasható az egyik szlovákiai magyar hírportálon *Tisztelgés a Kárpátok Őre* címmel megjelent tudósításban.⁹⁹ Karkó Henriett, a Felvidéki Rocksínház vezetője,¹⁰⁰ a címadó dalt a szerző jelenlétében adta elő a szobornál rendezett ünnepségen.¹⁰¹ A szóban forgó cikkben párhuzamba állítják a rocksínház és a *Kárpátok Őre* szobor küldetését:

Az emlékmű felállításának üzenete, hogy figyelmeztesse a Kárpát-medencében élő magyarokat, létezésünk és megmaradásunk feltétele az összefogás, állandó védelmünk biztosítása és érdekeink megalkuvás nélküli képviselete (...) A Felvidéki Rocksínház ennek a védelmi rendszernek az üzenetét a Kárpátok őreinek ma időszerű feladatát látja missziójában. Ma a Kárpát-medencében élő magyarokat nem a fegyverek és a katonai védelmi hálók eszközével, hanem nyelvünk, zenénk, a történelmünk során átörökölt hagyományaink és értékeink ápolásával, illetve őrzésével tudjuk megvédeni. A Felvidéki Rocksínház ezért is terjesztette ki védelmi hálóját Felvidéken kívül Erdélyre, Vajdaságra, Őrvidékre és a „csonkaországra”, ahonnan már a társulat az énekeseit és tánckarait a mai Kárpát-őröket jegyezheti...¹⁰²

A Trianoni döntés 90. évfordulóján, 2010. június 4-én, Budakalászon is felállították a *Kárpátok Őre* szobor másolatát,¹⁰³ aminek kőtalapzatán a következő felirat olvasható:

TRIANON EMLÉKMŰ
„A KÁRPÁTOK ŐRE”
ÁLLÍTOTTA BUDAKALÁSZ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA A POLGÁROK ADAKOZÁSÁVAL A
BÉKEDIKTÁTUM 90. ÉVFORDULÓJÁN 2010. JÚNIUS 4-ÉN

96 www.szentgyorgylovagrend.eu/index.php?page=147. A honlapon szereplő program később több elemében megváltozott, s a kézirat lezárásáig nem találtam részletes beszámolót a rendezvényről. Egy vajdasági honlapon megjelent Ágoston András (Vajdasági Magyar Demokrata Párt) ünnepi beszéde (www.vajdasagma.info/cikk.php?ar=tukor&id=3616, 2010. október 5.),

97 A dal szövegét lásd a Mellékletben!

98 Szász István Tas *Egy példaadónak. Karkó Henriettének, a Felvidék Nagyszasszonyának* címmel verset is írt, amelyet 2009. december 5-én adott át neki (www.felvidek.ma/index.php?option=com_content&task=view&id=29313, 2010. szeptember 24.).

99 A Szent György Lovagrend honlapján közzétett programban a Felvidéki Rocksínház nem volt feltüntetve.

100 A Búcs-on élő Karkó Henriett az 1999-ben alakult Felvidéki Rocksínház alapítója és vezetője. Jó hangú énekesnő, ő maga is több produkcióban szerepelt (www.felvidekirockszinhaz.hu/e107/page.php?2, 2010. október 4.).

101 www.felvidek.ma/index.php?option=com_content&view=article&id=24431&catid=54karpat-medence&Itemid=116, 2010. október 4.

102 www.felvidek.ma/index.php?option=com_content&view=article&id=24431&catid=54karpat-medence&Itemid=116, 2010. október 4.

103 www.magyarokszovetsege.hu/content/karpatok-ore-emlekszobor-avatas-budakalaszon, 2010. október 4.

*A SZOBOR JELKÉPE A MAGYAR NÉPFÖLKELOKNEK,
AKI EZER EVEN AT VEDTE MAGYARORSZAGOT.
AZ EREDETI SZOBROT KOLOZSVARON ALLITOTTAK 1915-BEN,
AZT A BEVONULO ROMANOK 1918-BAN ELPUSZTITOTTAK.
AZ EMLÉKMÜ TERVEIT SZCZUKA ATTILA KESZITETTE.
A SZOBOR ALKOTÓJA HORVÁTH-BÉRES JÁNOS*

Figyelemre méltó, hogy az eredeti szobor felállításának éve a szoborral kapcsolatos híradásokban gyakran eltér, hol 1915-öt, hol pedig 1916-ot jelölik meg. A szobor másolata készítőjének honlapján 1914 szerepel.¹⁰⁴

A *Kárpátok Öre* szobor felállításáról a világhálón nagyon sok hírt találhatunk, több, idegenforgalmi jellegű honlapon már turisztikai látványosságként szerepel:

A honfoglalás időszakában Árpád fejedelem egy éber katonai védelmi rendszert hozott létre. Éjjel-nappal strázsáló őrkkel zárta le a Kárpátok hágóit. Az akkori sorsfordító időkben ezzel is védte a Kárpát-medencei magyarságot. Amíg ez a védelmi rendszer működött, őseinket nem tudták megtámadni. Köszönhetően a Kárpátok Öreinek. Az ő emléküket megörökítendő avatták fel első ízben 1915-ben Kolozsváron Szeszák Ferenc „Kárpátok Öre” emlékművét, mely számos nemzeti hagyományainkat megörökítő relikviákkal együtt 1918-ban elpusztítottak.

A magyar kisebbség a romániai rendszerváltás után Tőkés László Püspökkel az élen újra fel szeretne volna állítani Kolozsváron ezt az emlékművet. Ám ez politikai okokból nem sikerült. Így került Horváth Béres János szobrász és Tóth Vásárhelyi József építész alkotása a Szalajka-völgybe, melyet 2002. november 17-én avattak föl.¹⁰⁵

Kárpátok Öre címmel 2003 áprilisában folyóiratot is indítottak. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár honlapján olvasható információk szerint a lap „a magyar értékek folyóirata”-ként határozta meg magát, s Budapesten, a Kárpátok Öre Lap- és KvK Kft. kiadásában jelent meg.¹⁰⁶

A szóban forgó szobor körüli új kultusz kialakulása nem független a rendszerváltás után egyre jobban hódító hadiromantikától (lásd a különböző katonai hagyományörző szervezetek, csoportok tevékenységét), a hőskultusz reneszánszától, valamint a magyar nemzetpolitikában 1989 után bekövetkezett változásoktól sem.

3.1.2. Királysobrok és királyábrázolások a háborús emlékeken

Sajátos kategóriát képviselnek az első világháborús emlékjelek között a ma már szintén nem létező ún. királysobrok, a két uralkodó – I. Ferenc József és Károly – személyét megörökítő különféle ábrázolások. Ezek egyrészt önálló, a háborúhoz kötődő emlékjelként funkcionáló szobrok, másrészt szoborcsoport vagy egy-egy emlékmű alkotóelemei. Állításukat többnyire az adott településen állomásozó katonaság kezdeményezte. Az első szobrok és a más emlékművek részeként megjelent királyábrázolások I. Ferenc Józsefről már életében is készültek, de halála után is avattak ilyeneket. Károlyról, a későbbi új királyról ugyancsak készültek hasonló alkotások a háború idején. Az aktuális „hadúr” leggyakrabban katonai kaszárnyákban, de köztereken is megjelent plasztikus ábrázolásait a személyi kultusz legdirektebb módon megfogalmazott tárgyi megnyilvánulásainak tekinthetjük. Az uralkodó kultuszának ápolására, a személyéhez fűződő kép idealizálására, a pozitív háborús propagandára már a háború kitörése után nagy hangsúlyt helyezett az osztrák és a magyar hadvezetés egyaránt az egész Osztrák–Magyar Monarchia területén, s nem csupán a katonaság, hanem a polgári lakosság körében is. Példaként említhetjük a Kossuth-nóta kezdősorait kölcsönző *Ferenc József azt üzenté* című daljáték bemutatását Losoncon.¹⁰⁷

104 www.horvath-beres.hu/?oldal=szobrok2 id=11, 2010. október 4.

105 www.egerszallas.com/egerszallas_telepulesajanlo.php?id=19, 2010. október 4.

106 www.oszk.hu/mnb/ujperiodikumok/2003/06/fuzet.htm, 2010. október 4.

107 *Ferenc József azt üzenté* címen 4 felvonásos daljáték ment kedden, szerdán este az Apolló-moziban. *Losonci Újság*, 1914. december 17., 2. p.

A kutatásaim során megkérdezett adatközlők egyike sem tudott felidézni ilyen alkotásokat, teljesen kikoptak az emlékezetből, azonban a hozzájuk kapcsolódó különféle kordokumentumok és levéltári anyagok mellett a korabeli sajtóban napvilágot látott híreknek köszönhetően nagyon sokat megtudhunk ezekről a háborús emlékjelekről. Az alábbiakban a különböző lokális és regionális lapokban megjelent korabeli hírek segítségével több példán keresztül mutatom be ezt az emlékjeltípust. Többek között részletesen nyomon követem a kassai kadétiskola által indított, témánk szempontjából nagyon tanulságos szoborállítási kezdeményezés történetét is.

A kutatott területen eddigi ismereteink szerint a legelső királyszobrot már 1915 júniusában felavatták Nyitrán, tehát még I. Ferenc József életében. A kezdeményezés a katonaság, pontosabban a nyitrai „lábadozó osztag” körében született, s ők is kiviteleztek az elképzelést. A *Nyitramegyei Szemlében* *Első háborús emlékszostruk* címmel megjelent cikkből a tervezett szoborral kapcsolatban minden részletről tudomást szerezhetünk:

A legloyálisabb és legőszintébb szeretett agg, koronás apostoli királyunk iránt fakasztotta azt a szép gondolatot a nyitrai lábadozó osztag parancsnokságában, hogy a béke legállhatatosabb [sic!] igaz őrének, a legelső magyar embernek szobrával ékesítsék az üdülő állomás Erzsébet-úti parkírozott kert részletét. A gondolatot nyomban tett követte, mert Úrnapjának reggelén már helyén állott Őfelsége életnagyságú, kitűnően sikerült mellszobra. Napokkal előbb serény katonakezek dolgoztak a szobor talapzata és helye körül, hogy minél szebb és csinosabb legyen I. Ferencz József mellszobrának környezete. A homokkőből készült állvány talapzatot egyszerű nemes stílusban Ziegler Ferenc lábadozó honvéd, egy fővárosi cégnek művezetője készített el ízlésesen. A kertész honvédek pedig a talapzat ovális mezejébe ültetik Őfelsége monogramját virágokból. Az utca felé néző oszlopfalba ágyazott kis vörösmárvány-tábla aranyozott betűkkel hirdeti: „A világháború emlékére 1915”.¹⁰⁸

A szobor felavatása után egy évvel ugyanebben a lapban már arról tájékoztatták az olvasókat, hogy a szobor az időjárás viszontagságai következtében tönkrement, arra azonban nem utalnak, hogy pontosan milyen anyagból készülhetett. Az eredeti szobor helyére carrarai fehér márványból készült újabb alkotás került. Ugyancsak ki kellett cserélni a szobor mellett elhelyezett emléktáblát is, mivel az állítás évében a harci események alapján, azt gondolták derűlátóan, hogy a háború még akkor, vagyis 1915-ben véget ér.

...az egyszerű, de mégis izléses talapzatra állított király-szobor anyaga azonban nem volt olyan, hogy dacolhatott volna az idő vasfogával. Az eső, a fagy, majd az erős napsugár máris megtámadta, kikezdte a lábadozóban felállított király-szobrot. Az osztag parancsnokság buzgóságából s a honvédkatonák gyűjtéséből művészi tökéletességű király-szobor került a régi helyébe. Fasatti olasz származású amerikai állampolgár, wien szobrász-művész cararrai fehér márványból faragta ki őfelsége I. Ferenc József kitűnően sikerült életnagyságú mellszobrát. A munka közel 2000 koronába került, s e komor időkhöz méltóan, csendben helyezték el helyére, a régi talapzatra, csupán az alatta volt emléktáblát cserélték ki „A világháború emlékére” most már nem „1914–1915”, hanem „1914–1916” évszámmal. Az új szobor Nyitrának nemcsak egyedüli, de legszebb és legkitűnőbb szobra is egyszersmind őfelségének.¹⁰⁹

A híres fürdővárosban, Pöstyénben, a katonai kórház előtti parkban 1916 márciusában ugyancsak felavattak egy királyszobrot:

Fényes katonai ünnepség keretében leplezték le vasárnap délből az itteni cs. és kir. katonai gyógyintézet parkjában a király jól sikerült mellszobrát, Weiser Hugó honvéd-népfőlkelő szobrász alkotását. A leleplezés alkalmából Herbay Szilviusz cs. és kir. ezredes beszédet tartott, melynek befejeztével a nagy számban megjelent itt üdülő tisztek lelkesen éltették a királyt.¹¹⁰

¹⁰⁸ Első háborús emlékszostruk *Nyitramegyei Szemle*, 1915. június 13., 6. p.

¹⁰⁹ Kicserélt király szobor. *Nyitramegyei Szemle*, 1916. július 16., 5. p.

¹¹⁰ Szoborleleplezés Pöstyénben. *Nyitramegyei Szemle*, 1916. március 19. 5. p.

A helyi lapban megemlítik, hogy Herbay Szilviusz „beszédjében hálás szavakkal emlékezett meg a művésztől, aki sebeiből felgyógyulva újból a király és a haza védelmére sietett”. „Amikor lehullott a lepel a király szobráról”, az alkotással kapcsolatban Herbay ezredes megjegyezte: „Szemünk előtt van a jóságos arc, melyről mint egy nyitott könyvből leolvashatjuk a lélek leghőbb vágyát: népei boldogítását.”¹¹¹

Miután 1916. november 21-én I. Ferenc József császár elhunyt, a sajtóból egyre több, emlékére állított szoborról értesülhetünk. Ebben jelentős szerepet játszott az a törvény, amely az uralkodó emlékére szobrok állítását írta elő. A *Nyitrai Szemle* 1917. januári számában is hírt adtak a készülő törvényről:

*Három cikkelyből álló rövid törvényjavaslatot fogadott el a képviselőház I. Ferencz József király emlékének megörökítéséről. A javaslat, melyből néhány nap múlva szentesített törvény lesz, kimondja, hogy a nemzet örök hálával őrzi I. Ferenc József dicső uralkodásának áldott emlékét és azt kegyeletének maradandó jeléül törvénybe iktatja, egyúttal elhatározza, hogy a megdicsőült király emlékéhez méltó emlékmű állíttassék fel.*¹¹²

A cikk írója többek közt kritikusan megjegyzi, hogy sajnos a 18 évvel azelőtt meggyilkolt Erzsébet királynénak, a magyarok egykori nagy barátjának még mindig nincs szobra Budapesten, az elhunyt király nem érthette meg, hogy feleségét ábrázoló méltó alkotás díszítse a várost.¹¹³ I. Ferenc József halála után a fentebb idézett lap 1917. májusi számából egy újabb nyitrai királysobor tervéről értesülhetünk. Valószínűleg a rendelet ösztönözhette a kezdeményezőket egy újabb emlékjel állítására:

*Báró Forster Gyula val. első titkos tanácsos a Műemlék Országos Bizottságának elnöke f. hó 15-én Nyitrára érkezett, ahol megbeszélést tartottak a szoborbizottság tagjaival Ferenc József király szobrának elhelyezéséről. A bizottság a helyet illetőleg nem jutott megállapodásra. Nézetünk szerint a Vármegyeház előtti Ferenc József tér az egyedüli, melyen az elhunyt királynak méltó szobrot lehetne állítani. Ezt a teret azonban előbb körül kell építeni, úgy, mint ahogy tervezik. Fel kell épülnie a pénzügyi palotának a volt Korona-szálló és az új színháznak a Dallos-féle ház helyén. Az így körülépített tér megadja azután a szobornak a megfelelő keretet. Az új színház előtt nyugatnak fordulva, a szobor a tér arányaival és alakjával összевágó elhelyezést nyerhetne.*¹¹⁴

Később ezzel a szoborral kapcsolatban már nem találunk további híreket, azonban tudomást szerezhetünk egy másikról, amelyet I. Ferenc József utódjának, Károly királynak emeltetett a nyitrai 14. honvéd gyalogezred parancsnoksága. Finta Sándor szobrászművész alkotását nem köztéren, hanem az ezred tiszti étkezőtermében avatták fel. A művész ebben az időben Nyitrán teljesített katonai szolgálatot.¹¹⁵

A *Komáromi Hírlap* 1917. májusi számában megjelent hosszabb írás *Az első magyarországi királysobor* alcímmel arról tudósít, hogy a komáromi 12. gyalogezred lábadozó katonái Nagybecskereken szobrot állítottak Károly királynak. A cikk szerzőjének bizonyára nem volt tudomása a Pöstyénben felállított szoborról, s mivel a komáromi gyalogezred volt a kivitelező, fontosnak tartotta egy részletes beszámoló megjelentetését. A még élő uralkodó alakját megörökítő szobor állításának kezdeményezője, Jovánovics Gyula őrnagy, a lábadozó osztag parancsnoka volt, aki elhatározásának okát a felavatáson elmondott ünnepi beszédében a következőképpen indokolta:

*...keveseknek adatott meg mégis, hogy őfelségét láthassák. Ezért érlelődött meg bennem az eszme, szeretett uralkodónk alakját művészkézével fényképei után kőbe mintáztassam, hogy legfőbb hadura képmásának látásából a rettenthetetlen, de harcokban kimerült katona, míg e helyen pihenést keres és talál, mondom, ragaszkodással szolgált Hadurának szoborképéről merítsen új hitet, új erőt, kitartást a további küzdelmekre a végső győzelemig!*¹¹⁶

111 Szoborleleplezés a katonai gyógyházban. *Pöstyéni Újság - Pöstyéner Zeitung*, 1916. március 6., 2. p.

112 Két szobor. *Nyitrai Szemle*, 1917. január 28., 1–2. p.

113 Két szobor. *Nyitrai Szemle*, 1917. január 28., 1–2. p.

114 Ferenc József király szobra. *Nyitrai Szemle*, 1917. május 20., 4. p.

115 *Nyitrai Szemle*, 1917. július 15., 5. p.

116 A komáromi 12-es ezred királysobora. Károly király szobrának leleplezése Nagybecskereken. Az első magyarországi királysobor. *Komáromi Hírlap*, 1917. május 20., 4. p. A tudósítás teljes szövegét lásd a Mellékletben!

A kassai katonai főreáliskolában eredetileg a gorlicei csata¹¹⁷ emlékét akarták megörökíteni egy I. Ferenc Józsefet ábrázoló szoborral. A *Kassai Újság*ban 1916 áprilisában az iskola parancsnoka, Kovács őrnagy tette közzé a szoborral kapcsolatos felhívást. Hogy miért éppen ilyen szoborra esett a választásuk, többek közt a következőképpen indokolja:

...Hálakötelezettségünk élénken él bennünk, minden orom az északi láthatáron erre emlékeztet s teljes erőnkől iparkodni akarunk is ezt leróni ... S vajjon lehetne-e ez méltóbb mint a legnemesebb, legigazságosabb katonánk, legfelsőbb Hadurunknak, Őfelségének I. Ferenc József király és császárnak szobra? Erre akarjuk reávézni hálánk kifejezésekképp: „Örök emlékeztetése a gorlicei hősöknek, akik ez intézet újjászületését lehetővé tették!”¹¹⁸

A nehéz háborús gazdasági helyzetre utalva hangsúlyozta továbbá, hogy elsősorban önkéntes adományokra számít:

... Létesüljön e szobor mint szeretetünk és hálánk spontán megnyilatkozása a gorlicei hősök és a Hadúrral szemben csakis önkéntes adományokból. A felhívás közzétételének egyedüli célja egyrészt bepillantást nyújtani intézetünk beléletébe, másrészt alkalmat nyújtani e ház egykori tanárai, tanítványai és számos jóakarójának, hogy önkéntes filléreikkel a szoboralaphoz hozzájárulhassanak.¹¹⁹

Az iskola kertjébe tervezett emlékszobor eredeti terveiről, majd a későbbi változásokról a sajtóban megjelent hírek részben visszatükrözik az eltelt időszak történelmi-politikai változásait, valamint a hadi helyzet alakulását is. Az ötlet a győztes gorlicei csata után született meg, amikor az egyesült osztrák–magyar és német haderő győzelmet aratott az oroszok fölött, s ekkor még úgy tűnt, hogy a háború már nem tart sokáig és a Monarchia szempontjából győzelmes kimenetelű lesz. A szoborra kezdetben a körülményekhez képest a pénzadományok szépen gyűltek:

Kassa sz. kir. város hazafias közgyűlése az április 27-iki összeülésen az intézetünk kertjében a dicsőséges gorlicei áttörés emlékére emelendő király-szobor költségeihez egyezer koronával járult hozzá (...) csendben, minden feltűnést kerülve folyik az emlékmű megalapozása. A küzdő hősök apái, testvérei, az intézet volt tanítványai sürün keresik fel önkéntes adományaikkal a katonai főreáliskola parancsnokságát (...) Kállay András, Szabolcs vármegye volt főispánja 50 koronás ajándékot küldve, az intézet rendelkezésére bocsátotta saját szerzeményű, magyaros ritmusú, zengzetes szép „Király Himnusz”-át (...) hogy az ifjúsági zenekar a leleplezésen ünnepélyesen előadja. Kovács őrnagy meleghangú levelében köszönte meg az előzékeny figyelmet s a dalművet már ki is adta betanulásra.¹²⁰

Kovács őrnagy, a kadétiskola parancsnoka és az emlékmű állításának kezdeményezője egy levélben fejezte ki köszönetét a polgármesternek a támogatásért:

Nagyságos Polgármester Úr!

Hátatelt szívvel vettem mai becses hivatalos értesítését, amelyben velem közölni méltóztatik, hogy Kassa sz. kir. város hazafias közgyűlése az április 27-ikei összegyűlésen az intézetünk kertjében a dicsőséges gorliczei áttörés emlékére emelendő király-szobor költségeihez 1000, azaz ezer koronával járult hozzá.

Midőn kérem Nagyságodat az intézet nevében, hogy mint az eszme nagyérdemű pártfogója fogadja és a tekintetes város közönségének tolmácsolja bőkezű adományukért mély köszönetünket, egyúttal bátor vagyok kifejezést adni ama jogosult reményünknek – ép ma az örökemlékeztető győzelem első

117 Az 1915. július 15-i gorlicei csata során az egyesült osztrák–magyar és német hadsereg áttörte az orosz frontot és benyomult orosz területekre.

118 Királysobor a kadétiskolában. Az intézet gorlicei hőseinek emlékére. Kovács őrnagy felhívása a közönséghez. *Kassai Újság*, 1916. április 4., 2. p. A felhívás teljes szövegét lásd a Mellékletben!

119 Uo.

120 A gorliczei emlékmű a katonai főreáliskolában. *Kassai Újság*, 1916. május 12., 1–2. p.

évfordulóján, – hogy nemes gesztussal lerakva az emlékmű alapját, szép városunk már a közeljövőben fog egy művészi alkotással gyarapodni.

Nagyrabecsülésem kifejezése mellett maradok nagyságos Polgármester úr mély tisztelője.

Kassa, 1916. május hó 2-án.

Kovács őrnagy.¹²¹

A meghirdetett gyűjtés egy hét elteltével 2419 korona 13 fillért eredményezett, „...melyhez azonban a hadügyminisztériumon kívül még számos intézet stb. jelezte előre is hozzájárulását. Ezúttal is és ismételve felhívjuk lapunk olvasóközönségét, járuljon hozzá filléreivel e szép terv megvalósulásához. Az adományokat szerkesztőségünk készséggel továbbítja” – közli a lap.¹²² A júniusban megjelent hírek szerint adakozókban nem volt hiány:

Az ideiglenes szoborbizottság jelentése szerint, olvasóközönségünk a mai nehéz viszonyok között sem tartózkodik attól, hogy lerója a hála és szeretet adóját az idegenben pihenő hőseink emlékének. A sürrün érkező adományok és az azokat kísérő, szívből fakadó hálaszózatok, miket a bizottság gondosan megőriz a késői utókor számára, ékesen visszhangozzák a nemes eszme létjogosultságát. Az alkotandó szobormű, dicsőségesen uralkodó szeretett királyunk jóságos alakjával érdekes szimbóluma lesz annak a gondolatnak, hogy a csaknem minden oldalról ellenségektől veszélyeztetett haza megmentésére az ő ajkáról hangzott el a hívó szó, szózat a monarchia népeihez s a nagyszerűen küzdő harcosok múlt porai fölött az ő imája hoz boldogító, bűvös, örök álmot é megdicsőülést hősiesen elszállt lelkeiknek.

Ismételve felhívjuk olvasóink figyelmét e nemes mozgalomra. Előttünk alakul a történelem, mi még látjuk ennek nagy alakjait, eseményeit, együtt lelkesülünk, együtt büszkélkedünk nagyjainkkal, őriztük meg ezt a szent érzelmet utódainknak, különösen a jövő katonai pályára készülő ifjúság számára...¹²³

Egy hét múlva ugyanitt közölték egy, a galíciai fronton harcoló hadnagy levelét, aki szintén hozzájárult egy összeggel a szoboralaphoz:

A gorlicei emlékmű felállítására érdekében megindított mozgalom már eljutott immár a harctéren küzdő vitéz katonáinkhoz is, melyről a mai postával kapott következő sorok tesznek érdemes tanúságot:

Keletgalíciai harctér. Tábori posta 70.

Mélyen tisztelt Őrnagy Úr!

Van szerencsém értesíteni, hogy posta utalvánnyal 25 koronát küldtem Őrnagy úr nevére, mint hozzájárulásomat a gorlicei áttörés emlékére felállítandó királyszoborhoz.

Magam is tanúja voltam egy év előtt ezen nagyszerű haditettnek, mely felejtethetetlen emléke lesz az összes átért résztvevőknek. A vitéz kassai 77 honvéd dandár péterfalvai Molnár Dezső tábornok úr parancsnoksága alatt méltó részét vette ki ezen dicsőséges küzdelemben.

Alázatos tisztelettel

Jaschkó Géza, népf. hadnagy¹²⁴

Ezt követően hosszabb ideig nem közöltek híreket a tervezett királyszoborral kapcsolatban, amit a hadi helyzet kedvezőtlen alakulásával magyarázhatunk. Miután 1916 augusztusában a román hadsereg megtámadta Erdélyt, menekültek ezrei érkeztek a kutatott területre, tehát Kassára és környékére is. A katonaságot és a városvezetést, valamint a civil lakosságot is ebben az időszakban a menekültek elhelyezése, étkeztetése és a számukra meghirdetett adománygyűjtések, s más jótékonyági akciók foglalták le.¹²⁵

121 A gorlicei emlékmű a katonai főreáliskolában. *Kassai Újság*, 1916. május 12., 2. p.

122 A gorlicei emlékmű a katonai főreáliskolában. *Kassai Újság*, 1916. május 12., 2. p.

123 Gorlicei hősök emlékszóba a hadapródiskolában. *Kassai Újság* 1916. június 3., 2. p.

124 A gorlicei emlékmű a hadapródiskolában. *Kassai Újság*, 1916. június 7., 3. p.

125 Amikor a románok 1916. augusztusában bevonultak Brassóba, éppen ott vendégzerepelt a kassai szintársulat is, akik miután elmenekültek a városból, otthagyták a kellékeket és személyes dolgaikat is. Erről és az erdélyi menekültek fogadásáról, ellátásáról és elszállásolásáról Kassán és a város környékén, valamint a menekültek visszautazásáról rendszeresen tudósított a helyi sajtó (Saját gyűjtés és készülöben lévő kézirat a témáról).

Egymást követték a gyűjtésre és adakozásra ösztönző felhívások a katonaság részére is, miközben a lakosság anyagi helyzete egyre romlott. Csúpan 1916 novemberében jelent meg újabb hír a szoborral kapcsolatban, amikor adománygyűjtés céljával a hadapródiskola jótékonyági hangversenyt szervezett a színházban.¹²⁶

Az első felhívás óta eltelt időszakban nem csúpan a hadi helyzetben álltak be jelentős változások, hanem, az uralkodó személyében is. I. Ferenc József 1916. november 21-én elhunyt, utóda Károly király lett. A szoborállítás ügye e haláleset miatt sürgősebbé vált, december 22-én ismét közzétettek a sajtóban egy felhívást, amelyből már az is kiderül, az eredetileg tervezett szoborral kapcsolatos addigi elképzelés közben miképpen módosult:

*Ma nemcsak megdicsőült Urunk és királyunkat, nemcsak a gorlicei sorsdöntő ütközetek diadalmas hőseinek emlékét akarjuk jelképesen megörökíteni, hanem azt akarjuk, hogy a megalkotandó műemlék hirdesse egyúttal ércebe vésve, mindazon kassai hősök emlékét is, akik e világörgeteg bármely harctéren bármikor is vérükkel pecsételték meg az intézetből való kilépésükkor letett hűség esküjüket.*¹²⁷

Valószínűleg így akarták ösztönözni az elhunytak hozzátartozóit és rokonait is az adományozásra, mert a cikk megjelenésének időpontjáig még a tervek sem készültek el. A szoborállítás kezdeményezői felkérték azokat a családokat, akiknek hozzátartozójuk ebbe az iskolába járt és hősi halált halt – legyen az egykori növendék vagy tanár –, hogy küldjék el az iskolának az elhunyt következő személyes adatait:

*Mielőtt tehát nagynevű szobrász mestereink az „I. Ferencz József, – Gorlice és Hősök Emlékművét” megtervezik, tudni akarjuk, hogy máig hány ily halhatatlan hősünk neve kerül fel az emlékműre. Az intézet parancsnoksága felkéri tehát az intézet volt hősi halált halt növendékeinek, vagy tanárainak családait, szíveskedjenek közölni az intézet parancsnokságával a megdicsőült hős bajtársak neveit és személyi adatait. Kérjük különösen a következő adatok pontos közlését: Mikor volt az intézet növendéke, vagy tanára? Mikor hagyta el az intézetet? Fegyverrel a kezében a harctéren lelte hősi halálát, vagy sebeitől kósztatva, kórházban halt-e meg? Kérjük hősi cselekedeteinek leírását! Mikor és mely harctereken harcolt? Esetleges kitüntetései milyenségét és számát. Mindenképp az azonban nevét és rangját.*¹²⁸

A felhívást más lapokban is megjelentették. A *Felvidéki Újság*ban például, ahol egy új kezdeményezésről is tájékoztatták az olvasókat, miszerint az emlékművön túl az iskola parancsnokága és tanári kara egy hadi múzeum megalapítását is elhatározta:

*Az intézet parancsnoksága és tanári kara az alakítandó „Hősök termében” – (Ehrensaal) – egy hadi múzeum alapítását is elhatározta, mely célra összegyűjt minden tárgyat, mely a háborúval összefüggésben van, különösen azonban olyanokat, melyek az emlékművön megörökítendőktől származnak.*¹²⁹

A legelső felhívás közzététele óta a cs. és kir. hadsereg főparancsnoksága is felfigyelt a kezdeményezésre és több hadiszolgálatot teljesítő művészt is megbízott a szoborterv elkészítésével: „Stróbl Lajost, Ligeti Miklós és Maróthi tanárokat, valamint Lukácsi szobrászművészt.”¹³⁰ A *Felvidéki Újság* januári számában már arról tudósítanak, hogy „Ligeti Miklós tanár, hazának nagynevű szobrászmestere városunkba érkezett, hogy a szobor helyét megtekintse és az allegorikus mű gondolatait, valamint a tervezett kivitelét Kovács Ernő őrnaggyal megbeszélje.”¹³¹

126 A hadapródiskola hangversenye a színházban. *Kassai Újság*, 1916. november 4., 3. p.

127 A hadapródiskola királyszobra. Fölvívás és kérelem a kassai cs. és kir. katonai főreáliskola volt növendékeihez, tanáraihoz, illetőleg ezek családjaihoz. *Kassai Újság*, 1916. december 22., 2–3. p.

128 *Kassai Újság*, 1916. december 22., 2–3. p.

129 A király halála után sürgősebbé vált: A hadapródiskola királyszobra. *Felvidéki Újság*, 1916. december 22., 2. p.

130 *Kassai Újság*, 1916. december 22., 2–3. p.

131 Ligeti Miklós szobrászművész Kassán. *Felvidéki Újság*, 1917. január 12., 3. p.

A *Kassai Újság* 1917. októberi számából kiderül, hogy a szobor elkészítésére a megbízatást végül Strobl Alajos kapta és az alkotás terméskőből készül. Az alapozási munkák elkezdését már a cikk megjelenését követő hétre tervezik, s az olvasók a készülő szoborcsoporthoz is pontos leírást kaptak:

*...Az emlékművet Ferencz József és Károly király mellszobrai fogják uralni. A művészileg elgondolt szoborcsoporthoz főalakja egy magyar baka, amint egy hatalmas medvével birkózik. Azonfölül két oroszán is lesz a szobron. Strobl mester fővárosi műtermében már az utolsó simításokat végzi gyönyörű művén. Már csak arra vár, hogy őfelsége hosszabb időre Budapestre érkezzék s még egyszer modellt üljön neki.*¹³²

A fentiekből láthatjuk, hogy a kassai kadétiskola által eredetileg meghirdetett szoborterv az idők folyamán a hadi helyzet és a történelmi események hatására többször módosult. Amikor a felhívást közzétették, a még élő I. Ferenc József alakját akarták megörökíteni, majd kiegészült volna a kadétiskola elestett egykori növendékeinek és tanárainak névsorával. A végső elképzelés már egy szoborcsoporthoz lett, s az elhunyt uralkodó mellett helyet kapott volna az új király, Károly mellszobra is, valamint része lett a hősiiesen harcoló katonának medvével küzdő allegorikus alakja, és a hősiességet kifejező két oroszán is. Többek közt a szoborterv módosításai is tükrözik az akkor általánosnak mondható tendenciát, hogy bár a háború előrehaladtával a gazdasági helyzet fokozatosan és radikálisan romlott, a szobrok és emlékművek állítását illetően grandiózus, nagy anyagi ráfordítást igénylő tervekben nem volt hiány. A kassai hadapródiskola szoborállítással kapcsolatos kezdeti optimista tervei nem az eredeti remények és elvárások szerint alakultak. A határtalan derűlátást mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az 1916 áprilisában közzétett felhívás megjelenése után májusra már a felavatáson eléneklendő királyhimnusz is megírták, sőt a fentebb idézett újságcikk szerint már ki is adták betanulásra.¹³³ Egy 1916 májusában megjelent hírből már a kivitelezéssel kapcsolatos munkálatokról értesülhetünk:

*A szobor műarchitektúrája Friedrich tartalékos százados, székesfővárosi építész-mérnök gondos munkája. A két királyszobor rusziczai fehér márványból készül. Az értékes márványtömböket Biebel János kir. tanácsos, építész-mérnök adományozta. Maga az emlékmű tiszta haraszi kőből már folyamatban van. A lelkes végrehajtó bizottság fáradhatatlan buzgósággal látott hozzá, hogy a háborús nehézségeket leküzdje, ami azáltal volt lehetséges, hogy Süttőn (Esztergom megye) kőbányát bérelt és saját munkásaival termeli ki a szükséges köveket. A bányákban állandóan 30 szakmunkás dolgozik.*¹³⁴

Az uralkodót és József főherceget is felkérték védnökknek: „Őfelsége I. Károly apostoli királyunk fővédnöksége biztosítva van, József kir. főherceg őfelsége a védnökséget egy Kovács alezredeshez irt sajátkezű levélben »örömmel« vállalta.”¹³⁵ A fentiek tükrében azonban meglepő az az információ, miszerint a kiadásokhoz szükséges összeg még mindig nem gyűlt össze, ezért további adakozásra szólítják fel a nagyközönséget.¹³⁶

A későbbiekben semmilyen adatot nem találtam a korabeli sajtóban arra vonatkozóan, hogy a szoborcsoporthoz elkészült volna, illetve a tervezett helyén valamikor is felavatták volna. Juraj Bauer feltérképezte és egy kötetben, fényképanyaggal együtt közzétette a Kassán található valamennyi egykori és ma meglévő emlékjelet (szobor, emléktábla stb.), a kadétiskola által tervezett szoborcsoporthoz vagy Ferenc József szobráról azonban nem tesz említést (Bauer 2008).

A *Komáromi Lapok*ban 1922-ben közölték azoknak az utódállamoknak a jegyzékét, amelyekre Magyarország igényt tartott. Ezek között szerepel a „kassai hadapródiskola park-

¹³² Strobl tervezi a hadapródiskola királyszobrát. Készül a gorlicei emlékmű. *Kassai Újság*, 1917. október 30., 2. p.

¹³³ A gorliczei emlékmű a katonai főreáliskolában. *Kassai Újság*, 1916. május 12., 1–2. p.

¹³⁴ Gorlicei emlékmű és királyszobor. *Kassai Újság*, 1916. május 16., 1–2. p.

¹³⁵ Gorlicei emlékmű és királyszobor. *Kassai Újság*, 1916. május 16., 1–2. p.

¹³⁶ Gorlicei emlékmű és királyszobor. *Kassai Újság*, 1916. május 16., 1–2. p.

jában volt Ferenc József szobor” is,¹³⁷ tehát ennek alapján feltételezhetjük, hogy esetleg ez a szobor részét képezhette a tervezett szoborcsoportnak, de akár az is lehetséges, hogy az egész szoborcsoport is elkészülhetett. A hadi helyzet alakulása, majd az 1919-es események és az impériumváltás miatt a felavatásra azonban már nem kerülhetett sor.

A szóban forgó jegyzékben szerepel két királyszobor is, amelyet Romániától követelne vissza a magyar kormány. Az egyik a temesvári Ferenc József szobor, a másik „karánsebesi király-szobor”-ként szerepel a listán, így nem tudni pontosan, hogy Ferenc Józsefről vagy esetleg Károly királyról készült alkotásról van-e szó.¹³⁸

A Trencsénhez közeli Zayugrócon készülő emlékmű az első világháborús emlékjelek közé sorolható.¹³⁹ Ezen a monumentális, több elemből álló háborús emlékművön az uralkodó emlékét is megörökítették, mégpedig egy relief formájában. A *Vágvölgyi Lap*ban megjelent hír fontos adalék arra vonatkozóan, hogy a háború kitörése után alig egy évvel már háborús emlékművet emeltek, s egyben azt is bizonyítja, az egyik fő kezdeményező és kivitelező a katonaság volt, valamint a helyi vezető politikai és társadalmi réteg is szorgalmazta az emlékművek állítását.

A *Nyitra megyei Szemlé*ben megjelent hír alapján részletes leírást kaphatunk arról, milyen elemekből áll majd az emlékmű, s milyen felirata lesz. Az egyik emléktáblán részletesen megörökítik mindazok nevét is, akik szerepet játszottak az emlékmű megvalósulásában:

A trencsényi 15. honv. gyalogezred lábadozó osztagának parancsnoka, Langenthal Imre őrnagy megelőzve a vármegyében minden kezdeményezést, tervezetet, Zayugróczon nagyszabású hősi emlékmű létesítéséhez hozzáfogott, Az emlékmű modern román stílusban betonalapzaton épül. Az alapra jön két lépcsőfok átmenetül az emelkedés és lábazat között. A lábazat négy oldalán négy db 1–1,5 m kararrai márványtábla lesz behelyezve. A homlokzati táblára bevésetik: „Zayugrócz és környékéről való elesett hősök iránti kegyeletük jeléül építették ezen emléket az 1915. évben a világháború forgatagában Zay Miklósné szül. Gróf Károlyi Margit védnöksége és Langenthal Imre m. kir. honvéd őrnagy osztagparancsnoksága alatt az itt lábadozó katonák Schlesinger Szalatnai Arthur műépítész egyéves önkéntes tervei alapján.” A táblákra „Örökké élnek, kik a hazáért haltak” jelige alatt kerülnek a hősök nevei. A lábazaton állani fog 8 oldalas oszlop, melynek homlokzati oldalán egy kifaragott király-relief, a többin borostyánkoszorúba foglalt vitézségi érdemkereszt lesz bevésvé. A középső részt bezárja egy koronára emlékeztető kupola. Az emlékmű magassága 6 méter. Langenthal Imre érző szíve így adózik kegyelettel a hősök emlékeinek s önt balzsamot az özvegyek és árvák fájó-sajgó sebeire. A példa méltán követésre méltó. Az emlékmű leleplezése november 20-ra van kitűzve.”¹⁴⁰

Az emlékművet azonban nem a kitűzött időpontban, hanem egy hónappal később, december 19-én leleplezték le.¹⁴¹

Az aktuális uralkodó személyéhez kötődő emlékjelek állításáról az Osztrák–Magyar Monarchia más területeiről is rendelkezünk adatokkal. Mivel az első világháborúban jelentős szerepet játszott Uzsok és az uzsoki szoros, megemlíthetjük a háború idején ott állított, az uralkodó személyéhez kötődő emlékjelet is. Uzsokon 1917. január 2-án avatták fel a „császári és királyi sírokat rendező felügyelőség” által két nap alatt felépített koronázási emlékművet. Bár az emlékjelen nem helyeztek el királyt ábrázoló szobrot vagy más képi ábrázolását sem, az emlékjel egyértelműen kötődik Károly király személyéhez.

137 „Néhány hét előtt a magyar kormány különböző művészeti testületek sürgetésére elhatározta, hogy a jóvátételi bizottsághoz jegyzéket intéz és ebben a jegyzékben követelni fogja, hogy az utódállamok szolgáltatassák ki Magyarországnak az összes magyar vonatkozású műemléket, amelyek a Magyarországtól elszakított területeken vannak. A magyar kormány felhívta a Műemlékek Országos Bizottságát, hogy állítsa össze az utódállamok területén lévő magyar vonatkozású műemlék listáját. Ez a lista most készült el és ennek alapján a magyar kormány a jóvátételi bizottság[tól] részletes jegyzékében fogja kérni a műemlékek átszolgáltatását. A magyar kormány a jegyzékben hangsúlyozni fogja, hogy igényt tart azokra a szobrokra is, amelyeket a hódító államok polgárai megcsonkítottak” (Szegény komáromi község. *Komáromi Lapok*, 1922. március 9., 2. p.).

138 *Komáromi Lapok*, 1922. március 9., 2. p.

139 Hősök emlékműve. *Nyitra megyei Szemle*, 1915. szeptember 14., 6. p.

140 Hősi emlékmű. *Vágvölgyi Lap*, 1915. október 31., 4. p.

141 Katonai emlékmű leleplezése Zayugrócon. *Nyitra megyei Szemle*, 1915. december 25., 6. p.

Felirata a következő: „Felséges IV. Károly Apostoli magyar király 1916. évi december hó 30-án történt megkoronázása emlékére”.¹⁴²

Lehel Zsolt, Rigele Alajos monográfusa a művész munkásságát bemutató kötetében közöl egy felvételt Károly király patinázott gipszből készült, 72 cm-es mellszobráról. Véleményem szerint ez a szobor is emlékműktervként készülhetett, s még életében, az első világháború idején állították fel (vagy tervezték felállítani) valahol Pozsonyban.¹⁴³

A Pöstyén vonatkozásában fentebb tárgyalt királyszobrok állításán túl felvetődött az ötlet, miszerint a nemzeti áldozatkészség szobrának¹⁴⁴ mintájára a hadsegélyezés javára Frigyes főherceget ábrázoló szobor készüljön. „...önmagunkat tisztelnének meg vele, ha azt dicső hadseregünk győzelmes parancsnokáról, Frigyes főhercegről mintáztatnók. Annak a határnélküli hálának, igaz meleg szeretetnek s lángható lelkesedésnek, melyet a diadalmas, muszkaverő fővezérrel szemben táplálunk, legszebb, legmegfelelőbb kifejezője, örök időkre szóló dokumentuma volna a parkban felállított Vas-Frigyes” – olvashatjuk a helyi lapban.¹⁴⁵

Az ötletet azonban elvetették, s úgy határoztak, a tervezett Frigyes-szobor helyett inkább a Szent Koronát ábrázoló emlékjelet készíttetnek. Ezt – miután tele lesz szögekkel – mint „hősök emlékét” fogják felállítani a város parkjában.¹⁴⁶ A királyszobrokon kívül tehát más élő személy megörökítése is felmerült felállítandó háborús emlékműjelként. Noha kutatásaim során erre vonatkozóan több adatot nem találtam, elképzelhető, hogy hasonló ötletet a kutatott terület más településein is felvethettek vagy akár meg is valósíthattak.

Megjegyzem, hogy az első világháború idején mind I. Ferenc József életében, mind pedig halála után számos jótékonyági akció keretében adománygyűjtés céljával kiadott tárgyakat is árusítottak, amelyek kötődtek az uralkodó személyéhez, illetve néhányon a király képmása is látható volt. A korabeli sajtóból számtalan ilyen tárgyról szerezhettünk tudomást. Ilyen volt például az imádkozó uralkodót ábrázoló „Király imája gyűrű” is, vagy pedig az új király koronázása alkalmából kiadott, a királyi párt ábrázoló, jótékony céllal árusított kép. Ennek a rendkívül gazdag, az első világháború kutatása szempontjából is fontos témának néprajzi szempontú (és nem csak az!) feltárása és értékelése még a jövő kutatási feladatai közé tartozik.

3.1.3. Hősök ligete, Hősök kertje, Hősök parkja

Az elesettek emlékére ültetett fák a nagyszabású, legtöbbször politikai és propagandisztikus céllal állított monumentális emlékművekkel szemben sokkal inkább tekinthetők az elesett katonákkal kapcsolatos valódi kegyeletörzésnek, egy személyesebb, s nem utolsó sorban takarékosabb és egyben környezetbarát megnyilvánulásnak. Az emlékezésnek, emlékeztetésnek ez a megnyilvánulási formája a mai napig közkedveltnek számít. Katonai temetőben és a halálos áldozatokat követelő (közúti) tragédiák helyén gyakran követték, és követik ma is ezt a gyakorlatot.¹⁴⁷

Kovács Ákos kutatásaiból tudjuk, hogy Magyarországon több helyen ültettek első világháborús emlékjelként fákat. A Komárom megyei Csolnokon például a Szentháromság teret *Hősök terének* nevezték el, és valamennyi elesett katona emlékére egy-egy hársfát ültettek, s mindegyik fa törzsén elhelyeztek egy-egy fatáblát az elhunyt nevével. A fákat az 1960-as években kivágták, és helyükre művelődési házat építettek. Több helyen még ma is megvannak ezek a fák (pl. a Békés megyei Vég-egyházán japánakácok, a Somogy megyei Csurgón fenyőfák, s az ugyancsak Somogy megyei Szőlőgyörkön platánfák). Egerben a természeti környezetet alakították olyan formába, a városszéli hegyol-

142 Koronázási emlékoszlop Uzsokon. *Ung*, 1917. január 6., 1. p.

143 A szobor elkészítésnek időpontja ismeretlen. Maga a szobor az említett monográfia megjelenésekor a Pozsonyi Városi Galéria gyűjteményében volt megtalálható (Lehel 1977, 150).

144 Ennek az emlékjeltípusnak részletes bemutatását lásd a *Nemzeti áldozatkészség szobra* című fejezetben!

145 Vas-Frigyest Pöstyénnek. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 5., 1. p.

146 Szent István vaskoronája. Szegbeverési mozgalom Pöstyénben. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 26., 1. p.

147 Németországban, az Eschedeben történt tragikus vonatbaleset helyszíne mellett például 1998-ban valamennyi áldozat emlékére egy-egy fát ültettek (L. Juhász, 2009, 61).

dalón úgy ültették el a fákat, hogy olvasható legyen a magyar irredenta mozgalom legismertebb jelszava: „NEM, NEM SOHA” (Kovács 1985, 26).

A kutatott terület vonatkozásában a korabeli sajtóban már 1915 januárjában megjelent egy felhívás azzal kapcsolatban, hogy a háborúban elesettek emlékét tölgyfák ültetésével örökössé tegyék. Zemplén vármegye lapjában közzétett felhívásban ismertetik Lange Vilmosnak, a porosz királyi kertésznek a javaslatát, miszerint a települések a hősök emlékének megőrzésére szobrok helyett inkább egy kevésbé költséges megoldást válasszanak: minden település ültessen egy-egy tölgyet mindegyik elesett katona emlékére.

Németországban mozgalom indult meg, amelynek jelszava ez az egyetlen frappáns mondat: „Adjatok kenyeret kövek helyett!” Ez azt jelenti, hogy ne emeljünk szobrot hőseink emlékére mindaddig, ameddig eleget nem tettünk rokkantjainkkal, vértanúink árváival és özvegyeivel szemben hazafias kötelességünknek. Hordjunk össze minden fillért az özvegyi otthonok, árvaházak és rokkant menhelyek létesítésére és mikor biztosítottuk az élő vértanúk létét, gondoljunk a hősök szobrára.

E praktikusán szép ötletnek poétikus mélységet ad Lange Vilmosnak, a porosz királyi kertészeti intézet igazgatójának indítványa, amely szerint minden község ültessen minden hősi halált halt fia emlékére egy tölgyet, nevezzék el a hős nevével, járjanak el ehhez imádkozni, mintha sírja lenne. És övezzék ezt az elismerés virágaival, mintha az elesett hős szobra volna. Egy-egy községben, nagyobb városban bizony a tölgyekből egész sétányok, egész parkok, erdők kerülnének ki, amelyeknek szívében békehársat ültetnének a pázsitos tér közepén és a község lakossága ide járna fogadalmat tenni örök hazaszeretetéről. Ennek az emlékműnek a létesítéséhez alig kell költség és az utókornak lenne feladata művészetet teremteni a hősök ligetében. Ami örökre hirdetni a nemzet hatalmát és hősiességét.¹⁴⁸

A felhívást közlő lap is magáévá teszi a faültetés ötletét, s azt a véleményt is, miszerint az emlékművek állítását az utókorra kell hagyni:

E poétikusan szép ideát proklamálja most dr. Horváth József, a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületének igazgatója és szervező agitációt, hogy ötlete valóra váljon. Értesülésünk szerint minden község magáévá fogja tenni a legrövidebb időn belül az ideát és így még a háború folyamán megvetik alapját a hősök tölgyerdejének, a szobrok emelését a késő utókornak hagyván feladatul.¹⁴⁹

Hasonló kezdeményezésről olvashatunk 1917-ben Ung vármegye lapjában, hol ismertetik az indítványt, valamint arról is beszámolnak, hogy a települések erre a célra ingyen facsemetéket kaphatnak.¹⁵⁰

Ugyanezzel a címmel – szintén 1917 januárjában – jelent meg ez a felhívás a *Felvidéki Újság*ban:

A háborúban elhalt hősök emlékének ligetek ültetésével való megőrzése tárgyában a m. kir. földművelésügyi miniszternek vármegyék alispánjához intézett rendeletét a következőkben közöljük:

Az országos közművelődési tanács, a hazai közművelődési egyesületek bevonása mellett akciót kezdett az irányban, hogy a háborúban elhalt hősök emlékét a községek ligetek ültetésével örökössé tegyék.

Arra való tekintettel, hogy ezen ligetek gyakorlati célt is szolgálhassanak és aránylag csekély eszközzel is megvalósíthatók legyenek: az országos közművelődési tanács elsősorban szederfa-ligetek létesítését ajánlotta.

E nemes akció a fővárosi és vidéki sajtó meleg felkarolása folytán legtöbb helyen bizonyára már ismeretes lévén, felhívom az alispán urat, hogy a törvényhatóság területén selyemtenyészéssel foglalkozó, illetőleg ilyen ligetek létesítésére alkalmasnak látszó községeket - e kettős célt szolgáló ligetek céljaira szükséges összes szederfacsemetéket teljesen ingyen bocsátom az azt kérő községek rendelkezésére, ha az igényelt szederfa mennyiséget az Országos Selyemtenyészési Felügyelőséghez Szekszárdra bejelentik. - Megjegyzem azonban, hogy az év tavaszán kiutalni kért csemete mennyisége az év tavaszán 1917. évi január hó végéig jelentendő be.”¹⁵¹

148 Tölgyet ültessünk a hősök emlékére. *Zemplén*, 1915. március 27., 2. p.

149 Uo. Megjegyzendő, hogy számtalan hasonló véleményt megfogalmazó írás jelent meg a korabeli lapokban a háború első szakaszában, így valószínűsíthetjük, hogy ha 1917-ben államilag nem tették volna kötelezővé az emlékművek emelését, a települések zömében csupán a háborút követő években került volna sor rá.

150 Ligetet a hősök emlékének! A községek ingyen kapnak facsemetéket. *Ung*, 1917. január 6., 1. p.

151 Ligetet a hősök emlékének! A községek ingyen kapnak facsemetéket. *Felvidéki Újság*, 1917. január 9., 3. p.

Figyelemre méltó, hogy az eredeti kezdeményezésben javasolt tölgytől a konkrét hasznosítóhoz, selyemtenyésztésben is hasznosítható szederfáig jutottak el. Ez a praktikus megoldási javaslat lényegében azt is tükrözi, hogy a háborúnak ebben a szakaszában az ország már nagyon komoly gazdasági problémákkal is küzdött, tehát a lakosság áldozatkészségére ebben a tekintetben ugyancsak szükség volt.

Fák ültetésére, azaz a „Hősök ligete” kategóriába sorolható háborús emlékjelek létesítésére vonatkozó adatokkal rendelkezünk az általunk kutatott területről, s a korabeli Magyarország más vidékeiről is. Szimbolikus faültetésekre nem csupán a két világháború idején, hanem a két világégés közötti években, s azt követően egészen napjainkig van példa.

Az 1938-as visszacsatolás után központilag szorgalmazták a hősök emlékünnepének megszervezését, miközben feltűnően különös gondot fordítottak a szlovák többségű településekre. A Kassához közeli szlovák többségű Aranyidán 1939-ben rendeztek ilyen emlékünnepélyt, ahol húsz fenyőfát ültettek el a háborúban elesettek emlékére:

*Kassáról jelentik. Pünkösöd vasárnapján szép ünnepek voltak a kassai járás falvaiban. Ezen a napon ünnepelte meg első ízben a lakosság a Hősök emlékünnepét. Az ünnepeken a szlovák ajkú lakosság is a magyarokkal együtt vett részt. Aranyidán húsz fenyőfát ültettek el a háborúban elesett húsz aranyidai hős emlékére. Nagyidán Sohél Péter báró földbirtokos tartott nagyhatású beszédet. Ünnepek voltak még Hilyó községben, Felsőtőkésen, Alsótőkésen, Buzinkán, Sacán, Kassaujfalun, Abaszéplakon, Széplakapátiban, Izdóban, Beszteren, Lengyelfalván Kenyhecen, Bölzsén, Abaujszinán, Enyickén, Bárcán, ... és még sok más abaúji községben...*¹⁵²

A tudósítás szerzője fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „az ünnepeken a szlovák és magyar lakosság testvéri szeretetben összeforrt, amikor áldozott a hősi halottak emlékére.”¹⁵³

Itt említem meg, hogy az első világháborúban elesettek emlékére történő szimbolikus faültetés a későbbiekben is előfordult. A második világháború idején a Bars megyei Garamvezekényben egyszerre avatták fel az országzászlót és a háborús emlékművet, valamint a *Hősök ligetét* is, amelyet az emlékművek körül alakítottak ki. Itt összesen 26 fát ültettek el a 26 hősi halott emlékére, később valamennyi fa mellé az elhunyt fényképével együtt márványtábla elhelyezését tervezték.¹⁵⁴

A gömöri Rudnán 1995-ben a második világháború befejezésének 50. évfordulója alkalmából 50 fenyőfát ültettek a régi temető szélén a patak mentén. Ebben az esetben az elültetett facsemeték száma nem egyezett a háborúk áldozatainak számával, ugyanis a településről az első világháborúban 3, a másodikban pedig 7 személy esett el. A településen nincs emlékműve sem az első, sem pedig a második világháború áldozatainak, s nem is tervezik egy ilyen emlékjelet állítását. Ezt a döntést azzal indokolják, hogy valamennyi elesett nevét külön-külön feltüntették a hozzátartozók a családi síremlékeken (L. Juhász 2002, 61–63).

A Komárom melletti Keszegfalván 1998-ban állították fel a község parkjában a második világháború áldozatainak emlékművét. Ezt követően a parkot *Hősök parkjának* nevezték el, azonban itt fákat nem ültettek az áldozatok emlékére, mert a park akkor már tele volt fákkal. A *Hősök parkja* vagy *Hősök ligete* nevet viselő objektumok tehát nem mindig jelölnek olyan helyet, ahol kimondottan az elesettek emlékére ültettek fákat.

A Magyarországon, Dél-Komáromban a Monostori erőd mellett kialakított *Hősök ligete* is kötődik a kutatott területhez, mivel a 2002-ben a második világháborúban elesett katonák emlékére létesítettek emlékligetben a Duna mindkét partjáról – Észak-Komáromból s Dél-Komáromból – származó katonák emlékének szánták.

A magyarországi Zalalövön a közelmúltban, 2009 júliusában az első világháború 24 helyi hősi halottjának tiszteletére emlékoszlopokat állítottak és emlékfasort telepítettek azoknak az eredetileg 1933-ban telepített, majd később kivágott fáknak a helyén, amelyeket az első világháborúban elesett

152 Az abaúji szlovákok és magyarok együtt ünnepelték a hősök emlékét. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. június 4., 5. p.

153 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. június 4., 5. p.

154 Országzászlót és hősi emlékművet lepleztek le Garamvezekényben. *Bars-Hont*, 1942. május 31., 4–5. p.

katonák emlékére ültettek egykor. A tudósításból az is kiderül, hogy a fák mellett eredetileg is álltak emlékoszlopok, de ezek 1951-ben, a patak töltésének építésekor a föld alá kerültek.¹⁵⁵

3.1.4. Emlékkutak: Hősök kútja, Béke kútja

A háborús emlékjelek funkcióját betöltő emlékkutak is egy sajátos kategóriát képviselnek. A kutatott területen állítottak ilyen objektumot mind az első, mind pedig a másik világháborúban elesettek emlékére, azonban az eddigi kutatási eredmények alapján úgy tűnik, nem tartoznak a tömegesen elterjedt emlékmű-típusok közé. Az első világháború magyarországi monumentumait bemutató kötetben Kovács Ákos is említést tesz egy ilyen, Magyarország területén található objektumról, a Veszprém megyei Balatonszepezden álló *Hősök kútjáról* (Kovács 1985, 26). Az emlékjel ma is létezik, tetején egy turulmadárral.¹⁵⁶

Az első világháború idején, 1916-ban a *Kassai Újság* egyik szerzője vetette fel az ötletet annak kapcsán, hogy a többi városhoz viszonyítva Kassán még mindig nincs emlékjele az elesetteknek, holott a gyűjtés már egy éve elkezdődött. Mivel a városnak nincs díszkútja, néhányan arra gondoltak, hogy egy ilyen akár háborús emlékjelként is funkcionálhatna, a gyermektelen tehetősebb házaspárok így örökíthetnék meg saját nevüket is az utókorra:

*...Vannak lelkes polgártársaink között nálunk is, akik egy impozáns díszkútnak hiányát fájlalják, évek óta propagálják egy ilyennek a Fő utca alsó sétányán kb. a Pausz-féle házzal szemben való felállítását s egyik-másik közismert vagyonos, gyermektelen úrinőt próbálták az eszmének megnyerni, hogy így örökítsék meg szeretett férjüket és maguk nevét...*¹⁵⁷

A cikk írója szerint az elesettek emlékére közadakozásból állított emlékkút, a „béke kútja” méltó helye lehetne a megemlékezésnek:

Hátha egy díszes béke kútját állítanánk fel közadakozásból e helyütt, maradandó hadi emlék gyanánt, hogy annak csobogó tiszta vizénél emlékezzünk vissza a haza védelmében kifolyt tengernyi magyar vérré és az emléket szemlélve a győzők iránti hálával becsüljük meg a békének vérhullatásokkal kivívott áldásait?

*Felvetjük a gondolatot abban a reményben, hogy sokan lesznek, akiknek lelkükben visszhangra talál s akad, aki a megvalósítás ügyét kezébe veszi.*¹⁵⁸

A második világháború idején, 1944 májusában a Zemplén megyei Biste¹⁵⁹ településsel kapcsolatban értesülhetünk egy „Hősök kútja”-típusú emlékmű felavatásáról. Ebben az esetben egy megvalósult beruházás során létrehozott objektum, a településen felépített három vízgyűjtő medence egyike vált háborús emlékjellé. A zömében szlovákok lakta kis fürdőtelepülés így kisebb anyagi ráfordítással jutott egy emlékjelhez, csupán egy kőfalat kellett építeni az egyik medence mellé, valamint egy 20 méter magas árbocot elhelyezni, s így módon országzászló-emlékműve is lett a településnek. A nehéz háborús helyzetben tehát kis anyagi ráfordítással a vízgyűjtő medence mellett egyszerre két emlékjelet kaptak.

*A vármegye megértő hozzájárulásával Biste község 1400 pengős költséggel 3 vízgyűjtőmedencét épített, egyet közülük olyan formában és helyen, hogy különösebb rendeltetésének is megfeleljen, s ezt a hősök kútjának nevezték el. A kút mögé stílszerű kőfalat építettek. A kút és a kőfal közé építve pedig 20 méteres árbocon fogja lengetni a magyar zászlót a szél. Muskátli, nefelejcs és örökzöld fogja hirdetni a hősök el nem múló dicsőségét.*¹⁶⁰

155 http://www.zalaihirlap.hu/helyi_kiadasok-zalaegerszeg_kornyeke/20090727_a_hosok_emlekere, 2009. 8. 26.

156 <http://www.balatonszepezd.hu/nevezetessegek.htm>

157 A béke kútja Kassán. Hősök emléke. *Kassai Újság*, 1916. október 29., 3. p. A szakrális kisemlékek állítói között is több gyermektelen házaspár található, akiknek neve, utód hiányában elhunytuk után így maradt fenn az utókorra (v. ö. Liszka 2005).

158 A béke kútja Kassán. Hősök emléke. *Kassai Újság*, 1916. október 29., 3. p.

159 Biste ma Szlovákiához tartozik és légvonalban csupán 186 méter távolságra fekszik a magyar szlovák határtól (<http://www.slans-ke.webzdarma.cz/Lokality/Bysta/Bysta.html>, 2010. 8. 10.).

160 Pünkösdkor avatják a hősök kútját Bistén. *Zemplén*, 1944. május 20., 3. p.

Az emlékjelek felállításának időpontja (1944 májusa) jelzi, hogy elsősorban háborús propaganda céljaira volt szükség ezek ünnepélyes felavatására, hiszen kevésbé elképzelhető, hogy egy zömében szlovákok lakta, még 300 lakost sem számláló faluban a háborúnak ebben a szakaszában a lakosságot emlékművek létrehozásának terve foglalkoztatta volna. Az sem véletlen, hogy az emlékjelek felavatását a Hősök Emlékünnepére,¹⁶¹ más megfogalmazás szerint a Hősök Napjára időzítették.

A még ma is meglévő, sőt az újonnan avatott „Hősök kútja”-ira vonatkozóan Magyarország különböző pontjairól rendelkezünk adatokkal, arról viszont nincs tudomásom, hogy a mai Szlovákia magyarlakta vidékein számon tartanának ilyen objektumot. Magyarországon, a Csongrád megyei Maroslelélén egy 1931-ben a lakosság vízellátása céljából fűrt kút vált háborús emlékjellé.¹⁶² A közelmúltban (2002-ben) Páloznanon díszes *Hősök kútját* avattak az első és a második világháborús áldozatok emlékére.¹⁶³ A Bükk hegységben, Bükkszentkereszt közelében az erdőben egy forrás viseli a *Hősök kútja* nevet.¹⁶⁴ A Veszprém megyei Kővágóörsön a templom mellett található a *Hősök kútja*, s az öntöttvas kút mögött emelt falon elhelyezett két emléktáblán az első világháborúban elesettek névsora is olvasható.¹⁶⁵

3.1.5. Képzőművészet és háború (harctéri festészet)

A különböző háborús emlékjeleken túl a fényképek és a képzőművészeti alkotások is őrzik az első világháború eseményeit, ezek tehát tágabb értelemben ugyancsak a háború egyfajta jeleinek tekinthetők. Mivel az első világháború során megrendelésre dolgozó harctéri festők tevékenysége az időszak kevésbé ismert és kutatott szegmensét képviseli, az alábbiakban – a sajtóban megjelent hírek segítségével – nagy vonalakban megkísérlem felvázolni a festőművészek háborús propagandában betöltött szerepét.

Az első világháború idején az újságírók és fényképészek mellett számos neves képzőművész volt tagja a Kriegspressequartier Kunstgruppének, azaz a haditudósító Császári és Királyi Sajtóhadiszállásnak, amelynek feladata a hadműveletek megörökítése és népszerűsítése volt. Továbbá az, hogy a művészek közvetlenül a harctéren szerezzenek inspirációt a háborút ábrázoló műveikhez (Kürti 2004, 37).

A harctéri festők alkotásainak témája szerteágazó volt: csatajelenetekről, a katonák mindennapjairól a lövészárokból, sebesülésekről, halálról, háborús menekültekről stb. egyaránt készültek művek. A harctéren készült rajzok közül az illetékesek kiválasztották azokat, amelyek a nyilvánosság elé kerülhettek, s ennek alapján festményt, vagy pedig más alkotást rendeltek a művésztől. Az elkészült művekből kiállításokat is rendeztek, s ezek anyagát katalógusokban is megjelentették. A róluk készült reprodukciókat a lakosság körében is terjesztették, árusították, mivel nagy volt irántuk a kereslet.¹⁶⁶ A *Magyar művészek a csatatéren* címmel a *Művészet* című folyóirat egyik, 1915-ben¹⁶⁷ megjelent számában bemutatták több magyar képzőművész (Mednyánszky László báró, Zádor István, Vadász Miklós, Vaszary János, Bató József és Herman Lipót) erre az időszakra vonatkozó munkásságát. Az alkotások zöme Bécsbe, a *Heeresmuseum* (Hadtörténeti Múzeum) gyűjteményébe került, egy részük, amelyeket a cenzúra nem engedélyezett, nem is került a nagyközönség elé. A rajzok és festmények egyaránt kelendőek voltak (Kürti 2004, 36). A sajtóhadiszállás megbízott művészei között a fentebb már említetteken túl többek közt ott volt még: Edvi Illés Aladár, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Márfy Ödön, Muhits Sándor, Rippl-Rónai József, Halász-Hradil Elemér és Zsögödi Nagy Imre, valamint az osztrák Oskar Kokoschka is (Kürti 2004, 31).

A harctéri festészet kapcsán a kutatott terület vonatkozásában elsősorban Mednyánszky László¹⁶⁸ báró tevékenysége került be a köztudta, az ő háborús festményeiből kiállítást is rendeztek, s erről a festői korszakáról egy monográfia is megjelent (Deák 1991).

161 A Hősök Emlékünnepét – az 1917. évi VIII. törvényre visszavezethetően – az 1925. május 1-jén kiadott 2512. számú rendelet értelmében május utolsó vasárnapján tartották (Szabó 2009, 402).

162 http://www.touristinform.hu/main.php?ds_clock_delta=0&language=slovakian&ds_show=indiv&ds_noback=yes&varos_id=1001&modify=19955 (2010. 8. 10.)

163 <http://www.balatonriviera.hu/info/rolunk/paloznak/hosok-kutja.html> (2010. 8. 10.)

164 http://www.tar.hu/petrodalma/forrasok/Hosok_kutja.htm (2010. 8. 10.)

165 <http://www.balatonszepezd.hu/nevezetessegek.htm> (2010. 8. 10.)

166 Lásd pl.: *A Császári és Királyi Sajtóhadiszállás műkiállításának katalógusa*. Budapest: Nemzeti Szalon 1916. január; *A Császári és Királyi Sajtóhadiszállás második műkiállításának katalógusa*. Budapest: Nemzeti Szalon 1917. február.

167 *Művészet* 15 (1915) 1. sz., 1–48. p., valamint <http://epa.oszk.hu/00000/00009/00097/001-048-harcter.htm> (2010. 8. 10.)

168 1852 (Beckó) – 1919 (Bécs)

A harctéri festők tevékenységéről a korabeli sajtó útján a nagyközönség is értesülhetett, s a háborús propaganda céljából a nagyobb városokban rendezett kiállításokat meg is tekinthették. A hadügyminisztérium létrehozta az „Ausztia-Magyarország hadereje a világháborúban. Háborús képek hivatalos kiadása” elnevezésű vállalkozást, melynek feladata a művészek alkotásainak sokszorosítása és terjesztése volt. A nyomdában készült reprodukciókat az egész ország területén meg lehetett vásárolni. A képzőművészeti alkotások természetesen elsősorban a győzelmeket voltak hivatottak megörökíteni, s csak azok az alkotások kerülhettek a nagyközönség elé, amelyeket a cenzúra jóváhagyott, s megfelelt a háborús propaganda követelményeinek. A harctéri festészetéről, illetve a hadügyminisztérium által jóváhagyott, az egész országban terjesztett alkotásokról az olvasók a regionális lapokból is tájékozódhattak. Ennek illusztrálására az alábbiakban a kárpátaljai *Ung* című lapban megjelent cikket teljes terjedelmében közlöm, mivel – véleményem szerint – ennek az írásnak a segítségével plasztikus képet kaphatunk a harctéri festőkről és alkotásokról:

A csatamezők romboló erejű tombolása, a hősiesség és hadiromantika, népek és családok szörnyű és mégis fenséges végzete – mindeme tényezők természetesen hatalmas ösztönző erőt jelentenek a teremtő művészetre nézve. S valóban, egész sereg művész azon fáradozik, hogy ecsetje és palettája segítségével megörökítse a népek gigantikus csatáinak részleteit és a rája gyakorolt benyomásokat.

Ez idő szerint egy vállalat indult meg azzal a törekvéssel, hogy e festőművészek egy jelentős csoportjának műveit a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tegye. A hadügyminisztérium serkentésére és vezetése alatt ugyanis megalakult az „Ausztia-Magyarország hadereje a világháborúban. Háborús képek hivatalos kiadása.”, mely ismert festők eredeti művei után művészi sokszorosításokat bocsát ki. A képeket a leginkább bevált műipari eljárás alapján a Katonai Földrajzi Intézet és más nyomdák állítják elő s a lehetőség szerint népszerű árban (2-5 K) kerülnek forgalomba, hogy ily módon ki-ki hozzájuthasson egy valóban érdemes szobadíszhez. Mint értesültünk, nevesebb könyvkereskedések kirakataiban a monarchia egész területén láthatók ezek a művészi lapok. De kaphatók a képek kiadásának bécsi szállító és fizető helyén is. (Wien, Paracelsusgasse 9.). A képek körül a következőket említjük meg: „Előrenyomulás Przemysl felé”: erőteljes és merész rajza ez a magyar mesternek, Vadásznak, hol a zuhogó esőben a gyalogság és trén ázik az úttalan galíciai úton. A királynak Wassermann Alfrédnél s báró Hötendorfi Konrád vezérezredeknek Eckhardtól való portréja eredeti felfogással és nagyszerű kivitelükkel igen káprázós lesznek. Löffler Bertold, a modern iskola egyik képviselője színekben kifejező, sajátosan ábrázolt „Fogoly komitácik” -kal áll elő. Éppen oly hatásos és reális Hayd K.-nak a „Népfölkelők a fedezékben”, mint Wassermann Alfrédnek „Honvédcsapat Lubartov felé menetel” c. képe. Történelmileg érdekese, mozgalmas elevenességgel és természetűen tárul elénk Tuszinszkiné egy akvarellje ezzel a címmel: A Scharfschütze torpedóromboló a Porto Corsini csarnokában Ancona mellett 1915-ben.” A többi képnél is történelmi hűség és művészi követelmény egyesült, úgy hogy e sokszorosítások nagy előnyére messzire föléje emelkednek a szokásos fantasztikus háborús festményeknek. Ezt az álláspontot látjuk képviselve Zwikle A.-nál („Ágyúállás a tiroli Alpeseekben”), Kruis F.-nél („Tábori konyha Szkutariban”) s más művészi képeknél. Mint velünk közlik az „Ausztia-magyarország hadereje a világháborúban, Háborús képek hivatalos kiadása-”, -ban folytatólagosan tovább jelennek meg ezek a képek s a már említett művészekhez egész sereg új és jelentős festőt sikerült megnyerni, minők Roux Oswald, Strasser Lóránt, Basel Alfréd, Rothaug Sándor, Konopa, Hassmann, Pock Sándor, Stella és Pochwalski, kiknek művészi értéke előre biztosít minden sikerről. A „Háborús képek hivatalos kiadása” tehát ezen módon egy általánosságban könnyen hozzáférhető művészi arcképsorozatot teremt meg, amelynek révén mindenki szívesen látott és értékes világháborús emlékhöz juthat.¹⁶⁹

A Kassán élő Halász-Hradil Elemér¹⁷⁰ a világháború idején az egyik legfoglalkoztatottabb harctéri festő volt, többször is kapott megbízatást, s az olasz, a román, illetve az orosz harctereken egyaránt megfordult. A *Felvidéki Újság*ban közöltek három vele folytatott hosszabb beszélgetést is, ezek során részletesen beszámolt harctéri élményeiről. Mivel az interjúk nagyon sok alapinformációt tartalmaznak a harctéri festészettel kapcsolatban, ezért a Mellékletben az elsőt teljes terjedelmében, a másodikat részben lerövidítve, a harmadikból pedig az általam legfontosabbnak ítélt részleteket adom közre.

¹⁶⁹ Képzőművészet és a háború. *Ung*, 1916. december 10., 3. p.

¹⁷⁰ 1873 (Miskolc) – 1948 (Kassa)

A „hivatásos” festőművészek alkotásain túl az amatőrök által készített, más színvonalat és sokszor más témát képviselő festmények is fontos médiumai és eszközei voltak a háborús propagandának, de a fényképesek mellett a háborúban elesettek megörökítésében is jelentős szerepet töltöttek be. Az elesettek-ről számos album készült, a korabeli lapokban egymást érték a felhívások, amelyekben a hozzátartozókat együttműködésre, az elesettek arcképeinek beküldésére kérték.

Ennek a szerteágazó témának a feldolgozása, az albumok kultúrtörténeti, etnológiai szempontú elemzése a kutatás jövőbeli feladatai közé tartozik.

Trencsénben fényképek alapján elkészítették a háziezredhez tartozó, hősi halált halt tisztek portréit, amelyeket ünnepélyes keretek között lepleztek le, s a nagyközönség is megtekinthetett:

A m. kir. 15. honvédgyalozezred pótzászlóalj a dicső küzdelmekben elesett bajtársai iránti kegyeletének örök emlékeül megfestette az ezred hősi halált halt tisztjeinek arcképeit, amennyiben photographiák rendelkezésre állottak. Az arcképeket f. évi november 1-én Szalavszky Gyula főispán úr Őnagyméltósága fogja délelőtti 11 órakor a katonai és polgári hatóságok részvételével a hősökhez méltó ünnepélyes keretben az „Erzsébet” nagytermében leleplezni. A képek a nagyközönség által november 1-én délután és november 2-án lesznek megtekinthetők.¹⁷¹

Ugyanebből a lapból értesülhetünk egy jótékonyági célú képzőművészeti kiállítás tervéről is:

A m. kir. 15. honvédgyalozezred pótzászlóalj elesett hősök (tisztok, legénység) neveinek márványtáblába való bevéésének költségeire, továbbá az ezredrokkant- és árvaalapja javára nov. 4-20-ig az állomáson bevonult kiváló nevű festőművészek és szobrászok munkáiból képműkiállítást rendez. Az óriási anyag és a kiállító nevek kiválósága (André, Belányi, Lányi, Pastinszky, Pironcsák, Székely) impozáns művészi eseménnyé avatja a kiállítást. A nemes cél érdekében dolgozó trencsényi jótékony hölgy- és leánybizottság pedig változatos programmal (matiné, sétahangversenyek, képsorsjegyek elárúsítása stb.) fogja az érdeklődőket állandóan ébren tartani.¹⁷²

A következő lapszámban már pontosabb információk olvashatók a kiállító művészek alkotásairól:

A 15-ik honvéd pótzászlóalj által jótékony célra rendezendő képműkiállítás hatalmas arányú művészi eseménnyé lett. A kiállító művészek oly dúis és nívós anyaggal szerepelnek, hogy nemcsak a díszterem, hanem a karzat és a legszebb és legértékesebb képekkel van tele. André Dezső festőművész színes, impresszionisztikus csendéletekkel, kisebb trencsényi vásárjelenetekkel és kiváló graphikai dolgokkal van képviselve. Belányi Viktor festőművész a kiállításon a legmodernebb irányú, nagyvonalú, dekoratív alcsoportjaival, csendéleteivel, néhány kitűnő portréval (közte két önarckép) és sok grafikával szerepel. Lányi Dezső szobrász a székesfővárostól, a Nemzeti Múzeumtól és múgyűjtőtől ezen kiállításhoz kölcsön kért márvány és bronz műveit állítja ki. Dobai-Székely Andor festőművész négy képanyagában egy igen érdekes kollekció van Belgium és Flandria elpusztított részeiről, közvetlen a háború előtt készített művészileg igen értékes rajzokból. Pironcsák Antal festőművész a régebbi iskolát képviseli néhány festménnyel. - Pastinski Mihály szobrász Strobl mester növendéke, egy pár szobrát és néhány értékes porcellánt mutat be. - Hindi Szabó Kata festőművésznő, Rodin tanítványa, érdekes tónusú rajzokkal és néhány festménnyel van képviselve. - A rendezést szerény eszközökkel nagyon ízlésesen és akármilyen európai színvonalú kiállításnak megfelelően Belányi Viktor festőművész végzi. - A képműkiállítás ünnepélyes megnyitása f. hó 4-én délután 5 órakor lesz.¹⁷³

A továbbiakban is bő teret szenteltek a témának, egy terjedelmes, részletes beszámolót is közöltek a kiállítás megnyitásáról,¹⁷⁴ s még egy héttel később is napirenden tartották a témát.¹⁷⁵ A kiállításra kata-

171 Trencsényi honvédhősök arcképeinek leleplezése. *Vágvolgyi Lap*, 1915. október 23., 2. p.

172 Trencsényi honvédhősök arcképeinek leleplezése. *Vágvolgyi Lap*, 1915. október 23., 2. p.

173 Bevonult művészek kiállítása. *Vágvolgyi Lap*, 1915. október 31., 4. p.

174 Képműkiállítás megnyitása. *Vágvolgyi Lap*, 1915. november 7., 4. p.

175 A képtárlaton. *Vágvolgyi Lap*, 1915. november 14., 1-2. p.

lógus készült, amelyet Székely Andor állított össze. Ennek árusítása 6256 koronát jövedelmezett, amelyet – sajtóértesülések szerint – „a létesítendő emlékművekre” fordítanak majd.¹⁷⁶

A korabeli sajtóban számos további tudósítást találhatunk jótékony céllal megrendezett képzőművészeti kiállításokról. Ezeket néha más vidékről hozott anyagból állították össze, de legtöbbször a helyben állomásozó, katonai szolgálatukat töltő képzőművészek alkotásait mutatták be. A regionális lapok gyakran adtak hírt más vidékeken megrendezett képzőművészeti tárlatokról. A *Vágvölgyi Lap*ban például egy, Pozsonyban megvalósult bemutatóról számoltak be az olvasóknak: „Magas nivójú képkiállításunk után előbb Nyitra városa, most pedig Pozsony honvédkerületbe bevonult művészek rendeznek nagyszabású s az egész téli évad eseményeiből kiemelkedő képkiállítást...”¹⁷⁷

Az idézett példák is bizonyítják tehát, hogy a képzőművészek az első világháború idején jelentős szerepet játszottak mind a háborús propagandában, mind az adománygyűjtésben és a háborús segélyezési akciókban egyaránt.

3.2. Forradalmak és impériumváltás (1918–1919)

Az első világháborút követő impériumváltás, az ekörül kialakult helyi atrocitások, összecsapások, a forradalmi és ellenforradalmi események mindkét oldalról követeltek áldozatokat. A következő alfejezetben az ő emlékükre állított jeleket, monumentumokat veszem számba.

Az 1918-as *de facto* impériumváltást követő események, illetve azok áldozatainak emlékjelei viszonylatában a kutatott területen máig a legionáriusok emlékműveinek a léte vagy nemléte a legérzékenyebb kérdés, ekörül alakult ki a legtöbb konfliktus magyarok és szlovákok között. Szlovákia magyarlakta területeinek a visszafoglalásáért a magyar vörös katonák és a cseh legionáriusok között folyó összecsapások mindkét oldalon követeltek áldozatokat. A legionáriusok azonban nem csupán a katonákkal, hanem a civil lakossággal is számos konfliktusba kerültek. A lakosság legionáriusokkal szembeni ellenszenvét növelte az a tény is, hogy azok több fontos, korábban emelt magyar nemzeti jelképet, szobrot és emlékművet döntöttek le vagy csonkítottak meg. Nem csupán a magyar vonatkozású történelmi eseményekhez, illetve személyekhez kötődő emlékjeleket távolítottak el, hanem számos esetben a szakrális kisemlékek kategóriájába tartozó, köztéren álló (nemzeti szempontból mondhatni neutrális) vallási töltetű alkotásokat is leromboltak, megrongáltak, elsősorban a szentek szobrait, köztük még a csehekhez leginkább kötődő – tulajdonképpen cseh nemzeti szent – Nepomuki Szent János szobrait is.¹⁷⁸ A korabeli hírek tanúsága szerint több esetben a katonák önkéntes garázdaságáról volt szó, s volt rá példa, hogy feletteseik meg is büntették őket.

A magyarlakta vidéken több közismert, a lakosság adakozásából állított köztéri szobrot döntöttek le vagy csonkítottak meg, illetve „csak” eltávolítottak eredeti helyéről (például az érsekújvári, a losonci és a rozsnyói Kossuth-szobrot; Komáromban Klapka György szobrát stb.). Ezzel az időszakkal kapcsolatban a már említettek túlmenően elsősorban három szoborrombolást őrzött meg a kollektív emlékezet: a pozsonyi Mária Terézia-szobor, a kassai 1848-as honvédszobor és a pozsonyi Petőfi-szobor eltávolítását. Ezeknek az eseményeknek viszonylag bő nyomtatott, sajtóbeli dokumentációja van.¹⁷⁹

Arra vonatkozóan, hogy pontosan hány halálos áldozata volt ennek az időszaknak nem rendelkezünk adatokkal. Filep Tamás Gusztáv Pozsonyra vonatkozó kutatásainak köszönhetően kaphatunk képet a

176 A képtárlat anyagi sikere. *Vágvölgyi Lap*, 1915. december 12., 2. p.

177 Képkiállítás Pozsonyban. *Vágvölgyi Lap*, 1916. február 20., 2. p.

178 Nyitrán több más szent szobra mellett Nepomuki Szent János szobrát is ledöntötték, melynek újbóli felszentelésére 1921-ben többes tömeg gyűlt össze a városban: „Pünkösd hétfőjén ment végbe a nem rég Nyitrán ledöntött, de az egyházmegyei hatóság gondoskodásából újra felállított és megújított Nep. Szt. János szobor ünnepélyes megáldása. Az ünnep hatalmas vallási manifesztaációvá vált, melyen sok ezer ember vett részt nem csak Nyitra város közeli környékéről, hanem messzebb fekvő vidékekről is. Nagy és impozáns körmenetben érkeztek meg a hívek Nagyszombat vidékéről, Pozsonyból pedig külön vonat hozta a résztvevők százait. Dél előtt 1/2 9 órakor már teljesen ellepte a 6000 főre rugó sokaság a várterét, ahol az Immaculata szobor előtt felállított sátorban...” (Szobor megáldás. *Nyitramegyei Szemle*, 1921. május 22., 1–2. p.)

179 A pozsonyi Petőfi-szobor történetéhez lásd részletesen: Miklósi 2004.

korabeli történeésekről (Filep 2007, 19–25). Az alábbiakban, néhány példa segítségével szemléltetem, milyen formában, milyen típusú emlékjeleken örökítették meg a két szemben álló oldal: a terület visszafoglalásáért harcoló Magyar Vörös Hadsereg elesett katonáinak és a polgári lakosságnak, valamint a cseh legionáriusoknak az emlékét, s egyúttal röviden bemutatom az ezekhez kötődő történeéseket is.

Pozsonyban 1919. február 12-én több ezres tömeg gyűlt össze az akkori vásárcsarnok előtt szervezett demonstráción, amely alkalmával a cseh legionáriusok a tömegbe lőttek. Filep Tamás Gusztáv a pozsonyi *Híradó* című lapban megjelent beszámoló alapján a következőképpen rekonstruálta az eseményeket:

A vásárcsarnok előtt már két óra körül gyülekezni kezdtek az emberek. Az egyik cseh katona egy kisfiú melléről letépte a nemzetiszínű kokárdát, és a gyermeket megverte. A tömegből erre többen nekitámadtak, ütötték, míg el nem menekült a kaszárnya felé. Onnan kisvártatva újabb öt katona jött, felszólítás nélkül tüzelve mindenre, ami mozgott, s bajonettel kergetve a népet, majd újabb legionáriusok jelentek meg a Vásártéren. Végül gépfegyverrel lőtték a mellékutcákba, kapualjakba menekülő demonstrálókat. Ekkor érkezett a térre a népszerű városparancsnok, Barreca ezredes. A tömeg – tíz tizenkét ember – visszatódult a rejtekekből, vállára emelte és körbehordozta az olasz tisztet. Barecca a gyűlés megtartására biztatta a jelenlévőket, s a katonaságot visszarendelte a laktanyába. Amikor be akart ülni autójába, megcsúszott. Ekkor egyik katonája, egy cseh legionárius, puskatussal leütötte.
(Filep 2007, 22)

Más források tanúsága szerint az olasz ezredes kétszer járt a téren, s katonája a második alkalommal ütötte le, s ugyancsak fontos szerepet játszott az események alakulásában egy ablakból kidobott magyar nemzetiszínű zászló, amelyet egy diák kapott fel. Amikor azt egy oszlopra akarta tűzni, a csehek rálőttek (Filep 2007, 23). A *Szabad Újság* című szlovákiai magyar hetilapban 2006-ban megjelent cikkben az alábbiakat olvashatjuk az eseményekkel kapcsolatban:

*...Ám alig kezdődött el a nagygyűlés, a fegyvertelen békés emberekre több oldalról sortüzet nyitottak a csehszlovák katonák. A megriadt védtelen polgárok hiába próbáltak menekülni, minden oldalról puskaropogás és szuronyok fogadták őket. A téren hét halott, huszonhárom súlyos és több mint száz könnyebben sérült ember maradt. Az áldozatok: Heringes Ferenc 37 éves szabómester, Luntzer Gusztáv 19 éves munkás, Kováts György 28 éves hadirokkant, Kubesch Vilmos 17 éves szakiskolai tanuló, Soós Angéla 37 éves városi alkalmazott neje, Albrecht Károly 21 éves leszerelt tengerész, Záborszky Gyula 32 éves hivatalnok. Temetésük napján lőtték agyon Hubert Károly 14 éves tanulót, Skoda János pedig néhány nap múlva belehalt sérüléseibe, így az áldozatok száma kilencre emelkedett...*¹⁸⁰

Az áldozatokat a Virágvölgyi sírkertbe temették és később közös síremléket, haldokló férfit ábrázoló domborművet állítottak emlékükre. A temetőt az 1970-es években felszámolták, így az emlékjelet a mai Csalogányvölgyi temetőbe helyezték át, azonban az utókor fokozatosan megfeledkezett róla. A rendszerváltást követően első alkalommal 2006. március 25-én szerveztek nyilvános megemlékezést különféle társadalmi szervezetek és a Magyar Koalíció Pártjának pozsonyi alapszervezetei.¹⁸¹

Kassán az 1848-as honvédszobor lerombolása ellen tiltakozó tömegbe lőttek a legionáriusok. Összesen 6 ártatlan ember, köztük két gyerek esett áldozatul. Temetésük egyfajta demonstráció volt a lakosság részéről. Az 1938-as visszacsatolást követően a *Felvidéki Magyar Hírlap*ban egy hosszú cikk jelent meg, amely egyrészt az 1919-es eseményeket elevenítette fel, valamint az áldozatok részére készíten-dő emlékmű gondolatát is felvetette:

...Kassa városházi körei azzal a kegyeletes tervvel foglalkoztak, hogy emléktáblákkal fogják megjelölni a helyeket, amelyeken a cseh megszállás első idejében kassai magyar áldozatok vére hullott és a cseh uralom első magyar mártírjai fizettek életükkel a minden magyar érzést lábbal taposó ellenség

¹⁸⁰ Pozsonyban történt 1919. februárjában. Egy elfelejtett évforduló. *Szabad Újság*, 2006. február 22., 12. p.

¹⁸¹ *Szabad Újság*, 2006. február 22., 12. p.

*barbarizmusa miatt. Közönséges gyilkosságokat követtek el Kassán 1919 első felében a megszálló cseh katonák és páratlan kegyetlenség, vérszomj és gyávaság nyilvánult meg a gyilkosságokban. Fegyvertelen, semmi ellenállást nem tanúsító, ártatlan emberek életét oltották ki a vad cseh katonák és így még inkább, végzetesen meggyökerezett a lakosság lelkében az irtózat mindentől, ami cseh (...) Hat ilyen mártírja volt Kassának a megszállás első hónapjaiban, közöttük két gyermek (...) Most elérkezett az ideje, hogy a magyar kegyelet megörökítse emléküket...*¹⁸²

Nincs tudomásom róla, hogy az emlékjel elkészült volna, az eddig feltárt sajtóforrásokban sem találtam ezek felavatásával kapcsolatos hírt, valamint a kassai emlékjelekről szóló összefoglaló kötetben sincs nyoma ilyen emlékműnek (Bauer 2008). Egy Érsekújváriban megjelenő lap 1941-es évfolyamában azonban rábukkantam egy, a „cseh megszállás mártírjainak” emlékjelével kapcsolatos rövid, olvasói levélre, ami mégiscsak feltételezni engedi, hogy a kérdéses emléktábla elkészült:

Tisztelt Szerkesztőség!

A napokban Kassán jártam és ott azt tapasztaltam, hogy a 20 éves cseh megszállás mártírjainak emlékét márványtáblával örökítették meg. Eszembe jutott, hogy Érsekújvárott is voltak mártírok, akiket a csehek ártatlanul megöltek és ezeknek emléke sehol sincs megörökítve. Időszerű volna tehát a kassai példa alapján nálunk is megörökíteni a mártírok emlékét.

*Tisztelettel: K. I.*¹⁸³

Néhány esetben az 1938-as visszacsatolást követően állított emlékműveken örökítették meg a legionáriusok helyi áldozatainak nevét is. A Párkány melletti Nánán a 10 áldozat neve az első világháborús emlékműre került 1939-ben:

*...A nánai – szerény kivitelű – emlékmű 1939-ben készült az I. világháborúban elesettek és azon 10 fiatal emlékére, akiket 1919-ben a falut megszálló cseh légiósok lőttek le ártatlanul. A II. világháború újabb áldozatokat szedett. Ezek neveit 1952-ben a Csemadok helyi szervezete vésette a márványba. Akkor s utána még néhány alkalommal az alapszervezet megkoszorúzta, viselte gondját az emlékműnek. Ezután gazdátlan lett, csupán a nőszervezet gondozta a körülötte lévő kis parkot, miközben málott szerete a betonból készült emelvény. 1985-től napirenden volt megjavításának sürgetése. 1994. november 2-ára lett felújítva az önkormányzat által...*¹⁸⁴

Vágán szintén a visszacsatolás után állított első világháborús¹⁸⁵ emlékműre, a háborúban elesett katonák névsora alá az alábbi feliratot vésték:

A CSEHEK GOLYÓJA ÁLTAL ELESTEK 1919. JÚNIUS 4-ÉN:

FORRÓ FERENC LŐRINC FIA

HANUSZ JÁNOS

JÓZSA JÓZSEF JÓZSEF FIA

JÓZSA GYULA JÓZSEF FIA

A Rozsnyó melletti Sajóházán hét, a Vörös Hadsereg oldalán harcoló magyar fegyvertelen katonatisztet végeztek ki a bevonuló cseh legionáriusok, akiket a lakosság a helybeli temetőben temetett el. A visszacsatolás után egy 1939-ben megjelent hírből értesülhetünk róla, hogy az áldozatokat exhumáltatni szándékozták, s egy díszsírhelyet is terveztek nekik:

A tiszteket a sajjóházai temetőben helyezték örök nyugalomra és a magyar érzésű rozsnyói lakosság évenként felkereste sírjukat. Most az évforduló alkalmából márványtáblát illesztettek annak az épület-

182 Hat kassai mártír – hat cseh gyilkosság. A cseh uralom első felévének véres mérlege. Amikor az asszonyok és gyermekek vére festette pirosra Kassa utcáit. Emléktáblákkal jelölik meg a magyar kálvária kassai stációit. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. január 22., 23. p.

183 Emléket a cseh megszállás mártírjainak! *Érsek-Ujvár és Magyar Vidék*, 1941. április 19., 3. p.

184 Dániel Erzsébet: Emlékeztünk Nánán. *Párkány és Vidéke - Štúrovo a okolie* 1994/november, 4. p.

185 Ma már a második világháború áldozatainak névsora is megtalálható a szobor talapzatán.

nek a falára, amelyben hősi halált szenvedtek, sírjukat pedig megkoszorúzták. Rozsnyó város közönsége elhatározta, hogy a meghalt tisztek földi maradványait exhumáltatja és a rozsnyói köztemetőben díszsírhelyen helyezi örök nyugalomra.¹⁸⁶

A következő évben a halottak napja alkalmából koszorút helyeztek el a közös síron, azonban a hírben már nincs szó exhumálásról:

...A rozsnyói frontharcosok pénteken délután a helybeli temetőben helyeztek koszorút a névtelen katonára sírjára, majd a sajházai temetőben látogatták meg az 1919-ben tragikus körülmények között a csehek által meggyilkolt magyar katonatisztek sírját, melyre hatalmas koszorút helyeztek el.¹⁸⁷

A tervezett exhumálásra később sem került sor, és sem az emléktábla, sem a díszsírhely nem készült el, csupán 1945 után került nyughelyük fölé egy közös síremlék. A betonkeretes sírhelyen állított sírjel a mai napig megvan, s a helyiek gondozzák.

Több további adattal is rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy a Magyar Vörös Hadsereg elesett katonáinak Dél-Szlovákiában emlékművet állítottak. Komáromban a városért folyó 1919. május elsejei harcokban elesett „102 névtelen” áldozat nyughelye fölé állítottak közös síremléket a város római katolikus temetőjében. A síremléket a komáromi szervezett munkások emelték közadakozásból a húszas években. A következő felirat olvasható rajta:

1919 MÁJUS HÓ ELSEJÉN A FORRADALMI HARCBA ELESETT SZÁZKÉT NÉVTELEN
ELVTÁRSUNK EMLÉKÉRE

Ugyanezen harcok során elesett cseh legionáriusoknak is ebben a temetőben állítottak egy emlékművet, amelyet a rendszerváltás után újítottak fel a Matica slovenská kezdeményezésére.

Az 1989-es rendszerváltást követően, elsősorban azonban inkább az ezredforduló után a kutatott területen tevékenykedő szlovák szervezetek napirendre tűzték a legionáriusok azon emlékjeleinek ügyét, amelyeket az 1938-as visszacsatolást követően távolítottak el, s a szocializmus időszakában sem állították fel újra. A magyar áldozatok különböző emlékjelinek egy része vagy a hatalom arroganciájának esett áldozatul, vagy pedig az utókor feledkezett meg róla. A sírokat sok esetben eleve meg sem jelölték, illetve más emlékjelet sem állítottak az áldozatok emlékére. 1989 után több helyen pótolták ezt a mulasztást. Udvardon például egy-egy emlékkövet állítottak a település parkjában a cseh legionáriusok által 1919-ben agyonlőtt két helyi lakos (Szokolay István és Vágner Béla) emlékére.¹⁸⁸

A magyar területek visszafoglalásáért folytatott harcok során elesett vörös katonák sírján a köbölküti temetőben 2005. november elején kopjafát lepleztek le:

Gyászmisét tartottak az 1919-ben hősi halált halt magyar katonák emlékére a római katolikus templomban. A tiszteletükre állított emlékoszlopot, Smidt Róbert szögyéni iparművész alkotását Lakner Ede ezredes, a Magyar Népköztársaság főkonzulátusának attaséja leplezte le a helyi temetőben, és Szabó Miklós római katolikus plébános áldotta meg. Az emlékezésen jelen volt Szigeti László oktatásiügyi államtitkár, Farkas Iván parlamenti képviselő és Farkas Tibor, Nyitra megye önkormányzati képviselője. Kovács Ferenc helytörténész, a Csemadok helyi alapszervezetének elnöke ünnepi beszédében felidézte az akkori eseményeket, amikor a 7. cseh légió harmadik zászlóalja 1919. januárjában Érsekújvár és Párkány területére érkezett, és mindkét várost elfoglalta. „A vörös hadsereg magyar katonái májusban, Párkányban éjjel átkeltek a Dunán, sikeres támadást indítottak a cseh légió ellen, és június elsején visszafoglalták Érsekújvárt. Támadásuk itt elakadt, Érsekújvárt újra elfoglalták a csehek, június 19. és 22. között súlyos harcok folytak e vidéken. Az akkori köbölküti vásártér területén felállított ágyúkkal lőtte a magyar sereg a Kültre érkezett páncélvonatát. Ezekben a súlyos harcokban hősi halált halt az a nyolc magyar katona, akiket a köbölküti temetőben helyez-

186 Márványtábla a Sajóházán legyilkolt magyar tisztek emlékére. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. június 16., 6. p.

187 Halottak napjának ünnepei. *Rozsnyói Híradó*, 1940. november 3., 5. p.

188 A faluban előzőleg meggyilkoltak egy cseh csendőrt, ezt bosszulták meg a legionáriusok. Saját gyűjtés, 2000.

tek végső nyugalomra.” (...) A zűrzavaros időket jellemzi, hogy a nyolc katona nevét sem a községi hivatal anyakönyvében, sem a plébániahivatalban nem jegyezték fel. A Csemadok köbölküti alapszervezete a település önkormányzatától és a Nyitrai Kerületi Önkormányzattól kapott támogatást az emlékoszlop elkészítéséhez. A fejfa felső részét a magyar életfa díszíti, amelyet Smidt Róbert szerezett az akkori viharok téptek és csonkoltak ugyan, de gyökereiben nem tudtak kárt tenni, mert azok az igaz hazafiak szívéből táplálkoznak.¹⁸⁹

Az első Csehszlovák Köztársaság idején az elesett legionáriusok emlékének ápolására a kutatott területen a hivatalos szervek természetesen nagy gondot fordítottak. A sírjuk fölé emlékjel került, és a köztereken is állítottak emlékműveket. Az állami és katonai ünnepségeket és más megemlékezéseket is ezeken tartották. Érsekújváron például 1922-ben tették le egy ilyen emlékoszlop alapkövét.

Meglepő hangvételű tudósítást közölt 1934-ben az *Érsek-Újvár és Magyar Vidék* című katolikus politikai, társadalmi és közigazgatási hetilap a csehszlovák Jelinek ezredes érsekújvári emléktáblájának felavatásával kapcsolatban. Az ezredes a Magyar Vörös Hadsereggel folytatott harc során vesztette életét 1919-ben, amikor is a cikk címe szerint „megmentette Szlovenszót a bolsevik uralomtól”. A szlovákiai magyar, erősen klerikális magyar kisebbségi lap cikkírója (szerkesztőse?) tehát az esemény antibolsevista jellegét domborítja ki. Magának a lapnak – főleg későbbi, erősen nacionalista – beállítottságát ismerve, ez az álláspont legalábbis meglepő.

...Ezen harcoknál veszítette el a csehszlovák hadsereg egyik alezredesét, Jelinek Györgyöt. A csehszlovák társadalom az elmúlt vasárnap tizenöt év előtti bolsevik harcok, valamint Jelinek alezredes halálának emlékére nagy ünnepségeket rendezett, melyekről a pozsonyi rádió is közvetítést adott.

Az ünnepségen Ország, országos elnök, igen sok katonai és polgári előkelőségeken kívül részt vettek újszólván az összes helybeli és környékbeli csehszlovák egyesületek, valamint a csehszlovák társadalom is igen nagy számban. Már szombaton is igen sokan jöttek az ünnepségekre a közeli és távoli környékről, annál is inkább, mivel a csehszlovák vasutak ötven százalékos utazási kedvezményt adtak az újvári ünnepségekre utazó közönségnek.

Tekintettel arra, hogy a legnagyobb harcok Bajcs környékén voltak, a vasárnapi ünnepségek az ott megtartott tábori misével kezdődtek.¹⁹⁰ Városunkban is volt tábori szentmise, melyet dr. Scepkó plébános celebrált. A mise után a Főtéren folytatódtak az ünnepségek, délután a temetőben, majd a Sokol-ház előtt, ahol Jelinek alezredes emlékére elhelyezett emléktáblának ünnepélyes leleplezése volt. A leleplezési aktusnál Ország országos elnök, dr. Bielicky járási főnök és több katonai, valamint polgári előkelőség mondott szónoklatot, beszédekben a tizenöt év előtti harcokban elesett hősök érdemeit méltatták. Az ünnepségek a Sokol-házban megtartott tornaünnepellyel fejeződtek be.¹⁹¹

Az idézett lap beszámolt a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának évfordulója alkalmából rendezett október 28-i ünnepségről is, amely keretében leleplezték az érsekújvári temetőben az elesett cseh katonák emlékművét:

Az államünnep Érsekújvárott megfelelő fénnel és pompával lett megtartva. Az ünnepség középpontjában az érsekújvári temetőben elhelyezett hősi halottak emléksobrának leleplezése volt. Az emléksobrot a Szent József temetőben helyezték el. A leleplezési ünnepély műsorán a Szlovák Dalárda énekelt, dr. Kocvara István ünnepi beszédet mondott, majd a légionisták újvári csoportja a szoborra zborovi földet helyezett el. Utána Bláha Károly h. városbíró beszélt, a szobrot leleplezte és megkoszorúzták az a jelenvolt testületek. A szobor gondozását a helybeli helyőrségi parancsnokságra bízta. Az ünnepség a csehszlovák himnusszal ért véget.¹⁹²

189 A magyar életfa gyökerei nem szenvedtek kárt. *Új Szó* (Szülőföldünk melléklet), 2005. november 9., 31. p.

190 Bajcs a Csehszlovák Hadsereg 7. zászlóaljának 1919. június 23-án a Magyar Vörös Hadsereggel vívott harcok során elesett katonái emlékére a templom mellett állítottak emlékművet.

191 Most van tizenöt éve annak, hogy a csehszlovák hadsereg győzelmet aratott az Újvárt megszálló bolsevik csapatok felett és ezzel megmentette Szlovenszót a bolsevik uralomtól. *Érsek-Újvár és Magyar Vidék*, 1934. július 1., 2. p.

192 Az érsekújvári temetőben. Október 28-ának megünneplése. *Érsek-Újvár és Magyar Vidék*, 1936. november 1., 5. p.

Arról nincs tudomásom, hogy Érsekújvárban az 1919-ben elesett magyaroknak emlékművet, vagy pedig síremléket állítottak volna, de az ezzel kapcsolatos korabeli kezdeményezéseknek sem találtam nyomát. A helyi szlovákok és a Tatranci nevű szlovák katonai szervezet tagjai viszont 2006-ban kezdeményezték az 1938 után eltávolított legionárius emlékmű helyett egy új felállítását, azonban a városvezetés csupán emléktáblát engedélyezett. A táblát a kezdeményezők 2006 októberében akarták felavatni, azonban az nem készült el időre. Az érsekújvári magyarok körében nagy felháborodást váltott ki a szlovákok terve:

*A Csemadok helyi alapszervezete csütörtöki évzáróján a résztvevők közül többen is aláírták azt a petíciót, amely kéri a város képviselőit: ne állítsanak szobrot Érsekújvárban a cseh legionáriusok emlékére (...) A petícióban a többi közt az áll, hogy a kényes történelmi kérdéseket feszegető emlékmű megépítése sértené a város magyar lakosainak nemzeti büszkeségét, és rossz hatással lenne a szlovákok és magyarok együttélésére... „ha a szoboremelést indítványozó képviselők nem tesznek le szándékukról, a magyar polgárok is lépni kényszerülnek. Az 1919-es eseményeknek néhány halálos áldozata van, köztük az akkori polgármester fia, akit agyonlőttek”.*¹⁹³

Az emléktábla felavatása végül mégis megvalósult, azonban a Városi Hivatal az előzetes tervvel ellentétben anyagilag nem járult hozzá a költségekhez:

A Szlovák Megújodási Mozgalom fiataljainak ajándékát, a csehszlovák legionáriusok emléktábláját leplezték le a hétvégén a Matica slovenská érsekújvári székházának a falán. A rendezvényen a Tátrai Hadtörténetesek Klubja, a Tatranci képviselői bemutatták a legújabb kiadványukat, amelyet a csehszlovák egységek harcának 90. évfordulója alkalmából jelentettek meg. A felszólalásokban szó esett a csehek felvidéki akcióinak jogszerűségéről, mondván: az antanthatalmak elismerték, hogy a szlovákok által lakott terület a csehszlovák állam részét képezi, többé nem része a volt magyar államnak.

A táblaavató ünnepségnek a város önkormányzata nem volt a társszervezője, a rendezvényen mégis részt vett Karol Suchaň alpolgármester és a szlovák nagykoalíció (Smer-SDKÚ-HZDS-KDH-SNS-SF) néhány tagja, valamint egy független képviselő. Mária Malperovától, a Matica slovenská érsekújvári szervezetének elnökétől megtudtuk, a tábla nem városi pénzből készült, a megújodási mozgalom fiataljainak ajándéka. Helena Bohátová képviselő megerősítette, hogy a város korábban jóváhagyott a táblára 50 ezer koronát (1659 euró), ám a pénz a költségvetésben maradt. A szlovák hazát védő cseh-szlovák legionáriusok emlékére leleplezendő szobor ellen petícióban tiltakoztak a lakosok, de az ellentábor is aláírásokat gyűjtött. A megújodási mozgalom érsekújvári fiataljai a tábla leleplezése előtt felidéztek az elmúlt három-négy év megpróbáltatásait, amikor kérelmezték a város vezetésénél a korábban ledöntött legionárius emlékmű újbóli felállítását. A képviselők végül a tiltakozások miatt módosították a határozatot, és a szobor helyett egy emléktábla elhelyezését javasolták a főtéri kultúrház falán, ez azonban sosem készült el.

*Száraz Dénes alpolgármester 2006-ban a magyar Koalíció Pártjának önkormányzati képviselőjeként javasolta a testületnek: ha a cseh legionáriusok emlékére táblát lepleznek le a városban, akkor emléket kellene állítani azoknak az érsekújvári magyar áldozatoknak is, akik a harcok során életüket veszítették. Tudomásunkra jutott, hogy valóban van ilyen elképzelés, és lenne is igény a lakosok részéről. Az emléktáblát Száraz Dénes szerint akár a Csemadok Érsekújvári Alapszervezete székházának a falára is elhelyezhetnék.*¹⁹⁴

Az elképzelés, tudomásom szerint, a mai napig nem valósult meg.

Párkányban szintén voltak nézeteltérések a legionáriusok és áldozataik emlékművét illetően, azonban végül konszenzusra jutottak. A 6 magyar vörös katona és a 12 legionárius sírját a temetőben egyaránt rendbe hozták, és a megbékélés jegyében az eredetileg a legionáriusok emlékére még az első világháborút követően állított emlékkőre egy közös, magyar–szlovák nyelvű emléktáblát helyeztek el 1999-ben.¹⁹⁵

¹⁹³ Száz Ildikó: Ha legionáriusszobor, akkor emléktábla az áldozatoknak. *Új Szó* (Régió melléklet), 2006. március 14., 5. p.

¹⁹⁴ (szasz): Emléktáblát a legionáriusok magyar áldozatainak (is)? *Új Szó*, 2009. július 1., 5. p.

¹⁹⁵ Pro memoria. Himmler György beszélgetése Jozef Slabákkal, a párkányi Szlovák–Magyar Baráti Társaság társelnökével. *Párkány és Vidéke – Štúrovo a okolí*, 1999. április, 3. p.

Kassán 1929 januárjában a Komenský parkban állították fel a legionáriusok emlékművét a Tartalékos Tisztek Iskolájának udvarán. Az emlékművet 1938-ban a visszacsatolás után a magyarok eltávolították, s helyére az 1940-es években a lelőtt magyar pilóták emlékműve került, amit azonban 1945 után az új államhatalom távolíttatott el. Ezen a helyen ma már csak a talapzat látható (Bauer 2008, 123).

Az 1919-hez kapcsolódó emlékjelek kapcsán meg kell még említenem a Magyar és a Szlovák Tanácsköztársaság emlékére állított közös emléktáblát, amelyet 1969-ben avattak fel Nagykaposon az alábbi kétnyelvű felirattal:

MEGEMLÉKEZÉSÜL
A MAGYAR
ÉS SZLOVÁK
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
RÉSZTVEVŐINEK

NA PAMIATKU
ÚČASTNÍKOM
MAĎARSKEJ
A SLOVENSKEJ
REPUBLIKY RÁD
1919–1969

Ez az emléktábla is jól példázza, hogy nem csupán a lakosság, annak kollektív emlékezete, hanem a hivatalos ideológia is ellentmondásosan viszonyul a különböző korszakok egy-egy történelmi eseményéhez.

A párkányi 1919-es csata magyar, cseh és szlovák áldozatainak 1999-ben állított közös emlékjele a temetőben. (L. Juhász Ilona felv. 2010)

1919. május 30

Nyolcvan éve ezen a napon dühös csata kezdődött városunknál. Egy új államért: síkra szállt és a hazájukért küzdők tömege megitt. Az ádáz viadalban az államot nyerték letek a győzők: a hazát veszítők a legyőzöttek. A szembenálló felek fiatal katonái meggyőződésük által vezérelve, a kapott parancsot teljesítve harcoltak és sokan közülük - esküjükből híven - életüket áldozták, hogy majdan örök békében nyugodjanak egymás mellett. Hősek és egyben áldozatok ők. Rájuk emlékezünk 1999 május 28-án a párkányi régi temető felújított katonai sírhelyeinél.

A kegyeleti ünnepség mintegy kétszázötven ember (meghívottak, helyi lakosok és diákok) részvételével 10 órakor kezdődött. A nagytapolcsányi katonazenekar eljátszotta a cseh, a magyar és a szlovák himnusz, utána rövid beszédet mondtak József Slábák mérmók és Dr. Csécsy Alajos, a Szlovák-Magyar Baráti Társaság társelnökei. A vendégek közül Rudolf Stávkóvó, a Cseh Köztársaság szlovákiai nagykövete, Boros Miklós, a Magyar Köztársaság szlovákiai nagykövete, Gašpar Hozman tábornok, a Szlovák Hadsereg vezérkari főnökének helyettese és Erdős László, a Magyar Hadsereg képviselőjében átvéve az egybegyűlést és méltán a megemlékezés jelentőségét. A megemlékezés további becses vendégei voltak: Imrich Madrocky ezredes, a Szlovák Köztársaság Hadserege vezérkari főnöke, Frantisek Adamec, a Cseh Köztársaság katonai attaséja, Lakner Ede ezredes, a Magyar Köztársaság katonai attaséja, Stanislav Frant, a Cseh Köztársaság Védelmi Minisztériumának részlegigazgatója, Gustáv Svoboda tábornok, a Legionáriusok Egyesületének elnöke, Tókos László ezredes, a Magyar Köztársaság Védelmi Minisztériumának részlegigazgatója, Petr Hofman, a Cseh Köztársaság Hadserege Történelmi Intézetének képviselője, Nagyfalusi Tibor, Esztergom Barátainak Egyesülete képviselőjében, Vidonyi János, a Szlovák Magyar Baráti Társaság tiszteletbeli tagja Münchenből, Frantisek Broček elnök és Irena Bročeková, a Szlovákiai Helsinki Polgári Társulás képviselőjében, Gerő Ervin, a Szlovák Magyar Baráti Társaság elnöke Losoncon, Jozef Moravský, a M. R. Steffánik tábornok nevét viselő Kiszolgált Katonák Szövetségének elnöke, Tibor Čermák ezredes, a párkányi helyőrség parancsnoka, Oliver Eder alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Peter Pančík őrnagy, zászlóaljparancsnok, Mgr. Ján Oravec, Párkány város polgármestere, Peter Kolras személyzeti igazgató, az AssisiDomán képviselőjében, és sokan mások. A megemlékezés értelmét József Slábák gondolatai fejezték ki:

"Azon a reggelen, 1919. május 30-án az esztergomi parton a Magyar Tanácsköztársaság vöröskatonái, a párkányi parton pedig az alakulatban lévő Csehszlovák Hadsereg katonái álltak egymással szemben. A városunkért zajló harcok három napig tartottak és mindkét oldalon jelentős veszteséget követeltek. A városban és a környéken összesen 86 katonára esett el (ebből 31 csehszlovák és 55 magyar), ezek közül tizennyolcat hantolnak el e helyen örök megbékélésben. Az első Csehszlovák

Köztársaság idején a kis sírkertet a párkányi helyőrség M. R. Steffánik tábornok nevét viselő 12. gyalogos ezredének katonái gondozták.

A totalitárius rendszer ideológiája által éltetett nemesség és gyűlölet, valamint az idő fogja azt eredményezték, hogy a sírok tönkrementek, a helyükön csak temető hulladékok tároltak. A sírhelyek felújításával a következő célszerűtérnek eléri:

•biztosítani az elesettek földi maradványainak kegyeletét, az akkori állami vagy nemzetiségi

fogjuk, mert az életüket feláldozó és itt elhantolt katonák ezt a tiszteletet valóban megérdemlik. Reményeink teljesülését lájuk majd abban, ha ennél az emlékműnél időnként megáll valaki és elolvassza a táblák szövegét, vagy kimondja: SOHA TÖBBÉ. Akkor az itt nyugvó katonák áldozata nem volt hiábavál. Tisztelet az elesett és itt elhantolt katonák emlékének!"

Dr. Csécsy Alajos többek között az alábbi gondolatokkal folytatta: "Meggyőződésem, hogy Szlovákiában még nem léteztek le

hasonló emléktáblák, mint amilyenek az avatásra ma idejünk. Vannak az országban első és második világháborús emlékművek, régebbi szabadságharcok kegyeleti árszói emlékhelyei, de 1919-ől addig mélyen hallgatunk. Talán mert dicsőséget sem a magyar, sem a szlovák nemzet számára nem hozott. Hogy a történelem, amely ma két nemzet fiának a házája, mi történt 1919 májusában, a történelemből megtudhatjuk. Igaz, a tragikus esemény értelmezése eltérő módon jelenik meg a magyar és szlovák illetve a cseh történelmtudásban, de ezzel mi vitába szállni nem szándékozunk. A mi célunk ma, kerék nyolcvan esztendő múltán nem egyéb, mint a tiszteletteljes kegyeleti megemlékezés. Az itt elhelyezett táblát és a hozzá tartozó

névsort nemcsak szavak figyelemreztetése, a fiatal nemzedék és az idősebb generációk számára, hogy a fegyveres harcokban elesett emberek halála értelmes volt, ma is az és a jövőben is az lesz. Bárhol fordultak egymással szembe őket a világban. A föld mindannyiunké, s a világ, hogy más-más nyelvet beszélünk, nem eltérő felfogásunk aláhúzza a természet és a társadalom rendjéről, valamint az anyagi javak hirtelenségétől, nem lehet ok, még kevésbé jog arra, hogy örült indulattal vezérelve elpusztítsuk egymást. Ma is vannak és a jövőben is lesznek olyan gazemberek, akik az alantas haszonok felbrazztásával, vezérelmes indulatok szításával és érzékeny hamis jóváképp felmőzölésével akarják megérinteni saját jólétük, mi több, dicsőségük talapzatát. Mondjuk ki határozottan, bátran: elég volt! Mi olyan jelent és jövőt akarunk, amely a megélhetést, a biztonságot, az emberi méltóság tiszteltetését tartja szavatolva, felelőssé nélkül. Olyan emberekre emlékezünk ma, akikről azt sem tudjuk biztosan, kik voltak. Nyilván fiatalok, akik a háború poklából megmenekülve jobb jövőt reméltek, s végül a hősi halálban a pusztító föld lett a fátalunk. A régen elporladt test maradványait fölé helyezett emléktáblák előtt akár foházként is elmondhatjuk, vagy többé senki ne avathasson fel hasonló. Legyen békesség közöttünk és utódaink között a beidőhatatlan idő végezetéig!"

Az emléktáblák szövege szlovák és magyar nyelven figyelemrezteti az ide látogatót:

"Ezek az áldozatok köteleznek bennünket: SZLOVÁKOKAT, CSEHEKET, MAGYAROKAT arra, hogy közösen igyekezzünk az Egyesült Európába, amelyben a területek hódítása értelmét veszít, és a Duna mindkét partján életet tartós békében összeköti."

BRETL PETR
OLIAK JOZEF
DOBAI ANDRÁS
GAL GYÖRGY
HAVRDA JAROSLAV
ISÁK FRANTISEK
KÁLMÁN ANDRÁS
KELEMEN GYÖRGY
KOZELOUZEK JAN

KUBICEK JAROSLAV
KUNZER GYÖRGY
MIHALI DIMITRI
STEJSKAL FRANT.
SVEC VACLAV
TICHY FRANTISEK
TUTH PAL
VICH ALOIS
ZUSTAK FERDINAND

hovatartozásukra való tekintet nélkül,

•hozzájárulni ahhoz, hogy a közép-kelet európai térségben a valós élet történelmének nemrég még elhallgatott időszakait világossá váljanak,

•leginkább azonban azt a különösen időszerű célt követjük, hogy ezeket a 80 év előtti áldozatokat nem szabad elfelejteni, mert ők a letelepített emléktábla tanúsága szerint a szlovákokat, cseheket és magyarokat arra kötelezik, hogy közösen igyekezzenek az Egyesült Európába.

•Az itt letelepített táblák emlékeztetnek arra, hogy az eszmék harcában mindig csak az emberek, nem pedig az "ideológiák" halálnak el. Azok ugyanis ímletlen felélednek, még ha más formában is. Ezen kegyeleti megemlékezéssel azon eszme szószólóinak nyilvánítjuk magunkat, amely az előzendő 21. század civilizált Egyesült Európájában a demokrácia, a szabadság és az általános humanitás alapelveit hirdeti. Az államok, a régiók, a városok és községek, a szuverén polgárok Európájának eszméjéről van szó, amelyben a nemzeti, etnikai, nyelvi, szociális, kulturális és vallási sokféleséget mint a földrész szellemi gazdagságát értelmezzük.

Egy éve megfogalmazott elhatározásunkat sikerült megvalósítanunk. Ez azoknak az érdeme, akik szervezésileg, munkával, anyaggal és pénzzel segítettek. Hálaik vagyunk mindannyiunknak, de a külön köszönet és a hála szavaival említem:

•a Szlovák Hadsereg, a párkányi helyőrségének katonáit,

•a Cseh Köztársaság Védelmi Minisztériumát és Nagykövetségét

•a Magyar Köztársaság Védelmi Minisztériumát és Nagykövetségét

•városi önkormányzatunkat és a műszaki szolgáltató vállalatot,

•Vidonyi Jánost, önzetlen támogatóinkat

Végeztem ígértem, hogy ezt a helyet gondozni

Bartusz Gyula

3.3. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938)

Magyarországon 1938-ig 1086 első világháborús monumentumot állítottak fel (Kovács 1985, 27). Arra vonatkozóan nem rendelkezünk pontos adatokkal, hogy a Csehszlovákiához csatolt magyarlakta területeken az ilyen típusú emlékműből mennyi készült. A kutatás során azonban annyi kiderült, hogy az első Csehszlovák Köztársaság idején állított emlékjelek száma – az eddigi közhiedelemmel ellentétben – a többi korszakhoz viszonyítva arányaiban egyáltalán nem volt alacsonyabb. Ezek között ugyanúgy megtalálhatók a különböző kültéri objektumok, mint a templomok belsejében vagy pedig azok külső falán elhelyezett emléktáblák, valamint háborús emlékműként állított szakrális kisemlékek, feszületek, keresztek stb. Magas azoknak az emlékjeleknek a száma, amelyek tetejére a magyarok totemállata, a turulmadár került. A turul a millennium idején tűnt fel a magyar állam ezeréves szimbólumaként, Trianon után pedig irredenta jelképpé vált, így érthető, miért esett az állítattók választása éppen a turulra (vö. Voigt 1985). Több emlékművön a kereszténység jelképével, a kereszttel együtt jelenik meg.

Néhány esetben az emlékjelek létrehozását a takarékosági szempontok, valamint az anyagiak hiánya is befolyásolta. Így több, a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható objektum vált tulajdonképpen másodlagosan háborús emlékjellé.¹⁹⁶ A világháború áldozatain túl ebben az időszakban az 1919-ben csehek ellen folytatott harcok során elesett vörös katonáknak, valamint a cseh legionáriusoknak és azok civil áldozatainak egyaránt állítottak valamilyen emlékjelet. Ezekről az előző alfejezetben már olvashattunk.

Magyarországgal ellentétben a dél-szlovákiai területeken nem állítottak historizáló szobrokat és az idealizált hős katona típusú ábrázolások is hiányoztak. Ebben az időszakban a katonákat inkább mellélakként ábrázolják, s elsősorban sebesülteként. Ezek az emlékművek nem a hősiesség, hanem elsősorban a gyász kifejezői voltak.

A Csehszlovákiához csatolt magyarlakta területeken a háborús emlékművek állításának gyakorlata, s az ünnepségek programja is több szempontból eltért a magyarországitól. Az itt élő magyarok nemzeti kisebbséggé, egy másik ország állampolgáraivá váltak, tehát a háborús emlékjelek avatásakor, vagy pedig az ott szervezett ünnepségek programjának összeállításában figyelembe kellett venniük a szervezőknek ezt aényt, s meg kellett felelniük a Csehszlovák Köztársaság ideológiai elvárásainak is. Míg Magyarországon a háborús emlékjelek felavatási ünnepségei a revizionizmus jegyében zajlottak, a csehszlovákiai magyarok körében ennek az eszmének csak burkolt megfogalmazásáról lehetett szó.

Közvetlen a háborút követő években a lakosság számára a hadicélokra rekvirált templomi harangok pótlása volt az elsődleges, a korabeli sajtóban egymást követték a harangszentelésekkel kapcsolatos hírek, beszámolók. A harangok pótlását követően sok településen a háborúban elesett hozzátartozók emlékének megörökítése volt a másik fontos közösségi feladat, de néhány esetben egyszerre avatták fel a háborús emlékjelet és a harangot, mint például a csallóközi Benkepatonyban.¹⁹⁷

A korabeli sajtóban is nyomon követhetők a háborús emlékjelek létrejöttének egyes fázisai a meghirdetett adománygyűjtésektől a már elkészült emlékek felavatásáig. Az eddigi kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy kezdetben inkább emléktáblák készültek, de később fokozatosan megnőtt a köztéri emlékművek száma is. Mivel az emlékjelek állítását az anyagiak is befolyásolták, voltak olyan települések, amelyek később is csak emléktáblát tudtak készíttetni. A királyrévi háborús emléktábla avatásáról megjelent hír is arról tanúskodik, hogy anyagi gondok miatt nem volt lehetőség monumentálisabb emlékmű állítására:

A tizenöt évvel ezelőtt befejezést nyert világháború dicső halottjainak gyönyörű szobrokat emelnek és márványalapokba vésett aranyos betűk hirdetik emléküket késő unokáknak.

¹⁹⁶ Ezeket az emlékjeleket a *Szakrális kisemlékek mint a háborúk jelei* című fejezetben részletesen bemutatom.

¹⁹⁷ A felavatásról szóló tudósítást lásd e Mellékletben!

Királyrév község jobbára vagyontalan lakossága is kegyelettel adózott elesett hősei emlékének, amennyien az elmúlt vasárnapon szentelte meg dr. Fekete Vince esp. pleb. a templom belsejében elhelyezett hősök emléktábláját.

Királyrév nem tudott monumentális emléket emelni hős fiainak, de az áldozatos lelkek adományai-ból emelt emléktábla éppoly fennen és maradandóan hirdeti a hősök emlékét, mint a legdrágább, legékesebb gránitszobor.

*E kis falunak 24 hősi halottja volt...*¹⁹⁸

A felavatási ünnepségek forгатókönyvét engedélyeztetés céljából előzetesen be kellett nyújtani az illetékes hivatalnak. A levéltárakban talált dokumentumok tanúsága szerint előfordult, hogy az ünnepségen elhangzott beszéd miatt feljelentették a szervezőket. A hatalom felismerte, hogy a köztéri emlékműavatásoknak milyen aktivizáló ereje van, s mivel törvényesen nem tilthatták meg, megkülönböztetett figyelemmel kísérték ezeket. A korabeli magyar nyelvű lapokban rendszeresen tudósítottak az ünnepségekről, néha több oldalon keresztül részletesen számoltak be minden mozzanatáról, s közölték az ott elhangzott beszédek és az erre az alkalomra írt verseket is. Néhány település esetében rendelkezünk arra vonatkozó adatokkal, amikor a beszédek miatt jelentették fel a szervezőket vagy pedig a szónokot. A korabeli sajtó is tudósított az esetről, amikor a gömöri Tornalján a háborús emlékmű felavatása után egy feljelentés alapján vádat emeltek a saájögömöri evangélikus lelkész ellen:

*Múlt év április 28-án leplezték le Tornalján az elesett hősök emléktábláját, mely alkalomból az összes felekezeti lelkészek ünnepi beszédet tartottak. A csendőrség Egyed Aladár saájögömöri evangélikus lelkészt beszéde miatt feljelentette lázítás címén. A rimaszombati törvényszék a vádat nem látta beigazoltnak és Egyedet felmentette. Az ügyész fellebbezése folytán a kassai felsőbíróság tegnap tárgyalta az ügyet és Egyedet 6 havi feltétlen fogházra ítélte. – Az ítélet nagy megdöbbenést keltett mindenütt, ahol a közkedvelt lelkészt ismerik. – Az ítélet ellen dr. Törköly József semmiségi panaszt jelentett be.”*¹⁹⁹

Csallóközarányoson is feljelentették a rendezvény szónokait, s büntetőeljárást is indítottak ellenük. Az esetre vonatkozó levéltári dokumentumokból az is megtudható, hogy a háborús emlékműre a lakosok 1926-ban a hatóságok engedélye nélkül gyűjtötték a pénzt.²⁰⁰

Gúta nagyközségben 1938 nyarán a sajtóban megjelent tudósítás szerint 10 ezer ember részvételével zajlott a település központjában állított emlékmű felszentelésére szervezett ünnepség. Ez a nagy létszám is bizonyítja, hogy egy emlékműavatás milyen jelentős politikai és társadalmi eseménynek számított ebben az időben, szinte felért egy jelképes nemzetiségi demonstrációval:

Hatalmas tömegünnepélyt rendezett Gúta község magyarsága Péter-Pál napján abból az alkalomból, hogy a hősi emlékmű elkészült s ünnepélyesen felszentelték. Az ünnepélyen hozzátéveleges számítás szerint tízezer ember jelent meg s áldozott az elesett magyar hősök emlékének. Gúta, Szlovákia legnagyobb faluja, pompás emlékművet állíttatott a katolikus templom előtt. A szobor Rigele pozsonyi szobrászművész sikerült alkotása.

A nagyszabású program reggel öt órákor kezdődött s a késő esti órákig tartott. Hajnalban lovas hírnökök hívták ünnepélyre a lakosságot. Reggel kétízben tartottak csendes misét, nyolc órákor a tűzoltóság sorakozott a szobornál. A szoborszentelés ünnepélye kilenc órákor kezdődött. Végláthatatlan sorokban vonult fel a gútai magyarság, hogy a hősök emléke előtt tisztelegjen. A hadiárvák, hadiözegek, rokkantak mentek a menet előtt, utánuk következtek azok, akik a háborúban részt vettek.

Az emlékműnél Bognár Gergely szentszéki tanácsos, gútai plébános tartott megható egyházi beszédet, majd Kocsis Károly, a komáromi bencés főgimnázium tanára mondott szívhezszóoló emlékbészédet, méltatva az elesett hősöket. Bognár Gergely felszentelte a szobrot és átadta a a község előljároságának gondozására. Ezután a szobor megkoszorúása következett. Az ünnepség befejező

198 Kocsis Árpád: Hősök emléke. *Érsek-Újvár Magyar Vidék*, 1934. január 14., 7. p.

199 Elitették Egyed Aladárt. *Tornaljai Újság*, 1929. június 21., 3. p.

200 Etnológiai Központ – Néprajzi Adattár: A-1348. A dokumentumokat lásd a Mellékletben!

része Szénási Lajos piarista tanárjelölt újmisének, a község szülöttének primiciája volt tábori mise keretében.

Délután az ifjúság vonult ki a hősök emlékszobrához, majd litánia után a délutáni ünnepély következett. A Római Katolikus Egyházi Énekkar énekelt, utána Cserny István ekeli esperes és Király József csicsói esperes intézett igen szép, hatásos beszédet az ifjúsághoz. A szobor előtti ünnepség végeztével a katolikus ifjúság a katolikus iskola udvarára vonult, ahol a műsor folytatódott. Boross Béla „A névtelen” című versét szavalta a katolikus leányiskola szavalókórusa. Ezen kívül két háborús vonatkozású verset is előadtak.

Este a polgári iskola tornatermében igen nagy számú közönség előtt folyt le a záróünnepség. Az Egyházi Énekkar éneke után dr. Borka Géza mondott igen szépen felépített, lendületes alkalmi beszédet, majd ugyancsak Borka Géza alkalmi költeményét szavalta Forró Imre. A gútai zeneegylet, a polgári iskola növendékeinek szavalókórusa, az Egyházi Énekkar és gyermek-szavalók tették teljessé a gazdag műsort.²⁰¹

Ugyancsak hasonló nagyszabású emlékűnnepély keretében és hatalmas tömeg részvételével valósult meg többek közt az Érsekújvár melletti népes település, Udvard első világháborús emlékművének felavatása. Az *Érsekújvár és Vidéke* című lapban az emlékmű állításáról 2 oldalas részletes beszámoló jelent meg, s közölték az avatásra íródott alkalmi verset is. Az emlékművet azóta kétszer is felújították. Először 1948-ban, amikor rákerült a második világháborúban elesettek névsorát tartalmazó tábla, majd a rendszerváltás után, 1993-ban, amikor nagyszabású ünnepség keretében újraszentelték. Ekkor került rá a holokauszt helyi áldozatainak emléktáblája is.²⁰²

A tűzoltó egyesületek ebben az időszakban (is) jelentős szerepet töltöttek be a települések társadalmi életében, sokszor éppen ők kezdeményezték az emlékművek felállítását és az anyagiak összegyűjtéséből is kivették részüket. Az avatási ünnepségeken ugyancsak fontos szerepük volt. A Pozsonyhoz közeli Gútoron például az ünnepség szervezésében még a környező falvak önkéntes tűzoltó szervezetei is aktív szerepet vállaltak.²⁰³ A szintén felső-csallóközi Kispakán is a tűzoltó egyesület szervezte az emlékműavatást, s az ehhez szükséges pénzösszeg előteremtéséből, a gyűjtés szervezéséből is kivette részét a tagság.²⁰⁴ A Felső-Csallóközben általánosan elterjedt volt a gyakorlat, hogy a háborús emlékművek avatásán egy-egy községben a többi környékbeli település önkéntes tűzoltó testületének tagjai is részt vettek, mint például a bósi avatási ünnepségen:

*1936. október 25-én leplezték le a bósi emlékművet... A polgári társadalom színe-javán kívül ott láttuk a járási tűzoltószövetség számos reprezentánsát, valamint Bős, Baka Nádasd, Dercsika, Csiliznyárad, Szap, Bodak, Felbár önkéntes tűzoltóit, kik teljes díszben vonultak fel az ünnepség színhelyére.*²⁰⁵

A korabeli tudósítások alapján úgy tűnik, hogy a köztéri háborús emlékjelek felavatási ünnepségein a Csehszlovákiában megalakult magyar pártok képviselői az évek múlásával egyre gyakrabban jelentek meg, s ezzel párhuzamosan gyakrabban mondtak beszédet is a felavatásokon – elsősorban a nagyobb településeken és a városokban. Pártpolitikájuk népszerűsítésére ezek a rendezvények nagyon is jó alkalmat nyújtottak.

Ebben az időszakban több nagyobb városban (pl. Érsekújvárban, Rimaszombatban, Somorján, Dunaszerdahelyen, Léván stb.) kezdeményezték a háborús emlékmű felállítását. Erre azonban annak ellenére sem került sor, hogy a hatóságoktól engedélyt is kaptak, valamint szoborbizottságok is alakultak, s a gyűjtés során adományok is érkeztek (mint pl. Léván vagy Érsekújvárban). Léván a visszacsatolás után, 1942-ben avatták fel a hősök szobrát. Érsekújvárban azonban erre sosem került sor, csupán a laktanyában emeltek 1942-ben az érsekújvári elesetteknek „ideiglenes emlékművet”.²⁰⁶

201 Tízezer ember jelenlétében szentelték fel Gútán a hősi emlékművet. *Érsekújvár és Vidéke*, 1938. július 10., 4. p.

202 Az ünnepséghez kapcsolódó anyagot a Mellékletben közlöm.

203 *Somorja és Vidéke*, 1929. június 29., 1., 2. p.

204 *Somorja és Vidéke*, 1933. június 24., 4. p.

Több nagyobb város zsidó közössége is elkészítette a közösség háborús áldozatainak emlékjelét,²⁰⁷ néhány esetben pedig a településen állított háborús emlékjelére kerültek fel a zsidó elesettek nevei is, ilyenkor a hitközségek anyagilag is hozzájárultak a költségekhez. Arra is volt példa, hogy a helyi zsidóság valamelyik képviselője kezdeményezte az emlékmű állítását. Varga László helytörténész is említi munkájában, hogy Nagymenyeren „az 1. világháború hőseinek 1938-ban felállított emlékmű a Hősök terén a zsidó származású Dr. Kálmán László körorvos kezdeményezésére jött létre” (Varga 2004, 6).

A kutatás során két olyan emlékkönyvre is rábukkantam, amelyeket az adott község a világháborús emlékmű felavatásához kapcsolódva jelentetett meg. Az egyiket Kamocsán 1925-ben (Boross 1925), a másikat pedig Vágfarkason 1931-ben (Anda 1931).²⁰⁸ Mindkét emlékkönyv tartalmazza az emlékjel felavatásának teljes forgatókönyvét, vagyis minden emlékbeszédet, illetve a rendezvényen elhangzott énekek és versek szövegét is. Közölték továbbá az elesettek névsorát, illetve néhány áldozat életrajzát. A vágfarkasdi emlékkönyvet 2000-ben ismét kiadták, ekkor újították fel mind az első, mind a második világháború áldozatainak emlékművét (Anda 2000). Kamocsán 1992-ben adtak ki egy hasonló, újabb emlékkönyvet, azonban ez nem az 1925-ben megjelent emlékkönyv újrakiadása volt, hanem a második világháborús áldozatok emléktáblájának 1990. novemberi felavatásával kapcsolatos információkat tartalmazza (Vörös 1992). Valószínűleg sokkal több ilyen kötet jelenhetett meg, ezek felkutatása még várat magára.

A két világháború emlékműve Vágsellyén
(L. Juhász Ilona felv. 2010)

Kinda Kálmán világháborús emlékműve Vághosszúfalun
(Fórum Kisebbségkutató Intézet archívuma)

207 A lévai elesettek emlékművével kapcsolatos korabeli tudósításokat lásd a Mellékletben!

208 Az emlékművet 1930-ban avatták fel.

Az 1928-ban felavatott nemesőcsai emlékmű.
Berecz Gyula alkotása (L. Juhász Ilona felv. 2010)

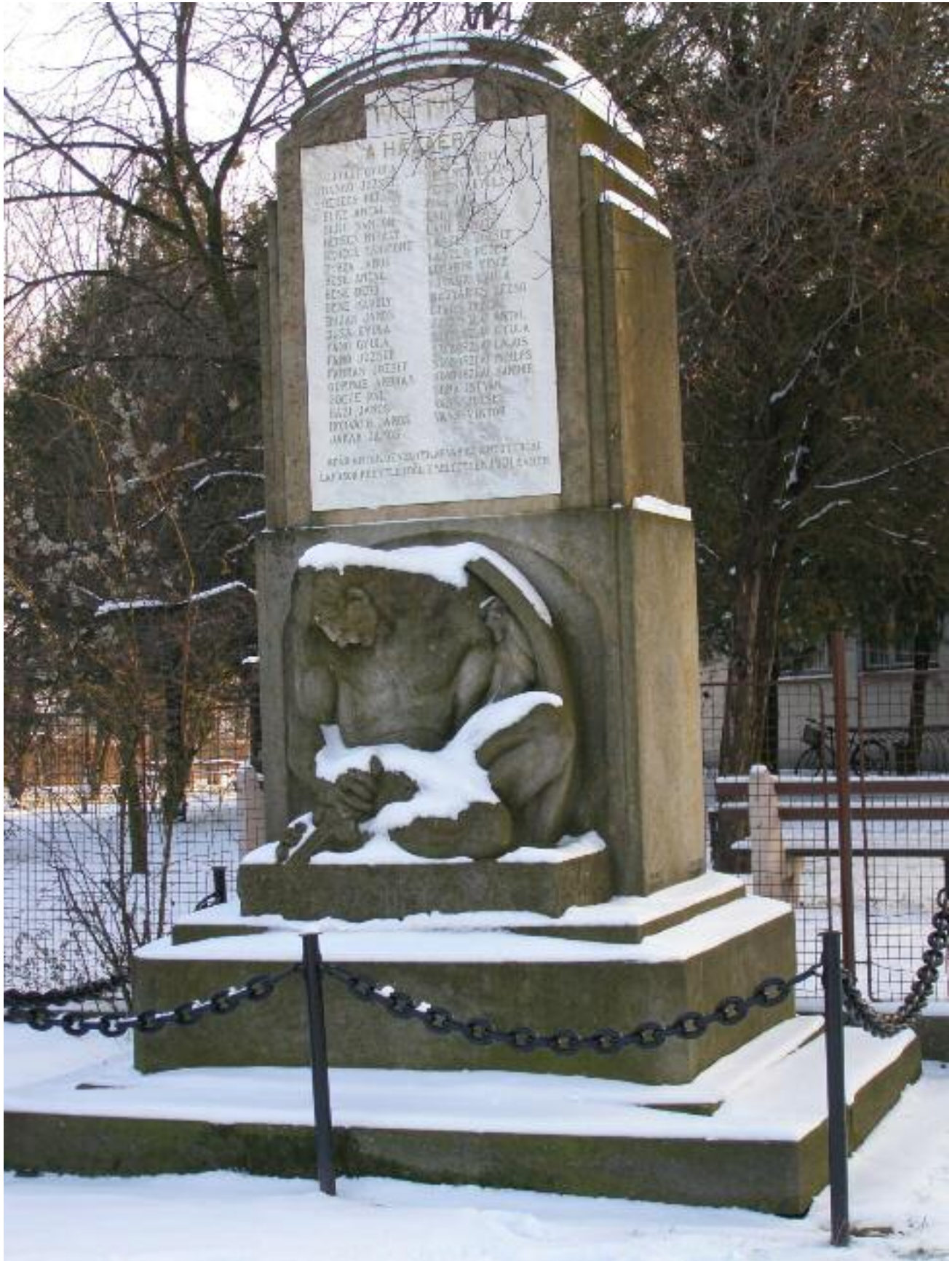
A gútori honvédszobor (L. Juhász Ilona felv. 2009)

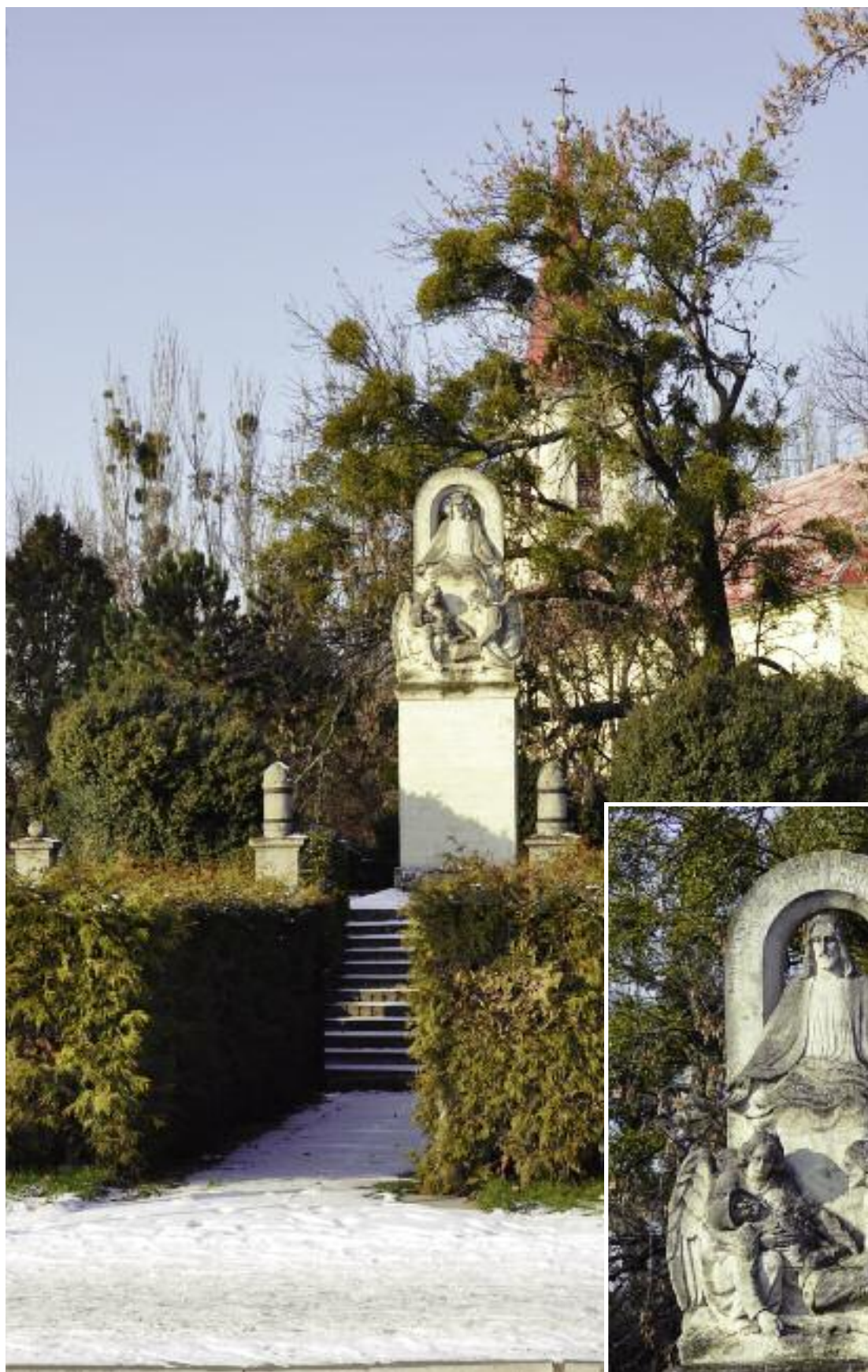
A vágai világháborús emlékmű Hungária allegorikus alakjával az 1940-es években (Bibliotheca Hungarica képeslapgyűjteménye, 2608. sz.)

Az újra felállított vágai világháborús emlékmű napjainkban (L. Juhász Ilona felv. 2010)

A megyercsi első világháborús emlékmű. Berecz Gyula alkotása (L. Juhász Ilona felv. 2009)

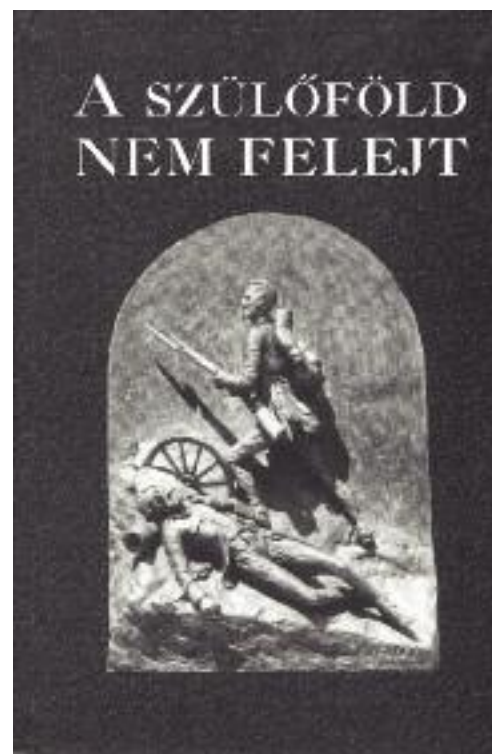

A gútai első világháborús emlékmű. Rigele Alajos alkotása
(L. Juhász Ilona felv. 2010)

A vöki világháborús emlékmű (L. Juhász Ilona felv. 2010)

A vágfarkasdi első világháborús emlékmű és az országzászló korabeli képeslapon (Bibliotheca Hungarica képeslapgyűjteménye, 3942 sz.)

A második világháborús emlékműnek átalakított egykori országzászlós emlékjel Vágfarkasdon
(L. Juhász Ilona felv. 2010)

Az vágfarkasdi első világháborús emlékmű napjainkban
(L. Juhász Ilona felv. 2010)

A pozsonypüspöki első világháborús emlékmű (L. Juhász Ilona felv. 2010)

A pelsőci első világháborús emléktábla felavatása 1932-ben (Bibliotheca Hungarica fényképgyűjteménye, 13168 sz.)

Az aratási ünnepség résztvevői az elesettek emléktáblájánál Pelsőcön 1939-ben (Bibliotheca Hungarica fényképgyűjteménye, 13183 sz.)

Keszegfalva – az első világháborús emlékmű szoboralakja. Berecz Gyula alkotása (L. Juhász Ilona felv. 2010)

A bösi első világháborús emlékmű (L. Juhász Ilona felv. 2009)

3.4. Visszacsatolás és a második világháború időszaka (1938–1944)

Szlovákia déli, zömében magyarlakta területeinek 1938-as visszacsatolását követő időszak emlékműállítási gyakorlatát a revizionizmus eszméje hatotta át, ennek jegyében zajlottak a felavatási ünnepségek, majd a később ezeknél tartott megemlékezések is. Magyarország hadba lépését követően már a háborús propaganda céljait is szolgálták. A visszacsatolást követő időszakban elindult egy országzászló-állítási hullám, miközben több ilyen emlékjel egyben a háborús emlékmű funkcióját is betöltötte. Mivel hivatalosan is szorgalmazták, aránylag sok településen került sor háborús emlékművek állítására. Egyrészt a már korábban elindított helyi kezdeményezések ekkorra fejeződtek be, másrészt pedig a visszacsatolás utáni politikai ösztönzésre, majd a rövidesen életbe lépő rendeletek előírásai nyomán születtek újabb emlékjelek. A Lévához közeli Tilden 1939 júniusában ugyanazon a napon szentelték fel a település templomát, valamint a helyi áldozatok és a szomszédos Csiffáron elesettek emlékére állított háborús emlékművet is:

*Tild község régi vágya valóra vált. A hívek nagylelkű adakozása folytán felépült az oly régen nélkülözött temploma. Szentelési szertartás egybekapcsolódott a tildi és csiffári elesett hősök emlékoszlopának felavatásával. Az ünnepségek nagy pompával és áhítattal folytak le, mert most igazán szívből jövő magyar érzéssel ünnepelhetett a hívek nagyszámú sokasága...*²⁰⁹

A kutatott térségben az időszak legelső háborús emlékművét az országzászlóval²¹⁰ együtt egy szlovák többségű településen, Gercselyben avatták fel ünnepélyes keretek között. A visszacsatolt területeken mind az országzászlók, mind pedig a háborús emlékművek állítását szorgalmazták, mivel ezek felavatási ünnepségei, majd az ezeknél rendezett különféle rendezvények fontos szerepet töltek be az irredata politikai propagandában, elsősorban a zömében szlovákok lakta településeken, valamint az új magyar–szlovák határon vagy az annak közelében fekvő helységeekben. Az alábbiakban tekintsük át, milyen rendeletek szabályozták az emlékjelek állítását ebben az időszakban!

A visszacsatolás első évfordulóján a belügyminiszter rendeletet adott ki arra vonatkozóan, hogy mind a hősi emlékművek, mind pedig az országzászlók terveit előzetesen be kell mutatni az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak elbírálásra, mivel nagyon sok igénytelen kivitelezésű emlékjelet állítottak:

*A kultuszminiszter felhívta a belügyminiszter figyelmét arra, hogy az utóbbi időben mind gyakrabban fordul elő, hogy egyes körületek a hősök emlékművének terveit nem mutatják be előzetesen a Hősi Emlékmű Tervek Bíráló Bizottságának. Tekintettel arra, hogy ez az eljárás szabálytalan és amellet rossz és művészietlen emlékművek létesítéséhez vezet és minthogy ezáltal a közadakozásból befolyt összegek nem helyes módon használatnak fel, a belügyminiszter ismételten felhívja a törvényhatóságok vezetőit arra, hogy a hősi emlékmű terveket előzetesen az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak kell benyújtani. Ugyanezt az eljárást kell alkalmazni akkor is, ha valamely város, vagy község országzászlót, vagy országzászlóval egyesített hősi emlékművet kíván felállítani.*²¹¹

Többek közt a *Himnusz* előadásával kapcsolatban is hoztak rendelet:

*A hivatalos lap közli a vallás- és közoktatásügyi miniszter következő rendeletét a „Himnusz” egyöntetű előadása tárgyában: A Himnusz áhítatkeltését célzó imádságos jellegének megfelelően csak komoly alkalmakkor adható elő. Ismétlésnek az előadásban helye nincs. Hangszeres és zenekíséretes előadásnál úgy az előjáték, mint az utójáték kötelező. Az olyan ünnepségeken, ahol az egész Himnusz előadására nincs idő, az előjáték elhagyásával csupán a Himnusz első nyolc üteme játszandó. A himnuszt Kölcsey Ferenc eredeti szövegével kell énekelni. A könnyebb énekelhetőség kedvéért mindazonáltal eredeti „Hozz rá víg esztendőt” szöveg helyett „Hozz reá víg esztendőt” szöveg énekelendő.*²¹²

209 Csiffár és Tild község kettős ünnepe. *Bars*, 1939. június 25., 6. p.

210 Az országzászlókkal és az ún. kombinált, országzászlós háborús emlékjelekkel az *Országzászlós háborús emlékművek* című alfejezetben foglalkozom részletesen.

211 A hősi emlékművek és országzászlók terveit előzetesen be kell mutatni az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak. *Csallóközi Hírlap*, 1939. november 12., 6. p.

212 Rendelet a Himnusz egyöntetű előadásáról. *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. augusztus 20., 5. p.

Magyarország hadbalépése után a magyar belügyminiszter rendelete kötelezővé tette az első világháborús emlékműveken az új háborúban elesettek nevének megörökítését is, s a Hősök Napján róluk is meg kellett emlékezni. A rendelkezés természetesen a kutatott terület sajtótermékeiben is megjelent, a *Rozsnyói Híradó*ban például az alábbi szövegváltozatban közölték:

*A belügyminiszter körrendeletet intézett valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a hősi halottak megörökítése ügyében - haladéktalanul intézkedni kell, hogy az 1938 év óta történt hadműveletben hősi halált halt honvédeink nevét, volt lakóhelyük világháborús emlékművén a községek és városok megörökítsék. Az így kiegészített emlékműveknél, emléktábláknál ünnepélyesen meg kell emlékezni az újabban elesett hősekről. Az ünnepély időpontjául országosan egy napot, a legközelebbi hősök napját, 1942 évi május hó 31. napját kell kitűzni, hogy ezáltal a megemlékezés megfelelő, méltó keretek között történjék meg. Ott pedig, ahol a hősök emlékműve még nem készült el, az emlékmű felállítását a legsürgősebben meg kell valósítani.*²¹³

Több, Magyarországhoz csatolt szlovák település problémát jelentett, mivel a lakosság nyíltan kifejezte nemtetszését a döntéssel kapcsolatban, ezzel politikai feszültséget okozva. Különösen problematikus volt ebből a szempontból az Érsekújvár szomszédságában fekvő, zömében szlovákok lakta Nagysurány és környéke. A település lakosságának többsége szerette volna, ha a település Szlovákiához kerül.²¹⁴ Miután az elszakadást szorgalmazó kísérletek kudarcba fulladtak, s Nagysurány véglegesen Magyarország részévé vált, nagy feszültség alakult ki a településen. A szlovákság 1938 karácsonyán két alkalommal is tüntetett, először 24-én, az éjféli mise után, másnap pedig a déli mise után vonultak a csendőrörs elé. A csendőrség a tömegbe lőtt, aminek következtében egy kislány meghalt, többen pedig megsebesültek. Az *Érsekújvár és Vidéke* című lapban megjelent egy hivatalos, cenzúrázott hír az eseményekről,²¹⁵ később azonban már nem foglalkoztak a sajtóban a szlovák–magyar viszonyra máig is kiható incidenssel. A magyar politikai vezetés a történetek után még megkülönböztetettebb figyelmet szentelt ennek a településnek, az országzászló felavatása nagyszabású ünnepség keretében, magas politikai posztot betöltő személyiségek jelenlétében zajlott, s később is népes magyar politikai képviselő érkezett a különféle megemlékezésekre. A cserkészek is gyakran megfordultak itt és több országzászlót is ajándékoztak a községnek. A visszacsatolás után egy évvel maga Horthy Miklós kormányzó is ellátogatott Surányba, amiről a regionális sajtó is részletesen beszámolt.²¹⁶

Az 1942 júniusában, a Csicsátka Ottokár érsekújvári szobrászművész alkotta hősi emlékmű felavatásán maga József főherceg is beszédet mondott. Az emlékműre az első világháború áldozatai mellett a fentebb idézett belügyminiszteri rendelet értelmében már felkerült az időközben a második világháborúban elesett két surányi katona neve is. „A királyi főherceget diadalkapu alatt fogadták, ahová Roszival Ernő

213 Megörökítik az 1938 óta hősi halált haltak emlékét. *Rozsnyói Híradó*, 1942. május 3., 3. p.

214 Az új határok megállapítása nagyon kaotikus helyzetet teremtett, noha általában igyekeztek a politikai határ kijelölésekor a nyelvhatárhoz igazodni. Nagysurány és környéke kompenzációként került Magyarországhoz a Nyitra vidéki magyar nyelvterület „cserébe”. Sok település lakosságának viszont a munkalehetősége, megélhetése szűnt meg azáltal, hogy elvágták őket a létüket biztosító addigi kapcsolatszereztől. Egy gömöri szlovák települést, Rekenyeújfalut 1938-tól államhatár választotta el a szomszédos, Magyarországhoz került Rudnától, amelynek bányájában a lakosság nagy része dolgozott, s a vidék fontos központjától, Rozsnyótól is. A lakosság létérdeke volt, hogy visszakertülhessen Magyarországhoz, ezért többször szerveztek tüntetést ennek elérése érdekében. Sikerral jártak, a falut végül visszacsatolták (saját gyűjtés és Liszka 2002, 148).

215 „A nagysurányi szlovákok karácsonyi tüntetése egy halálos áldozatot követelt. Diplomáciai eszmecsere a nagysurányi afférrel kapcsolatban. A Magyar Távirati Iroda jelenti: December 24-én az éjféli mise után Nagysurány községnek tót lakossága tömegben az ottani csendőrörs elé vonult és a községnek Cseh-Szlovákiához való visszacsatolását követelte. Amikor a tömeg fellépése fenyegetővé vált, a csendőrörs azt szétoszlatta. Másnap, karácsony első ünnepén, a délelőtti mise után a tót lakosság ismét tömeggé alakulva, de ez alkalommal botokkal felfegyverkezve vonult a csendőrörs felé. A csendőrörs a tömeg támadó fellépésével szemben és rendkívüli szorongatott helyzetében kénytelen volt a fegyverét használni. Ennek következtében sajnos, egy személy meghalt, többen pedig megsebesültek. (...) Szükséges megemlíteni, hogy a nagysurányihoz hasonló agitáció volt észlelhető Komját községben is, de ott sikerült azt vérontás nélkül elintézni...” (Tragikus incidens Nagysurányban. *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. január 1., 6. p.). Ennek a véres konfliktusnak, s a korábbi magyarosító törekvéseknek emléke erősen él az ottani szlovákság körében, és máig érezhető hatása van. Nagysurány, valamint az 1938-ban Magyarországhoz csatolt további szlovák település, Komját a nacionalista Matica slovenská szlovák szervezet fontos bástyaivá váltak, magyarellenességüket 1989 után is többször kinyilvánították, elsősorban a harmadik Mečiar-kormány idején, 1995–1998-ban.

216 Nagysurány lelkesen ünnepelte Horthy Miklóst. *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. december 10., 5. p.

szép négyes fogata hozta, melybe megérkezése után az autóból átszállt. A diadalkapu alatti lelkes fogadtatáson elsőnek Nyitra–Pozsony vármegyék főispánja, Thuróczy Károly mondott üdvözlő beszédet” – számolt be az *Érsekújvár és Magyar Vidék*.²¹⁷ A főispán az alábbi beszédet intézte József főherceghez:

Királyi fenség!

Komoly időkben komoly időkre emlékezünk a mai napon, amikor a nemzet megbonthatatlan alkotórészt képező itteni népközösség szívének hazafias sugallatát követve, kegyeletes tiszteletadását minden időkre szóló, maradandó emlékműbe tömörítette.

Kegyeletünk, hálánk és tiszteletünk azon hősöké, akik az első világháború vérzivatarában a legnagyobb áldozatot hozták a hazájukért, mert életüket adták érte. Életüket adták oda ingadozás, megtorpanás nélkül, magyarok és szlovákok egyaránt, a hazafias kötelességteljesítés, a becsület mezején, Nagysurány fiai, Nagysurány katonái.

A vérzivatar azon hőskorában Kir. Fenséged előljárt az áldozatos kötelességteljesítésben és katonái vakon követték Kir. Fenséged parancsszavát, mert Fenséged fennkölt személyében nemcsak igazságos parancsolójukat tisztelték, hanem apjuknak tekintették, aki előljárt a bajban és akinek minden katonájához, minden fiához volt egy biztató, ha kellett vigasztaló, szeretetteljes szava. Tudom, hogy most itt, ezen a helyen is jónéhány volt hű katonája áll kir. Fenségednek, magyarok és szlovákok, akiknek Fenséged viszontlátván örökönni ül a szemében.

Ma ismét háborút kényszerítették ránk ellenségeink és a mi verhetetlen honvédségünk ismét babért babérra fűz a harc mezején. Ismét az áldozathozás idejét éljük, és a mi fiaink ismét ingadozás nélkül követik Hazánk hívó szavát, Nagysurányban éppúgy, mint a környéken, szerte a jelenleg egy törvényhatóságot képező mindkét egyelőre egyesített vármegyében, melynek egész népe örömmel köszönti Kir. Fenségedet, mint ki meghozta a mai napon azon áldozatot, hogy eljött közénk, hogy ezzel a nemes gesztussal, magas személyével kapcsolódjék a mi kegyeletadásunkba.

Mély tisztelettel és mély hálával köszöntöm, Kir. Fenségedet eme ősi, felvidéki vármegye területén! Tudjuk, hogy ez a táj nem idegen Felséged előtt, hiszen régi, kedves emlékek egész sora fűzi e rögökhöz.

*A Jóisten hozta és a Jóisten éltesse Fenségedet!*²¹⁸

A főherceg a beszéd elhangzása után magyarul és szlovákul is szólt a jelenlévőkhöz. A rendezvényről szóló tudósítás a következőképpen folytatódott:

*Szeretettel szólott régi bajtársaihoz és örömének adott kifejezést a viszontlátás felett. Annak a reményének adott kifejezést, hogy az az ősi szellem tovább él az ifjúságunkban, melyet az első háborúban mi képviseltünk. Beszéde után ellépett a honvéd, tűzharcos, levente alakulatok előtt és részt vett az emlékmű leleplezésének ünnepségén. Megható volt a feketébe öltözött hadiözvegyek csoportja az emlékműnél, melyen 42 régi és 2 új hősi halott neve van bevésve. Szép volt a magyarruhás fiúk és leányok csoportja. 22 koszorú került az emlékműre, melyet Hlavaty Mihály bíró vett át a község nevében és ígéretet tett annak szeretetteljes megőrzésére. Az ünnepségen beszédet mondott vitéz Tóth országgyűlési képviselő, Óberth Kálmán és Sughó Antal szavalt, a polg. iskola énekkara énekelt. A rendezés körül Roszival Károly főjegyző és Czagány Ferenc körorvos fáradoztak.*²¹⁹

A visszacsatolás után május utolsó vasárnapján a kutatott területen is rendszeresen megtartották a Hősök Napját. Az ünnepségek a háborús emlékjeleknél, illetve ahol még nem volt, az országzászlóknál zajlottak. Később egy újabb katonai ünnep megtartását is előírta Horthy Miklós kormányzó, mégpedig a Honvédnapi megünneplését minden év június 28-án. Többek közt a rimaszombati lapban is tájékoztatták a lakosságot erről a rendeletről:

217 Nagysurányban lélekemelő ünnepség keretében leplezték le a hősi halottak emlékművét. József királyi főherceg az ünnepségen. *Érsekújvár és Magyar Vidék*, 1942. június 27., 2. p.

218 Nagysurányban lélekemelő ünnepség keretében leplezték le a hősi halottak emlékművét. József királyi főherceg az ünnepségen. *Érsek-Újvár és Magyar Vidék* 1942. június 27., 2. p.

219 Nagysurányban lélekemelő ünnepség keretében leplezték le a hősi halottak emlékművét. József királyi főherceg az ünnepségen. *Érsek-Újvár és Magyar Vidék* 1942. június 27., 2. p.

A Kormányzó Úr elrendelte, hogy minden évben június 28-án Honvédnapot kell rendezni. Ezt a napot a honvédség programszerűen ünnepli meg, de bele kell kapcsolódnia – minden rendelet nélkül – a polgári lakosságnak is, hiszen igazi, mély jelentősége ebben a szoros összefogásban domborodhat ki. A honvédek ünnepnapja kell, hogy minden magyar ember büszke és vidám belső ünnepi élménye legyen, amit tetteikkel nyilvánít meg kifelé.

Az elmúlt évezred fergeteges küzdelmeiben kiragyogó magyar katonai szellem, a magyar sors által kirótt hivatás öntudatos átérzése és helyes értékelése adja meg ennek az ünnepnapnak belső tartalmát és célját.

Ez a legfelsőbb rendelkezés olyan időben látott napvilágot, amelynek magyar szívet és katonai szellemet megkívánó küzdelmei azt különösképpen időszerűvé teszik. Ezért az idén bizonyára hatványozottan erős és bensőséges összefogása lesz a Honvéd-nap a szilárd arcvonalat alkotó magyar honvédségnek és magyar polgári lakosságnak.²²⁰

A Vármegye című hivatalos lapban, 1942 augusztusában már egy újabb háborús emlékjeltípus állítását szorgalmazták, egy olyan emlékművét, amelyet az adott vármegyében elesett katonáknak emelnének. Az ekkor megszokott pátosszal írt javaslatot a következőképpen indokolták:

A maga hősi halottainak emlékezetét meghirdette minden közület, tanintézet, minden társadalmi intézmény, csupán a vármegyék hősi halottainak nincs még egy olyan emlékműve, amely ennek a Szent István által alapított, Szent István és az Árpádok kora óta a magyar nemzet minden életképességét, életakarását és élnitűdását nivelláló intézménynek, a magyarság organizmusával indivisibilis ac separabilis összeforrt szervezetnek hősi múltját hirdetőn a bátrak élén küzdött legbátrabbak hősi halottaiban.

Pedig, ha volt a magyarok földjén vezérlő szervezet, úgy a vármegye volt mindenkori az. A vármegyék zászlói vitték az évezredek történelem folyamán bátor, megnemalkuvó csatákba a Nemzet sok ezreit, a vármegyei bandériumok álltak ellen a tatár s török hordáknak, a vármegyék erején és ellenállásán hiúsult meg minden ellenséges szándék, mely ezt a népet a legválságosabb időkhöz által újabb és újabb életküzdelmek számára átmentette. Mert mi a vármegyék vezérlete alatt sohasem hódításokért küzdöttünk, csak életünk védelméért, életünk újabb és újabb létküzdelméért.

Hosszú történelmi nevek galériája várna megörökítésre ennek az emlékművek tábláin, hogy felfényesítsék az ősi tetteket, s világgá ragyogják a vármegyei hősi halottak emlékezetén keresztül az egész Nemzet hősi vitézségében elenyészhetetlenül élő dicső múltját...²²¹

Miután Horthy István repülő főhadnagy, kormányzóhelyettes 1942. augusztus 20-án repülőgép-szerencsétlenségben életét vesztette, törvényjavaslat született arra vonatkozóan, hogy neve Magyarország területén minden világháborús emlékműre felkerüljön. Részlet a javaslatból:

Dr. Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök a képviselőház és a felsőház múlt hét végén tartott ülésén törvényjavaslatot nyújtott be „A hősi halált halt vitéz nagybányai Horthy István Kormányzóhelyettes Úr emlékének megörökítéséről”. A törvényjavaslatnak hat szakasza van, amely méltóképpen kívánja a nemzet örök hálójának mécsesét meggyújtani és örök időkhöz át ébrentartani a Haza oltárán életét feláldozó vitéz nagybányai Horthy István emlékezte előtt.

(...) A jelenlegi világháború hőseinek emlékének első helyen kell bárhol az országban megörökíteni vitéz nagybányai Horthy István nevét, akinek Budapesten egyébként külön emlékművet állítanak fel...²²²

Az eddigi kutatási eredmények alapján úgy tűnik, hogy a rendeletet nem mindenhol követték, de a korabeli sajtóban több adatot is találtam Horthy István nevének megörökítésére vonatkozóan, illetve híreket a róla szóló megemlékezésekről. A korabeli lapok több oldalon is foglalkoztak halálával, hosszú méltatások jelentek meg róla, valamint részletesen beszámoltak a temetéséről is. A Rimaszombatban 1942-ben felavatott első világháborús emlékmű központi helyére vésték fel a nevét, s az emlékmű felavatása alkalmával külön is megemlékeztek róla.²²³

220 Június 28: Honvéd-nap. *Gömör*, 1942. június 28., 3. p.

221 Hősi emlékművet a vármegyék hősi halottainak. *A Vármegye*, 1942. augusztus 20., 3. p.

222 Méltóképpen örökíti meg a nemzet a hősi halált halt Kormányzóhelyettes emlékét. *Gömör*, 1942. október 18., 1. p.

223 Az ezzel kapcsolatos híreket lásd a Mellékletben, a rimaszombati emlékjelekkel kapcsolatos részben!

...Az örök emlékezetül szánt emlékmű homlokzatára került a mai háborúk nagy magyar hősi halottjának, vitéz nagybányai Horthy István Magyarország Kormányzóhelyettesének neve is. Hiszen a Hadak-útján bizonyára Ő állott most az élére annak a seregnek is, mely egy negyedévszázaddal előtört a világ négy táján bizonyította be a magyar katona halhatatlanságát...²²⁴

Vágsellyén a visszacsatolás évfordulója alkalmából rendezett ünnepség alkalmából 1943-ban már a meglévő első világháborús emlékművön helyezték el Horthy István emléktábláját:

A felszabadulás negyedik évfordulóját a vágsellyei Levente Egyesület rendezésében meleg bensőséggel ünnepelte meg Vágsellye hazafias lakossága.

(...) A felszabadulás napján ezenfelül a vágsellyei Hősök Emlékművén elhelyezést nyert a Magyar Szent Korona alatt külön gránit-lapon arany betűkkel bevésve: „Vitéz Nagybányai Horthy István Magyarország Kormányzóhelyettese. 1942. augusztus 20.” emléktábla is.²²⁵

Kutatásaim során már senki sem tudott felvilágosítással szolgálni arra vonatkozóan, hogy a vágsellyei emlékmű mely részére került az emléktábla, sőt magára a táblára sem emlékeztek. Valószínűleg a Krisztus alak feje fölötti részre kerülhetett, ahol ma az emlékmű egyik feliratát tartalmazó tábla látható. A bodrogházi Nagytárkányban a háborús emlékmű felavatása alkalmából rendezett ünnepségen megemlékeztek az elhunyt Horthy Istvánról, s a *Zemplén* című lapban megjelent hír szerint: „A leplezés megtörténte után, a vármegye főispánja Magyarország hősi halált halt Kormányzó-helyettesének dicső emlékét méltatta a közönség tiszteletadása közben.”²²⁶ A rendelet ellenére azonban neve mégsem került fel az elesettek emléktáblájára, s az emlékműre sem. Mivel Érsekújvárbán nem volt háborús emlékmű, 1943-ban a kormányzóhelyettesnek az arcképét készítették el, s annak leleplezése alkalmából díszközgyűlést rendeztek a vármegyeházán:

Nyitra-Pozsony vármegyék törvényhatósági bizottsága a hősi halált halt vitéz nagybányai Horthy István kormányzóhelyettes arcképének leleplezése alkalmából Érsekújvárott, október hó 19-én, a vármegyeház nagytermében ünnepi díszközgyűlést tart. A díszközgyűlés sorrendje:

- 1. A főispán elnöki megnyitója*
- 2. Dr. Herczegh Frigyes emlékbeszéde.*
- 3. A díszközgyűlés berekesztése. Megjelenés magyaros vagy sötét utcai öltözetben.²²⁷*

Érsekújvárbán teret is elneveztek róla, valamint mellszobrának felállítását is tervezték az ugyancsak az ő nevét viselő leventeotthonban:

A város közönsége méltóan örökölt meg a hősi halált halt Horthy István Kormányzóhelyettes Úr emlékéket. A mintegy 6000.000 pengő költséggel épülő Levente Otthont és Székházat Horthy Istvánról nevezi és a Levente Otthon és Székház előcsarnokában az ifjúság örök példaképe gyanánt felállítja Horthy István mellsobrát. – A hősi halált halt Kormányzóhelyettes Úr emlékének kegyeletes megörökítése végett a Magyar Élet Pártjának helyi választmánya nevében Szabó Kálmán vezérigazgató, a párt helyi szervezetének elnöke fordult beadvánnyal a városhoz. A város képviselőtestülete a beadványnak helytadott és a polgármester indítványára az új református „Hálaadás” templom körüli teret a hősi halált halt Kormányzóhelyettes Úr nevére Horthy István térnek nevezte el.²²⁸

A mai Magyarország területéről is rendelkezünk adatokkal, például a magyar–szlovák államhatár közelében fekvő Hont megyei Drégelypalánk hősi emlékművére felkerült a kormányzóhelyettes neve:

224 A Hősök Emlékművének felavatása. *Gömör*, 1942. november 8., 2. p.

225 A felszabadulás évfordulójának megünneplése Vágsellyén. *Érsekújvár és Vidéke*, 1942. november 14., 3. p.

226 A nagytárkányi hősi emlékünnap. *Zemplén*, 1943. május 29., 1. p.

227 Vitéz Horthy István arcképének leleplezése. *Érsekújvár és Vidéke*, 1943. október 16., 3. p.

228 A hősi halált halt Kormányzóhelyettes Úr emlékének megörökítése. *Érsekújvár és Vidéke*, 1942. november 7., 3. p.

*A „Hősök” napja alkalmából avatták fel Drégelypalánkon a hősök emlékművét. A mű megáldását Dr. Mátéffy Viktor prépost, országgyűlési képviselő végezte, az avató beszédében rámutatott arra a hősiesség önfeláldozására, melyet Kormányzó Urunk a „magyar nép család” Atyja tett a Haza oltárára, mikor legkedvesebb Fiát, szeretett Kormányzóhelyettes Urunkat elveszítette. Vele együtt gyászolt az egész Magyarország. Az emlékmű megörökíti az elesett hősök élén a dicsőség harcmezején elesett Kormányzóhelyettes Úr nevét is...*²²⁹

A háborús emlékművekre vonatkozóan 1944 januárjában a belügyminiszter felfüggesztette az elesettek nevének megörökítését háborús emlékműveken szorgalmazó rendeletét, azonban hogy konkrétan mi indokolhatta ezt a döntést, az nem derül ki a hírből. Elmondhatjuk tehát, hogy a visszacsatolás előtti időszakhoz hasonlóan ekkor is szigorúan szabályozták a világháborús és egyéb emlékjelek állítását. A szóban forgó belügyminiszteri rendelkezésről szóló hír a *Rozsnyói Híradó*ból:

*Az 1942. évben megjelent rendeletben úgy intézkedett a belügyminiszter, hogy az 1933 [sic!] óta történt hadműveletekben hősi halált halt honvédek neveit a volt lakóhelyük világháborús emlékművén kell megörökíteni, ahol pedig még nem készült hősi emlékmű, ott a legsürgősebben meg kell valósítani. A rendelet kiadása után következett be a Kormányzóhelyettes Úr hősi halála és emlékének megörökítése az 1942. évi XX. t. c. utasítást adott a minisztériumnak arra, hogy a most vívott világháború hőseinek emlékművén a Kormányzóhelyettes Úr nevének méltó megörökítéséről gondoskodás történjék. Mivel a rendelet szoros összefüggésbe jutott a törvény végrehajtásával, indokoltnak tartja a belügyminiszter, hogy e törvény végrehajtásával kapcsolatban történjen majd intézkedés a most folyó világháború hősei emlékének megörökítéséről is és ezért az 1942-ben kiadott rendeletét hatályon kívül helyezi és felhívta a polgármestereket, hogy a hősi halottak emlékének megörökítését további intézkedésig függőben tartsák.*²³⁰

A háborús helyzet kihatott nem csupán az elesettek emlékjeleinek állítására, hanem a temetői megemlékezésekre, a halottak napjára is. Már 1941-ben felszólították a lakosságot, hogy takarékosági okokból ne gyűjtsanak gyertyát a sírokon, hanem az arra szánt összeget jótékony célra fordítsák:

*Takarékossági okokból elsősorban az idén nem kerülnek gyertyák halottaink sírjaira. A gyertyák és a kisebb mennyiségben vásárolt virág árából megtakarított összeget juttassa el mindenki a harcoló katonák részére a Vöröskereszthez. Ez az adomány lesz az idén a legszebb, legkegyeletesebb megemlékezés elhunyt kedveseinkről. Nem baj testvér, ha nem tudsz sokat adni, egy-két gyertya ára, egy-két szál virág ára is hozzájárulásod már ahhoz a hatalmas összeghez, amely kint a frontok zivatarában, fagyában értünk küzdő magyar véreinkhez lesz hivatva egy-két kedves órát szerezni. Fogjunk össze, hogy ez a karácsonyi ajándék minél több, minél értékeesebb lehessen.*²³¹

A korábbi javaslattal szemben a következő évben már országszerte határozottan megtiltották a temetőkben történő gyertyaégetést, s már a temető nyitvatartását is szabályozták:

*A hatóságok felhívják a közönség figyelmét arra, hogy Mindenszentekkor és Halottak napján a temetőkben mécseseket, sírlámpákat gyújtani ebben az évben is tilos. Adja mindenki a halottai sírjának kivilágítására szánt összeget, vagy legalább annak egy részét a hősi sírok karbantartási céljaira vagy a Vöröskeresztnak. A fennálló légoltalmi készültségre való tekintettel a temetők október 31-én, november 1-én és 2-án délután öt óráig tarthatók nyitva. A temetőkbe délután négy óra után már senki sem léphet be és délután öt óráig a temetőket mindenkinek el kell hagynia.*²³²

Ebben az időszakban több historizáló emlékművet is állítottak térségünkben, azonban ezek száma arányában jóval alacsonyabb volt, mint Magyarországon. Ezekre általában felvették a *Magyar Hiszekegyet*

229 A drégelypalánki hősök emlékmű avatása. *Bars-Hont*, 1943. június 6., 2. p.

230 Felfüggesztették a hősi halottak emlékének megörökítését. *Rozsnyói Híradó*, 1944. január 23., 1. p.

231 Gyertyalángok nélkül. *Csallóközi Hírlap*, 1941. november 2., 5. p.

232 Idén sem szabad halottaknapján sírlámpákat gyújtani a temetőkben. *Rozsnyói Híradó*, 1942. október 25., 3. p.

vagy annak egy sorát (pl. Vága, Honfűzesgyarmat), s a magyar államiság jelképei is megjelentek rajtuk, mint például a szent koronás címer. A magyar korona ekkor került többek közt a vágsellyei és a csécsi emlékműre is. A második világháborút követően elsősorban ezeket az emlékműveket távolították el, vagy pedig maga a magyar lakosság helyezte biztonságba. Az 1989-es rendszerváltás után azonban legtöbb esetben visszakerültek eredeti helyükre. Pátzay Pál szobrát, amelyet a 12. komáromi gyalogezred emlékére állítottak 1941-ben, 1945 májusában távolították el. A talapzatot és a menetelő katonákat ábrázoló domborművet összetörték, az emlékmű fő alakja, a zászlót tartó honvéd azonban megmenekült. A sors különös ironiája, hogy éppen a rendszerváltozás után lopták el ismeretlen tettesek.²³³ A hőskultusz, a magyar hősiesség kifejezése a legfőbb és elsődlegesen szorgalmazott szempont. Ebben az időszakban is mind az emléktáblákon, mind pedig az emlékműveken közkedvelt szimbólumnak számít a vitézi kard. Számos emlékművön több szimbólum is megjelent egyszerre. Léván 1942-ben egy monumentális, termésköböl készült szoborcsoportot avattak fel, amelynek központi alakja egy szittya harcos:

*...Úgy az első világháború, mint az utána következő fegyveres küzdelmek, nemkülönben a második világháború hőseinek emlékét hirdeti nagybányai Horthy István terén felállított Hősi emlékmű. Örök szimbólumot tár elénk a komor termésköbe vésett szittya harcos alakja, amint jobbjaival a kardot markolva, balját védő-óvó mozdulattal emeli asszonya és gyermeke felé...*²³⁴

Tardoskedden már 1939-ben megszületett egy nagyszabású emlékműegyüttes terve:

*Az ősz folyamán fényes ünnepségek között avatják fel a világháborúban elesett Hősök-szobrát Tardoskedden. A monumentális szobor Martinello híres budapesti szobrászművész műtermében készül. Szent István, Hunniát s a hős katonát allegorikusan ábrázoló szobor egy mesterséges tó közepére kerül, amelyet az ünnepélyes alkalmakkor ki fognak világítani. A szobor talapzatába 147 tardoskeddi hős katona nevét vésik be. A szobor felállítása körülbelül 8000 pengőbe kerül, amelyet közadakozásból gyűjtöttek össze.*²³⁵

A terv a kitűzött időpontra nem valósult meg, de a következő évben megjelent hírben már arról tájékoztatták az olvasókat, hogy az impozáns emlékművet pünkösöd napján szentelik fel:

*A közeljövőben, a pünkösdi ünnepek alatt avatják fel a világháborúban elesett hősök emlékművét Tardoskedden. A monumentális szobor már ott áll a falu főterén. Az emlékművet a magyar történelem hősi alakjai, Lehel, Szt. István, a hős honvéd domborművei édesítik. Azonkívül Magyarország nagyasszonyának fenséges alakja egyik legfőbb dísz a szobornak. A szobor tetején lévő Turul a magyar lélek hősiességét jelképezi. A napokban helyezik a szobor talapzatába a 148 tardoskeddi hős nevével ellátott emléktáblát. A szobor talapzatát vízmedence veszi körül, amelynek tükrét ünnepi alkalmakkor színes villanykörtékkel fogják kivilágítani. A szobor Martinelli Jenő budapesti szobrászművész művészi alkotása.*²³⁶

A konkrét időpont közlése ellenére, ebben az évben mégsem avatták fel az emlékművet, arra csupán 1941 nyarán került sor. A felavatás tervéről az *Érsekújvár és Vidékében* megjelent hírből értesülhetünk: „Június 8-án, vasárnap délelőtt avatják fel ünnepélyes keretek között a világháborúban elesett tardoskeddi hősök emlékművét. A lélekemelő ünnepségen városunkból is többen részt fognak venni.”²³⁷ Ezúttal az emlékműavatás a fenti, előzetes hírben jelzett időpontban valóban megvalósult, azonban az eredeti terv több elemében is módosult:

233 Hová lett Pátzay Pál alkotása?! Eltűnt szobor kerestetik... *Dunatáj* 2000/46, 3. p.; Lába kelt a szobornak. *Csallóköz – Žitný ostrov* 2000/47, 1. p.

234 Hetényi Rezső: *Bars és Hont K. E. E. Vármegyék Évkönyve 1943*. Léva, [é. n.]. A szobor ma már nincs meg. Alkotója Kerényi Jenő szobrászművész volt, ő készítette többek közt a felszabadulás után felállított Osztyapenko-szobrot, amelyet az 1989-es rendszerváltás után távolítottak el.

235 Felállítják a Hősök-szobrát Tardoskedden. *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. szeptember 3., 5. p.

236 Pünkösdkor leplezik le a hősök emlékművét Tardoskedden. *Érsekújvár és Vidéke*, 1940. május 5., 6. p.

237 Nagyfalussy István: Tardoskedden vasárnap avatják fel a világháborúban elesett hősök emlékművét. *Érsekújvár és Vidéke*, 1941. június 7., 5. p.

... fellobogózták a falu házait és az öröm fény kiült a hosszú cseh rabság alatt sokat szenvedett arcokra. Az ünnepségek délelőtt 10 órakor kezdődtek. A szentmise végén lelkeshangú és gondolatokban gazdag szentbeszédet mondott ft. Haliczky Z. Béla, pápai kamarás, tardoskeddi plébános. Mint mondta: „A magyar nép történelmi hivatásánál fogva az áldozatok népe. Az Isten áldozatul kívánt tőle vért, vagyont, verejtéket és oltárt. Történelmi hivatásánál fogva tovább küzd és él a magyar. A hősi népben mélységes erők rejlenek és a szebb Jövőt a múlt nagy Ideáljainak kultuszában építi ki.”

A szentbeszéd elhangzása után a templom főkapuján vonultak ki zárt menetben a környékbeli és a tardoskeddi egyesületek és a felavatandó emlékmű körül helyezkedtek el.

A jegyzői lak előtt zászlókkal és virágokkal díszített tribűnt állítottak fel. Itt helyezkedtek ez az ünnepségen megjelent előkelő vendégek (...)

A lélekemelő ünnepségek ragyogó nyári napsütésben kezdődtek. A leleplezett szobor felszentelését ft. Haliczky Z. Béla pápai kamarás végezte Békés Antal káplán segédletével. Majd a Himnusz-t játszotta el a solymári levente zenekar. Több alkalmi költemény elszavalása után Garamvölgyi Vince ig. tanító mondott hazafias szellemtől áthatott szenvedélyes beszédet a tardoskeddi tűzharcosok nevében. Több dalt énekelt a tardoskedd-alsóajtói pusztai dalárda Ocskay Simon ig. tanító lendületes vezetésével.

A felavatott emlékmű Martinelli Jenő budapesti szobrászművész egyik legsikerültebb alkotása (...) Majd az ünnepség egyik legszebb pillanata következett. A jelenlévők mély tisztelgése közben lendült fel a magasba az országzászló, hogy hirdesse Tardoskedd hű magyar népének is az akaratát, hogy addig nem nyugosznak, míg Szent István országának történelmi, Kárpátokkal koszorúzott szent határait vissza nem szerzik.

Az országzászló avató beszédet nagy szónoki lendülettel dr. Javorniczky Jenő miniszteri tanácsos, az ereklés és országzászló nagybizottság társelnöke tartotta meg. Majdnem egyórás beszédét többször megszakították a hallgatók lelkes tetszésnyilvánításai...

Majd Zsilinszky Géza, a község közismert költője lépett a szónoki emelvényre és mint a szoborbi-zottság elnöke átadta az emlékművet és az országzászlót a községnek. Mint mondotta: „Mi tardoskeddiek bármikor megyünk el az emlékmű mellett, megilletődéssel fogunk rá tekinteni. Nagy agrár-község vagyunk, az édes anyaföld adja meg jobbra a mindennapi kenyerünk. Szeressük mindig ezt a szent magyar röögöt, amelyért életüket adták oda a világháború csatáiban elesett hősök, akiknek ma örök emléket emeltünk.

Az emlékművet és az országzászlót dr. Jankovics Miklós, Tardoskedd főjegyzője vette át, aki megígérte, hogy ezeket a szent erekléseket mindig magyar hűséggel és szeretettel fogják őrizni. Végül a koszorúk elhelyezése következett (...)

Az ünnepségek után a Katolikus Kultúrházban 200 terítékes ebéd volt, amelyen az első pohárköszöntőt Thuróczy Károly főispán mondotta, aki Kormányzó Urunk egészségére emelte poharát. Nagy sikere volt Prokopecz József országgyűlési képviselő felszólalásának, aki mint Tótmegyer község vezetője, beszédében Szent István országának visszaállítását hangoztatta. Több pohárköszöntő elhangzásával a közebed lelkes hangulatban ért véget.

Este a tűzharcosok vitéz Czakó Ferenc vendéglőjében sikeres mulatságot rendeztek, amelyen a tánczenét az érsekújvári Dráfi Kálmán cigányprimás zenekara szolgáltatta.²³⁸

Az emlékművet 1989 után kiegészítették a második világháború áldozatainak névsorával, majd pár évvel később restaurálták, s ekkor visszakerült rá valamennyi jelkép is.

Galántán nem a helyiek állították fel a hősök emlékművét, hanem az ott állomásozó magyar királyi csendőrzászlóalj ajándékozta a városnak. Az ünnepélyes emlékművet a zászlóalj részvételével vitéz Faragó Gábor altábornagy adta át a településnek 1943 októberében. Az obeliszken is megörökítették az ajándékozók nevét. A következő felirat állt rajta:

GALÁNTA KÖZSÉGNEK

A

CSENDŐR ZÁSZLÓALJ

1943

²³⁸ Nagyfalussy István: Fényes ünnepség között avatták fel az országzászlót és a hősök emlékművét Tardoskedden. *Érsekújvár és Vidéke*, 1941. június 14., 3. p.

Az 1941-es kassai bombázás²³⁹ áldozatainak emlékére az első évfordulón, 1942-ben állítottak egy emlékművet az akkori Rákóczi körút parkjában. A monumentumot egy hasáb formájú kőtömbbe fúródó bomba alkotta, s körülötte pedig 27 kis, földbe fúródó bombát helyeztek el, amelyek a Kassára ledobott bombákat szimbolizálta. Az emlékművön a következő felirat volt olvasható:

VÉRTANÚK VÉRE ÁZ-
TATTA KASSA FÖLD-
JÉT 1941 ÉV JÚNIUS
26-ÁN, AMIKOR A VÁ-
ROSUNK ELLEN INTÉ-
ZETT OROSZ BOLSEVIS-
TA LÉGI ORVTÁMADÁS
BOMBÁI 8 KATONA ÉS
21 BÉKÉS POLGÁR ÉLE-
TÉT KIOLTOTTÁK. E GA-
LÁD TÁMADÁS MEGTOR-
LÁSÁRA SZÓLÍTOTTA
LEGFŐBB HADURUNK
FEGYVERBE VITÉZ HON-
VÉDSÉGÜNKET HOGY
GYŐZELMES HARCAIK-
KAL BIZTOSÍTSÁK A
SZEBB MAGYAR JÖVŐT.
MEGJELÖLTE KASSA
THJ. SZ. KIR. VÁROS
KÖZÖNSÉGE AZ ELSŐ
ÉVFORDULÓ NAPJÁN.

Az emlékművet 1945 után eltávolították és megsemmisítették (Bauer 2008, 81).

Ebben az időszakban valamennyi laktanyában állítottak emlékművet a háziezred elesett katonáinak.²⁴⁰ Ugyancsak fontos szerepet töltöttek be a háborús propagandában a hősök temetőjében zajló megemlékezések és koszorúzások is.²⁴¹

A dunaszerdahelyi Erika virágszalon a halottak napja alakalmával 1939-ben többek közt babérkoszorút is ajánl a háborús emlékművek és országzászlók megkoszorúzására a *Csallóközi Hírlap*ban közzétett hirdetésében:

November 1-e
a kegyelet napja.
Áldozunk halottainknak s dunaszer-
dahelyi „ERIKA” virágüzletből
virágot,
élő és szárított virágból készített
koszorút stb.
Egyben ajánlom Országzászló és
hősszobor avatásra alkalmas
Görög babérkoszorúimat.
Olcsó árak
Pontos cím:
Erika virágterem
Dunaszerdahely, Fő utca 40.²⁴²

239 A bombázás körülményei máig tisztázatlanok. Inkább csak találgatások vannak arról, hogy szovjet (tévedésről vagy tudatosan), német, román stb. gépek bombáztak-e (vö. Viczián 2001, további irodalommal).

240 A Mellékletben közlök néhány, ezeknél az emlékműveknél rendezett ünnepségről szóló korabeli tudósítást.

241 A hősök temetőjének problematikájával most nem foglalkozom, mivel ezt a szerteágazó témát a közeljövőben szándékozom részletesen feldolgozni.

242 *Csallóközi Hírlap*, 1939. október 29., 1. p.

Az alsószeli első világháborús emlékmű
(L. Juhász Ilona felv. 2007)

Berecz Gyula első világháborús emlékműve Diószegen
(L. Juhász Ilona felv. 2010)

A diószegi első világháborús emlékmű – részlet
(L. Juhász Ilona felv. 2010)

A diószegi első világháborús emlékmű – részlet
(L. Juhász Ilona felv. 2010)

3.4.1. Országzászlós háborús emlékjelek

Az országzászló-mozgalmat Urmánczy Nándor (1868–1940) erdélyi származású politikus, az irredenta mozgalom magyarországi vezéralakja hirdette meg 1925-ben. Az első úgynevezett ereklyés országzászlót 1928. augusztus 20-án avatták fel Budapesten a Szabadság téren,²⁴³ s az ünnepségen ő mondott beszédet. Az országzászló talapzatába helyezett ereklyetartóba a történelmi 72 vármegyéből (a horvátországi vármegyékből is), a csonka magyarországi településekről, illetve a muhi, a mohácsi és az 1948–1849-es szabadságharchoz kötődő csataterекről, valamint a doberdói és a galíciai első világháborús hősi temetőkből, továbbá Petőfi és Kossuth szülőházából hozott földet tettek (Zeidler 2009, 204). A húszméteres zászlórúd tövében egy kitárt szárnyú turulmadár kapott helyet, s a rúd tetejére csúcsdíszként Horthy Miklós kezéről mintázott jelképes, esküre emelt kéz került.²⁴⁴ A mészkőből kialakított talapzat előlapja északi irányba mutatott, homlokzatát a magyar címer díszítette. Ennek két oldalára a revíziót támogató személyektől származó idézetek kerültek.

A zászlót az emlékmű felavatását követően félárbocra eresztették a Magyar Nemzetgyűlés 1920. november 13-i határozata értelmében. A határozat szerint „a nemzet gyászának jeléül mindaddig félárbocra ereszti az országgyűlés épületén lévő magyar lobogót, míg a magyar szent korona birodalma a maga teljes épségében vissza nincs állítva. A nemzetgyűlés elvárja egyúttal, hogy mindazon testületek és egyének, kik a magyar nemzeti lobogó használatára jogosulva vannak, a példát követni fogják” (Zeidler 2009, 203). Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter 1921. január 7-én az oktatási intézményekre vonatkozóan hasonló rendeletet adott ki, amely többek közt arra is kötelezte a diákságot, hogy „bárhol találkozzék a nemzeti lobogó alatt felvonuló katonasággal, tiszteletadás jeléül álljon meg, forduljon arccal a nemzeti lobogó felé és a fiútanulók vegyék le kalapjukat”.²⁴⁵ Urmánczy Nándor szorgalmazta az országzászló-mozgalom vidéki elterjesztését is. A szervezést az általa megalapított Ereklyés Országzászló Nagybizottság végezte, s az új országzászló avatásán általában valamelyik bizottsági tag is részt vett. Az első vidéki országzászlót 1932-ben Nagykanizsán állították fel, az utolsót pedig 1944-ben Erdélyben.

Az 1938-as visszacsatolást követően az általam kutatott területen is azonnal megindult egy lázas zászlóajándékozási hullám, különféle magyarországi települések, szervezetek, iskolák, ipartestületek, cserkészegyesületek, elszármazottak stb. ajándékoztak országzászlót nemcsak a visszacsatolt településeknek, hanem különféle szervezeteknek, iskoláknak stb. is. Nagyobb települések gyakran 2–3 vagy több országzászlót is kaptak ajándékba. A korabeli sajtóban egymást követik az ezekről az eseményekről szóló, hosszabb-rövidebb beszámolók és hírek.

Léván a visszacsatolás után például 2 országzászlós köztéri emlékművet is emeltek, az elsőt a lévai állami polgári iskola előtt, amelyre a Budapesti Tanító Testület ajándékozászlóját vonták fel. A hármashalom alkotta talapzatba a budapesti példából kiindulva különböző történelmi, illetve az állítatók által annak vélt helyekről származó földet is elhelyeztek:

...Azon kívül, hogy ezen ereklyét lelkes, önkéntes ajándékozás hozta létre, van még egy igen becses történelmi értéke. Ugyanis a kettőskereszt és a hármashalom középső dombja alatt van elhelyezve csonka hazánk történelmi nevezetességeivel megszentelt helyeinek egy-egy marék földje. Van itten néhány drága rög a munkácsi hősünknek, Koncz József rongyosgárdabeli főhadnagynak kecskeméti sírjából. Ugyancsak kecskeméti hőseinknek, Mészáros Ferenc és Szabó József Munkács és Bereg között megsebesült, de Kecskeméten nyugvó hősök sírjáról, a híres Eger várából föld, pillérkőmaradvány és ágyúgolyó-töredék, Esztergom várának bástyafalából, ahol Balassa Bálint halt meg, a hozzánk közel eső dicső emlékü nagysallói csataterről, a lévai 48-as honvédsíremlékről, a világháborúban hősi halált halt lévai hősök sírjairól, a veszprémi kolostor romjaiból, ahol IV. Béla király

243 A felszabadulás után az országzászlót az ezen e téren található irredenta szobrokkal együtt eltávolították, helyére az 1945. május elsején felavatott szovjet hősi emlékmű került.

244 Horthy Miklós kezét az országzászló szobrászati elemeit is készítő Füredi Richárd formázta meg, az építészeti részt Kismarty-Lechner Jenő tervezte.

245 *Hivatalos Közlöny*, 1929. március 1. (XXXVII. évf. 5. sz.), 43–44. p., idézi: Zeidler 2009, 203. p.

Boldog Margit lánya nevelkedett, Rákóczy [sic!] kurucainak kassai sírjairól, a székesfehérvári Szent István bazilikájának romjaiból, az urbis fidelis (Sopron) rögeiből, a pécsi székesegyház kubiculumából], a szegedi várból, Győrből és végül Buda várából....²⁴⁶

Az 1938-as visszacsatolás után a politikai propaganda céljából különös figyelmet fordítottak a zömében szlovákok lakta településekre, s szorgalmazták mind az országzászlók, mind pedig a háborús emlékjelek állítását. Az ezekhez kapcsolódó ünnepségeken általában magasrangú politikai vezetők is részt vettek, s természetesen beszédek is tartottak. Több, elsősorban a szlovák–magyar határ közelében fekvő település rendezvényén sokszor maga József királyi főherceg is szólt a jelenlévőkhöz. A visszacsatolást követően az első országzászlót – és egyúttal háborús emlékművet is – egy szlovák településen, Gercselyben avatták fel népes magas rangú politikai és katonai képvisellel. Az Ereklýs Országzászló Nagybizottságnak főtitkára, dr. Szél Sándor is részt vett az ünnepségen:

Rendkívül ünnepélyes külsőségek között folyt le vasárnap a felszabadult Gercsely község hazafias ünnepsége, amelynek keretében a még mindig a felszabadulás örömmámorában élő községbeliek felavatták a felszabadult Felvidék első országzászlóját és a község hősi halottainak emlékművét.

Az ünnepségen megjelent Fáy István főispán is feleségével, Bornemissza Miklós alispán, dr. Szél Sándor, az Ereklýs Országzászló Nagybizottságnak főtitkára, Hadrava Gyula alezredes, járási főparancsnok, vitéz Tomory Nándor őrnagy, zászlóaljparancsnok, vitéz Lehoczky Lajos fősolgabíró vezetésével a Move küldöttsége, valamint számos közeleti és hivatali előkelőség.

A díszes országzászlót Fáy Istvánné nyújtotta át meleg szavak kíséretében a község vezetőinek majd Szél Sándor iktatta be az országzászlót az idáig meglévő mintegy 360 országzászló közé. Ezután Fáy István főispán magyarul, Bornemissza Miklós alispán szlovákul üdvözölte a visszatért testvéreket. Az egyházak áldása és a zászló szentelése után vitéz Tomory Nándor őrnagy, helyőrség parancsnok helyezte el a katonaság koszorúját. A Move koszorúját vitéz Lehoczky Lajos elnök meleg szavak kíséretében helyezte az országzászló talapzatára.

Bodnár Andor tanító felolvasta a három baráti nagyhatalom elnökeinek küldendő köszöntő távirat szövegét, ami után Pusztay János községi bíró átvette a falu nevében az országzászlót.

A megható ünnepséget díszbéd fejezte be, ahol testvéri szeretettel vettek részt a magyar és szlovák testvérek, kiknek saját szavaik szerint még nem volt ilyen bensőséges és igazán felemelő ünnepségük.²⁴⁷

Az országzászlók átadása mindig ünnepélyes keretek között zajlott, általában az ajándékozászlót hozó küldöttség részvételével. Az országzászlós emlékjel ünnepélyes felszentelésén is legtöbbször ott volt az ajándékozó település küldöttsége, valamelyik megbízottjuk ünnepi beszédet is mondott, s az Ereklýs Országzászló Nagybizottság képviselője is általában jelen volt.

Az országzászlós emlékművek a visszacsatolt településeken rövid időn belül elterjedtek, s a felavart zászlókat az anyaországi gyakorlathoz hasonlóan itt is félárbocra eresztették. A szónokok hangsúlyozták, hogy ez mindaddig így is marad, amíg valamennyi elszakított terület vissza nem kerül Magyarországhoz. A felszentelési ünnepségeken mindig elhangzott Papp-Váry Elemérné²⁴⁸ „klasszikus” *Magyar Hiszekegye*, s általában az országzászlók talapzatára vagy pedig a kombinált emlékműre is felkerült a „Hiszek Magyarország feltámadásában” tartalmú sor. A kutatott terület vonatkozásában az 1938-as visszacsatolást követő országzászló-mozgalom részletes tárgyalásától a továbbiakban eltekintek, mivel egyrészt nagyon szerteágazó témáról van szó, másrészt pedig az országzászlós emlékművek, mint önálló objektumok szorosabb értelemben nem tekinthetők háborús emlékjelnek. Hozzáteszem azonban, hogy tágabban értelmezve akár háborús emlékjelnek is tekinthető, hiszen a második világhá-

246 Országzászló felállítása a lévai áll. polgári iskola előtt. *Bars*, 1939. április 30., 5. p.

247 Fényes keretek között avatták fel vasárnap Gercselyben az első felvidéki országzászlót. *Zemplén*, 1938. november 27., 1. p.

248 Papp-Váry Elemérné szül. Sziklay Szeréna egy abaúji nemesi családból származott, 1881-ben született Jánokon, a rozsnyói Evangélikus Gimnáziumban érettségizett, s 1923-ban Budapesten hunyt el. Az Urmánczy Nándor által vezetett Védő Ligák Szövetsége pályázatára írta háromsoros imáját *Magyar Hiszekegy* címmel, amellyel első díjat nyert. Később 13 versszakból álló verssé dolgozta át. Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920-ban kötelezővé tette a *Magyar Hiszekegy* elmondását az iskolákban minden nap. Többen megzenésítették, s az ünnepélyek, a szoboravatások stb. elmaradhatatlan kísérője volt.

ború kitörése után nagyon sok országzászlót állítottak, s azokon a településeken, ahol nem volt háborús emlékmű, ezeknél zajlottak a politikai megemlékezések, s ezek egyértelműen kötődtek a háborúhoz és a hadsereghez. Ennek szemléltetésére álljon itt egy tanulságos példa a szlovák többségű érsekújvári járásbeli Tótmegyeren rendezett nagyszabású zászlóavatási ünnepségről:

Tótmegyer községnek lélekemelő ünnepsége volt az elmúlt vasárnap. E napon adták át ünnepélyes keretek között az érsekújvári m. kir. kerékpáros zászlóaljnak a község által adományozott zászlót és kürtöt, továbbá a tótmegyeri Levente-Egyesületnek a budapesti VIII. kerületi Levente-Egyesület által adományozott, úgyszintén a község által a helybeli tűzharcos szervezetnek adományozott zászlókat. Az ünnepségen a Kormányzó Őfőméltóságát vitéz Henney Gusztáv altábornagy, a kir. honvéde-zérkart vitéz Kolozsvári Imre tábornok képviselte.

(...) A tábori szentmisét Gregorovits Lipót kanonok, szentszéki tanácsos celebrálta, fényes papi segédlettel. Mise után Chytil Mario főjegyző meleg szavakkal köszöntötte a magas vendégeket. Méltatta az ünnep jelentőségét, utalva arra, hogy az ajándékozott zászló és kürt legyen szimbóluma a honvédség dicsőségének. Utána Sággy Károly tábori lelkész költői lendületű beszédet mondott a zászlóról, mint a hazaszeretet legszebb szimbólumáról. Beszédében kitért arra is, hogy honvédségünk újból harcban áll. De ez a harc a keresztért és az új Európáért folyik. A zászló és kürt megáldása után a honvédség felesküdt a szép zászlóra.

Az eskü letétele után vitéz Barátossy Lajos alezredes a II. kerékpáros zászlóalj nevében köszönetét fejezte ki a nemes ajándékért és lelkes buzdító beszédet mondott a honvédséghez. Majd a budapesti VIII. kerületi Levente-Egyesület adta át a tótmegyeri Levente-egyesületnek ajándékozászlóját, melyet a helyi leventék nevében Miklós Tivadar parancsnok köszönt meg. Aztán Chytil Mario főjegyző adta át a helyi tűzharcos szervezetnek Tótmegyer község zászló-ajándékát. Eme zászlókat is előzőleg megáldották.

*(...) Az ünnepségen Érsekújvár, Tardoskedd, Farkasd, Nagysurány képviseltették magukat. Nagysurányból a levente-zenekar és levente-díszszakasz is megjelent. Délután öt órakor a honvédek bemutatták a mostani villámháború egyik támadását, azonkívül több szórakozató jelenetet...*²⁴⁹

Vámosladányban a már meglévő hősök emlékműve mellett állították fel az országzászlót, amelyet egy Léváról elszármazott irgalmas nővér ajándékozott a településnek. A rendezvény természetesen a katonaság részvételével zajlott:

*A rendezvényt a Hősök emlékművénél tartották, a magyarcímeres nemzeti zászlót a lévai származású Csaba M. Immaculata irg. nővér Székesfehérvárról ajándékozta a szép zászlót. A falu apraja, nagyja s a helybeli katonaság egész tisztikarával résztvevett az ünnepségen. Szabó István ref. s. lelkész lendületes beszédében szólt a hűs esztendő szenvedéseiről s az ezt követő feltámadásról. Wide József róm. kath. adminisztrátor pedig magával ragadó, szívbe markoló szavakkal festette a magyar zászló történelmi útját a mai napig. Ifj. Palásthy Sándor bíró, a község lakói nevében tett fogadalommal vette át a zászlót. Iskolás gyermekek szavatai és énekszámok emelték az ünnepély magasztosságát. A katonaság díszszázadának tisztelgése fejezte be az ünnepélyt.*²⁵⁰

Az alábbiakban csupán a háborús emlékműként is funkcionáló országzászlókkal, illetve országzászlós emlékművekkel foglalkozom. Az egyéb országzászlós emlékművekre csak abban az esetben térek ki, ha valamilyen módon köthetők a háború áldozatainak kultuszához, illetve ha a háborús emlékjellel együtt egyazon napon avatták fel. A visszacsatolást követően nagyon sok településen takarékosági szempontból azt a gyakorlatot követték, hogy a tervezett háborús emlékművet úgy alakították ki, hogy az egyben az országzászlót is tartalmazta, de ennek fordítottja is gyakorlattá vált, azaz a készülő országzászló talapzatát eleve úgy tervezték, hogy rákerülhessen az első világháborúban elesettek névsorát tartalmazó tábla is. Léván eredetileg úgy tervezték, hogy a háborús emlékmű egyben az országzászlót is tartalmazni fogja. A város „szépítészeti” bizottsága „...egyhangúan elfogadta Koperniczky Kornél azon javaslatát, hogy a par-

249 Tótmegyeren lélekemelő ünnepség keretében avattak fel 3 ajándékozászlót. *Érsek-Újvár és Magyar Vidék*, 1941. augusztus 9., 3. p.

250 Országzászló felavatása Vámosladányban. *Bars*, 1938. december 4., 6. p.

kosítás keretében a tervezett hősi emlékművet, amelynek természetesen a főtéren kell állnia, az országzászlóval kell összekombinálni a tervező művésznak, mert az így nyert egységes mű impozánsabb lehet, mintha a hősi emlékmű és az országzászló külön állna” – számolt be a helyi lap a városi tanácskozás üléséről 1939. augusztusában.²⁵¹ A terv azonban mégsem ebben a formában valósult meg, az országzászlót korábban, 1942 májusában,²⁵² a háborús emlékművet pedig 1942 novemberében avatták fel.²⁵³

Amennyiben egy településen már állt első világháborús emlékmű, az országzászlók felavatási ünnepségét mindig összekötötték ennek megkoszorúzásával, mint például a mátyusföldi Vágfarkasdon is:

*Vágfarkasd közönsége nagy ünnepélyességgel avatta fel a napokban azt az országzászlót, amelyet a községből elszármazottak ajándékoztak a községnek. A megnyitó beszédet Kolecsányi Kálmán községi vezetőjegyző mondotta. Az Ereklýs Országzászló Nagybizottság kiküldöttje lelkes beszéddel avatta fel a zászlót. Csiffáry László VI. oszt. növendék avatóverset szavalt. Az ünnepélyen megjelent és beszédet mondott Jaross Andor felvidéki miniszter is. Az országzászló felavatás azután a hősök szobrának megkoszorúzása következett, mely alkalommal Tyukos Gyula tanár és Jónás József százados mondott beszédet.*²⁵⁴

Ugyanígy történt a közeli Deákiban is, ahol az országzászlót a visszacsatolás első évfordulóján avatták fel, s a rendezvényről szóló hírből megtudható, hogy külön emlékműve volt az első világháború református és katolikus áldozatainak, s a településen a visszacsatolás első évfordulóján már állt az országzászló is. A tudósítás alapján képet kaphatunk a Horthy Miklós, valamint Jaross Andor belügyminiszterhez kötődő személyi kultusztól is:

*A vágsellyei járás községeiben szép ünnepségek keretében tartották meg a felszabadulás első évfordulóját. Deáki községben f. hó 9-én délután a lakosság nagy felvonulással megkoszorúzta a református s azután a katolikus hősök emlékművét és végül az Országzászlót, ahol Szabó Károly, az egyesület Magyar Párt elnöke lelkes szavakkal ecsetelte a felszabadulás jelentőségét... Az ünnepség az országnagyító vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó és vitéz Jaross Andor miniszter életével fejeződött be.*²⁵⁵

Fentebb szó volt már róla, hogy több településen, ahol még nem állt emlékműve az első világháború áldozatainak, az új országzászlós emlékmű talapzatára helyezték el az elesettek emléktábláját, ezáltal az új emlékjelet egyszerre két funkciót is betöltött. A mátyusföldi Vágán a visszacsatolás évfordulóján lepleztek le egy ilyen emlékjelet nagyszámú közönség részvételével:

*A magyar–szlovák határ végleges megállapítása alkalmával felszabadult Vága község a napokban avatta fel országzászlóját, s a rajta elhelyezett hősi emléktáblát. Az avatáson a felvidéki magyarság sokezerfőnyi képviselője gyűlt egybe. Ott volt Jaross Vilmos főispán, báró Majthényi József alispán s az összes hatóságok kiküldöttei. A község vezetői mély megilletődéssel vették át a lobogókat, amelyeket a községből elszármazottak ajánlottak fel. Az avatáson előbb Hunyad János és dr. Szabó Károly főjegyző beszélt, majd dr. Cselényi Pál országgyűlési képviselő, az OENB társelnöke mondott avatóbeszédet. A frontharcosok nevében dr. Balogh Sándor központi kiküldött szólalt fel, majd a helybeliek képviselőinek beszédeivel az ünnepség véget ért.*²⁵⁶

A vágai országzászlós emlékművet később az allegorikus Hungária címerpajzsot tartó hatalmas szobrával egészítették ki. Azokon a településeken, ahol nem volt háborús emlékmű, az országzászlónál rendezték az elesettekhez kötődő ünnepségeket, megemlékezéseket. Ezt a gyakorlatot követték Léván is, ahol 1939-ben halottak napján az országzászlónál jöttek össze a város lakói, s amelynél ez alkalomból egy katafalkot is felállítottak:

251 Az országzászlót össze kell kapcsolni a hősök létesítendő emlékművével. *Bars*, 1939. augusztus 27., 3. p.

252 Levél Csaba királyfi táborába. A lévai országzászló emlékmű felavatása. *Bars-Hont*, 1942. május 31., 4. p.

253 Az igazság győzelmének évfordulója Léván. A monumentális hősi emlék felavatása. *Bars-Hont*, 1942. november 15., 1–2. p.

254 *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. június 25., 6. p.

255 Lelkes felszabadulási ünnepségek a vágsellyei járásban. *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. november 19., 3. p.

256 Országzászlóavatás. *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. október 8., 5. p.

A Halottak napján az országzászló alatt összejötteink áldozni a világháború hőseinek.

*A kegyeletesen megható ünnepségen nagyszámú közönség jelent meg és az országzászló előtt felállított katafalknál Mischák István szentszéki tanácsos, plébános, káplánjai közreműködésével az egyházi kegyelet adóját rótták le a hősökkel szemben, míg magasszárnyalású beszédet dr. Lehotsky Brúnó polgármester mondott. Az ünneplő közönség ezután a temetőt kereste fel, hogy áldozzon halottai emlékének. A város küldöttsége lerótt kegyeleti adóját Antal Gyula sírjánál is. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a 49-es hősök obeliszkjén nem volt koszorú...*²⁵⁷

A visszacsatolás első évfordulóján közzétettek egy kormányrendeletet, amely felhívta a törvényhatóságok figyelmét többek közt arra is, hogy ezentúl az országzászlós háborús emlékjelek tervét is be kell előzetesen mutatni a *Hősi Emlékmű Tervek Bíráló Bizottságának*.²⁵⁸

A bodrogi Nagygéresen ugyanazon a napon avatták fel a hősök emlékművét és az országzászlót is, s egyben jótékonyági táncmulatságot is rendeztek ebből az alkalomból. A korabeli híradásból azt is megtudjuk, hogy az országzászlót Tokaj település ajándékozta a községnek:

*Nagygyéres hazafias lakossága július 2 -án vasárnap leplezi le a 2. világháborúban elesett hősi fiai emléksobrát s ugyanazon a napon avatja fel ünnepélyes keretek között országzászlóját, amelyet Tokaj nagyközség népe ajándékozott a felszabadult községnek. A leleplezési és avatási ünnepségen Virágh Béla országgyűlési képviselő mond ünnepi beszédet és részt vesz azon Tokaj küldöttsége is. A műsoros ünnepség után közébed lesz a kultúrházban, este 7 órai kezdettel pedig a Levente Egyesület táncmulatságot rendez, melynek tiszta jövedelmét a Hősi emlékmű és az Országzászló Alap javára fordítják.*²⁵⁹

1940 novemberében Vágsellyén a hősök emlékművét ugyancsak egyidőben szentelték fel az országzászlóval, amely Magyarország viszonylatában éppen a 600. ilyen emlékjel volt a sorban. Ebből az alkalomból a rendezvényen megemlékeztek a néhány héttel korábban elhunyt Urmánczy Nándorról, az országzászló-mozgalom elindítójáról is:

Vágsellye község hazafias lakossága e hó 10-én a boldog felszabadulás évfordulóján avatta fel a Hősök emlékművét és az Országzászlót szépen sikerült ünnepségek keretében, amelyen részt vett az Ereklés Országzászló Nagybizottságának képviselőjében dr. Javornitzky Jenő miniszteri tanácsos, az Országzászlót adományozó székesfővárosi tanítók és tanárok küldöttsége Till Géza vezetésével, az Egyetemi Női Munkaszolgálat küldöttsége Istvánffy Klára főelőadó vezetésével és a környező községek hatalmas küldöttségei. (...) Az Országzászlónál az ünnepi beszédet Ürge József vágsellyei plébános tartotta és rámutatott arra, hogy az Országzászló egyúttal tiltakozás ki és befelé, hogy a magyar összefogást ne gátolja senki és semmi. Az Országzászlót adományozók nevében Till Géza igazgató beszélt az Országzászló jelentőségéről, utána dr. Javornitzky Jenő miniszteri tanácsos 600-iknak beiktatta a vágsellyei Országzászlót, hatalmas beszédében kegyeletos szavakkal emlékezett meg Urmánczy Nándornak, az Országzászló gondolata megvalósítójának elhunytáról.

*(...) A vágsellyei Hősök emlékműve és az Országzászló a templomtér két szögletében a középben lévő Szent Háromság szobor mellett igen nagy mértékben emeli a község központját.*²⁶⁰

Az országzászlóval kombinált hontfüzesgyarmati háborús emlékmű felavatásán az Ereklés Országzászló Nagybizottság képviselője is részt vett:

Hontfüzesgyarmat községben vasárnap avatta fel lélekemelő ünnep keretében a világháborúban hősi halált haltak emlékére emelt országzászlóval egybekapcsolt emlékművet Konczor Gyula főispán. Az Ereklés Országzászló Nagybizottsága kiküldötte, dr. Berényi Róbert pedig az országzászlót beiktatta. A helybeli ref. egyház nevében Horváth Zsigmond, a r. kat. egyház nevében Mándy

257 Bars, 1939. november 12., 5. p.

258 A hősi emlékművek és országzászlók terveit előzetesen be kell mutatni az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak. Csallóközi Hírlap, 1939. november 12., 6. p.

259 Nagygéresen vasárnap avatják fel a hősi emlékművet és az országzászlót. Zemplén, 1939. július 2., 5. p.

260 Ereklés országzászlót avatott Vágsellye. Érsekújvár és Vidéke, 1940. november 16., 3. p.

*Győző lelkipásztorok áldották meg, a község nevében Varga István községi bíró megkoszorúzta, végül Deák Ferenc közjegyző a község nevében átvette az emlékművet az országzászlóval.*²⁶¹

A hontfüzesgyarmati emlékművet a rendszerváltás után felújították, tetejére visszakerült a kitért szárnyú turul is, valamint az emlékmű jobb oldalán ma is olvasható a *Magyar Hiszekegy*. A szóban forgó emlékmű felújítása, illetve az azon szereplő feliratok ellen a település szlovák polgármestere nem emelt kifogást.²⁶²

A gömői Gesztetén állított kombinált emlékmű talapzatát az egykori csehszlovák erődök lebontott köveiből építették:

...Amint beértem a falu szívébe, a kiszélesedő út közepén feltűnt az országzászlós Hősi emlékmű, amely nagyságánál és szépségénél fogva akaratlanul is felhívta a figyelmemet és érdeklődésemet. Rövid beszámoló után meg is tudom, hogy ez az érdekes emlékmű az átkos trianoni szerződésen alakult – de az isteni igazságosság folytán örökre eltűnt – csehszlovák állam által ellenünk, magyarok ellen épített erődművek köveiből készült. Kilencven székér kő és beton anyag kellett az emlékműhöz. Anyag-hiány nem volt, mert az erődművek ontották magukból a követ, de nem volt hiány a dolgos munkás kezekben sem, mert örömmel dolgozott mindenki, aki csak tehette, mivel tudták, hogy most nem véreik ellen kell követ fuvarozni, de egy emlékműbe, mely hivatva lesz hirdetni a szebb jövőbe vetett hitet, s a múlt és jelen hőseinek dicső emlékét...” T. S.²⁶³

Magyarország hadba lépése után felértékelődtek mind a háborús, mind pedig az országzászlós emlékművek, ezek felavatási ünnepségei, illetve a később rendezett megemlékezések fontos szerepet tölthettek be a háborús propaganda terjesztésében. Még 1943-ban és 1944-ben is avattak ilyen kombinált emlékjeleket, amelyeknél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tényt, hogy az anyagi lehetőségek ekkor már jelentősen beszűkültek, így a kombinált emlékművek ilyen szempontból bizonyos megtakarítást jelentettek a lakosságnak. Az alábbi rövid cikk a szenci országzászlós háborús emlékjel felavatásáról tudósít:

*A pozsonymegyei Szenc nagyközség nagyszabású ünnepség keretében avatta fel hősi emlékművel egyesített országzászlóját. Az avatás valóságos seregszemléje volt az északnyugatvidéki magyarságnak, nagyszámban vettek részt az ünnepségen a Szencről elszármazott családok tagjai is. A Hiszekegy hangjai mellett vonták félárbócra a lobogót, mely után az ÉONB nevében dr. Cselényi Pál országgyűlési képviselő, társelnök mondott avató beszédet, melyben a magyar lobogó történelmi szerepéről szólt. A magyar zászló piros színét – mondotta többek között – valósággal átitatta az az évszázados véráldozat, amit a magyarság szabadságáért és az európai kultúráért hozott. Végül Ürge István bíró vette át az emlékművet, majd a Szózat fejezte be a lelkes ünnepséget.*²⁶⁴

Barsbaracskán 1943-ban falunapot is rendeztek az országzászló és a hősi emlékmű közös felavatási ünnepsége után. A rendezvényen József főherceg is részt vett, s az avató beszédet is ő tartotta:

*Barsbaracskán, 11 órakor kezdődik, az ünnepségen megjelenik József főherceg is. Az emlékművet Jeszenszky Kálmán kanonok barsi főesperes és Czeglédy Pál ref. esperes áldják meg. Az avató beszédet József főherceg tartja. Délután falunapot rendeznek a következő műsorral: Hiszekegy. Énekli a barsendrédi vegyeskar. Guzsalýtánc. Előadják a barsbaracskai levente-leányok. Magyar Tánc. Előadják a barsendrédi legények, leányok. Párnatánc. Bemutatja: Barsbese. Koszorú tánc. Bemutatja: Kisbelleg. Lakodalmi szokások. Bemutatja: Ény. Szózat. Előadja a barsendrédi vegyeskar.*²⁶⁵

A honti Palástnak testvérközsége, a Pest megyei Ócsa ajándékozta az országzászlót. Az ócsaiak mintegy 120 tagú küldöttséggel képviseltették magukat a nagyszabású felavatási ünnepségen, a vendégek sorában ott volt a katonai képviselet, valamint leventelányok és leventeifjak is:

²⁶¹ Bars, 1940. június 2., 4. p.

²⁶² Kövesdi Károly: Ahol mindig a tolerancia uralkodott. Hontfüzesgyarmat a történelem sodrában. Ismét felszállott a turul. *Vasárnap*, 2005. március 18., 16–17. p.

²⁶³ Országzászló – Hősi emlékmű – Munka. *Gömör*, 1942. augusztus 23., 4. p.

²⁶⁴ Szenc országzászlóavatása. *Csallóközi Hírlap*, 1943. október 31., 3. p.

²⁶⁵ Országzászló és hősi emlékműavatás. *Bars-Hont*, 1943. június 27., 3. p.

Az ünnepély tábori szentmisével kezdődött, amely után felvonulás volt a Hősök terére, amelyet teljesen megtöltött a nagyszámú közönség. A Himnusz akkordjai közben – amelyet az ócsai leventezenekar játszott – lassan felhúzták az árbóca a díszes zászlót. Az avatóbeszédet az Országzászló Nagybizottság nevében Dr. Berényi Róbert várm. tb. főügyész, esztergomi ügyvéd mondta. (...) Az ünnepi beszéd után egy ócsai levente üdvözölte az új országzászlót, amelyet Szűcs Jenő ócsai ig. tanító buzdító szavak kíséretében adott át a testvérközség lakosságának.

(...) Ezután a hősi emlékmű leleplezése következett. Szűcs Gyula ócsai esperes-plébános, a község szülöttje megható szavakkal emlékezett meg Palást község hősi halottairól, majd Bukodi Berci és Viola Annuska ócsai leventefiú és leventeasszony szavaltak egy-egy hazafias költeményt mély átérzéssel. A hősi emlékműre Ócsa nagyközség nevében Szűcs Jenő ig. tanító a portyázószázad nevében Bulykovszky Gusztáv főhadnagy, Palást község nevében Obuch Mihály erdőtanácsos helyezett koszorút. Az ünnepség után a portyázó század, a tűzharcos alakulatok, valamint a leventefiúk és leventeasszonyok díszmenetben vonultak el a hősök emléke és az országzászló előtt.

(...) A testvérközség szíves küldöttségét a palástiak magyaros vendégszeretettel fogadták és minden ház örömmel látott vendégül egy-egy ócsai leventefiút vagy leányt.²⁶⁶

A második világháborút követően ezek a kombinált emlékművek néhány kivételtől eltekintve megmaradtak, sok helyen a zászlórúd még a mai napig is megvan. Ugyancsak megmaradt több, kizárólag országzászlós emlékműként állított objektum talapzata is a zászlórúddal együtt, sőt a zászló felhúzására szolgáló csigas szerkezet is.

Több településen az országzászló helyén állították fel a második világháborús emlékművet, néhány esetben beépítették a talapzatát az új emlékműbe (pl. Vágfarkasdon, illetve a Garam menti Kéménden), ill. ez vált második világháborús emlékművé, amelyre utólag rákerült az elesettek névsorát tartalmazó emléktábla. A gömöri Lucskán az eredetileg 1939-ben felállított kombinált emlékművön az első világháborús emléktáblát kicserélték, ma mindkét világháború áldozatainak névsorát tartalmazó emléktábla látható. A felsőzsellői egykori kombinált emlékmű talapzatának egy-egy oldalára az első világháborús emléktáblákon túl felkerült a második világháború, illetve a holokauszt helyi áldozatainak névsorát tartalmazó emléktábla is. Barsbesén az eredeti talapzatot egy újabb elemmel egészítették ki, s így vált második világháborús emlékművé.

Az utóbbi évtizedben mind Magyarországon, mind pedig a határain túl élő magyarok – egyelőre aránylag szűkebb – körében a háborús emlékművek mellett egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik az országzászlós emlékjelek iránt is. Magyarországon az elmúlt évek során már több országzászlós emlékművet is avattak, például 2004-ben Balassagyarmaton, 2007-ben Dunakeszin és Nagymaroson, 2008-ban Agárdon, Győrött, Kőrmenden, Vácott és Zebegényben, 2009-ben Gödön és Nagytétényben, 2010-ben Balatonvilágoson és Diósdon stb. A Győrben 2008 júniusában rendezett felavatáson az ünnepi szónok Duray Miklós, a Magyar Koalíció Pártjának alelnöke, a szlovák parlament akkori képviselője volt. Az általam kutatott területen egyelőre nincs tudomásom országzászló állításáról.

Összefogás napja címmel az egyik szlovákiai magyar hírportál beszámolt a párkányi Via Nova ICS és az esztergomi Fidelitas 2008. december 6-án tartott közös rendezvényéről, amely a 2004. december 5-i kettős állampolgárságról szóló népszavazás évfordulójához kapcsolódott és az esztergomi országzászlónál zajlott.²⁶⁷

Vágkirályfa központjában az egykori országzászló helyén egy esküre emelt kezét ábrázoló emlékjelet állítottak a még meglévő zászlórúd tövében, amelyet 2005-ben annak emlékére szenteltek fel, hogy

²⁶⁶ Országzászló és hősi emlékmű avatása Paláston. *Bars-Hont*, 1942. augusztus 2., 5. p.

²⁶⁷ „December 5-én a Mária Valéria hidon, este 19.00-kor találkozott az Összefogás napja nevű rendezvényen a magyarországi, valamint szlovákiai résztvevők csoportja. A párkányi Via Nova ICS és az Esztergomi Fidelitas közös rendezvényén a nagyon rossz időjárás ellenére is rengetegen jöttek el, hogy közösen emlékezzenek a 2004. december 5-i kettős állampolgárságról szóló népszavazás negyedik évfordulójára. A közös fáklagyújtás után az esztergomi ORSZÁGZÁSZLÓHOZ mentek, ahol is a ferences gimnázium tanulóinak szavalata után Környei Zoltán a Párkányi ICS elnöke és Heer Ádám az Esztergomi Fidelitas elnöke mondott beszédet. Mindketten az anyaország és a határon túli magyarság szolidaritásának fontosságára hívták fel a figyelmet. '2004. december 5-ei népszavazás nem jelentheti a határ két oldalán levő magyarok kapcsolatának alapját, újra össze kell fogni, továbbra is együtt kell gondolkodni.' A rendezvény végén közösen elénekelték a magyar és a székely himnuszot” (http://www.felvidek.ma/index2.php?option=com_content&task=view&id=10197&po..., 2010. 1. 26).

A hontüzesgyarmati felújított első és második világháborús emlékmű (L. Juhász Ilona felv. 2010)

1997-ben megalakult a Szent Istvánról elnevezett települések szövetsége, a Szent Király Szövetség. Eredetileg még a visszacsatolás után felavatott országzászló gránittalapzatán helyezték el a Szent Jobb mását. Vágfarkasdon a második világháború emlékművét azon a dombon állították fel, ahol eredetileg az országzászló állt. Ma az emlékmű tetején látható egy kéz. Feltételezhető, hogy a hajdani budapesti országzászló rúdján lévő kéz másáról lehet szó.

3.5. A szocializmus időszaka (1945/1948–1989)

A több mint 4 évtizedes időszak emlékműállítási tendenciájának és gyakorlatának jobb megértése érdekében szükséges előzetesen az emlékjelek állítását szabályozó rendeletek ismertetése.

A Szlovák Nemzeti Tanács égisze alatt 1945-ben létrehoztak egy bizottságot, amelynek feladata azoknak az emlékműveknek az elbírálása volt, amelyek felállítására a települések vagy szervezetek anyagi támogatást kértek. Az eddigi ismeretek alapján úgy tűnik, a kezdeti szakaszban inkább az esztétikai szempontokon volt a hangsúly. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után viszont ideológiailag is fokozatosan szigorították a feltételeket, s az 1965/25-ös rendelet értelmében már a pályázatot is csak azután lehetett kiírni, ha a párt- és az állami szervek az emlékművet ideológiai szempontból előzetesen már elfogadhatónak ítélték. Az emlékműállítások még nagyobb ellenőrzése érdekében Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Elnöksége kidolgozott egy szigorúbb rendeletet, *Az emlékművek elbírálásának irányelveit*. Később *A műemlékvédelem továbbfejlesztésének irányelvei* címmel egy módosított szabályzatot fogadtak el, melynek értelmében az emlékmű jóváhagyását követően annak kivitelezését a párt illetékes kerületi vagy járási ideológiai bizottságai felügyelték (Lipták 2000, 276). Csak azonosulni tudok az emlékműállítások szlovákiai történetének kiváló ismerője, Ľubomír Lipták megállapításával, miszerint „...a kommunista diktatúra, a posztsztálinista rezsim a normalizáció éveiben sem változott meg lényegileg, csupán annyi történt, hogy az első, terrorisztikus fázist felváltotta a második, a bürokratikus periódus. Minél inkább tökéletesedett az emlékművek létesítésének ellenőrzése, annál hűbben tükrözte az ellenőrök gondolkodását (vagy inkább gondolatlanságát) és a rendszer állapotát” (Lipták 2000, 276–277).

Az ebben az időszakban állított, háborúhoz kötődő emlékjelek formailag bár eléggé változatosak voltak, tematikailag mégis elsősorban és túlnyomórészt a szovjet felszabadítók, illetve a szlovák nemzeti felkelés partizánalakjainak ábrázolásán alapultak. Az országos viszonylatban fontosabb harci cselekmények valamennyi helyszínét megjelölték, a legfontosabb helyeken monumentális emlékjeleket állítottak. A Duklai-hágónál²⁶⁸ 1949-ben emelt, később műemlékké nyilvánított monumentális emlékmű nemzeti szimbólummá vált, s a pozsonyi felszabadulási, illetve a besztercebányai szlovák nemzeti felkelés emlékműve mellett ez a harmadik legfontosabb ilyen szlovákiai létesítmény. A magyar iskolák diákjai számára is gyakran szerveztek ide kirándulásokat 1989 előtt. A Duklai-hágóért folytatott harcok során elesett 565 csehszlovák katonát Duklánál, a 9000 szovjet katonát pedig a közeli Svidníken temették el. Utóbbinál egy hatalmas emlékművet is állítottak.

A szovjet katonák emlékműveit már 1945-ben sok helyen felállították, ezek szovjet tervezők és építésszek tervei alapján készültek, s többnyire maguk a szovjetek kiviteleztek. Nagy részük az elesett szovjet katonák sírjai fölé került.²⁶⁹ A nagyobb emberáldozatot követelő harcok helyszínén több magyarlakta településen (elsősorban városokban) is állítottak ilyeneket. Az Ipolyságon született, ma Kanadában élő író Pablo Urbányi²⁷⁰ is említést tesz önéletrajzi ihletésű regényében a város főterén eltemetett szovjet katonákról és az ott állított emlékműről:

268 A Kárpát-duklai hadművelet során 1944 szeptemberében és novemberében 85 000 szovjet és 6000 csehszlovák katona vesztette életét, vagy pedig sebesült itt meg.

269 A szovjet katonai áldozatokat később általában exhumálták és a Zólyomban kialakított központi temetőbe szállították, ahol jelenleg 17 682 szovjet katona nyugszik, s egy hatalmas emlékművet is állítottak itt 1960-ban (<http://navstevnik.zvolen.sk/cintoriny.phtml?id3=37157>, 2010. augusztus 12.).

270 Pablo Urbányi 1939-ben született Ipolyságon, innen vándorolt ki családjával hatéves korában Argentínába. Peron diktatúrája elől 1977-ben Kanadába emigrált, azóta is ott él, magyar származású kanadainak és spanyol nyelvű írónak tekinti magát.

A tér oldalán emlékművet emeltek a háborúban elesettek emlékére, amolyan obeliszkfélét, sarlókalapácsos domborművel. Évekkel később, amikor Fénix majd visszatér szülővárosába, megtudja, hogy időközben exhumálták a tisztek holttesteit, de nem tudták őket teljes bizonyossággal azonosítani. Fénix, aki körbe-körbe járt a téren, és meg-megállt a kis füves térség előtt, úgy érezte Vorosov továbbra is ott fekszik a névtelenné vált sírban: egy névtelen katona a sok közül. Nem marad meg belőle más, már ha megőrizte valaki, csak a családjának kézbesített távirat, mely hírül adja, hogy hősi halottként esett el a Szovjetunió, a világ proletárjai és Sztálin elvtárs dicsőségére.

(Urbányi 2007, 235)

A pelsőci Főtéren áll azoknak a szovjet katonáknak az emlékműve, akik az 1945. január 13-i harcokban estek el Pelsőc környékén. Ezen a helyen eredetileg egy Gorochovszky nevű szovjet százados által tervezett obeliszket állítottak fel 1945 májusában. Ezt 1970-ben lebontották és helyére Löffler Béla kasai szobrászművész katonát ábrázoló alkotása került, talapzatán az alábbi kétnyelvű felirattal:

VEČNÁ SLÁVA PADLÝM
HRDINOM V BOJI
ZA SLOBODU A NEZÁVISLOSŤ
NAŠEJ VLASTI
1945

ÖRÖK DICSŐSÉG HAZÁNK
FELSZABADULÁSÁÉRT ÉS
A FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT
HARCBA ELESETT HŐSÖKNEK
1945

A csehszlovákiai magyarok legnagyobb, Csemadok által szervezett országos rendezvénye, a Gombaszögi Országos Kulturális Ünnepegy alkalmából a program részeként a kormány- és pártdelegáció tagjai a Csemadok funkcionáriusaival, illetve a járási párt- és állami szervek képviselői ezt a szobrot koszorúzták meg mindaddig, amíg az 1980-as évek elején el nem készült Rozsnyón a felszabadítók emlékműve.

Szlovákiában az egyik legmonumentálisabb szovjet hősi emlékmű-komplexumot 6700 elesett szovjet katona emlékére Pozsonyban, a város fölötti domboldalon, a Slavínon állították föl. A Slavínra a kitűnő földrajzi elhelyezkedése miatt esett a választás, egyrészt a város bizonyos pontjairól is látni lehet, másrészt nagyon szép kilátás nyílik róla Pozsonyra. Az emlékműre a pályázatot még 1946-ban kiírták, azonban különböző okokból csak 1957-ben fogadták azt el. Felavatására 1960-ban, a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából került sor, s a Szlovák Nemzeti Tanács 1961-ben műemlékké nyilvánította. Az emlékműállítással kapcsolatban különféle javaslatokat, ötleteket közöltek a korabeli lapokban, többek közt a Csemadok kulturális lapjában, a *Fáklya* egyik 1955-ös számában is hozzászóltak ehhez a témához:

„...Az 1953-as év tavaszán kiírt pályázat feltételei körülbelül a következő alapgondolatot adták a feladat megoldásához: Szükséges, hogy a Szlavínon elhelyezendő emlékmű művészi módon fejezze ki hazánknak a hősi szovjet hadsereg által történt felszabadítását. Fontos, hogy a kompozíció állandóan emlékeztessen mind a kortársainkat, mind az elkövetkező nemzedéket a szovjet nép baráti segítségére, a szovjet hadsereg győzelmére és áldozataira. A Szovjetunió és a szovjet hadsereg iránti hála legyen a művészi gondolat vezérfonala. A feladatot művészileg úgy kell megoldania, hogy dolgozóink ezen a helyen hazánk új élete kezdetének kézzelfogható bizonyítékát kapják és erőt meríthessenek belőle korunk örömteli építő munkájához (...) Egyik pályázó sem foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a Szlavínon lévő emlékművet a szemlélő számára a város jellegzetes sziluettjével összekapcsolja. A főfeljárat a pályázók szerint a déli oldalra van tervezve, míg a főmotívum ezzel szemben, a feljárat meghosszabbított tengelyének végére. Ennek a megoldásnak a következtében az érkező háttal áll a városnak és az emlékmű számára a háttér az északon vízszintesen elhúzó hegylánc alkotja. Ez a kép túl általános ahhoz, hogy valaha is bratislavai jellegzetességé válhasson. Az emlékmű jelentősége azonban megkívánja azt, hogy a szemlélő képzeletében formája összeolvadjon Bratislava jellegzetes képé-

*vel. Példaként fölhívhatjuk a figyelmet a Lenin-mauzóleumra a moszkvai Vörös téren. Az előbb mon-
dott kívánalmakhoz szükséges, hogy a mű formája lapidáris, könnyen fölfogható és emlékezetbe vés-
hető legyen, továbbá pedig, hogy a szemlélők látóhatárában mindig együtt jelenjen meg a város jel-
legzetes vonásaival. Ez a beállítás biztosítja az emlékmű és a város fogalmának gondolatbeli társulá-
sát. (Ha majd Bratislavára gondol, tudatában a vár és a dóm által rögzített jellegzetes kép jelenik meg.
Szükséges, hogy a jövőben a szalvini emlékmű is hozzákapcsolódjon ehhez a formacsoportulathoz.)
Mindezek a kívánalmak elérhetők lehetnének abban az esetben, ha a főfeljárt az északi oldalról, a
kálvária felől lenne kiképezve, és a főmotívum ezzel szemben, a már tárgyalt helyen, a tömegsírok súly-
pontjában lenne elhelyezve. Ebben az esetben a Szlávínra érkezők tekintete az emlékmű szemlélése
közben a város felé orientálódna és Bratislava jellegzetes profilja, - a várral, dómmal és a Dunával, -
kedvező háttérként és organikus kiegészítésként szerepelne a műemlék képében.”²⁷¹*

A Slavínon a szocializmus időszakában a pozsonyiakon kívül több vidéki iskola (köztük számos ma-
gyar tanítási nyelvű) rendezte meg a szikra, illetve a pionírvatásokat,²⁷² a sajtóban is gyakran tudósí-
tottak ezekről a rendezvényekről.

Szlovákia második legnagyobb városában, Kassán, a szovjet katonák emlékművét a róluk elnevezett
Felszabadítók terén 1945. július elsején állították fel. A városban ugyan nem folytak harcok, de itt
temették el a környéken elesett katonákat. A több elemből álló emlékművön (Bauer, 2008, 90)²⁷³ elhe-
lyezett 4 orosz és 4 szlovák nyelvű emléktábla feliratainak magyar fordítása:

*Dicsőség a Vörös hadseregnek, Csehszlovákia felszabadítójának a német fasiszta megszállók járma alól.
Dicsőség a nagy honvédő háború hőseinek! Dicsőség az orosz fegyvereknek. Felszabadítóinknak, a
híres Vörös hadseregnek a város polgárai. Kassa 1945.
Örök dicsőség a szabadságért és a Szovjetunió függetlenségéért folyó harcban elesett hősöknek.*

A Felszabadítók terén 1948. augusztus 28-án, a szlovák nemzeti felkelés negyedik évfordulójának elő-
estéjén helyezték el az alapkövet, és 1949-ben avatták fel a csehszlovák katonák és a partizánok emlék-
művét is (Bauer 2008, 91).

A Garam mentén nagyon súlyos harcok voltak, amelyek rengeteg áldozatot követeltek, így ezen a vidé-
ken az átlagosnál sokkal magasabb a háborús emlékművek száma, illetve a más vidékekhez viszonyítva
itt számosabb az erdőkben, s a települések határában eltemetettek nyughelyét jelölő sírjel, kereszt.
Párkányban a városban és környékén elesett 6000 szovjet katonának egy hatalmas emlékművet állítottak,
Zsitvató és Dunaradvány között pedig a Duna partján áll a felszabadító tengerészek emlékműve. Egy par-
kot is kialakítottak, itt zajlottak egykor a nagyszabású felszabadulási ünnepségek, de más, az akkori rend-
szer szempontjából fontos politikai rendezvények alkalmával is megkoszorúzták. Az emlékműnél napja-
inkig is tartanak megemlékezéseket, 2010-ben a felszabadulás 65. évfordulója alkalmával koszorúzták
meg. Komáromban is felavatták a felszabadító szovjet tengerész szobrát a város felszabadulásának 20.
évfordulója alkalmából, ennél is rendszeresen megemlékeznek a felszabadulás évfordulóin.²⁷⁴

Az emléktáblák közül kiemelhetjük a komáromi Duna-híd északi hídfőjén 1955-ben felavatott két-
nyelvű emléktáblát, amelynek felirata a hála kifejezése mellett arra is utalt, hogy a hidat ekkor a
Felszabadítás hídjának nevezték el. A táblát az 1990-es évek második felében távolították el, a szögek
helye még mindig jól látható. A téglalap alakú fémtáblán a következő felirat állt:

*MOST OSLOBODENIA
POSTAVENÝ ODUŠEVNENOU PRÁCOU ROBOTNÍKOV A
TECHNIKOV NÁRODNÉHO PODNIKU DOPRASTAV-U*

271 Jankovich Imre: Hozzászólás a bratislavai szovjet hadsereg emlékmű kérdéséhez. *Fáklya* 5, 1955/3, 41. p.

272 Ez általános szokásnak számított országszerte, a kisebb településeken a helyi emlékműnél gyakorolták, vagy pedig elutaztak egy
jelentősebb felszabadulási emlékjelhez.

273 Az emlékmű központi részét alkotó két emlékoszlop két oldalán 7-7 szimbolikus síremléket állítottak, amelyeken a szovjet hadsereg
17 katonájának a neve és rangja szerepel (Bauer 2008, 91).

274 A szobor Ľudmila Cvengešová alkotása (Mácza 1985, 51).

*NA MIESTE, KDE PRED 10 ROKMI VKROČIL HRDINSKÝ
VOJAK OSLOBODITELSKEJ SOVIETSKEJ ARMÁDY DO
KOMÁRNA, ABY TOTO STARÉ MESTO NAVŽDY ZBAVIL
ÚTLAKU A VYKORISŤOVANIA KAPITALIZMU.*

*FELSZABADÍTÁS HÍDJÁ
FELÉPÍTVE A DOPRASTAV NEMZETI VÁLALLAT
MUNKÁSAI ÉS TECHNIKUSAI LELKES MUNKÁJÁVAL
AZON A HELYEN, AHOL 10 ÉVVEL EZEELŐTT ELŐSZÖR
LÉPETT KOMÁROMBA A FELSZABADÍTÓ SZOVJET
HADSEREG HŐS KATONÁJA HOGY ÖREG VÁROSUNKAT
ÖRÖKRE FELSZABADÍTSA A KAPITALISTA ELNYOMÁS
ÉS KIZSÁKMÁNYOLÁS ALÓL.
KOMÁRNO 27. XI. 1955.*

3.5.1. Harci eszközök mint háborús emlékjelek

Két harci eszköz: a tank és az ágyú háborús emlékjelként való felhasználása 1945 után az egész országban nagyon elterjedt volt, s a magyarlakta területen is számos ilyet állítottak. Ez a gyakorlat nem számított újdonságnak, ugyanis rendelkezünk korábbi adatokkal is hasonló emlékjelek állításáról. Érsekújvárbán a honvédlaktanyában például 1942-ben lepleztek le egy szovjetektől zsákmányolt aknavetőt.²⁷⁵ Az 1945-öt követő időszakban több emlékhelyet hoztak létre a Garam és Duna mentén, ahol 1945-ben nagyon heves harcok folytak. Kéménd határában egy jól belátható domboldalon monumentális emlékhelyet létesítettek a harcok emlékére, ide egy tankot helyeztek el, amely ma is a helyén áll.²⁷⁶ Szintén a Garam menti harcokhoz kapcsolódik Garamkálna – részben magyarlakta település – egy talapzatra felállított tank emlékműve.

Az ágyúk és aknavető háborús emlékjelként állítása gyakoribb volt, mint a tanké, s néhány ezek közül ma is az eredeti helyén látható. A Kassához közeli Bódvavendégiben csak a közelmúltban távolították el, s helyén egy másik háborús emlékművet avattak. A gömöri Tornalján szokatlan módon alakult az ágyú sorsa. Az 1945-ben felavatott felszabadítók emlékművét az egykori országzászló helyére állították. A rendszerváltás után, 1991-ben eltávolították, azonban 2007-ben a helyi szlovákok kezdeményezésére visszakérült eredeti helyére, s ma is ott található (Pusko 2007, 133–142). Dunajánosházán ugyancsak a mai napig eredeti helyén látható a háborús emlékműként felállított ágyú.

Szlovákiában a szovjet felszabadítók hősi emlékművei mellett a szlovák nemzeti felkeléshez kapcsolódó emlékművek száma a legmagasabb, miközben persze ezek száma a magyarok lakta vidékeken sokkal csekélyebb mint északon.

A magyarlakta településeken is megtalálhatók a fasizmus áldozatainak, illetve az antifasiszta ellenállók emlékjelei. Ezek között azonban a rendszerváltás előtt egy sem volt, amelyet az elhurcolt, majd koncentrációs táborokban elpusztított zsidó áldozatok emlékének szántak volna.²⁷⁷ A magyarlakta vidékeken több magyar antifasiszta ellenálló emlékét is megörökítették, Kassán például a fiatal Schönherz Zoltánét, Komáromban pedig a buchenwaldi koncentrációs táborban meggyilkolt Steiner Gáborét.

Kassán 1972-ben, Schönherz Zoltán halálának 30. évfordulója alkalmából a Štúr utcában kivégzése napján, október 9-én lepleztek le egy kétnyelvű bronz emléktáblát az őt ábrázoló domborművel.²⁷⁸ Magyar nyelvű felirata:

275 Nagyfalussy István: Méltó kegyelettel ünnepelték meg városunkban a Hősök napját. *Érsekújvár és Vidéke*, 1942. június 6., 2. p.

276 Az emlékműhöz vezető út mellett álló képoszlopot vallási jellege miatt a hatóságok az emlékhely építése során le akarták romboltatni, azonban egyetlen munkás sem vállalkozott erre a feladatra. A helyi szájhagyomány szerint az emlékmű hivatalos avatásakor vörös drapériával takarták be, hogy senkinek se szúrjon szemet. A képoszlopot a közelmúltban újították fel (L. Juhász 2007a, 90).

277 A zsidó mártírok emlékét őrző, a túlélők által ebben az időszakban készített és temetőben, illetve a zsinagógákban elhelyezett emlékjelekkel, valamint az 1989 után köztéren felállított emlékművekkel egy külön fejezetben foglalkozom.

278 Az emléktábla Lüdovít Goga szobrászművész alkotása (Bauer 2008, 67).

*EBBEN A HÁZBAN ÉLT
SCHÖNHERZ ZOLTÁN
A KOMMUNISTA MOZGALOM ÖNFELÁLDOZÓ
SZERVEZŐJE ÉS A FASIZMUS
ELLENI KÜZDELEM ÉLHARCOSA
1942. X. 9-ÉN BUDAPESTEN KIVÉGEZTÉK*

A kassai magyar Ipari Szakközépiskola 1983-ban felvette Schönherz Zoltán²⁷⁹ nevét, s ebből az alkalomból az iskola bejáratánál egy kétnyelvű emléktáblát²⁸⁰ is elhelyezték, amelynek magyar nyelvű felirata:

*AZ ISKOLA VÁROSUNK SZÜLÖTTÉNEK
A KIEMELKEDŐ KOMMUNISTA
FORRADALMÁRNAK,
SCHÖNHERZ ZOLTÁNNAK
NEVÉT VISELI, AKIT A FASISZTÁK
1942. OKTÓBER 9-ÉN KIVÉGEZTEK*

Az emléktáblát 1989 után eltávolították, s az iskola raktárába került (Bauer 2008, 67).

Steiner Gábor mellszobrát, Bártfay Tibor szobrászművész alkotását 1980. május 15-én avatták fel Komáromban, a mai Széna téren, amelyet akkor Marx Károly térnek neveztek. 1989 után eltávolították, de a talapzat ma is ott áll. Az egykor Steiner Gábor nevét viselő Komáromi Hajógyár bejáratánál a mai napig megvan az 1961-ben felavatott emléktábla:

*GÁBOR STEINER
ZAKLADATEĽ MIESTNEJ ORGANIZÁCIE KŠČ
A POSLANEC NARODIL SA 9.IX. 1887 V KOMÁRNE
ZAHYNUL V BUCHENWALDE 8. X. 1942*

*STEINER GÁBOR
A CSKP HELYI SZERVEZETÉNEK MEGALAPÍTÓJA
KÉPVISELŐ SZÜLETETT 1887. IX.9. KOMÁRNÓBAN
MÁRTIRHALÁLT HALT BUCHENWALDBAN
1942. X. 8-ÁN*

Nagybalogon az iskola falán helyezték el a fasizmus áldozatainak emléktábláját az alábbi kétnyelvű felirattal:

*SVOJ ŽIVOT OBETOVALI ZA LEPŠIU BUDÚCNOSŤ
ÉLETÜKET EGY JOBB JÖVŐÉRT ÁLDOZTÁK
ŠTEFAN DOBI 1908–1944
JÁN HOGYÁK 1893–1944
VOJTECH TINELLI 1885–1945
NA PAMIATKU SÚDRUHOV ODVLEČENÝCH
A ZAVRAŽDENÝCH FAŠISTAMI
A FASISZTÁK ÁLTAL ELHURCOLT ÉS MEGGYILKOLT
ELVTÁRSÁK EMLÉKÉRE²⁸¹*

²⁷⁹ Schönherz Zoltán Kassán született 1905-ben, egyetemista korában lett a munkásmozgalom tagja, 1938 után illegalitásba vonult, bekapcsolódott a háborúellenes mozgalomba, többek közt az illegális *Szabad Nép* című lapot is szerkesztette. 1942-ben letartóztatták és október 9-én kivégezték.

²⁸⁰ Alkotója Löffler Béla kassai szobrászművész volt, s ő készítette az iskolában 1972-ben leleplezett Schönherz-mellszobrot is, amit a mártírról elnevezett emlékszobában helyeztek el. A szobát 1989 után likvidálták, s a szobrot a Löffler Múzeumba vitték (Bauer 2008, 67).

²⁸¹ A három mártírra vonatkozóan az alábbiakat olvashatjuk Koós István kötetében: „A német megszállók és kiszolgálóik hatalmaskodását kis falunk lakói is megtapasztalták. A német Gestapó és a magyar nyilasok szűrés tekintetű egyenruhásai aprólékosan átvizsgálták a falu. Bementek a lakásokba, kikérdezték az embereket, megfenyegették az előjáróságot és a legkisebb gyanú esetén lecsaptak. A falu három köztisztviselőnek örvendő polgárát is letartóztatták, kommunistának nyilvánítva őket. A váratlan gyors intézkedés meglepte őket. Ellenállás nélkül követték az egyenruhások utasításait. Családjuktól sem búcsúzhattak el. Elnyelte őket a nagy ismeretlen, valahol Ausztriában egy koncentrációs tábor, ahonnan már nem volt visszatérés. Az alapiskola falán emléktábla őrzi nevüket...” (Koós 2006, 43).

A közhiedelemmel ellentétben a falvakban ebben az időszakban – elsősorban a felszabadulás utáni 1-2 évtizedben, de még később is – viszonylag sok háborús emlékjelet állítottak az elesetteknek. Ezek formai szempontból többé-kevésbé megegyeztek a korábbiakkal, s voltak köztük valláshoz kötődőek is, elsősorban keresztetek.²⁸² Hogy még 1948 után, a kommunista hatalomátvételt követően is sor kerülhetett erre, az akkor még kevésbé szigorú szabályozásnak tulajdoníthatjuk, s természetesen a helyi vezetők jóindulata is sokat számított. Temetőben, köztereken egyaránt létesítettek emlékművet, a templomokban pedig emléktáblákat. Figyelemre méltó, hogy nem csupán a temetői és a templomi, hanem a köztéri világháborús emlékjelek feliratai is szinte kizárólag magyar nyelvűek voltak. Néhány példa ebből az időszakból:

A Garam menti Kéménden – amelynek határában a fentebb már említett monumentális emlékkomplexum létesült – 1953-ban, Sztálin halálának évében avatták fel az első és a második világháború áldozatainak közös köztéri emlékművét. Egy kerámiából készült turulszobrot is terveztek a tetején elhelyezni, azonban ezt a hatóságok nem engedélyezték (Szttyahula 2008, 47). Az emlékmű oldalán fehér márványtáblákon olvasható az áldozatok névsora, a főoldalon pedig egy családot ábrázoló dombormű látható. Az emlékmű érdekessége, hogy az egykori országzászló talapzatára építették.²⁸³

Búcsón, ugyancsak 1953-ban, egyházi szertartás keretében avatták fel a háborús emlékművet a helyi református temetőben. Állítását Horváth Zsigmond helyi református lelkész kezdeményezte. Külön érdekessége, hogy az emlékmű fő motívuma a kard, s nagy hasonlóságot mutat az 1916-ban megjelent, háborús emlékjelek terveit tartalmazó albumban²⁸⁴ szereplő emlékműtervezettel. Az emlékmű főoldalán három emléktábla található, a középsőn a következő felirattal:

VILÁGHÁBORÚ
ÁLDOZATAINAK:
SZERETTEINKNEK
EMLÉKÜL
1953

Az emlékmű két oldalán elhelyezett fekete márványtáblák felső részében egy-egy bibliai idézet szerepel, ezek alatt pedig az elesettek névsora olvasható. A jobb oldali táblán szereplő bibliai idézet:

„MONDOM ÉSZAKNAK: ADD MEG,
ÉS DÉLNEK: NE TARTSD VISSZA,
HOZD MEG AZ ÉN FIAMAT MESSZÜNNEN A FÖLDNEK VÉGÉRŐL
AHOVÁ SZÉTSZÓRÓDTAK A FELHŐNEK S BORÚNAK NAPJÁN
EZT MONDJA AZ ÚR ISTEN:
AZ ELVESZETTET MEGKERESEM, S AZ ELÜZÖTTET VISSZAHOZOM,
A MEGTÖRÖTTET KÖTÖZGETEM, S A BETEGET ERŐSÍTEM”
Esaías-Ezékiel

A bal oldali táblán olvasható bibliai idézet:

„MINDEN TEST FŰ,
ÉS MINDEN SZÉPSÉGE, MINT A MEZŐ VIRÁGA!
MEGSZÁRADT A FŰ, ELHULLT A VIRÁGA,
DE ISTENÜNK BESZÉDE MINDÖRÖKRE MEGMARADT:
ÉN VAGYOK A FELTÁMADÁS ÉS A LÉLEK:
KI HISZ ÉN BENNEM, HA MEGHAL IS, ÉL!”
Esaías-János evangéliuma

282 A szakrális kisémlékek kategóriájába sorolható háborús emlékjeleket a későbbiekben egy külön fejezetben tárgyalom.

283 Az emlékmű felavatása alkalmával 3 vallásos hangvételű alkalmi költemény is elhangzott, amelyet Cséfalvay József helyi esperes írt, ezeket a Mellékletben közlöm.

284 *Isten kardja. Hősök emléke.* Budapest: Singer és Wolfner 1916.

Az emlékmű hátulján is található két emléktábla, amelyek a második világháború civil áldozatainak névsorát tartalmazzák. Mindkettő felső részében ugyanaz a bibliai idézet áll:

„ÉN URAM ISTENEM, SZABADÍTÁSOM EREJE
FEDEZD BE FEJEMET A HÁBORÚ NAPJÁN”
140-IK ZSOLTÁR.

A csallóközi Lakszakállason 1965-ben avatták fel a második világháborús emlékművet a református és a katolikus templom között, amely egyben a szomszédos Szilas település elesett katonáinak is emléket állít. Felső részében egy löveg is be volt építve, amely azonban ma már nincs meg.²⁸⁵ Az állítató a Vöröskereszt helyi szervezete volt:

EMELTETTÉK
A LAKSZAKÁLOSI VÖRÖSKERESZT
A II. VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT
LAKSZAKÁLOSI ÉS SZILASI
HARCOSOK EMLÉKÉRE
1965-BEN

A Galánta melletti Taksonyfalván a második világháború 73 helybeli áldozatának névsorát tartalmazó fekete márványtáblát 1984-ben leplezték le a templom felszentelésének kétszázadik évfordulóján.

Ipolynyéken furcsán alakult a második világháborús emlékmű sorsa. A településen elesett szovjet kapitány emlékére 1952-ben avatták fel egy szovjet katona mellszobrát, amelyet az első világháborús emlékmű közepére helyeztek el a következő orosz nyelvű felirattal: „*Szlava gerojam krasznoarmencam*” [Dicsőség a vörös hadsereg hőseinek].²⁸⁶ A településen ugyanekkor szerették volna felállítani a második világháborúban elesett helyiek, egyébként akkorra már elkészült emlékművét, a hatóság azonban nem engedélyezte, hogy az eredetileg tervezett helyre kerüljön. Dombi Ferenc szentszéki tanácsos aztán a katolikus templom kertjének északi részén adott helyet az emlékműnek, amelyre a következő felirat került:

*Amikor majd vége lesz a háborúnak,
A katonák lábánál piros rózsák nyílnak.
De akkor nem leszünk az élők sorában
Életünket bevégeztük idegen országban.
Nem volt ékes temetésünk,
Csak egy korhadt fakeresztünk,
És most a mi gyászos név emlékün.*

(Korcsog 2005, 71)

Vághosszúfalun 1972. november 1-jén avatták fel a második világháború áldozatainak névsorát tartalmazó emléktáblát a korábbi, első világháborús emlékművön. Figyelmet érdemel a csallóközarányosi temetőben álló ugyancsak 1972-ben felavatott obelisz. A felirat tanúsága szerint ugyanis az állítatók között a hozzátartozók és a Vöröskereszt helyi szervezete mellett a katonai jellegű társadalmi szervezet, a Zvāzarm²⁸⁷ is ott volt:

AZ EMLÉKMŰVET A HOZZÁTARTOZÓK,
ZVĀZARM ÉS A VÖRÖSKERESZT
SZERVEZETEK EMELTETTÉK
1975.

285 Több kisalföldi világháborús emlékművön található (sokszor stilizált) löveg. Izsán például az emlékmű négy sarkán helyeztek el egyet-egyet.

286 A szovjet kapitányt a településen temették el, azonban holttestét később exhumálták és a zólyomi katonai temetőbe szállították.

287 Zvāz pre spoluprácu s armádou. A hadsereggel való együttműködést szolgáló honvédelmi-társadalmi szervezetet a honvédelemre vonatkozó 92/1951. sz. törvény értelmében 1951-ben hozták létre, s 1989-ben szüntették meg.

A magyar települések háború előtt készült emlékműveiről eltávolították a nemzeti és irredenta jelképeket (turul, Szent Korona, koronás magyar címer stb.) és néhány esetben a feliratot is. Sokszor maguk a helyiek szerelték le ezeket és helyezték biztonságba. A második világháború után egy mátyusföldi településen, Vágán az akkori plébános, Andrásfay Ödön az 1941-ben állított emlékmű talapzatán álló Hungária-szobrot a templomba vitette, az emlékművön szerelő másik két nemzeti szimbólumot, a magyar címet és a turult pedig a kertben rejtették el.

Több további emlékművet is eltávolítottak, például a szenci és a lévai emlékművet, a komáromi 12. gyalogezred emlékművét stb. Furcsamód viszont néhány esetben az 1989-es rendszerváltásig helyén maradt egy-egy magyar nemzeti jelkép, mint pl. a csenkei háborús emlékmű tetején elhelyezett kitárt szárnyú turul.

Arra is volt példa, hogy valamelyik túlbuzgó szlovák nacionalista rongálta meg az emlékművet. A mátyusföldi Alsószeliben az evangélikus templom mellett álló, s az evangélikus áldozatok névsorát tartalmazó első világháborús emlékműről a felirat egy részét távolították el. Az esetet a községi krónikában is megörökítették:

Az ágostai hitvallású evangélikus gyülekezet temploma előtt van az első világháború áldozatainak hősi emlékműve, amely Ferencz János losonci szobrászművész munkája. Az emlékmű térdelő honvédot ábrázol, egyik kezében zászlóval, a másikkal pedig eltört karddal. Az emlékmű feliratát: Halálotok hatalmas áldozat, felejteti titeket örök kárhozat. A felszabadulás utáni túlkapások és magyarüldözések idején eltávolították az emlékműről. Az emlékművön csak az evangélikus hősök neve szerepel. A hősi halált halt alsószeli polgárok neve a következő: [itt a teljes névsor következik. L.J.I. megj.]²⁸⁸

A gömöri Osgyánban, illetve a Losonci járásbeli Kalondán ugyanolyan emlékművet állítottak, mint Alsószeliben.

Rozsnyó főterén a felszabadító szovjet hadsereg emlékét megörökítő alkotást – egy szovjet katonát és bányászcsaládot ábrázoló szoborcsoporthoz – az 1972-ben eltávolított gróf Andrássy Dénesné, 1905-ben közadakozásból emelt, szobra helyére állították.²⁸⁹ A kommunista időszakban a háborús megemlékezések és a hivatalos koszorúzások ennél az új emlékműnél zajlottak, egészen 1993-ig az eredeti szobor visszahelyezéséig. A partizánok, s más kommunista ellenállók emlékének megörökítésére ugyancsak nagy gondot fordítottak az illetékesek. Rozsnyó főterén egy szobor Róth Ernő, helyi magyar partizán emlékét őrzi, melyet a szlovák nemzeti felkelés tizenötödik évfordulójára avatták fel, 1959-ben.²⁹⁰ Számtalan példát hozhatunk Dél-Szlovákia különféle településeiről. A Nyitrához közeli Vicsápapátiban a szlovák nemzeti felkelésben elesett három partizán számára készült egy emlékmű, amelyet az ötvenes évek elején avattak fel. Komáromban az antifasiszta ellenállás áldozatainak emlékére 1971-ben avatták fel *A mártírok emlékművét*, Emil Venkov szobrászművész alkotását. Ezen a forradalmi munkásmozgalom és az antifasiszta ellenállás fasiszták által kivégzett 34 résztvevőjének neve is olvasható. Diószegen egy Hamburgban lezuhant repülőpilóta emlékét kétnyelvű emléktábla őrzi:

*Jan Miklošek
1.2.1916, Diószeg – 15.9.1941, Lingen (Ems)
Na pamiatku hrdinu II. svetovej vojny,
plukovníka v. v. in memoriam,
letca 311. československej bombardovacej
Perute RAF, ktorý padol pri nálete
na Hamburg.*

*II. világháborús hős emlékére,
a RAF 311. csehszlovák bombázószázad
pilótája, post mortem ezredes,
gépe Hamburg bombázásakor zuhant le.*

²⁸⁸ Alsószeli községi krónika, 10–11. p.

²⁸⁹ Andrássy Dénesné (1838–1902) a szegények jótevője volt, a környékbeli halála után ezért emeltek hálából neki szobrot.

²⁹⁰ A rozsnyói háborús emlékjelek és az ezekhez kapcsolódó ritusok részletes bemutatását lásd a Mellékletben!

A szovjet felszabadító szobra Pelsősön. Löffler Béla alkotása (L. Juhász Ilona felv. 2010)

Koszorúzás a Csemadok gombaszögi Országos Kulturális Ünnepele alkalmával a pelsőci szovjet felszabadító emlékművénél (Bibliotheca Hungarica fényképtára 8622. sz.)

A szovjet emlékmű az ágyúval Tornalján (L. Juhász Ilona felv. 2010)

Széchenyi György és Anton Bernolák szobra Érsekújvár központjában; a pártállam idején állított alkotást elviszik

Győzelem helyett érsek és tudós

Érsekújvár. Múlt héten darukkal helyezték fel alapzatára Széchenyi György néhai esztergomi érsek szobrát, tegnap az Anton Bernolák katolikus lelkipásztort, szlovák nyelvtudóst ábrázoló alkotás is új helyére került.

SZÁZ ILDIKÓ

„Az egykori Érsekújvári erőd kapukereze ma Komáromban található. Az Érsekújvár főterén felállított Széchenyi-szobor felett ível ennek a kapunak a másolata. A Széchenyi György-szobor közelében áll már a jeles nyelvújítót, Anton Bernolákot mintázó alkotás. A Győzelem szobrát a napokban távolítjuk el a városháza elől” – tájékoztatott Gejza Fischinger polgármester.

A Széchenyi-szobor annak az emlékére készült, hogy az érsek

1691-ben kiváltságlevelével városi rangra emelte Érsekújvárt. A 16 tonnás alkotást Szilágyi Tibor szobrász kínai gránitból, egy korabeli rézkarc alapján mintázta meg. Juraj Meliš Győzelem című szobrát a város visszajuttatja a Pozsonyban élő művésznak, aki már régóta szeretné elhelyezni az otthona mellett található parkban az egykor diplomamunkaként készült alkotást. Anton Bernolák szobrát a róla elnevezett parkból hozzák át. A városháza előtti térről eltávolítják Kassák Lajos mellszobrát, amely a művészeti galériába kerül. „A várost ért bombázások miatt nem sok műemlék és régi épület maradt. A központot olyan személyiségek szobrai díszítik majd, akik életükkel, alkotásaikkal fegybitették a város hírnevét” – mondta Fischinger.

(Vasárnap 11 órakor a Széchenyi György Baráti Klub az egyelőre a Ferenc-rendi kolostor falán lévő Széchenyi György-emléktáblát koszorúzza meg.)

A Győzelem Pozsonyba „költözik”

(Csuport István felvétele)

Új Szó 2005. október 28., 5.

Bár az országos átlagnál sokkal kevesebbet, de a kutatott terület több településén állítottak emlékművet a szlovák nemzeti felkelés emlékére. Ezek általában valamelyik kerek évfordulóhoz kötődtek. Többek közt Komáromban áll egy ilyen emlékmű, amelyet a felkelés huszonötödik évfordulója alkalmából emeltek a kikötő területén.

Tovább is folytathatnám a különböző példák, variánsok felsorolásával, ám a tendenciák érzékeltetéséhez ennyi is elég. Összegzésképpen megállapítható, hogy a szocializmus több mint négy évtizede alatt a felszabadító szovjet és csehszlovák hadsereg, szlovák nemzeti felkelés, valamint az antifasiszta harcosok emlékére állított, hivatalosan is szorgalmazott emlékműveken túl a magyarul lakta településeken a közhiedelemmel ellentétben aránylag sok emlékművet állítottak helyi kezdeményezés eredményeként és a település lakóinak költségén a magyar honvédség kötelékében harcoló elesetteknek is. Különös figyelmet érdemel a tény, hogy ezek feliratai szinte kizárólag magyar nyelvűek, s az emlékjelek között nagyon sok a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható, elsősorban a római katolikus valláshoz kötődő objektum.

3.5.2. Felszabadulási emléktáblák

A második világháborút követően államilag szorgalmazták, hogy a települések emléktáblákkal örökítsék meg felszabadításuk időpontját és a fasiszmus fölötti győzelmet, ezzel fejezve ki hálájukat a felszabadító szovjet hadseregnek. Alig akadt olyan település, ahol ne avattak volna ilyen táblát valamelyik fontos középületen, jól látható helyen. Általában a helyi nemzeti bizottság²⁹¹ épületén helyezték el, de arra is van példa, hogy a kultúrházra vagy pedig más középületre került, amennyiben ezek az objektumok valamilyen szempontból jobban megfeleltek a célnak. Akadnak olyan települések is, ahol külön emlékművet emeltek, s ezen helyezték el az emléktáblát is. Felavatásuk a felszabadulás különböző

²⁹¹ Szlovákul: miestny národný výbor; ma a polgármesteri hivatal vagy a községháza kifejezés használatos.

kerek évfordulói alkalmával történt, s ha járásonként bizonyos részletekben el is tért a felirat szövege, a szovjet hadsereg iránt hála kifejezése és az adott település felszabadításának pontos dátuma – ritka kivétellel – mindig szerepelt rajtuk. A Rozsnyói járás településein található valamennyi emléktáblára például az alábbi szlovák nyelvű szöveg került:

*OBEC BOLA OSLOBODENÁ
SLÁVNOU SOVIETSKOU ARMÁDOU
[a település felszabadításának pontos dátuma]
VEČNÁ VĎAKA OSLOBODITEĽOM²⁹²*

A csallóközi Nyárasdon a kultúrház falán elhelyezett emléktábla arra is emlékezteti az utókort, hogy milyen alkalomból avatták fel:

*Česť a sláva Sovietskej armáde za oslobodenie obce Topoľníky
dňa 1. apríla 1945. Z príležitosti 30. výročia oslobodenia.
Köszönet és hála a Szovjet Hadseregnek Topoľníky felszabadításáért
1945. IV 1-jén, felszabadulásunk 30. évfordulója alkalmából.*

A táblák szövege abban az esetben is módosult, ha az adott település valamilyen szempontból fontosabb szerepet töltött be a felszabadító harcok során. Sok esetben kizárólag szlovák nyelvű felirat szerepelt rajtuk. Az Érsekújvár melletti Udvardon a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából felavatott, a községháza falán elhelyezett táblára vésett felirat kétnyelvű, de a szlovák szöveg nem teljesen egyezik a magyarral. Az utóbbi valamilyen okból ugyanis nem tartalmazza a szlovák felirat utolsó sorát, amely arra utal, hogy 1945 áprilisában Malinovszkij vezérkara a településen székelt:

*Na večnú slávu SOVIETSKEJ ARMÁDY, ktorá
pred 25 rokmi oslobodila našu obec
od fašistických okupantov,
vojakmi maršala MALINOVKÉHO ktorého
generálny štáb sídlil v našej obci v apríli 1945.*

*A dicső SZOVJET HADSEREG emlékére
amely MALINOVSKIJ marsall vezetése alatt
1945. március 22-én felszabadította községünket
a fasiszta megszállás alól.*

Érsekújvárban a Fötér egyik épületén a város felszabadításának 25. évfordulóján kétnyelvű táblát helyeztek el a következő felirattal:

*SLÁVA HRDINSKEJ SOVIETSKEJ ARMÁDE
OSLOBODITEĽKE MESTA NOVÉ ZÁMKY
DICSŐSÉG A HŐS SZOVJET HADSEREGNEK
VÁROSUNK FELSZABADÍTÓJÁNAK
1945 – 1970*

Több, az Érsekújvári járás délkeleti részében, illetve a Lévai járásban található magyarlakta településen a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából egyforma fehér márványtáblát helyeztek el, ezek szövege a település neve és a felszabadulás dátumában tér csak el, valamint abban, hogy a még 1944-ben felszabadított településeken 1969-ben leplezték le a táblákat, s ezeken feltüntették Malinovszkij marsall nevét is. Megjegyzem, hogy valamennyi táblán a települések nevének kizárólag a szlovák változata szerepel a magyar szövegben is, ugyanis ebben az időszakban hivatalosan nem lehetett használni a települések történeti magyar megnevezését. A köhídgymartai emléktábla felirata:

²⁹² Magyar fordítása: „A községet a dicső szovjet hadsereg szabadította fel [pontos dátum]. Örök hála felszabadítóinknak.” (L. J. I. ford.)

NA PAMIATKU OSLOBODENIA OBCE
 SOVIETSKOU ARMÁDOU
 28. marca 1945
 KÖZSÉGÜNK SZOVJET HADSEREGGEL
 VALÓ FELSZABADULÁSA EMLÉKÉRE
 KAMENNÝ MOST 28. III. 1970

A lelédi emléktábla szövege:

NA PAMIATKU OSLOBODENIA OBCE
 SOVIETSKOU ARMÁDOU
 24. december 1944
 VOJSKÁ MARŠ. MALINOVSKÝ HADSEREGE
 A SZOVJET HADSEREG ÁLTAL KÖZSÉGÜNK
 FELSZABADULÁSÁNAK EMLÉKÉRE
 LELÁ, 26. XII. 1969

Ritka esetben az emléktáblát kisebb dombormű is kiegészíti, mint például Jászón, ahol a felszabadító szovjet katona alakját is megörökítették a felszabadulás 50. évfordulója alkalmából elhelyezett táblán. Az Ung vidéki Nagykaposon a szlovák nyelvű emléktáblára nem került fel a város neve, s az sem, hogy melyik évben helyezték el, viszont felirata utal a fasiszmus elleni harcra:

23. NOVEMBRA 1944
 SOVIETSKA ARMÁDA
 OSLOBODILA NAŠU OBEC
 ČEŠŤ A SLÁVA PADLÝM PROTI FAŠIZMU

Az Ipolykeszin felavatott kétnyelvű emléktáblán többek közt feltüntették a község területén elesett szovjet katonák számát is:

28. XII. 1944
 Vojská Sovietskej armády
 oslobodli Kosihy nad Ipľom.
 V bojoch padlo 12 sovietskych vojakov.
 Večná vďačka osloboditeľom !
 1944. XII. 28-án
 szabadították fel Kosihy nad Ipľom községet
 a Szovjet Hadsereg katonái.
 A harcokban 12 szovjet katona esett el.
 Örök dicsőség a felszabadítóknak!

A mátyusföldi Diószegen a felszabadulás tizedik évfordulóján felavatott egynyelvű, szlovák emléktáblán ugyancsak feltüntették az elesett 11 szovjet katona nevét, rangfokozatukkal együtt, s egyben megemlékeztek 32 ismeretlen elesett szovjet katonáról is.

Nagyon sok táblán szerepel az ötágú csillag is, illetve más motívum, mint például fegyver, katonai sisak, zászlók stb. Ahogy fentebb már említettem, néhány esetben a felszabadulási emléktábla részére emlékművet emeltek, s azon helyezték azt el. Így volt ez például Barsbaracska vagy pedig Jóka esetében is. Mindkét településen a felszabadulás 25. évfordulójára készült az emlékjel, a jókai emléktáblát azonban 1989 után fehér festékkel lemázolták, így a felirat csak nehezen olvasható:

NA POČEŠŤ HRDINSKEJ SOVIETSKEJ ARMÁDY
 KTORÁ OSLOBODILA DŇA [?] 1945
 NAŠU OBEC VĎAČNÍ OBČANIA
 A HŮSI SZOVJET HARSEREG DICSŐSÉGÉRE
 AMELY 1945. [?] -ÉN FELSZABADÍTOTTA
 KÖZSÉGÜNKET A HÁLÁS LAKOSSÁG

Rappon egy külön emlékműn helyezték el a háromnyelvű (orosz–szlovák–magyar) emléktáblát, ezen azonban nem szerepel a település felszabadulásának dátuma, s a szovjet hadsereget sem említik:

*ÖRÖK DICSŐSÉG HAZÁNK
FELSZABADÍTÁSÁÉRT ELESETT HŐSÖKNEK*

A számtalan szövegvariáció közül utolsókén még megemlítem a tornaújfalui emlékműre elhelyezett emléktáblát, mivel ezen a szovjet hadseregen kívül a további „elesett hősről” is említést tesznek, azonban a település felszabadulásának dátuma nem szerepel rajta:

*NA POČESTĚ PADLÝCH HRDINOV A 25. VÝROČIA
OSLOBODENIA OBCE SOVIETSKOU ARMÁDOU
1945 – 1970
AZ ELESETT HŐSÖK
ÉS A SZOVJET HADSEREG TISZTELETÉRE
KÖZSÉGÜNK FELSZABADULÁSÁNAK
25. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL*

A Rozsnyói járás települései közül elsőként a járás délkeleti részén, a mai magyar–szlovák határon fekvő kis falut, Kecőt szabadították fel 1944. december 12-én. Emiatt a község járási viszonylatban jelentős szerepet játszott a felszabadulási ünnepségek tekintetében, elsősorban a kerek évfordulókon. A megemlékezés és a koszorúzási ünnepség ilyenkor nem maradhatott el a településen, ezeken a járási párt- és állami szervek vezető képviselői, valamint szovjet vendégek is részt vettek. Természetesen a sajtóban is megfelelő publicitást kapott az esemény, s ennek köszönhetően az újsághírekből nemcsak a rendezvénnyel kapcsolatban tudhatunk meg számos apró részletet, hanem a település fejlődésére vonatkozóan is. A felszabadulás 35. évfordulója alkalmából (1979-ben) nagyszabású ünnepséget tartottak, amelyről az alábbi tudósítás jelent meg a járási lapban. A szöveg többek között a korabeli – hivatalosan engedélyezett – szlovákiai magyar nyelvhasználatnak is beszédes dokumentuma:

Kečovo²⁹³ - (jj) - Jellegzetes téli nap 1979 december 16-a volt az a nap, amikor egész járásunk éppen abban a községben emlékezett meg hazánk felszabadításáról, amely járásunk területén harmincöt évvel ezelőtt elsőként volt felszabadítva. Az ünnepségen résztvett az SZLKP JB küldöttsége Ing. Ján Gallo elvtárs, az SZLKP JB vezető titkárának vezetésével, mely küldöttségnek tagjai voltak Arpád Koreň elvtárs, az SZLKP JB titkára, Ing. Pavel Juhás, a rožňavai JNB elnöke, Ondrej Miškovič elvtárs, az SZSZK NF JB titkára és további elvtársak, a község polgárai becses szovjet vendégek - Nečitaljo őrnagyot és feleségét üdvözölhették.

Az ünnepségek felvonulással kezdődtek a hnb épületétől a helyi iskola épületén lévő emléktábláig, ahol járásunk képviselői koszorúkat helyeztek el. A felszabadulás ünnepségeit a helyi polgárok is kihasználták, hogy kezdeményezésüket ezen alkalomból kifelé is kinyilvánítsák. Ezért rákapcsoltak és az ünnepségek napjára olyan állapotba hozták az óvoda épületét, hogy a szalag szinbolikus [sic!] elnyírása után Ing. Ján Gallo elvtárs által használatra lehetett bocsájtani azt.

Ezután a művelődési házban folytatódtak az ünnepségek, amelyeket Lőrincz László, a kečovoi HNB titkára nyitott meg. Az ünnepi beszédet Ing. Ján Gallo elvtárs... tartotta, aki hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió fegyveres erői a II. világháború kegyetlen napjaiban saját területe felszabadításán kívül történelmi feladatok egyikét is teljesítette – az internacionalista felszabadítói feladatot a fasiszta Németország és székertolói által elnyomott országokkal szemben. A nagy győzelem alkotója a szovjet nép és szilárd vezető ereje - a kommunista párt volt. A Csehszlovákia felszabadításánál elesett 145 000 szovjet katona és az anyagi veszteségek sokasága rendkívüli áldozatkészségről tanúskodik. A csehszlovák nép ennek köszönhetően 1948-ban sikeresen betetőzhette győzelmét és szocialista országot kezdetett építeni. A jelen időszakban már a KGST fontos összetevője és a jövőben a nyersanyagstabilitást biztosító gazdasági, tudományos műszaki együttműködés mellett sikeresen haladhat

²⁹³ A települések nevét ebben az időszakban csupán a hivatalos szlovák nyelven lehetett közölni a sajtóban. Még azt sem engedélyezték, hogy a magyar megfelelőjét legalább zárójelben közöljék.

előre a fejlett szocialista társadalom építésében. A Szovjetunióknak az ez év októberében Berlinben L. I. Brezsnyev által kifejtett intenzív - hatékony békepolitikája visszaveri az imperialista köröknek, de főleg az Amerikai Egyesült Államoknak a fegyverkezésre és háborús feszültség növelésére, fokozására irányuló igyekezetét. A világbékéért folyó harc a jelen időszéri kérdéseinek egyike és ezért ezt minden józangondolkodású embernek támogatnia kellene. Járásunk dolgozói már nem egyszer pozitív állásfoglalást tanúsítottak a haladó mozgalom iránt. Ennek bizonyítéka a hatalmas előrehaladás az élet minden területén, amit az élet gyors ritmusában sokszor nem is tudatosítunk. Az azonban igaz és az is marad, hogy a 35 szabad év alatt népünk nagy dolgokra volt képes. Erre Kečovo kisközség is példa. Villamosítás, vízvezeték, művelődési otthon, vásárlóközpont, óvoda, polgárainak új családi házai szolgálnak bizonyítékul és a további fejlődés előfeltételéül. Ezek a község polgárait és funkcionáriusait dicsérő értékek és ezért a felszabadulási emlékünnepek alkalmából Kečovo községnek „A rožňavai járás fejlesztésében szerzett érdemeiért” kitüntetés volt adományozva.

Gallo elvtárs után Ing. Juhás elvtárs, a rožňavai JNB elnöke tartotta meg magyar nyelven az ünnepi beszédet, aki után Nečitaljo őrnagy köszöntötte a község polgárait. Az ünnepi légkört a helyi alapiskola tanulói, a rožňavai JMK melletti fúvószenekar, a Gem. Hórka-i Cellulóz- és Papírgyár „Sajóvölgye” énekkar és a „Gemer” együttes fellépése fokozta.²⁹⁴

A szlovák–magyar nyelvhatáron fekvő gömöri Gicén a felszabadulás 30. évfordulóján avattak emléktáblát a helyi nemzeti bizottság épületén, ez alkalomból nagyszabású ünnepséget rendezve:

1975. január 16-án múlt harminc éve, hogy a szovjet hadsereg felszabadító egységei Hucin területére léptek. Ezt a nagyon jelentős történelmi eseményt a lakosság nagyon méltóságteljesen ünnepelte meg. Az SZLKP JB és a szovjet hadsereg képviselőinek jelenlétében a HNB épületén a felszabadítók tiszteletére emléktáblát lepleztek le, melynél a pionírok és az ifjúsági szervezet tagjai álltak díszőrséget. Az emléktábla leplezése után a kultúrházban folytatódott az ünnepség. Bencs elvtárs, a SZLKP falusi szervezetének titkára, ünnepi beszédében, melyben az elmúlt évek sikereiről beszélt, főleg a lakosság odaadó és igyekvő munkáját emelte ki, akiknek nagy érdemük van a község felvirágzásában. Az ünnepségünket üdvözölte Pilian elvtárs és a hazánkban tartózkodó szovjet katonaság képviselője is. Pilian elvtárs A. Micsky, A Bencs, J. Jakab, A. Ráosztoczy és A. Baja elvtársaknak becsületbeli elismerést nyújtott át az elmúlt év folyamán a falu szállításában kifejtett munkájukért. Az ünnepi aktus után az óvodások, szikrák, pionírok és az ifjúsági szervezet tagjainak gazdag kultúrműsora következett. Az ünnepélyen egyaránt résztvett az idősebb és fiatalabb generáció, és bizony azoknak, akik átéltek a háború nehéz éveit, az öröm és a megelégedés könnyei csillogtak szemeikben. (I. Krajnáková)²⁹⁵

A Gicével szomszédos Lice emléktáblája kapcsán egy lírai hangvételű megemlékezést küldött be a rozsnyói járási lapba egy, az átlagnál jobb íráskészséggel rendelkező helyi lakos, aki átélte a községben folyó harcokat:

Gyakran járok a hnb épületébe és sokszor láttam azt a fehér márvány emléktáblát a falon, amely a község felszabadítását hirdeti, de még egyszer sem tűnt olyan szépnek, még egyszer sem volt olyan nagy hatással rám, mint most, amikor a telihold rávilágított és megcsillantak rajta a betűk. A két koszorú pedig, mintha beszélt volna hozzám. Csak álltam némán és lassan újból lejátszódott előttem a múlt, 1945. január 15-e, községünk felszabadításának napja.

Ezüstösen szórta fényét a hold a fehérén csillogó deres földre. Nagyon világos este volt, a levegő feszültséggel volt tele, afféle titkot rejtő, sejtelmes este volt. Szép lassan kúszott a hold a felhőtlen égen és kíváncsian tekingetett le a falu határába, hogy vajon mi fog történni ezen az éjszakán. Sok katonaruhás férfit látott, az egyik csapat támadásra készült, a másik védekezésre, menekülésre.

Nyolc óra lehetett, amikor hatalmas robbanás remegtette meg a sötét lehúnytszemű házak falait. Itt-ott még a tetőzet is megcsúszott s ijedében nagy robajjal lehullt a földre. Ezzel a barbár robbantással búcsúzott el a német hadsereg Lice falujából. A gyönyörű emlékműnek is beillő, római stílusban épült hidat a Murányka patak fölött, levegőbe röpítették. Utána sietős léptek zaja hallatszott és mindbe elné-

294 Az első felszabadított község. A felszabadulás 35. évfordulójáról emlékeztünk meg Kečovon. *Gömöri Hajnal*, 1979. december 21., 1. p.

295 Hucin felszabadítása. *Gömöri Hajnal*, 1975. január 30., 2. p.

mult, szinte fület sértő, ijesztő lett a csend. Csak egy géppuska hideg acélcsöve meredt halálthozó tor-kával az utcára. Meg-megcsillant rajta a holdsugár és hosszú idő elteltével kattogni kezdett.

Éjjel után a felszabadító szovjet hadsereg megközelítette községünket. Golyózápor közepette jutott a járőr a falu határába. Elérte az első házakat, de a falu utcáin még a német katonák léptei koppantak. Remegtek a csillagok a hideg éjszakában éppen úgy, mint a pincékben meghúzódó emberek. A félelem a tetőfokára hágott a közelharc hallatára. Némán, sápadtan hullt a könnye az asszonyoknak, amikor egy-egy halálra sebzett katona segélykérő kiáltását hallották. Mindegy volt milyen katona kiáltása volt, az anyák szíve belesajdult, hiszen az ő fiaik is a fronton voltak és harcoltak. A szovjet katonák nem ismertek félelmet, ha egy bajtársukat lelőtték, azonnal más állt a helyére és piros vérük sötétre festette a fehéren csillogó deres földet. Sok drága piros vér elfolyt ennek a falunak a felszabadításánál is.

(...) Nehéz napok következtek, félve, remegve gondolt az ember a jövőre, de azokban a napokban, hetekben talán nem is volt jövő, csak az a nap, az az óra, amelyben éltünk. Aztán elvonult a hadsereg, már messze üzték az ellenséget, már nem kellett félni, hogy visszajönnék, az ügyüdürgést is már csak csendes éjszakákon hallottuk. Aztán lassan, nagyon lassan felocsúdott a nép és hozzáfogott a munkához.

Eljött a tavasz, a meleg napsugár simogatóan csókolta végig a háborútól sebzett földet. A langyos szellő elfújta, a nap felszárította a föld könnyeit és a kizöldült új tavasz láttán az emberek is bizakodóbban néztek előre. Aztán jött a hír: vége a háborúnak! Örömmámorban úszott az emberiség, vége az öldöklésnek, nem folyik több vér és békében élhetünk. Felejtethetlen órákat, napokat éltünk át és kimondhatatlanul boldogok voltunk.

Új vezetőségek megválasztása, új eszmék csepegtetése az emberekbe, a szocializmus megalapozása, mindez óriási munka volt, de a szorgalmas, kemény munka meghozta gyümölcsét. Egyenlő lett az ember s mindenki saját munkájával építi szép hazánkat és alapozza meg saját életét. Nincs kizsákmányolás, nincs zsarnokoskodás, ezt hozták nekünk a hős szovjet katonák azon a holdfényes, hideg, sejtelmes haj-nalon. Akkor még nem gondoltuk, hogy 33 év elmúltával községünk ilyen szép lesz, hogy a háborús sebek begyógyulnak s bizakodóan nézhetünk a jövőbe, békésen nevelhetjük gyermekeinket. Akkor még nem gondoltuk, hogy minden kisgyermek egyformán boldog gyermekkort, az ifjúságnak tudásuk fej-lesztésében korlátlan lehetőséget, a középkorúaknak munkát, az öregeknek békés, boldog öregkorról való gondoskodást hoztak azok a lőporfüsttől feketearcú katonák... (Bányász Ida)²⁹⁶

Több településen ezek az emléktáblák töltötték be a hiányzó háborús emlékművek szerepét is, s a település felszabadítása alkalmából szervezett ünnepségek egyik fontos programpontja volt ezek megkoszorúzása. *A felszabadulásra emlékeztek* címmel a rozsnyói Gömöri Hajnalban több tudósítást közöltek a felszabadulás 40. évfordulója alkalmából a Rozsnyói járás területén rendezett helyi ünnepségekről, köztük három magyarlakta településről is:

A régi, kis jóléshi kultúrház a hála szavaitól zengett a felszabadulás tiszteletére rendezett ünnepségen. A falu lakói az emléktábla megkoszorúzása után itt adóztak tisztelettel a dicső szovjet hadsereg hőstetteinek. Az ünnepi beszéd, amely magába foglalta a négy szabad évtized eredményeit, majd a CSE-MADOK helyi szervezete által készített színvonalas kultúrműsor, méltó módon emlékezett meg e korszakalkotó történelmi eseményről. Az évforduló megünneplésében a község legkisebbjeinek is része volt azzal, hogy meghívták körükbe az ellenállási mozgalom résztvevőjét, a község egyik idős polgárát. Az óvodás- és iskoláskorú gyerekeknek a háború és a felszabadulás évei már csak a régmúlt idők ismeretlen eseményei. Ezzel a beszélgetéssel is közelebb került a jóléshi óvodásokhoz és iskolásokhoz a dicső múlt és az azóta eltelt békés időszak sok szép eredménye.

...A berzétei alapiskola pionírjai ünnepélyes csapatgyűlésen emlékeztek a község felszabadulásának 40. évfordulójára. A csapattanács tagjai és a helyi társadalmi szervezetek koszorút helyeztek el az emléktábla alá. A felszabadulás során vívott ádáz harcok eseményeiről Štefan Andoga iskolaigazgató beszélt a pioníroknak és szikráknak.

Szalóc járásunk kisebb községei közé tartozik. Annál figyelemreméltóbb a lakosok aktivitása. A község felszabadulásának 40. évfordulója alkalmából nyilvános pártgyűlésen gyűltek össze. Miután a járási pártbizottság és a járási nemzeti bizottság képviselőinek jelenlétében megkoszorúzták az

296 Emlékezés a felszabadulásra. Gömöri Hajnal, 1978. január 13., 5. p.

*emléktáblát, Borzi elvtárs, a helyi nemzeti bizottság elnöke mondott ünnepi beszédet. A társadalmi szervezetek tagjai gazdag kultúrműsorral színesítették az ünnepséget, amelyben a község legkisebbjei, a helyi óvoda kis nebulói is felléptek.*²⁹⁷

Bár nem a szóban forgó emléktábla-típusról van szó, s jelen fejezet időbeli keretein is túlmutat, mégis itt kell szólni a Garamsallón, 1989 decemberében, a község felszabadításának évfordulója alkalmából leleplezett, egymás mellett elhelyezett, szlovák és magyar feliratú emléktábláról:

GARAMSALLÓ
KÖZSÉG FELSZABADULÁSÁNAK
45. ÉVFORDULÓJA EMLÉKÉRE
KÉSZÍTETTE
HNB TANÁCSA
1944. 12. 24.
1989. 12. 24.
S EGYBEN A II. VILÁGHÁBORÚBAN
ELESETT HŐSEINKRE EMLÉKEZÜNK

Figyelemre méltó a tábla felirata abból szempontból, hogy a felszabadulásra emlékeztet, de egyben *a felszabadítók ellen a németek oldalán* harcolóknak is emléket állít. A szóban forgó település első és második világháborús áldozatainak emlékét egy-egy tábla is őrzi a helyi református templomban. Ezek tartalmazzák az elesettek névsorát is

Még 1989 után is volt rá példa, hogy felszabadulási emléktáblát avattak, mint például Garamkálnán. A kizárólag szlovák nyelvű táblát Szlovákia Kommunista Pártja Nyitrai Kerületi Bizottsága és a Garamkálnai Községi Hivatal közösen állította 2005-ben, a felszabadulás 60. évfordulójára:

NA VEČNÚ PAMIATKU
PRÍSLUŠNÍKOM 2. UKRAJINSKÉHO FRONTU,
KTORÍ V TÝCHTO MIESTACH DŇA 25. MARCA 1945.
POD VELENÍM MARŠALA R. J. MALINOVSKÉHO
ZAČALI BRATISLAVSKO-BRNEŇSKÚ OPERÁCIU,
SMERUJÚCU KU KONEČNÉMU VÍŤAZSTVU
NAD FAŠISTICKÝM NEMECKOM.
ČEŠŤ A SLÁVA VOJAKOM ČERVENEJ ARMÁDY,
KTORÍ ZA OSLOBODENIE NITRIANSKEHO REGIÓNU
POLOŽILI SVOJE ŽIVOTY!
ODHALENÉ 24. 3. 2005 PRO PRÍLEŽITOSTI 60. VÝROČIA
UKONČENIA II. SVETOVEJ VOJNY.
KV KSS NITRA, OÚ KALNÁ n. Hr.²⁹⁸

Az emléktáblák funkciója az 1989-es rendszerváltást követően megváltozott, elsősorban a magyarlakta településeken, ami abból adódik, hogy a kutatott területről elesett magyar katonák a Szovjetunió ellen, a másik oldalon harcoltak. A háborúval kapcsolatos megemlékezések tehát a világháborús emlékműveknél zajlanak, s már csak nagyon ritka esetben koszorúzzák meg ezeket az egykori hivatalos emléktáblákat.

297 Gömöri Hajnal, 1985. február 1., 1. p.

298 A szlovák nyelvű felirat magyar fordítása: „Örök emlékül a 2. Ukrán Front tagjainak emlékére, akik ezeken a helyeken 1945. március 25-én R. J. Malinovskij marsall parancsnoksága alatt/ megkezdtek a fasiszta Németország fölötti végső győzelemhez vezető Pozsony–Brünn hadműveletet/. Tisztelet és dicsőség a Vörös Hadsereg katonáinak, akik a nyitrai régió városainak és falvainak felszabadításáért életüket áldozták! Leleplezve 2005. március 25-én, a második világháború befejezésének 60. évfordulója alkalmából. Szlovákia Kommunista Pártja Nyitrai Kerületi Bizottsága és a Garamkálnai Községi Hivatal” (L. J. I. ford.).

Ahová leghamarabb jött a szabadság

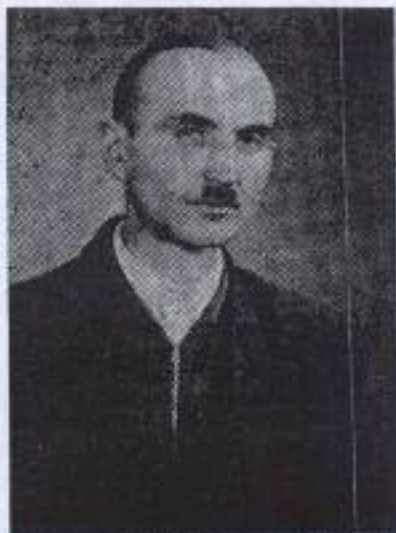
A vörös hadsereg szülőföldjéről maga előtt űzve az ellenséget 1944 december 16-án nehéz harcok után felszabadította a Dél-szlovákiai Karszt-hegység egyik kisközségét. KEČOVO, a járás első felszabadított községe a mészáros Szilicei fennsík déli szegélyén fekszik. 1272-ben volt alapítva. A lakosság nagy része az erdőkben és a mezőgazdaságban dolgozott. A község az 1937–45-ös években Magyarországhoz tartozott. A második világháború idején kb. 40 ember halt meg, közöttük Štefan Ambrúzs is, akit 1944-ben, a szovjet haderőkhöz való szökése közben a németek agyonlőttek.

Teljes 35 év telt el a felszabadulás óta és a község a felismerhetetlenségig megváltozott. 1957-ben megalkult az egységes földművelőszövetkezet, amely később (1971) egyesült a Dlhá Ves-i szövetkezettel. Modern családi házak, új kultúrház, ifjúsági klub, üzlet és hnb épült. Abban, hogy az 510 lelket számláló Kečovo megváltoz-

keretében építették 150 ezer koronás beruházással.

A választási program keretében az említett óvodán kívül még egy 1,5 millió koronás beruházású épületet építettek, amelyben nagy kultúrház, Jednota üzlet és a hnb helyiségek találhatóak. 1978-ban a helyi iskola javítása és hozzáépítése 25 ezer koronát vett igénybe. Az 1980-as évben, amikor megkezdjük a választás előtti időszakot, még a helyi utak javítását kell elvégezni, amelyre 120 ezer korona van tervezve. A szertartási terem díjbeállítására is a jövő évre van tervezve.

A községben nagyon jól dolgoznak a Nemzeti Front összetevői. A legaktívabb tevékenységet a Szocialista Ifjúsági Szövetség és a CSEMADOK falusi szervezetei fejtik ki. Ezek elnökkel Székely Tibor és Garaj Gyula. Minden akcióra és rendezvényre szép és gazdag kultúrműsort készítenek. Jól tevékenykedik a működő színházi és táncszopori is. A fiatalok minden éven vetélkedőket rendeznek különböző témákra. A SZISZ és a CSEMADOK tagjai a mezőgazdászoknak nyújtott segítségről sem feledkeznek meg a termés betakarításánál.

tafte arcátatát Sergely Istvánnak (a képen) és Hegedűs Istvánnak, a CSKP alapító tagjainak van a legnagyobb érdeme, akik sajnos már nincsenek közöttünk, továbbá Ambrúzs Istvánnak, a hnb jelenlegi elnökének és az SZLKP FSZ titkárának és Boczko József pártelnöknek. Mindkét elnök nagyon jól meg tudja szervezni a társadalmi munkát, hiszen például az új óvodát, amelyet ezekben a napokban adtak át a szövetkezet és a lakosság építette társadalmi munka keretében. Az óvodában kb. 30 gyermek elhelyezésére lesz mód, miként a községben javulni fog a gyermekes anyákról való gondoskodás. Az óvoda építésénél a község fiatal polgárai, Zoller Éva, Zoller István, Ambrúzs Lajos, Ambrúzs László és Barkay László dolgozták le a legtöbb társadalmi munkórát. A választási program

Harmincöt szabad esztendő. A szovjet katonák útja Kečovora nem volt könnyű. Győzelmes előrenyomulásuk közben csak egy kis epizód, kis megálló volt a Berlinbe vezető úton. A község polgárainak azonban örökre bevésődött emlékezetébe ez a nap. Új idők hajnalhasadása volt ez.

Rozsnyó: a Csehszlovákiai Magyar Tanítók Központi Énekkara a felszabadítók szobránál 1982-ben a gombaszögi Országos Kulturális Ünnepegy alkalmával (Bibliotheca Hungarica fényképgyűjteménye, 8353 sz.)

A szovjet flotta emlékműve Zsitvatő közelében a Duna-parton (L. Juhász Ilona felv. 2010)

3.6. Az 1989 utáni időszak

Az ideológiai-politikai korlátok okozta akadályok elhárulása után a rendszerváltást követő húsz évben különböző emlékjelek ezreit állították fel a magyarok lakta településeken. Az ebben az időszakban állított emlékjelek mind formai szempontból, mind pedig az állítás alkalmait illetően nagyon széles skálán helyezkednek el. A világháborúhoz kötődő emlékművek ezek között számbelileg jelentős csoportot alkotnak. A rendszerváltást követően sok, már meglévőt újítottak fel, s ahol még nem volt, újat állítottak, vagy pedig az első világháborús emlékművön helyezték el a második világháborúban elesettek, illetve több esetben a holokauszt zsidó áldozatainak emléktábláját is. A zsidó áldozatoknak 1989 előtt sehol sem állítottak köztéri emlékjelet, erre csak 1989 után került sor.²⁹⁹

Az 1989 utáni időszakot követően szinte évről-évre egyre nagyobb figyelem fordult a háborús emlékművek felé, jelentős szerepet töltenek be az ezeknél rendezett megemlékezések, s az új emlékművek felavatási ünnepségei, szertartásai. A rendszerváltás előtt a hivatalos megemlékezések elsősorban a felszabadulási emlékműveknél zajlottak, ahol viszont nem volt ilyen, a felszabadítók emléktáblájánál. Bár hivatalos megemlékezések nem voltak a korábbi meglévő háborús emlékjeleknél, de aki akart, vihetett virágot az emlékműhöz, illetve gyertyát is gyújthatott, amit mindenszentek és halottak napján vagy más alkalomból a hozzátartozók meg is tettek. Volt azonban arra is példa, hogy a temetőben álló háborús emlékműnél, elsősorban a keresztekénél 1989 előtt is tartottak misét vagy istentiszteletet halottak napján.

Mind az új, mind pedig a felújított emlékművek felavatási, illetve újraszentelési ünnepsége gyakran az 1989 után divatba jött falunapok keretében történt. Sok helyen a még életben lévő hadviselt idős emberek is részt vettek (vesznek) ezeken, s legtöbbször külön koszorút is elhelyeznek.

Az emlékművekhez kapcsolódó ünnepségek politikai szempontból is fontos szerepet töltenek be, hiszen az 1989 után megalakult kisebbségi magyar pártok helyi képviselői mellől szinte sosem hiányoznak a „magasabb” funkciót betöltő politikusok, elsősorban a parlamenti képviselők, s gyakori vendégnek számítanak a magyar nagykövetség képviselői, s más magyarországi vendégek stb. A rendezvények – mint mindig is a történelem során – nagyon jó alkalmak a politikai propagandára, illetve a politikusok népszerűségének növelésére is. Mivel a szlovákiai magyar sajtó is rendszeresen tudósít a megemlékezésekről, a települések vezetői számára is presztízskérdéssé vált az országosan ismert politikusok részvétele, hiszen egyikük sem szeretne ilyen tekintetben alulmaradni más községekkel szemben. Ma már szinte alig akad olyan szlovákiai magyar település, ahol ne állna valamilyen világháborús emlékjel. Az ezeknél rendezett megemlékezések tekintetében 2000 után egy emelkedő tendencia tapasztalható, s egyfajta párhuzam figyelhető meg a Magyarországon és a kutatott területen rendezett ünnepségeken követett tendenciák között.

Formai szempontból feltűnt néhány új emlékjel-típus, ezek között elsősorban a folklorizmus-kopjafák, illetve a kopjafát is tartalmazó ún. kombinált emlékművek terjedtek el nagyobb mértékben. Új típusnak tekinthetjük a haranggal kombinált emlékjeleket is, illetve a világháborús emlékműként funkcionáló haranglábat. A magyarok irredenta jelképpé vált mitikus madarának, s a második világháború során a szélsőjobb és a nyilasok által kompromittált jelképnek, a turulnak nagyfokú reneszánszát figyelhetjük meg.

1989 után nyíltan lehetett végre beszélni a második világháború valamennyi áldozatáról, többek közt a Szovjetunió kényszermunkatáborába, az ún. „málenkij robotra” elhurcolt, soha vissza nem tért áldozatokról is.³⁰⁰ Bár néhány esetben a korábban állított emlékjeleken is megörökítették nevüket, de haláluk okát nem lehetett feltüntetni. Az rendszerváltás után nagy esemény volt a Ung-vidéki Nagykaposon 1991-ben felavatott, a második világháború valamennyi áldozatának közös emlékműve, amelynél ünnepélyes keretek között, nyilvánosan is megemlékeztek a málenkij robot áldozatairól. A református templom mellett felállított emlékoszlopot a Csemadok helyi szervezetének kezdeményezésére közada-

²⁹⁹ A holokauszt emlékjeleivel egy külön fejezetben foglalkozom.

³⁰⁰ A témáról részletesen lásd Géczi Lajos visszaemlékezés-kötetét (Géczi 1992).

kozásból és a város önkormányzatának támogatásával készült. „Ferencz György képzőművész a gyöt-relem, a szenvedés, a kín és a fájdalom emberi kifejezéseit véste faoszlopba, az áldozatok nevét pedig rézlemezre...”³⁰¹ áll többek közt a rendezvényről szóló tudósításban. Azóta rendszeresen megemlékez-nek az elhurcoltakról, 1995-ben a szlovák sajtóiroda a következő hírt tette közzé:

Nagykaposon tegnap emlékeztek meg az 50. évfordulójáról annak, hogy Szlovákiából mintegy ötve-nezer személyt hurcoltak a szovjet munkatáborokba. A Kommunizmus Üldözötteinek Konföderá-ciója és a városi hivatal által rendezett megemlékezés az elhurcoltak és elesettek emlékének tiszte-letére 1993-ban [sic!] emelt emlékmű megkoszorúzásával kezdődött. A kegyeletes aktuson az elhur-coltak hozzátartozói mellett részt vett az elnöki hivatal és a külügyminisztérium képviselője is. Ezt követően ökumenikus istentiszteletet tartottak.

*Az emlékünnepekség résztvevői szerint rendkívül fontos, hogy ne feledkezzünk meg ezekről a történel-mi tényekről, különösen a fiatal nemzedék szempontjából, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a nyil-vánosság máig sincs teljes egészében tájékoztatva az ötven évvel ezelőtti történetekről.*³⁰²

Nincs tudomásom róla, hogy a magyarlakta vidékek világháborús emlékműveinek felújítását vagy visz-szahelyezését a hatalom megakadályozta volna. Az 1940-es években felállított, majd 1945-ben eltávo-lított és 1990-ben pedig ismét az eredeti helyére visszahelyezett szenci világháborús emlékmű kapcsán alakult ki egy konfliktus a helyiek, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Pozsonyi Járási Hivatal között. Mivel az eset több szempontból is tanulságos, *A Hét* című kulturális hetilapban ezzel kapcsolatban megjelent újságcikk több részletét is idézem, elsősorban azért, mert jól példázza a szlovákok és magyarok közti alapvető szemléletbeli és értelmezési különbségeket, amely alapján az első világháborút mint történelmi eseményt értékelik.

A szenciek anyagi támogatást szerettek volna igényelni az emlékmű felújítására, ezért kérvénnyel fordultak a Kerületi Műemléki Felügyelőséghez, amely ezt követően helyszíni szemlét tartott, s a Szenci Vnb-nek küldött, 1990. szeptember 10-én keltezett pozitív válaszlevelében többek közt az aláb-biakat közölte:

[az emlékmű] újrafelállításának jóváhagyása nem tartozik a kerületi Műemléki Felügyelőség hatá-skörébe. Javasoljuk, hogy a történelmi összefüggéseket vizsgáltság felül a Pozsonyi SZTA Történettudományi Intézetével. Az emlékmű újrafelállítása, mely az I. és a II. világháború áldozati-nak emlékműve, humánus szempontból pozitív dolog és az államigazgatás hatáskörébe tartozik (...) A helyszíni szemle során megállapítottuk, hogy az emlékmű eredeti helyén, a Jilemnický utcai isko-la előtt lett felállítva. A középső pillér hiányzó részeit, konkrétan a dátumokat és további részeket új anyagból pótolták. A katonaszobor megcsonkított, a hiányzó részek: az orcák, az orr, a páncélsisak, a paraszt esetében az arc alsó fele, a magyar királyság címere jobb oldali, szlovák részének alsó és felső széle. A címer és a szobrok hiányzó részeit pótolni kell az eredetileg használt anyag jellegének megfelelően. A keltezés tömbjén fel kell tüntetni a II. világháború befejezésének évét, 1945-öt. Az emlékmű hátulján a teljesség kedvéért fel kell tüntetni a II. világháborúban elesettek és a zsidó val-lású üldözöttek nevét. Rendbe kell tenni az emlékmű környékét...”³⁰³

Az SZTA Történettudományi Intézete 1991. január 25-én keltezett levelében foglalt állást az emlékmű ügyében:

...Az emlékművet abban az időben emelték, amikor Szenc városa a Horthy-féle Magyarország által volt megszállva a bécsi döntés következtében. Már maga ez a tény sok kérdést vet fel. Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy az emlékmű-állítás fő célja a Nagy-Magyarország eszméjének erősítése volt a két háborúban elesett magyar katonák emléke által, mivel ők akkor a magyarság eszméiért és az

301 G.J.: Emlékoszlop-állítás Nagykaposon. *Új Szó* 1991. október 23., 5. p.

302 Emlékezés az elhurcoltakra. (TA SR-hír) *Új Szó* 1995. február 27., 2. p.

303 N. Gyurkovits Róza: Fordított vezeklés. *A Hét* 1991/15, 11. p.

akkor magyar hazáért haltak meg, tehát olyan eszmékért, amelyek idegenek a cseh-szlovák államiságnak és ellentétben állnak a köztársaság integritásával. E szellemben születtek az emlékmű külső jelképei is – a magyar katona, a Horthy-féle Magyarország állami címere, melyek tartozékai és bizonyítékai Dél-Szlovákia magyar megszállása idejének, tehát semmi közük nincs a háborúellenes megnyilvánulásokhoz. Elképzelhetetlen, hogy az akkori magyar rezsim egyetértett volna egy olyan emlékmű felállításával, amely háborúellenes gondolatokat támogat és fejez ki, mikor ezzel egyidőben a magyar honvédek a keleti fronton harcoltak és Magyarország megszállva tartotta köztársaságunk, Jugoszlávia és Románia nagy részét.

E szellemben interpretálta (értelmezte) az emlékművet Szenc város komisszája a felszabadulás után, és ezen a döntésen nem kell változtatni, mivel politikailag indokolt és megfelel a dolgok állásának.”³⁰⁴

A Pozsony-Vidéki Járási Hivatal 1991. február 4-én keltezett állásfoglalásában többek közt az alábbiakat közölte:

*...nem érthetünk egyet azzal, hogy az említett objektum helyreállítási költségeit állami vagy községi pénzeszközökből fedezzük, mivel az emlékmű olyan jelleg hordozója, ami sérti a csehszlovák államiság érdekeit és ellentétben van a köztársaság integritásával. Hasonló álláspont miatt távolította el az emlékművet közvetlenül a háború után a kormánybiztos (...) kérjük, hogy haladéknélkül oldják meg a felmerült ügyet (...) abból a célból, hogy elejét vegyék a csehszlovák államiság érdekei, valamint a CSSZSZK területi integritása megsértésének. A tárgyban szereplő emlékművet javasoljuk eltávolítani, az I. és II. világháborúban elesett szenci polgárokról pedig más formában megemlékezni...*³⁰⁵

Az emlékmű eltávolítására nem került sor, s a mai napig a helyén áll,³⁰⁶ bár már ráférne a felújítás. A zsidó áldozatok neve nem került fel rá, de legalulra, az elesettek névsora alá magyarul és szlovákul is felvésték az alábbi szöveget:

*200 ZSIDÓ VALLÁSÚ LAKOS PUSZTULT EL
KONCENTRÁCIÓS TÁBOROKBAN*

A szencihez hasonló további incidensekről háborús emlékművel kapcsolatban nincs tudomásom. Több település felújított emlékművére ismét visszahelyezték az 1945 után eltávolított magyar nemzeti jelképeket, a turult, vagy a koronás magyar címet. A Kassához közeli Csécsen ismét visszakerült az emlékmű tetejére a hatalmas magyar szent korona.³⁰⁷ Számos új emlékműre is turul került, illetve a szent koronás magyar címer. Ezek a jelképek a folklorizmus-kopjafákon és az emlékműveken egyaránt elterjedtek a magyarlakta településeken. A magyar nemzeti szimbólumok tehát ma már széles körben jelen vannak és használatosak a kutatott terület magyarlakta településeinek különböző rendezvényein. Hontfüzesgyarmaton az 1989 után felújított világháborús emlékműre visszakerülhetett a turul,³⁰⁸ sőt az irredenta imádság, a „Magyar Hísekegy” sorai is, annak ellenére, hogy a településnek szlovák polgármestere volt.³⁰⁹

A turulmadár közkedvelt jelképe a világháborús emlékjeleknek, a rendszerváltás után több új turulos háborús emlékművet is emeltek, mint például a gömöri Jólészen, 2004-ben.

A mátyusföldi Deákiban a második világháború és a kitelepítés áldozatainak emlékművén szereplő turul alkotója, Nagy János szobrászművész a felavatásról tudósító újságírónak adott interjújában sajátos párhuzamot von a jelkép és az elesettek között:

...Azoknak a vére, azoknak a láncszeme vagyunk mi, akik itt, ebben a földben nyugsznak. Nem azért szenvedték el az őket ért sérelmeket, hogy unokáik ne ismerjék anyanyelvüket! Helytelen volna, ha

304 N. Gyurkovits Róza: Fordított vezeklés. *A Hét* 1991/15, 10. p.

305 N. Gyurkovits Róza: Fordított vezeklés. *A Hét* 1991/15, 10. p.

306 A 2001-es népszámlálási adatok alapján a városban 14 673 lakosból 3 246 (22%) személy vallotta magát magyarnak. (www.senec.sk)

307 Matthaedisz Konrád írását a korona visszahelyezéséről lásd a Mellékletben.

308 A rendszerváltás után visszahelyezett turult ellopták, a most láthatót készítették.

309 Kövesdi Károly: Ahol mindig a tolerancia uralkodott. Hontfüzesgyarmat a történelem sodrában. *Vasárnap* 2005. március 18., 16-17. p. A cikk részletét a Mellékletben közlöm.

*úgy tisztelnék őket, hogy hősi halálukból nem példát, erőt merítenénk, hanem gyáván, megalkudva eladnánk magunkat. A turult, ősi madarunkat formáztam meg, mert ez a madár vezetett és felemelt bennünket, most pedig kiszáll a kőből, elindul a szép, a más valóságba, egy igazságba, amit annyit ígértek nekünk és valahogy csak övmeghúzások lettek belőle, amióta vagyunk. Ősi, honfoglalás kori módja ez a turul ábrázolásának, hogy emlékezzünk mindenkire, akik életét adta harc vagy munka közben – ez lenne üzenetem a deákiak számára...*³¹⁰

Nagy visszhangot keltett, amikor 2005-ben ismeretlen tettesek több emlékmű tetejéről ellopták a fémből készült turulmadarat. Először magyarok elleni támadásnak tekintették, de kiderült, hogy sok más helyről is elloptak fémből készült emlékjeleket, sőt harangot is.³¹¹ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a kopjafák tetejére faragott, illetve más emlékművek tetején lévő, kőből készült turulmadarakat sehol sem bántották. A sajtó többször is foglalkozott a lopásokkal, s későbbiekben is több hír megjelent a turulmadarak pótlásával kapcsolatban is.

*Április első napjaiban járásunk több községéből, így Bátorkeszről is ellopták a turulmadarat. Az érintett községek önkormányzata olyan határozatot hozott, hogy a tettesek a turulmadarak ellopásával szellemi történelmi kárt okoztak, és meggyalázták az elhunytak emlékét is, amit pótolni szükséges. Ilyen határozatot hozott Bátorkeszi község önkormányzata is. Gáspár Péter szobrász elkészítette a turulmadár eredeténél kissé nagyobb változatár, közel 90 ezer korona értékben, amit az elmúlt napokban felszereltek az emlékműre. Búcsú szombatján pótolták az ellopott szobrot, amely ezzel meghittebbé tette az ünnepséget (...) a szobor rögzítésére különleges módszert alkalmaztak.*³¹²

A csallóközarányosi turulmadarat nem lopták el, azonban a helyiek tartva a tolvajoktól, óvintézkedésként csak bizonyos ünnepek alkalmával helyezik el az emlékmű oszlopának tetején, évközben zárt helyen tartják:

*...Mindenszentekhez kötődően néhány napra visszakerült talapzatára a csallóközarányosi temetőbe a környék talán utolsó, tolvajoktól megvédett turulszobra. Varjú Éva polgármester elmondta, éjjelre mindig leszerelik a díszet, az ünnepek elmúltával pedig ismét biztonságos helyre zárják. Csak így tudják ugyanis elejét venni annak, hogy ez a szobor is tolvajok kezére kerüljön...*³¹³

A második világháború idején Érsekújvár bombázása³¹⁴ során körülbelül négyezren veszítették életüket, ezért az 1989-es rendszerváltást követően kezdeményezték egy emlékmű felállítását az áldozatok emlékére. Az emlékjelet elkészült, s a Mihály-bátyán állították fel. Az *Új Szó* 2010. októberi számából arról értesülhetünk, hogy a városban a bombázás 66 évfordulója alkalmából ökumenikus istentiszteleten emlékeztek meg a sportcsarnokban, és aláírásgyűjtést kezdeményeztek egy méltó emlékmű felállításáért, azonban a már meglévő emlékműről a szerző nem tesz említést. „A petíció kezdeményezőinek meggyőződésük, hogy nem szabad megfeledkezni egy ilyen szomorú és tragikus eseményről, amely rengeteg áldozatot követelt. Emlékezni kell az áldozatokra, ezért a petíciós íveket átadják a város vezetésének, és kérni fogják: állítsanak emléket ennek a tragédiának és ártatlan áldozatainak.”³¹⁵

A világháború emlékművek napjainkban egyre inkább egyfajta nemzeti szimbólum szerepét is betöltik, s a helyi rendezvények alkalmával már csak nagyon kevés helyen marad el ezek megkoszorúzása. Ma már nem kell tartani felelősségrevonástól az elhangzott beszédek tartalma miatt sem, s a magyar Himnusz és a Szózat szinte már megszokottá vált, sőt a székely himnusz is elhangzott már néhány megemlékezésen. Az emlékműveknél elhelyezett koszorúkon sok helyen ugyancsak megszokottá váltak a magyar trikoloros szalagok.

310 Száz Ildikó: Deáki emlékezett. Adj Isten bölcsességet, vágyaimnak csendességet. *Szabad Újság* 1997. október 8., 5. p.

311 Lecsapott a turulkommandó. *Csallóköz - Žitný ostrov* 2005. április 19., 1. p.

312 Pótolták az ellopott turulmadarat. Miriák Ferenc, *Delta* 2005. november 7., 7. p.

313 V. Krasznica Melitta: Több községben újat állítanak az ellopott turulszobor helyett. Csallóközarányoson visszakerült a megóvott alkotás, de éjjelre leszerelik. *Új Szó* 2005. november 3., 5. p.

314 Érsekújvár a vasúti közlekedés egyik fontos csomópontja, ezért stratégiai szempontból fontos szerepet játszik.

315 Száz Ildikó: Aláírást gyűjtenek egy méltó emlékműért. Ökumenikus istentiszteletet tartanak a bombázások áldozatainak emlékére. *Új Szó* 2010. október 5., 10. p.

3.6.1. Folklorizmus kopjafák

A háborús emlékjelek sorában 1989 után egy új emlékműtípus tűnt fel, mégpedig a folklorizmus kopjafák, a fából faragott emlékoszlopok típusa. Az egykori protestáns temetői sírjel a világ magyarsága számára napjainkra már nemzeti szimbólummá vált, s tudomásom szerint Afrikán kívül ma már minden lakott kontinensen található legalább néhány példánya. Egyrészt különféle események emlékjelként funkcionál, de újabban sírjelekként is reneszánszát éli, s ami különösen figyelemre méltó, hogy nem csupán protestáns, hanem katolikus temetőkben, katolikus személyekhez kötődő emlékjelként is. Utóbbi esetben gyakran végződik kereszten, de ez a szimbólum az oszlop különböző részeire faragva is nagyon gyakori, s a kopjafára erősített fémről készült feszületekre is van példa. A szlovákiai magyarok első alkalommal 1977-ben állítottak kopjafát az őrújfalui autós kempingben, a csehszlovákiai magyar értelmiségiek és egyetemisták által szervezett nyári művelődési tábor emlékjelként. A kopjafaállítás azóta rohamosan – elsősorban az 1989-es rendszerváltás óta – terjedt Dél-Szlovákia magyarlakta tájain, napjainkban lényegében kijelölik, behálózják a magyarok által lakott területet. Az állítás alkalmi különbözők, ha ezeket végigtekintjük, tulajdonképpen egy keresztmetszetet kaphatunk az itt élő magyarok politikai-társadalmi és kulturális életéről is (további részletek lásd: L. Juhász 2005).

Az első és második világháború áldozatainak emlékére állított kopjafák/emlékoszlopok az 1989-es rendszerváltást követő években jelentek meg tájainkon. A rendszerváltás óta divatba jött falunapokon sok helyen állítottak ilyen a település első írásos említésének kerek évfordulóján, de a millennium, a milecentenárius, illetve más események, rendezvények alkalmával is. Ezekre több helyen is felvették a két világháborúra utaló feliratot vagy a két eseményre utaló évszámokat.

Az ún. kopjafás emlékjelek két változatban terjedtek el: az egyik az, amikor az emlékoszlop maga az emlékmű, illetve a másik, amikor ezt egy vagy két emléktáblával kombinálják. Nagyobb mértékben az utóbbi típus terjedt el, mivel a háborús emlékjeleknél elsősorban az elesettek nevének megörökítésén van a hangsúly, s erre egy fából faragott emlékoszlop nem nagyon alkalmas, hiszen az időjárás viszonyosságai következtében aránylag gyorsan romlik az állaga, s a repedések miatt a nevek rövid időn belül olvashatatlanok válnak. Ugyancsak problematikus hosszabb névsor felvétele a karcsú oszlopokra, ez inkább csak kisebb települések esetében oldható meg. A Losonc melletti Bolykon például felvették a névsort, a 11 áldozat neve mellé a születés és az elhalálozás évszáma is felkerült. A mátyusföldi Felsőszelén a temető ravatalozója mellett a rendszerváltás után felavatott kopjafa „a településről elszármazott, valamint az idegenben elhunyt személyek” emlékére készült, tehát világháborús emlékműként is funkcionál, ugyanis a községben nincs másik világháborús emlékmű (csupán a római katolikus vallású elesettek nevét örökítették meg a katolikus templomban). A röviddel a rendszerváltás után készült eredeti kopjafa időközben tönkrement, így azt 2001-ben egy újabbra cserélték.

Azzal a céllal, hogy a háború emlékjelének szánt kopjafákra nevek hosszú ideig olvashatóak legyenek, időtálló anyagból készült táblára írták fel a neveket és a legfontosabb információkat, s ezt erősítették az oszlopokra. A zömében római katolikus gömöri Hárskúton 2002-ben a templom mellett hatalmas, kereszten végződő oszlopot emeltek a második világháború áldozatainak.

Az Ung vidéki Abarán ugyanezt a megoldást választották a millecentenárius alkalmából 1996-ban állított kopjafán. A gömöri Hubón 2002-ben állított kopjafán a „*A testünk a Don-kanyarnál nyugszik,/ de lélekben örökké veletek vagyunk*” felirat olvasható, ami alá az elesettek névsorát tartalmazó fémlemez került.

Gyakran anyagi megfontolásból esik a választás erre az emlékjel-típusra, mivel kevésbé költséges megoldás, mint egy márványból vagy akár más anyagból készült objektum. Nagymenyetesen is emiatt döntöttek emlékoszlop állítása mellett, amelyet Lipcsey György szobrászművész faragott. A kezdeményező a Csemadok helyi szervezete volt, s a felavatásakor abban bíztak, hogy egy-két éven belül elkészülhetnek majd a második világháború áldozatainak névsorát tartalmazó emléktáblák is. Erre mind a napig sem került sor. Az egyik kezdeményező helytörténeti munkájában is foglalkozik ezzel a tervvel, kiábrándultan ír az eredménytelenségről:

...Amikor több mint egy évtizedes hallgatás után, az áldozatok és hősök neveinek felolvasása alatt megszólaltak a város templomainak harangjai, az emberek többségének szeme megtelt könnyel. A bensőséges ünnepély az emlékoszlop megkoszorúzásával fejeződött be. A rendezvény szervezői – a Csemadok Városi Szervezete, Nagymegyer Város Önkormányzata és e város egyházai – így tiszteltek a hősök emléke előtt.

Az első megemlékezés óta több mint 10 év telt el. Azóta a Hősök terén, az emlékoszlopoknál minden évben a Csemadok nagymegyeri Szervezete november 2-án (...) koszorúzási emlékünnepeket rendez. A koszorúzási ünnepséget az 1991-es év hagyománya alapján közösen szervezzük a város önkormányzatával és a helyi egyházakkal, akik minden évben lerótták kegyeletüket... Mint szervező, ugyanakkor elmondhatom, hogy tíz év sem volt elegendő arra, hogy befejeződjön az 1991-ben elkezdett törekvés. Az elmúlt tíz év alatt nem sikerült elérnünk, hogy a 2. világháború 115 hőségének a nevét egy márványtáblába bevessék, és a Hősök terén megfelelő környezeti átalakítást valósítsuk meg... A város lakossága sajnos tíz év után sem mutatott kellő érdeklődést egykori hősi halottjainak emlékére rendezett megemlékezés iránt. Csupán kis létszámú felnőtt lakosság (a még élő közvetlen hozzátartozók) jelenlétében tartottuk e koszorúzási ünnepséget. Úgy érzem, egy évtized sem elég, hogy a korábban kialakult közönyt eltávolítsuk. Ezért is vállaltam könyvemnek megírását, hogy azt a történelmi valóságot, amit már nagyon sokan elfelejtettek, vagy nem volt vele módjuk korábban megismerkedni, városunknak minél több ma élő polgára megismerhesse.

(Varga 2002, 136–137)

Máshol viszont éppen azért döntöttek így, mert a nemzeti jelleg hangsúlyozása volt az elsődleges cél. Ebből a szempontból fontos megemlítenünk azt a kopjafát, amelyet a helyi roma polgári társulása a cigány holokauszt áldozatai emlékére állított Csatán 2005-ben. A kezdeményező elmondása szerint ezzel is ki szeretnék volna fejezni, hogy ők is magyarok.³¹⁶ A csallóközi Csicsón 1993-ban a római katolikus és a református felekezet közötti nézeteltérés miatt döntöttek a reformátusok úgy, hogy az elesettek névsorát is tartalmazó impozáns emlékmű mellé állítanak két kopjafát a két világháború áldozatainak emlékére (L. Juhász 2005, 44).

A kutatott területen elterjedtek az ún. kombinált emlékművek, vagyis amikor a kopjafa/emlékoszlop mellé, illetve két oldalára az áldozatok névsorát tartalmazó emléktábla kerül. Eddigi kutatásaim azt támasztják alá, hogy a legelső ilyen változatot a Rozsnyó melletti Csucsomban állították 1993-ban. Az ő példájukat követték az ugyancsak rozsnyói járásbeli Hosszúszón is. Az itteni állítatók, mielőtt döntöttek volna, előzőleg megnézték a csucsomi emlékművet. Dunaradványon is emellett a megoldás mellett döntöttek, amikor 1994-ben, a község bombázásának 50. évfordulója alkalmából felavatták a második világháború áldozatainak emlékművét a Duna partján. A dunaradványi emlékművet alkotó kopjafa az időjárás viszontagságainak következtében annyira tönkrement, hogy felavatása után 6 évvel le kellett cserélni. Az eredeti oszlopot egy magyarországi fafaragó (Molnár Albert) készítette, ennek másolatát faragta ki ismét a közeli Búcsón élő Sidó Szilveszter 2000-ben.³¹⁷

A Kassához közeli Komarócon 2002-ben ugyancsak ezt a megoldást választották, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben a középső részt három egymáshoz illesztett kopjafa alkotja. A középső oszlop felirata a település első írásos említésének évére utal: „600 / KOMAROVCE / KOMARÓC / 1402 / 2002,” a bal oldalin az „1848” felirat áll, s a jobboldalin pedig három évszám: „1914 / 1918 / 1945”. Az emlékjel tehát többfunkciós, nem csupán háborús emlékjelként funkcionál, hanem két más eseményre is emlékeztet. A háború áldozatainak névsora az oszlopok két oldalán lévő táblákon olvasható. A szóban forgó, valamint a fentebb már említett hosszúsói és csucsomi emlékműhöz tartozó emlékoszlop készítői egyazon fafaragó műhely a tagjai voltak: Ulman István, Pekár József és Baffy Lajos.

Az első világháborúban, illetve az azt követő, a magyar vörös katonák, illetve a cseh légiósok közötti harcokban elesettek, továbbá a második világháború harci eseményei áldozatainak sírhelyét is néhány

316 Ezzel az emlékjel-állítással részletesebben a holokauszt roma emlékjeleit tárgyaló fejezetben foglalkozom.

317 Sidó Szilveszter fafaragó, foglalkozását tekintve állatorvos, s a környező településeken számos alkotása megtalálható. Jellemző rá, hogy az általa készített emlékoszlop állagának megóvására később is figyelmet fordít, álljon az akár lakhelyétől távolabb is (vö. L. Juhász 2007b).

Nagy János alkotása a köbölküti temetőben és meghívó az avatásra (L. Juhász Ilona felv. 1998)

Samospráva obce Gbelec

Vás srdečne pozýva na
VYSVÄTENIE

komplexu pamätníka postaveného na
pamiatku a česť obetiam I. a II. sve-
tovej vojny a všetkým občanom pocho-
vaným na obecnom cintoríne,

ktoré sa bude konať
dňa 31. októbra 1998 v sobotu,
s nasledovným programom:

14.00 Smútočná omša v rímsko-katolíckom
kostole.

14.40 V obecnom cintoríne:

- Vystúpenie umelca Jákaiho divadla
z Komárna.
- Slávnostný prejav starostu obce
pri pomníku.
- Vystúpenie ženského speváckeho sú-
boru CSEMADOK-u.
- Odhalenie sochy so spevu
súboru Cantáte Domino.

- Vysvätenie pomníka a zvonnovej veže.
- Kladenie vencov so zvuku
nového zvonu.

Tešíme sa Vašej účasti!

Köbölkút község önkormányzata

tisztelettel meghívja Önt

az I. és II. világháború áldozatai és
Köbölkúton eltemetett minden lakos
tisztelőtére és emlékére emelt szobor-
csoport

FELSZENTELÉSÉRE,

amelyre 1998. október 31-én, szombaton
kerül sor a következő programmal:

14.00 Gyászmise a római katolikus
templomban.

14.40 A községi temetőben:

- A Komáromi Jókai Színház
művészeinek fellépése.
- A polgármester ünnepi beszéde
az emlékműnél.
- A CSEMADOK asszonyhórusának
műsora.
- A szoborcsoport leleplezése
a Cantáte Domino énekkar
kíséretében.
- Az emlékmű és a harangtorony
felszentelése.
- Koszorúzás harangszó kíséretében.

Örömmel várjuk megjelenését!

esetben kopjafával jelölték meg. A kislalföldi Kőbölküton például a helyi temetőben eltemetett vörös katonák nyughelyét, Ipolyszakálloson pedig ismeretlen magyar katonák sírhelyét jelölték meg. A gömöri Várhosszúréten 1994-ben a második világháború során a helyi katolikus templom kertjében eltemetett magyar katonák emlékére több elemből – faragott oszlopokból és keresztekből – álló emlékművet avattak. Ugyanitt külön kopjafával jelölték meg az 1944-ben elesett Nagy Ferenc honvéd sírját is. A helyiek kegyeletőrzésének köszönhetően az említett honvéd Magyarországon élő fia is megtalálhatta édesapja sírját, amely után évtizedek óta kutatott.³¹⁸

A szóban forgó kategóriába besorolhatjuk a fentiekhez hasonló stílusban készült, faragott oszlopelemek és más tartósabb anyagok kombinációjával készült emlékjelek különféle változatait is. Két példa erre: a gömöri Berzétén márványból készült, kétnyelvű feliratot és az elesettek névsorát tartalmazó emlékjelet hatalmas oszlopokból készült kapuszerű alkotás keretezi; a második világháborúban elesett és elhurcolt nagyidaik emlékére népi motívumokkal díszített, fából faragott oszlopokból kialakított kapuszerű keretben egy magas kőoszlopon kétnyelvű felirat és az áldozatok névsora olvasható.

Összefoglalva elmondható, hogy a fentiekben tárgyalt emlékjeltípus elterjedése háborús emlékjelként kötődik a világ magyarsága körében tapasztalható retradicionalizálódási folyamatokhoz, amelyekben a nemzeti jelképek egyre jelentősebb szerepet töltenek be. A kopjafamítosz erősödése nagyban hozzájárult az egykori protestáns sírjel új funkcióban történő elterjedésében. Erdély kivételével a Magyarország határain kívül élő magyarok körében először éppen az általam kutatott területen jelent meg a kopjafa nemzeti szimbólumként, s elterjedésének intenzitása is itt tűnik a legerőteljesebbnek.

3.6.2. A Matica slovenská emléktáblái

A Matica slovenská szlovák kulturális szervezet Dél-Szlovákia több magyarlakta településén helyezett el 1998-ban emléktáblát. Ezek általában a szervezet tulajdonában lévő ingatlanokra kerültek, illetve néhány esetben más, ugyancsak a szlováksághoz kötődő épületre. A táblákkal azoknak a szlovákoknak kívántak emléket állítani, akik az 1938 és 1945 között „a Magyarország által megszállt területeken áldozták életüket a Szlovák Köztársaság függetlenségéért”.

Az 1998-ban felavatott, fölül Szlovákia címerével díszített komáromi fekete márványtáblán az alábbi felirat olvasható:

*Občanom Slovenska, ktorí roku 1938-1945 počas maďarskej okupácie južného Slovenska trpeli a položili životy za suverenitu a územnú celistvosť Slovenskej republiky. Svetový rok Slovákov 1998.*³¹⁹

A Duna melletti Bösön felavatott emléktábla szövege részben eltér a komáromitól, ebben az esetben a Matica slovenská és az Állami Vízgazdálkodási Építővállalat közös kezdeményezéséről van szó, s a bösi vízierőműhöz is kapcsolódik. Az erőmű irányítótornyának falán a Szlovákság Világéve alkalmából 1998-ban felavatott tábla felirata:

OBČANOM SLOVENSKA
KTORÍ R. 1938–1945
POČAS MAĎARSKEJ OKUPÁCIE
JUŽNÉHO SLOVENSKA
TRPELI A POLOŽILI ŽIVOTY
ZA SUVERENITU
A ÚZEMNÚ CELISTVOŠŤ

318 A sírhely megtalálásának történetét egy újságcikk is megörökítette: Korcsmáros László: Magyar tölgy. Balladás történet egy sírhalmról. *Szabad Újság*, 1994. december 21., 6. p.

319 A szöveg magyar fordítása: „Szlovákia polgárainak, akik 1938–1945 között, Dél-Szlovákia magyar megszállása idején szenvedtek és életüket áldozták a Szlovák Köztársaság függetlenségéért és területi sérthetetlenségéért. A szlovákok nemzetközi éve 1998.” (L. J. I. ford.)

SLOVENSKEJ REPUBLIKY
AKO I VŠETKÝM,
KTORÍ VLOŽILI UM,
PRACOVITOSTĚ A ŽIVOTY
DO TOHTO DIELA
ZA POVZNESENIE SLOVENSKA³²⁰

Ezeknek az emléktábláknak az elhelyezése a magyar lakosság körében ellenszenvet váltott ki, Komáromban például rövid idővel a felavatása után fekete szórófestékekkel fújták le.

Új elemnek tekinthető az emlékműveknél tartott 1989 utáni programokban szerepelő hagyományörző katonai csoportok megjelenése. Egyes helyeken a magyar nemzeti zászló mellett feltűnt az árpádsávós lobogó is. Ezeken a rendezvényeken (is) a „hősi múlt” iránti nosztalgia, a lovagias, hősies magyar nemzet mítoszának újjáéledése figyelhető meg.

A kutatott terület háborús emlékjelei iránt egyre fokozottabb érdeklődés tapasztalható a magyarországi félkatonai, paramilitáris szervezetek részéről, ez a tendencia egyenes arányban áll a szélsőjobb magyarországi erősödésével. Az egyik magyarországi szélsőjobboldali eszmeiséget képviselő zenekar³²¹ *Hősök Oldala* címen honlapot indított azzal a céllal, hogy összegyűjtse a történelmi Magyarországon található valamennyi háborús emlékjelet, s ezáltal „emléket állítson hőseinknek, akik a legdrágábbat, az életüket adták a Magyar Hazáért”. A felhívást közlétevé egyik szlovákiai magyar hírportálon közzétették a címet is, ahová a fényképeket küldhetik, s hozzáfűzik: „Biztatjuk olvasóinkat, hogy amennyiben lehetőségük van rá, a felvidéki világháborús emlékművek, emléktáblák fotóit küldjék el a fent megadott címre.” Az említett zenekaron kívül más, szintén a szélsőjobbhoz kötődő magyarországi együttesek repertoárjában is egyre hangsúlyosabban jelenik meg a hőskultusz, a katonaeszmény dicsőítése, valamint egyéb militáris és fajgyűlölő elemek is.

A kutatott terület különböző településein – elsősorban az utóbbi néhány évben – egyre gyakrabban tűnnek fel a magyarországi szélsőjobboldali csoportosulások tagjai egy-egy háborús emlékműnél. A magyarországi paramilitáris szervezet, a Nemzeti Őrsereg³²² egyenruhás tagjai Királyhelmeceken az első bécsi döntés 70. évfordulója kapcsán koszorúztak a világháborús emlékműnél. Az eset politikai vihart kavart, Robert Fico kormányfő rendkívüli sajtótájékoztatót is tartott az ügyben, s tiltakozott az ellen, hogy Szlovákiában „egyenruhás magyar nácik” népszerűsítsék eszméiket. A sajtó is többször foglalkozott az üggyel, többek közt az *Új Szó* is, amelynek a csoport vezetője többek közt elmondta, hogy „...meghívtak bennünket a városba, hogy ki, arról nem kívánok nyilatkozni”.³²³

A katonai egyenruhát viselő tagok ellen a szlovák rendőrség bünvádi eljárást indított, Királyhelmece polgármestere eltávolíttatta az emlékmű mellől a koszorút:

320 „Szlovákia polgárainak, akik 1938–1945 között, Dél-Szlovákia magyar megszállása idején szenvedtek és életüket áldozták a Szlovák Köztársaság függetlenségéért és területi sérthetlenségéért, és mindazoknak, akik tudásukat, kezük munkáját és életüket adták e műbe Szlovákia felemelkedéséért.” (L. J. I ford.).

321 Az egyik, közelmúltbeli koncertjüket népszerűsítő plakát motívuma a katonasírt jelképező keresztre helyezett katonai rohamsisak valamint egy álló katona szilurttje volt.

322 A Nemzeti Őrsereg 2007 tavaszán alakult Nyíregyházán, 2009-ben jogerősen is bejegyezték Debrecenben (hivatalos nevén: Nemzeti Hagyományörző és Polgárőr Egyesület). Félkatonai szervezet, szoros kapcsolatban vannak a Jobbikkal, s többen tagjai a Jobbiknak. Ruházatuk is a második világháború idején rendszeresített katonai egyenruhát utánozza, karszalagjuk a nyilasok karszalagját idézi. Pár hónappal a Magyar Gárda előtt alakult meg, egy 28 tagból álló szakasz részt vett a gárdisták avatásán, azóta több alkalommal együtt szerepeltek különféle rendezvényeken (www.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_Őrsereg, 2010. 8. 28.).

323 Leczo Zoltán: „A magyar kormánynak üzentünk”. A nemzeti Őrsereg az állítja, szimbolikájának semmi köze sincs az egykori nyilaskeresztes párthoz. *Új Szó*, 2008. november 19., 3. p. A lapban megjelent cikk egy részét a Mellékletben közlöm.

...Balog József, Királyhelmece polgármestere tegnap saját hatáskörében utasítást adott, hogy távolítsák el a Nemzeti Őrsereg koszorúját a Hősök terén álló emlékműről. Mint mondta, tudatában van annak, hogy a koszorún található felirat (Hiszek Magyarország feltámadásában – a szerk. megj.) nem sért semmilyen törvényt, ám a jelenlegi helyzetben úgy látta helyesnek, hogy a további felesleges indulatkeltés megelőzése érdekében eltávolíttassa azt a közterületről.³²⁴

Szlovákiában TATRANCI (Tátrai Hadtörténeti Klub) néven szerveződött csoport, amely a csehszlovák legionáriusok emlékének ápolását tűzte ki célul³²⁵ és szoros kapcsolatokat tart fenn a hasonló céllal alakult csehországi csoportokkal is.³²⁶ A szlovákiai magyarok körében a legionáriusok érsekújvári emlékművének visszaalítási törekvései által vált ismertté. A magyarországi paramilitáris szervezethez, a Magyar Gárdához hasonló céllal jött létre a Pospolitost' (Testvériség) nevű, szlovák katonai jellegű szervezet is, amelynek tagjai a Tiso-féle Szlovákia idején működő Hlinka Gárdát tartják példaképüknek, az egyenruhájuk is az egykori gárdistákét idézik.

Nem politikai vagy ideológiai alapon szerveződő, harcászati iránt érdeklődő műkedvelők 2005 óta eljuttatják a Garam menti Óbarsnál zajlott 1945. március 25-i döntő csaták rekonstrukcióját. A rendezvényen magyarországi és más országbeli érdeklődők is részt vesznek.³²⁷

324 (Ieczo): Eltávolítják a koszorút. *Új Szó*, 2008. november 14., 4. p.

325 Különféle katonai jellegű bemutatókon vesznek részt, ezek az első világháború egyes csatáit rekonstruálják.

326 www.tatranci.sk

327 Ádáz harcok dúltak a Garam mentén. *Új Szó*, 2009. július 28., 8. p. A 2009-ben szervezett rendezvényről részletesen beszámolt az *Új Szó* is. A cikk egy részletét a Mellékletben közlöm.

4. Holokauszt

4. 1. A zsidó holokauszt emlékjelei

A mai Szlovákia területén a zsidóság deportálása nem egyazon időben zajlott, mivel a zömében magyarlakta mai Dél-Szlovákiát 1938-ban visszacsatolták Magyarországhoz (vö. Simon 2010). Az 1939. március 14-én kikiáltott Tiso-féle fasiszta bábállam határai pedig nemcsak délen, hanem nyugaton és keleten is eltértek a mostanitól. Ebben a megnyírbált Szlovákiában 1941 szeptemberében lépett életbe a zsidók teljes jogfosztását deklaráló ún. *Zsidó kódex*, s már 1942 tavaszán megkezdődött a zsidók deportálása, amit aztán ősszel leállítottak.³²⁸ Magyarországról pedig 1944 júniusában indították az első transzportokat a haláltáborokba. Szlovákiában a szlovák nemzeti felkelés kitörését követően 1944 őszén kezdődött a zsidók ún. második deportálása, s ekkor a Hlinka Gárda aktív részvételével rengeteg zsidót és ellenállót gyilkoltak le. Az áldozatok tömegsírokba kerültek. A téma kutatóinak összesen 211 ilyen, szlovákiai tömegsírről van tudomásuk (Mičev 2009, 92–122). Régóta képezi vita témáját a kérdés: melyik ország bűnösebb? Szlovákia, ahonnan már 1942-ben elindították a transzportokat a haláltáborokba és a deportált zsidókért Jozef Tiso hajlandó volt Németországnak fejpénzt is fizetni, ugyanakkor ebben az országban felkelést is szerveztek a nácik ellen; vagy pedig Magyarország, ahol bár jóval később kezdődtek a deportálások, azonban a majdnem 400 000 vidéki zsidó elszállítását rekordidő alatt hajtották végre, még a nácikat is meglepve ezzel a teljesítménnyel (Gerlach–Götz 2005, 331–335). A kérdés természetesen hamis és megválaszolhatatlan. Mindkét országban az állami intézmények, hivatalok és a csendőrség közreműködésével, valósult meg a zsidók gettósítása, kifosztása, majd deportálása. A hivatalos adatok szerint ma Szlovákiában mintegy 300 zsidó él (Büchler 2009, 10), Magyarországon pedig a 2001-es népszámlálás szerint a magát zsidónak valló személyek száma: 12 871.³²⁹

A zsidóüldözés kapcsán szólnunk kell egy kevésbé ismert eseményről. Az 1938-as visszacsatolást követően a szlovák és a magyar hatóságok egyaránt több zsidót kiutasítottak országukból, s a szabad ég alá, a határra szállították őket. Erről az időszakról részletesen beszámol Strba Sándor és Lang Tamás az érsekújvári zsidóság történetét feldolgozó kötete:

Az 1938 november 5-i, szombat reggeli istentisztelet és ima közben bejött a templomba Tóth Vili (...) fuvaros (...) elkezdett kiáltozni: „A Berek tele van zsidó gyerekekkel, menekültekkel, asszonyokkal, öreggekkel. Fák közt ülnek az esőben!” (...) A kistemplom és a Talmud-Tóra megtelt családokkal. Több száz emberrel, akiket péntek este szedtek össze a falukból, városokból (...) A Hlinka-gárda és az új szlovák hatóságok elhatározták, hogy kihasználják az alkalmat arra, hogy minél több zsidótól szabaduljanak meg. Áttették őket olyan területre, amelyek egy pár nap múlva Magyarországhoz lettek csatolva. Több száz kiutasítottról volt szó, akik éhesen, átfagyva az európai novemberi télben tető nélkül maradtak (...) 1938. november 8-án a várost átadták a magyar hatóságoknak. Első két nap a hatóságok szemet hunytak, amikor a katonasággal érkező „szabadcsapatok” loptak, raboltak és verték a zsidókat. (...) a menekülteket elvitték 20 km-re északra az új magyar–szlovák határra, Nagyér mellé. Tél ellenére nedves talajon, sátrakban helyezték el őket. A városból [a zsidók] minden nap vittek személy- és teherautóval a határra ennivalót. A teherautók nem jöttek vissza üresen. Minden nap hoztak egypár halottat, akiket el kellett temetni a zsidó temetőben. A malomszegi temetőben (Kostolný sek), amely közel volt a sátrakhoz álló „lágerhoz”, úgyszintén sok sírt ástak. A magyar és szlovák hatóságok egy hónapig tartó tárgyalása után az üldözöttek egy része visszamehetett a régi lakhelyére.

(Strba–Lang 2004, 43–44)

328 A témát részletesen lásd Sass 1993.

329 www.nepszamlalas.hu

A magyar hatóságok által a határra, Pozsony és Somorja közé telepített kiutasított zsidók megpróbáltatásairól Engel Alfréd a dunaszerdahelyi zsidóság történetét feldolgozó kötetében számol be (Engel 1995, 124–126).

A holokauszt áldozatainak száma Szlovákia területén 100 000-re (Büchler 2009, 10), Magyarországon (a visszacsatolt területekkel együtt) pedig 564 507-re tehető (Braham 2007, I:92).

A szlovák parlament 2000-ben szeptember 9-ét, a magyar országgyűlés pedig 2001-ben április 16-át nyilvánította a holokauszt emléknapjává. Az ENSZ 2005-ben hozott határozata értelmében január 27-e lett a holokauszt nemzetközi emléknapja. Szlovákia magyarlakta vidékein a még létező néhány hitközség, közösség évente megemlékezik a holokauszt áldozatairól. Az általam kutatott területen a *Mártírnapok* időpontja általában június, mivel ebben a hónapban indították az első transzportokat Magyarország vidéki városaiból, tehát az 1938-ban visszacsatolt területekről is.

A holokauszt-emlékjelek megléte vagy hiánya, történetük – különös tekintettel felavatásuk időpontjára, körülményeire, ideológiai hátterére, továbbá az állítók és állíttatók személyére – sokat elárul a holokauszthoz mint történelmi eseményhez való viszonyulásról, a zsidókkal szemben elkövetett bűnökkel való szembenézésről, de sok esetben éppen annak hiányáról.

Európa más országaihoz hasonlóan Németországban sem ment könnyen a szembenézés. A lakosság és a hivatalos politika holokauszthoz való viszonyulásáról mindkét Németországban átfogó képet nyújt Mary Fulbrook angol történész *A német nemzeti identitás a holokauszt után* című, témánk szempontjából is fontos kötete (Fulbrook 2001). Az NDK területén a szovjet felszabadítók nagyszámú emlékművein túl sok más emlékjelet is felavattak a háború áldozatainak: a koncentrációs táborokban, a háború végi halálmenetekben, az autanázia program során elpusztítottaknak, a lágerekben dolgozó foglyoknak, a különböző országokból származó kényszermunkásoknak stb. Olyat azonban nem, amely konkrétan utalt volna a holokauszt zsidó áldozataira. Mindenekelőtt az antifasizmus, a fasizmus elleni ideológiai harc hangsúlyozása volt a cél, így a nácizmus faji jellegéről, a holokausztról szinte szó sem esett. A Német Demokratikus Köztársaságban a hatalom igyekezett minden bűnt az imperializmusra, a kapitalista NSZK-ra hárítani, bűnbakként feltüntetni. Konkrétan az elhurcolt zsidók emlékének szánt holokauszt-emlékművek az egykori NDK területén is csupán a rendszerváltás utáni években, a német újraegyesítés után jelentek meg (Fulbrook 2001, 118–119). Eddigi kutatásaim során az NDK vonatkozásában egy emléktábláról szereztem tudomást, amelyet konkrétan a zsidó áldozatoknak szántak, erre a táblán olvasható szöveg is egyértelműen utal. Az emléktábla már csak azért is különösen figyelemre méltó, mivel a drezdai keresztények helyezték el még a német újraegyesítés előtt, 1988-ban a drezdai *Kreuzkirche* külső falán a következő felirattal:

*In Scham und Trauer gedenken Christen der jüdischen Bürger dieses Stadt. 1933 lebten in Dresden 4675 Juden. – 1945 waren es 70. Wir schwiegen, als ihre Gotteshäuser vebrannt, als Juden entrechtet, vertrieben und ermordet wurden. Wir erkannten in ihnen unsere Brüder und Schwester nicht. Wir bitten um Vergebung und Schalom. November 1988.*³³⁰

Az NSZK-ban az Adenauer-érában elérték, hogy az elítélt náci bebörtönözöttek büntetését mérsékeltek, sokukat szabadon bocsátották, sőt a náci gépezet több aktív résztvevője magas állami pozíciót tölthetett be a háború után (Fulbrook 2001, 91–101). Meg kell jegyeznünk, hogy ebben a tekintetben Ausztria az NSZK-t jóval túlszárnyalta (lásd Wiesenthal 1991, 395–487). Az auschwitz per során – 1963 decembere és 1965 augusztusa között – is bebizonyosodott, milyen volt a bírói testületek, a közvélemény és a gyilkosok viszonya a múlthoz (Fulbrook 2001, 105–109).³³¹ Az 1980-as években a konzervatív kormányzat az NSZK-ban egy kedvezőbb történelemtkép kialakítására törekedett. A múlt megítélésével kapcsolatos nézetek az 1986-os „történészvita” (*Historikerstreit*) során eszkalálódtak. Voltak, akik a német nemzeti identi-

³³⁰ Magyarul: „Szégyenkezve és gyászolva emlékeznek a keresztények ennek a városnak a zsidó polgáira. 1933-ban Drezdában 4675 zsidó élt, 1945-ben hetvenen voltak. Hallgattunk, amikor felgyújtották templomaikat, amikor megfosztották a zsidókat jogaiktól, deportálták és meggyilkolták őket. Nem ismertük fel bennük fivéreinket, nővéreinket. Megbocsátásukat kérjük, béke velük.” (L. J. I. ford.)

³³¹ Simon Wiesenthal ugyancsak nagyon sok példát hoz erre kötetében (Wiesenthal 1991).

tást úgy akarták erősíteni, hogy tagadták a holokausz egyedi jellegét, a másik tábor viszont hevesen visszautasította a német állam által elkövetett bűnök relativizálását célzó törekvést.³³² Lényegében ezek a nézetek befolyásolták pro- vagy kontra a holokausz-emlékjelek állításának folyamatát is a háború utáni időszakból a német újraegyesülésen át napjainkig.³³³ A Németország-szerte állított különböző emlékjelekre, azok különböző típusainak bemutatására helyszűke miatt most nem térhetek ki.

Annak szemléltetésére, hogy a zsidók, különösen a túlélők számára milyen sokat jelentenek éppen a németek által állított emlékjelek, hadd idézzem Marcel Reich-Ranicki, a Németországban élő neves, zsidó származású irodalomkritikus gondolatait. Családja Lengyelországból költözött Berlinbe, s innen deportálták valamennyiüket. A korszakot egyedül ő élte túl, szüleit és bátyját elveszítette. A kiírtott európai zsidók emlékének szánt berlini holokausz-emlékmű³³⁴ körül zajló vita kapcsán életrajzi kötetben a következőket írja:

...Wenn das Mahnmahl errichtet sein wird, werde ich es mir ansehen. Ob ich dabei viel empfinden werde, weiß ich nicht, gewiss nicht soviel wie im Dezember 1970, als ich das Bild sah, das durch die Weltpresse ging – das Bild des vor dem Denkmal des Warschauer Gettos knienden Willy Brandt. Damals wusste ich, dass ich ihm bis zum Ende meines Lebens dankbar sein werde. Zum ersten Mal nach dem Warschauer Kniefall traf ich Willy Brandt Ende Januar 1990 in Nürnberg: Er war, schon von schwerer Krankheit gezeichnet, gekommen, um den neunzigjährigen Hermann Kesten, den Schriftsteller, den Juden und Emigranten, zu ehren. Ich habe versucht, Willy Brandt mit einigen unbeholfenen Worten zu danken. Er fragte mich, wo ich überlebt hätte. Ich erzählte ihm so knapp wie möglich, dass wie, Tosia und ich, im September 1942 von deutschen Soldaten zusammen mit Tausenden anderer Juden auf ebenjenen Warschauer Platz geführt worden waren auf dem heute das Getto-Denkmal steht. Dort hatte ich zum letzten Mal meinem Vater und meine Mutter gesehen, bevor sie zu den Zügen nach Treblinka getrieben wurden.

*Als ich mit meinem kurzen Bericht fertig war, hatte jemand Tränen in den Augen. Willy Brandt oder ich? Ich weiß es nicht mehr. Aber ich weiß sehr wohl, was ich mir dachte, als ich 1970 das Foto des knienden deutschen Bundeskanzlers sah: Da dachte ich mir, dass meine Entscheidung, 1958 nach Deutschland zurückzukehren und mich in der Bundesrepublik niederzulassen, doch nicht falsch, doch richtig war. Fassbinders Stück, der Historikerstreit und die Walser-Rede, allesamt wichtige Symptome des Zeitgeists, haben daran nichts geändert.*³³⁵

(Reich-Ranicki 2001, 550–551)

A második világháborút követő években Csehszlovákiában országszerte – tehát az általam kutatott területen is – több emlékművet állítottak a fasiszmus áldozatainak, azonban ezek az antifasiszta kommunisták és ellenállók emlékét voltak hivatottak őrizni, nem a holokausz zsidó áldozatainak szánták. Lényegében valamennyi szocialista országban ugyanezt a tendenciát követték. Annak szemléltetésére, hogy a szocializmus idején Csehszlovákiában a hatalom nem nézte jó szemmel a holokausz áldozata-

332 Majtényi György „Ön-fejűség” – a „másik Németország” történelme. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00024/2003-1-11.html>. Lásd még Ungváry 2006; Dalos 2003.

333 Jól szemléltetik ezt a problémát a berlini holokausz-emlékmű felállítása kapcsán megnyilatkozó nevesebb személyiségek megnyilvánulásai, mint pl. Martin Walser ismert német íróé (lásd Reich-Ranicki: Joachim Fest, Martin Walser und das „Ende der Schonzeit”. In Uő 2001, 540–551. p.).

334 A meggyilkolt európai zsidók 2711 sötétszürke betonoszlopból álló emlékművét, a második világháború befejezésének 60. évfordulója alkalmából 2005 májusában avatták fel Berlinben a Brandenburgi kapu szomszédságában, az egykori berlini fal területén.

335 „Amennyiben az emlékművet felavatják, megnézem. Hogy mennyire érint majd érzékenyen, nem tudhatom, de bizonyára korántsem annyira, mint az 1970 decemberében látott, a világsajtóban is megjelent kép: a varsói gettó emlékműve előtt térdelő Willy Brandt. Tudtam, életem végéig hálás leszek neki. A varsói térdelést követően első alkalommal 1990. január végén találkoztam Willy Brandttal Nürnbergben. Akkor már súlyos beteg volt, s azért jött hogy méltassa Hermann Kesten emigráns zsidó író. Megpróbáltam néhány eseten szóval köszönetet mondani Willy Brandtnak. Megkérdezte, hol életem túl az üldöztetést. Elmondtam neki... hogy Tosiát [Reich-Ranicki felesége – L. J. I. megj.] és engem is több ezer zsidóval együtt a német katonák 1942-ben pontosan arról a helyről hurcoltak el, ahol most a Gettó-emlékmű áll. Ott láttam utoljára anyámat és apámat, mielőtt a Treblinkába induló vonattal elvitték őket. Mire rövid beszámolómnak végére értem, valakinek könnyek gyűltek a szemébe. Willy Brandtnak, vagy nekem? Nem tudom már. Arra viszont pontosan emlékszem, mit éreztem, amikor a térdelő kancellárt ábrázoló képet 1970-ben megláttam: Arra gondoltam, az 1958-ban hozott döntésem, hogy visszatérjek Németországba és itt telepedjek le, mégsem volt helytelen, sőt: nagyon helyesen cselekedtem. Fassbinder darabja, a történészvita és a Walser-beszéd – lényegében a korszak fontos szimptomái – ezen mit sem változtattak.” (L. J. I. ford.)

inak megörökítését, jó példa a prágai eset. A háború után a régi zsidó temető mellett álló Pinkas-zsinagóga belső falain örökítették meg a több mint 70 000 cseh- és morvaországi zsidó áldozat nevét.³³⁶ Az 1970-es években az akkori rezsim lemázoltatta a falakat, mert véleményük szerint semmi sem indokolta, hogy a fasiszmus számtalan áldozatából néhánynak különleges emlékművet állítsanak. Csak a rendszerváltás után kerültek fel ismét a nevek, teljesen betöltve a padlótól a mennyezetig a berendezés nélküli zsinagóga fehérre meszelt falait. A rendszerváltás után a zsinagóga emeletén egy állandó kiállítást is berendeztek a koncentrációs táborokban készült gyermekrajzokból.

A neves brit történész, Eric Hobsbawm is megemlégette életrajzában ezt az esetet, azonban a Pinkas-zsinagóga helyett tévesen az Altneuschul zsinagógát említi prágai látogatása kapcsán:

...Nevüket megörökítették a zsidó népiertás szerintem egyetlen méltó emlékhelyén, az ősi prágai zsinagóga, az Altneuschul fehérre meszelt falain. Az üres teret körülölelő falakat a Hitler-érában elpusztított csehszlovák zsidók nevei töltötték be, apró betűkkel egymás mellé rótt nevek, számok, helyszínek sorakoztak ábécérendben a plafontól a padlóig. Semmi más, csak a végtelen sok elpusztított ember neve. Könnyeimen át olvastam Richard bácsi és Julie néni nevét nem sokkal az 1968-as prágai tavasz előtt. Valamikor a hetvenes években a cseh rezsim egy megdöbbentő határozatával megszenstelenítette az emlékhelyet: lemázolták az összes feliratot. A hivatalos magyarázat szerint semmi sem indokolja, hogy a fasiszmus számtalan áldozatából néhánynak különleges emlékművet állítsanak. A kommunizmus bukását követően némi késéssel ugyan, de visszaállították az eredeti állapotot.

(Hobsbawm 2008, 203)

Mielőtt rátérnék a kutatott terület holokauszt-emlékjeleinek részletes bemutatására, szólnom kell az 1941-ben, az ukrajnai Kamenyec-Podolszkijban történt mészárlásról, amelynek több ezer Magyarországról kitoloncolt zsidó esett áldozatul. Mivel mindmáig kevésbé ismert eseményről van szó, az alábbiakban röviden felvázolom a történéseket.

Miután Németország megtámadta a Szovjetuniót és a magyar honvédséggel együtt 1941 nyarára jelentős területeket foglalt el Ukrajnában, a magyar hatóságok úgy határoztak, hogy az ország területére korábban beszivárgott és illegálisan letelepedett zsidókat visszatelepítik „felszabadított” származási helyükre, Galíciába és Ukrajnába.³³⁷ Aránylag rövid időn belül 18 000 ún. hontalan zsidó származású személyt telepítettek ki Magyarországra területéről, azonban a kiutasított személyek között jelentős volt azok száma, akik már évtizedek vagy pedig generációk óta éltek az országban, illetve sokan voltak olyanok is, akik a németek és az oroszok között felosztott Lengyelországból menekültek el, s a magyar kormány nem sokkal azelőtt fogadta be őket humanitárius megfontolásból. A hontalannak nyilvánított zsidók közül több ezer rendelkezett állampolgársági igazolással, sokukat azért toloncolták ki, mert szállkák voltak a helyi hatóságok vagy hatalmasságok szemében.³³⁸ A kiutasítottakat marhavagonokba zsúfolva szállították a szovjet határon fekvő Körösmezőre, ahol átadták őket az SS-nek, pontosabban a zsidók gyilkolásával megbízott SS-Einsatzgruppénak. 1941. augusztus 10-ig körülbelül 14 000 zsidót gyalogmenetben Kamenyec-Podolszkijba hajtottak, s ott augusztus 27–28-án könyörtelenül legyilkolták őket.³³⁹

Majsai Tamás, a Wesley János Lelkészképző Főiskola Theológus és Lelkészképző Karának dékánja sokat tett azért, hogy az előholokausztnak nevezett tragédia közismertté váljon, s magyar társadalom

336 *Die aussäen unter Tränen mit Jubel werden sie ernten. Die jüdischen Gemeinden in der Tschechoslowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg.* Praha, 1959, 84–85, valamint 96. p.

337 Az ötlet Martinides Ödöntől, a KEOKH egyik főnyomozójától és dr. Kiss Árpás rendőrtanácsostól származott. Kozma Miklós belügyminiszter is támogatta az ötletet, tájékoztatta Bartha Károly honvédelmi minisztert és Werth Henrik vezérkari főnök, akiknél teljes egyetértésre talált. A Werth által előterjesztett tervvel Horthy Miklós kormányzó és Bárdossy is egyetértett (Randolph 1981, 169–174). A körösmezői gyilkossággal kapcsolatos dokumentumokat Szirtes Zoltán tette közzé az események 55. évfordulója alkalmából megjelent kötetében (Szirtes 1996).

338 Bizonyos helyi hatóságok, elsősorban azokban a megyékben, ahol nagyobb számú zsidóság élt, meg sem várták a központi utasításokat, önkényesen, maguk adták ki rendelkezéseket (Szirtes 1996).

339 A kamenyec-podolszkiji vérengzést végrehajtó, a zsidók gyilkolására létrehozott SS Einsatzgruppék vezetője, Franz Jaeckeln tábornok jelentésében 1941. szeptember 11-én 23 000 ezerre tette a meggyilkoltak számát, ebből kb. 16–18 000 lehetett a Magyarországról ide szállított zsidó (Szirtes 1996). A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának gyűjteményében (A/1/b-2571/1941. sz. alatt) található egy 1941. augusztus 30-án keltezett levél, amelynek írója részletesen beszámolt az eseményekről. Közli Szirtes 1996, 17–18. p.

végre szembesüljön a tényekkel, s nem utolsó sorban: méltó emlékjelet kapjanak az áldozatok.³⁴⁰ Az említett főiskola, illetve a Magyar Evangéliumi Testvérközösség 2004-ben, a holokaust hatvanadik évfordulója alkalmával bűnbánati és könyörgő istentiszteleti alkalmat tartott, és emléktáblát helyeztek el azokon a pályaudvarokon, ahonnan 1944-ben elindultak a zsidókat szállító vagonok Auschwitzba.³⁴¹

A dél-komáromi vasútállomás épületének falán is látható egy ilyen emléktábla, innen indították többek közt a révkomáromi és a környékbeli, a mai szlovákiai oldalon fekvő községekből összegyűjtött zsidókkal telt vagonokat (Szita 2002). A márványtáblán egy vasúti vagon, s egy abból kinyúló kezét ábrázoló fémből készült dombormű látható, kétnyelvű (héber–magyar) felirata pedig:

*Áldott a mártírok emlékezete!
Elhelyezte a
Magyarországi Evangéliumi
Testvérközösség
és
a Wesley János Lelkészképző Főiskola
a Holokaust 60. évfordulóján
2004
Az emlékhely létesítését a MÁV Árufuvarozási Osztály támogatta*

A Kamenyec-Podolszkijban 2009-ben felavatott emléktábla szövege:

*Zsidó testvéreink emlékére, akik magyarok voltak
vagy Magyarországon kerestek menedéket 1941-ben.
Az akkori magyar állam és az embertelen náci
gyűlölet kitaszította és a halálba üldözte őket.
Legyen emléküik áldott!
Állította a Wesley János Lelkészképző Főiskola és
a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség.
2009*

Az emléktáblát egy kövekből épült emlékműre helyezték, alatta kétoldalt ugyanezzel a szöveggel egy héber és egy ukrán nyelvű azonos méretű emléktábla került. A Wesley János Lelkészképző Főiskola rektorának, Iványi Gábornak, valamint Majsai Tamás dékánnak és társainak az érdeme tehát, hogy az ukrainai Körösmezőn (Kamenyec-Podolszkijban) legyilkolt zsidó áldozat emlékét 2009 óta emlékmű is őrzi.³⁴²

340 Szirtes 1996; Majsai Tamás: Testvéri gondolatok Magyarország keresztényeihez, keresztény egyháztagjaihoz és keresztény egyházi vezetőihez a Soá magyarországi eseményeinek 60. évfordulója alkalmával. *Élet és Irodalom* 2004/16; Uő: Kamenyec–Podolszkijra emlékezünk. *Élet és Irodalom* 2006/35.

341 Iványi Gábor: A Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség és a Wesley János lelkészképző Főiskola a Soá hatvanadik évfordulóján. *Élet és Irodalom* 2004/16.

342 Majsai Tamás: Emlékmű és emléktábla az 1941-es magyarországi deportálás két ukrainai helyszínén: Kamenyec Podolszkijban és Körösmezőn. *Élet és Irodalom*, 2009. október 2.

Jankovics Éva feldolgozta édesapja háborús naplóját, aki saját szemével látta a szörnyűségeket s naplójában is lejegyezte: „Láttam a hajladozó, előre-hátra bukó testeket, a lassan és siralmasan levegőbe emelkedő ásókat. A németek ordítottak, a magyar csendőrök pedig asszisztáltak hozzá. Hamarosan megkezdődött a lövöldözés. Augusztus volt és nagyon meleg. Már nem tudom, hányadika, talán 26 vagy 28. Egybefolytak a napok, a percek és az órák. Két napig tartott az öldöklés. Pokoli két nap volt. Csak a fegyverropogást hallottam, csak azt láttam, hogy egymás után dőlnek el az emberek. Gyerekeket is láttam, meg sivalkodó asszonyokat. Nem néztem végig. Elmenekültem onnét, nem bírtam felfogni ezt a szörnyűséget (...) A 10. magyar vadászászlóalj még mintegy ezer zsidót kergetett át Tarnopolnál a Dnyeszteren, s állítólag a náciak visszaküldték őket is Magyarországra, de ez a vadászászlóalj nem engedte, s akkor őket is kihajtották a városon kívül és lelőtték valamennyit (...) S szüntelen fegyverropogás hangja hosszú éveken át visszahangzott a lelkemben, az agyamban, kísértett, mint egy szellem. Éjjel nem bírtam aludni, folyton hallottam ezeket a hangokat és sikoltásokat. Ilyen mézárklást, mint amit itt két nap alatt végrehajtottak a németek és a magyar csendőrök, nem tudom, látott- már a világ. Mert én még nem. Pedig azt hittem, a háború minden poklát megjártam már.

Csak hallgattam, mélyen magamba roskadtam. Vacogott a fogam és nem bírtam megenni a vacsorámat. Később elmentem és megnéztem még egyszer messziről, hogy ott van-e valóban az a sok frissen ásott halom, vagy csak álmodtam az egészet. Katonatársaim hasonlóan élték meg a látottakat. Meglehetősen kietlen vidék volt, kevés fával, kevés bozóttal. Azon gondolkoztam, hogy ezen az úton végighajtott emberek mit láthattak utoljára a tekintetükkel. Talán felnéztek a tiszta kék égre és az álmosan úszó bárányszerű felhőkre, és talán imádkoztak a Mindenható Istenhez, aki most megfedkezett róluk. Istenem - gondoltam -, édes Istenem, ne engedd, hogy elpusztuljak! Azt hiszem, akkor féltem először igazán életemben. Egész itt-tartózkodásom alatt zaklatott voltam, és semmi más nem járt az eszemben, mint ezek a szörnyűségek. Sehogy sem értettem meg, nem bírtam megérteni, hogyan képes valaki egy gyereket, egy nőt, egy öregembert kizokni, agyonlőni? Hogyan lehetséges ez?” (Jankovics 2009, 216–217)

Az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül bemutatom azokat az emlékjeltípusokat, amelyeket a második világháború befejezése után a holokauszt zsidó áldozatainak emeltek.

Ahogy arról a fentiekben már volt szó, a szocializmus időszakában a mai Szlovákia területén is a fasizmus áldozatainak – elsősorban a szlovák nemzeti felkelés során elesett vagy meggyilkolt áldozatoknak – állítottak emlékjeleket, akik között nagyon sok zsidó is volt, azonban őket konkrétan nem említették, s a holokausztra sem utaltak. Lényegében a besztercebányai Szlovák Nemzeti Felkelés Múzeuma volt az egyetlen olyan intézmény, ahol 1969-ben úgymond hivatalosan, „államilag” emlékművet emeltek a holokauszt zsidó áldozatainak, megőrkítve ezáltal magának a holokausztnak mint történelmi eseménynek a tényét. A figurális emlékmű Dušan Kuzma és Jozef Jakoby alkotása.

A kutatott terület több magyarlakta településén is 1945 után az országos gyakorlatot követték. A csallóközi Gútán például egy monumentális emlékmű készült (Reicher János alkotása) a fasizmus áldozatai emlékének, azonban annak ellenére, hogy a település 416 zsidó lakosából mindössze 60 személyt tért vissza (Braham 2007, I:623), a monumentumot csupán a kommunista ellenállásban résztvevők emlékének szánták.³⁴³ Ezt a kétnyelvű (szlovák és magyar) felirat és a névsor is egyértelművé teszi:

*OBČANOM KOLÁROVA, ZAHYNULÝCH V KONCENTRAČNÝCH TÁBOROCH DACHAU A
SCHÖNBERG.*

*A DACHAUI ÉS SCHÖNBERGI TÁBOROKBAN MÁRTÍRHALÁLT HALT KOLÁROVÓI
POLGÁROK EMLÉKÉRE*

Több más településen is ugyanezt a gyakorlatot követték, így Komáromban is, ahol 1971 májusában avatták fel Emil Venkov szlovák szobrászművész alkotását, az antifasiszta mártírok emlékművét a mai Széna téren. Az ezen elhelyezett emléktáblán olvasható a 34 áldozat neve, köztük több komáromi zsidó ellenálló is. Ilyen vagy hasonló típusú emlékjelek országszerte megtalálhatók. A holokauszt áldozatainak emléket 1989-ig csupán a zsidó közösségek, s a hozzátartozók örökítették meg valamilyen formában.

Az érsekújvári zsidó mártírnak, Weiss Károlynak az Andódi utcai szülőházának falán például azért helyezhettek el emléktáblát, mert részt vett a szlovák nemzeti felkelésben. A harcok során a Hlinka Gárda fogságába került és szülővárosától több mint 200 kilométerre, a gömöri Dobsinán nyilvánosan kivégezték. Az 1980-as években az épületet lebontották, így az emléktáblának azóta nyoma veszett (Strba–Lang 2004, 230).

A világháború befejezése után a lakóhelyükre visszatért zsidó túlélők – ahol erre lehetőségük adódott – igyekeztek emlékjelet állítani az elpusztított áldozatoknak; általában zárt helyen: a zsidó temetőben, vagy – amennyiben megmaradt – a zsinagógában, esetleg annak külső falán. Nincs tudomásom róla, hogy az 1989-es rendszerváltásig a zsidókon kívül valamelyik településen állítottak volna köztéri holokauszt-emlékművet.

Dunaszerdahelyen a holokauszt előtt jelentős számú zsidó közösség élt, emiatt Kis-Jeruzsálemként is emlegették a várost.³⁴⁴ A helyi hitközség történetét feldolgozó Engel Afréd kötetében többek között részletesen leírta azt az 1946-ban rendezett jelképes temetést, amikor egy üres koporsóban szimbolikusan a temetőbe kísérték a hitközség meggyilkolt tagjait és magát a hitközséget:

...5706.345 Szíván 27-én eltemettük a meggyilkolt Dunaszerdahely és Környéke Aut. Orth. Izraelita Hitközséget. A helyzetnek a viszonyokhoz való normalizálódása után egybegyűltek a megmaradtak ezen a napon, a nagytemplom romjaiban elsíratni és meggyászolni mártírjaikat. A szentély fala és minden köve együtt zokogott az üres koporsónál, amelynek ezüsttel hímzett takarója felett ott lebegett az Európa országaiban legyilkolt testvéreink lelke, és úgy éreztük, ők mondják az „omént” a megmaradt kevesek-árvák szívszaggató kádisa után.

³⁴³ Az emlékművet eredetileg a községi hivatal előtt állították fel, azonban a rendszerváltást követően áthelyezték a ma Rózsáligetnek nevezett területre.

³⁴⁴ 1941-ben a zsidók száma 2 645 volt, az összlakosság (6584) 40,2 százalékát tette ki (Büchler 2009, 106).

Gyászbeszédet mondott Weinberger Jechiel rabbi, fia a nagy tudású, jámbor Weinberger Hillel főrabbinak, aki maga is áldozata lett a gyűlöletnek. Szavaiban a ragyogó múlt hódolata és a tragikus közelmúlt gyásza indították meg a kifelé és befelé hulló könnyek áradatát bennünk.

És aztán megindult a gyászmenet, élén az üres koporsóval – benne a kehila kedosa, Dunaszerdahely összetört szimbolikus kőtáblája... Két-három kilométer hosszú útján a temetőig legalább megláthatták a község lakói a gyászt, ha nem is érthették meg, és megakadályozni nem akarták. (...) Zsidóságot, értéket, tudást, emberséget temettünk aznap, amikor a mi községünket vittük az ezüst himzésű fekete lepel alatt az „üres” koporsóban.

Ugyanakkor temették a tűzből megmentett szent könyvek martalékait, Tóra-tekercesek széttépett, meggyalázott pergamenjét. Egy napon volt a temetése a szent eszmékkel teli pergameneknek és azoknak, akik életükkel pecsételték meg a hozzájuk való hűséget.

Ott, a temető mellett összeült a gyászoló gyülekezet, és kijelölték, meghatározták Sziván 27-ét örök gyásznapul. Emlékeztére az apáknak, anyáknak, gyermekeknek, feleségeknek, férjeknek, testvéreknek, közöttük községünk két nagy rabbija, Hillel ben Smuel Lévi és Oser Ansel ben Jonathan Binjamin emlékére, összesen több mint 3000 lélek emlékére, akiket a gyűlölők öltek meg és gyötörték halálra gázban, fagyban, tűzben, vízben. Ez a nap legyen a gyásznap a munkatáborok mártírjáiért, a templomokért és a bátémidrásokért, a maggyalázott szent edényekért és a Tóra-tekercesekért.

(Engel 1995, 160–161)

A dunaszerdahelyi temetőben később (1969-ben) emlékjelet állítottak az áldozatoknak. Engel Alfréd ezt az eseményt is megörökítette kötetében:

A szerdahelyi temetőben álló síremlék, a mártírok oszlopa, amelyet a maradék hitközség emelt 1969-ben, maradt meg az egyetlen kapocsnak, amely bennünket, megmaradottakat még visszahív, és egyeseket néha-néha viszontlát: ennyi maradt az élő, ható, alkotó, ragyogó zsidó „kis szentélyből”. Még el-elzarándokol, aki teheti, leborulni jelképes és valóságos sírjuk előtt a szenteknek, a tisztáknak, hogy legyenek közbenjárók gyermekeikért, népükért, Országukért.

(Engel 1985, 168)

Izraelben szokássá vált, hogy a kivándorolt túlélők egy-egy régióból származó csoportjai és azok leszármazottai a holokauszt gyásznapján összejönnek, s közösen emlékeznek a tragédiára. Engel Alfréd is megemlíti ezt a szokást: „Minden esztendőben Sziván 27-én összejönnek a szerdahelyiek, somorjaiak és nagymagyariak a Jerusálajimban vagy Tel-Avivban megtartott ázkárára, hogy meggyászolják mártírjaikat, és áldozzanak emléküknél” (Engel 1995, 167). Jeruzsálemben a „Pusztulás Pincéjében” a hitközségek emléktáblákat állítottak az elpusztított hitközségeknek. Ezzel kapcsolatban Engel Alfréd a következőket írja: „Szövetségünk emléktáblát állított a három hitközségnek Jerusálajimban, a Cion hegyén, a »Pusztulás Pincéjében«, és a több ezer elpusztult zsidó hitközségek emléktáblái között ott az ő emlékü is örök időkre” (Engel 1995, 168).

Dunaszerdahelyen, a kutatott terület többi településéhez viszonyítva aránylag korán, 1991 októberében felavatták – a helyi zsidóság egykori jeles rabbijáról, Yehuda Assadról (1930–1905) elnevezett téren – a holokauszt mártírjainak köztéri emlékművét: egy kőtábla-torzót:

Mára elérkezett a számvetés ideje. Ennek a városnak a lelkiismeretét az terhelte a legnehezebben, hogy kiszolgáltatva a rémuralomnak, megbéklyózva a félelemtől látnia kellett, hogy lakosságának nagy részét elhurcolják a halálgyárakba. Auschwitzban és Dachauban lettek áldozatai a rasszizmus e legszélsőségeesebb és legbrutálisabb esetének a dunaszerdahelyi zsidó polgárok is. Annál fájdalmasabb az emlékezés a vészterhes negyvennégy június eleji napra, mert előtte ebben a polgári közösségben nem voltak gyűlölködések, megkövült előítéletek az emberek között. A zsidók, akik szer-tartásaik, hagyományaik megtartására törekedtek, részesei voltak a magyar társadalmi, gazdasági és kulturális életének. A kettős identitás harmóniájáról szólhatunk itt. És szép példája volt a vallási türelemnek az a múlt századi eset, amikor a zsidó hitközség a városi plébániának a segítségére sietett, hogy az új harangot vehessen.³⁴⁶

345 1946

346 Karsay Katalin: És ki nem fél közülünk? A vészidőszak áldozatainak emlékműve. Nap, 1991. november 18–24., 13–15. p.

A dunaszerdahelyi eset már csak azért is figyelemre méltó, mivel éppen azokban a nagyobb városokban, ahol egykor jelentős számú zsidóság élt, még 1989 után is hosszabb ideig elzárkóztak a kegyeleti lépéstől, hogy a kifosztott, megtagadott, majd meggyilkolt egykori polgáraiknak méltó emlékjelet állítsanak. Ebben a tekintetben elsősorban 2005-től érzékelhető jelentős változás.

A kassai zsidó túlélők 1950-ben eredetileg annál a téglagyárnál szerettek volna emlékművet állítani, ahol annak idején összegyűjtötték őket. A város vezetése azonban nem egyezett bele, így a Harang utca 7. szám alatt álló ortodox templom falán helyeztek el egy szerény méretű, héber nyelvű emléktáblát a következő felirattal:

*Kő, kiálts a falakról generációk gyászára és
Emlékére! Az egek felhőkbe borultak és Európa
földje gyászba öltözött a csaknem kiirtott zsidó
nép miatt. A német fasiszta kígyó kiöntötte
mérget és megmérgezte őket. Az átkozott nácisták
és más üldözők ontották vérét mint a vizet a
zsidóknak, öregeknek, ifjaknak, gyermekeknek
és csecsemőknek. Karddal, éhséggel, tűzzel és
vízzel halálra kínozták őket. Közöttük a mi
hitközségünk szent és tiszta tagjait is. Közel
12 000 közülük égő áldozatként pusztult el. Ez a
szörnyűség az 5701–5705-ös³⁴⁷ években történt a
világ teremtésétől a 6. évezredben. Isten bosszuld
meg az ő vérüket! Ez az emlékkő 5710. tisrej
6-án a hitközség maradékai által készült örök
siralom és gyász jeléül.*

(Bauer 2008, 105)

A kassai zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra a környéken elpusztított jeltelen sírba temetett áldozatokat is: „A temetőben négy betonpiramist állítottunk fel, melyet még a kitűnő Róth Ignác kezdeményezett. Exhumáltuk a nálunk jeltelen sírokban és a vidéken elszórtan fekvő mártírok földi maradványait, melyek ezen feltűnő betontömbök alatt kaptak örök pihenőt. Mindegyiken márványtáblára vésett felirat jelzi: *Na pamiatku mučených, ktorí zahynuli za vieru vo Všemohúceho*“ – emlékezik a kassai zsidóság történetéről írt kötetében Görög Artur, a később Izraelbe kivándorolt egyik kassai túlélő (Görög 1991, 237).

A kutatott területen más helyeken is hasonlóan jártak el a zsidó hitközségek a környéken legyilkolt áldozatokat illetően, igyekeztek minél előbb megadni nekik a végtisztességet, a helyi zsidó temetőben helyezték őket örök nyugalomra. Érsekújvárbán és környékén is több zsidót legyilkoltak, sok esetben magukkal az áldozatokkal ásatták meg saját sírjukat. Az érsekújvári ortodox temetőben a holokauszt-megemlékezések alkalmával rendszeresen ezekről az áldozatokról is szólnak. A város zsidóságának történetét feldolgozó kötet szerzői is megörökítették ezt az eseményt, és részletesen beszámolnak a városban és környékén történt gyilkosságokról is:

Minden év júniusában a városközponttól távol fekvő ortodox zsidó temetőben gyászünnepségre kerül sor a holokauszt áldozatainak tiszteletére. A mártírok sírjánál összegyűlnek városunk zsidó közösségének tagjai, de eljönnek a világ legtávolabbi pontjairól is, hogy leróják kegyeletüket a legnagyobb és legkegyetlenebb mézárulás áldozatainak emléke előtt. Az ortodox temetőben található közös sír, amelyben 17 zsidó fiú nyugszik, akik az üldözések ideje alatt bujkáltak, de búvóhelyüket 1945 februárjában felfedték. Mielőtt a nyilasok agyonlőtték őket a temető falánál, saját kezűleg kellett megásniuk a sírjukat. Ennél a sírnál megáll mindenki, aki imádkozni szeretne mindazok lelki nyugalmaért, akiknek életét a krematórium kemencéi oltották ki, vagy azokért, akiknek holttestét földgyalival tölték a szakadékba, és földdel szórták be. A sírkő szövege így szól:

„Istenünk, a világ királya, sajog a szív, és a lélek távolodik. Milyen szörnyű, hogy Izrael Tóraismerő fiait elfogták, kihajtván őket a temetőbe, kényszerítve, hogy megássák sírjaikat, hogy aztán irgalmatlanul meggyilkolják őket. Nyugodjanak békében Mosche Duksler Hakohén, Menachem Baruch Binét, Baruch Stern, Benjamin Zeev Schönfeld és Schulz, Baruch Ratter, David Eichenbaum és Strasser József Érsekújvárból. A galántai hitközségből Mordecháj Ehrenwald és Pinchasz Zeev Fischhof. Székesfehérvárról Rudolf Zaas és Stein Jenő. Magyaróvárról Singer Dávid, Büchler József és még sokan mások, kiknek nevét nem ismerjük.

Mindnyájan hősök, mindnyájan szentek. Halljátok, egek, mi történt. Jaj, fiatal fiúk életét és reményét szakította meg a gyilkos keze 1945 Adar hónapjában.”

(Strba–Lang 2004, 156)

A szerzőpáros leír egy másik gyilkosságot is, amikor a nyilasok az Érsekújvárhoz közeli Bajcs és Perbete határában, az út menti erdőben 3 szökött munkaszolgálatost végeztek ki.³⁴⁸ Földi maradványait 1947-ben exhumálták, majd az érsekújvári ortodox zsidó temetőben, a már ott nyugvó, fentebb említett 17 áldozat mellé temették őket. Amikor az érsekújvári zsidó hitközség egyik tagja, Quitt Ede 1964-ben elhagyta az országot, meghagyta, hogy a hitközség adja el a lakóházát, s az ezért kapott összegből emlékjelet állítson nekik. „Csak 1973-ban derült fény a meggyilkoltak kilétére, valószínűleg Tatabányáról származó munkaszolgálatosok voltak: Kohn László, Hoffmann Sümegh László és Klein Mór. Akkor került az emlékműre a most is olvasható felirat, amelyet az akkor Jeruzsálemben lakó Fleischer Rudolf korrigált és hagyott jóvá” (Strba–Lang 2004, 176).

A második világháború utáni években, amikor erre lehetőség adódott, a túlélők és az áldozatok leszármazottai közül sokan egyénileg vagy csoportosan már jóval az 1989-es rendszerváltás előtt felkeresték az egykori koncentrációs táborokat, elsősorban Auschwitz-Birkenaut, ahonnan többen hoztak magukkal hamut és csontmaradványokat is, melyeket otthon a zsidó temetőben temettek el. Az adatközlők elmondása szerint a haláltáborból hozott hamu és csontmaradványok itthoni eltemetésével a meg nem adott végtisztességet akarták pótolni, amit elégetett, füstté vált szereteteiknek sohasem adhattak meg. A haláltáborok felkeresését a túlélők, az elpusztítottak leszármazottai és rokonai egyfajta zarándokútnak tekintették és tekintik ma is.³⁴⁹

Strba Sándor és Lang Tamás is leírják kötetükben az érsekújvári zsidók első auschwitzi zarándokújtát:

A hitközség vezetősége 1962 májusában az akkor működő egyetlen utazási iroda, a Čedok segítségével zarándokutat szervez az Auschwitz-birkenauai táborba... A IV. krematórium melletti lápos területen könnyen lehet még hamu- és apró csontmaradványokat találni. A résztvevők egyike, Quitt Ede egy papírdobozba földet, hamu- és csontmaradványokat szed, majd idehaza szabályos gyászszertartás szerint eltemeti a meggyilkolt munkaszolgálatosok közös sírjába. Ugyanebbe a sírba helyezik majd a városban megtalált RJS-szappan (Reine Jüdische Seife) szürkéssárga kockáit is.

(Strba–Lang 2004, 221)

Ez, a szappanok jelképes eltemetése nem egyedi eset. A dunaszerdahelyi zsidó temetőben álló emlékmű felirata is utal az eltemetett szappanokra:

*ÁLLJ! Hajtsd meg fejedet az itt eltemetett
Szentkönyvek, Tóra tekercsek és az
Auschwitzi haláltáborból hazahozott
Emberi testből készült szappanok előtt.*

348 A második világháború ideje alatt Magyarországon a zsidók számára bevezetett munkaszolgálat egyedülálló volt Európában, mivel csak itt szervezték meg ezt a fajta kényszermunkát katonai alapon. A témáról részletesen lásd Randolph 1996; Rákos–Verő 2008.

349 Néhány éve a budapesti székhelyű *Élet Menete Alapítvány* (www.eletmenete.hu) rendszeresen szervez csoportos utazásokat az auschwitz-birkenauai koncentrációs táborba, ahol a résztvevők végigjárják az útvonalat, amelyet a zsidók tettek meg érkezésüktől a gázkamrákig. A még néhány túlélőn és az egykori áldozatok leszármazottain, rokonain kívül nagyon sok olyan résztvevő zarándokol el ide, aki ezzel a gesztussal az emlékezésen és a kegyeleten túl tiltakozásának is hangot szeretne adni az antiszemitizmussal és mindefajta fajgyűlölettel szemben. A kutatott területről évente több csoportos utat szerveznek ebből az alkalomból diákok részére is.

Az eltemetett szappanokkal kapcsolatban Európa további különböző pontjairól is találunk adatokat. A mai Magyarországra vonatkozóan Somodi Henrietta írja a Bács-Kiskun megyei temetőben végzett kutatásait összegző kötetében: „Néhány magyarországi és közép-európai temetőben úgynevezett szappansírokat is találunk (...) A háború után néhány túlélő felkutatta és felvásárolta ezeket és kegyeletből eltemette” (Somodi 2001, 19).

A gyulafehérvári emlékjel kapcsán Ruth Ellen Gruber az európai zsidó emlékhelyeket bemutató kötetében a következőket írja: „Több más romániai temetőhöz hasonlóan itt is olyan emlékmű áll a bejáratnál, amely alatt zsidók holttestéből készült szappant temettek el” (Gruber 2010, 258).

Losoncon a mai napig sem emeltek köztéri emlékművet a város zsidó áldozatainak. A temetőben a túlélők az új zsidó temető szertartásterme előtt állították fel a Winkler Oszkár által készített emlékművet háromnyelvű (szlovák, magyar és héber) felirattal: *Mártírjaink emlékére*.

Pozsonyban 1997 augusztusa óta emlékezteti az utókort a zsidó áldozatokra egy mementó az egykori neológ zsinagóga helyén: a Szent Márton székesegyház és a Duna Szálló épülete között. A híd és az autópálya építésekor lerombolt zsinagóga üresen maradt helyén a rendszerváltás után valaki a következő feliratot festette a kövezetre: „Itt zsinagóga állt!”

Problematikusan alakult a holokauszt-emlékmű ügye Komáromban, ahol 1922 áldozata volt a holokausztnak (Raab 2000, 45). A könnyebb áttekintés érdekében az alábbiakban a komáromi emlékjeleket felavatásuk időrendi sorrendjében mutatom be, kitérve az ezekhez kapcsolódó máshol állított emlékjelekre is.

A vészkorszakot túlélő komáromi zsidók néhány évvel a második világháború befejezését követően a Menházhoz tartozó kis zsinagóga falában holokauszt-emlékműként egy jelképes kemencét alakítottak ki, ide helyezték el két évvel később, 1950-ben a komáromi áldozatok névsorát tartalmazó emlékkönyvet (Raab 2000, 45). Az emlékezésnek, emlékeztetésnek erről a formájáról Komoróczy Géza is említést tesz: Az első keresztes hadjárat után – amikor is Európa-szerre nagyon sok zsidót gyilkoltak le Szentföldre vonuló katonák – az akkori „tragikus eseményeket megörökítő héber nyelvű krónikák mellett a legfontosabbak ezek között az ún. *Memorbukh*-ok: az áldozatok nevének jegyzékei, amelyeket az illető községben szertartási keretek között (mazkir) rendszeresen felolvastak”. Komoróczy szerint helyesebb volna, ha magyarul „emlékeztető könyv”-nek neveznénk őket (Komoróczy 2000, 171). Ez a műfaj napjainkig fennmaradt, a holokauszt után is sok hitközség emlékkönyvét készítették el a túlélők.³⁵⁰ A hitközségi jegyzőkönyv tanúsága szerint a komáromi emlékjelet 1948. március 14-én, vasárnap avatták fel (erre a napra a hitközség vezetősége általános böjtnapot hirdetett). Dél előtt 9.30-kor megemlékező istentisztelettel kezdődött a rendezvény, amire csak a hitközég tagjait hívták meg.³⁵¹

A könyvet őrző jelképes kemence fölött elhelyezett fehér márványtábla héber nyelvű felirata magyarul a következőképpen hangzik:

Örök emlékezetül az Örökkévaló szent csarnokában.
A szenteknek, férfiaknak, asszonyoknak és gyermekeknek, szent közösségünk tagjainak, itt
Komáromban – épüljön fel Cion és Jeruzsálem –
akik meghaltak kínok között, és kegyetlenül megölettek a munkatáborokban,
és akik elhurcoltattak a 704. évben [=1944] az üldöztetés földjére mint a vágóhidra vezetett nyáját
megölettek, lemészároltattak és elégettettek az átkozott gonoszok által,
az apák, az anyák és gyermekek, a szerettek és az életükben kedvesek,
jámborak, igazak és tiszták együtt az Örökkévaló nevének megszenteléséért.
Tartsd meg őket Isten jó emlékezetben a világ maradék igazaival együtt, és bosszuld meg
Izrael fiai ezreinek vérét, ahogy a prófétáid által mondatott:
„Megfizetek a vérontásért, nem hagyom büntetés nélkül. Az Úr a Sionon lakik” (Joel 4,21)
*LIBÉK [Legyen lelkiük bekötve az élet kötelékébe]*³⁵²

350 Hasonló jelenséggel a felső-ausztriai Enns-ben találkoztam. A második világháborúban elesettek nevét tartalmazó könyvet (*Namensbuch Gefallenen*) az emlékművön kialakított üregben helyezték el.

351 A Komáromi Zsidó Hitközség 1948. február 22., illetve az 1948. március 7-i jegyzőkönyve.

352 A héber szöveg fordításáért Bányai Viktóriának tartozom köszönettel.

A 2000 óta rendszeressé vált Mártírnapi alkalmával ennél a kemencénél a résztvevők mécsesek gyűjtésével emlékeznek az áldozatokra. 1948. szeptember 26-án a komáromi temetőben egy másik mementót is felavattak, mégpedig azon mártírok emlékére, akik Komárom környékén az erőltetett menetben pusztultak el, amikor az osztrák határ felé hajtották őket, valamint, akiket a komáromi nyilasok lőttek a Dunába. Az emlékjel az áldozatok tömegsírján áll. Később ugyanitt egy nagyobb méretű fekete márványból készült emlékművet is elhelyeztek magyar nyelvű felirattal:

1945
TÖMEGSÍR
ITT ALUSSZA SZOMORÚ ÁLMÁT
114 ZSIDÓ ÜLDÖZÖTT
AKIK ÉLETÉT A SZABADSÁG HAJNALÁN
KIOLTOTTA A GYŰLŐLET
EMLÉKÜKET MEGŐRZI A SZERETET

A komáromi tömegsíron felállított emlékjel nem az egyetlen a térségben. A fentiekben már szóltam az érsekújvári temető emlékjeleiről, de hasonló mementó jelöli többek között a Pozsonyligetfaluban legyilkolt zsidó áldozatok tömegsírját is. Itt 1600 magyar zsidó részére 1944-ben koncentrációs tábor hoztak létre. Közvetlenül a világháború befejezés előtt közel 500 személyt legyilkoltak, s több tömegsírba temették őket (Bárkány–Dojč 1991). A mártírok temetőjében 1958-ban közös emlékművet állítottak az áldozatoknak a következő felirattal:

*Tu odpočíva 497 nevinných obetí
ktoré na jari 1945 na prahu našej slobody
zavraždili v Petržalskom cintoríne
fašistickí vrahovia.
Nech je tento hrob trvalou výstrahou
proti hrôze fašizmu.
Večná pamiatka mučeníkom!*³⁵³

Az emlékművön azoknak az áldozatoknak a nevei olvashatók, akiket azonosítani tudtak, miközben néhány azonosított személynek külön sírja van (Bárkány–Dojč 1991, 56).

Ladislav Snopko, egykori szlovák kulturális miniszter javaslatára 1992-ben határozat született, hogy azokban a városokban, ahonnan transzportokat indítottak, emléktáblákat helyezzenek el az áldozatok emlékére. Ebben az évben volt az 50. évfordulója, hogy Szlovákiából az első zsidó transzportokat a koncentrációs táborokba küldték. Michal Kern pozsonyi szobrászművész kettétört mózesi kőtáblát szimbolizáló alkotásai a következő helyekre kerültek: Poprád (innen indult a szlovákiai zsidók első transzportja), Liptószentmiklós (felételezhetően innen indították az első lánytranszportot), Bártfa, Érsekújvár, Kassa, Nyitra. Továbbá Besztercebányán a Szlovák Nemzeti Felkelés Múzeumában és Izraelben, a Yad Vashem Intézetben is felavattak egyet-egyét. Mivel az akkori Komáromból is indultak transzportok – igaz valamivel később, 1944 nyarán – a zsidó Menházhoz tartozó zsinagóga külső falán is elhelyeztek egy kétnyelvű feliratot tartalmazó táblát:

Z KOMÁRNA V ROKOCH 1942–1944
DEPORTOVALI 1922 ŽIDOVSKÝCH
OBČANOV DO KONCENTRAČNÝCH
TÁBOROV CELEJ EURÓPY
NA VEČNÚ PAMIATKU UMUČENÝM

³⁵³ „Itt nyugszik 492 ártatlan áldozat./ akiket 1945 tavaszán, szabadságunk küszöbén/a ligetfalusi temetőben gyilkoltak meg/ a fasiszta gyilkosok./Figyelmeztessen ez a sír mindörökké /a fasizmus szörnyűségeire./ A mártírok örök emlékezetéül!” (L. J. I. ford.) *Die jüdische Gemeinden in der Tschechoslowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg*. Prag, 1959, 133. p.

AZ 1942–1944-ES ÉVEKBEN KOMÁROMBÓL
1922 ZSIDÓT DEPORTÁLTAK EURÓPA
KONCENTRÁCIÓS TÁBORAIBA.
A MEGKÍNZOTTAK ÖRÖK EMLÉKÉRE
1992

Máig ismeretlen tettesek 1996-ban a táblát ellopták, s Komáromban ezt követően évekig semmilyen köztéri mementó nem emlékeztetett a tragédiára.

Komárom városa 1999-ben avatta fel a város egyik forgalmas helyén a meghurcoltak emlékművét, amelyet az „erőszak és a szenvedés áldozatainak” mementójaként is emlegettek a sajtóban. Az objektum „a második világháború áldozatainak, a városból elhurcolt és kitelepített polgároknak tiszteletet adó emlékmű”. A hatalmas kötömbből kifaragott monументum teher alatt görnyedő menekültek csoportját ábrázolja. Gáspár Péter szobrászművész alkotása az eredeti elképzelés szerint a második világháborúban elesettek, valamint a világháború után Magyarországra erőszakosan áttelepített vagy csehországi munkára deportált komáromi magyarok, továbbá a háború során elpusztult valamennyi komáromi áldozat emlékműve lett volna, tehát az elhurcolt és meggyilkolt komáromi zsidóké is. Tehát a holokauszt emlékjele is egyben. A Komáromi Zsidó Hitközség vezetése azonban nem értett egyet ezzel a megoldással, s nem fogadta el holokauszt-emlékjelnek az alkotást. Azok között, akiknek az emlékművet állították, olyan személyek is voltak, akik ellenségesen viselkedtek az üldözött zsidókkal szemben vagy maguk is tevékenyen részt vettek a üldözésükben, kifosztásukban. Az áldozatok és tettesek tehát közös emlékjelet kaptak volna.³⁵⁴ A Komáromi Zsidó Hitközség szorgalmazta, hogy az 1996-ban ellopott táblát Komárom városa pótolja saját költségvetéséből, hiszen országsszerte több városi önkormányzat állított mementót kirabolt és elpusztított zsidó polgáraik emlékére. A sok vitát kiváltó kérdés hosszabb huzavona után³⁵⁵ 2006-ban teljesült, az 1996-ban ellopott emléktábla helyére ekkor került két fekete márványtábla, amelyeket a zsinagóga külső falán a bejárat jobb és bal oldalán helyeztek el. A jobboldalin magyar és héber, a bal oldalin pedig szlovák és angol nyelven a következő felirat olvasható:

ÁLLÍTSON E TÁBLA ÖRÖK EMLÉKET
A HOLOKAUSZT KOMÁROMI ZSIDÓ ÁLDOZATAINAK
KOMÁROM VÁROS

Az emléktábla felavatásáról az *Új Szó* hasábjain egy hosszabb tudósítást közöltek. Ebben többek közt az alábbiakat olvashatjuk:

A város zsidó lakóit 1944 májusában kényszerítették gettóba, majd június 12. és 16. között deportálták őket. (...) A több mint 2500 főt számláló komáromi zsidóság nagy részét Auschwitzban, Treblinkában, Majdanekben barbár gyilkosok kínozták és gyilkolták meg (...) Az idei holokauszt 62. évfordulója alkalmából tartott megemlékezés a komáromi zsidó temetőben kezdődött, ahol megjelentek a hitközség tagjai, a város zsidó polgárainak távolba szakadt utódai, a diplomáciai testületek és számos intézmény képviselői. Ladislav Urban mérnök – aki tízévesen élte túl Bergen-Belsen poklát – beszédében a fasiszta alakulatok egyenruháit imitáló szerelésben masírozó, többek közt Kotleba³⁵⁶ nevével fémjelzett mai veszélyforrásokra hívta fel a figyelmet... Paszternák Antal, a komáromi zsidó hitközség elnöke II. János Pál auszwitzi látogatásakor elmondott beszédéből idézett: egy egész nép kiirtásának a kísérlete örökre beszenyezte az emberiség történetét. A komáromi zsidóság vezetője a megemlékezés kapcsán azt sem hallgatta el, hogy a felelősség nemcsak a náci Németországot terheli, hiszen a zsidóság likvidálása min-

354 A szóban forgó emlékmű egyébként az évek során leginkább a kitelepítés emlékjeleként került be a köztudatba.

355 A városban elhelyezendő holokauszt-emlékjellel kapcsolatos vita többek közt a helyi sajtóban is megjelent (lásd pl. A Holocaust Komáromban is mementó. Hogyan viszonyul a város a zsidó Hitközséghez? *Delta*, 2004. augusztus 23.)

356 Marian Kotleba a szlovákiai Pospolitost' (Testvériség) nevű újnáci mozgalom egyik vezetője, foglalkozását tekintve középiskolai tanár. A mozgalom célkitűzései sok tekintetben megegyeznek a Magyarországon 2007-ben alakult Magyar Gárda törekvéseivel.

357 (as). Egy rablőgyilkosság emlékezete. Holokauszt-emléktábla Komáromban az elhurcolt zsidó lakosság tiszteletére. *Új Szó*, 2006. június 13., 5. p.

denütt, így Komáromban is a helyiek segítségével zajlott - volt, aki cselekvően, a többség pedig közönyös magatartásával asszisztált. Ugyanezt a kérdést feszegette Kerti Katalin, a Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés alelnöke is. Mint mondta, 1944-ben a magyar állam, amely önmagát kereszténynek és nemzetinek titulálta, teljes kudarcot vallott az állampolgáraival szemben fennálló kötelezettségei terén. A holokauszt – mondta jeles történészekre hivatkozva – rablógylókosság volt, s amíg ezt nem mondjuk ki, a szembenézés nem történhet meg.

A vasárnapi holokauszt-megemlékezés végén a két ikerváros, Révkomárom és Komárom polgármesterei, Bastrnák Tibor és Zatykó János leleplezték az emléktáblát a zsinagóga, azaz a Menház-Zsidó Kulturális és Közösségi Központ falán, majd a résztvevők meggyújtották az emlékezés lángjait az áldozatok emlékművénél a zsinagógában.³⁵⁷

Legelső alkalommal 2000-ben gyűjtottak mécseseket ezen a helyen, azóta minden évben ez az aktus is része a megemlékezés programjának.

A sors fintora, hogy rövid időn belül, 2008 januárjában ismeretlenek meggyalázták az emléktáblákat, horogkeresztet és a Heil Hitler (HIH) üdvözlésre utaló 88-as számot festették rájuk.³⁵⁸

1978-ban a komáromi zsidó temető ravatalozójába kerültek a pusztuló ógyallai zsidó temetőből az ógyallai és környékbeli (bagotai, martosi és komáromszentpéteri) mártírok emlékét őrző emléktáblák is.

A fentiekben a zsidók által a közösség tulajdonában lévő temetőben vagy más, többnyire zárt helyen állított mementók mellett szóltam néhány olyan köztéri emlékjelről is, amelyek költségeihez már a helyi önkormányzatok is hozzájárultak, ha nem is ők voltak minden esetben a kezdeményezők. Az alábbiakban a kutatott terület közterein, illetve középületein található holokauszt-emlékjeleket, illetve azokat a háborús emlékműveket mutatom be, amelyeken a zsidó áldozatok emlékét is megörökítették. Nem sorolom fel valamennyit, azonban az egyes típusok, variációk bemutatásával igyekszem egy aránylag átfogó képet nyújtani, s egyben érzékeltetni bizonyos tendenciákat, amelyeket az emlékjelek szempontjából fontosnak véltem.

Az Érsekújvárhoz közeli Tardoskedd nagyközség már a rendszerváltás után pár évvel, 1994-ben fekete márványból készült emlékművet állított elpusztított zsidó lakosainak a következő felirattal:

*1944–1994 A HOLOCAUST TARDOSKEDDI ÁLDOZATAINAK EMLÉKÉRE ÁLLITTATTA
TARDOSKEDD KÖZSÉG 1994. jún. 9.*

Nagymagyarán az egykori zsidó temető helyén egymás mellé felsorakoztatott, közös betontalapzatba ágyazott 17 síremlék (középen 3 sztélé, kétoldalt pedig 7–7 obeliszk formájú síremlék felső része), valamint ezek előtt egy álló téglalap alakú fekete márványlap, legfölül egy hétágú menóra-ábrázolással emlékeztet a nagymagyari áldozatokra és az egykori zsidó temetőre. A feliratot három nyelven vésték rá:

*A FASIZMUS ÁLDOZATAINAK EMLÉKÉRE
A KÖZSÉG LAKOSSÁGA
1995*

A túlnyomórészt szlovákok lakta Komáromszemerén 1995-ben emléktáblát helyeztek el a jelenlegi egészségügyi központ falán. Ez az épület annak a zsidó családnak a telkén áll, akik a holokauszt áldozatai lettek. Az örökösök a telket a településnek ajándékozták, ezt megörökíti az áldozatok emlékére készült tábla felirata is:

*DAVID A BERTA BUCHINGEROVCI
BOLI ODVLEČENÍ V ROKU 1944*

358 Az esettel kapcsolatos hír a helyi és az országos sajtóban is megjelent. Lásd pl. Antiszemita mázsolmány. *Új Szó*, 2008. január 26., 5. p.; Gyalázatos provokáció. Horogkeresztet festettek a holokauszt-emléktáblára. *Dunatáj* 2008/15, 1. p.

A UMUČENÍ V KONCENTRAČNOM TÁBORE.
NA ICH PAMIATKU DAROVALI DEDIČIA TENTO POZEMOK
OBCI SEMEROVO
NECH JE ICH PAMIATKA ŽEHNANÁ.
SEMERОВО JÚN 1995³⁵⁹

Csallóközarányoson a zsidó temetőben ugyancsak 1995-ben avatták fel a holokauszt 61 helyi áldozatának névsorát tartalmazó emlékművet.

Az ipolysági múzeum falán 1995-ben domborművel kombinált emléktáblákat helyeztek el az ipolysági és környékbeli 1100 zsidó áldozat emlékére. Az alkotást Kutak Adrienn ipolysági kerámiaművész készítette, akivel még az alkotás fázisában készített interjút a *Garamvölgye* című regionális lap tudósítója:

... Milyen érzés holocaust-emlékművet alkotni?

– Nagyon különös, néha elkeseredett érzés kerít hatalmába alkotás közben. Az Ipolyságon és környékén élő 1500 zsidó közül nagyon kevesen térhettek csak vissza otthonukba. 1100 kis táblácskát gyártunk, amely az emlékmű része lesz, s melyen az elpusztult zsidó nevek szerepelnek. Minden nevet nem sikerült felkutatni, ezért némelyik táblára a név mellé az kerül, hogy „és családja”. Kaptam egy könyvet, melynek címe *Örökmécses*.³⁶⁰ Végigolvastam, hátborzongató volt. Kiderült, hogy az utcában, ahol lakom, s ezekben a helyiségekben, ahol dolgozom, volt 1944-ben az ipolysági gettó. Ezt csak most tudtam meg. Végigkérdezgettem idős embereket, akik elmesélték, hogy tíz család volt ide egybezsúfolva. Ez a tény akarva-akaratlanul is befolyásolja a munkát. Munkatársaimmal, amikor a neveket írtuk ki, elgondolkodtunk, vajon kik voltak, milyen volt az életük, s hogyan végezték keserű földi pályafutásukat. Volt itt egy öreg néni, kezébe vette a listát, és sorolta, kire emlékszik. Megtudtuk, hogy egyiküknek húsboltja volt, másinak cipészete stb. Videokazettán beszereztem Spielberg filmjét, a Schindler listáját, ez is sokat segített az alkotásban...³⁶¹

Az emléktáblát a Honti Múzeum udvarában helyezték el, így nagyon kevesen szerezhettek róla tudomást. Emiatt döntött úgy Hunčík Péter,³⁶² hogy egy másik holokauszt-emléktáblát is elkészített saját költségén. Az új emléktáblát szintén Kutak Adrienn készítette el, s erre már felkerült több mint ötven, időközben ismertté vált áldozat neve is. A táblát ünnepélyes keretek között a Hunčík Péter által felújított, ma kulturális központként működő neológ zsinagóga falán avatták 2009. május 27-én az Ipoly Menti Találkozások című rendezvénysorozat második napján. Az eseményről az *Új Szóban* a következőket olvashattuk:

*...Mivel a zsinagóga felkerült a Jewish Heretics – zsidó emlékhelyek listájára, így az Auschwitzba látogatóknak a zsinagóga is javasolt megállóhely, az épület vakolatlan falán elhelyezték Kutak Adrienn munkáját, a holokauszt ipolysági és Ipolyság környéki áldozatainak emléktábláját. Látható volt Fedor Gál dokumentumfilmje, aki egy erőltetett menetben agyonlőtt édesapjának utolsó 25 kilométerét járta végig. Fellépett Kulka János is, az ő nagyapjának, Kulka Nándornak a neve is ott van a többi 1045 között az emléktáblán.*³⁶³

A gömöri Pelsőcön Kardos László helytörténész fáradozásának köszönhetően 1999-ben avatták fel a 179 áldozatra emlékeztető táblát, s a zsidó temetőben fát is ültettek az áldozatok emlékére.

359 Magyarul így hangzik: „Ezen a telken állt a Buchinger család háza. Buchinger Dávidot és Bertát 1944-ben koncentrációs táborba hurcolták és halálra kínozták őket. Az ő emlékükre adományozták az örökösök Komáromszemere községnek ezt a telket. Legyen áldott emlékü. Komáromszemere 1995 júniusa” (L. J. I. ford.)

360 Az ipolysági zsidók történetéről szóló kötetet Izraelben jelentették meg: Asher S. – Gartenzaum Gy.: „*Örökmécses*“. *Šahy–Ipolyság és környéke Mártírjainak emlékére*. Nahariya, 1994.

361 Készül a holokauszt-emlékmű. Kutak Adrienn kerámiaművész műhelyében. *Garamvölgye*, 1995. szeptember 6., 3. p.

362 Hunčík Péter Ipolyságon született (1951), ma Dunaszerdahelyen élő orvos és kutató, az 1989-es rendszerváltás után több évig Václav Havel csehszlovák köztársasági elnök tanácsadója. Főbb kutatási területei: multikulturális kutatások, etnikai és vallási konfliktusok megelőzése és kezelése. Ezekben a témákban több kötete is megjelent magyar, szlovák, illetve angol nyelven. Lokálpatriótaként sokat tett szülővárosáért, a szlovákiai magyar és zsidó kultúra támogatásáért általában. *Határeset* című (Pozsony: Kalligram 2008) életrajzi ihletésű regényéért 2009-ben ő kapta a legjobb első kötetes prózáirónak járó Bródy Sándor-díjat.

363 Találkozások az Ipoly mentén. *Új Szó*, 2009. június 2.

SHOAH
SPOMÍNAJME NA FAŠISTICKOU
NADVLÁDOU Z PLEŠIVCA
ODVLEČENÝCH, ZAVRAŽDENÝCH
179 ŽIDOVSKÝCH SPOLUOBČANOV

EMLÉKEZZÜNK A FASISZTA
RÉMURALOM ÁLTAL ELHURCOLT
MEGGYILKOLT 179 PELSŐCI ZSIDÓ
POLGÁRTÁSAINKRA
1944 – 1999

Párkányban az 1994-ben felavatott a két világháború áldozatainak állított köztéri emlékmű őrzi a helyi zsidó áldozatok emlékét is. A fekete márványból készült monumentumon (alkotója Szilágyi Tibor) az alábbi felirat olvasható:

PRO MEMORIA
1914–1918 1939–1945
MESTO ŠTÚROVO MIESTNYM
OBETIAM DVOCH SVETOVÝCH VOJEN A HOLOCAUSTU
PÁRKÁNY VÁROSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ
ÉS A HOLOCAUST PÁRKÁNYI
ÁLDOZATAINAK

Több településen úgy örökítették meg a zsidó mártírok emlékét, hogy újonnan állított vagy pedig a második világháború áldozatainak nevével kiegészített, első világháborús emlékművekre került rá az ő nevük is. Ezt a megoldást választották például a bodrogi Nagytárkányban, a csallóközi Csicsón vagy Nemesócsán és több más helyen is. A nemesócsai emlékművet „a református, a római katolikus, az evangélikus és az izraelita hitközség szertartásai szerint szentelték fel, illetve áldották meg”.³⁶⁴ A kutatott terület háborús emlékművein megörökített zsidó áldozatok neve vagy külön emléktáblán szerepel, vagy pedig az elesett katonák és más áldozatok nevével együtt alfabetikus sorrendben vésték fel. Egy ilyen emlékjel avatásáról olvashatunk a Párkányban megjelenő kétnyelvű regionális lapban is:

*Az egész falu népét megmozgató ünnepségre került sor Kisgyarmaton. Állampolgári kezdeményezésre – Henczy Béla – a falu lakossága 1993. szeptember 19-én emlékművet szentelt fel és koszorúzott az I. és a II. világháborúban elesett kisgyarmati polgárok tiszteletére. Az emlékmű megörökíti azon kisgyarmati zsidó polgártársaink neveit is, akik a II. világháború áldozatai lettek. A délelőtti ünnepség istentisztelettel kezdődött 10 órakor. Az emlékműavatáson Csáky Pál parlamenti képviselő mondott ünnepi beszédet. Az emlékművet Szeif Ferenc plébános úr szentelte fel, majd koszorúkat helyeztek el rajta a volt harcostársak, az özvegyek, a falu önkormányzata és lakói. Az ünnepség a Szózat és a Himnusz elénekzésével ért véget.*³⁶⁵

Kétyen az első és a második világháborús áldozatok emlékművével egyidőben, 1995-ben avatták fel a helyi zsidó holokauszt áldozatainak emlékművét a következő felirattal:

A községünkben elhurcolt és a koncentrációs táborokban elhunyt zsidó polgáraink emlékére.

Az alsó-csallóközi Megyercsen a második világháborús emlékművön a *KONCENTRAČNÉ TÁBORY /KONCENTRÁCIÓS TÁBOROK* felirat alá került a helyi 8 zsidó mártír neve. A Párkányhoz közeli Bajtán egy szokatlan megoldással találkozhatunk, itt az áldozatok emléktábláján szerepel a községben eltemetett zsidók névsora is:

364 Kosár Dezső: Nemesócsa: Jubileumi parkavatás. *Új Szó*, 1994. október 30., 2. p.

365 Dávid Mihály: Emlékműavatás Kisgyarmaton. *Párkány és Vidéke – Štúrovo a okolie*, 1993. november, 13. p.

EMLÉKTÁBLA

EMLÉKEZÉS A BAJTA KÖZSÉGBEN ÉLT ÉS ELHUNYT IZRAELITA
KÖZÖSSÉGRE ÉS A II. VILÁGHÁBORÚBAN ELHURCOLTAKRA, AKIK
MÁR NEM TÉRHETTEK VISSZA SZÜLŐFALUJUKBA.

A BAJTA községben eltemetett izraeliták névsora:

Fuchs Salamonné sz. Groszmann Fanni, Megh. 1899 ápr. 15

Fuchs Ignác, Megh. 1907 aug. 14

Fuchs Ignácné sz. Fleischmann Ilona, Megh. 1925 febr. 28.

Jelinek Sándor, Megh. 1906 aug. 11.

Jelinek Sándorné sz. Szamek Julianna, Megh. 1898 jul. 12

Béke hamvaikra

Rozsnyón 2002-ig semmi sem emlékeztetett arra, hogy a városban valamikor zsidók éltek. A városvezetés az 1970-es években még a zsidó temetőt is felszámolta, s az eredetileg onnan elszállított síremlékeknek is fokozatosan nyoma veszett. A városban többszöri próbálkozás után csak 2002-ben sikerült elérni, hogy egy fémből öntött kisméretű kétnyelvű emléktáblát helyezzenek el a rozsnyói holokauszt áldozatainak emlékére a városháza falán. A rozsnyói holokauszt-emléktábla elkészítésében nagy része volt az innen elszármazott Lebovits Istvánnak:

...Lebovits István (Rozsnyó 1922. október 10.) Lebovits Mendel, harminckétéves rozsnyói hitközségi kántor és Dicker Fanny huszonhétéves háztartásbeli első gyermekeként látta meg a napvilágot. (...) az USA-ban telepedett le és külkereskedelemmel foglalkozott. Üzleti kapcsolatai révén gyakran és szívesen jár vissza Rozsnyóra. Szomorúan tapasztalta, hogy Molnár Béla és Lucsko Lajos városvezetők működése idején eltűnt minden zsidó kultúrtörténeti emlék. Emiatt is az 1960-as években kezdeményezője és támogatója a holocaust rozsnyói mártírjainak emlékét idéző emlékmű felépítésének. A többszöri ígéretések után javaslatáról lassan megfeledkeztek. 2002-ben újból felajánlotta a segítséget és néhány helybéli lakos közreműködésével a több mint négyszáz rozsnyói holokauszt-áldozatnak ötven-nyolc év után emléktáblát sikerült felállítania az ódon városháza falán.³⁶⁶

Abban, hogy 2005-ben egy méltó emlékművet avathattak fel Rozsnyón, nagy része volt két túlélő – a ma is Rozsnyón élő Ehrenfeld Tibor és a várost 1968-ban elhagyó Strausz Sándor –, illetve a pelsőci emléktábla kapcsán már említett Kardos László helytörténész fáradozásának. A város köztemetőjében felállított, a Tórát szimbolizáló emlékművön a következő sorok olvashatók:

Emlékül Rozsnyó város
azon zsidó vallású
polgárainak, akik közül
több mint 400-at a fasiszta
uralom 1944-ben meggyilkolt,
valamint azoknak, akiknek
végső pihenőjét a 70-es
években az akkori
rendszer likvidálta.

Ezen emlékmű a gyászoló túlélők
kezdeményezése és adakozása
valamint Rozsnyó Város
önkormányzata együttműködésével
készült 2005-ben

366 Gömörország 5, 2004/4, 14–15., 22. p.

Rozsnyó vonatkozásában meg kell említenünk, hogy a vészkorszakról készült, mára klasszikussá vált Oscar-díjas film, az *Üzlet a korzón* rendezője, Jan Kádár ebben a városban töltötte ifjú éveit. A holokauszt-emlékmű felállításának évében arra a házra is emléktábla került, ahol a filmrendező lakott.³⁶⁷

Több olyan településen is állítottak emlékjelet, ahol már nem élnek zsidók. Gútoron például 2006-ban a Feigenbaum, Pozbán pedig 2007-ben a Perlman, a Kamer és a két Schwarz család emlékét örökítették meg. A gútori áldozatok kis emlékjelet az első és második világháborúban elesett katonák emlékművének közelében helyezték el, s a következő sorok állnak rajta:

*Rodina Feigenbaum család
Gábor – Hedviga
obete holokaustu – holokauszt
áldozatai
1944*

A pozbai emlékjel felavatásán 2007-ben részt vett a Perlman család leszármazottja, az Izraelben élő Miriam Neiger-Fleishmann³⁶⁸ neves festőművész is. Az emlékművet nagyszülei egykori telkén állították fel. Az eseményről többek közt az alábbiakat olvashatjuk a komáromi *Hitközségi Híradó*-ban:

*...a megemlékezés Valent Aranka Polgármester asszony megnyitó beszédével kezdődött, aki felidézte a Holokauszt eseményeit. Helyi diákok szavalata után Pasternák Antal, a Komáromi Zsidó Hitközség elnöke szolt. Tóth Árpád református lelkész elmélkedése után Szigeti László a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának parlamenti képviselője, volt oktatási miniszter az emlékezés és az oktatás szerepét emelte ki beszédében. Az emlékkövet, melyen a családok neve magyarul és héberül van feltüntetve, Miriam Neiger-Fleischmann és Kiss Pál alpolgármester leplezték le. Miriam meghatóan mondott köszönetet a falu lakosságának és polgármesterének. Az idősök közül sokan meséltek személyes emlékeikről, melyek a négy családhoz fűzték őket. A gyászimát és a Kadist Messinger Tibor, az Érsekújvári Zsidó Hitközség előimádkozója recitálta. A program a helyi kultúrházban tartott fogadással zárult, melyen a művésznő festményt ajándékozott a községnek...*³⁶⁹

A fentebb idézett komáromi *Hitközségi Híradó*-ban közölték Paszternák Antal, a Komáromi Zsidó Hitközség elnökének ott elmondott beszédét is:

Tisztelt Emlékezők!

Különleges helyen vagyunk egy különleges napon (...) A második világháború előtt a régió valamennyi településén éltek zsidó családok. Hagyományosan kereskedelemmel foglalkoztak, nem volt ez másképp Pozbán sem (...) Egy kis falu, egy békés sziget, ahol még évszázadokon át élhettek volna, ha nincs egy örült eszme, a fasizmus, mely egy csapásra megszüntette mindazt, ami addig természetes volt és kiszakította ezt a négy családot a falu életéből.

Hatvanhárom év után jöttünk emlékezni, a mai pozbaiak közül már csak az idősök emlékezhetnek rájuk, hat évtized után halványulóban van emlékük, amely a mai avatással örökre részévé válik a falu történelmének, történetének. E történetben összekötő kapocs a Komáromban született és egy éves kora óta Izraelben élő Miriam Neiger-Fleischmann festőművésznő, akit ma személyesen is köszönhetünk. A pozbai közösség leszármazottjaként itthon érzi magát ezen a vidéken (...) Egyik legszebb emlékem, mikor pár évvel ezelőtt komáromi kiállításának megnyitójára egy egész busznyi ember érkezett Pozbáról.

367 A tábla kétnyelvű felirata a következő: EBBEN A HÁZBAN ÉLTE IFJÚ KORA ÉVEIT/ KADÁR JÁNOS / 1918–1979 / AZ ÜZLET A KORZÓN CÍMŰ FILM / OSCAR DIJAS RENDEZŐJE. Kisszeben (Sabinov), kelet-szlovákiai kisváros főterén, ahol a filmet forgatták, szlovák nyelvű emléktáblát helyeztek el. Magyar fordítása a következőképpen hangzik: „Az *Üzlet a korzón* című film, amelyet ezen a téren forgattak 1966-ban Oscar-díjat kapott.”

368 Miriam Neiger-Fleischmann költő és festőművész 1948-ban Komáromban született, szüleiivel egyéves korában vándorolt ki Izraelbe, a rendszerváltás óta gyakran hazalátogat szülővárosába, több rendezvényen előadóként is szerepelt és kiállítása is volt a komáromi Duna Menti Múzeumban.

369 A pozbai példa. *Hitközségi Híradó* 1997/9–10, 4–5. p.

*Nemes cselekedet az Önöké. Körülnézve a régióban, eddig sajnos csak kevés példa akadt erre, sok faluban és városban nincs még nyoma annak, hogy nem is olyan régen a zsidó közösség a mindennapi élet része volt. Pedig ők is emberek voltak, érző lelkek, akiknek ma gyermekeik, unokáik lehetnének és gyarapíthatnák a falu életét (...) Tudniuk kell az ittenieknek, hogy ma is élnek a régió zsidó közösségei, Érsekújvárbán minden héten imára gyűlnek a kis hitközség tagjai, Komáromban oktatási és kulturális programokat szervezünk, de működik a zsinagóga Galántán is. Azért mondom mind ezt, hogy tudják, a hitleri végső megoldás, az „Endlösung” terve szerencsére nem sikerült teljesen. Manapság egyre gyakrabban hallani és látni antiszemita megnyilvánulásokat régióinkban is. Az ilyen emlékműavatások egyben tiltakozások az ellen is, hogy bárkiben felmerülhessen a gondolata annak, hogy valakit vallása, nemzetisége, bőrszíne vagy bármi más alapján diszkrimináljon. Az erősödő antiszemitizmus réme félelemmel tölt el bennünket. Különösen erős ez a félelem az idős túlélőkben és bennünk, a közvetlenül a vészkorszak után születettekben. Mert minden a szavakkal kezdődik és kezdődött annak idején is... Majd a szavakat hamar követték a tettek, a tettek, melyeket német segédlettel a helyiek vittek véghez... Ha nem is cselekedtek aktívan, közönyös viselkedésükkel hozzájárultak az események gyors lefolyásához. Csak kevesen akadtak, akik segíteni akartak, próbáltak, vagy mertek. Mára a zsidógyűlölet olyan fokára hágott, hogy nem hagyhatjuk szó nélkül. Ki kell mondanunk, hogy a negatív szavak egyre többször hangzanak el úgy a többségi szlovák nemzet szélsőségei, mint a magyar kisebbség szélsőségei oldaláról. Az ilyen kis emlékező szigetek, mint Pozba, illetve a zsidó kultúra és hagyományok oktatás által történő megismertetése reményeink szerint segíthet ezek tompításán, megállításán...*³⁷⁰

A Garam menti Kálnán 2003-ban a holokauszt emlékjelét a világháborúban elesettek emlékműve mellett állították fel, bár az érintettek eredetileg máshová szerették volna: „A zsidó lakosok, akikből sajnos mára csak egy maradt a községben, az egykori zsinagóga helyén szerettek volna emlékművet felállítani, de mivel ez mára már magánterület, úgy gondoltuk, a másik két emlékmű mellett méltó helye lesz a holocaust áldozataira emlékeztető oszlopnak is” – nyilatkozta az újságírónak a világháborús emlékműállítás egyik kezdeményezője.³⁷¹

Perbetén a református gyülekezet a második világháború református áldozatainak 1991-ben állított emlékművén tervezte a zsidó mártírok nevének megörökítését, azonban nem sikerült kapcsolatba lépniük az Izraelben élő perbetei túlélőkkel, így „a rendezvény a református közösség keretein belül maradt”.³⁷² Megemlítem, hogy a helyi református gyülekezet által állított első világháborús emlékművön a helyi zsidó áldozatok neve is szerepel, s a zsidó lakosok anyagilag is hozzájárultak az emlékmű felállításához.

A településen 2004-ben a zsidó temetőben állítottak emlékművet a mártíroknak az elszármazott családok hozzátartozóinak anyagi hozzájárulásával:

*A Holokauszt 60. évfordulója tiszteletére emléktáblát avattak a Perbetéről elhurcolt családok tiszteletére a helyi zsidó temetőben 2004. augusztus 27-én. A megható ünnepségen részt vettek a faluból elszármazott családok hozzátartozói, akik ma Londonban élnek. Ők anyagilag is hozzájárultak az emléktábla elhelyezéséhez. A polgármester ünnepi beszéde után Dr. Novák Tamás emlékezett a Vészkorszakra. Megkönyyeztette a nagyszámú emlékező gyülekezetet Németh László prépost úr, aki személyes élményeit mesélte el a deportálásokról, emlékezett arra is, hogy izraeli útja alkalmával milyen szeretettel fogadták az egykori perbetiek. Az önkormányzat fogadáson látta vendégül a megjelenteket...*³⁷³

A csallóközi Nagymegyeren ugyancsak 2004-ben (június 27-én) avatták fel a mártírok emléktábláját az egykori zsinagóga közelében álló városi művelődési központ falán. Az eseményre a polgármesteri hivatal meghívta a ma Izraelben élő egykori elszármazottakat is. Weisz Józsuá, egykori nagymegyeri túlélő az Izraelben megjelenő *Új Élet* című magyar nyelvű lapban a 60 éves hallgatás után. *Azkará a szlovák városokban* című írásában tájékoztatta az olvasókat a tervezett eseményről:

370 Emlékműavatás Pozbán. *Hitközségi Híradó* 2007/9–10, 4–5. p.

371 Valkó Ildikó: Méltó helye a kegyeletnek. Hármask emlékműavatás Kálnán. *Szabad Újság*, 2003. október 8., 5. p.

372 Emlékműavatás Perbetén. *Komáromi Lapok*, 1991. december 13., 3. p.

373 Emléktábla Perbetén. *Hitközségi Híradó* 2004/9–10, 5. p.

Vagy két hete kaptam egy levelet dél-szlovákiai szülővárosomból ... egy ismerősömtől... A levélben értesít a helyi polgármester megbízásából, hogy a város június 27-én egy „megemlékezési ünnepséget” fog rendezni az elpusztult zsidó hitközség emlékére. Az „ünnepség” csúcspontja egy emléktábla leleplezése lesz, amelybe belevésték a 418 áldozat nevét, akiket Auschwitzban gyilkoltak meg. A levélben kéri, hogy a túlélők közül minél többen vegyünk részt a találkozón. A polgármester kérése, hogy küldjük el az érdeklődők címét, hogy mindenkinek személyes meghívót küldhessen.... Közel 60 éven át erről a tragédiáról hivatalból hallgattak. Ennek a meghívásnak az a nagy jelentősége, hogy most először kezdeményezte a helyhatóság ezt a megörökítést, emléktáblát, a szertartást, és a túlélők szívélyes meghívását. Izgalommal és mélyen meghatva készültünk a fontos eseményre, amely bizonyítja, hogy Nagymegyer velünk érez gyógyíthatatlan fájdalmunkban és megemlékezik egykori polgártársairól.

(Közli: Varga 2010, 137)

Varga László helytörténész a nagymegyeri zsidóság történetét feldolgozó kötetében részletesen beszámol az emléktábla avatásáról, és idézi az ott elhangzott beszédek is. Két résztvevő felváltva felolvasta a 418 áldozat nevét, miközben megszólaltak a város templomainak harangjai, a Bárka kórus pedig a *Jerusálajim sel zahav* című dalt énekelte. Az ünnepségre Izraelből tizennégyen érkeztek, köztük a fentebb idézett Weisz Józsa is, aki beszédet is tartott.

Itt állva, e tisztelt közönség előtt, a néma emléktábla jelenlétében, úgy érzem, hogy most ennek a 418 elnémitott áldozatnak vagyok szószólója, az ő nevükben kell beszélnem, és őket vagyok megbízva képviselni. Ha mindazt ki akarnám fejezni, amit az ő fájó emlékü a fülembé sugall, amit az utolsó imájuk és kétségbeesett jajkiáltásuk a számba ad, nem volnék képes kinyitni a számat, a hangom zokogásba csuklana. Bocsság meg, néma szívet törő márványtábla, nem vagyok képes e küldetésnek eleget tenni, de te szívünkben mindig velünk leszel....

Az idősebbek közül még emlékezhetnek arra, hogy a helyi keresztény lakosság és a zsidó családok közt hosszú évtizedek folyamán milyen békés együttműködés, sőt sok esetben valódi barátság alakult ki. Emlékszem például, hogy milyen szívélyes szomszédi viszony uralkodott köztünk... Gyakoriak voltak a szomszédi beszélgetések és a kölcsönös segítség. Mindig voltak szélsőséges egyének és csoportok, akiknek ez a helyzet nem volt ínyére és igyekeztek viszályt, gyűlöletet gerjeszteni a békés községben. A lakosság túlnyomó része azonban felülemelkedett a rosszindulatú kísérleteken. Ezt borította fel a német megszállás. De még akkor sem mindent. Már a megszállás után hazajöttem a munkaszolgálatból egy rövid látogatásra és megkérdeztem megboldogult édesapámat, hogy látja a helyzetet. Azt mondta, hogy ő nyugodt, mert beszélt a bíró úrral, aki megígérte, hogy ő nem fogja megengedni, hogy a helyi zsidóságnak bármilyen bántódása essék. Persze a további fejlemények nem voltak az ő hatáskörében.... Ez a mai találkozó, mindazzal, ami körülötte történt és történik, számunkra friss és üdítő szellőként hat az elhallgatás és a tagadás hatvan esztendő sívársága után.

(Varga 2010, 112–113)

Az emléktáblára háromnyelvű (magyar–héber–szlovák) felirat került:

NAGYMEGYERRŐL
1944 JÚNIUSÁBAN
AZ AUSCHWITZI
KONCENTRÁCIÓS
TÁBORBA ELHURCOLT
ÉS AZ OTT
HALÁLRA KÍNZOTT
418 ZSIDÓ
POLGÁRTÁRSUNK
EMLEKÉRE

Ennek a feliratnak kapcsán megjegyzem, gyakran találkozunk a köztéri holokauszt-emlékjeleken és más, a helyi zsidó áldozatok emlékét is megörökítő háborús emlékműveken a „halálra kínzott” szó-

kapcsolattal. Közismert, hogy bár sok zsidót halálra kínoztak, azonban az áldozatok zöme gázkamrában végezte, vagy pedig más, bestiális módon gyilkolták le őket, ezért a „halálra kínzott” szókapcsolat véleményem szerint nem fejezi ki a mártírok halálának valódi okát.

Több szempontból is tanulságos a lévai járásbeli Nagysalló holokauszt-emlékművének története. A településen már régóta nem él egyetlen zsidó sem, azonban a közelmúltban a kisebb keresztény egyházak tagjai bekerítették és rendbetették a temetőt; megtisztították a gáztól, az eldölt sírokat felállították. Az egyik főszervező Šebo Ondrej,³⁷⁴ a Léván 2002-ben alakult Hatikva Egyesület, illetve a nagysallói YMCA³⁷⁵ helyi szervezetében is aktívan tevékenykedő nagysallói lakos volt. Az említett szlovák civil szervezeteken túl a munkába bekapcsolódtak a nagysallói Baptista Testvérközösség (Bratská jednota baptistov), illetve a lévai Testvérek Egyháza (Bratská cirkev) fiatal tagjai. Az ő aktív közreműködésükkel készült el a holokauszt-emlékmű is. A kövekből lépcsőzetesen kirakott talapzaton álló emlékfalon egy fehér márványtáblára vésték fel a holokauszt helyi áldozatainak névsorát, legfőleg pedig a következő szlovák nyelvű felirat áll: *Na pamiatku spoluobčanom Tekovských Lužian.*³⁷⁶ Felavatására 2006 szeptemberében került sor, a holokauszt szlovákiai emléknapijához közeli időpontban. Megjegyezzük, hogy a zömében ma is magyarok lakta Nagysalló és tágabb környéke 1938-ban visszatért Magyarországhoz, így a település zsidó lakosságát 1944 nyarán deportálták.³⁷⁷ Az emlékműavatás után megjelent kiadvány szerzője a leleplezés kapcsán idézi Igor Sallai zárszavának néhány tanulságos mondatát: „Pán rabín mi gratuloval k tomu, čo sme s pamätníkom urobili pre Slovensko a Slovákov. Najprv som nechápal. Až potom som si uvedomil. Židia nezabunú ani bez pamätníka. My ho potrebujeme viac. Aby sa hrôza dejín neopakovala. Ani s inými, ani s nami.”³⁷⁸ (Zubčková 2006, 28)

Az érsekújvári 2300 zsidó áldozat nevét a hitközség 18 márványtáblán örökítette meg a rendszerváltás után felújított zsinagóga belső falán. Leleplezésükre a deportálások 55. évfordulóján került sor, 1999. június 20-án. (Strba–Lang 2004, 31) A névsort tartalmazó emléktáblákon kívül 2 másikat is elhelyeztek a zsinagóga előterében, az egyik az adományozók neve szerepel, a másikon pedig szlovák, magyar, ivrit és angol nyelven a deportáció történetét örökítették meg. A költségek egyik harmadát Érsekújvár városa fedezte, a másikat az elszármazottak, a harmadikat pedig a hitközség és magánszemélyek (Strba–Lang 2004, 196).

A holokauszt-áldozatok pontos névsorának összeállítása több település esetében gondot jelentett. Párkányban például azért, mert csupán egy túlélő tért vissza a városba. Érsekújvárbán a zsidóüldözés megkezdése előtt nagy lélekszámú közösség élt, emiatt ütközött nehézségbe a pontos lista elkészítése, így még az emléktáblák felavatását követően is több nevet utólag véstek fel. A helyi zsidóság történetéről szóló kötetükben a szerzők ezért úgy döntöttek, hogy közlést tesznek az áldozatok névsorát:

Bebizonyosodott, hogy a legjobb szándék ellenére sem lehet teljes névsort készíteni, a lista a látogatók tudása és közvetlen tapasztalatai alapján folyamatosan kiegészítésre szorul. Nem mindenkinek van lehetősége személyesen megtekinteni az emlékművet, vállalni a távolból a sokszor már fárasztó utazást. Ezért döntöttünk úgy, hogy ezt a hosszú névsort ebben a kiadványban is eljuttatjuk mindenkinek...

(Strba–Lang 2004, 196)

374 Šebo Ondrej önfeláldozó tevékenységéért a Komáromi Zsidó Hitközségtől 2008-ban megkapta a Kehila Haver-díjat, amelyet a zsidóság emlékének megőrzése érdekében tevékenykedő nem zsidó személyeknek adományoznak minden évben. A kérdésre, hogy miért kötelezte el magát a nagysallói és a Léva környéki zsidók emlékének ápolása mellett, a szlovák anyanyelvű Šebo úr azt válaszolta, hogy nagyon sajnálja, hogy az egykor aránylag népes zsidó közösségből senki sem maradt, s szeretné, ha nem merülne feladásba a település életében egykor fontos szerepet betöltő, s tragikus körülmények közt elpusztított zsidóság.

375 YMCA – Young Mens Christian Association (magyarul: Fiatalok Keresztény Egyesülése), több mint 45 millió tagot számláló nemzetközi keresztény mozgalom.

376 A nagysallói polgártársaink emlékére.

377 2008-ban egy szlovák nyelvű helytörténeti kiadványt jelentettek meg, amely egyrészt a nagysallói zsidóság történetét mutatja be, illetve szó van benne a fent említett civil szervezetek és egyházak zsidósághoz kapcsolódó tevékenységéről, elsősorban a holokauszt emlékmű állításával kapcsolatos törekvéseiről, illetve annak felavatási ünnepségéről (Zubčková 2008.). Fontos megemlíteni, hogy a néhai Horváth Imre helytörténész magyar nyelven már korábban, 1998-ban feldolgozta a nagysallói zsidóság és a holokauszt történetét (Horváth 1998)

378 „A rabbi úr gratulált ahhoz, amit az emlékmű létrehozásával (felállításával) Szlovákiáért és a szlovákokért tettünk. Először nem értettem. Csak később tudatosítottam szavait. A zsidók az emlékmű nélkül sem felejtenek. Nekünk nagyobb szükségünk van rá. Hogy a történelem szörnyűsége ne ismétlődessen meg. Másokkal és velünk sem.” (L. J. I. ford.)

A városban a közelmúltban, 2008-ban avatták fel a holokauszt köztéri emlékművét, mely az önkormányzat támogatásával készült. Szilágyi Tibor szobrászművész alkotása a Klein Ernő³⁷⁹ rabbiról elnevezett parkban kapott helyet. Dušan Čaplovičnak, a szlovák kormány miniszterelnök-helyettesének a leleplezés alkalmával tartott beszéde politikai vihart kavart. A Magyar Koalíció Pártjának helyi képviselői a beszéddel kapcsolatos állásfoglalásukat elküldték az *Új Szónak* is. A szónok beszéde jól példázza azokat a törekvéseket, hogyan igyekszik az adott politikai hatalom egy ország holokausztban betöltött szerepét, az adott korszakban elkövetett bűnöket egy másik országra hárítani. Az érsekújváriak állásfoglalását tolmácsolandó a cikk szerzője többek közt a következőket írja:

A február 10-i emlékünnepségek kapcsán a magyar párt helyi szervezetének képviselői kifejtik, a megemlékezés méltó alkalmat kínált a múlt tragikus eseményeinek felidézése mellett a mindenkori erőszak elleni tiltakozásra és a tolerancia hirdetésére, mégis az ellenkezője történt.

(...) Az MKP-s képviselők ezért tiltakoznak a beszédben elhangzott egyoldalú történelemszemlélet ellen, mert Čaplovič beszédének legelején a Horthy-féle fasiszta törvények kegyetlenségével indokolta a városból és környékéről elhurcolt több ezer zsidó tragédiáját, miközben mélyen hallgatott a Tiso-féle fasiszta Szlovákia zsidóellenes büntetteiről. Arról, hogy az első auschwitzi transzport már 1942 októberében indult Poprádról. És sok zsidó származású szlovák illetve lengyel állampolgár abban az időben éppen Magyarországon talált menedéket a fasiszta önkényuralom kegyetlenségei elől.³⁸⁰

Részlet az MKP tiltakozó leveléből:

Tiltakozunk az auschwitz koncentrációs tábor felszabadításának évfordulójához igazodó emlékmű-avatás alkalmából elmondott beszéd olyan kitétele ellen, amely az 1938-as határmódosítást is összefüggésbe hozza a zsidók meghurcoltatásával, azt sugallva, hogy a Tiso-féle Szlovákiában egész más lett volna a sorsuk. Tiltakozunk a miniszterelnök-helyettes egyoldalú aktuálpolitikai példálózása ellen, amikor a jelenkori neonáci megnyilvánulások elítélésekor kizárólag egy budapesti felvonulásra utalt, nem véve tudomást, vagy szándékosan elhallgatva a szlovákiai szélsőséges megnyilvánulásokat és azok szomorú következményeit.³⁸¹

Ipolyszalkán a holokauszt 10 helyi áldozatának – a Fráter család emlékére – Hardy Katalin, Zürichben élő leszármazottjuk állíttatott emlékművet 2010-ben. A komáromi Piczek család segítségével megvalósult emlékjel a helyi temetőben a háború áldozatainak kialakított, elkerített részben került elhelyezésre. Itt vannak eltemetve a második világháború áldozatai és a világháborús emlékmű is itt található. Hardy Katalin Budapesten élt szüleivel, azonban a nyarat gyermekkorában mindig ebben a faluban, az itt élő nagyszülőknél töltötte. A nagyapa, Fráter Gedeon családja volt az egyetlen zsidó család a településen. Hardy Katalin a vészkorszakot a faluban élte túl az öt bújtató helyieknek köszönhetően. Néhány éve férjével együtt rendszeresen hazalátogatnak, és részt vesznek a komáromi Mártírnapiak. Édesanyját a komáromi erődben látta utoljára, itt gyűjtötték össze a környékbéli zsidókat, s a vasútállomásra indították a deportáltakkal zsúfolt szerelvényeket a haláltáborokba.

Az ipolyszalkai emlékmű felavatásán részt vett Hardy Katalin családjának három generációja, akik a világ különböző pontjain élnek. Egyik unokája hegedült a rendezvényen, ő maga pedig felidézte a Szalkához kötődő emlékeit. A rendezvényen nagy számban vettek részt a helybeliek, akik között még mindig akadnak olyanok, akik emlékeztek az egykori pesti kislányra. Az emlékjelre 2 héber nyelvű sorral az alábbi magyar felirat került:

379 Klein Ernő az érsekújvári neológ zsidó hitközség utolsó rabbija volt. 1899-ben Szatmáron, Erdélyben született. 1929-ben, amikor a párkányi zsidó hitközség elszakadt az esztergomitól és az érsekújvári hitközség rabbinárusához csatlakozott, Klein Ernőt választották meg Érsekújvár hitközségének rabbijává. Ezt a tisztséget négy évig töltötte be. 1938-ban jelentette meg új héber nyelvű imakönyvét, amely az első szlovák imafordításokat tartalmazza. Érsekújvárról 1944-ben híveivel együtt Auschwitzba deportálták, majd Dachaubába került. Itt érte őt a felszabadulás, ahonnan rövid időre visszatért Érsekújvárra, majd 1948-ig Szatmárban volt rabbi (Strba–Lang 2004, 39).

380 (száz): A város magyar képviselői szerint uszító volt Čaplovič beszéde. *Új Szó*, 2008. február 13., 5. p.

381 Uo.

*A HOLOCAUST SZALKAI
ÁLDOZATAINAK EMLÉKÉRE – 1944
FRÁTER IGNÁC
FRÁTER ROZÁLIA
FRÁTER MAGDALÉNA
NEUMANN FRÁTER KATALIN
FRÁTER ANDOR
FRÁTER MÁRIA
FRÁTER ILONA
FRÁTER KATALIN
ÁLLÍTTATTA UNOKÁJUK KATINKA 2010-BEN*

Szólnunk kell azokról az emlékjelekről, amelyek konkrétan nem utalnak az elpusztított zsidóságra, azonban a Dávid-csillag jelképezi az egykori holokaust-áldozatokat. Ilyen emlékeztető látható például a Szádalmáson 2004-ben, a község első írásos említésének 870. évfordulójára állított kopjafán. A bodrogi Perbenyiken 1993-ban a második világháborúban elesettek és a *málenkij robotra* elhurcoltak emléktáblájára is rákerült a Dávid-csillag, s a helyi áldozatok névsora után a zsidó áldozatokat is megemlíti:

...VALAMINT AZ ÁLDOZATUL ESETT ZSIDÓ POLGÁRTÁRSAINK TISZTELETÉRE

A fentiekből kitűnik, hogy a rendszerváltás után nagyon sok településen megjelentek a holokaust-áldozatainak emlékjelei a köztereken, tehát már nem csak a zsidó közösségek tulajdonába tartozó zárt helyeken, elsősorban temetőben és zsinagógákban emlékeztetnek mementók a 20. század legnagyobb tömeggyilkosságára. A holokaust emléknapja alkalmából rendezett megemlékezéseken általában részt vesznek a település vezetői, illetve a politikai pártok képviselői is, akik általában koszorúznak is. A zsidó emlékezőkön kívül azonban a helyi lakosság általában (elsősorban a nagyobb városokban) rendkívül alacsony számban vagy egyáltalán nincs jelen. Az eddigi tapasztalatok alapján elmondható, hogy az ún. civil lakosság a kutatott területen csak ritka esetben tartja fontosnak, hogy részvételével kifejezze együttérzését az egykori zsidó áldozatokkal szemben. Éppen ezért nagy jelentősége és szerepe van a média jelenlétének, elsősorban a (helyi, regionális vagy országos) televízióknak. Azáltal, hogy ezek aránylag rendszeresen tudósítanak a holokaust-megemlékezésekről, nagyobb nyilvánosságot kap az esemény, tehát a holokaust mint történelmi tény, a képi és írott sajtónak egyaránt köszönhetően nem merül(het) feledésbe.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy néhány községi krónikában is megörökítették a holokaust tényét, illetve a település vészidőszak során elpusztított zsidó lakosainak nevét. Az alábbiakban egy kelet- és egy nyugat-szlovákiai település krónikájából idézek. A bodrogi Nagytárányban a következő sorokat jegyezték fel a helyi zsidóságról 1988-ban a második világháború eseményeivel kapcsolatban:

...A háború előtt falunkban sok zsidó polgár élt. A háború őket sem kímélte. Elhurcolták őket, vagy elmenekültek még idejében. Nem maradt más a tárányi zsidó közösségből, csak a temető. De az idő nem kímélte a temetőt sem. Benőtte a gaz, ledőltek az emlékművek. 1988 tavaszán hazalátogatott községünk volt zsidó polgára Krausz Ödön. Megnézte a temetőt és látván a szomorú valóságot úgy döntött, hogy rendbe téteti népe temetőjét. Néhány polgár segített a temetőt rendbe tenni és bekeríteni. Felállították az emlékműveket. Így már méltó környezetben nyugodhatnak falunk zsidó polgárai.

(L. Juhász 2006, 449–450)

Alsószeliben, az 1959-től vezetett krónikában már konkrétabb tényeket olvashatunk, itt megörökítették a helyi zsidó áldozatok nevét is:

Községünk zsidó vallású lakói közül akiket a nyilasok elhurcoltak, csupán Müller Lajos és leánya Müller Éva, valamint Müller Márta tértek vissza. A többiek koncentrációs táborokban pusztultak el, név szerint Müller Béla, Müller Béláné, gyermekeik Müller Alíz és Müller Pál, Müller Lajosné és leánya Müller Ági, Müller Miklós, Müller Miklósné és két kisgyermekük, Müller Manó, Müller

*Manóné és kisleányuk, Steckler Adolf, Steckler Adolfné és két kisgyermekük Steckler Ignác, Leichtner Mór, Leichtner Mórné, Leichtner Ernő (Győr körül menet közben lőtték el) Deutsch Dezső, Deutsch Dezsőné és két kisgyermekük, Deutsch Ferenc és Deutsch Ferencné. Emlékük legyen figyelmeztető az utókor számára, hogy az emberi állatiasság áldozatai lettek, legyen figyelmeztető, hogy az emberi gyűlölet az embert sokszor méltatlanná teszi az emberi névre és az állatoknál is vérengzőbbé teszi.*³⁸²

A Rimaszombat és Vidéke Polgári Társulás, a Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, valamint Nemesradnót és Rimaszombat Önkormányzata egésznapos rendezvénysorozattal emlékezett meg a holokauszt 60. évfordulójáról. Többek közt ebből az alkalomból avatták fel december 4-én Radnóti Miklós emléktábláját a gömöri Nemesradnóton. A tragikus sorsú költő szülei ebből a faluból származtak, ezért vette fel a Radnóti költői nevet. Az emléktábla tehát egyfajta holokauszt-emlékjel, hiszen Radnóti is a náci eszme áldozatává vált, Abda közelében szobor emlékezteti az utókort szörnyű halálára. „December 4-én Radnóti Miklós 1941-es gömöri látogatásának helyszíneit járják végig egy emléktúrán, Lénártfalvától, a vasúti pályaudvarról indul a túra, Hanvából Runyába, ahol a település melletti, mára már eltűnt, egykor unokanővére tulajdonát képező Madzag pusztán töltött közel két hetet 1941 nyarán feleségével a költő. Innen továbbmenve Rimaszécsen, az izraelita temetőben emlékeznek a túrázók, majd a közeli Nemesradnóton” – tájékoztatta olvasóit a rendezvény előtti héten az *Új Szó*.³⁸³ Az említett település iskolájának falán felavatott fekete márványtáblán a költő arcképe látható, felirata:

„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, nekem szülőhazám...”

*Családja gyökerei itt erednek,
innen választotta költői nevét*

RADNÓTI MIKLÓS

(1909–1944)

Megtart téged a gömöri haza!

Rimaszombat és Vidéke P.T.

Nemesradnót Önkormányzata

2004

A szervezők a Jókai Színház rimaszombati előadásának bevételét a Rimaszombatban felállítandó holokauszt-emlékműre ajánlották fel és felvetődött egy Radnóti-szobor állításának terve is:

*Az avatáson részt vett Csáky Pál miniszterelnök-helyettes, Simon Zsolt földművelésügyi miniszter, Komlós Zsolt, a Magyar Koalíció Pártjának (MKP) parlamenti képviselője, valamint a tágabb régió civil szervezeteinek és az MNKP helyi és megyei vezetésének képviselői. Csáky ünnepi beszédében hangsúlyozta, Gömörben nagy megtartó erőt képes sugározni egy-egy szellemi kezdeményezés és az összefogás. Arra is kitért, szívesen támogatná egy Radnóti-szobor felállítását is a régióban. A holokauszt-emléknap egész napos rendezvényei, a Radnóti emléktúra, az emléktábla-avatás, Kőszegi Ábel irodalomtörténész Radnóti utolsó hónapjairól szóló előadása és a Jókai Színház esti játékonysági előadása összesen mintegy félezer embert vonzott. A színházi előadás teljes bevételét a szervezők a Rimaszombatban felállítandó holokauszt emlékműre ajánlották fel.*³⁸⁴

Radnóti Miklós mellszobrát – Győrfi Lajos szobrászművész alkotását – 2006-ban avatták fel az Európai Protestáns Szabadegyetem nyitórendezvényén, amelyet a Rimaszombat és Vidéke Polgári Társulás és a helyi önkormányzat szervezett. A szoboravatást követően a rendezvényről primitív hangvételű, és

³⁸² Alsószelei községi krónika, 110–111. p.

³⁸³ Szászi Zoltán: Az emlékezés napja. Radnóti Miklós 1941-es gömöri látogatásának helyszíneit járják végig. *Új Szó*, 2004. november 23., 5. p.

³⁸⁴ Szászi Zoltán: Emléktábla Radnótinak. *Új Szó*, 2004. december 6., 3. p.

Radnótihoz méltatlan írások jelentek meg, ezek szerzői többek közt azt is kétségbe vonták, hogy Radnóti Miklós szülei Nemesradnóton éltek volna. Ezekkel a megnyilvánulásokra részletesebben foglalkozom, mivel jóval túlmutatnak a szobor ügyén, veszélyes ideológiát képviselnek: az antiszemitizmus és a rasszizmus egyértelmű és nyilvános vállalásáról tanúskodnak, szomorú, hogy a szerzők szintén kisebbségben élő szlovákiai magyarok.

A balogvölgyi név alatt publikáló szerző B. Kovács István³⁸⁵ szoboravatón elmondott beszédére építve fejtette ki ideológiai álláspontját. Az ünnepi szónok többek közt az alábbi gondolatokat osztotta meg a hallgatósággal:

A tragédiákkal terhes 20. század során a zsidóság eltűnt erről a vidékről (is) Alapjaiban átrétegződött maga Nemesradnót is. Az egykori büszke kisnemesek leszármazottai, köztük a legszeretettebb magyar költő, Pósa Lajos atyafisága ma már számbeli kisebbségben él itt. A magyar iskolát, amely mögöttünk áll, napjainkban kizárólag cigány-magyar gyermekek látogatják. A párhuzam a zsidó származású Radnóti és a cigány származású magyarság között szinte megdöbbentő, kísérteties. Arra int bennünket, hogy a kirekesztést és a szembeállítást sugalló „vagylagos” felfogás helyett, miszerint vagy roma valaki, vagy magyar, vagy zsidó vagy magyar, a befogadó, közelítő „és” kötőszó használata a helyénvaló. Ahogyan Radnóti Miklós egyszerre vette tudomásul zsidó származását, és vallotta, vállalta magyar voltát (határozottan elhárítva minden faji alapon építkező „akol szemléletet”!), éppúgy lehet az ember egyszerre cigány és egyben magyar, gömöri és egyben európai. A kérdés súlyos, akár egy történeti visszatekintés keretében értékeliük, akár e lehetséges jövőkép részeként vizsgáljuk. Tájainkon a cigány-magyarság a jövő egyik legfőbb letéteményese. A zsidó származású, felnőttként rekatolizált, magyarságát a legnehezebb körülmények közepette is következetesen vállaló, származása miatt mégis mártírhálalt szenvedett Radnóti Miklós példája örök mementó a számunkra. Arra int bennünket: fogadjuk el egymást a magyarságban! Legyen ez a szobor ennek a jelképes intésnek és figyelmeztetésnek kőbe vésett, bronzba öntött jele!

(B. Kovács 2009, 291–293)

Az alábbiakban Kövesdi Károly szlovákiai magyar publicista írásából idézünk, aki az Új Szó hasábjain fejtette ki véleményét a szoborállítással kapcsolatos szélsőjobboldali megnyilvánulásokkal kapcsolatban:

...A száz éve született költő ugyanis egyszeriben szálla lett néhány atyámfia szemében, pusztán a származása miatt. Egy számra nem kívánczó nevű, nevében azonban felvidéki jelzőt viselő internetes honlap készítői ugyanis úgy vélik, s ebbéli véleményüknek hangot is adtak, hogy nem ajánlatos Radnóti-kultuszt építgetni Gömörben. A Történelemhamisítás? Egyásra találtak Radnóti és a radnótiak? című cikk apropójául ...a két évvel ezelőtti szoboravatás szolgált, amikor Nemesradnóton... felavatták Radnóti Miklós mellszobrát. Radnóti ugyanis, bár Budapesten született Glatter Miklósként, költői névnek a gömöri Nemesradnót nevét vette fel. A költő apai agyapja, Glatter Jónás Rozsnyón született, Uzapanyitól nősült, fiuk, Glatter Jakab, a költő apja pedig radnóti volt.³⁸⁶

[a cikk szerzője itt idézi B. Kovács István általunk fentebb közölt beszédrészlet több sorát] Ezt a mellérendelő, a kirekesztést elutasító faji, etnikai, keresztényi (és kulturális) szemlélet okoz gondot néhány sötétmagyranak, akiknek célkeresztjében így egyszerre jelenik meg – egymással szembeállítva – két költő, három etnikum és néhány közszereplő. A „sok legyet egy csapásra” –féle írás, melyet bizonyos balogvölgyi nevű tollforgató³⁸⁷ jegyez, ugyanis párhuzamba, pontosabban egymással szembe állítja Radnóti Miklóst és Nemesradnót szülőttjét, Pósa Lajost. Imígyen: „Azt sem

385 A rendezvény egyik főszervezője, néprajzkutató, régész és muzeológus (számos kötete jelent meg ezekben a témákban), a Szlovákiai Református Keresztény Egyház Tudományos Gyűjteménye alapító igazgatója, a Gömörország című regionális folyóirat alapítója és főszerkesztője, a Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület újjászervezője.

386 Ferenczi Győző Radnóti-ról szóló monográfiájában (*Radnóti Miklós élete és költészete*. Budapest: Osiris Kiadó 2005) tévesen azt írta, hogy Radnóti az erdélyi Radnótról vette költői nevét. A kötetet megjelentető Osiris kiadó honlapján már régebben korrigálták a tévedést (www.osiriskiado.hu/bookfull.php?book_id=859). Radnóti Miklós a következő sorokat írta naplójába: „Füleken sokáig állunk, aztán »ismerős« állomások jönnek. Innen származik a család... Rimaszécs, itt született nagyapám, az apám Radnóton” (Radnóti Miklós: *Napló*. Budapest: Magvető Kiadó 1989, 174. p.).

387 Azóta kiderült, hogy Homolya Erzsébet-ről a Toroczkai László által létrehozott szélsőjobboldali internetes honlap egyik szerkesztőjéről van szó.

engedhetjük, hogy Radnóti kultusz uralkodjon el Nemesradnóton egy olyan számunkra költőóriás mellett, mint Pósa Lajos.”

(...) A leghátborzongatóbb az említett cikkben azonban az alábbi mondat: „Viszont a cigány az cigány, a zsidó az zsidó, a magyar meg magyar, és már nem vagyunk abban a „pozícióban”, hogy megengedjük az egymásmellé rendeltséget, és bizony vagy-vagy van!” Világos beszéd. Takarodjon mindenki a portánkról, még az emléket is söpörjük át az utca túloldalára annak, aki nem magyar, hanem cigány, zsidó, szláv, akármilyen. Ami ugye számunkra, akiket abban a szerencsében részesített a sors, hogy lassan kilenc évtizede éljük a másságunk ránk égetett bélyegét, fájdalmasan ismerős. Ha valakitől, tőlünk valóban távol állhat a kirekesztés, pláne az ilyen mucsai hangnem.

(...) Talán fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a Győr melletti Abdán SS-katona által meggyilkolt Glatter Miklóst holtában mocskolni nem méltó tollforgató emberhez, költészetét pedig nem szükséges méricskélni, köszöni szépen, a magyar líra élvonalába tartozik. Akárcsak a Petrovics Sándorunké, ugyebár.³⁸⁸

Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy az utóbbi években (jelesen a holokauszt 60. évfordulója óta) jelentősen megnőtt azon települések száma, ahol valamilyen formában megörökítették a zsidó áldozatok emlékét. Elgondolkodtató azonban, hogy egyetlen olyan emlékjelet sem találunk, amelyet a keresztény egyházak állítottak volna azon saját meggyilkolt híveik emlékére, akik a nürnbergi faji törvények értelmében zsidónak minősültek, annak ellenére, hogy már több évtizede kikeresztelkedtek vagy már ők maguk keresztény családba születtek. Több szempontból is példaértékűnek tekinthető ezért a Komáromhoz közeli Martoson élő Szénási református lelkészházaspár kezdeményezése. Nekik köszönhetően a községi temető ravatalozójának falán 2010 tavaszától emléktábla őrzi a helyi zsidó áldozatok emlékét.

Egy új holokauszt-emlékjel típus: botlatókő, emlékező macskakő – „Stolperstein”

Gunter Deming, kölni képzőművész 1997 óta Európa-szerte a holokauszt-emlékjelek egy új típusát terjesztette el, amelyet az elhurcolt zsidó áldozatok lakóháza előtt helyez el. A németül „Stolperstein”-nek nevezett objektum lényegében egy 10x10 centiméteres kis réztábla, amely tartalmazza a holokauszt-áldozatok nevét, születésük napját, deportálásuk, illetve meggyilkolásuk helyét és időpontját. A Stolperstein magyarul *emlékező macskakő, botlatókőként* került be a köztudatba. Ilyen emlékkövekkel Németországon kívül (ahol számuk már meghaladta a tízezret) Európa több országában találkozunk, többek közt Magyarországon is (Berger 2006, 52; Turai 2009, 34–53), azonban eddigi ismereteim szerint a kutatott terület egyetlen településén sem jelentek meg.

A holokauszt emlékművek megrongálása, meggyalázása

„...Mára azonban megváltozott az antiszemitizmus tartalma, jelentősége és dimenziója. Az új, aktív antiszemitizmus Auschwitz tudatán alapszik, vagyis Auschwitz után az antiszemitától már pontosan meg kell kérdezni, mit akar, mik a céljai, hogy például a maradék zsidóságot is ki óhajtja-e irtani...”
(Kertész Imre)

Amellett, hogy egyre több településen állítottak mementót a holokauszt zsidó áldozatainak, sajnos gyakran értesülhetünk ezek, illetve a zsidó temetők síremlékeinek meggyalázásáról, megrongálásáról. Napjainkban az antiszemitizmus egyre aggasztóbb jeleit tapasztalhatjuk, s emellett a holokauszttagadók tábora is növe-

388 Kövesdi Károly: Törpék, óriások és sötétmagyarok. *Új Szó*, 2009. január 29. A Radnóti-szoborral kapcsolatos szélsőjobboldali megnyilvánulásokra B. Kovács István is reagált a *Gömörországban* közzétett terjedelmesebb írásában (B. Kovács István: Egy rasszista megnyilvánulás ellen. *Gömörország* 10, 2009/1, 79–83. p.).

kedni látszik.³⁸⁹ Nyílt vagy burkolt törekvések mutatkoznak a *soá* relativizálására is: a holokausz egyediségét – egy nép teljes kiirtására tett összeurópai kísérlet tényét – vonják kétségbe, s a kommunizmus nevében elkövetett bűnökkel teszik egyenlővé. Az antiszemitizmus erősen kötődik az Izrael-ellenességhez is, amit több arab országban különféle körök, ill. fegyveres szélsőséges csoportok igyekeznek ügyesen kihasználni, s ugyanakkor saját maguk is gerjeszteni.³⁹⁰ Úgy tűnik, hogy Európában a szóban forgó jelenségek éppen azokban az országokban erőteljesebbek, ahol maga a lakosság egy része a második világháború idején a náci kollaboránsként jelentős szerepet játszott a zsidóüldözésben, aktívan részt vett kifosztásukban, sőt legyilkolásukban is.³⁹¹ A volt szocialista országok nagy részében a mai napig sem történt meg a szembenézés a holokausz tényével, illetve az adott ország felelősségével, a vészkorszak éveiben játszott szerepével. Egyes országok még napjainkban is igyekeznek a felelősséget egyedül a náci Németországra, a náci katonákra hárítani. Most nem lehet célom ennek a témának a taglalása, csupán bizonyos tendenciákra, jelenségekre szándékoztam rámutatni. Az antiszemitizmus az általam kutatott területen is érzékelhető, ez többek közt a zsidósághoz kötődő épületek, emlékjelek, vagy temetői sírjelek meggyalázásában is megnyilvánul. Fentebb már szoltam a komáromi holokausz-emléktábla ellopásáról, illetve a 2006-ban felavatott új emléktábla náci jelképekkel történt meggyalázásáról. Az utóbbi években magam is dokumentáltam néhány hasonló esetet a kutatott területen. 2007-ben még egy olyan félreeső helyen is felbukkan e jelenség, mint a Felső- és Alsószeli határában található évtizedek óta használatlan és növényzettel benőtt felsőszeli zsidó temető egykori romos szertartásterme, ahová horogkeresztet festettek.

Mag Gyula szobrászművész alkotását, a rimaszombati holokausz-emlékművet 2005 májusában avatták fel az alábbi felirattal:

*A HOLOKAUSZTBAN HALÁLRA
KÍNZOTT ZSIDÓ POLGÁRAINK
EMLÉKÉRE ÁLLÍTOTTA
RIMASZOMBAT VÁROSA
2005 MÁJUS*

A leleplezést követően alig két hónappal már az alábbi hírt olvashattuk a *Vasárnap* című szlovákiai magyar hetilap egyik külső munkatársától:

*„A világháború hazugság” – a rimaszombati, alig két hónappal ezelőtt átadott holokausz-emlékműre rákapart mondat mindennél jobban jelzi, hogy a holokausztnak, a zsidó- és fajgyűlöletnek ma is vannak hívei. Hogy ma is vannak olyanok, s talán nem is kevesen, akik a 61 évvel ezelőtti eseményeket nem tragédiának, büntettnak, hanem szükségszerűnek és elfogadhatónak tartják.*³⁹²

A dunaszerdahelyi holokausz-emlékmű meggyalázásáról 2002-ben adtak hírt:

³⁸⁹ A sors fintora, hogy Németországban például éppen olyan személy (Oskar Gröning) bizonygatja a holokausz megtörténtét, aki annak idején aktív résztvevőként az egyik táborban teljesített szolgálatot. Egy bélyeggyűjtő klubban találkozott egy holokausztagadóval, s miután beszerzett egy újnáci kiadványt, a margóra írt állításait cáfoló megjegyzéseivel visszaküldte említett klubtársának. Miután ezeket a kommentárokat a klubtárs megjelentette egy újnáci lapban, Gröning számos telefonhívást kapott. „Ezek 90 százaléka mind olyan emberektől jött, akik megpróbálták bizonyítani, hogy amit saját szememmel láttam és Auschwitzban tapasztaltam, az egy nagy tévedés, hogy csupán hallucináltam, mert az egész meg sem történt” – nyilatkozta egy interjú során. „Szeretném, ha hinnének nekem. Láttam a gázkamrákat. Láttam a krematóriumokat. Láttam a máglyákat. Ott voltam a rámpán, amikor a szelekcióra sor került. Szeretném, ha elhinnék nekem, hogy mindezekre sor került, mert én ott voltam” (Laurence Ress: *Auschwitz. A nácik és a végső megoldás*. Budapest: Alexandra 2005, 295–296. p.)

³⁹⁰ A témának ma már gazdag irodalma van, lásd pl. Kovács András (szerk.): *A modern antiszemitizmus*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó 1999; Gadó–Novák–Szántó (szerk.): *Új antiszemitizmus*. Budapest: Magyar Zsidó Kulturális Egyesület 2007; Ständeisky Éva: *Antiszemitizmusok*. Budapest: Argumentum 2007.

³⁹¹ A tengernyi kapcsolódó irodalomból lásd pl. Sass Andor: *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*. Pozsony: Kalligram 1993; Randolph Braham: *A román nacionalisták és holocaust*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó 1998; Tomas Venclova: *Litvánok és... Válogatott esszék*. Budapest: Európa Könyvkiadó 2003; T. Jan Gross: *Szomszédok. A jedwabnei zsidók legyilkolása*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó 2004; Christian Gerlach – Götz Aly: *Az utolsó fejezet. A magyar zsidók legyilkolása*. Budapest: Noran 2005; Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Budapest: Jaffa Kiadó 2005.

³⁹² Puntigán József: Holokausz Nógrádban és Gömörben. *Vasárnap*, 2005. július 22., 20. p.

Schöner Alfréd budapesti főrabbi a komáromi Mártírnapon 2008-ban, mögötte az első világháborúban elesett komáromi zsidók emléktáblája (L. Juhász Ilona felv. 2008)

A roma holokauszt emlékműve Dunaszerdahelyen (L. Juhász Ilona felv. 2010)

A losonci holokauszt emlékmű a zsidó temetőben (L. Juhász Ilona felv. 2008)

A Fráter család emlékére állított holokauszt emlékmű Ipolyzalkán (L. Juhász Ilona felv. 2010)

Holokauszt emlékmű a rozsnyói köztemetőben (L. Juhász Ilona felv. 2007)

A 2010-ben felavatott ipolyzási és környékbeli zsidó áldozatok emléktáblája a ma kulturális intézményként működő zsinagóga falán (Bendik Béla felv. 2010)

„Éljen Palesztina” felirattal rondították össze ismeretlen vandálok múlt héten a városközpontban lévő Yehuda Assad téri holokauszt - emlékművet. Két dolog elgondolkodtató ez ügyben. A falfirka nyilván nem lehet „dunaszerdahelyi palesztinok” műve! Olyan kieresztő eszmékkal befolyásolt tettesek követhették csak el, akinek fogalmuk nincs arról, hogy a második világháború vérvíatarában tisztes dunaszerdahelyi polgárok ezreit hurcolták el Hitlerék koncentrációs táboraiba. A szörnyűséges hullagyrakból csak néhányan tértek vissza aztán... Velük szemben, gyermekeikkel, unokáikkal szemben és minden jóérzésű dunaszerdahelyivel szemben számít gyalázatosnak minden tudatlanságból vagy önös aktuálpolitikai érdekből elkövetett kegyeletsértő bűncselekmény...³⁹³

1997. március 29-én és 30-án megrongálták az érsekújvári ortodox és neológ temető síremlékeit. „A fiatal vandálok nyolctagú csoportja feldúlta és meggyalázta mindkét temetőt, 186 sírkövet ledöntött és részben összetört. Az okozott kár szakértői vélemény szerint, amelyet a bíróság elfogadott, 270 ezer korona volt” (Strba–Lang 2004, 253). A kassai temetőt, amit korábban 96 polgár és intézmény támogatásával hoztak rendbe, 2002-ben dúlták fel fiatalkorú vandálok. A sajnálatos eseményre egy emlékmű emlékeztet, az itt elhelyezett angol és szlovák nyelvű tábla felirata magyar fordításban a következőképpen hangzik: „2002 áprilisában ezt a temetőt megrongálták. Kiskorú 11–14 éves fiatalok vandál módon megrongáltak 135 sírt. Jóakarátú emberek és szervezetek támogatásának köszönhetően a temetőt felújították” (Bauer 2007, 141).

A holokauszt áldozatainak emléke a temetői sírjeleken

„Hogyan gyászoljam halálodat,
Hogyan követhetném koporsódat,
Hiszen maroknyi kőbor hamu vagy
Az ég és a föld között. „
(M. Jaztrun)

A zsidó temetőkben tartott mártírnapi megemlékezések alkalmával a résztvevők meglátogatják a rokonok sírhelyeit is, többen kövek elhelyezésével emlékeznek a haláltáborokban elpusztított szeretteikre. A síremlékek egy részén megörökítették a nem ott nyugvó, ám a vészkorszak során elpusztított családtagok, rokonok, esetleg ismerősök nevét is.

A kassai mártírok emlékére rendezett megemlékezésekről a hitközség történetét megörökítő egykori túlélő, Görög Arthur a következőket írja:

...meghatároztuk a mártírok *Jahrzeit*-jeit,³⁹⁴ a négy transzport közti időben. Lehetőleg május harmadik, vagy negyedik hetének a vasárnapjára állapítottuk meg a hitközség egész egyetemére szóló évforduló megrendezését, azon kívül, hogy az egyes transportok *Jahrzeit*-jét a hátramaradottak külön megtartják. Akkor meggyűjtjük az emlékezés mécseseit, és a drága árnyak hosszú sora keres fel minket. Az egész közösség kimegy a temetőbe, és mielőtt a névtelen mártírjainknál, a betontömböknél a gyászszertartás megindul, felkeressük „In memoriam, Oswietzim” vésett ellátott sírköveket, ahol legalább szeretteink nevét örökítettük meg és lelküknek adtunk örök pihenőt. Elhelyezzük látogatásunk dokumentálásának három kövecskéjét, elsóhajtuk fohászunkat, és üres szívvel tovább megyünk.

Ezután a templomban gyűlünk össze, gyászistentiszteletre, ahol meghallgatjuk a szónoklatokat, a tilemet és az Élmolé ráchámimok bús melódiája közben felolvassák a mártírok neveit. Így megy ez évről-évre. Nem tudunk felejteni és emlékezünk, soha meg nem szűnően emlékezünk szeretteinkre, a sokezer *košicei* mártírunkra.

(Görög 1991, 238)

393 (bl): Kegyeletsértők. *Csallóköz – Žitný ostrov* 2002/42, 2. p.

394 A halál évfordulójának napját.

A síremléken történő megörökítés módjának számos variánsával találkozunk, a rokoni szálak ma már sokszor kibogozhatatlanok. Gyakran a korábban, a vészkorszakott megelőzően elhunyt valamelyik családtag síremlékére vészték fel az áldozatok nevét; sokszor szívbemarkolóan hosszú névsorokat láthattunk. Máskor a „Mártírjaink emlékére”, „Im memoriam” vagy pedig valamilyen más felirat olvasható, s a nevek felsorolása elmarad, néha szerepel a koncentrációs tábor neve, s az évszám is, és még hosszan folytathatnánk sort.

A budapesti Kozma utcai zsidó temetőben olyan síremléket is találtam, amelyen a mártírok neve helyett csupán az a két szám szerepel, amelyet a koncentráció táborban testükre tetováltak. Ugyanebben a temetőben található a nyilasok, illetve a németek által meggyilkolt Kosztelicz Ignáczné és Kostelicz Veronika Mária közös jelképes fekete márvány síremléke. Az emlékjel egyik oldalán a 7 és fél évesen meggyilkolt kislánynak, a másik oldalán pedig édesanyjának állítottak emléket a túlélők:

*A DUNA HULLÁMSÍRJÁBAN PIHENŐ
KOSZTELITZ
VERONIKA MÁRIA
1930.IV.13. – 1944.XII.22.
EMLÉKÉRE
AKIT 7 1/2 ÉVES KORÁBAN
AZ ÚJPESTI NYILASOK ELRABOLTAK
MEGKÍNOZTAK, MEGÖLTEK
ÉS HOLTTESTÉT A DUNÁBA DOBTÁK*

*KOSZTELITZ IGNÁCZNÉ
SZÜL. DONÁTH JANKA
1902 – 1945
A LEGJOBB ANYA
AKI A NYILASOK ÁLTAL
ELRABOLT 7 1/2 ÉVES KISLEÁNYA
KERESÉSE KÖZBEN
GYILKOS NÉMET GOLYÓ
KÖVETKEZTÉBEN
ÉLETÉT VESZTETTE*

Mivel az emlékeztetés valamennyi variánsának a felsorolása lehetetlen feladat, az alábbiakban a komáromi, a párkányi és az ipolysági zsidó temetőből származó adatok segítségével próbálom meg legalább részben érzékeltetni, milyen sokféle megoldással találkozhatunk.³⁹⁵

A komáromi zsidó temetőben egy sírlapon a holokausztot túlélő férj síremlékén örökítették meg a koncentrációs táborban elpusztított kisfia, valamint felesége emlékét is:

*ITT PIHEN
WILHELM SÁNDOR
1905 – 1996
AKI ÉLETE VÉGÉIG GYÁSZOLTA
KISFIÁT IVÁNT 1932-1944
S VOLT FELESÉGÉT BÖZSIKÉT 1918-1944
KIKET A FASISZTÁK AUSCHWITZBAN KIVÉGEZTEK*

Az ipolysági ortodox zsidó temetőben szintén a férj síremléke őrzi az elpusztított feleség és kisfia emlékét:

³⁹⁵ A saját, komáromi gyűjtésem, valamint a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központjának kutatási programja keretében Baranyovics Borisz által dokumentált anyag alapján.

*Tu našiel večný odpočinok
ZOLTÁN KOLMAN
ktorého drahú manželku
RUŽENU rodenú WEISSOVU
odviekli ukrutní vrahovia spolu
s ich malým synom PAVLOM
do najhroznejšej smrti.
Nech bude požehnaná ich pamiatka!*³⁹⁶

Párkányban egy obelisz emlékeztet Fried Sándornéra és 20 elpusztított családtagjára:

*FRIED SÁNDORNNÉ
1859-1944
és
3 fia
2 lánya
3 veje, 3 menyé
8 unokája
1 dédunokája
emlékére, akik 1944-ben
otthonuktól távol
Mártírhaltak*

Néhány további példa Párkányból:

*Munkás élete után pihenjen békében
özv. Hübsch Árminné
szül. Engel Berta
82 éves korában 1944. jun.16.
Auschwitzban a fasiszta
uralom áldozata lett*

- o -

*A mártír halált haltjainknak
drága édesanyánk
Steiner Anna
Margit, Ilonka
Géza, Jenő
Böske, Ágnes
Ignác és Zoltán
Ó, mindenható
adjál nekik a mennyben
Békét és üdvösséget. Amen*

-o-

*Dr. FRÜHAUF BÉLA
1878.IV.21 – 1944.VI.10.
Emlékül édesapánknak
kit otthonától távol
Osviečínben a nácik
öltek meg*

396 „Itt lelt örök nyugalomra Kolman Zoltán, akinek drága feleségét, Rózsikát, szül. Weiss, a könyörtelen gyilkosok kisfiukkal, Palival együtt hurcoltak el a legszörnyűsebb halálba. Legyen áldott emlékük!” (L. J. I. ford.)

Az ipolysági neológ temetőben Hirschberg Ignác (megh. 1929-ben) és Hirschberg Ignácné szül. Faufeder Johanna (megh. 1917-ben) síremlékén örökítették meg elpusztított családtagjaik emlékét, feltüntetve születési helyüket és születési dátumukat is:

*FELNŐTTKORT MEGÉRT 7 NAGYSZERŰ GYERMEKETEK KÖZÜL 3 A MÁSODIK
VILÁGHÁBORÚ ELŐTT MEGHALT. A FENNMARADÓ 4 VISZONT A HOLOKAUSZT
ÁLDOZATA LETT.*

*GÉZÁNAK ÉS MATILDNAK A NEVE E TEMETŐBEN, HITVESÜK SÍRJÁN
ÖRÖKÍTETT MEG. ÁLLJON VISZONT ITT ÖRÖK EMLÉKÜL AZON KÉT FIATOK NEVE,
AKIK FELESÉGÜKKEL ÉS 1-1 GYERMEKÜKKEL EGYÜTT AUSCHWITZBAN PUSZTULTAK EL.*

*IPOLYSÁG KITÜNŐ ÜGYVÉDJE
DR. HOLLÓ JÓZSEF (TOMPA, 1881. SZEPT. 19.)
FELESÉGE
HIMMLER ELZA (IPOLYSÁG, 1890. AUG. 4.)
LEÁNYUK
BRINZER GYULÁNÉ
HOLLÓ BARNA (IPOLYSÁG, 1910. DEC. 20.)
BRINZER MARIANNA ÉS ANDRÁS
(POZSONY, 1935. FEBR. 4. ÉS 1938. FEBR. 2.)
HOLLÓ OSZKÁR (EGEG, 1889. MÁJ. 9.)
FELESÉGE
HERCZ ANNA (CSÚZ, 1899. MÁRC. 11.)
FIUK
HOLLÓ ENDRE (TOMPA, 1921. FEBR. 11.)*

Két további példa az ipolysági neológ temetőből:

*Itt nyugszik
REINHADRT ZSIGMOND
megh. 1929. okt. 14-én jomkipur napján
eltöltött életének 67-ik évében.
Nem nyughatik mellette asszonya, az anyák és feleségek tündöklő mintaképe
HIRSCHBERG MATILD, sem akikben annyi öröme volt: lánya MAGDA és
veje KNAPP ARTUR, sem emlékét hűn tisztelő menyje SZAUER Loli és az
a kis angyal sem, akit földi életében nem ismert, de akit talán ő küldött nekünk,
hogy 12 rövid évig bearanyozza életünket: a mi kicsi PANNIKÁNK.
MÁRTYRSORSUK ÖRÖKKÉ LÁNGOLJON A VILÁG LELKIISMERETÉBEN!*

- o -

*Perzekúciós mártírjaink
1942–45
özv. LUSZTIG PAULA sz. GROSZMANN
leányai:
RÓZSI, SÁRI, KLÁRI
unokái:
KÁRPÁTI PÁL és ÁGNES
SCHÜCK PÉTER
HOFFMANN GYURI
vejei
SCHÜCK SÁNDOR
Dr. HOFFMANN SÁNDOR
testvérek:
Dr. GROSZMANN FRIGYES*

és BLANKA
testvére gyermekei
BORSODI VIOLA
BORSODI ENDRE
GROSZMANN ILLÉS
sógora
Dr. FISCHER...

4. 2. A roma holokauszt emlékjelei

A cigányok sorsa a második világháború idején több elemében különbözött a zsidókétól. A náciknak eredetileg nem volt céljuk a romák teljes elpusztítása, elsősorban a vándorcigányok és a „keverékek” kiirtására törekedtek. A kollaboráns és megszállt országokban is különbözően alakult a romák sorsa. A Tiso-féle Szlovákiából nem deportáltak romákat, hanem az adott település szélére költöztették őket. Az SS egységei többet közülük kényszermunkára vittek. Egy ezzel kapcsolatos hírt a *Rozsnyói Híradó*ban is közzétettek 1942-ben:

*Pozsonyból jelentik: A zsidók kitelepítésének befejeztével Szlovákiában megoldják a cigánykérdést. A cigányokat munkatáborba viszik. A büntetett előéletű cigányokat úgynevezett kényszertáborokba helyezik el, amelyekben a munkafeltételek szigorúbbak lesznek, mint a rendes munkatáborokban.*³⁹⁷

Miután 1944 őszétől a szlovák nemzeti felkelés résztvevői és az őket segítők ellen hajtóvadászat indult, a romák üldözése is intenzívebbé vált, sokukat – a Hlinka Gárda hathatós segítségével – meggyilkolták, s közös tömegsírba kerültek a többi áldozattal együtt. Stanislav Mičev kutatásaiból tudjuk, hogy bár a szlovákiai romák tömeges deportálása elő volt készítve, azonban mégsem került rá sor. Ennek oka, hogy a máriatölgyesi (Dubnica nad Váhom) táborban flekktífusz tört ki.³⁹⁸ A tábort irányító németek 1945. február 23-án azzal az indokkal, hogy a betegeket kórházba viszik, teherautókon a fegyvergyár területére szállították őket, ott pedig valamennyiüket meggyilkolták.³⁹⁹ Szlovákiában nagyjából 30 ezer roma élte túl a holokausztot.⁴⁰⁰ A cigány áldozatok pontos számának megállapítása nagyon nehéz, a téma kutatói között máig sincs konszenzus ebben a tekintetben. Különböző becslése szerint az európai cigányság 10–30 százalékát irtották ki.⁴⁰¹

Másutt a romák deportálása korábban kezdődött. Himmler 1942 decemberében rendelte el az európai cigányok deportálását, az első csoport Auschwitz–Birkenauban 1943. február végén érkezett meg. Másfél év alatt 23 ezer cigány került a táborba, összesen 15 országból, közülük csupán négyezren éltek túl a megpróbáltatásokat. A nácik ún. cigánypolitikájának következetlenségét jól mutatja, hogy miután Eichmann Magyarországra érkezett, hogy irányítsa a zsidók deportálását, a cigánysággal egyáltalán nem foglalkozott. Szervezett összegyűjtésükre és koncentrációs táborba szállításukra a nyilasok hatalomra jutása után került sor, ekkor az ország területén több százukat kivégezték.⁴⁰²

Az általam kutatott terület 1938 őszén visszakerült Magyarországhoz, tehát – mint a zsidó holokauszt esetében is – elsősorban a magyarországi eseményeket kell figyelme vennünk a roma holokauszt vizsgálata során. Amikor 1941-ben a hontalannak nyilvánított zsidókat Ukrajnába deportálták, az állampolgársággal nem rendelkező cigányokat is elszállították, s ők is a zsidók sorsára jutottak: vagy halálra éheztettek, vagy legyilkolták őket.⁴⁰³ Meg kell említenünk, hogy Endre László, aki 1944-ben Magyarországon a zsidók deportálását államtitkárként irányította, már a harmincas években (akkor még főszolgabíróként)

397 Munkatáborba viszik Szlovákiában a cigányokat. *Rozsnyói Híradó*, 1942. október 11., 3. p.

398 <http://www.pluska.sk/slovensko/regiony/v-muzeu-snp-si-uctia-obete-romskeho-holokaustu.html>

399 <http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=print&sid=7362>

400 http://www.htkp.org/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=33 (2010. 7. 10.)

401 http://www.htkp.org/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=33 (2010. 7. 10.)

402 http://www.htkp.org/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=33 (2010. 7. 10.)

403 http://www.htkp.org/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=33 (2010. 7. 10.)

követelte, hogy a „bűnöző oláh cigányokat” zárják koncentrációs táborokba, a férfiakat pedig sterilizálják, valamint tiltsák be a vegyes házasságokat. Dr. Vassányi István szolgabíró ugyanekkor azt javasolta, hogy a cigányokat hatéves kortól, nemre való tekintet nélkül eltávolíthatatlan vegyszerrel megjelöljék. Ravasz László református püspök 1942 februárjában tartott prédikációjában ártalmasnak minősítette a magyar–cigány keveredést és minden „élősdí” cigánycsaládot munkatáborba akart záratni.⁴⁰⁴

Magyarországon a háborúban a cigányok a zsidókkal ellentétben teljesíthettek katonai szolgálatot. A nácik a cigánykérdéssel intenzívebben 1944 nyaratól kezdtek foglalkozni, ekkor rendelték el 50–60 cigányszázad létrehozását. Meg kell azonban említeni, hogy 1944 tavaszán kisebb csoportokat már internáltak Auschwitzba és Mauthausenbe. A Kárpátokban a helyi roma lakosságnak a honvédség létesített kényszermunkatáborokat. A cigányság szervezett összegyűjtését a nyilas hatalomátvétel után kezdték el. A legnagyobb gyűjtőközpont a Csillagerőd volt Komáromban.⁴⁰⁵ Itt több ezer magyar romát zsúfoltak össze embertelen körülmények között, sokan már itt belehaltak a bántalmazásokba és az éhezésbe. Figyelemre méltó azonban, hogy az öregeket, a betegeket és a gyerekeket hazaengedték, s „csak” a munkaképeseket válogatták ki közülük. Ők a dachau-i és a bergen-belseni koncentrációs táborba kerültek, egy részüket meggyilkolták, sokukon pedig áltudományos orvosi kísérleteket folytattak. Magyarországon a csendőrök és a nyilasok közreműködésével több helyen tömegkivégzésekre is sor került. Az általam kutatót magyarlakta területen többek közt a csallóközi Nyárasd és Vásárút települések határában, utóbbi helyen 1945 januárjában 60 romát végeztek ki a nyilasok.⁴⁰⁶ A lévai járásbeli Szalatnya településen ugyancsak a háború végén 56 romát gyilkoltak meg.⁴⁰⁷ Az eddigi kutatási eredmények szerint a magyarországi roma holokausz 5000 életet követelt, azonban az üldözöttek száma jóval magasabb volt, a téma kutatói több tízezerre becsülik.⁴⁰⁸

Az 1989-es rendszerváltást megelőzően a roma holokauszról szinte szó sem esett,⁴⁰⁹ és sem az általam kutatót területen, sem pedig Szlovákia más vidékein nem állítottak emlékművet az áldozatoknak. Arra vonatkozóan azonban, hogy egy település háborús emlékművének felavatása kapcsán megemlékeztek a roma áldozatokról, találtam adatot, ezért feltételezhető, hogy esetleg máshol is szóba hozhatták a holokauszt során elpusztított romákat is. Konkrét adatot az érsekújvári járásbeli Kürt településről készült falumonográfiában találtam, mégpedig a második világháborús emlékmű felszentelési ünnepségéről szóló részben, ahol a szerző a következőket írja:

...Az ünnepség két részből tevődött össze: a délelőtti szentmisén a tiszteletes úr a háború valamennyi áldozatáért kérte az áldást, azokért, akik hevenyészett harci sírokban nyugszanak, akik elhunytáról csupán annyi emlékfóglány maradt, hogy golyó, bomba vagy halálkamrák áldozatai lettek, azokért, akik ugyan hazatértek, de nyomorultul, a hadiözvegyekért, a község zsidó és roma lakosságáért, a málenkij robot szenvedőieért, a békeidő áldozataiért...

(Pénzes 2000, 87)

A cigányság önszerveződéséről csupán az 1989-es, ún. bársonyos forradalom után beszélhetünk. Magyarlakta településen csak a rendszerváltás után másfél évtizeddel állították fel a legelső roma holokausz-emlékjelet a lévai járásbeli Csatán, 2005-ben. Ez általában is a roma áldozatok legelső emlékjelei közé

404 http://www.holokauszmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=9_1_4 (2010. 7. 10.)

Ravasz László 1942-ben elhangzott rádiópredikációjában a zsidók, valamint a cigányok keveredése elleni tiltakozásának a következőképpen adott hangot: „A magyarságtudomány tegye módszeres vizsgálat tárgyává, s ha úgy találná, hogy a magyar–zsidó-keverék nem szerencsés, meg kell tenni a védő intézkedéseket. Azt már világosan látjuk, hogy a magyar–cigány keveredés ártalmas, ennek megfelelő intézkedés még nincs...”

(Ungváry Krisztián: *Értelmiség és antiszemita közbeszéd*. <http://beszelo.c3.hu/01/06/09ungvary.htm>, 4. p.;

http://www.holokauszmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=9_1_4).

405 A Csillagerőd a mai Magyarországon, Dél-Komáromban található.

406 (berek) Roma áldozatokra emlékeztek. *Csallóköz - Žitný ostrov* 2007. augusztus 7., 2. p

407 <http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=print&sid=7362>

408 http://www.holokauszmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=9_1_4, valamint Szita 2000.

409 A roma holokauszttal kapcsolatos irodalmat Bódi Zsuzsanna gyűjtötte össze. Megtekinthető a <http://www.romaweb.hu/romaweb/index.jsp?p=tortenelem&pid=156> Web-oldalon a c. dokumentumban.

tartozik Szlovákiában. A kezdeményező a helyi cigányságot tömörítő Romano Jile Polgári Társulás volt (vö. L. Juhász 2005, 50), amely első alkalommal 2000-ben, a 61. évfordulón emlékezett meg a roma áldozatokról a Roma Holokauszt Emléknapiján. A Cigány Világszövetség 1972-ben rendezett kongresszusának határozata alapján minden évben augusztus 2-án tartják a Roma Holokauszt Nemzetközi Emléknapiját. Azért esett a választás erre az időpontra, mivel 1944. augusztus 2-áról 3-ára virradóan több mint háromezer cigányt gyilkoltak meg az auschwitzi haláltáborban. A fent említett csatai roma szervezet 2005-ben nagyszabású rendezvény keretében avatta fel a roma holokauszt áldozatainak emlékjelét: egy fából faragott folklorizmus-kopjafát/emlékoszlopot a helyi katolikus templommal szembeni parkban, a községi világháborús emlékmű közelében. Egy közelben található település, Nagyölvéd plébánosa, Nemcsok István szentelte fel, aki beszédében, megjegyezte: „Csatán ezen a fontos megemlékezésen csak egy kisded nyáj van jelen”, utalva arra, hogy a helybeli nem romák közül csak nagyon kevesen mentek el a rendezvényre. A bükkfából készült, 3 méter magas emlékjelet egy helybeli – nem roma férfi –, Oravecz János faragta ki ingyenesen. Az emlékoszlopon a cigányság jelképei dominálnak, a fő oldalon egy mesterien kifaragott hegedű, oldalt pedig kocsikerekek láthatók. Az oszlopra erősített fémtablán a következő felirat olvasható:

*A II. VILÁGHÁBORÚ
ROMA HOLOKAUST
ÁLDOZATAINAK
EMLÉKÉRE*

Bábindák István, a csatai Romano Jile Polgári Társulás elnöke elmondta, azért esett választásuk a kopjafára, mert a helyi cigányok magyarnak vallják magukat, s a magyarság körében nemzeti jelképnek számító kopjafával is ezt kívánták kihangsúlyozni. A kopjafaszentelés előtt a helyi Romano Kher cigány közösségi házban levetítették Varga Ágota: *Porrajmos – cigány holokauszt* című filmjét, amely átfogó képet ad a magyarországi cigányok deportálásáról.⁴¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy a Magyar Koalíció Pártja parlamenti képviselője, A. Nagy László, valamint a pozsonyi magyar nagykövetség kultúrattaséja, Szesztay Ádám is részt vett az emlékoszlop felavatásán, s mindketten beszédet is mondtak.⁴¹¹

A kutatott területen a következő roma holokauszt-emlékművet egy évvel később, 2006-ban avatták fel Dunaszerdahelyen. Az emlékmű állításának kezdeményezője a városban működő Romológiai Intézet vezetője, Ravasz József volt. A mementót a Pozsonyhoz közeli Dénesden (Dunajská Lužná) élő Sárközy roma testvérpár, az ottani kovács dinasztia ma is a szakmában tevékenykedő két képviselője, valamint Ravasz József készítette. Az emlékművet egy téglafal alkotja, amelyen egy ülő, didergő, szenvedő emberalak, illetve egy vasrácsos ablak látható.⁴¹² Az emléktáblán a következő háromnyelvű (szlovák–roma–magyar) felirat áll:

*RÓMSKY HOLOKAUST
ROMANO HOLOKAUST
ROMA HOLOKAUSZT
1939–1945
SPOMÍNAJ!
MA BISTEREN!
EMLÉKEZZ!*

A sajtóban tévesen úgy jelent meg a hír, hogy a dunaszerdahelyi az első ilyen jellegű emlékmű, az állíttatók is ebben a szellemben nyilatkoztak. Valószínűleg nem volt tudomásuk arról, hogy Csatán egy évvel

410 A filmről bővebben lásd Tóth Klára: *A megkéssett krónika* című írását (http://www.magyar szemle.hu/szamok/2001/4/megkesett_kronika, 2010. 7. 10.). A Mokép–Pannónia Kft. forgalmazásában Varga Ágota alkotása azóta DVD-n is megjelent.

411 Forgács Miklós: „Rég itt az idő, hogy megkövessünk benneteket, kedves roma testvéreim.” A Romano Jile Polgári Társulás szervezésében Csatán kopjafaállításával, műsorral és imával emlékeztek a hatvanegy évvel ezelőtti roma holokauszt áldozataira. *Új Szó*, 2005. augusztus 5., 5. p. A tudósítás szövegét lásd a Mellékletben!

412 Az emlékművön eredetileg egy mécsest tartó kéz is volt, amelyet azonban leloptak az emlékműről. Vojtek Katalin: „Ilyen emlékmű nincs sehol.” Ravasz József: Nem kis dolog manapság felállítani a város kellős közepén egy roma emlékművet. *Új Szó*, 2007. július 31.

korábban már felavattak egy ehhez az eseményhez kötődő emlékjelet.⁴¹³ A csatai emlékjelet avatási ünnepségéhez viszonyítva a dunaszerdahelyi valamivel nagyobb szabású volt, részt vett rajta Robert Fico kormányfő, Viera Tomanová szociális és munkaügyi miniszter, Antonio Provenzano, Olaszország szlovákiai nagykövete, a roma civil szervezetek vezetői, a város és a megye vezetői, a szlovákiai zsidóság képviselői. Robert Fico miniszterelnök beszédet is mondott.⁴¹⁴ A felavatás óta évente rendszeresen megemlékezést tartanak az emlékműnél. A 2007-ben tartott koszorúzás a pozsonyi elnöki palota díszőrsége tagjainak közreműködésével zajlott. A romaügyi kormány megbízott, Anina Botošová beszédében a kegyelet szavaival túl annak is hangot adott, hogy mára egyértelművé vált: a roma kisebbséggel való együttélés problémáját megoldani egész Európa számára nagyon fontos dolog. S miután a mai romák abban az országban élnek, ahol megszülettek, ugyanolyan tér illeti meg őket, mint a többi lakost. „Olyannak fogadjanak el bennünket, amilyenek vagyunk! Emberként, egyenrangú állampolgárként!” – mondotta többek közt.⁴¹⁵

Ravasz József főszervező ünnepi beszédében hangsúlyozta:

*...a roma holokaust hazai történetének sajnos csallóközi vonatkozása is van, hiszen 1945. januárjában Nyárasd és Vásárút határában 60 romát végeztek ki a nyilasok, vagyis Szálasi katonái. - Régióink romái ma méltán büszkéek, hogy Dunaszerdahely lehetőséget adott arra, hogy a város központjában felépíthessük a holokaust áldozatainak emlékművét. Dunaszerdahely a tolerancia városa. Az a város, ahol jó megértésben magyar, szlovák, roma, zsidó és vietnami él együtt. S egy olyan roma szellemi központ kiépítésének nagy segítője, mely Szlovákiában példaértékű. Ezt szeretném megköszönni ezúttal is a város önkormányzatának és polgármesterének...*⁴¹⁶

Az emlékművet 2007-ben megrongálták, azonban nem rasszista indítekból, hanem nyereségvágyból, a színesfémelemeket lopták le róla a tolvajok.⁴¹⁷ A legutóbbi 2010-ben tartott megemlékezésen Ravasz József beszédében kitért az egyre erősödő rasszizmusra is:

*...a 66 évvel ezelőtti eseményeknek nem a természet volt az okozója, hanem az ember. (...) Az auschwitz-i események a magyarázhatóság határán kívül esnek. Valaki úgy döntött, hogy azok az emberek alsóbbrendűek. Nincs joguk az élethez, mert ők romák (...) Ébernek kell lennünk, hiszen a roma közösség tagjait ma is neonáci csoportok fenyegetik, és tetteleg bántalmazzák (...) Veszélyes, ha magas politikai vezetők, akik állítólag demokratikus elveket vallanak, programjukban hirdetik a romaellenességet. Meg vannak róla győződve, hogy ez szavazatokat hoz, és sajnos igaz is.*⁴¹⁸

Szólnunk kell arról a kezdeményezésről, amely a roma és más civil szervezetek javaslatai alapján a kulturális minisztérium keretében született. A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma kisebbségi kultúráért felelős osztályának igazgatója, a magyar nemzetiségű Dohányos Róbert 2005. július 25-én arról tájékoztatta a sajtót, hogy 2005. augusztus 2-ig Szlovákia különböző régióiban emlékjeletet állítanak fel a roma holokaust áldozatainak. A kulturális minisztérium költségvetéséből erre a célra 200 000 koronát különítettek el, s a terv kivitelezésével a Szlovák Nemzeti Múzeumot bízták meg.⁴¹⁹ A múzeum 2005-ben hirdette meg a pályázatot az emlékművek elkészítésére. A pályázati felhívásban többek közt arról is tájékoztattak, hogy mivel az adott évben nincs lehetőség valamennyi tervezett emlékhely megje-

413 Dušan Čaplovič, szlovák miniszterelnök-helyettes még a 2009-ben tartott megemlékezésen is úgy beszélt a dunaszerdahelyi emlékműről, mint a Szlovákiában legelsőként állított ilyen mementóról (http://www.government.gov.sk/16688/vystupenie-podpredsedu-vlady-sr-pre-vedomostnu-spolocnost-europske-zalezitosti-ludske-prava-a-mensiny-dusana-caplovica-pri-prilezitosti-pietneho-stretnutia-pri-pamatniku-romskeho-holokaustu-v-dunajskej-strede.php?den=2010-11-01&art_datum_od=&art_datum_do=).

414 (vk): Fico avatta fel a holokaust emlékművet. Dunaszerdahely központjában szoboralkotás emlékeztet újkori történelmünk egy tragikus eseményére, a romák elpusztítására. *Új Szó*, 2006. augusztus 5., 2. p.

415 (bereck) Roma áldozatokra emlékeztek. *Csallóköz – Žitný ostrov*, 2007. augusztus 7., 2. p.

416 *Csallóköz – Žitný ostrov*, 2007. augusztus 7., 2. p.

417 Vojtek Katalin: „Ilyen emlékmű nincs sehol.” Ravasz József: Nem kis dolog manapság felállítani a város kellős közepén egy roma emlékművet. *Új Szó* 2007. július 31. A cikket lásd a Mellékletben!

418 <http://www.parameter.sk/rovat/regio/2010/08/02/roma-holokaust-ez-egy-univerzalis-lecke>

419 Tohtoročný Pamätný deň rómskeho holokaustu si Slovensko pripomenie dôstojne [Ebben az évben méltóképpen emlékezik meg Szlovákia a Roma Holokaust Emléknapijéről] (<http://www.mecem.sk/rpa/?id=human&lang=slovak&show=3319>).

lölésére, szükséges volt a tervet több időszakaszra tagolni. Az első fázisban, azaz még 2005-ben elkészítendő emlékjelek sorában prioritást élvez a besztercebányai Szlovák Nemzeti Felkelés Múzeumában elhelyezendő emléktábla, amely felavatásának a tervek szerint még 2005. augusztus 2-án meg kell történnie. Tekintettel arra, hogy az ország különböző pontjain elhelyezendő több objektumról van szó, elengedhetetlen, hogy a kivitelezés egységes koncepció alapján történjék. Ennek érdekében minden egyes emlékjelen szerepelnie kell a „Ma bisteren” feliratnak (ami roma nyelven annyit jelent: Emlékezz!), valamint az eseményhez kapcsolódó dátumnak is. Feltételül szabták továbbá, hogy az emlékműveken jelenjenek meg a hagyományos roma kultúrához kötődő szimbólumok is, mégpedig a kocsikerék, a hegedű és a szög is. Ugyancsak fontos követelmény volt az emlékjeleken a vasból készült elemek elhelyezése, amelyeknek az ún. hagyományos kovácmesterség módszereivel kellett elkészülniük.⁴²⁰

A legelső, a besztercebányai romaholokauszt-emléktábla felavatását követően a szóban forgó program keretében több emlékjelet lelepleztek le Szlovákia-szerte, többek közt a szlovák nemzeti felkelés idején történt tömeggyilkosságok helyszínein, ahol korábban több tömegsír is feltártak.⁴²¹ Zólyomban, a zsidó temetőben állítottak ilyen emlékművet 2006-ban, alkotója Jaroslava Šicková és Ján Šicko szobrászművészek voltak, s a kovácmunka elkészítésében Rigó Róbert dénesdi kovácmester is közreműködött. A szóban forgó emlékjelet Csáky Pál miniszterelnök-helyettes, a Magyar Koalíció Pártjának politikusa leplezte le.

A Szlovák Nemzeti Múzeum és az In Minorita Polgári Mozgalom szervezésében eddig 7 mementót állítottak: Besztercebányán, Lutilán (Garamszentkereszti járás), Garamnémetin (Nemecká, Breznói járás), Tapolyhanusfalván (Hanusovce nad Topľou, Varannói járás), Zólyomban, Máriatölgyesen (Dubnica nad Váhom), valamint a Lévai járásbeli magyarok lakta település, Szalatnya temetőjében.⁴²² A szalatnyai tömegsír fölé állított emlékmű két részből áll: a magas kőtömb egyik oldalán az áldozatok névsorát tartalmazó emléktábla látható, a másik oldalának lecsiszolt középső részén pedig kétnyelvű (szlovák–magyar) felirattal:

MASOVÝ HROB
56 OBETÍ
BEŠTIALITY NEMECKÝCH FAŠISTOV
V DECEMBRI 1944
A NÉMET FASISZTÁK
1944 DECEMBERÉBEN
ELKÖVETETT BESTIALITÁSA
56 ÁLDOZATÁNAK TÖMEGSÍRJA

A kőtömb előtt elhelyezett másik kölapon fölül a „MA BISTEREN!” felirat, alatta egy fekete táblán pedig a következő kétnyelvű felirat áll:

PAMIATKE
RÓMSKEHO HOLOKAUSTU
A ROMA HOLOKAUSZT
EMLÉKÉRE

2010-ben néhány szlovák településen túl a zömmel magyarok által lakott, s a roma holokauszthoz konkrétan kötődő helyszínek közül a gyűjtőtáboroként működő Komáromban, valamint a Vásárút és Nyárasd határában történt 60 roma áldozat kivégzésének helyén még nem állt a Szlovák Kulturális Minisztérium által tervezett emlékjelel.

Megemlítjük, hogy Magyarországon Pécsen, a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület kezdeményezésére még 2004-ben avatták fel a roma holokauszt emlékjelét, Horváth Jenő mohácsi szob-

420 www.snm.sk, valamint: <http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=print&sid=2725>

421 <http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=print&sid=7362>

422 <http://bystrica.sme.sk/c/4955168/pripomenu-si-pamatny-den-romskeho-holokaustu.html>

rásművész alkotását: egy két méter magas, krematóriumkéményt és kürtőjéből kinyúló kezeket ábrázoló emlékművet. A dunaszerdahelyi roma emlékművel egyidőben, 2006-ban lepleztek le egy emlékművet Budapesten a Duna-parton, a Szabadág hídtól délre fekvő Nehru-parkban. A háromszög alapú fekete gránittömbön egy csapdába került ember látható. Alkotói: Szabó Tamás és Klimes Mauer Ákos.⁴²³ Az emlékművet 2009-ben ismeretlenek meggyalázták.⁴²⁴ Zalaegerszegen még 2003-ban felavatták az emlékművet,⁴²⁵ a Jászteleki Kisebbségi Önkormányzat 2005-ben állított emléktáblát a településen.⁴²⁶ Győrben már évekkel ezelőtt megszületett egy romaholokauszt-emlékmű állításának terve, azonban anyagi héttér miatt a felállítására a mai napig nem került sor.⁴²⁷

4.3. Zsidómentők emlékjelei

*„Merd ezekben a halálosan komoly időkben szívedből kiűzni a közönyt,
a szeretetlenséget, a gyűlöletet, – merd bent, szíved legmélyén
testvérednek elismerni azt a másik anyát és fiát,
merd befogadni fájdalmát és hordani segíteni keresztjét...
És merj tenni.”*
(Schlachta Margit)

Szlovákiában a zsidókat törvényen kívülnek nyilvánító, a nürnbergi faji törvényeken alapuló ún. *Zsidó kódexet* 1941. szeptember 10-én adták ki, ekkor kezdődött kirekesztésük a társadalomból. Megkülönböztető jelet kellett viselniük, elkülönítették őket, majd 1942 elején elkezdődtek a deportálások. Szlovákiából ebben az időszakban nagyon sok család menekült át Magyarországra, többen a zöldhatáron át, embercsempészek segítségével (vö. Jelínek 2009, 272–277). Ha a menekülőket elfogták, visszatoloncolták őket Szlovákiába, ahol halál vagy deportálás várt rájuk. A gömöri Rozsnyón megjelenő egyik lap 1942. júliusi számában különös hangvételű írást közöltek két letartóztatott papról:

Az egyik katolikus, a másik református. Vallási ellenfelek voltak, amíg a polgári életben éltek és amíg itt a bűnösök padján közös politikai meggyőződésre nem jutottak. Mind a ketten egyek most a bűnben, a politikai felfogásban. – A bűnben azért, mert hamisítottak, a politikai felfogásban azért, mert zsidók számára hamisítottak és egy tál lencséért eladták a nemzet elsőszülöttségi jogát. Mind a kettő, éppen ezért, mert papokról van szó, súlyosabban esik a mi emberi megítélésünk alá.

Mennyi megdöbbenő, mennyi kiábrándító vonás van ebben a két szomorú esetben. Az egyik nyugdíjas, magános, kenyere javát már megette. De pap. A másik életerős, fiatal, hat gyermek atyja, tudós és tekintélyes. De ugyancsak pap. Az egyik ostyával, a másik kenyérrel, de mind a kettő az Úristen bűnbocsánatának hírnöke. Az egyiknél a reverenda, a másikinál a tisztes palást fedezi be az élet szennyes áradatát, még a papokat is rabulejtő vétkeket. A pénz szerelmét, a kártya bűvöletét, a kincsek hatalmát, a sátán vigyorgását.

És mi most mindnyájan, felekezeti és társadalmi különbség nélkül a két bűnös pap börtöncellájánál. Az egyiknél, aki eddig a gyóntatószék rácsa mögött ült és a másik előtt, aki eddig szétterjesztett kézzel szórta népére a bűnbocsánat ígét. Megállunk és eltűnődünk az emberi élet végeessége, bűnössége és sok gyarlósága felett. Sajnáljuk őket nagyon és a könnyünk is kicsordul, ha a mocskokban itt-maradt feleség és hat gyermek sorsára gondolunk. Ökölbé szorul azonban kezünk, amikor az ítélet

423 (vk): Fico avatta fel a holokauszt emlékművet. Dunaszerdahely központjában szoboralkotás emlékeztet újkori történelmünk egy tragikus eseményére, a romák elpusztítására. *Új Szó*, 2006. augusztus 5., 2. p.

424 „Pár napja Magyarországon élő fölháborodott külföldiek és a Tilos Rádió néhány munkatársa letisztították a Nehru parton álló budapesti Roma Holokauszt Emlékművet, amelyet emberek állatszárral és gyűlölködő feliratokkal mocskoltak be. Azóta a származásuk miatt elpusztított cigányok ezreinek emlékét állító köépítményt ismét bemocskolták. Nem csak a cigányokat, nem csak a rettenetes sorsú áldozatok emlékét, hanem minden tisztességes embert megaláznak ezzel. Csütörtökön délután háromkor a Budapesten élő oszt-rák Clemens Prinz vezetésével ismét letakarítjuk az emlékművet” olvashattuk az egyik napilap honlapján (<http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=230989>, 2009. 9. 10.).

425 http://hu.wikipedia.org/wiki/Cig%C3%A1ny_kolokauszt_eml%C3%A9km%C3%A9ny (2009. 9. 10.)

426 <http://www.nefmi.gov.hu/kultura/2005/emlektabla-roma> (2009. 9. 10.)

427 http://www.kisalfold.hu/gyori_hirek/cigany_holokauszt_emlekm%C3%A9ny_evek_ota_csak_terveken_papiron_/2171750/ (2009. 9. 10.)

*keresztfája mögül Júda népének gúnyos vigyorgását érezzük magunkon. Hiszen nekik még Jézus is megért egy ezüstpénzt...*⁴²⁸

Bár nem derül ki egyértelműen, azonban feltételezhetjük, hogy a papok keresztlevelet állíthattak ki Szlovákiából menekült zsidók számára. A lapban később ezzel az üggyel kapcsolatban már nem közöltek egyetlen hírt sem. Az is elképzelhető, hogy egy elrettentésre szánt álhírről volt szó, ebben az időszakban már egyre több zsidóellenes írás jelent meg a szóban forgó lapban, de a többi regionális, illetve országos periodikumban úgyszintén. Ezek az antiszemita hangvételű írások jelentősen hozzájárultak a holokauszthoz vezető út kikövezéséhez.

Miután 1944-ben Magyarországon megkezdtek a vidéki zsidók koncentrációs táborba szállítását, megfordult a helyzet: ekkor innen menekültek a zsidók Szlovákiába (lásd pl. Jelínek 2009, 277–282). Ha szerencsétlenségükre a szlovák hatóság vagy a kollaboránsok kezébe kerültek, visszatoloncolták őket Magyarországra, ahol már nem kerülhették el a deportálást. Egy ilyen esetről számol be a *Rozsnyói Híradó* 1944. július elején megjelent száma:

*Braun Gyula volt rozsnyói zsidó bőrkereskedő gyermekei: Kovács Béláné sz. Braun Ilona és Tamás nevű fia, valamint Braun Zsuzsa a hét elején Budapestről a Teleki-téren 1000 P-ért vásárolt hamis iratokkal Rozsnyón keresztül az Uhornai tetőn átszöktek Szlovákiába. A szomolnoki csendőrség elfogta őket, s a határon átadta a magyar hatóságoknak. A rozsnyói csendőrségen történt kihallgatásuk után elszállították őket a miskolci gettóba.*⁴²⁹

Az embercsempészeket szigorúan büntették, ha rajtakaptak valakit, a legtöbb esetben nem kerülhette el az internálást, ezért a büntetéstől retteghető némelyikük inkább öngyilkosságba menekült. A korabeli sajtó hasábjain sokszor közöltek meghiúsult zsidómentésekről szóló híreket, beszámolókat, hogy elrettentsék a lakosságot. A Rimaszombatban megjelenő *Gömör* című regionális lap egy 1944. júniusi számából egy rosszul végződő zsidószöktetésről beszámoló hír alapján pontos képet kaphatunk arról, hogyan jártak el a hivatalos szervek a zsidószöktetőkkel szemben:

Pünkösöd előtti héten a rimaszombati határőrség és rendőrség nyomozó közegei nagyobb arányú zsidószöktetést akadályoztak meg. A hatóságoknak már régebben feltűnt, hogy a helybeli zsidótemetőben gyanús események történnek. Május 23-án este azután rajtakapták Durnyi Jánosné, a zsidó temető őrének feleségét, hogy Budapestről a székesfővárosban már hosszabb idő óta rejtőzködő Donáth Sarolta és Spitzer Salamonné, szlovákiai illetőségű zsidó személyeket magával hozta, akiket a valószínűség szerint Szlovákiába akart átcsempészni. A rendőrség ennek kapcsán nyomára jött annak, hogy Lucziák István szabósegéd Holczer Ervin és Holczer Ottó ugyancsak Budapesten bujkáló szlovák zsidókat, Nagy Barna hentessegéd pedig Elovics Magda és Elovics Dóra zsidóasszonyokat hozták Budapestről magukkal Rimaszombatba, hogy itt a határon áttegyék. Ugyancsak tetten érte a határőrség Frankl Oszkár pozsonyi illetőségű zsidó embert, aki Freund Márta, Lővi Náthán és Lővi Náthánné szlovákiai honos zsidókat akarta a határon át visszacsempészni. Megállapította a rendőrség, hogy a szöktetés előkészítésében közreműködött Durnyi Jánosné László nevű fia is, aki azonban idegen helyen tartózkodott. Mindketten a szöktetés fejében nagyobb összeget és értéket fogadtak el a zsidóktól. Amidőn a rendőrség a szöktetés nyomára jött, Durnyi Jánosné maró folyadékkal megmérgezte magát, súlyos állapotban a kórházba szállították, ahol sikerült őt az életnek megmenteni. Pünkösöd előtt pedig Durnyi Lászlót Szilágysomlyón elfogták és Rimaszombatba szállították.

*A m. kir. rendőrség rimaszombati kapitányságának büntetőbírája a 10 zsidó személyt zsidócsillag nem viselése miatt 30-30 napi elzárásra ítélte, amely után ellenük az internálási és bünyügyi eljárást folytatba teszik. A magukról megfélemedezett keresztény szöktetőtársaságot is internálja a rendőrség.*⁴³⁰

428 Két pap a vádlottak padján. *Rozsnyói Híradó*, 1942. július, 3. p.

429 Rosszul végződött szökés. *Rozsnyói Híradó*, 1944. július 9., 3. p.

430 Nagyarányú zsidószöktetést leplezték le a helyi lapok. *Gömör*, 1944. június 4., 2. p.

Aliza Barak-Ressler nagymihályi születésű, a vészkorszakot kislánként túlélő szerző önéletrajzi regényében részletesen leírja, hogyan bujkált 1942-től a felszabadulásig, 12 éves korától testvérével, majd később szüleivel együtt először a kutatott területen, majd Magyarországon, később ismét Szlovákiában. Bújtatóik – miután már elfogyott a pénzük, s nem tudtak nekik fizetni – feladták őket a rendőrségnek. A nyitrai börtönbe kerültek, de a deportálásuk előtt szinte hihetetlen módon sikerült megszökniük, s az önfeláldozó, kisgyermekes Tököly családnak köszöntően, a Nyitra melletti Jarok településen túlélniük az üldöztetés utolsó szakaszát. Fontos megjegyeznünk, hogy a település plébánosa (egykor Jozef Tiso szemináriumi diáktársa volt) a falu több lakójával együtt tevékenyen részt vett a környéken bujkáló zsidók segítségével, élelmezésében (Barak-Ressler 2001). Tököly Vincent és családja embermentő tevékenységéért megkapta a Világ Igazai kitüntetést. Így a jaroki temetőben található sírjukat tágabb értelemben egyben akár zsidómentő emlékjelnek is tekinthetjük.

A vészkorszak idején mind Magyarországon, mind pedig Szlovákiában szigorúan büntették a zsidók segítségét és rejtegetését, maguk a segítő személyek is gyakran életükkel fizettek emberséges cselekedetükért. Ennek ellenére mégis akadtak olyan bátor emberek, akik egzisztenciájuk, sőt életük kockáztatásával segítették és bújtatták az üldözötteket. A holokauszt időszakával kapcsolatos kutatások eredményeinek köszönhetően mára nagyon sok zsidómentő neve ismert. Az izraeli Yad Vashem Intézet a zsidómentőknek a Világ Népeinek Igazai elismerést adományozza, eddig az egész világon összesen 22 211 személy kapott ilyen kitüntetést, Magyarországról 703, Szlovákiából pedig 478 embermentőt emelt a Yad Vashem Emlékhatóság a Világ Igazai kitüntetéssel díjazottak sorába.⁴³¹ Az ugyanilyen néven létesített emlékparkban fákat is ültettek emlékükre, nevük pedig egy emlékfalon olvasható (Lebovits 2007, 157; Frojimovics–Molnár 2009).

Az alábbiakban először három zsidómentő nő – Salkaházi Sára, Bernovits Vilma és Slachta Margit – tevékenységét és a hozzájuk kapcsolódó emlékjeleket mutatom be. Mindhárman Kassáról származnak, s bár a vészkorszak idején Budapesten éltek, az általuk megmentettek között többen is voltak olyanok, akik a mai Szlovákia területéről származtak, s az üldöztetés időszakát nekik köszönhetően Budapesten élték túl. Mindhárom zsidómentő hölgy a Szociális Testvérek Társaságának tagja volt. Fontos kiemelni továbbá, hogy mindhárman vallásukat gyakorló római katolikusok voltak.

A magyarországi keresztény egyházi vezetők a vészkorszak idején hivatalosan nem tiltakoztak a zsidóüldözés ellen, sőt az első két zsidótörvényt ők maguk is megszavazták.⁴³² A nürnbergi faji törvények életbe lépése után, az 1944-ben megkezdett deportálások idején csak a megkeresztelt zsidók érdekében tettek lépéseket a kormánynál (Braham 2009, 194–201; Szenes 1986). A keresztény egyházak keretében csupán egyéni vagy csoportos kezdeményezések, mentőakciók valósultak meg, ezeknek köszönhetően viszont több üldözött zsidónak sikerült túlélnie a vészkorszakot.

Éliás József⁴³³ 1944 júniusában a keresztény egyházak vezetőinek írt levelében javasolta, forduljanak Sztójayhoz, s közöljék vele, hogy amennyiben nem állítják le a deportálásokat, pásztorlevelet

431 A Yad Vashem Intézet 2008. január 1-jei kutatási adatai alapján közlik (Ritter–Smith–Steinfeld 2009, 269).

432 A zsidók deportálásának megkezdése után a keresztény egyházak közös állásfoglalásának sürgetéséről, s a deportálások megállítását szorgalmazó törekvésekről, továbbá az egyházak közös állásfoglalásának meghíúsulásáról részletesen lásd: Szenes 1986; Ritter–Smith–Steinfeld 2009, valamint Ungváry Krisztián: *Értelmiség és antiszemita közbeszéd*. <http://beszelo.c3.hu/01/06/09ungvary.htm>, 4–5. p.; Szita 1994, 115–148.

433 Éliás József (1914–1995) debreceni református lelkész, aki vallását nem gyakorló zsidó családban született. A Jó Pásztor Bizottság lelkésztitkára, majd később igazgató lelkésze. Sztéhlo Gábor (1909–1974) evangélikus lelkésszel szervezett mentőakciónak köszönhetően közel 2000 zsidó gyermek és felnőtt menekült meg. Sztéhlo Gábor 1973-ban kapta meg a Világ Igaza kitüntetést és születésének századik évfordulóján, 2009-ben szobrot állítottak emlékére. Éliás a nyilas hatalomátvétel után illegálisan szervezte és irányította a mentőtevékenységet. Sokan voltak, akik a jeruzsálemi Yad Vashem Intézetben javasolták az Igaz Ember kitüntetésre, mivel azonban zsidó származású volt, az elismerést nem kaphatta meg. Bár a református egyház gyakran hivatkozik a Jó Pásztor Misszió ember és zsidómentő tevékenységére (Éliás Józsefet aránylag ritkán említik), nincs róla tudomásom, hogy valamilyen emlékjel őrizné ennek az önfeláldozó lelkésznek a tevékenységét. Többek közt ezért is nagy jelentőségű az elismerés, amelyet a háború után külföldről kapott. Az International Hebrew Christian Alliance (IHCA) nemzetközi ökumenikus szervezet, amelynek fő célkitűzése a faji felekezeti előítéletek leküzdése, a második világháború alatt kitüntető elismerést és jutalmat szavazott meg annak a protestáns lelkésznek, aki a németek megszállta országok valamelyikében a legeredményesebb embermentő szolgálatot végzi. A szervezet 1948-ban, Londonban tartott kongresszusán ezt az elismerést Éliás Józsefnek ítélték oda, s ennek a különleges elismerésnek ő az egyetlen jutalmazottja (Randolph 2009, 198).

bocsátanak ki, amelyben nyilvánosan elítélik a zsidóüldözést. Éliás továbbá azt is javasolta az egyházvezetőknek, hogy zárják be templomaikat, s mindazok családtagjaitól, akik részt vesznek a deportálásokban tagadják meg a szentségek kiszolgáltatását, s mindaddig, amíg nem állítják le a zsidók üldözését, hallgassanak a harangok is. Sajnos, a javaslatok süket fülekre találtak, és a pásztorlevelet sem olvasták fel (Randolph 2009, 198). Meg kell jegyeznünk, hogy Apor Vilmos győri katolikus püspök is sürgette Serédi Jusztinián magyar katolikus egyházfőnél a nyílt állásfoglalást, valamint az Éliás József által szorgalmazott pásztorlevél felolvasásának jóváhagyását a gyülekezetekben – eredménytelenül.⁴³⁴

4.3.1. Salkaházi (Schalkház) Sára

A kutatott terület vonatkozásában a kassai születésű, mártírhálált halt Salkaházi Sára (1899, Kassa – 1944, Budapest) az egyik legismertebb személy, aki a Világ Népeinek Igaza elismerést megkapta. Gazdag családból származott, édesapja Schalkház Lipót ismert kassai szállodatulajdonos volt.⁴³⁵ A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után nem akarta letenni a hűségesküt, ezért otthagyta tanítói állását. Dolgozott újságíróként, könyvkötőként, s különféle katolikus szervezetekben tevékenykedett. Tagja volt többek közt a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesületnek (SzKIE) is. Esterházy Lujzával létrehozták a Katolikus Nőszövetséget, de más területen is szerteágazó tevékenységet fejtett ki (Hídvégi 2006, 48). A Schlachta Margit által vezetett Szociális Testvérek Társaságába még szülővárosában lépett be. Miután Budapestre került, Schlachta Margit már 1940-ben bevonta őt a magyar társadalomból fokozatosan kirekesztett zsidók védelme érdekében kifejtett munkába. Sára nővér 1943-ban az oltár előtt ajánlotta fel életét a Szociális Testvérek Társaságának:

Fogadd el az én haláloamat minden fájdalomával együtt váltságul a testvérek – különösen az öregek, betegek és gyengék – életéért, és bűnös, nyomorult életem fejében kíméld meg az ő életüket és kíméld meg őket a megkínóztatástól, fenyegetésektől, főként pedig a hűtlenségtől: Irántad, az Egyház, a hivatás és a Társaság iránt.

(Ritter–Smith–Steinfeld 2009, 258)

A társaság tagjaként jelentős szerepet játszott a zsidómentésben, elsősorban nőket és gyereket bújtatott. A budapesti Bokréta utcai munkásnőotthonból 1944. december 27-én hurcolták el a nyilasok 4 oltalmazottal és Bernovits Vilma hitoktatónővel együtt, miután egy 20 éves lány feljelentette őket. Védenceikkel együtt ők is mártírhálált haltak: a Duna-parton a nyilasok golyói végeztek velük. Egy 1967-ben zajlott nyilasper egyik vádlottja elmondta, hogy a sortűz eldördülése előtt az apáca „...valamilyen megmagyarázhatatlan nyugalommal kivégzői felé fordult (...) majd letérdelt, s égre emelt tekintettel széles, nagy keresztet vetett magára” (Ritter–Smith–Steinfeld 2009, 258; valamint Lebovits 207, 331).

Jolsvai Hedvig, az egyik szociális testvér még 1979-ben kezdeményezte egy emléktábla elhelyezését a legyilkolt mártírok emlékére a Bokréta utcai házon, azonban a kérelmet a Fővárosi Tanács V. B. Művelődési Főosztálya az Egyházügyi Hivatallal és a IX. Kerületi Tanáccsal való egyeztetés után azzal az indokkal utasította el, hogy „az épület tulajdonképpen nem helyszíne a leírt eseményeknek. Emléktábla elhelyezése az épületen az egyház képviselői szerint is indokolatlan”. Később a Bokréta utcai épületben speciális ifjúsági nevelőotthont létesítettek, amelynek igazgatója szintén kérelmezte egy emléktábla elhelyezését Salkaházi Sára és Bernovits Vilma emlékére, azonban ő is nehézségekbe ütközött. Végül 1987-ben elkészítettett egy táblát saját tiszteletdíjából és jutalmából, valamint az iskola pedagógusainak és a szociális testvérek adományából. Az elkészült táblán a következő szöveg állt:

1944. DECEMBER 27-ÉN
ITT VÉGEZTÉK KI AZ ÜLDÖZÖTTEK
EGY CSOPORTJÁT ÉS AZ ANTIFASISZTA

434 Apor püspök Serédi Jusztinián hercegprímásnak 1944 júniusában írt levelét lásd: Szenes 1986, 102–103.

435 A Schalkház-féle szálloda helyén ma a Slovan Hotel áll.

ELLENÁLLÁSI MOZGALOM KÉT HARCOSÁT
SALKAHÁZI SÁRA
PEDAGÓGUS-SZERZETEST ÉS
BERNOVITS VILMA
HITOKTATÓT

A tábla elhelyezésére azonban nem kapott engedélyt, csupán 1989-ben avathatták fel a Duna rakpartjának mellvédjén. Felavatása után a táblát sajnos két alkalommal is összetörték. A 2001-ben ismét felavatott emléktáblán a következő felirat áll:

ITT LŐTTÉK A DUNÁBA
1944. DECEMBER 27-ÉN
AZ ÜLDÖZÖTTEKÉRT ÉLETÜKET ADÓ
SALKAHÁZI SÁRA
SZOCIÁLIS TESTVÉRT
BERNOVITS VILMA
HITOKTATÓT,
ÉS AZ ÁLTALUK VEZETETT
BOKRÉTA UTCAI OTTHONBA
A SZÁRMAZÁSUK MIATT MENEKITETTEK
EGY CSOPORTJÁT.

A BUDAPESTI ZSIDÓ HITKÖZSÉG
SZOCIÁLIS TESTVÉREK TÁRSASÁGA
IX. KERÜLETI ÖNKORMÁNYZAT
BUDAPEST FŐVÁROS ÖNKORMÁNYZATA
2001

(Hídvégi 2006, 255)

Salkaházi Sára szülővárosában, Kassán a szociális nővérek Regina Pacis (Béke Királynője) tartományi székházában 1998 decemberében emléktáblát lepleztek le, amely Ladislav Záborsky szobrászművész alkotása. Salkaházi Sárának ebből a kassai házból, egy Gestapo általi házkutatást megelőzve sikerült két, 1942 óta ott rejtőzködő szlovákiai zsidót az általa irányított budapesti Bokréta utcai leányotthonba átmenekítenie (Frojimovics–Molnár 2009, 331–332). Elgondolkodtató, hogy a tábla felirata semmilyen utalást nem tartalmaz sem a holokausztra, sem pedig a megmentett áldozatok zsidó kilétére vonatkozólag:

IN MEMORIAM
Sestra SÁRA SALKAHÁZI
11.5.1899 – 27.12.1944
Členka Spoločnosti Sociálnych Sestier
Verná svojmu povolaniu
obetovala svoj život na záchranu
prenasledovaných v II. svetovej vojne.
„Keď treba obetu, tu som!
Prijmí ma za všetkých a za všetko“⁴³⁶

(Bauer 2008, 127)

Az izraeli Yad Vashem Múzeumtól a Világ Igaza kitüntetést 1972-ben kapta meg. A római katolikus egyház 2006. szeptember 17-én Budapesten Salkaházi Sárát boldoggá avatta. A szertartás a Szent

436 Magyar fordításban: *Salkaházi Sára nővér emlékére* /1899.5.11. – 1944.12.27./ A Szociális Nővérek Társaságának tagja/ Hivatásához híven/ feláldozta életét a II. világháború üldözötteiért./ „Ha szükséges, itt vagyok! /Fogadj el engem mindenkiért és mindenért” (L.J. I. ford.)

István-bazilika előtti téren zajlott⁴³⁷ (Lebovits 2007, 330–331). A boldoggá avatása alkalmából egy emlékkönyvet is megjelentettek róla (Hídvégi 2006).

Boldoggá avatása után két évvel, meggyilkolásának évfordulóján az általa irányított Bokréta utcai leányotthon épületén az Esztergom–Budapesti főegyházmegye emléktáblát helyezett el a következő felirattal:

*ERRŐL A HELYRŐL HURCOLTÁK EL
1944. DECEMBER 27-ÉN
SALKAHÁZI SÁRA
SZOCIÁLIS TESTVÉRT
VÉRTANÚSÁGÁNAK HELYSZÍNÉRE
BOLDOG SALKAHÁZI SÁRA
A II. VILÁGHÁBORÚ ALATT KÖZEL SZÁZ
ÜLDÖZÖTTET BÚJTATOTT A
BOKRÉTA U. 3. SZ. ALATT MŰKÖDŐ
KATOLIKUS NŐVÉDŐ OTTHONBAN.
ÁLLÍTTATTA:
ESZTERGOM–BUDAPESTI FŐEGYHÁZMEGYE
2008. DECEMBER 27.*

Az utóbbi években több helyen és alkalommal is megemlékeztek róla, többek közt a katolikus egyház szervezésében is. Figyelemre méltó azonban, hogy nem minden esetben említik meg konkrétan a zsidók védelmében kifejtett tevékenységét, a holokauszt szó is csak nagyon ritka esetben hangzik el. A közelmúltban (2010. május 11-én) a kelet-szlovákiai Szepsi melletti Buzitán Salkaházi Sára emlékére tartott ünnepi szentmiséről tudósító *Remény* című szlovákiai magyar katolikus hetilapban *Sára testvér emléknapja* címmel megjelent újságcikk írója egyetlen szóval sem utal sem a zsidókra, sem pedig a holokausztra.⁴³⁸ Ez mindenképpen különös, hiszen a nyilasok a zsidók rejtegetése miatt végeztek vele, tehát vértanúsága is ebből fakad. Budapesten 2008 óta a Szerencs utcában (XV. kerület) templomot és közösségi házat neveztek el róla.

4.3.2. Bernovits Vilma

Bernovits Vilma (1901, Kassa – 1944, Budapest) Salkaházi Sárához hasonlóan jómódú kassai családból származott,⁴³⁹ érettségi után került Budapestre, ahol katolikus hitoktatónak tanult. Salkaházi Sárával még Kassán került baráti kapcsolatba. Budapesten a Bokréta utcai leányotthonban élt és dolgozott. A vészkorszak idején az otthonban rejtőzködő zsidók számára a pápai nunciátúrán menleveleket szerzett be, a csillagos házak lakóinak pedig rendszeresen élelmet hordott. Nagy szegénységben élt, de minden ellenszolgáltatást visszautasított, amit az üldözöttek felajánlottak neki.⁴⁴⁰ Salkaházi Sárával együtt hurcolták el a nyilasok és a bújtatott zsidókkal együtt a Dunába lőtték. A Yad Vashem 2003-ban őt is a Világ Igaza kitüntetésben részesítette (Frojimovics–Molnár 2009, 71; Hídvégi 2009, 265–269).

437 Salkaházi Sára az első olyan nem királyi és nemesi családból származó magyarországi személy, akit a katolikus egyház boldoggá vagy szentté avatott (Ritter–Smith–Steinfeld 2009, 258).

438 „A szentmise elején a helyi lelkiatya, Száraz János plébános Sára testvér életét és munkásságát ecsetelte, bátorítva mindenkit a szeretet és az áldozatvállalás magas fokon történő megélésére. A megemlékezést Boldog Salkaházi Sárához intézett litániával zárták, majd pedig imádkoztak a boldog mielőbbi szentté avatásáért. A Sára testvér életéről szóló himnusz éneklése közben mindannyian felbuzdultak életpéldáján, és emelkedett lélekkel, nyitott szívvel énekeltek, imádkoztak és talán lélekben egy kicsit önmagukba is tekintettek a hívek. Legyen hála a Gondviselésnek Salkaházi Sára testvérért, az ő ma is szíveket érintő és erénygyakorlásra bátorító üzenetért. A Szentlélek Úristen, aki vezette őt az életszentség útján, juttassa el a mai kor emberét is abba a boldogságba, amelynek megélését Sára testvérünk már megtapasztalta.” *Remény*, 2010. június 21.

439 Édesapja gyáros volt, többek közt a saját maga feltalált Procento nevű kamatszámító gépet gyártotta. Lányát túlélte, kilencvenéves korában hunyt el (www.ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.12.26/0602html).

440 www.ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.12.26/0602html

4.3.3. Slachta Margit

A karizmatikus, mindig a humánus szem előtt tartó, s a felebaráti, keresztényi szeretetet a gyakorlatban messzemenően képviselő és megvalósító bátor személyiség Kassán született 1884-ben (meghalt 1974-ben, az amerikai Buffalóban). A saját maga által 1919-ben alapított Katolikus Párt képviselésében bejutott a magyar parlamentbe, ő lett 1920–1922 között az első női képviselő. Aktívan küzdött a nők politikai jogaiért, s ő alapította a Szociális Testvérek Társaságát 1923-ban, amely Magyarországon és Szlovákiában is működött (Schmidt 1998, 178; Frojimovics–Molnár 2009, 339–340). Bár a vészkorszak idején több szociális testvérevel együtt jelentős embermentő tevékenységet folytatott, neve a mai napig nem került be olyan mértékben a köztudatba, mint Salkaházi Sáráé. A Jeruzsálemben 1968-ban felvett jegyzőkönyv tartalmazza a Salkaházi Sára és Slachta Margit által megmentett személyek vallo-mását, amely alapján a kitüntetést odaítélték. Részlet a jegyzőkönyvből:

Hangsúlyoznunk kell, hogy ennek a két szerzetesnőnek nemcsak a külső náci környezettől kellett tartania, hanem a házaikban lakók némelyikétől is, akik között voltak zsidógyűlölők és olyanok is, akik csak rettegettek attól, hogy a nácik rájöhetnek arra, hogy a házban zsidók bújnak meg. Mindennek ellenére ez a két apáca minden tevékenységét azzal a kifejezett szándékkal végezte, hogy megmentse a zsidókat (...) Az eseményeket megvizsgálva megállapítom, hogy a két Embermentő teljes szívét és lelkét a zsidók megmentésének szentelte, és ezért mindkettőjüket a Világ Igazának tartom, és javaslom, hogy részükre az elismerés kiáltassék és nevükre fát ültessenek.

(Hídvégi 2009, 248–249)

A Yad Vashemtől a Világ Igaza kitüntetést csak halála után 11 évvel, 1985-ben kapta meg.⁴⁴¹ Kezdetektől határozottan fellépett a fajüldözés, a szélsőjobb térnyerése, a zsidótörvények ellen. A Keresztény Női Tábor nevében 1940. november 8-án beadványt írt a munkaszolgálatosok érdekében, 1941-ben a belügyminiszternél tiltakozott a hontalannak nyilvánított zsidók körösmezei deportálása ellen. „Tiltakozunk az ellen, hogy hivatalosan szentesített tömeges atrocitások történjenek országunk területén. Erre késztet emberségünk, keresztény hitünk és magyarságunk...” – vallotta (Ritter–Smith–Steinfeld 2009, 257). A deportált zsidókat személyesen is meglátogatta, s amikor saját szemével látta, mi történik velük, még intenzívebben küzdött megmentésük érdekében. Schlachta Margit Gróf Apponyi Györggyel, Szabó Imrével és gróf Szapáry Erzsébettel együtt elutazott Kamenyec-Podolszkijba, hogy személyesen győződjön meg a deportálás körülményeiről (Majsai 1984–85, 217–219). Amikor Szlovákia 1942 februárjában bejelentette a „teljes zsidótlanítást”, s a szlovák zsidók segítséget kértek, Rómába utazott, hogy cselekvésre készítse a római katolikus egyház fejét. Különböző dokumentumokat is magábalvit a Vatikánba, s elérte, hogy XII. Pius pápa személyesen fogadja. A pápa – valószínűleg Schlachta Margit közbenjárásának köszönhetően is – ezt követően utasította a szlovákiai püspököket, hogy személyesen tiltakozzanak a deportálások ellen a szintén katolikus pap, Jozef Tiso elnöknel, valamint a belügyminiszternél és a miniszterelnöknél is (Schmidt 1998, 178–187).

Schlachta Margit 1942 nyarán a magyar parlament minden képviselőjének tiltakozó levelet küldött a készülő negyedik zsidótörvény ellen, Kodolányi János író (aki harcos védelmezője volt ennek a törvénynek) követelte a felelősségre vonását: „Vajon Schlachta Margit nővér röpiratára mikor felel méltóképpen a Magyar Kultúra? Avagy ő is rablásnak, fosztogatásnak minősíti a zsidó földbirtokok kisa-játításáról szóló törvényjavaslatot?”⁴⁴²

Budapesten, a Szociális Testvérek Thököly úti rendházában több zsidót bújtatott, akik között ott volt Radnóti Miklós felesége és Heltai Jenő is. Az általa alapított Szent Lélek Szövetség irodájában sok-szorosították Márton Áron,⁴⁴³ zsidómentő erdélyi katolikus püspök beszédét, amellyel híveihez és pap-

441 http://szocialistestverek.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=28%3Amargit-tv-eletrajza&catid=2%3Anagyjaink&Itemid=10 (2010.7.10.)

442 Ungváry Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. <http://beszelo.c3.hu/01/06/09ungvary.htm>, 7. p. (2010. 7. 22.)

443 Márton Áron 1999-ben kapta meg a Világ Igaza kitüntetést (Frojimovics–Molnár 2009, 262–263).

jaihoz fordult, s 1944. május 18-án mondott el a kolozsvári Szent Mihály-templomban.⁴⁴⁴ Schlachta Margit egyházi feletteseit is tiltakozásra buzdította az üldözésekkel és kegyetlenkedésekkel szemben. Azt a megaláztatást is el kellett túrníe, amikor zsidók bűjtatása miatt 1944 őszén nyilas suhancok bántalmazták (Schmidt 1998, 179).

Schlachta Margit parlamenti munkáját a háború után is folytatta, azonban az egyházi iskolák bezárása, illetve más vallásellenes intézkedés elleni felszólalásai miatt veszélybe került, ezért a kialakuló kommunista diktatúra elől 1949-ben Ausztriába, majd innen Tóth Etelka álnéven az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Buffalóban, a Szociális Testvérek Társasága egyik rendházában hunyt el 90 éves korában. Halála után 11 évvel, 1985-ben Izrael a Világ Igaza kitüntetésben részesítette és a Yad Vashem kertjében fát ültettek emlékére. Ugyanebben az évben az általa alapított Szociális Testvérek Társasága emlékérmét kapott a magyar kormánytól, majd a Magyar Köztársaság Bátorság érdemjelében részesült.⁴⁴⁵ Schlachta Margit és a Szociális Testvérek önzetlen, embermentő tevékenységének emlékére Budapesten 1996-ban avattak emléktáblát a szociális nővérek egykori rendházának (Thököly u. 69. sz.) falán. Fontos megemlíteni, hogy a rendházzal szemben működött a nyilas pártház. A fehér márványtáblán három, fémből készült rózsaszál látható és a következő felirat áll rajta:

*ITT MŰKÖDÖTT A SZOCIÁLIS TESTVÉREK ANYAHÁZA
MELYNEK ALAPÍTÓJA SCHLACHTA MARGIT
AZ 1940–1945 KÖZÖTTI VÉSZTERHES IDŐSZAKBAN
MINDEN TŐLE TELHETŐ ESZKÖZZEL
IGYEKEZETT MENTENI AZ ÜLDÖZÖTTEKET
MAGYARORSZÁGI HOLOKAUSZT EMLÉKALAPÍTVÁNY
1996 ZS.U.K*

Ugyanerre az épületre 2010. április 7-én újabb emléktáblát helyeztek el, emlékeztetve a zuglói nyilasterror áldozataira és az üldözöttekre.⁴⁴⁶ Ugyanebben az évben, május 12-én egy másik emléktáblát is felavatott Újbuda Önkormányzata, a Kelenligeti Kör, a Budapesti Zsidó Hitközség Lágymányosi Zsinagóga közösen, az Ulászló utca 15. szám alatt. Ebben az épületben ugyancsak bűjtatott üldözött zsidókat a Schlachta Margit által alapított Szociális Testvérek Társasága.⁴⁴⁷ Radnóti Zoltán rabbi a felavatáson többek közt elmondta, hogy a most elhelyezett tábla „messze többet” jelent mint emlékeztetést; arra is int, hogy a megtörtént borzalmak többet ne fordulhassanak elő. Hangsúlyozta: senki sem maradhat közömbös, amikor embertársát megalázzák. Mint mondta, mindenkinek egyetlen kérdésre kell majd felelnie: ember voltál-e ott, ahol embernek kellett lenni?⁴⁴⁸

Budapesten 1991-ben állították fel a holokauszt áldozatainak emlékművét a Dohány utcai zsinagóga mögött, amelynek alkotója Varga Imre és egy fordított menőrára emlékeztető szomorúfűzfát ábrázol, a fa levelein pedig a meggyilkolt zsidó családok nevei olvashatók. Az emlékmű körül márványlapokat is elhelyeztek, ezeken azoknak a nem zsidó embereknek a neve szerepel, akik életüket kockáztatva vállalták a zsidók megmentését. A következő nevek szerepelnek rajta: Raoul Wallenberg, Angel Sanz Briz, Angelo Rotta, Apor Vilmos, Dr. Antall József, Carl Lutz, Carlos de Liz-Teixeira Bran-

444 Márton Áron elismeréssel beszélt híveiről, akiket lesújt zsidó embertársaik üldöztetése, s a papjainak többek közt még a következőket mondta: „Lehet, hogy üldöztetést kell elszenvednetek, lehet, hogy gúnyolni és sárral fognak megdobni. De a szent hivatalunkkal járó kötelességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem börtön, sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés, a börtön nem szégyen, hanem dicsőség” (Szenes 1986, 286–287).

445 Uo. és http://szocialistestverek.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=28%3Amargit-tv-eletrajza&catid=2%3Anagyjaink&Itemid=10 (2010.7.10.)

446 Az emléktábla-avatás alkalmával mutatták be Szita Szabolcs *Végvárok Zuglóban* c. kötetét, amelyben elsősorban a Szociális Nővérek és Schlachta Margit embermentő tevékenységével foglalkozik (<http://www.papcsak.hu/index.php?id=hirek>, 2010. 7. 22.). A tábla felirata: *1944 TELEN AZ ÉPÜLET AZ IDE/ MENEKÜLT ÜLDÖZÖTTEK/MENEDÉKE ÉS VÉGVÁRA VOLT./SZEMBEN ÉS A KÖRNYÉKEN/TERROR TOMBOLT. A FEGYVERES/NYILASOK SOKAKAT ÁRTATLANUL/ELFOGTAK, MEGKINOZTAK,/MEGGYALÁZTAK, LEGYILKOLTAK./ AZ OLTALMAZÓ NŐVÉREK ÉS AZ/ÁLDOZATOK IRÁNTI TISZTELETBŐL/ÁLLÍTOTTA / 2010. ÁPRILIS/ PAPCSÁK FERENC, KOLARIK TAMÁS*

447 Az első női országgyűlési képviselő előtt tisztelve. Schlachta Margit emlékére. *Újbuda*, 2010. május 19., 6. p.

448 http://kossorsrac.blog.hu/2010/05/16/slachta_margit_mentett_zsidot_keresztenyt_nyilast (2010. 7. 22.)

quinho, Ernst von Rufs, Ferenczi Béni és felesége, Friedrich Born, Giorgio Perlasca, Nagybaczoni Nagy Vilmos, Pátzay Pál, Per Anger, Peter Zürchner, Reviczky Imre, Schalkházi Sára, Schlachta Margit, Sztéhlo Gábor, Almásy Tibor, Henrik Slawik.

4.3.4. Raoul Wallenberg

Amint azt a fejezet elején is említettem, a Budapesten tevékenykedő embermentők tevékenysége az általunk kutatott, 1938-ban Magyarországhoz visszacsatolt mai Szlovákia területén élő zsidóságot is érintette, közülük sokan a vidéki zsidóság deportálásának megkezdésekor a magyar fővárosban kerestek menedéket.

A magyar zsidók megmentőjének emblematisz alakja Stockholmban született. Zsidó szervezetek és a svéd külügyminisztérium felkérésére került a budapesti svéd követségre, ahol 1944–1945 folyamán zsidók ezreinek az életét mentette meg. Svéd menlevelek ezreit bocsátották ki a svéd követség „C”, mentési feladatokkal foglalkozó osztályán. A svéd védett házakban lakókról is gondoskodott, összesen 36 ilyen működött Budapesten. A nyilasok 1944. december közepétől betiltották a Svéd Vöröskereszt működését és a követség épületét is megtámadták, ezért Wallenberg is bujkálni kényszerült. A szovjetek 1945 januárjában hurcolták el, ezt azonban letagadták. Csak 1956-ban közölték, hogy 1947-ben halt meg a ljubjankai börtönben (Ritter–Smith–Steinfeld 2009, 255). Édesanyja nem akarta elhinni, hogy fia meghalt, ezért 1971-ben levéllel fordult Simon Wiesenthalhoz, hogy segítsen fia felkutatásában. A szovjet börtönökből hazatértek közül többen is tanúsították, hogy még 1947. július 17-e után is kapcsolatban voltak vele. Az utolsó értesülés 1961-ből származik, ekkor közölte Mjasznyikov szovjet orvos kolléganőjével, hogy Raoul Wallenberg elmegyógyintézetben van. Wiesenthal is foglalkozott Wallenberg felkutatásával, azonban a nemzetközi közvélemény, s az amerikai kormány mozgósítása sem hozott eredményt, a szovjet vezetés tovább hazudozott, így a svéd diplomata sorsa még mindig ismeretlen (Wiesenthal 1991, 269–288). A Yad Vashem 1963-ban részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

A Wallenberg emléket megörökítő alkotás felállításának terve Budapesten röviddel a háború után megszületett, azonban az 1949. április 9-re tervezett felavatásra furcsamód nem került sor, sőt egy nappal a felavatás előtt politikai okokból magát az emlékművet is eltüntették. A szobor alkotója Pátzay Pál volt, s egy kígyóval küzdő alakot ábrázolt. Később a debreceni Biogal Gyógyszertár épülete előtt bukkant fel a szobor, azonban nem Wallenberg-emlékműként, hanem a betegségekkel folytatott küzdelem jelképeként. Ennek a szobornak méretarányos másolatát az eredetileg tervezett helyen (a Szent István parkban) csupán 50 év múlva, 1999-ben állították fel.⁴⁴⁹ A Varga Imre szobrászművész által alkotott másik Wallenberg-szobor története és felállításának körülményei is elgondolkodtatóak. A szobor elkészítésére 1985-ben az amerikai nagykövet kérte fel a művészt, azonban az alkotás nem köztéren, hanem a nagykövetséghez tartozó egyik rezidencia kertjében lett felállítva. Amikor a nagykövet megbízatása 1987-ben lejárt, egy diplomáciai csellel sikerült elérnie, hogy a búcsúlátogatása után Kádár János elrendelte az emlékmű felállítását. Wallenberg szoboralakja két kötömb között áll, az egyik kötömbön Pátzay Wallenberg-szobrának kígyómotívuma is megjelenik (Dent 2009, 268–274). A Wallenberg-szobrok hányatott sorsa sokat elárul a hivatalos magyar politika viszonyulásáról nem csupán a holokauszthoz, hanem a zsidómentő Wallenberghez is.

Nagyon sok, az általam kutatott területről származó zsidó is Wallenberg embermentő tevékenységének köszönheti életben maradását. Többek közt számos érsekújvári túlélő is, ezért hálából a helyi zsidó hitközség a Szlovákiai Keresztény–Zsidó Társaság kezdeményezésére Érsekújvárbán a zsidó tanház épületének külső falán 1997. július 7-én emléktáblát helyezett el. A leleplezésén többek közt jelen volt Sir Sigmund Strenberg, a Keresztény–Zsidó Társaság Nemzetközi Végrehajtó Bizottságának fővédnöke Nagy-Britanniából, Ruben Kemény a Svéd Királyság szlovákiai nagykövete, valamint a Budapesti Wallenberg Társaság is képviseltette magát Báthory Lászlóné elnökségi tag révén (Strba–Lang 2004, 255).

⁴⁴⁹ Készült egy, az eredetitől kisebb másolat is. Ezt Budapesten, a Radiológiai Klinika előtt, az Üllői úton helyezték el, de csak 1989-től jelzi egy emléktábla, hogy a Wallenberg-emlékmű másolatáról van szó (Dent 2009, 268–274).

A táblán a következő szlovák nyelvű felirat áll:

PAMIATKE
RAOULA WALLENBERGA
ŠVÉDSKEHO DIPLOMATA V BUDAPEŠTI
KTORÝ V ROKOCH HOLOKAUSTU ZACHRÁNIL
AJ ŽIDOVSKÝCH BRATOV A SESTRY
ZO SLOVENSKA
SPOLOČNOSŤ ŽIDOV A KREŠŤANOV NA SLOVENSKU
NOVÉ ZÁMKY 7. júla 1997.⁴⁵⁰

Hálából, hogy Wallenberg a mai Szlovákia területéről származó több zsidó életét is megmentette, Pozsonyban a Zámocká (Vár) utcában is állítottak egy emlékművet, amelyet 2004. november 11-én lepleztek le az alábbi szlovák nyelvű felirattal:

Raoul Wallenberg
Spravodlivý medzi národmi⁴⁵¹

Egy kivételtől eltekintve nincs tudomásom róla, hogy a kutatott területen a fentebb már említett Salkaházi Sára és Raoul Wallenberg kivül zsidómentőnek emlékjelet állítottak volna. A kivételt Érsekújvár képezi, ahol a Wallenberg-emléktábla felavatásának évében, 2004 júniusában két testvér, Lapka Béla és Lapka Lajos emlékét megörökítő háromnyelvű (szlovák–magyar–angol) táblát avattak az egykori Lapka kávézó, a jelenlegi Stardust Szálloda épületén. A kezdeményező a ma Ausztráliában, Sydneyben élő érsekújvári származású Winter László. Életét a fent említett két érsekújvári férfinak köszönheti, akik a vészkorszak idején életüket kockáztatva aktívan bekapcsolódtak a zsidómentésbe. Magyarország német megszállása után azonban a németek letartóztatták őket, s velük együtt többek között az emléktábla elhelyezését kezdeményező Winter László édesapját, Winter Móricot is elhurcolták. A Lapka fivérek a dachau koncentrációs táborban fejezték be életüket. Az emléktáblán olvasható szöveg magyar nyelvű részlete a következő:

AZ ÉLETMENTŐ Dr. LAPKA BÉLA
ÉS LAPKA LAJOS EMLÉKÉRE
ODAADÓ BARÁTJUK
Dr. WINTER LÁSZLÓ
SYDNEY, AUSTRÁLIA 2002

A kutatott terület vonatkozásában nem történt meg a nevesebb zsidómentők tevékenységének feldolgozása. Csak töredékes adatokkal rendelkezünk, mivel a dél-szlovákiai magyarlakta terület holokauszt kutatása kiesett mind a szlovák, mind pedig a magyarországi kutatók látószögéből. A szlovákoké, mert a sávot alapvetően magyarok lakták, s a vészkorszakban a terület Magyarországhoz tartozott; a magyaroknak azért, mert kívül esett az ország határain (Koncsol 2006b, 133–134). Koncsol László és Filep Tamás Gusztáv kutatásainak köszönhetően az utóbbi években sok új adalékhoz juthatunk az említett területen tevékenykedő zsidómentőket illetően.

Koncsol László 4 zsidómentő pap: Sedivy László nyitrai, Gaál Ferenc nyékvárkonyi katolikus plébános, Brányik Sándor eperjesi református lelkész, Puskás István⁴⁵² zólyomi református lelkész tevékenységével kapcsolatban közölt fontos adalékokat (Koncsol 2006a; Koncsol 2006b). Sedivy László (1870–1944), a nyitrai református egyház alapítója volt, aki zsidómentő tevékenysége miatt kétszer is

450 Magyar fordításban: „A Budapesten tevékenykedő svéd diplomata Raoul Wallenberg emlékére, aki a holokauszt éveiben megmentette szlovákiai zsidó fivéreinket és nővéreinket is. A Szlovák Zsidó-Keresztény Társaság, Érsekújvár 1997. július 7.” (L. J. I. ford.)

451 Magyar fordításban: „Raoul Wallenberg a Világ Népeinek Igaza” (L. J. I. ford.)

452 Puskás István 1891-ben Martoson született és 1958-ban Léván hunyt el (Koncsol 2006b, 144–149).

börtönbe került. A Raso Lajosné Matyó Éva által írt dokumentumból tudható, hogy a lelkész nyitrai sírján elhelyezett táblán a következő felirat állt:

A jó pásztor életét adja a juhokért
SEDIVY LÁSZLÓ
a nyitrai református egyház megalapítója
szül. 1870 megh. 1944
Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, hitet megtartottam.
Végezetre eltétem nekem az igazság koronája, melyet megad nekem
az Úr ama napon, az igaz Bíró nemcsak nekem pedig,
hanem mindazoknak is, kik vágyva várják az ő megjelenését.
Pál II. levele Timoth. 4. rész 7-8 vers

A síremléket vandálok tönkretették (Koncsol 2006a, 126).

Filep Tamás Gusztáv kötetében idézi Kerényi Grácia visszaemlékezését, aki említést tesz a ravensbrücki tábor 26-os blokkjának nem zsidó magyarokból álló kis csoportjáról, köztük a párkányánai Sturm Teréztől, akit azért vitték el, mert „a falujabeli zsidóknak nagy pártfogója és rejtegetője volt.” Szörnyű körülmények között halt meg a táborban. Hasmenést kapott, s mivel az ágyát bepiszkította, a barak parancsnoknője büntetésül mezítelenül bezárta a hideg fürdőszobába a fagyos januárban. „Ott pusztult el, a legszörnyűbb körülmények közt Párkányánána jótevője” (Filep 2007, 265–267). Nincs tudomásom róla, hogy a lokálpatrióták kezdeményezték volna valamilyen emlékjel állítását Sturm Teréznek, illetve hogy a Yad Vashem-től megkapta volna a Világ Igaza kitüntetését.

4.3.5. Nemes Lelkek parkja (Park ušľachtilych duší)

A holokauszthoz kapcsolódó emlékművek között egyedi kategóriát képvisel a Zólyomban létesített emlékpark, s az ott felavatott emlékmű. Az emlékjelet a *Park ušľachtilych duší* (Nemes Lelkek parkja) név alatt ismert projektum keretében avatták fel, kezdeményezője és megvalósítója Miloš Žiak, az Izraeli Kereskedelmi Kamara Szlovákiai Képviselőtársaság elnöke.⁴⁵³ Az ő szülei is az embermentőknek köszönhetik a holokauszt túlélését. A Nemes Lelkek parkját a zólyomi zsidó temető és a Zólyomi Műszaki Egyetem közti területen alakították ki, és itt leplezték le 2009. szeptember 8-án egy zöld színű, üveglapokból készült obeliszket. A parkot és az emlékművet mindazok emlékének szánták, akik életük kockáztatásával bárhol mai Szlovákia területén – tehát az 1938 őszén Magyarországhoz visszacsatolt területeken is – zsidókat bújtattak, függetlenül attól, hogy sikerült-e őket megmenteni vagy nem. Sok zsidómentő maga is a nácik, illetve a szlovákiai és magyarországi kollaboránsok áldozata lett, sokszor a zsidókkal együtt közös tömegsírhoz kerültek, nevük legtöbb esetben ismeretlen maradt, így ők nem kerülhettek fel a Világ Igazainak Falára, az ismert zsidómentők közé (Žiak–Nižniansky–Snopko–Krajmerová 2009, 98–122).

Az 1944. augusztus 29-én kitört szlovák nemzeti felkelésben számos zsidó is részt vett. Ugyanebben az évben szeptember 30-án kezdődött a szlovákiai zsidók ún. második deportációja, ekkor közülük sokan a hegyekbe menekültek és csatlakoztak a partizánokhoz. A felkelés idején, majd azt követően is véres megtorlások következtek, a kivégzett zsidó áldozatokat tömegsírokba temették több olyan személlyel együtt, akik őket bújtatták. Több roma is ilyen tömegsírokba került.⁴⁵⁴ Szlovákia területén 211 tömegsírrol van tudomásunk (Žiak–Nižniansky–Snopko–Krajmerová 2009, 96). Zólyom környékén is

453 A projektum 2007-ben indult. Az egyes fázisokról, valamint minden, ehhez a kezdeményezéshez kapcsolódó eseményről szóló beszámolót, illetve a tudományos kutatók projektumhoz kapcsolódó, a témában született tanulmányait rendszeresen megjelentették egy-egy kötetben. Összesen három ilyen kétnyelvű (szlovák–angol) kötet látott napvilágot. A harmadik kötetben olvasható Szarka László tanulmánya Komárom polgármesterének, Alapy Gáspárnak a zsidóüldözés során tanúsított magatartásáról. A nyilasok hatalomra jutását követően 1944-ben Alapy Gáspárt is deportálták, s a dachau koncentrációs táborban vesztette életét (Szarka 2009).

454 A roma holokausztról és az áldozatok emlékére állított emlékjelekről a *Roma holokauszt emlékjelei* című fejezetben szoltam részletebben.

több tömegsír található, többek közt ott is, ahol a szóban forgó emlékparkot létrehozták. Lényegében emiatt esett a választás erre a helyre.

A parkban felavatott 17 tonna súlyú emlékmű a maga nemében a legnagyobb ilyen üvegből készült alkotás. A mű alkotója Palo Macho szlovák szobrászművész, aki a következőképpen jellemezte alkotását:

*Obelisk je stĺp, a to stĺp svetla, ktorý symbolicky prepája zem a nebesá. Človek, ktorý padol na zem ako obeť zanechal v nej stopu svojho tela. Okolo tejto stopy som opísal pomyselnú elipsu ako svätožiaru. Jednotlivé elipsy som pozbieral a vytvoril z nich svetelný stĺp. Obelisk je nielen stĺpom. Je aj sklenou nádobou, ktorá prijíma svetlo zvonku. A zároveň prijaté svetlo i vlastnú silu vyžaruje.*⁴⁵⁵

(Žiak–Nižniansky–Snopko–Krajmerová 2009, 5)

A szlovák nemzeti felkelés központjának számító Besztercebányán is két tömegsír található a zsidó temetőben. Ide temették azokat a zsidó és roma áldozatokat, amelyeket a Besztercebánya környékén feltárt tömegsírokban találtak. A Kremnička falu mellett talált sírban 800 áldozatra bukkantak, zömük zsidó volt. Hogy a környéken zsidómentő tevékenység folyt, többek közt az is bizonyítja, hogy a zsidók mentéséért több mint 100 besztercebányai és környékbeli lakosnak ítélte oda Yad Vashem a Világ Igaza kitüntetést (Büchler 2009, 22–23).

⁴⁵⁵ Magyar fordításban: „Az obeliszk egy oszlop, a fény oszlopa, amely szimbolikusan összeköti az eget és a földet. Az áldozatként földre zuhant ember benne hagyta teste nyomát. Eköré a nyom köré képzeltem el szent sugárként az ellipszist. Ezeket az ellipsziseket összegyűjtöttem és egy világító oszlopot alkottam belőlük. Az obeliszk azonban nem csupán oszlop. Egy olyan üvegedény, amely kívülről fogadja be a fényt. Ezáltal a befogadott fényt és saját erejét sugározza tovább” (L. J. I. ford.)

5. Szakrális kisemlékek mint a háborúk jelei

Ebben a fejezetben az első és a második világháborúhoz kapcsolódó szakrális kisemlékeket mutatom be.⁴⁵⁶ A szakrális kisemlékek kategóriáját az eddigi szakkutatás formai szempontból határozta meg és csoportosította (Liszka 1995, 27–37; Liszka 2000 19–31). Véleményem szerint, ha funkcionális szempontból közelítjük meg és kategorizáljuk a szakrális kisemlékeket, akkor ezek köre jelentősen kibővül, mivel egy ilyen megközelítés alapján a háborúhoz kötődő emlékjelek zömét is ebbe a kategóriába sorolhatjuk. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy valamennyi olyan emlékjelet, objektumot, amelyet valamelyik egyház papja megáldott, illetve felszentelt, szakrális kisemléknek tekinthetjük, akkor az összes felszentelt háborús emlékjel, tehát az emlékművek és az emléktáblák is ebbe a kategóriába kerülnek. A funkcionális megközelítés alapján szintén ide tartoznak azok a kopjafák/emlékoszlopok, illetve más fából faragott objektumok is, amelyeket valamelyik egyház képviselője ugyancsak felszentelt vagy pedig valamelyik egyház állított vallási célzattal.⁴⁵⁷

Több, a háborúval kapcsolatos emlékjel felszentelésekor elhangzott beszéd is tanúsítja, hogy gyakran maguk a lelkészek is szakrális objektumként tekintettek a felavatott – sokszor vallási szimbólumokat nélkülöző – új emlékműre. Nagyon jó példa ennek szemléltetésére a csallóközi Bösön 1936-ban a *Hősök emlékoszlopa* felszentelése alkalmával Bohus Rezső plébános beszéde. Fontos hangsúlyozni, hogy ezen az emlékművön vallási szimbólum nem található. A kovácsoltvas kerítéssel körülkerített lépcsős talapzaton egy négyzetes átmérőjű hatalmas hasáb, tetején az emlékmű anyagából, gránitból készült „harmincésfeles löveg” képezi a monumentumot.⁴⁵⁸ Négy oldalán fekete márványlapokat helyeztek el a háborúban elesett 120 áldozat névsorával, a főoldalt pedig egy hatalmas fémkard díszíti babérkoszorúval.⁴⁵⁹ „Az emlékmű leleplezése tábori Istentisztelettel kezdődött a hősök emlékoszlopa mellett emelt oltáron. Mise végeztével a szobor megszentelése következett, majd az ünnepi szónok, Bohus Rezső plébános méltatta az emlékmű jelentőségét magas szárnyalású beszédében.”⁴⁶⁰ Néhány részlet az elhangzott beszédéből:

*Mélyen tisztelt Közönség! Községünkben ismét több van egy szent hellyel. Egy szent hellyel, ahova eljárhathunk érettük [az elesett katonákért – L.J.I. megj.] imádkozni, ahol a megemlékezés fénylő mécsesét meggyújthatjuk az Ő tiszteletükre, s ahova minden időben letehetjük a tisztelet, a szeretet, a ragaszkodás s a hála egy illatos, harmatos virágszálat (...) Akácvirágos magyar falunkból hadba indult, de ide vissza nem térő elesett hőseink emlékoszlopa az ég felé mutat, s ezért mielőtt szét oszlanánk, mondjunk el mindnyájan, ki-ki vallása szerint egy-egy szívből jövő halk fohászt, hogy szálljon alázatos könyörgésünk, imádságunk sebesen min száguldó vihar az Isten trónusa elé, hogy a háborúban elesett Hőseinknek, Bös Község fiainak, a Ti gyermekeiteknek, apáitoknak, férjeteeknek, testvéreiteknek, rokonaitoknak adjon a Mindenható hatalmas Istenünk csendes, békés nyugodalmat, boldog örök álmot...*⁴⁶¹

Sok településen a református egyház ugyancsak jelentős szerepet játszott a háborús emlékművek létrehozásának szinte minden mozzanatánál, a gyűjtéstől kezdve egészen a felavatásig. Jó példa ennek szemléltetésére az egykori Bars megyei Kiskálnán, a református templom előtti téren elhelyezett

456 A témával már egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam (L. Juhász 2010b). Jelen változat annak újragondolt, bővített változata.

457 A leleszi premontrei szerzetesrend Szent Norbert emlékére emelt egy fából faragott oszlopot, melyet Szent Norbert domborműve díszít (L. Juhász 2005, 255). Emlékoszlopot/kopjafát állítottak a reformáció emlékére például Szaláncon (L. Juhász 2005, 42), Zselízen Huszár Gál református prédikátor emlékére úgyszintén (L. Juhász 2005, 212). Továbbá számos fából faragott, Kálvin Jánost ábrázoló szobrot is állítottak az utóbbi években (pl. a csallóközi Csicsón és Alistálon).

458 Egész Csallóköz ünneplése mellett folyt le az elesett hősök emlékének leleplezése Bösön. *Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék*, 1936. november 1., 1. p.

459 Az emlékmű ma is abban az eredeti állapotában látható, ahogyan azt 1936-ban felszentelték.

460 Egész Csallóköz ünneplése mellett folyt le az elesett hősök emlékének leleplezése Bösön. *Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék*, 1936. november 1., 1. p.

461 Egész Csallóköz ünneplése mellett folyt le az elesett hősök emlékének leleplezése Bösön. *Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék*, 1936. november 1., 2. p.

emlékmű felavatási ünnepsége, amely kizárólag a református egyház képviselőinek közreműködésével zajlott, s a beszédek is a környékbeli református lelkészek tartották. A már felavatott emlékművet ugyancsak a református egyház helyi képviselője vette át gondnokságba, ami eléggé szokatlan gyakorlat, kutatásaim során erre vonatkozóan más adatot nem is találtam sem a katolikus, sem pedig az evangélikus egyház gyakorlatában.

Az emlékmű a község legszebb helyén, a ref. templom terén van felállítva. Az ünnepélyt megelőzően a ref. templomban istentisztelet volt, melyet Soós G. Endre mohi ref. lelkész végzett. Az emlékoszlopok jelentőségét fejtegetve, ígéhirdetése mély hatást gyakorolt az ünnepszentelő gyülekezetre. Az istentisztelet végeztével a templomtéren folyt le az emlékmű felavatása. A felavató beszédet Antal Gyula lévő ref. lelkész tartotta. Visszaidezve a világháború megrendítő eseményeit, statisztikai kimutatás alapján elénk állította azt a nagy veszteséget, amely a magyarságot érte és amelynek a 17 kiskálmai hősi halott is áldozata lett.

Beszéde alatt az emlékműről lehullott a lepel, felzokogtak a gyászoló családok, könnyezett mindenki. Majd megáldotta, átadván az emlékművet gondozásra a községi és egyházi előjáróságnak.

Tóth Imre garamlöki lelkész tartott még beszédet, aki a köteleességteljesítés és a hűséges munka nagy feladataira mutató rá, lelkesítő hatást gyakorolt az ünneplő közönségre. Emelte az ünnepély méltóságát az elhangzott beszédek mellett az a két gyászdal, melyet Szobi János kántortanító vezetése mellett a kiskálmai ref. egyházi énekkar adott elő.

(...) A községi és egyházi előjáróság részéről Konta Károly helybeli református lelkész vette át az emlékművet, ígéretet téve annak gondozására. A ref. lelkész és tanító mellett az emlékműbizottság, valamint Szűcs Dezső bíró és Patay András gondnok buzgólkodtak és fáradoztak nagy kitartással azon, hogy az emlékmű létrejöjjön...⁴⁶²

Az egyes felekezetek nagyon sok településen külön háborús emlékművet állítottak, s ezeket szinte kivétel nélkül a templomuk mellett helyezték el. Ugyancsak nagyon sok háborús emléktábla készült egyházi kezdeményezésre, ezek zömét a templom belső falán helyezték el, de néhány esetben a templom külső falán is találni ilyeneket. A gömöri Paskaházán közvetlenül a református templom bejáratí ajtaja fölé helyezték, Csicsón a katolikusok a templomkerítés falába építették be. Az eddigi kutatási eredmények azt támasztják alá, hogy a világháborús emlékjelek állítását általában a felekezeti elkülönülés is jellemzi. Miközben persze ellenpélda is akad. Kutatásaim során több példát is találtam arra vonatkozóan, amikor több vallási felekezet összefogásával készült el egy-egy háborús emlékmű, sőt a keresztény egyházak néhány esetben a zsidó hitközsséggel együtt is állítottak ilyet, mint például a Komáromi járásbeli Perbetén. A csallóközi Apácaszakállason a reformátusok kezdeményezték az emlékműállítását, de felkerült rá a római katolikus áldozatok névsora is, akik szintén adakoztak, illetve részt vettek a kivitelezési munkálatokban is:

Az apácaszakállasi ref. egyházközség presbitériuma múlt év őszén elhatározta, hogy a múlt világháború 40 helybeli hősi halottja emlékére hősi emlékművet állít fel, amely egyúttal a mostani világháború hősi halottjainak is emlékművéül fog szolgálni. A monumentális obeliszkyszerű emlékmű tervét Pethes Endre képzőművészeti főiskolai hallgató, apácaszakállasi lakos készítette. A kivitelezés bel-földi gránitból Polvár János kőfaragó üzemében készült Komáromban. A most tavasszal megindult építési munkálatai befejezés előtt állnak. Az emlékmű költségvetése 10 000 pengőt tesz ki. Fedezetül közadakozásból eddig befolyt 4649 pengő, közmunkából pedig 2546 pengő, összesen 7295 pengő. Az emlékmű a falu közepén levő főtéren, közvetlenül a református templom mellett nyert elhelyezést. Bár az emlékművet a ref. egyházközség állította fel, de felitatta reá a helybeli róm. katolikus hősi halottak neveit is abból az elvből kiindulva, hogy a harctéren hősi halottaink egyformán együtt küzdöttek s haltak meg a hazáért (...) Az apácaszakállasi r. katolikusok is a legnagyobb megértéssel és odaadással vették ki részüket az emlékműre történt önkéntes adakozásból és közmunkából.⁴⁶³

462 A kiskálmai hősök emlékművének felavatása. Bars, 1937. május 16., 4. p.

463 Hősi emlékmű Apácaszakállason. Csallóközi Hírlap, 1943. július 25., 3. p.

Mind a távoli, mind pedig a közelmúltból számtalan példát hozhatnánk még fel annak alátámasztására, hogy tágan értelmezve a világháborús emlékművek nagyobbik hányada a szakrális kisemlékek kategóriájába (is) sorolható. Ezt többek közt a Vágkirályfán 1998-ban tartott emlékjelállítási programja is egyértelművé teszi. A világháborús emlékmű és az új templom felszentelését ugyanazon a napon tartották:

*...A szentmise befejeztével a templomkertben folytatódott az ünnep: ott került sor az első és második világháborúban elesett vágkirályfaiak emlékművének megáldására. Az emlékműnél a Kodály Zoltán Daloskör Kodály Zoltán: Ének Szent István királyhoz és Bárdos Lajos: Boldogasszony anyánk című műveit adta elő, majd Tóth Pál, a falu polgármestere mondott beszédet. Az emlékmű megáldásának szertartását a püspök atya végezte. A galántai kórus szereplése és Boráros Imre színművész szavalata a szertartást még színesebbé tette. Az ünnepség a községháza előtt ért véget a falu lobogójának felvonásával és címerének felavatásával. A kórus ajkán Kodály Zoltán Felszállott a páva című kórusműve és Erkel Ferenc Szózata csendült fel...*⁴⁶⁴

A különböző háborús emlékjeleken minden korszakban, tehát a szocializmus négy évtizede alatt állítottakon is gyakran szerepelnek vallási jellegű feliratok, sok esetben bibliai idézetek. Búcsón szintén a református egyház papja kezdeményezte a második világháborús emlékmű állítását, amelyet 1953-ban (Sztálin halálának évében) avattak fel. Az emlékműre több bibliai idézet is felkerült.⁴⁶⁵ Szinte a végtelemséig sorolhatnánk a különböző emlékjelek vallásos feladatait. Csak néhány példa illusztrációként. Dunaújfalun⁴⁶⁶ az első és a második világháborús áldozatoknak 1992-ben állított obeliszkyszerű emlékjelén az elesettek névsora alatt a következő sorok szerepelnek:

NYUGOSZNAK SZELÍDEN, IDEGEN HANT ALATT,
ELSZÁLLÓ LELKÜKÉRT NEM KONDUL A HARANG.
HŐSI HALÁLUKAT VEDD URUNK ÉRDEMÜL
LÉGY KEGYES BÍRÁJUK, MEGVÁLTÓ ISTENÜK.

A felsőszecsei első világháborús emlékművön az alábbi hasonló sorok olvashatók:

Nyugodjatok hő fiaink idegen hant alatt
Felettetek ott is
Istennek kegyelme és a mi szeretetünk virraszt.
E fényes gránitkő őrizze nevetek,
Míg nem örök dicsőségben találkozunk veletek.

A csicsói római katolikus templom kerítésének falába beépített szoborfülkeszerű mélyedésben elhelyezett első világháborús emléktábla felirata:

IMÁDKOZZUNK A CSICSÓI RÓMAI KATOLIKUS
HŐSÖKÉRT
KIK AZ 1914–1918 ÉVI VILÁGHÁBORÚBAN
A HAZÁÉRT HALTAK MEG
[az elesettek névsora]
„JÉZUS SZÍVE ÁLDD MEG ŐKET”

A fentiek is bizonyítják, hogy az egyházak jelentős szerepet játszottak a különböző világháborús emlékjelek állításában, a legtöbb esetben éppen az egyes felekezetek voltak a kezdeményezők, s az emlékt-

464 Jakubecz Márta: Ünnepség Vágkirályfán. *Remény* 9, 1998/45, 5. p.

465 Az emlékmű részletes leírását, illetve a rajta szereplő bibliai idézeteket lásd az 1845–1989-es időszak világháborús emlékjeleit bemutató fejezetben!

466 Az emlékművet a szomszédos Dunasáppal közösen állították, mindkét település elesetteinek névsora szerepel rajta.

ábrák és emlékművek is vagy templomukban, vagy pedig azok mellett lettek elhelyezve. Véleményem szerint tehát ezek mindenképpen a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolhatók.

Mivel a korábbi fejezetekben korszakonként már bemutattam a háborús emlékjelek egyes típusait, a továbbiakban csupán azokkal foglalkozom, amelyeken Jézus, Mária vagy pedig valamelyik szent ábrázolása fordul elő, illetve azokat, amelyeket a szakterminológia eddig is a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolt, tehát a katolikus vallási áhítathoz kapcsolódó, illetve eleve vallási gyakorlathoz kötődő objektumokat: keresztek, feszületek, szentek szobrait, képoszlopokat, lourdes-i barlangokat, kápolnákat, kálváriákat. Ugyancsak foglalkozom háborús áldozatok emlékére állított olyan kisebb-nagyobb objektumokkal és emlékjelekkel, amelyek az evangélikus, a református és a zsidó egyházhoz kötődnek,⁴⁶⁷ Olyan, a valláshoz kötődő kevésbé ismert emlékjeleket is bemutatok továbbá, amelyek a háborúban elesettek emlékére készültek, azonban nem kerültek be a köztudatba, s ezt a funkciójukat a néprajzkutatás sem vizsgálta.

5.1. Az állítatás okai és körülményei

Ahogy arról már volt szó, az első világháború idején már 1915-ben központi felhívást tettek közzé az elesett katonák emlékére történő emlékműállítások szorgalmazása érdekében. Ekkor alakult meg a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság (HEMOB) is.⁴⁶⁸

Kutatásaim során kiderült, hogy ezt a hivatalos felszólítást megelőzte Vécsey József Aurél gyulafehérvári teológiatanár még 1914 decemberében közzétett felhívása, amelyben azt sürgeti, hogy a községek pontos nyilvántartást vezessenek az elesettekről, s nevüket majd emléktáblán örökítsék meg a templomokban. A szöveg több periodikumban, többek közt a *Nyitramegyei Szemlében* is megjelent:

Emléktáblát az elesetteknek.

*Vécsey József Aurél báró dr. gyulafehérvári teológiai tanár figyelmet keltő felhívást intéz Magyarország katolikus közönségéhez, mikor többek közt ezt írja: „Igyekezzen minden plébános és általában lelkipásztor pontosan nyilvántartani a háborúban elesett híveinek számát. A békekötés után minden parokiális templom belső falára, a hívők által jól észre vehető helyen kerüljön márványtábla, mely az illető plébániának az 1914. évi háborúban elesett híveinek nevét örökítse meg. Így a templomba jövő utódokat mindig emlékezteti ez a tábla, hogy imáikba foglalják azokat, kik a nagy világháborúban a hazáért elvérzettek.”*⁴⁶⁹

A szakrális jellegű emlékjelek állításával kapcsolatban a sajtóban megjelent írások közül témánk szempontjából különösen figyelemre méltó Prónai Rezső⁴⁷⁰ katolikus pap hosszabb cikke, amely a *Felvidéki Újság* 1916. június 10-i számában jelent meg.⁴⁷¹ Az írással az alábbiakban részletesebben foglalkozom, mivel számos olyan fontos adalékot, adatot tartalmaz, melyek segítségével aránylag átfogó képet kaphatunk arról, milyen elképzelései voltak a katolikus egyháznak, valamint maguknak a katonáknak 1916-ban a háború és az elesettek emlékére állítandó szakrális emlékjelekről, továbbá milyen típusú objektumok állítását javasolták. A szóban forgó írás azért is fontos számunkra, mivel a szerző részleteket közöl a katonák és a magánszemélyek hozzá intézett leveleiből (kérdéseket és javaslatokat is), illetve leírja, hogy ő maga milyen megoldásokban gondolkodott, s milyen elképzelései voltak az emléktáblák elhelyezését illetően. Írása első részében a szerző kifejti, miért tartja fontosnak az elesettek emlékének mielőbbi megörökítését:

Korán van még emlékművekről beszélni. A béke galambjai még csak szárnyukat próbálgatják, már is elhessegették őket. Első sorban a rokkantakról és az árvákról gondoskodjunk. Ez a felfogás bizo-

⁴⁶⁷ Ez utóbbi szempontokat, tehát a nem katolikus szakrális kisemlékek vizsgálatát még kevésbé érvényesítette a szakkutatás.

⁴⁶⁸ Az első világháború idején megjelent hivatalos felhívásokkal és rendelkezésekkel az első világháború időszakát tárgyaló fejezetben részletesen foglalkoztam, tehát erre most ismét nem térek ki.

⁴⁶⁹ *Nyitramegyei Szemle*, 1914. december 25., 5. p.

⁴⁷⁰ Prónai Rezső (1870, Kurima [Sáros vm.] – 1939, Kassa) kanonok, a kassai szeminárium rektora is volt (*Magyar katolikus lexikon* 2006, XI:299).

nyára jogosult, mert hiszen igazat mond. Ahogy mi hisszük is, hogy a nemzet hálája s a keresztény karitás mindent megtesz, hogy a háború sebeit, amennyire emberileg lehetséges, begyógyítsa. De a kegyeletnek s nemes idealizmusnak is vannak igényei és követelményei s az elesettek emlékének művészi megörökítésével nemcsak az értünk hősi halált halt testvéreinknek, hanem magunknak s a jövő nemzedéknek is tartozunk. A megfelelő helyen és módon emelt emlékművek a nép hazafias és vallásos nevelésének igen értékes tényezői.⁴⁷²

Figyelemre méltó az írás azon része, melyben a szerző egy szlovák nemzetiségű honvéd neki írt leveléből idéz. Ennek a katonának a levelével azt kívánta alátámasztani és nyomatékosítani, hogy a hazaszeretet a vallásos érzés függvénye, s ebből véleménye szerint az következik, hogy a háborús emlékek méltó helye is a templomban van:

...Úgy tapasztaltam, hogy a mi tót népiünkél a hazaszeretet lényegében a szülőföld szeretete, s ha a nép fia magasabbra emelkedik a haza eszméjének felfogásában, úgy azt csak vallásos érzése alapján teheti. Egy hívem 9-es honvéd, 1914. augusztusában írta nekem Kassáról: „Ha Isten úgy akarja, szívesen meghalok az országért (za túto krajinu), amelynek Szűz Mária a patrónája.” És ezek a hadbavonult fiaink a szívettépő búcsúzás perceiben a templomba siettek, s onnan indultak el Isten nevében: teljesíteni a haza védelmének szent kötelességét. Alig akad majd község, mely a béke napján viszontlátná valamennyit. S az elesett híveinknek emléket akarunk állítani, hol találunk erre a célra alkalmasabb és méltóbb helyet a templomnál?...⁴⁷³

Kifejti gondolatait a szerinte igazságtalan közvélekedésről, miszerint az egyház támogatja a háború eszméjét.⁴⁷⁴

...Az egyházat persze azzal a képtelen váddal is megdobálták már, hogy glorifikálja a háborút. Pedig az egyház ismert imádsága a háborút az éhséggel és a dögvésszel egy sorba helyezi, s kéri az Urat, hogy mentsen meg tőlük minket. Sziénai Szent Katalin szava XI. Gergely pápához: Pace, pace, pace e non piu guerra, – az egyháznak igazi érzése, legőszintébb szava...
...Az egyház szelleme és a háborút szító démonok között oly benső, engesztelhetetlen az ellentét, hogy mélyebb már nem is lehet. Hanem annyi igaz, s ez bőszíti fel a hit ellenségeit, az egyház megszenteli a szenvedést, a halált, tiszteli a hazát védő hőst s a heroikus kötelességteljesítés áldozatait a vértanúk pálmájával ékesíti. Azért van a hősök emlékműve jó helyen, ha a templomban van felállítva, s ha a nép vallásos gondolatvilágába s érzéseibe csatlakozik...⁴⁷⁵

Figyelmet érdemel, hogy a szerző a szakrális jellegű háborús emlékjelek állítását még a háború idején szorgalmazza, ugyanis véleménye szerint a békekötés után az emberek nem akarnak majd még ilyen formában sem emlékezni a háborúra:

...De hát nem időszerűtlen ezt a témát most érinteni? Úgy vélem, hogy a békével kezdődő nagy munkára már most kell készülnünk, és pedig, amennyire lehetséges, minden téren. Sok tekintetben az idő most kedvezőbb, mint akár a béke első éveiben lesz, amikor alighanem az életben maradók igyekeznek majd gyorsan elfelejteni egy gonosz álmot...⁴⁷⁶

Írásában idézi azokat a javaslatokat, elképzeléseket is, amelyeket a katonák a számára küldött leveleikben fogalmaztak meg. Figyelemre méltó az egyik kezdeményező által javasolt *Mária-kápolna* terve, amely azt a helyet jelölné, amíg az ellenséges orosz sereg eljutott.

471 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

472 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

473 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

474 A legtöbb kritika azért érte a keresztény egyházak képviselőit, mert a háborúba induló katonák fegyvereit megáldották, tehát ezáltal mintegy az emberi életek kioltására adták áldásukat.

475 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

476 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

...Egy másik azt kérdezi, nem lehetne-e a fenyvesben ki, Mária-kápolnát építeni annak emlékére, hogy addig jutottak el az oroszok 1914. december 8-án. Íme, egy „útszéli hangulatos kápolnácskának” terve...⁴⁷⁷

Egy másik katona öröklámpást szeretne lakóhelyén álló szoborra:

...Templomunk közelében öreg hársfák alatt Szent Antalnak egy régi, barokk szobra áll. Egy katonánk azt írta, hogy „örök lámpát” szeretne venni a szoborra, amely minden első péntek estéjén égjen. „Vörös legyen a lámpa üvege”. Keservesen megszolgált lénungomból küldök erre a célra 40 koronát, de ha kell, többet is áldozok...⁴⁷⁸

A szentek szobrain elhelyezett lámpás terve már csak azért is figyelemre méltó, mivel az derül ki számunkra belőle, hogy a szobrokon található lámpák egy része akár háborús emlékjelként is értelmezhető. Mivel az említett lámpák eredete csak ritka esetben ismert, így ma már nehezen azonosítható, melyek kerültek utólagosan a szobrok talapzatára, konkrét, háborúhoz köthető céllal.⁴⁷⁹ Prónai Rezső a fentebb idézett, írásában saját ötleteit, javaslatait is megfogalmazza arra vonatkozóan, hogy ő maga milyen típusú háborús emlékjeleket képzelne el, illetve véleménye szerint milyen jellegű egyházi rendezvények keretében lehetne majd megemlékezni az elesettekről:

...De az emléktáblákon kívül (esetleg azokon felül) van a megoldásnak egyéb méltó s a nép lelkére tartósan ható módja is. Így például: keresztút s annak az ájtatosságnak bevezetve, ahol eddig nem volt. Népmisszió tartása, amelynél a hősök emlékműve s misszió-keresztel állana vonatkozásban. Alapítványi szentmise meghatározott emléknapokon...⁴⁸⁰

A neki írt levelek alapján azt a következtetést vonja le, miszerint mind a katonák, mind pedig a vallásos lakosság is szívesen fog adakozni a háborús emlékjelekre:

...És ezekről a dolgokról a lövészárkokban álmodoznak, bizonyosságul, hogy maga a hívő nép is gondol a tárgyalt kérdésre, s szívesen fog adakozni, hogy méltó művet állíthassunk, bár egyszerű, szerény keretek között is, a hazáért, hősi halált halt hőseink emlékére...⁴⁸¹

A korabeli sajtóban számos, háborús emlékjelként funkcionáló szakrális kisemlék állításának tervével kapcsolatos konkrét, rövidebb-hosszabb írást találhatunk különböző településekről. Ezek segítségével egy aránylag átfogó képet rajzolhatunk meg a különféle elképzelésekről, a tervezett típusokról, állítatókról, kivitelezőkről. Az újságcikkeknek köszönhetően kiderül számunkra, hogy a háborús emlékjelek között a szakrális kisemlékek kategóriájába tartozó objektumtípusok közül szinte valamennyi megtalálható. Több hírben már a felavatott objektumról tudósítanak, legtöbbször részletes beszámolót adva a felszentelési ünnepség programjáról, az ott résztvevő személyekről is.

Egy Pöstyénben megjelenő lap is egy aránylag korai kezdeményezésről tudósít: itt a hívek a helyi plébános kezdeményezésére egy templomi szobor felállítását tervezték, s elkészítésével az abban az időben katonai szolgálatát töltő és Pöstyénben lábadozó Finta Sándor szobrászművészt tervezik megbízni.⁴⁸²

477 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

478 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

479 A szobrokon lévő mécsesek és lámpások a pénteki és a szombati kivilágításra szolgáltak, az általam kutatott területen elsősorban Mária és Nepomuki Szent János szobrainak talapzatán a leggyakoribbak, de más szobrok, illetve a keresztek esetében is előfordulnak. Az éberhardi Dicskó József a következő sorokat jegyezte fel 1937-ben a helyi krónika lapjain: „... a faluban lévő keresztnél és... a Szűz Mária szobornál mécses van a pénteki, illetve a szombati világításra” (Dicskó 1994, 40).

480 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

481 Hőseink emléke a falusi templomainkban. *Felvidéki Újság*, 1916. június 10., 6. p.

482 A pöbedényi hősök emlékének. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. szeptember 27., 3. p. A hírt az emlékművek alkotóit bemutató fejezetben teljes terjedelmében közlöm.

Mivel a Nyitrán megjelenő *Nyitramegyei Szemlé*ben a többi regionális laphoz viszonyítva sokkal gyakrabban közöltek híreket a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható háborús emlékek állításával kapcsolatban, az alábbiakban ezekből idézek. A lap egyik, 1916-ban megjelent számában a következő hír jelent meg:

*Nyitraivánka s Alsóköroškeny között az országút mentén december közepe óta egy szépséges és művészi kőszobor a Patrona Hungaria szobra váltja ki a csodálat és áhítat érzelmeit az arra utazókból. A szobor Krause József országos hírv s elmebányai szobrász remeke és egy tardoskeddi hajadonnak néhai Hornyánszky Máriának megtakarított adományából s a környékbeli áldozatkészségből létesült. Összes költsége 1600 K.-t meghalad, mindamellett művészi értékét s nagyságát tekintve igen jutányos. Megáldása december 25-én ment végbe.*⁴⁸³

A szobor ma is eredeti helyén, Alsóköroškeny és Nyitraivánka⁴⁸⁴ között, az Érsekújvárból Nyitrára vezető főút jobb oldalán áll. A talapzaton ma az állítató nevének szlovák nyelvű változata olvasható:

*Ex voto
Mária Horňanská
1916*⁴⁸⁵

Ugyancsak a *Nyitramegyei Szemlé*ből szerezhetünk tudomást egy másik, a háborúban elesettek emlékére tervezett Mária-szoborról a Nyitrához közeli Zoboron:

Mária-szobor Zoboron. Stepanóy Miklós a zobori állami elemi iskola igazgató tanítója azt a lelkes és dicséretes eszmét vetette fel, hogy a zobori szt. Orbán-kápolna előtti szép téren a jelenlegi háború emlékére engesztelő ajándéku a hazáért elesett hőők lelki üdvéért és könyörgésül a haza jólétéért egy Mária-szobor emeltessék.

*Az eszmét a zobori birtokosok készséggel felkarolták s a terv végrehajtására Schóber Ernő és dr. Puchovszky Bálint alelnökte alatt bizottságot szerveztek, melynek tagjai Szmidá Kálmán, dr. Horváth János, Ocskay László, Ferenczy József, Bócz Antal, Szácsy Ferenc, Racskovics János, Sardinecz Ferenc, Stepanóy Miklós. E névsor teljes garanciát nyújt aziránt, hogy a kegyeletes eszme méltó keretben fog megvalósulni.*⁴⁸⁶

Ugyanennek a lapnak szeptemberi számából már arról értesülhetünk, hogy a Magyarok Nagyasszonya-szoborra rövid időn belül összegyűlt a szükséges összeg, s a művészi kivitelezésű, a pécsi Zsolnay-féle porcelángyárban készített, fülkében elhelyezett szobor felszentelését rövidesen, 1915 októberére tervezik:

*Zobori hadi emlék megáldása. A zobori kápolnatéren a világháborúban a hazáért meghalt hőők emlékére kápolnaszerű fülkében Patrona Hungariae szobrot emelt a hőők iránt érzett őszinte kegyelet. A szobor, mely nagy méreteivel impozáns hatást kelt, a híres Zsolnay pécsi gyárából származik, a fülke pedig Tomaschek János építész műve. Mindkettő azt hisszük az áldozatkész közönség megalégedését fogja megnyerni és azt a nemes eszmét, mely létesítését eszközölte, s amelyet a hazáért és mindnyájunk jólétéért legdrágább kincsükkel áldozó hőők iránt a hálás utódok szívében megőrizni van hivatva, megfelelően fogja kifejezni. Az emlékmű ünnepélyes megáldás kíséretében október 3-án délelőtt 10 órakor fog rendeltetésének átadatni. Az egyházi ténykedést Jeszenszky Alajos praelátus és püspöki helynök úr végzi. A megáldási ünnepély iránt általános érdeklődés mutatkozik.*⁴⁸⁷

483 *Nyitramegyei Szemle*, 1916. január 9., 5. p.

484 A szóban forgó települések (így a szobor is) a trianoni döntés értelmében az első Csehszlovák Köztársasághoz kerültek, majd a bécsi döntést követően a Jozef Tiso katolikus papból lett államfő által irányított fasiszta Szlovákiához.

485 Arra vonatkozóan, hogy milyen felirat szerepelhetett eredetileg a talapzaton, s vajon az utalt-e az állítás okára, nem rendelkezünk információval. Az idős környékbeli adatközlők is már csak a szlovák nyelvű feliratot ismerik.

486 *Nyitramegyei Szemle*, 1915. július 4., 6. p.

487 *Nyitramegyei Szemle*, 1915. szeptember 26., 4. p.

A második világháború idején máshol megjelent korabeli lapokban is szép számban találhatók a szakrális kisemlék kategóriájába sorolható háborús emlékek állítására vonatkozó hírek. A *Gömör* című lap az egyik, 1942. évi számában a rimaszombati főterí római katolikus templom előtt felállítandó Magyarok Védasszonya szobrának tervezetéről számol be:

*Magyarország Védasszonyának szobrát a róm. kat. templom elé. Raddny Lajos esperes-plébános az elmúlt vasárnap két ízben tartott szentbeszédében egy kedves terv alapkövét tette le. Azt a megvalósulásra érdemes eszmét vetette fel, hogy az ez év tavaszán megújuló róm. kat. templom elé állítsák fel Magyarország Védasszonyának, a Boldogságos Szűz Máriának szobra. Ez a szobor nemcsak a hitélet megerősítését, de főterünk megszépítését is szolgálja. Hisszük, hogy Rimaszombat város társadalma jól ismert áldozatkészségével lehetővé teszi ennek a nemcsak vallásos, de hazafi-as érzésből fakadó szép gondolatnak mielőbbi megvalósulását, hogy már ebben az esztendőben levetett főveggel köszönthessük a mi égi Patrónánk szobrát és könyöröghessünk általa magyar hazánk szebb és boldogabb jövőjéért.*⁴⁸⁸

A második világháború idején a különböző fegyvernemhez kötődő harci egységek védőszentet választottak maguknak, ennek a szentkultusznak a szorgalmazásában és erősítésében a politika és hadügy mellett elsősorban a katolikus egyház játszott vezető szerepet. A Szent Kristóf-kultusz a katonaságnál még a háború előtt megjelent, az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület és Motoros Osztálya szervezésében 1939 júniusában Szent Kristóf-szobrot avattak, ekkor vált a honvédség gépkocsizó alakulatainak védőszentjévé. Később a Ludovika Akadémia tisztjei szorgalmazták, hogy a szent legyen a páncélos csapattest hivatalos védőszentje. Egy fegyvernapi ünnepség keretében 1941 augusztusában már fel is avatták és megkoszorúzták a Ludovika Akadémia kertjében „Szent Kristóf, a páncélosok védőszentje” szobrát. Ezen a rendezvényen a frissen végzett, ünnepélyes esküt tévő páncélos hadnagyok a Ludovika Akadémián rendezett versenyen nyújtott teljesítményükért egy fémplakettet is átvehettek a következő felirattal: „Szent Kristóf légy velünk – győzzön igazunk, győzzön fegyverünk!” (Kovács 2006, 197–240). Az általam kutatott területen nincs tudomásom egyetlen háborúhoz kötődő Szent Kristóf-szoborról vagy más emlékjelről sem. A rendszerváltás után Szent Kristóf, a páncélosok védőszentje címmel a Magyar Honvédség kiadásában megjelent kötetben sem találtam adatot Szent Kristófhhoz kötődő egyetlen emlékjelről sem (Wehli–Bonhardt–Éden 1993).⁴⁸⁹

5.2. Emléktáblák

E fejezet bevezetőjében említettem már, milyen meghatározó szerepet játszottak az egyházak a világháborús emlékjelek állításában, s több példát is hoztam a templomok belső és külső falán elhelyezett emléktáblákra vonatkozóan. Több településen nincs köztéri emlékművük a világháborúban elesetteknek, azonban a templomokban vannak emléktábláik. Már az első világháború idején sor került templomi emléktáblák elhelyezésére, de a legtöbbet az impériumváltást követően, az első Csehszlovák Köztársaság idején avattak fel. Az egyházak képviselői általában a sajtó útján is szorgalmazták az emléktáblák létesítését:

*Hősök emléktáblája Dunamocson. Szlovénzkóban a „Csallóközi Lapok” foglalkozott a „Hősöknek emléktáblát” c. riporttal. Tudósítónk arról értesít, hogy már több egyház keretében mozgalom indult meg aziránt, hogy a hősök nevei a templomokban emléktáblákkal megörökíttessenek. Dunamocson, Komárom megyében Csiba Gyula ref. Lelkész fáradozott eme ügyben és így augusztus havában nagy ünnepség keretében leplezik ott le a „Hősök emléktáblát”. Bizony jó volna, ha e példát a többi hitközségek másutt is mielőbb követnék.*⁴⁹⁰

488 *Gömör*, 1942. február 22., 1. p.

489 A kiadvány nem került könyvtári forgalomba.

490 Hősök emléktáblája Dunamocson. *Csallóköz Lapok*, 1924. július 27., 2. p.

Ebben az időszakban egymást követték az ezek felavatásáról szóló hírek a korabeli lapokban. Valamennyi felekezet templomában találhatóak ilyen táblák, amelyek egy része domborművel kombinált, esetleg alatta helyeztek el valamilyen szobrot vagy festmény került fölé.

Akadnak köztük nagyon szép művészi kivitelezésű darabok, mint például a komáromi Szent András-templomban, ahol a Rigele Alajos gútai háborús emlékművén látható szoborcsoporthoz nagyon hasonló domborműves ábrázolást találunk, azaz Jézus alakját a sebesült katonát tartó két angyal fölött. A tábla kovácsoltvas díszítését egy komáromi mester készítette. Ez az emlékjele a templom egyik jobboldali mellékoltára fölött található, tehát a katolikus hívek számára az így kialakított mellékhajó egyfajta „Hősök kápolnája” szerepét is betölti.⁴⁹¹

Eredetileg a komáromi neológ zsinagógában avatták fel az első világháborúban elesett 45 komáromi zsidó áldozat emlékét őrző hatalmas emléktáblát, amely Berecz Gyula alkotása. Felső részében sasokat és kardot ábrázoló dombormű látható.⁴⁹² A mátyusföldi Hidaskürt katolikus templomában fekete márvány emléktábla őrzi az első világháború áldozatainak emlékét. A tábla alatt egy oltáron a halott Jézust és az őt sirató Mária szobra található. Magán az emléktáblán két angyal egy szalagot tart a következő felirattal: *Hiszem az örök életet. Alatta: Akik a világháborúban mindent oda adtatok értetünk/Szeretetünk és hálánk lebegjen a jeltelen sírjaitok felett.* E felirat alatt olvasható az elhunytak neve több oszlopban, s a tábla legalján a következő szöveg:

*Ha fiad halt meg, Te ma is szülő vagy, egy hősnek édes szülője. Magad is hős vagy, mert vért és életet
Áldoztál és egy fájdalmas sebet viselsz a sírig! „Fiad ivott a vértanúkat nevelő borból”
Ha hitves voltál, legyen vigasztalásodra hogy a hős a Te szavadra kereste a találkozást Jézussal, aki
megáldotta házasságotokat.
Aki ebből a kenyérből eszik, annak örök élete legyen.*

A Komárom melletti Izsán 1922 decemberében a református templomban ünnepélyes keretek között felavatott emléktábla feliratának záró részét a következő sorok képezik:

*Drága szent halottak messze idegenben,
Egy egész nemzet küld értetek imát,
Hogy a túlvilági fényes seregekben
Hős fejetek nyerjen méltó koronát!*

A csallóközi Tósnyárasdon a katolikus templomban az első és második világháború áldozatainak emlékét őrző két egyforma emléktábla fölött Jézust és egy sebesült katonát ábrázoló festmény látható.

A templomokban a világháborús emléktáblák számos variánsával találkozunk még, a protestáns, elsősorban a református templomokban elhelyezett táblákon sok esetben különféle bibliai idézetek is olvashatók, vagy – ahogy arról már fentebb is szó volt – néhányat különféle kisebb-nagyobb domborművel egészítenek ki,⁴⁹³ illetve koszorú, valamilyen katonai szimbólum (pl. sisak, kard vagy más fegyver) látható rajtuk. A második világháború után ugyancsak sok emléktáblát helyeztek el az áldozatok emlékére, 1989 után pedig számos táblát avattak fel a ravatalozók külső falán, sokszor ökumenikus istentisztelet keretében.

A templomi táblák között található néhány olyan is, amelyet a szülők vagy más hozzátartozók állítottak a második világháborúban idegenben elesett és eltemetett hozzátartozójuk emlékére. A vajkai templomban például egy fekete márványtábla őrzi Kaholek József emlékét:

*KAHOLEK JÓZSEF
A második világháború*

491 A szakrális jelleggel épült hősök kápolnájáról egy későbbi alfejezetben még szólok.

492 Mivel a holokauszt után a komáromi zsidók közül csak nagyon kevesen tértek vissza, a hitközség kénytelen volt eladni a neológ zsinagógát. Az emlékjelet a temetőben épült szertartásterembe vitték, 1978 óta áll az új helyén a bejárattal szemben.

493 A csallóközi Kisudvarnokon például egy Jézus-fejet ábrázoló dombormű.

*hősi halottja
született 1917. XI. 22.
elesett 1943. I. 10.
a Don menti harcokban.
Emlékét szeretettel őrzik
szülei és testvérei*

Ipolyszalkán a római katolikus templom külső falán, a lourdes-i barlang mellett elhelyezett hálatáblák között többek közt ott szerepel az 1947-ben hazatért hadifoglyok hálatáblája is. Felirata:

*Anno sancto extra intusque reaedificta
Collabentibus tot terrenis valoribus
Corda humana mentesque itidem ad bona
Invito perpetuo mansura
A. D. 1950
FOGOLYKIVÁLTÓ BOLDOGASSZONY
tiszteletére hálánk és fiúi hódolatunk jeléül
hazatérésünk emlékére
az 1943-1947. évek volt hadifoglyai:
[Itt 48 név következik]*

Az 1938-as visszacsatolás előtti időszakban többször is volt rá példa, hogy a háborús emlékjelek, emléktáblák felszentelési, illetve megáldási ünnepségére és az ahhoz kötődő misére, illetve istentiszteletre más felekezet papjait is meghívták. A komáromi református templomban tartott emléktábla-felszentelésére a katolikusok mellett meghívták az izraelita egyház képviselőit is:

A hatalmas ref. templom már kora délután zsúfolásig megtelt közönséggel, melynek soraiban az egyház elöljárósága és hívein kívül megjelentek a római katolikus egyház küldöttsége, Majer Imre dr. apátplébános és Alapi Gyula dr. hitközségi elnök vezetésével, az evangélikus egyház elöljárósága Jánossy Lajos esperes-lelkész és Vaskó István felügyelő vezetésével és az izr. egyházközség küldöttsége Milch Dezső hitközségi elnökkel az élén. A küldöttségnek az Úrasztala körül fenntartott helyeken foglaltak helyet.⁴⁹⁴

5.3. Keresztek, feszületek

A szakrális kisemlékek kategóriájában a keresztek a legelterjedtebb világháborús emlékjelek, nagyon sok ilyet állítottak mind az első, mind pedig a második világháború áldozatainak emlékére. A keresztek két csoportját különböztethetjük meg aszerint, hogy magánszemélyek, vagy pedig közakadozásból egy közösség állíttatta ezeket.

5.3.1. Magánszemélyek által állított, háborús emlékjelként funkcionáló keresztek

Az első kategóriában két alcsoportot különíthetünk el annak alapján, hogy a keresztek elesett katonák vagy pedig a háború idején harci cselekmények következtében tragikus körülmények közt elhunyt civil személyek emlékére állították-e.

Az előbbire (elesett katona emléke) jó példa az ipolynyéki templom kertjében található, kovácsoltvas kerítéssel körülkerített fekete márványkereszt, amelyet a szülők állíttattak elesett fiuk emlékére. A kereszten megtalálható az elhunyt katona porcelánfotója is.

Felirata:

*Isten dicsőségére és felejthetetlen jó gyermekünk
SZÉLES FERENC*

⁴⁹⁴ Hősök emlékezete. A ref. egyház hősi halottainak emléktáblája. *Komáromi Lapok*, 1922. december 5., 1. p.

*emlékére aki szül. 1922 VIII. 9-én
 hősi halált halt 1944. X. 10-én.
 Állították jó szülei Széles Ferenc Fritz Terézia
 Nyugodj békében messze idegen földben.
 Ne sirjatok drága szeretteim, mert minden úgy van jól, amint Isten végzi.
 Vigasztald szeretteim szomorú napjait, áldd meg ezen hősnek porladó hamvait.*
 (L. Juhász 2007a, 119)

A ma Kassához tartozó Saca városrészben álló kőkeresztet szintén a szülők készítették elesett fiuk emlékére: *Isten dicsőségére állították Belyusár József és neje Belyusár Anna fia András hősi halált halt emlékére 1916* (Bukanová–Šangala 2002, 60).

A háború civil áldozatainak emlékét őrző keresztek csoportjába sorolhatjuk a Komárom melletti Gadócon álló kőkeresztet. A Komárom bevételéért folyó harcok során 1945. március 29-én egy akna repeszei oltották ki két kisfiú életét. A két testvér emlékét őrző ma látható keresztet a szülők eredetileg 1936-ban hálakeresztként állították, hogy az egyik, akkor 6 éves kisfiuk felgyógyult, miután egy gépkocsi elgázolta.⁴⁹⁵ Az eredeti tábla alá került később a háború végén tragikus körülmények között elhunyt mindkét kisfiú emlékét megőrkítő újabb emléktábla és a fényképük is (L. Juhász 2007a, 119; L. Juhász 2009, 65).

Felirata a következő:

*Na veľký piatok 29. marca 1945
 pri dobýjaní Komárna bol mŕnou
 zabitý aj s bratom ANTONOM⁴⁹⁶*

Több példa van arra is, hogy a háborúban elesett katonák emlékére magánszemély állíttatott keresztet. Ilyet készítettett például a kelet-szlovákiai Komáromon Benes András az első világháborúban elesettek emlékére, amelyet később felesége újíttatott fel 1941-ben. A kereszt felirata nem utal a háborúra, azonban a helyiek közül még többen ismerik az állítás okát. A kereszt felirata:

*Isten dicsőségére
 1918 [olvashatatlan]
 BENES ANDRÁS*

Ipolyvisken az első világháborúban elesettek emlékére állított kereszt felirata megőrizte az állíttató nevét is:

*ISTEN DICSŐSÉGÉRE
 ÉS A VILÁGHÁBORÚBAN
 ELESETT HŐSÖK EMLÉKÉRE
 ÁLLÍTTATTA
 BARTAL PÁL
 1922. ÉVBEN⁴⁹⁷*

Arra is találunk példát, amikor az állíttatók a háborúból szerencsésen hazatért katonák, mint például a Komáromhoz közeli Ógyallán:

⁴⁹⁵ A kereszt állításakor az emléktáblára a következő felirat került: „KU CTI BOŽEJ / TU 25.V.1936/ZLAMALO AUTO 6 R./ MILA-NA ŠTIPÁKA/ A DOBRE SA VYLIEČIL” Magyarul: Isten dicsőségére, hogy az 1936. május 25-én az autó által elgázolt 6 éves Milan Štipák sikeresen felgyógyul (L. J. I. ford.).

⁴⁹⁶ Magyarul: Nagypénteken, 1945. március 29-én Komárom ostroma idején fivérével Antonnal aknarobbanás áldozata lett (L. J. I. ford.).

⁴⁹⁷ Liszka József gyűjtése (2008), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archívum, Lévai járás I. dosszié.

ISTEN DICSŐSÉGÉRE
 EMELTETTÉK SZERETŐ KÉT TESTVÉR
 KÁDEK SZILVESZTER
 ÉS
 KÁDEK JÁNOS
 A NAGY VILÁGHÁBORÚBAN
 ÉLETÜK MEGMARADOTT EMLÉKÉRE
 1920 MÁJUS 3⁴⁹⁸

A nyitraegerszegi régi temetőben álló első világháborús emlékkeresztet a Kostyál család állíttatta és két különböző korú elemből áll. A felső, kőből faragott része (korpusszal és alul Mária alakjával) régebbi, az újabb talapzata szürke márványból készült, ezen olvasható az első világháborúban elesettek névsora és az állíttatókra vonatkozó információk:

A VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT
 EGRERSZEGI HŐSÖK EMLÉKÉRE
 EMELTETTE
 KOSTYÁL JÁNOS
 ÉS CSALÁDJA
 1927

Bár Tósnyárasdon a templomban felavattak egy emléktáblát a háború áldozatainak, Fehér János és neje állíttatott egy kovácsoltvas kerítéssel körülkerített köztéri keresztet is az elesettek emlékére. Felirata:

ÜDVÖZLÉGY
 KRISZTUS KERESZTJE
 FÖLDI REMÉNYÜNK ÉS BOLDOGSÁGUNK
 ÖRÖK ÜDVÖSSÉGÜNKNEK
 MEGSZENTELT FÁJA
 IMÁDKOZZUNK
 A VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT
 HŐSÖKÉRT
 ÁLLÍTTATTÁK
 ID. FEHÉR JÁNOS
 ÉS NEJE
 VARGA ELEONÓRA
 1934⁴⁹⁹

5.3.2. Községek által állított, háborús emlékjelként funkcionáló keresztek

A világháború áldozatainak emlékére közösségek által állított kereszteket, feszületeket formai szempontból három csoportra oszthatjuk:

1. Önálló vagy szimpla keresztek. Ebben az esetben csupán maga a kereszt az emlékmű, amely leggyakrabban (de nem feltétlenül) talapzaton áll, s ezen a talapzaton a feliraton kívül az elesettek névsora is megtalálható.

Nagymadon 1989-ben Pati Ferenc plébános és a katolikus hívek közösen egy olyan fakeresztet állítottak a háború áldozatainak emlékére a temetőben, amelyen nem utal felirat az állítás okára, s az elesettek névsorát sem tartalmazza (Presinszky 2009, 111). Királyhelmecen 1920-ban emeltek keresztet az első világháború áldozatainak emlékére, ezen eredetileg rajta volt az elesettek névsorát tartalmazó tábla

498 Liszka József gyűjtése (1998), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archivum, Komáromi járás V. dosszié. Lásd továbbá Bagin 2005, 152.

499 Liszka József gyűjtése (1998), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archivum, Galántai járás III. dosszié.

is, ami azonban a második világháború idején elveszett, s utólag már nem pótolták. A második világháború áldozatainak emlékét egy 1989-ben felszentelt fekete márványkereszt őrzi a temetőben. Ipolyvarbón a temetőben álló hősök keresztjének költségeihez a helyiek mellett az Amerikában élő elszármazottak is hozzájárultak:

A temető új, déli részében áll a hősök keresztje. Az alábbi latin nyelvű dedikáció olvasható rajta: „In memoriam heronum bellis mundis 1914–1918 et 1939–1945 – Occubitorium erexit pietas fidelium anno 1974.” Ez a kereszt néhány évtizede még a faluban, a mai kultúrház előtti téren állt. Egy 1918. évi keresztalapítási dokumentumban olvassuk, hogy Varbó falu közepén a hívek adakozásából, az Amerikában élő varbói magyarok 900 koronás hozzájárulásával 1915-ben egy új hősök keresztje állíttatott ama fakeszt helyén, melyet még Franczia Janka 1848 III. 26-án tett keresztalapítványából emeltek.⁵⁰⁰

A Garam menti Kőhidgyarmaton az 1925-ben állított temetői nagykereszt⁵⁰¹ később az első és a második világháborúban odavesztett és idegen földben nyugvó elesettek emlékkeresztje lett.

A talapzat hátoldalára erősített táblán a következő felirat áll:

AKIKÉRT KÖNYÖRGÜNK
LÉGY IRGALMAS:
A KÉT VILÁGHÁBORÚBAN
ELTÜNT SZERETTEINKHEZ
IDE TESSZÜK A
NÉKIK SZÁNT VIRÁGOT
MERT NEM TUDJUK
HOL ALUSSZÁK
AZ ÖRÖK ÁLMOT⁵⁰²

Több temetőben is állítottak háborús emlékjelként olyan kőből vagy pedig csiszolt betonból készült keresztet, amelyek formája megegyezik az adott temetőben található sírkeresztek formájával és méretével. Legjobb példa erre a pogrányi temetőben álló kereszt, amely az első világháború áldozatainak emlékét őrzi.

A komáromi járásbeli szlovák többségű Újgyallán 1994-ben a katolikus hívek a régi temető helyén kialakított parkban közös keresztet állítottak az ott eltemetettek és a második világháborúban elesett katonák emlékére. Az elesettek névsorán túl a keresztben az alábbi felirat olvasható:

POSTAVENÉ NA PAMIATKU ZOSNULÝCH
POCHOVANÝCH NA TOMTO MIESTE
A VOJAKOM PADLÝCH V II. SVET. VOJNE
1942–45
ODPOČINUTIE VEČNÉ DAJ IM PANE
DALI POSTAVIŤ VERIACI V ROKU 1994.⁵⁰³

2. A következő csoportba azokat a több elemből álló emlékjeleket sorolhatjuk, amikor a kereszt közepén áll, s kétoldalt pedig egy-egy emléktábla található az első, illetve a második világháború áldozatainak névsorával. Ez a típus tehát mindkét világháború emlékét őrzi.

500 Csáky Károly: Szakrális emlékek Ipolyvarbón. *Remény* 18, 2007/12, 13. p.

501 A keresztet Pauer Károly esperes állíttatta. Felirata a következő: *ADJ URAM/ÖRÖK NYUGODALMAT NEKIK/ ÉS AZ ÖRÖK VILÁGOSSÁG/ FÉNYESKEDJÉK NEKIK!/ ISTEN DICSŐSÉGÉRE/ ELHUNYT HIVEI IRÁNTI KEGYELETBŐL/ A SZENT ÉV ÉS ITTENI 10 ÉV/ LELKIPÁSZTORKODÁSÁNAK EMLÉKÉRE/ ÁLLITTATTA/ PAUER KÁROLY/ESPERES-PLÉBÁNOS/1925*

502 Klinček Boglárka gyűjtése (2008), FKI-EK: Szakrális Kisémlék Archivum, Érsekújvári járás II. dosszié.

503 Magyar fordítása: „Felállítva az itt eltemetett halottak emlékére és a második világháborúban elesett katonáknak, 1942–45. Adj nekik örök nyugodalmat Uram. Állíttatták a hívők 1994-ben” (L. J. I. ford.).

Ilyet láthatunk a például a kisalföldi Szímon, ahol a keresztet eredetileg 1920-ban szentelték fel,⁵⁰⁴ e mellé került később a két tábla, majd még később magán a kereszten a kitelepítettek és a meghurcoltak emlékére is elhelyeztek egy emléktáblát. Naszvadon 1982-ben avatták fel az új temetőben az első és a második világháború áldozatainak emlékművét, egy csiszolt betonból készült jelképes síremléket, kétoldalt az első és második világháború áldozatainak névsorával, középen egy betonkeresztrel (ezen fém-korpusz), legalul pedig a következő felirattal:

*SZERETETT ÉDESAPÁK, TESTVÉREK, ROKONOK, FÁJÓ SZIVVEL
KÖNNYES SZEMMEL ŐRIZZÜK SZERETETT EMLÉKETEKET.*

3. A harmadik csoportot a mellékalakos kereszték képezik. Ez utóbbiak tövében a talapzaton leggyakrabban a sebesült vagy imádkozó, illetve haldokló katona alakja látható, de előfordulnak Mária-, Jézus- vagy angyalábrázolások is, illetve a leggyakrabban ezek kombinációi.

Az érsekújvári járásbeli Szőgyénben az első világháború áldozatainak állított kereszt tövében egy angyal látható haldokló katonával. Zsitvabesenyőn a keresztet magához ölelő katona alakja került a talapzatra, Ipolyszalkán pedig az elesettek névsorát is tartalmazó talapzaton álló kereszt tövében egy katonai sisak látható. A mátyusföldi Vághosszúfalun Klinda Kálmán érsekújvári szobrász alkotása egy megkoszorúzott katonasír fölött szomorkodó hadiözvegyet és hadiárvat ábrázol, a sírkereszt előtt egy eltörött kard és egy rohamsisak látható.⁵⁰⁵ A szenci járásbeli Vökön a falu közepén álló kereszt alatt egy zászlót tartó katona alakja látható, a zászló a földet súrolja. A kereszt talapzatán elhelyezett emléktáblakon az első világháborúban elesett katonák névsora olvasható, az egyik, a talapzat bal oldalán lévő fekete márványtáblán egy fiatal katona porcelánfényképe, alatta a következő felirat:

*A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN
HÓSI HALÁLT HALT
SZIMETH FERENC
SZ. 1921. MEGH. 1945.
A SIRONTÚL FENT AZ ÉGBEN
VIZSZONTLÁTHATJUK
MAJD EGYMÁST⁵⁰⁶*

Arra is akad példa, amikor egy keresztet nem a háborús áldozatok emlékére állítottak, azonban valamilyen módon mégis köthető a háborúhoz. Ilyen például az udvardi Szent József-, más néven Kertek aljai temetőben található kereszt, amelyet a háború idején szétlőtt 1825-ben állított kereszt helyébe pótlásaként emeltettek. Felirata a következő:

*A háború viharában
szétlőtt kereszt helyett
állíttatta
GERGELY FERENC
és neje
POLENA ROZÁLIA
az Úrnak 1945 évében.
Imádunk Jézusunk,
Te légy vezérünk
Benned remélünk*

(Nagy 2000, 95)

504 Felirata: „TSINÁLTATTA/LAVITSKA JÓZSEF/ÚR ISTENNEK/TISZTELETÉRE/ANNO1820 DIE 16 MÁJ”. Liszka József gyűjtése (2008), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archívum, Érsekújvári járás VI. dosszié.

505 Hősök emlékművének felavatási ünnepélye Vághosszúfalun. *Érsekújvár és Magyar Vidéke*, 1938. május 22., 7. p.

506 Liszka J. Gyűjtése (2002), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archívum, Szenci járás I. dosszié.

Számos olyan háborús emlékjelet emeltek, amelyek bár nem kereszt alakúak, azonban a kereszt különféle módon megjelenik rajtuk. Például egy obeliszk tetején, vagy az emlékműre vésve, esetleg domborműként vagy egy kisebb keresztet építenek be, vagy erősítenek fel valamilyen technikával az emlékműre. A keresztény és „pogány” szimbólum furcsa társítását figyelhetjük meg a kisgyarmati háborús emlékművön: az obeliszk tetején a mítikus turulmadár, alatta pedig egy feszület látható. Elsősorban a kelet-szlovákiai régió magyarlakta településein gyakoriak a kettős kereszt a világháborús emlékművek tetején.

5.3.3. A Magyar Honvédség által állított emlékkeresztek az elfoglalt ukrán területeken

Témánk kapcsán fontos szólnunk azokról az emlékkeresztekről, amelyeket a második világháború idején a Magyar Honvédség állított a Szovjetunióban, az elfoglalt ukrán falvakban és a fontosabb útelágazásoknál. A kereszteken az alábbi felirat állt:

OROSZOK!
ITT JÁRT A MAGYAR HARSEREG:
ÉS A KERESZTET, FÖLDET ÉS SZABADSÁGOT
VISSZAADTA NEKTEK!
1942.

Az *Érsekújvár és Vidéke* részletesen tájékoztat a hármashalomra állított kettős kereszt felszentelési szertartásáról is, megemlítve, hogy a kereszt felirata kétnyelvű, azaz magyar és orosz:

Az emlékkereszteket, amennyiben a körülmények megengedik, az orosz nép és a pópák jelenlétében, ünnepi keretek között avatják fel a honvédek. Az ünnepség során a kereszt megáldása után a pópák is imát mondanak a híveik élén, majd pedig a magyar tábori lelkész méltatja a kereszt jelentőségét, mindenkor rámutatván arra, hogy míg a megváltásnak e szent jelképe áldást hoz azokra a népekre, amelyek tiszteletben tartják és szívükbe fogadják, addig a keresztet elvető országok romlás és szenvedés földjévé válnak.

A parancs a honvéd tábori lelkészek számára szóló irányelvként elrendeli, hogy méltató beszédükben - amelyet orosz nyelven is meg kell ismételni - utaljanak a magyar királyi honvédség küzdelmének céljaira, hangsúlyozzák, hogy a honvédség a gonoszság letörése és a kereszténység ellenségeinek elűzése végett jött orosz földre. Azt akarja, hogy az orosz nép a kereszténység védelme alatt újból boldog legyen és régi bőségben és békességben éljen (...) felavatásán az orosz nép is megható kegyelettel vett részt. Minden ilyen avató ünnepség a magyar Himnusz, valamint egy régi orosz nemzeti ének eléneklésével fejeződik be.⁵⁰⁷

Még számos példát hozhatnánk mind az első, mind pedig a második világháborúhoz kötődő emlékkeresztekre vonatkozóan, azonban terjedelmi okokból ettől most eltekintek.⁵⁰⁸

5.4. Szentek szobrai

A kutatott területen számos olyan háborús emlékjelet találunk, amelyek a szakrális kisemlékek egyik klasszikus csoportjába, a szentek szobrainak kategóriájába tartoznak.

507 Emlékművet állítanak fel minden elfoglalt orosz helyiségben a bevonuló honvéd csapatok. *Érsekújvár és Vidéke*, 1942. július 25., 4. p.; a keresztekről készült felvételeket lásd: Ungváry Krisztián: A magyar megszálló alakulatok Ukrajnában (Ungváry 2000, 402), vagy pl. Pihurik Judit: Naplók és memoárok a Don-kanyarban 1942-1943 (Pihurik 2007, 113), *Képes Vasárnap*, 1942. szeptember 22., 61. p.

508 Például azon a helyen, ahol Horthy István életét vesztette egy halálhelyjellel kategóriájába sorolható emlékkeresztet állítottak a következő felirattal: „Ezen a helyen hősi halált halt a Hazáért vitéz nagybányai HORTHY ISTVÁN rep. fhdgy. Magyarország főméltóságú kormányzó helyettese. 1942. VIII. hó 20-án 5 ó. 7 p-kor.” *Képes Vasárnap*, 1942. okt. 13., 2. p.

5.4.1. Szent Vendel

A csallóközi Jányokon az első világháború 2 áldozatának emlékét két szent, az elesettek védőszentjeinek, Szent Vendelnek és Szent Mihálynak a szobra is őrzi. A római katolikus temploma mellett álló Szent Vendel-szobor⁵⁰⁹ 1921-ben készült. A háborúra a szobor talapzatán olvasható felirat fölött egy katonát a harctéren ábrázoló dombormű is utal. Felirata:

*Hirdesse ezen 1921ben emelt
művészi alkotás az alázatos
lelkű szt. VENDEL tiszteletét és
HORVÁTH VENDEL
gyalogos szakaszvezető
nemes emlékét, ki a világháború
vérzivatarja közt távol
szeretteitől, Udinében 1918
Aug. 20-án ifjú férfikorának
28. évében hősi halált halt.
Gyászbaborult szülei
felejthetetlenül őrzik
drága emlékét*

(vö. Liszka 1994, 109, valamint Liszka 1995, 77)

A csallóközi Balony templomkertjében álló polichróm Szent Vendel-szobor⁵¹⁰ az 1914-es lublini ütközet emlékét őrzi:

*Isten dicsőségére emeltették
Ifj. KOVÁCS Vendel és szülei
KOVÁTS Vendel
és neje
KARDOS Rozália
1914. aug. 28. Lublini ütközet emlékére*

(vö. Liszka 2000, 92–94)

5.4.2. Szent Mihály

A fentebb már említett Jányok kapcsán szó volt a háborús emlékjelként állított Szent Vendel-szoborról. Ugyanennek a településnek a temetőjében áll Szent Mihály homokkőből készült szobra,⁵¹¹ amelyet a medveihez hasonlóan jelképes sírjelnek tekinthetünk. A talapzaton elhelyezett márványtábla feliratából kiderül, hogy a háborúban elesett Keszöcze Mihály emlékére állították hozzátartozói. A tábla fölött egy haldokló katona-alakja látható, felirata:

*Szeretet és szívbeli kegyelet
emelte 1921ben e díszes szobrot
Isten nagyobb dicsőségére és
szt. MIHÁLY tiszteletére
KESZÖCZE MIHÁLY
drága emlékének, kit a világ-
háború a hazai földtől messze
távolban Turkesztánban 1916
máj. 16án reménygazdag férfi-
korának 41. évében fosztott meg*

509 A szobor alkotója Rigele Alajos

510 A szobor készítőjére és készítési helyére „Kelemen M. Győr” felirat utal a talapzat alsó részén.

511 Ennek a szobornak az alkotója is Rigele Alajos.

*életétől.
Hűséges nejét, drága két gyermekét
és jószágos édesanyját hagyta
maga után gyászos keservben.
Legyen emléke áldott!⁵¹²*

5.4.3. Szent Flórián

A Párkány szomszédságában található Ebeden álló Szent Flórián szobrát a talapzaton olvasható felirat tanúsága szerint özv. Góra Ignátné szül. Vesztygh Karolina állíttatta 1886-ban. A szakrális kisemlék 1937-ben vált háborús emlékjellé, amikor a talapzat jobb oldalára felkerült az első világháborúban elesett ebedi tűzoltók névsorát tartalmazó tábla, melynek felső részében két kereszt fogja közre a tűzoltó-szimbólumot. Mivel Szent Flórián a tűzoltók védőszentje, egyértelmű, miért éppen ez a szobor lett az elesett helyi tűzoltók háborús emlékműve. Felirata:

*Az 1914–1918 évi világháborúban hősi halált halt bajtársai:
Basternák István
Laczkó Mihály
Piski István
Kovács Kálmán
Példi Ádám
Morvai László
Emlékére az E.Ö.T.E. 1937. VI. 20.*

5.4.4. Szentháromság

Kutatásaim során eddig két háborús emlékműként funkcionáló Szentháromság-szobrot találtam, az egyiket Csiffáron, a másikat pedig Nyitracsehiben. Mindkettőt az első világháború áldozatainak emelték. A nyitracsehi katolikus templom kertjében 1931-ben állított szobor felirata:

*SZENTHÁROMSÁG
EGY ISTEN DICSŐSÉGÉRE
ÉS A VILÁGHÁBORÚBAN
1914–18. ÉVBEN
ELESETT HŐSÖK EMLÉKÉRE
ÁLLÍTATTA
HAJDÚ JÓZSEF
AZ ÚRNAK 1931. ÉVÉBEN
A HŐSÖK NEVEI:
[két oszlopba osztva 13 név következik]⁵¹³*

5.4.5. Szent Borbála

Szent Borbála kultusza a második világháború idején reneszánszát élte, a hadsereg tűzéreinek ő volt a védőszentje, a tűzéség Szent Borbála-ünnepélyeiről a korabeli sajtóban is találhatunk híreket. Komáromban 1941 decemberében a II. várerődben ünnepélyes keretek között egy Szent Borbála-szobrot is felavattak, amelyet az ott állomásozó gépesített tűzérosztály készíttetett.⁵¹⁴ A szobor ma már nem létezik, s kutatásaim során nem sikerült kideríteni, hogy konkrétan mi lett a sorsa.⁵¹⁵

5.4.6. Emlékművek Jézus- és angyalábrázolásokkal

Az első világháború idején és a két világháború közötti időszakban számos olyan emlékmű készült, amelynek talapzatán Jézus, vagy pedig angyalok alakja található haldokló, vagy pedig sebesült katoná-

⁵¹² L. Juhász Ilona és Liszka József gyűjtése (2002), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archivum, Dunaszerdahelyi járás II. dosszié.

⁵¹³ L. Juhász Ilona gyűjtése (2000), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archivum, Nyitrai járás II. dosszié.

⁵¹⁴ A városban a szobor felavatását megelőzően is tartott a komáromi Klapka-tűzérsztály nagyszabású Szent Borbála ünnepet. Lásd: *Komáromi Lapok* 1940. december 7.

val. A kutatott területen előforduló ilyen jellegű háborús emlékművek között ismert képzőművészek alkotásai is megtalálhatók. Egyik ilyen Rigele Alajos szobrászművész alkotása, amely a Komáromhoz közeli Gútán, a római katolikus templom mellett, mesterséges dobon áll. A kovácsoltvas kerítéssel övezett emlékműhöz néhány lépcsőn lehet feljutni, a bejárat két oldalán, az ajtókeretül szolgáló oszlopok tetején egy-egy stilizált beton löveg, rajtuk, vaspántokól kialakított zászlótartók. Maga a szobor az óvóan széttárt kezű Jézust ábrázolja, előtte két angyallal, akik egy haldokló katonát tartanak karjaikban. Jézus feje fölött félkörívben egy idézet olvasható Máté evangéliumából:

*MIVELHOGY A KEVÉSBEN HŰ VOLTÁL SOKAT BÍZOK RÁD
MENJ BE URAD ÖRÖMÉBE. MÁTÉ 25.21.*

A talapzat elülső felén az állíttatók kilétére és az állíttatás okára vonatkozó információkat tartalmazó felirat olvasható:

*AZ 1914–1918. ÉVEK ALATT DÚLT VILÁGHÁBORÚ
GÚTA KÖZSÉGBELI HŐSI HALOTTAI EMLÉKÉRE
EMELTE A KÖZSÉG KATHOLIKUS LAKOSSÁGA.*

*DRÁGA TESTVÉREIM! PORAITOK A HIDEG FÖLDEN,
SOKAKÉ A MESSZE IDEGENBEN PIHEN, EMLÉKETEK
AZONBAN AZ ÉLETBEN MARADOTTAK ÉS UTÓDOK
SZÍVÉBEN ÉL, KIKNEK IMÁJA SZÁLL AZ ÉG FELÉ,
HOGY HŐSI HALÁLOTOK JUTALMA AZ ÖRÖK
BOLDOGSÁG LEGYEN.*

Az elesettek nevei a talapzat két oldalán található hosszú listákon sorjáznak.

A szobrot az első Csehszlovák Köztársaság idején, 1938 nyarán szentelték fel több ezres tömeg részvételével, az emberek nagy része a széles környékről érkezett erre az eseményre.⁵¹⁶

A ma Pozsonyhoz tartozó településeken és a város környékén, valamint a Csallóközben további számos olyan háborús emlékművet is találunk, amelyek úgyszintén Rigele Lajos alkotásai, s amelyeket a klasszikus szakrális kisemlékek kategóriájába sorolhatunk. 1928-ban például három ilyen is állítottak: Pozsonyhidegkúton, Cíferben és Lamacson (vö. Lehel 1977, 129, 213). Egy további, sárosfai, alább még tárgyalandó képoszlop-szerű háborús emlékmű szoborfülkéjében látható piéta pedig ugyancsak Rigele alkotása.

Jézus-alak még sok más háborús emlékművön is megtalálható, s ezek az ábrázolások egymással sok hasonlóságot mutatnak (pl. a mátyusföldi Pereden, Nemeskosúton⁵¹⁷ és a Vágsellyén álló szobrok). Az Érsekújvár melletti Udvardon a katolikus templom közelében a gútaihoz hasonlóan nagyszámú közönség jelenlétében leplezték le – ugyancsak az első Csehszlovák Köztársaság idején, 1937-ben – Berecz Gyula komáromi szobrászművész alkotását.⁵¹⁸ A szoborcsoport Jézus levételét a keresztről és egy sebesült (haldokló) katonát ábrázol.⁵¹⁹ Az emlékművet 1993-ban felújították és kiegészítették a második világháborúban elesettek, valamint a holokauszt áldozatainak névsorával (Nagy 2000, 97–99)

515 Arra vonatkozóan is rendelkezünk adatokkal, hogy a katonák körében már az első világháború idején is jelen volt a Szent Borbála-kultusz, többek közt a szent képét ábrázoló tűzérámulett is elterjedt volt, amelyen a következő felirat állt: „*Szent Borbála, légy min-dig velünk, Segíts minket – győzd le ellenünk*” (A háború és a babona. Bars, 1918. március 3., 2. p.). MÁTÉ 25.21

516 Tízezer ember jelenlétében szentelték fel Gútán a hősi emlékművet. *Érsekújvár és Vidéke*, 1938. július 10., 4. p. Az első Csehszlovák Köztársaság idején a háborús emlékművek felavatása–felszentelése nagy eseménynek, egyfajta legális demonstrációnak, találkozónak számított, így ezekre az adott település lakóin kívül a széles környékről érkeztek résztvevők. A rendezvényről tudósító cikket lásd az 1919–1938-as időszakot tárgyaló fejezetben!

517 Az emlékművet a visszacsatolás után 1939-ben szentelték fel és Jézust egy haldokló katonával ábrázolták.

518 Az emlékmű felszenteléséről szóló tudósítás és az ünnepi beszédek szövegét lásd a Mellékletben!

519 A katona alakja önálló szoborként megtalálható a Komárom melletti Keszegfalván állított első világháborús emlékművön is, ami szintén Berecz Gyula alkotása.

Több, a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható háborús emlékművet szenteltek fel az 1989-es rendszerváltás után is, ezek között ugyancsak megtalálhatók a szlovákiai magyar képzőművészek alkotásai. Az egyik legismertebb, Nagy János szobrászművész bronzból készült szoborcsoportja, a Jézus levétele a keresztről. Ezt a köbölkúti temetőben szentelték fel 1998-ban.⁵²⁰

5.4.7. Szentek szobrai idegen földben nyugvó katonák jelképes síremlékein

A kutatott területen két olyan szoborról van tudomásom, amelyeket a jelképes síremlékek kategóriájába sorolhatjuk. A Duna mellett fekvő Medve temetőjében a fiatalon elhunyt árpádházi herceg, Szent Imre szobra jelöli egy, ugyanezt a keresztnévet viselő első világháborúban elesett, 21 éves fiatalember jelképes sírját. A szobor talapzatán az elhunyt porcelánfényképe látható, alatta pedig a következő, ma már csak részben olvasható felirat áll:

*Emlékül
Ifj.
Fekete Imre
...[2 sor olvashatatlan]
életének 21-ik évében
az uzsoki harcokban
hősi halált halt*

5.5. Mária-ábrázolások szakrális kisemlékeken

A különböző Mária-ábrázolások háborús emlékjelként már az első világháború idején megjelentek. Egyrészt köztéri szoborként is állították, de akad néhány képoszlop is, illetve lourdes-i barlang is. A fentiekben már szóltam néhány Nyitra-környéki Mária-szoborról. Ezeken túlmenően a zoboralji Kolonban álló Szűz Mária-szobrot – amelyet a helyiek „Máriácska”-nak neveznek – 1920-ban állították a Hajlás-dűlőnek nevezett falurészben, a volt patakmalommal szemben. Ez a terület a szobrot állító molnár, Herman Gyula és felesége tulajdona volt. A szobor talapzatának felirata: *A világháború emlékére építtette Herman Gyula és Holány Hermin – 1914–1918.*⁵²¹

A bodroghközi Királyhelmecen az 1989-es rendszerváltás után állítottak fel a Hősök terén, mindkét világháború áldozatainak emlékére egy nagyobb talapzaton álló, gyászoló női alakot ábrázoló magas szobrot, amelyet nagyon sokan Mária-ábrázolásnak tartanak.⁵²²

A Kassához közeli Enyickén erős talapzaton, fedett üvegfülkében áll egy nagyobb méretű lourdes-i Mária-szobor (a helyiek kápolnácskának nevezik), amelyet 1947-ben állítottak néhai Oravec Katalin megbízásából férje emlékére, aki a második világháború után szovjet fogságban hunyt el. Az aránylag nagyméretű objektumon semmi sem utal az állíttatás okára, azonban a helyiek még pontosan emlékeznek az eredeti indokra.

515 Arra vonatkozóan is rendelkezünk adatokkal, hogy a katonák körében már az első világháború idején is jelen volt a Szent Borbála-kultusz, többek közt a szent képét ábrázoló tűzérámulett is elterjedt volt, amelyen a következő felirat állt: „*Szent Borbála, légy mindig velünk, Segíts minket – győzd le ellenünk*” (A háború és a babona. Bars, 1918. március 3., 2. p.). MÁTÉ 25.21

516 Tízezer ember jelenlétében szentelték fel Gútán a hősi emlékművet. *Érsekújvár és Vidéke*, 1938. július 10., 4. p. Az első Csehszlovák Köztársaság idején a háborús emlékművek felavatása–felszentelése nagy eseménynek, egyfajta legális demonstrációnak, találkozó-nak számított, így ezekre az adott település lakóin kívül a széles környékről érkeztek résztvevők. A rendezvényről tudósító cikket lásd az 1919–1938-as időszakot tárgyaló fejezetben!

517 Az emlékművet a visszacsatolás után 1939-ben szentelték fel és Jézust egy haldokló katonával ábrázolták.

518 Az emlékmű felszenteléséről szóló tudósítás és az ünnepi beszédek szövegét lásd a Mellékletben!

519 A katonai alakja önálló szoborként megtalálható a Komárom melletti Keszegfalván állított első világháborús emlékművön is, ami szintén Berecz Gyula alkotása.

520 Ez az alkotás lényegében egy központi temetői kereszt szerepét is betölti, a háborúban elesettek hozzátartozói és leszármazottai gyakran gyűjtanak a tövében emlékező mécseseket, elsősorban mindenszentek alkalmával, de néhányan karácsonykor is.

521 Sándor János gyűjtése (2002), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archivum, Nyitrai járás II. dosszié és CD.

522 Ennél a szobornál akart koszorúzni 2008-ban a bécsi döntés 70. évfordulója alkalmából a magyarországi szélsőjobb, paramilitáris szervezet, a Nemzeti Őrsereg 28 katonai egyenruhába öltözött tagja. Lásd: *Új Szó*, 2008. november 19., 3. p.

5.5.1. Képoszlopok

A csallóközi Sárosfán a katolikus templom mellett egy képoszlop-szerű háborús emlékjel áll, felső részében egy művészi piéta-ábrázolással,⁵²³ ez alatt az első és második világháborúban elesettek névsora olvasható, legalul a következő záróformulával: *Magyarok Nagyasszonya, könyörögi érettünk!* Ímelyen 1942-ben egy már meglévő Mária-képoszlopra helyezték el a háborúban elesettek névsorát, így az eredetileg szakrális kisemléknek készült objektumból háborús emlékjel (is) lett. Az eseményről a *Komáromi Lapok* is tudósított:

*Mindenszentek napján bensőséges ünnepély keretében leplezték le Ímely községben a világháborús hősök emléktábláját, amelyet a 100 éves fogadalmi Szűz-Mária emlékmű talapzatában helyeztek el. Az egész község lakosságának jelenlétében Varga József plébános végezte a felszentelést, ugyancsak ő mondott lélekemelő ünnepi beszédet is. Vallay Aurél főjegyző és Szabó Kálmán ny. r. k. kántortanító beszéde után özv. Lovász Ferencné tett koszorút az emlékműre. Özv. Lovász 4 árvával maradt hátra az első világháborúban s most nemrégien fia esett el az orosz harctéren. A közönség könnyekig meghatva nézte a hősi özvegy kegyeletét... Az ünnepélyt énekszámok és szavalatok tették változatossá. Az emlékmű a község áldozatos lakosságának gyűjtéséből létesült.*⁵²⁴

Az első világháborúban elesettek emlékére a barsbaracskai képoszlopon elhelyezett emléktáblát Mirbach Emil gróf adományozta a településnek.

5.5.2. Lourdes-i barlangok, hálátáblák

A Pozsonyhoz közeli Dénesden kimondottan az első világháború áldozatainak emlékére szentelték fel 1928-ban a katolikus templom szomszédságában található lourdes-i barlangot. A barlang belső falán helyezték el a közigazgatásilag jelenleg egy községet alkotó egykori három település (Dénesd, Misérd és Torcs) első világháborús áldozatainak névsorát tartalmazó két márványtáblát, valamint a következő kétnyelvű (magyar–német) feliratot tartalmazó táblát:

*Isten dicsőségére a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére az
1914–1918-világháború következtében áldozatul esett tagjainak
emlékére állíttatta Dénesd – Misérd – Torcs r.k. hitközsége
Zur Ehre Gottes und der unbefleckten Empfängniss als auch zum
Andenken an die Opfer des Weltkrieges 1914–1918. errichtet von
der r. k. Kultusgemeinde Dénesd – Misérd – Torcs
1928 VIII /15.*

A településről a második világháború után kitelepített németek a rendszerváltás után szerettek volna elhelyezni egy emléktáblát a barlang falán, amely az utókort a kitelepítésre és az egykori német lakosságra emlékeztette volna, azonban ezt nem sikerült elérniük. Az is két szavazaton múltott, hogy a második világháború valamennyi áldozatára emlékeztető emléktáblára annak idején a felirat német nyelvű változata egyáltalán felkerülhetett.⁵²⁵

*NA PAMIATKU VŠETKÝM
KTORÍ V DŮSLEDKU UDALOSTÍ
POSLEDNEJ VOJNY STRATILI ŽIVOT
ALEBO MUSELI ZANECHAŤ DOMOV
BOŽE OCHRAŇUJ NÁS OD
TAKÝCHTO KATASTROF
OBECNÝ ÚRAD
DUNAJSKÁ LUŽNÁ
AUGUST 1997*

523 A dombormű alkotója Rigele Lajos.

524 Ímely község ünnepe *Komáromi Lapok – Komárňanské listy*, 1942. november 7., 6. p.

525 Vö: L. Juhász Ilona: Búcsújárás Dénesden. *Komáromi Lapok – Komárňanské listy*, 1997. szeptember 5., 3. p.

*ZUM ANDENKEN AN ALLE
DIE IN FOLGE DER EREIGNISSE
DES LETZTEN KRIEGES IHR LEBEN
VERLOREN UND IHRE HEIMAT
VERLASSEN MUSSTEN
GOTT BEWAHRE UND BESCHÜTZE
UNS VOR SOLCHEN KATASTROPHEN
KARPATENDEUTSCHEN VEREIN
REGION
BRATISLAVA – PRESSBURG⁵²⁶*

Más szakrális kisémlékhez hasonlóan feltételezhetjük, hogy több lourdes-i barlang állítása is kötődhet valamelyik háborúhoz, annak ellenére, hogy nem minden esetben utal erre felirat. A csallóközi Bakán például 1941. augusztus 15-én szenteltek fel egy lourdes-i barlagot, tehát az állítás dátuma alapján feltételezhető, hogy háborús emlékként készülhetett. A mátyusföldi Felsőszeliben állított lourdes-i barlang fölött kétoldalt helyezték el az első világháborúban elesett hívek emléktábláját a római katolikus templomban.

5.5.2.1. Hátatáblák

A lourdes-i barlangok falán, a búcsújáróhelyeken elhelyezett, Máriától segítséget kérő táblák és hátatáblák egy része ugyancsak kapcsolódik a két világégéshez. Mivel ezek szövegei sokszor nagyon szűkszavúak, nem mindegyikről állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy valóban kötődik-e a két világégéshez. Még akkor sem lehetünk biztosak ebben, ha az évszám megegyezik a két háború időszakával. A konkrét, szövegük tartalmával is utaló táblák között azonban több olyat találunk, amelyeken a hozzátartozók (vagy maguk a katonák) Szűz Mária közbenjárását, segítségét kérik a háborúból, vagy pedig a fogságból való szerencsés hazatérés érdekében. Az első világháborúhoz kapcsolódó táblák zöme magyar nyelvű, a második világháború során elhelyezett táblák között azonban már megnőtt a szlovák nyelvűek száma, tehát az impériumváltás és a nyelvváltás hatása ezen a területen is visszatükröződik. Különösen jól nyomon követhetjük ezt a jelenséget Pozsony vonatkozásában, a Mély úti lourdes-i barlangnál elhelyezett táblákon. Egy, Jozef Hal'ko pozsonyi katolikus lelkész által irányított csoport ugyanis dokumentálta az összes, ennél a barlangnál található táblát.⁵²⁷ E dokumentáció alapján az emléktáblák szövegét is elemezte. A táblák közül több is kötődik a két világégéshez, ezek egy része kéréseket tartalmaz, zömük azonban inkább a szerencsés hazatérés iránti hála kifejezése. Közvetlenül az első világháború kitörése után rövidesen megjelennek a háborúba vonult hozzátartozókkal kapcsolatos ilyen jellegű táblák. A vizsgált helyen az első ilyen már 1914 augusztusában elhelyezték a következő szöveggel:

*Mária
segíts a harcban
lévő férjemnek
1914. VIII.
H. Antal családja.*

Ezeket később több hasonló szövegű követte, amelyek sok esetben a Mária közbenjárását kérő feleség nevét és lakhelyét is tartalmazzák:

*Boldogságos
Szűz Máriám*

⁵²⁶ A két szöveg magyar fordítása: „Mindazok emlékére, akik az utolsó világháború eseményeinek következtében életüket veszítették, vagy pedig otthonuk elhagyására kényszerültek. Istenünk óvjál meg minket ilyen katasztrófáktól. Községi hivatal, Dénesd.” (L.J.I. ford.) Megjegyzendő, hogy német nyelvű emléktábla állíttatója nem a Községi Hivatal, hanem a Kárpáti Németek Egyesületének pozsonyi régióban működő szervezete.

⁵²⁷ A barlangban és környékén a kutatás idején összesen 4212 tábla volt található, ezekből 84 olvashatatlan, 1782 szlovák, 1360 magyar, 85 cseh, 809 német, 70 latin, 4 angol, 4 francia, 3 orosz, 1 ukrán, 3 lengyel, 1 román és 1 olasz nyelvű. (Hal'ko 2005, 99)

*hallgasd meg
könyörgésemet és segítsd
haza orosz fogságból
drága férjemet
Pozsony 1914. nov. K. Lénárdné*

– o –

*Szűz MÁRIA segítsd
haza kedves jó férjemet
az orosz fogságból
1918 FEKETE FERENCNÉ
Csölösztó*

– o –

*Szűz Mária
hallgasd meg kérésünket
és segítsd meg a táborban levőt.
Kérünk vezérelj vissza!
MOLNÁR JÁNOS Ó GELLE 1914.*

Több hálatáblát maguk a háborút túlélő személyek helyeztek el:

*A világháborúból
való szerencsés
visszatérés emlékére
1918 nov. 5. Ernst J.*

Egy másik személy a fogságból való szerencsés visszatéréseért adott hálat:

*Szűz Mária
segített fogságból
1914.VIII.16. 1920.X.23
/S.I.*

A harcterről szerencsésen hazatérő kispakai Molnár Dezső a hálatáblán Mária további segítséget is kéri:

*Boldogságos szűz MÁRIA ki megsegítettél a harctéren
kérek segíts továbbra is.
Kispaka 1917. szept. Molnár Dezső.*

Olyan változatokkal is találkozhatunk, amikor nem a megmenekült személy, hanem a hozzátartozó fejezi ki köszönetét:

*Visszaadtad halottnak
vélt fiamat
hálát mond neked
boldogságos Anya hü lányod
1915. június 11.
Donhauserné.*

A Mély-úti táblák közül figyelemre méltó az a művészi alkotás, amelyet Rigele Alajos pozsonyi szobrászművész készített. Az ezen látható dombormű egy fohászzkodó katonát és Szűz Máriát ábrázolja, a következő felirat kíséretében:

*Benned bízom!
Dubrovka 1914. IX.9.*

Jozef Hal'ko véleménye szerint Rigele Lajos rövid katonai szolgálata idején ismerkedhetett meg a hálatábla megrendelőjével (Hal'ko 2005, 24). A második világháború idején és utána is jelentősen gyarapodott a táblák száma. Figyelemre méltó, hogy ezek között található egy olyan szlovák nyelvű is, amelyen az aláíró, egy J. Tisovský nevű, a koncentrációs táborból való hazatéréseért mond köszönetet:

*Ďakujem Ti Matička Božia
za šťastlivý návrat
z koncentračného tábora
z Nemecka.
2. júna 1945. R. Tisovský.⁵²⁸*

A második világháborúhoz kapcsolódó hálatáblák között néhányat több személy, vagy több család helyezett el köszönetként, hogy az átvonuló front során megmenekültek a haláltól:

*MATÍČKA BOŽIA!
Vrúcné Ti ďakujeme za ochranu počas frontu
RODINY
SVTITKOVÁ, WYKOVÁ, DOBLAŠOVÁ, SIMONOVÁ, SELLEROVÁ, MASARIKOVÁ, VLČKOVÁ,
KOLLEROVÁ, MOČOVSKÁ, VACULOVÁ
Ochraňuj nás aj naďalej!
Z krytu, Vajnorská 8. blok E.
1945.⁵²⁹*

Az Osadná utca 12-ik szám alatti pincében rejtőző 16 család köszönetként a csodával határos megmenekülésükért közös hálatáblát helyezett el.⁵³⁰ A második világháborúhoz kötődő egyik, magyar nyelvű hálatáblával gyermekei megmenekülését köszöni meg egy édesanya:

*Három gyermekem
– Klára, Ferenc és János –
szerencsés visszatéréseért Oroszországból.*

A pozsonyi Mély úti lourdes-i barlang első és második világháborúhoz kötődő táblaanyagán túl a kutatott terület településeiről további számos példát hozhatunk. Völkön az 1930-as években emelt lourdes-i barlang falán 10 hálatábla található. Közülük kettő, a rajtuk szereplő szöveg alapján egyértelműen a háborúhoz köthető:

*Hálásan köszönöm
szűz Máriának hogy
a férjem és fiam
haza segítetted
a harctérről. G .J.-né
1945
Hálásan köszönöm
A szűz Máriának
hogy a férjemet haza
segítetted
a harctérről. D. I-né⁵³¹*

528 „Köszönöm Neked Isten Anyja szerencsés hazatérésemet a koncentrációs táborból Németországból” (L. J. I. ford.)

529 A szöveg magyar fordítása: „Isten Anyja! Hálásan köszönjük védelmedet a front alatt. A Svitek, Wykovy, Dobias, Simon, Seller, Masarik, Vlček, Koller Močovský, Vacula családok. Védelmezzél bennünket továbbra is! A Vajnor utca 8. sz. búvóhelyének E blokkjából, 1945.” (L. J. I. ford.)

530 Az életben maradt családok isteni beavatkozásnak tulajdonították a történeteket, ugyanis a házukat aknatakalat érte, azonban olyan helyen robbant fel, hogy a pince, ahol rejtőztek, nem sérült meg.

531 Liszka József gyűjtése (2002), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archívum, Galántai járás III. sz. dosszié.

A mátyusföldi Tallós temetőjében, az 1901-ben épített lourdes-i barlang melletti táblák között szintén találunk néhányat, amelyek a világháborúhoz kapcsolódnak. Az egyiket egy hadifogságból hazatért katoná helyezett el hálából:

*Köszönöm Szűz Máriának, hogy
sebesülésemből meggyógyított
és a hadifogságból 1947-ben
hazasegített.
Németh S.*

Számos, a két világháborúhoz kapcsolható hálátáblát találunk a kutatott terület templomaiban is, azonban most ezekre nem térek ki, mivel a templomok nem tartoznak a szakrális kisemlékek kategóriájába. E szerteágazó kérdéskör még további kutatásokat igényel, így csak illusztrációként említem meg azt az emléktáblát és festményt, amelyet a második világháború idején internált lengyel katonák helyeztek el a zselizi Szent Jakab templomban. A lengyel menekültek a városban kapott menedékért hálájuk jeléül ajándékozták a templomnak a Czeszochowai Fekete Madonna alapján készült festményt. A kép alatt egy márványtáblán kétnyelvű (lengyel–magyar) felirat olvasható. A magyar felirat szövege: *Emléki len-gyel internált katonáktól. 1944. II.2.*⁵³²

5.5.3. Kápolnák

Kutatásaim során több olyan sajtóhírt is találtam, amelyeknek köszönhetően a kutatott területen több olyan, a háborús áldozatok emlékére épült kápolnáról is tudomást szerezhettünk, amelyeknek eredeti állítási okát sokszor ma már a helyiek sem nagyon tudják. Magyarországon még ma is több olyan templomot vagy kápolnát ismerünk, amelyek a Hősök temploma, vagy Hősök kápolnája nevet viselik. Az egyik legismertebb az első világháborúban elesett zsidó áldozatok emlékére épült Dohány utcai Hősök temploma.⁵³³ Zamárdiban,⁵³⁴ Mosonmagyaróváron⁵³⁵ és Balatonlellén⁵³⁶ hősök kápolnái épültek.

Az általam kutatott területről is rendelkezünk adatokkal ilyen objektumok építéséről, azonban a helyiek ezeket ma már nem minden esetben nevezik hősök kápolnijának, vagy pedig nem emlékeznek arra, hogy építésük a háborúhoz köthető. Hogy megértsük, ez miért van így, figyelembe kell vennünk azokat a hatásokat, amelyek az itt élő magyarokat érték az első világháború befejezését követő impériumváltások során. Alkalmazkodniuk kellett különböző ideológiákhoz, a hivatalos nyelv változásaihoz és egyéb külső hatásokhoz. Az általam vizsgált terület csak 20 év után, 1938. őszétől 1945-ig került vissza ismét Magyarországhoz, s a Zobor-vidék falvai és több (pl. Pozsony és a környékbeli) jelentős létszámú magyar lakosságot számláló település már akkor sem. Ugyancsak nem elhanyagolható tény, hogy 1918 és 1938 között, majd 1945 után mind az első, majd később pedig a második világháborúban harcoló magyar áldozatokat is másképp ítélték meg Csehszlovákiában, mint Magyarországon. Ezért aztán nem csodálkozhatunk azon, ha fokozatosan a lokális emlékezetből is részben kikoptak a „Hősök szobra” vagy a „Hősök kápolnája” típusú megnevezések. Magyarországon a két világháború közötti időszakot erőteljes irredenta propaganda jellemezte és nagyon erős volt a hőskultusz, valamint a magyar katonaeszmény ápolása. A „Hősök szobra” elnevezés ma ismét terjedőben van Dél-Szlovákia-szerte, elsősorban a magyarországi újjáéledő hőskultusz hatására. A korabeli sajtóhíreknek és más írott forrásoknak köszönhetően a kutatott terület vonatkozásában tudomást szerezhettünk több olyan kápolna építéséről, amelyek kimondottan az első világháborúban elesettek emlékére készültek, s elnevezésükben is szerepelt ez a konkrét történelmi esemény. A Nyitrához közeli Lapásgyarmaton kápolna, egy

532 Az információért és a festményről, valamint emléktábláról készült felvételért Csonka Ákos zselizi egyetemistának tartozom köszönettel.

533 A Hősök temploma az első világháborúban elesett zsidó áldozatok emlékére épült 1931-ben, Ludwig Förster tervei alapján (www.wikipedia.org/.../Dohany_utcai_zsinagoga, 2010. 3. 11.).

534 www.zamardi.hu/102-24165.php (2010. 3. 11.)

535 www.mosonmagyarovar.hu/...mosonmagyarovar.../epiteszeti_orokseg.doc (2010. 3. 11.)

536 www.lelleplebania.eoldal.hu/oldal/tortenet (2010. 3. 11.)

ügynevezett béketemplom építését hirdették meg, amelyben az elesetteket egy emléktáblán szándékoztak megörökíteni. A cikkből kiderült, hogy egy korábbi kezdeményezésről van szó, s az anyagi fedezet biztosítására az ottani nagybirtokos gyűlést hívott össze az adományok gyűjtésének sürgetése érdekében. A kezdeményezés érdekessége, hogy a felépülő kápolnában nem csupán az elesett katonák nevét kívánták megörökíteni, hanem azokat is, akik életben maradtak:

Nyitravidéki tudósítónk írja: Verő Ferenc lapásgyarmati nagybirtokos az ottani lakosok régi óhaját teljesíteni akarván az évek előtt megindított mozgalmat, hogy egy kápolnát építsenek, melyre már 2039 kor 30 fill.-t gyűjtöttek is, mely azonban később el lanyhult, felújította és szeptember 30-án az ottani iskolába egybehívta a lakosokat a béketemplom felépítése ügyében, melyben elesett hőseink emléke fog megörökítettetni.

...[Krizsán István plébános – L.J.I. megj.] Javasolja egyúttal, hogy az egyik márvány táblán a háborúban elesett hős katonák nevei, a másik táblán a háborúban résztvett helyben lakók nevei az utókor részére örökíttessenek meg, kérte továbbá, hogy ki-ki önkéntesen és díjtalanul járuljon hozzá úgy az írás, mint a kézi napszám felajánlásával, illetőleg teljesítésével, javasolta még, hogy a község lakossága a betétként kezelt vadászat haszonbért 1601 kor 95 fill . szintén erre a célra ajánlja fel, amihez az összes jelenvoltak nagy lelkesedéssel hozzá is járultak. Az ifjúság kitörő örömmel adta tovább a hírt a faluban: „lesz templomunk!” Verő Ferenc földbirtokos pedig garancia arra, hogy az eszme csakhamar testet fog ölteni.⁵³⁷

A Pozsonyban megjelenő *Nyugatmagyarországi Híradó* egyik, 1916-ban megjelent számában arról tudósított, hogy Korompán háborús emlékkápolna építését tervezték.⁵³⁸ A *Somorja és Vidékében* pedig arról olvashatunk, hogy a Pozsonyhoz közeli Nagymagyar 1929-ben „hősök kápolnáját” emeltek az áldozatoknak.⁵³⁹ Ez a kápolna nem önálló épület, hanem a plébániatemplom része, a templom északi oldalának mellékhajójából nyílik. A külső falán emléktáblát helyeztek el az alábbi felirattal:

EZEN KIS KÁPOLNÁT
ISTEN DICSŐSÉGÉRE
A NAGY-MAGYARI PLÉBÁNIA TERÜLETÉRŐL BEVONULT ÉS
AZ 1914–18. ÉVI VILÁGHÁBORÚBAN
ELESETT DICSŐ KATONÁINK EMLÉKÉRE
HÁLÁS SZÍVBŐL EMELTÉK A PLÉBÁNIA HÍVEI
ÉS A „NAGYMAGYARI MŰKEDVELŐK KÖRE”
1929

A nagymagyari plébániatemplomot 28 színes ablak ékesíti, kettő a Hősök kápolnájában található. Ez utóbbiak egyikét Tamáskovics János, Nagymagyar község jegyzője, a másikat Huszák Béla nagymagyari hentes és családja adományozta. A két padot Hantos Ádám (volt kántor) és családja, valamint Matusek László (volt sekrestyés) és családja ajándékozta (Presinszky–Bohus 2005, 73).

I. Ferenc József császár születésnapján 1915-ben Kassán nagy ünnepségeket rendeztek. A *Kassai Újságban* megjelent hírből egy kápolna felszenteléséről is értesülünk:

Őfelsége 85-ik születésnapján augusztus 18-án reggel 9 órakor a Dómban ünnepi nagymisést pontifikál a megyéspüspök. A nagymisén részt vesznek az összes katonai és polgári hatóságok. Mise után az egyházfejedelem megáldja a megfigyelő állomás kápolnáját.⁵⁴⁰

A lap következő számában részletes beszámolót közöltek, így fontos ismeretekhez jutunk a kápolna-szentelés részleteivel kapcsolatban is:

537 Béke templom Lapásgyarmaton. *Nyitramegyei Szemle*, 1917. október 14., 3. p.

538 *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1916. június 24., 5. p.

539 *Somorja és Vidéke*, 1929. augusztus 17., 4. p.

540 A király születésnapja. *Kassai Újság*, 1915. augusztus 14., 3. p.

Egyik legszebb ünnepély színhelye volt a megfigyelő állomás, ahol parádés tábori misét és kápolnaszentelést tartottak. A magasztosan emelkedett hangulatú ünnepély fél 11 órakor kezdődött. A telepen épült kis kápolna gyönyörűen fel volt díszítve, minden pavillon homlokzatán zászlók lengtek és az utak mentén ugyancsak díszítések voltak.

Az ünnepélyen a katonai parancsnokság képviselőjében megjelent Dietrichstein herceg, ott voltak továbbá Molnár Viktor kormánybiztos, dr. Blanár Béla polgármester, a törvényszék, a tábla, pénzügyi hatóság és más testületek képviselői. A polgári vendégeket Ferdinándy Gyula dr. h. miniszteri biztos fogadta.

Fél 11 órakor autón érkezett Sziklay Ede főispán, miniszteri biztos kíséretében dr. Fischer-Colbrie Ágost megyéspüspök, aki nagy segédlettel a kápolnát felszentelte. Az aktus igen nagy számú és előkelő közönség jelenlétében folyt le. Megjelent a szertartásnál a kórház mintegy kétezer betege is. A felszentelés után Tost Barna tábori lelkész misét celebrált. A felszentelés alatt a kassai férfi dalárda egyházi énekeket és zsoltárokat énekelt.⁵⁴¹

Pöstyénben 1915 októberében a helyi plébános kezdeményezte egy szakrális kisemlék felállítását, mégpedig Finta Sándor szobrászművész javaslatára egy „kápolnaszerű emlékművet”:

Mint értesültünk, Praznovszky Antal plébános igen dicséretreméltó eszmét pendített meg. A plébános ugyanis Nagypöstyén valamelyik terén egy vallásos motívumú emlékművet akar emeltetni a háborúban elesett pöstyéniak emlékére. A tárgyalások Finta mesterrel már megindultak. Finta egy kápolnaszerű emlékművet ajánl, homlokzatán az ismert bibliai mondással: „Jöjjetek hozzám, akik megfáradtatok”. Bent a fülkében egy nagyobbyszerű domborművet – 6-7 bibliai alakból álló kompozíciót – tervez a művész. Az emlékmű vázlatát Finta a napokban veszi munkába.”⁵⁴²

A későbbiekben már nem találtam a sajtóban arra vonatkozó adatot, hogy a terv megvalósult volna. Rendelkezünk adatokkal még az első világháború idején a harcterek közelében létesített temetők mellett épült kápolnákról, illetve ezek tervéről. Olaszországban a Doberdóhoz tartozó Visintini település mellett kialakított magyar katonai temetőnél még az első világháború idején megkezdtek egy kápolna építését, azonban befejezni ekkor már nem tudták, így csak az 1989-es rendszerváltást követően, 2009-ben készült el. Felavatása nagyszabású ünnepség keretében zajlott, amelyen részt vett az akkori magyar köztársasági elnök, Sólyom László is.⁵⁴³

A honti Gyerk település vonatkozásában Tipary László helytörténész említi, hogy az első világháborús emléktáblával együtt egy, az elesett áldozatok emlékére készült zászlót is elhelyeztek a templomban:

...1922-ben, amikor a világháború áldozatainak emléktábláját elhelyezték a templomban, ugyanakkor egy nagyméretű lobogót is készítettek a templomba. Már nem emlékszem pontosan, ez mintegy 2,5 méter széles és 3 méter hosszú fehérszelyem lobogó volt. Három tartórúddal. A lobogó mindkét oldalán szentkép volt. Egyiken Szűz Mária, a másik talán Jézus Szíve. A lobogó felső szegélyén arany betűkkel volt kihímezve mindkét oldalon a szöveg. Az első: A VILÁGHÁBORÚ EMLÉKÉRE – VITÉZEINK DICSŐSÉGÉRE. A túloldalon: MAGYAROSZÁG NAGYASSZONYA, KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK. A lobogó külső szegélyét rojtok szegélyezték, váltakozva piros-fehér-zöld színűek. És a szövegek alatt is. (...) A világháború emlékét őrző lobogó a templomban állott állandóan, egészen 1948-ig. Amikor az áttelepültek bejöttek a faluba, intézkedtek ennek eltávolításáról...⁵⁴⁴

A zömében szlovákok lakta Szelincsen a hadiözvegyek ajándékoztak egy oltárképet a római katolikus templomnak:

Sokáig emlékezetes, kedves napot szerzett Szelincs község kath. lakosságának a világháborúban elesett hősök özvegyeinek áldozatkészsége, akik vallási buzgalomtól eltelve, áldozatos lendülettel győ-

541 Kápolnaszentelés a megfigyelőállomáson. Kassai Újság, 1915. augusztus 19., 3. p.

542 Még egy háborús emlék. Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung, 1915. október 18., 2. p.

543 Megáldották a Magyar kápolnát. Remény, 2009. június 14.

544 Tipary László: Gyerk község az Ipoly mellett 1156–2006. Lilium Aurum 2006. 176–177. p.

nyörű új oltárképpel ajándékozták meg a szelincsi templomot. A 258-180 cm. méretű oltárkép a templom védőszentjét, szűz Mária születését ábrázolja és valódi dísz a templomnak. A festmény Heindl J. bécsi műintézete útján Schraudolphól komponált és Schleich által festett eredeti festmény lenyomata után készült. (...) A festmény 400 koronába került...

*Ezen oltárkép ünnepélyes megáldása július 22-én délután ment végbe a szelincsi temetői kápolnában ahol a kép ideiglenes elhelyezést nyert. A megáldást Peczkó Antal felsőszili esperes plébános Kalász Imre helyi plébános segédletével végezte s annak végeztével ünneplő ruhába öltözött lányok szép Mária dalokat énekelve körmenetben vitték a képet a plébániai templomba. A körmeneten részt vett a községi előjáróság, a község intelligenciája és a hívő nép nagy sokasága...*⁵⁴⁵

A hír alapján feltételezhetjük, hogy akár több templom oltárképét készíttethették háborús emlékjelként. Egy alapos kutatás során valószínűleg több hasonló adatot találhatnánk. Szepsiben ma már a római katolikus templom is bizonyos értelemben háborús emlékjelnek tekinthető, mivel annak legutóbbi felújításához olyan anyagokat alkalmaztak, amelyek az első és a második világháború különböző hadszíntereiről származnak. Szabó Ottó, a vállalkozás megálmodója és tervezője erről így vall:

*...a felújításkor használt anyagoknak szimbolikus jelentése is van. Az olaszországi carrarai márványtáblák az első világháborúnak a szepsi magyarok szempontjából igen fontos hadszíntérhez, Doberdóhoz és Isonzóhoz vannak közel. A famunkákhoz felhasznált fenyőfa Fehéroroszországból érkezett, arról a vidékről, ahol először keveredtek harcba a magyar katonák a második világháborúban. Tulajdonképpen az ő emlékezetükre, szándékosan választottuk ki a templombelső felújításához felhasznált anyagokat. A beépített anyagokkal jelképesen ismét hazaérkeztek azok, akik a háborúk alatt odavesztek a harcmezőkön.*⁵⁴⁶

Ez utóbbi három példa: a gyérki emlékszobor, a szelincsi oltárkép és a szepsi templom jó példa annak szemléltetésére, hogy a háborús emlékjelek kategóriája szinte a végtelenségig bővíthető.

5.6. Kálvária

A kutatásaim során találtam néhány arra vonatkozó adatot is, hogy a kálvária tölti be a háborús emlékmű szerepét. Ipolyszalkán az egyes stációk állítanak emléket az elesetteknek, a nevek alfabetikus sorrendben követik egymást, stációnként nagyjából hármasával–négyesével. A legelső stáción olvasható felirat a következő két sorral kezdődik:

*Emlékezzünk az 1914–1918-i
Háborúban elhalt hőseinkről
[majd öt név következik]*⁵⁴⁷

Nagytapolcsányban 1915-ben a kálvária-kereszt készült háborús emlékjelként. A korabeli sajtó a következő hírt közölte az elképzelésről:

Hősök emléke a Kálvárián. Bundala János tb. kanonok, nagytapolcsányi plébános magasztos emlékekkel óhajtja megörökíteni a megdicsőült hősök neveit, midőn a következőkkel fordult az érdeklődőkhöz: „Azon hőseink iránt, kik a hazáért és érettségünk vérüket és életüket áldozták fel, másképpen nem róhatjuk le hálánk adóját, mint ha érettségünk imádkozunk és hősi emlékeiket megörökítjük a késő utókor nemzedékei számára. Mivel egyesek az idegenben nyugvó hősöknek síremléket nem állíthatnak, ezért jó alkalomnak kínálkozik, hogy a nagytapolcsányi Kálvárián felállítandó új keresztet a

⁵⁴⁵ Háborús ünnepség Szelincsen. *Nagyszombati Hetilap*, 1917. július 29., 3. p.

⁵⁴⁶ Szászi Zoltán: Újraszentelték a templomot. A felújítást neves alkotókból álló csoport végezte el Szabó Ottó festőművész elképzelése alapján. *Új Szó*, 2010. augusztus 25., 5. p.

⁵⁴⁷ L. Juhász Ilona gyűjtése (2000), FKI-EK: Szakrális Kisemlék Archívum, Érsekújvári járás 4. dosszié.

*hősök emlékével egybe kapcsoljuk. A német császár a „vaskereszt” érdemrendet alapította a hősök kitüntetésére, egy monumentális Kálvária kereszt mindenestre illő hősi emlék lesz. A kereszt, az örök áldozat oltára tövébe aranybetűkkel vessük be azon hősök neveit, akiknek hozzátartozói azt kívánni fogják”. A hősök emlékkeresztjére szánt adományok közvetlenül Dr. Bundala János tb. kánonok plébános úrhoz Nagytapolcsányba küldendőek.*⁵⁴⁸

1936-ban a pozsonypüspöki háborús emlékművel kapcsolatos hírből értesülhetünk arról, hogy 1925-ben a kálvária a háborúban elesettek emlékére épült:

*A csallóközi Püspöki község világháborús hősi magyar halottai négy világtáj alatt, két világrész földjén, ezernyi kilométeres távolságokban, jeltelen sírjukban alusszák örök álmukat. Méltó gondolat volt emléküket kegyelettel megörökíteni, ami meg is történt 1925-ben, amidőn a túlnyomórészt róm. katolikus vallású magyar lakosság művészi kivitelű kálváriában adózott tragikus sorsú fiai emlékének...*⁵⁴⁹

5.7. Harangláb és emlékmű lélekharanggal

Különleges megoldás mellett döntöttek a medvesaljai Óbást lakosai a háborús emlékjel kategóriájának megválasztásakor. Mindkét világháború áldozatainak emlékére 2006-ban haranglábát szenteltek fel, amelynek tetejét egy nagyobb méretű kereszt díszíti. A fakerítéssel körülkerített, a község önkormányzata által állított építmény főoldalán elhelyezett egy-egy fekete márványtablán az elesettek névsora, középen pedig kétnyelvű felirat olvasható, illetve itt látható a település címere, egy gépfegyver, kard és egy katonai sisak stilizált ábrázolása is.

Az 1989-es rendszerváltást követően jelentek meg a háborús emlékműveknek azok a típusai, amelyekbe beépítettek egy kis harangot is. Ilyen emlékjelet szenteltek fel például az Érsekújvári járásbeli Ebeden, Komáromfüssön és Fűrön.

5.7.1. Harang

Mindezideig csupán egy konkrét adattal rendelkezem arra vonatkozóan, amikor az első világháborúban rekvirált harang helyébe készítettett új harangot a háborúban elesettek emlékének szentelték. A Garammenti Kéménd római katolikus templomában 1922-ben felszentelt nagyharagon a következő feliratok olvashatóak: *Boldogasszony anyánk, könyörögj érettünk!* Valamint: *Herold Richárd harangöntőde Komotov. Öntette Kéménd község római katolikus lakossága az 1914–1918-as világháborúban elesett hőseink emlékére az 1922. évben* (Sztyahula 2007, 19).

A kutatott területen arra is volt példa, hogy az új harang és az elesettek emléktáblájának felszentelése egyszerre történt. A csallóközi Benkepatonyban két harangot és az emléktáblát egy közös, nagyszabású ünnepség keretében szentelték fel. A rendezvényről tudósító aránylag hosszú újságcikkben azonban nem említi, hogy a haragon felirat is megörökítené az elesettek emlékét.⁵⁵⁰ Kalandos utat járt be a Pozsonyhoz közeli Modor település evangélikus harangja. A helyi evangélikus németek az első világháború során 1917-ben rekvirált harangjukat 1926-ban pótolták, ezt a tényt a harang felirata is megörökíti: *1917 – Die Glocke, die uns der Krieg genommen hat, treue Liebe wieder ersetzt – 1926.*⁵⁵¹ A modori németeket a második világháború után kitelepítették, ezután a templomot már nem használták. A gömöri Rudnán az evangélikus gyülekezet ki akarta cserélni a harangját, az akkori rozsnjó evangélikus lelkész közvetítésével a modori templomból hozták el a harangot, s 1972-ben helyezték el a rudnai templomtoronyban (L. Juhász 2002, 75).

⁵⁴⁸ Nyitrai megyei Szemle, 1915. szeptember 19., 4. p.

⁵⁴⁹ A püspöki hősi emlékmű sorsa. *Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék*, 1936. október 11., 3. p.

⁵⁵⁰ Harangok és hősök emléktáblájának avatása Benkepatonyban. *Csallóközi Lapok*, 1924. október 19., 1., 2. p.

⁵⁵¹ Magyarul: *1917 – A harangot, amelyet a háború elvett tőlünk, a hűség szerete újra pótolja – 1926* (L. J. I. ford.)

5.8. Református, evangélikus és zsidó szakrális kisemlékek

Református és evangélikus szakrális kisemlék kategóriájába véleményem szerint valamennyi háborúhoz kötődő azon emlékjelet besorolhatjuk, amelyeket egyházi kezdeményezésre, vagy pedig valamelyik egyház hívei állítottak. A fentiekben már szoltam több település emlékművéről, amelyeket a katolikusok, reformátusok és zsidó hitközségek közösen állítottak a világháború áldozatainak.⁵⁵² Egy korabeli tudósítás szerint a bösi emlékmű felszentelését követő koszorúzási aktus keretében katolikus hitközség után az izraelita hitközség helyezte el koszorúját.⁵⁵³ Tágabb értelemben a második világháború után a zsidó hitközségek, vagy túlélő zsidók által állított holokauszt-emlékműveket is a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolhatjuk, hiszen ezeket is vallási szertartás keretében avatták fel, s a megemlékezések vallási jellegéből adódóan istentiszteletek is megvalósulnak ezeknél, gondoljunk csak a több helyütt rendszeresen megrendezett Mártírnappra.⁵⁵⁴

Az eddigi kutatási eredmények alapján véleményem szerint mindenképpen szükség lenne a szakrális kisemlék fogalmának revideálására. Át kellene gondolni, hogy melyek is azok a kritériumok, amelyek alapján az egyes objektumok be lettek sorolva ebbe a kategóriába, s vajon helyénvaló-e, hogy csupán a katolikus valláshoz kötődő objektumokat tartjuk szakrális kisemlékeknek, s a kutatás eddig kizárólag ezekre korlátozódott. Annak alátámasztására, hogy a háborús emlékművek milyen erősen kötődnek az egyes vallásokhoz, jól szemlélteti a közelmúltban megtörtént csicsói eset. A település temetőjében 1993-ban állították fel az első és a második világháború áldozatainak emlékművét, amelyet két falszerű objektum alkot, ezekre helyezték el az áldozatok névsorát tartalmazó két fekete márványtáblát.⁵⁵⁵ Amikor a reformátusok tudomást szereztek róla, hogy az emlékműnek egy gyászoló női alak is része lesz, az ember képi ábrázolása miatt tiltakozásképpen a hívek két kopjafát készíttettek, s ők ezeket tekintik a református áldozatok emlékművének. Megjegyzem, hogy a református háborús áldozatok neve is szerepel az emléktáblákon a katolikus és zsidó áldozatok nevével együtt (L. Juhász 2005, 44). Az emlékjelet-csoportot egy ökumenikus istentisztelet keretében szentelték fel, s az egyik ünnepi szónok, Magyarics Vince polgármester beszédében a történetek után fontosnak tartotta hangsúlyozni: „Figyelmeztessen bennünket ez az emlékmű arra is, hogy tartsunk össze és tiszteljük egymást, reformátusok, katolikusok, zsidók, magyarok, szlovákok.”⁵⁵⁶

5.9. Összegzés

Az eddigi kutatási eredmények mindenképpen cáfolják azt a napjainkban is többek által vallott tévhitet, miszerint a két világháború között, az első Csehszlovák Köztársaság idején az itt élő magyarok a nemzetiségi elnyomás miatt alig néhány háborús emlékjelet állíthattak, s a szocializmus idejében pedig nem állíthattak a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható emlékjeleket. Ezzel szemben az eddigi kutatási eredményeink azt támasztják alá, hogy már az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását követő években mind a köztéren, mind pedig a templomokban szenteltek fel ilyen emlékjeleket. A világháborút követő első években a lakosság a háború idején hadi célokra rekvirált harangok pótlását tartotta az

552 Kimondottan evangélikus és nem a háborúhoz kötődő szakrális kisemlékkel kutatásaim során csak egy alkalommal találkoztam, mégpedig a komáromi temető evangélikus parcellájában. Itt egy robusztus talapzaton egy fémkereszt áll, s a talapzaton elhelyezett egyik tábla tanúsága szerint *EZT A KERESZTET ÉS A HALOTTAS HÁZ MÁRVÁNYOSZLOPAIT ÚJJÁALKITOTT TEMPLOMUNKBÓL HOZTUK IDE AZ ÚR 1906-IK ESZTENDEJÉBEN*. A másik táblán pedig a következő felirat olvasható: *EZT A TEMETŐT RÉV-KOMÁROMI ÁG. H. EV. EGYHÁZ A MAGYAR KIR. KÚRIA 8946/1903 SZ. ITÉLETE KIZÁRÓLAGOS BIRTOKAIBA 1903. ÉVI NOVEMBER HÓ 17-ÉN*.

553 Egész Csallóköz ünneplése mellett folyt le az elesett hősök emlékének leleplezése Böson. *Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék*, 1936. november 1., 2. p.

554 A holokauszt emlékéhez kötődő Mártírnappal a holokauszt emlékére állított emlékjeleket bemutató fejezetben foglalkozom.

555 Az első világháború katolikus áldozatainak emléktábláját, amelyet a templomot körülvevő kökerítés falában kialakított fülkében helyeztek el a bejáratnál, még 1936-ban szentelték fel. *Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék*, 1936. november 15., 2. p.

556 (-bor): ...Emeltette Csicsó község. *Új Szó*, 1993. június 28., 2. p.

elsődlegesnek, ezekre gyűjtötték az adományokat.⁵⁵⁷ A háborús emlékjelek állítása ezután következett, s már az 1920-as években sok községben szenteltek fel ilyeneket. Az eddigi kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a kutatott területen állított háborús emlékjelek szinte valamennyi típusa tágan értelmezve a szakrális kisemlékek kategóriájába tartozik. Nem sorolhatóak be viszont ebbe a kategóriába a szocializmus időszakában állított olyan háborús emlékjeleket, amelyek politikai megrendelésre vagy kezdeményezésre készültek, s nem az egyház képviselője szentelte fel ezeket. Az eddigi feltételezésekkel és a közhiedelemmel ellentétben azonban a szocializmus időszakában aránylag sok, akár a szakrális kisemlékek szűkebben értelmezett kategóriájába tartozó háborús emlékjeleket állítottak, elsősorban keresztet. Ezek zömét vagy a temetőben, vagy pedig a templom szomszédságában helyezték el. A templomban is sokkal több emléktáblát avattak, mint azt eddig feltételeztük. A szocializmus időszakában uralkodó, sokszor ellentmondásos állapotot jól jelzi, hogy a gömöri Guszona határában 1948-ban a kommunista párt állított egy keresztet.⁵⁵⁸ Tesmagon az Egységes Földműves Szövetkezet dolgozói pedig 1970-ben állítottak egy keresztet a templom előtt a lourdes-i barlang szomszédságában.⁵⁵⁹

Az első világháborútól napjainkig több olyan, a katolikus egyházhoz kötődő szakrális kisemléket állítottak, amelyen a felirat nem utal a létesítés konkrét okára, s a helyiek sem emlékeznek arra, milyen célból is állították az objektumot, azonban a felirat szövege és keltezése alapján feltételezhetjük, hogy összefüggésben lehet a háborúval. Ennek kapcsán is fontos hangsúlyozni, hogy a szakrális kisemlékek dokumentálása során nem elég csupán a feliratot lejegyezni, hanem ugyanúgy fontos a település lakóinak körében végzett kutatás, valamint a különböző írott (kézíratos és nyomtatott) források felkutatása is, hogy fény derülhessen a feliraton olvasható általánosan ismert formulák adta információkon túl az állítás konkrét okára is. Egy-egy szakrális objektum állítási okai és körülményei is sok adalékkal szolgálhatnak a két világháború lokális eseményeinek alaposabb megismeréséhez, jól kiegészíthetik a mikrotörténeti, vagy ha úgy tetszik történeti-néprajzi, vagy történeti-antropológiai kutatásokat is.

557 A húszas években a korabeli sajtótermékek rendszeresen hírt adtak az új harangok felszenteléséről, sok esetben részletesen beszámolnak a harangszentelési ünnepségekről s arról is, milyen ünnepélyes külsőségek között szállították ezeket a templomhoz, milyen harangköszöntő verseket írtak, vagy szavaltak erre az alkalomra.

558 Az 1948-ban állított kereszt felirata: „POCHVÁLEN BUĎ/ JEŽIŠ KRISTUS / M. O. KSS/ r. 1948.” (Dicsértessék a Jézus Krisztus. SZKP [Szlovákia Kommunista Pártja] h. sz. [helyi szervezete]). Farkas Ottó: A kommunista párt állította. *Új Szó*, 1995. május 2., 6. p. Vö. Liszka 2005 272.

559 Felirata: JÉZUSUNK/ SEGITS TOVÁBBRA IS/ HÁLÁBÓL/ A SZÖVETKEZETI/ DOLGOZÓNŐK/ 1970. Liszka József és L. Juhász Ilona gyűjtése (2003), FKI-EK: Lévai járás II. dosszié. Vö. Liszka 2005, 272.

Az első világháborús emlékműként funkcionáló kálvária első stációja Ipolyszalkán (L. Juhász Iлона felv. 2010)

Világháborús emlékkereszt Marcelházán (Liszka József felv. 2010)

Rigele Alajos által készített hátatábla a pozsonyi Mély-úti lourdes-i barlangnál (Hal'ko 2005, 24 nyomán)

A Keszőcze Mihály emlékére állított Szent Mihály szobor Jányokon Rigele Alajostól (L. Juhász Ilona felv. 2010)

A Szent Mihály szobor talapzatán lévő emléktábla részlete (L. Juhász Ilona felv. 2010)

A Szent Mihály szobor részlete Jányokon (L. Juhász Ilona felv. 2010)

Az első világháború idején háborús emlékjelként állított Magyarok Nagyasszonya szobor Nyitraivánka közelében
(L. Juhász Ilona felv. 2001)

Sárosfa: képoszlop Rigele Alajos piétájával (L. Juhász Ilona felv. 2010)

Világháborús emlékműként épült lourdes-i barlang Dénesden (L. Juhász Ilona felv. 2010)

Haranggal kombinált világháborús emlékmű Komáromfűssön (L. Juhász Ilona felv. 2009)

6. Az emlékjelek állítatói

Az első világháború kitörésétől napjainkig az aktuális politikai vezetés általában minden korszakban kezdeményezte a háborús emlékjelek állítását, s gyakran volt rá példa, hogy az emlékművekkel kapcsolatos kiadások egy részét az állami, vagy pedig a katonai költségvetésből finanszírozták. Az általam kutatott magyarlakta terület esetében – politikai okokból – kivételt képeztek ugyan a két világháború közötti évek, az első Csehszlovák Köztársaság időszaka, viszont néhány esetben a nagyobb települések vagy városok bizonyos összeggel ekkor is hozzájárultak a költségekhez. A visszacsatolást követően, elsősorban a háború kitörése után ugyancsak nem lehetett számítani jelentősebb állami támogatásra, viszont ezek állítását – elsősorban politikai okokból – jelentős mértékben szorgalmazták az efféle aktivitást, sőt rövidesen rendelkezést is hoztak, amelyben kötelezővé tették azt a települések részére. A második világháború utáni évtizedekben a rendszerváltásig állami támogatásból és a települések költségvetéséből szintén politikai okokból szorgalmazták, mondhatni: erőltették az állam politikai és ideológiai céljainak megfelelő háborús emlékjelek állítását. Ilyenek voltak többek között a szovjet felszabadítók, a Szlovák nemzeti felkelés és a fasiszmus kommunista áldozatainak emlékművei. Az 1989-es rendszerváltást követő időszakban is gyakran volt példa arra, hogy egy magyarlakta település költségvetéséből hozzájárult a világháborús emlékmű állításának költségeihez. Ez ma már egyedül az önkormányzatokon múlik, és az anyagi lehetőségek függvénye, az államhatalom nem szól bele.

A világháborúban elesett helyi áldozatok emlékműveinek elkészítéséhez szükséges összeget az első világháborútól kezdve napjainkig azonban elsősorban közadakozásból teremtették elő. A világháborúhoz kötődő emlékjelek állítatói és támogatói között szinte valamennyi társadalmi réteg képviselőit megtaláljuk, a gróftól az egyszerű falusi emberig, a katonai egységektől a különböző társadalmi, politikai és kulturális szervezetekig. És még folytathatnám a sort... Az alábbiakban több példa – elsősorban a korabeli sajtóban megjelent információk – segítségével megpróbálok egyfajta keresztmetszetet adni arról, kik álltak egy-egy emlékmű létrejötte mögött, kik szorgalmazták ezek állítását.

A katonasághoz kötődő emlékjelek költségeit általában államilag, de elsősorban a katonaságra szánt költségvetésből finanszírozták, a sajtóhírek alapján néhány esetben maguk a katonák is hozzájárultak a kiadásokhoz.⁵⁶⁰ Az út menti és egyéb köztéri szakrális szobrokat és kereszteket a hozzátartozók saját költségükön állították elesett szeretteik emlékére.

A településeken általában szoborbizottságokat hoztak létre, az ebbe bevászárt személyek intéztek minden, az emlékművel kapcsolatos ügyet egészen a felavatásig. Tagjai között általában ott voltak a települések előljárói, papjai, valamint más, a település politikai vagy társadalmi életében jelentősebb szerepet betöltő aktív személyek is.

Nem volt ritkaság különféle rendezvények szervezése abból a célból, hogy ily módon is gyarapítsák az emlékmű pénzalapját. Gyakoriak voltak a táncmultságok, amelyek szervezésében elsősorban az ifjúság és a tűzoltók jártak az élen. „Kispaka község lakósága közadakozásból, multságok és színdarabok rendezéséből emlékművet állít a világháborúban elesettek emlékére” – adta hírül például a *Somorja és Vidéke* regionális hetilap.⁵⁶¹ Ugyanennek a lapnak egy későbbi számában közölték, hogy a táncmultságon több környékbeli településről is „felülfizettek” az emlékoszlop alapjába.⁵⁶² Általános gyakorlat volt ugyanis, hogy támogatásként kiegészítették a belépőjegyek árát még egy bizonyos összeggel.

A temetésekre szánt koszorúk összegével is sok esetben támogatták a háborús emlékműveket. Az első világháborútól egészen 1944-ig számos rövid hírt adtak közre a sajtóban, tudatva az olvasókkal is, hogy konkrétan milyen célra váltotta meg valaki a koszorút.

⁵⁶⁰ Az „önkéntes hozzájárulás” korántsem volt persze önkéntes, hanem a háborús propaganda része volt, ebben az esetben, társadalmi nyomás alatt a helyi lakosságot akarták ily módon adakozásra ösztönözni.

⁵⁶¹ *Somorja és Vidéke*, 1933. május 6., 4. p.

⁵⁶² Köszönetnyilvánítás. *Somorja és Vidéke*, 1933. június 24., 4. p.

A rimaszombati hősök emlékművére is több ilyen támogatás érkezett, s nem csupán helybeliektől, hanem más településről is.

*Kozlay Kálmán szekszárdi állami gimn. tanár a „Hősök Emlékművének” felavatása alkalmából koszorúmegváltásként 20 P-öt küldött lapunk útján az Emlékműbizottságnak.*⁵⁶³

*Néhai Zemandl Ulrik elhalálózása alkalmából a Zemandl-család koszorúmegváltás címén a rimaszombati hősök emlékmű alapja javára 120 koronát adományozott.*⁵⁶⁴

*Dr. Percz Barna olaszliszkai orvos száz koronát adományozott koszorúmegváltás címén az itteni hősök emlékműve javára néhai Szoyka Pálné elhalálózása alkalmából.*⁵⁶⁵

*Kercsik László helybeli kereskedő néhai Szoyka Pálné elhalálózás alkalmából koszorúmegváltás címén 50 koronát küldött be szerkesztőségünkhöz a rimaszombati hősök emlékműve javára, mely összeget az emlékmű bizottság pénztárnokához juttatjuk.*⁵⁶⁶

Az emlékmű felavatásakor viszont sok esetben az emlékműre szánt koszorú összegét váltották meg jótékony célra:

*A rimaszombati Hősök Emlékművének leleplezési ünnepélye alkalmából koszorúmegváltás címén a hadiárvak és özvegyek javára a Rimaszombati Járási Hitelszövetkezethez befolyt: Pénzügyigazgatóság és a melléje rendelt számvevőség tisztviselői kara 30.- - Sichert Károlyné és Kontovich Jolán fivérük emlékére 30 P. – Rimaszombati Járási kereskedelmi Grémium 20, Rimaszombati Járási Ipartestület 20 P.*⁵⁶⁷

A két világháború között – de később is – az egyik legközkedveltebb darab *Az obsitos* című népszínmű volt. Léván is ezt a színdarabot adták elő 1935-ben adományszerzési céllal:

*Már csak 2 nap választ el bennünket „Az obsitos” előadásától, melyet a lévai h. rokkant egyesület rendez a világháborúban elesettek emlékművének alapja javára. Ez a megmozdulás, mint ahogy már jeleztük, társadalmunk egyik legnagyobb, legszebb, legnemesebb esemény lesz. Nincs család, akiknek valamely kedves hozzátartozója ne maradt volna oda a messzi idegen csatateretek ismeretlen rögei alatt, nagyon sokszor jeltelenül. Erkölcsei kötelességünk az emlékművel kapcsolatban mindent megtenni, hogy az méltó legyen az elesettek emlékéhez, amelyre tisztelettel tekint minden érző szív, minden késői utód. – A városi szállóban július hó 5-én megtartandó estélyt tegyük sikeressé, megnyugvásul szívünknek, kötelező tartozás lerovásaként feledhetetlen esesetteink emlékével szemben.*⁵⁶⁸

Az emlékjelek zöme tehát közadakozásból készült, a Rimaszombathoz közeli Balog településen a huszonhét, háborúban elesett katona hozzátartozói adták össze az emléktáblához szükséges összeget, a 3000 koronát.⁵⁶⁹ Kuntapolcán 1931-ben a templom mellett felállított emlékművet a felirat tanúsága szerint: „Állíttatta a Leánykör.” A csallóközi karcsaszéli falvakban 1917-ben a fogyasztási szövetkezet volt a kezdeményező: „Karcsaszéli szövetkezetek igazgatósága gyűjtést indított az elesett katonák szobrára. A szövetkezet 50 koronát szavazott meg, kéri a nemeslelkű emberek támogatását az igazgatóságtól.”⁵⁷⁰ – áll a *Csallóköz*-ben. A szocializmus időszakában is készültek emlékek közadakozásból, sok esetben az egyházközségek kezdeményezésére, de arra vonatkozó adatot is találtam, amikor társadalmi szövet, a Vöröskereszt is szerepet játszott ebben. Ami viszont meglepő, hogy Csallóközarányoson 1975-ben a

563 Koszorúmegváltás. *Gömör*, 1932. november 15., 5. p.

564 Koszorúmegváltás. *Gömör*, 1933. január 1., 3. p.

565 Koszorúmegváltás. *Gömör*, 1933. február 25., 3. p.

566 Koszorúmegváltás. *Gömör*, 1934. február 18., 3. p.

567 Koszorúmegváltás. *Gömör*, 1942. november 8., 3. p.

568 Emlékművet a világháborúban elesett hősöknek. *Lévai Újság*, 1935. július 3., 4. p.

569 *Rimavölgye*, 1927. október 5., 4. p.

570 Gyűjtés az elesett katonák szobrára. *Csallóköz*, 1917. december 28., 2. p.

Vöröskereszt mellett a Zvázarm, a hadsereggel való együttműködést szolgáló honvédelmi-társadalmi szervezet is szerepet vállalt a második világháborúban elesettek emlékművének létrehozásában, amiről az emlékmű felirata is tanúskodik.

Olykor tehetősebb személyek jelentős összeggel járultak hozzá az állításhoz, mint például a csalólóközi Nagylégen:

*Múlt vasárnap leplezték el Nagylég Kislég, Száz és Előpatony községek elesett hőseinek emlékére emelt gyönyörű szobrot, melyet özv. Petőcz Dénesné nemes áldozatkészsége teremtett meg, aki a szent célra 10.000 koronát áldozott.*⁵⁷¹

Barsbaracsán a földbirtokos gróf állíttatta az emlékművet:

*...Az emlékművön a múlt világháborúban elesett 27 hős neve olvasható. A mostani világháborúban eddig 4 hősi halottja van a községnek. A gyönyörű emlékművet nagy áldozatkészséggel dr. gróf Mirbach Emil földbirtokos készítette és hozatta rendbe a környéket is...*⁵⁷²

Az Ung-vidéki Deregnyőn a második világháború idején Kiss Árpád százados saját költségén országzászlót állított fel, s tervezte egy háborús emlékmű felállítását is:

*Kiss Árpád m. kir. méneskari százados, a perbenyiki méntelep parancsnoka, Deregnyő községben a világháborúban elhunyt hősi halottak emlékére saját költségén emlékművet állít. Az ezer lelket számláló községből száz katona vett részt a világháborúban, akik közül 28 halt hősi halált. Kiss Árpád százados a község részére ugyancsak a saját költségén egy országzászlót is állított fel, melynek közös leleplezési ünnepségét május 25-én, a hősök napján fogja a község ünnepélyes keretek közt megtartani. Deregnyő a cseh megszállás előtt Zemplénvármegyéhez tartozott és csak most, a Felvidék felszabadulása után lett ideiglenesen Ungvármegyéhez csatolva. Az emlékművet Kubasevics Lajos sátorlajjaihelyi kőfaragó mester készíti.*⁵⁷³

Az 1941-ben tervezett emlékművet csak két év múlva, 1943-ban leplezték le, s a közben hozott belügyminiszteri rendelet értelmében az első világháborús áldozatok névsorán kívül már az akkor dúló második világháborúban elesett helybeli katonák neve is rákerült. A felavatásról szóló híradásból az is kiderül, hogy Kiss Árpád századosból időközben ezredes lett:

*Az elmúlt vasárnap ünnepélyes keretek között mintegy 2000 résztvevő jelenlétében avatták fel a zempléni Deregnyő községben, amely átmenetileg Ung vármegyéhez tartozik, a hősi halottak impozáns emlékművét. A hatásos obeliszk Kiss Árpád alezredes perbenyiki méntelepparancsnok adománya, aki már több ízben kitünt hazafias és kulturális áldozatkészségével. Az emlékmű előtt Kossey János ungi alispán mondott ünnepi beszédet, melyben hangsúlyozta, hogy az ízig-vérig jó magyar Deregnyő község lakossága az elmúlt világháborúban 28, a jelen világháborúban pedig 3 hősi halottat áldozott a Hazának.*⁵⁷⁴

Naprágyon az 1942-ben állított országzászlós világháborús emlékművet Hanvay László földbirtokos állíttatta, s az ötlet is tőle származott:

*Naprágy községben e hó 12-én hősi emlékmű és országzászló avatás volt. (...) Az emlékművet Bódy László községi bíró beszéd kapcsán vette át, melyben megköszönte a Hanvay családnak az országzászló adományozását. Ádám Lajos ref. lelkész beszédében kegyeletes szavakkal emlékezett meg néhai Hanvay László földbirtokosról, aki az országzászló emlékmű tervét felvetette és az országzászlót saját költségén létesítette.*⁵⁷⁵

571 A nagylégi hősök emléksobrának leleplezése. *Csallóközi Lapok*, 1924. június 27., 3. p.

572 József királyi herceg Barsbaracsán. *Bars-Hont*, 1943. július 4., 1–2. p.

573 Hősi emlékmű. Kiss Árpád százados építteti fel az emlékművet. Deregnyő. *Zemplén*, 1941. május 3., 1. p.

574 Hősi emlékmű avatás Deregnyőn. Kiss Árpád perbenyiki alezredes adománya. *Zemplén*, 1943. június 19., 2. p.

575 Hősi emlékműavatás Naprágyon. *Gömör*, 1942. július 19., 2. p.

Mindegyik korszakban fontos szerepet játszottak az emlékművek állításában az egyes városokban vagy környékükön állomásozó katonai egységek is, beleértve a cseheket is. A visszacsatolás után a magyar honvédség állította a laktanyáiban az emlékműveket a második világháborúban elesetteknek. A Galántán 1943-ban felavatott obeliszket a csendőrszászlóalj adományozta, felavatásán Faragho Gábor altábornagy is részt vett. A társadalmi szervezetek közül az önkéntes tűzoltó szervezet volt a legaktívabb mind kezdeményezésben mind pedig a gyűjtésben. Elsősorban a két világháború idejében töltöttek be a tűzoltók ilyen szempontból szinte pótolhatatlan szerepet, nem egy településen nekik köszönhető egy-egy emléktábla, vagy egy-egy emlékmű elkészülte. Miksin például 1929-ben az önkéntes tűzoltótestület állította az emléktáblát, Ebeden pedig a már a meglévő Szent Flórián-szobor talapzatán helyezték el 1937-ben, a háborúban elesett önkéntes tűzoltók emléktábláját.

Az emlékművek állításában kiemelkedő szerepet játszottak a település papjai, sok esetben az egyes felekezetek külön állítottak emlékműveket. Több példát találunk arra is, amikor több felekezet közösen állított emlékművet. Az egyház kezdettől fogva egészen napjainkig jelentős szerepet játszott az emlékművek felállításában, néhány településen a szocializmus időszakában is. A Komáromhoz közeli Hetényben a temetőben álló, turulos emlékművön megörökítették a református gondnokok és a község bírójának a nevét is:

KÉSZÜLT 1924
SZABÓ LAJOS, SZABÓ GERGELY GONDNOKOK
ÉS SZABÓ JÁNOS KÖZSÉGI BÍRÓ IDEJÉBEN

A Csallóközi Nagykeszi református temetőjében álló, 1929-ben felavatott turulos oszlop talapzatának felirata is megörökítette az állítatókat:

1929
EMELTETTE
A NAGYKESZI-I REF. ÉNEKKAR
SAJÁT PÉNZTÁRÁBÓL
ÉS ADAKOZÁSBÓL.

A szocializmus időszakában, 1988-ban Nagyéren állított fekete márványkereszt felirata is utal az állítatókra:

FELTÁMADUNK
AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK
VILÁGHÁBORÚBAN
ELESETTEK EMLÉKÉRE
ÁLLÍTTATTÁK
A HÍVŐ HÍVEK ADOMÁNYÁBÓL
1988

A két világháború között a perbetei református templomkertben felállított emlékművön egyaránt megörökítették a helyi református és zsidó elesettek emlékét is, s a felirat többek közt arról is tanúskodik, hogy „*KEGYELETBŐL ÁLLÍTTATTÁK/ AZ ELESETT HŐSÖK HOZZÁTARTOZÓI.*”

A rendszerváltást követően néhány esetben az itt élő magyarok kulturális szervezete, a Csemadok volt a kezdeményező. Nagymegyeren is a Csemadok helyi szervezete kezdeményezte a második világháborús emlékmű felállítását. Mivel nem sikerült összegyűjteni a szükséges összeget, 1991-ben a tervezett emlékmű helyett egy fából faragott emlékoszlopot készítettek:

A Csemadok Nagymegyeri Szervezetének 1990-es évváró közgyűlésén született az a határozat, melynek értelmében a 2. világháború nagymegyeri hősei és áldozatai emlékére a Hősök terén egy emlékmű elkészítését kezdeményezte. Szervezetünknek erre nem volt pénze, ezért a helyi lakosság, a hozzátartozók, az egyházak és a város önkormányzatának segítségét kértük. Az 1991-ben megvalósított gyűjtésből csupán 10 000,- korona folyt be. Ez a tény befolyásolta azt, hogy módosítani kellett korábbi elképzelésünket, és emlékmű helyett emlékoszlop elkészítését tudtuk megvalósítani.

(Varga 2010, 135)

6.1. Emlékművek az állítatók emlékére

Az emlékjelek állítói egyetlen korszakban sem törekedtek olyan egyértelmű, sőt kirívó módon saját személyük és az emlékmű állításában játszott szerepük megörökítésére, mint az első világháború idején. Meg kell azonban jegyezni, hogy a falvakra ez nem volt annyira jellemző, hanem elsősorban a nagyobb városokra, s olyan helyekre, ahol katonai laktanya is volt, vagy pedig a katonaság a közelben állomásozott. A falvakban a háborús emlékműveket, illetve más emlékjeleket kegyeleti okból állították az elesetteknek, általában nem politikai célok vezérelték a lakosságot. Nagyobb városok esetében az emlékműállítás már egy összetettebb kérdés volt, a helyi elit gyakran inkább saját magának szándékozott emléket állítani ezekkel a monumentumokkal (vö. Liszka 2005). Gyakran az állítatók és más közreműködők neve is felkerült, csak éppen az elesett katonáké nem. Számos példát találtam a korabeli lapokban, amikor az állítatók saját nevük megörökítését még az elesett katonák nevének megörökítésétől is fontosabbnak tartották. Jó példa ennek illusztrálására a Pöstyénben az 1915-ben állított Hősök emlékművének felirata:

...Emeltetett ezen emlékmű emlékéül a nagy világháborúnak, melyet az osztrák magyar monarchia minden nemzetei odaadó halálmegvetéssel küzdöttek végig. Felállítását Déry György cs. és k. őrnagy úr kezdeményezésére, Herbay Szilviusz cs. és k. ezredes parancsnoksága alatt, Pöstyén egész társadalmának, valamint az itt gyógyulást kereső tisztek és katonáknak hathatós támogatása tette lehetővé. Tervezte Finta Sándor szobrász, honvéd. Felállítva 1915. szeptember havában⁵⁷⁶

Különösen jól példázzák a szóban forgó törekvést az emlékjelek külön erre a célra kialakított üregébe, vagy pedig talapzatába elhelyezett dokumentumok szövegei. A pöstyéni Hősök emlékművébe beépített dokumentumok közé többek közt az emlékmű állításának ötletét felvető Herbay ezredesről készült arckép is bekerült:

Az emlékműnek a márványtábla mögött lévő üregében kétezer aláírással ellátott, művészi fejlécekkel díszített pergámenes íveket, a felírások mását, Herbay ezredes arcképét, egy tyrádát, 1915-ös veretű pénzérmekeket és hadibélyegeket helyeztek el. A pergámenseket Remsey Jenő és Rombay István látták el stílszerű díszítésekkel. Rombay igen sikerült figurákat, Remsey pedig a Corvinákra emlékeztető gyönyörű léceket alkalmazott. Invenciózus művészi alkotás a Remsey készítette kódexszerű felirat. A megszólalásig hű Herbay ezredes tus-arcképe, mely Zichy József gróf huszáronkéntes műve. A tyrádát Vučnik őrmester írta.⁵⁷⁷

A trencsényi vár falán 1916-ban felavatott Hunnia néven ismert relief melletti üregben többoldalas iratot helyeztek el. Az iratban első helyen említik az uralkodót, majd felsorolják a szövetséges államok uralkodóit, a Magyarországon vezető tisztséget betöltő személyeket, Trencsén vármegye és város irányítóit, valamint minden olyan személy nevét, aki valamilyen módon szerepet játszott az emlékmű elkészítésében vagy felállításában. Egyedül a világháborúban elesett trencsényi katonák nevét nem említették meg sehol.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ A pöstyéni „Hősök emlékszobra”. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. október 4., 1–2. p.

⁵⁷⁷ Uo. Pöstyén és más településről több hasonló adatot találtam, ezekről az első világháborús emlékműveket bemutató fejezetben már szóltam, s a mellékletben is közlök erre vonatkozó példákat. Más korszakokban állított emlékművek esetében is találunk párhuzamokat. Például Dunaszerdahelyen a visszacsatolást követően az országzászló talapzatában, Köbölkúton pedig a rendszerváltás után a település jelképeként állított kút alapjában helyeztek el hasonló dokumentumot.

⁵⁷⁸ Az új műemlék. Emlékirat. *Vágvolgyi Lap*, 1916. október 8., 1–2. p. Az emlékmű felavatásával kapcsolatos újságcikkeket és a sziklafalba elhelyezett emlékirat szövegét teljes terjedelmében közlöm a Mellékletben.

7. Az emlékművek alkotói, készítői

Több fejezetben is említést tettem egy-egy emlékjel kapcsán annak készítőjéről. A háborús emlékjelek felavatásával kapcsolatos korabeli sajtóhíreknek köszönhetően szinte minden esetben fény derül a készítő személyére. Az egyszerű mesterembereket, kőműveseket, kőfaragó mestereket, valamint az ismert, vagy kevésbé ismert képzőművészeket egyaránt megtalálhatjuk köztük. A Zsitvabesenyőn 1937-ben a templom mellett felállított emlékmű (egy imádkozó katonát ábrázol a kereszt tövében) például egy érsekújvári kőfaragómester munkája:

...Besenyő községben most vasárnap lesz a világháború hősi halottjainak emlékére állított szobor leleplezése. A 10 órai ünnepi tábori misét Kégli György muzslai plébános celebrálja. Délután pedig id. Wesely László kántortanító vezetésével az ifjúság és a tűzoltóság műsoros előadást rendez, melyre a közönséget ezúton is meghívja. Az emlékművet Fellner érsekújvári kőfaragómester készítette az érdekeltek legnagyobb meglepetésére.⁵⁷⁹

Zsigárdon az 1939-ben felavatott emlékművet a deáki református igazgató kántortanító tervezte:

Lélekemelő szép ünnepélye volt a vágvidéki Zsigárd községnek, melynek református hívei kegyeletos módon rótták le hálájukat a világháborúban elesett negyven hősi halottukkal szemben. Ivány Ferenc deáki református igazgató kántortanító terve alapján méltó emlékművet állítottak fel a zsigárdi hősi halottak emlékeztére és pünkösöd hétfőjén felemelő ünnepség keretében leplezték le a művészi értékű alkotást...⁵⁸⁰

Nagytárkányban is egy tanító készítette az emlékművet:

...A vármegye főispánja beszédében a község lakosságának áldozatkészségéért Tárkányi József igazgató-tanítónak, a nagytehetségű műkedvelő szobrásznak, aki az emlékmű szoboralakját megalkotta, őszinte köszönetét fejezte ki. A közönség meleg ünneplésben részesítette a művész-iskolaigazgatót.⁵⁸¹

Andódon a helyi kőműves volt a tervező és a kivitelező is:

Andód vezető közjegyzője Németh József engedélyt kért az alispántól az emlékmű leleplezésére. A leventék vigyázállása közben hullott le a lepel Bajtek Emil andódi kőműves mester sikeres alkotásáról, a beton emlékműről, amelynek fekete márványtábláján felragyogott az őszi napsütésben a hazáért elesett 38 hős neve...⁵⁸²

Barssáróban 1943-ban az „Országzászlót és hősi emlékművét a vallás és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályának irányítása mellett Müller Tibor építő művész tervezte. Az építési munkát Nizler János zselízi építőmester végezte”⁵⁸³ – tudjuk meg a *Bars-Hont* című lapból.

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – néhány olyan nevesebb képzőművészt mutatok be, akik nevéhez több, az általam kutatott területen felavatott emlékjel kötődik. Mindkét világháború, de első-

579 Hősök emlékszobrának leleplezése Besenyőn. *Érsek-Újvár Magyar Vidék*, 1937. május 23., 5. p.

580 Hősi emlékmű-avatás Zsigárdon. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. június 2., 3. p.

581 A nagytárkányi hősi emlékünnepe. *Zemplén*, 1943. május 29., 1. p.

582 Nagyfalussy István: Andódon az alispán jelenlétében avatták fel a világháborúban elesett hősök emlékművét. *Érsekújvár és Vidéke*, 1942. szeptember 12., 3. p.

583 Országzászló és hősi emlékmű avatása Barssáróban. *Bars-Hont*, 1943. október 10., 3. p.

sorban az első idején a hátszág laktanyáiban, valamint a hadikórházakban gyógyuló katonák között több katonai szolgálatát töltő képzőművész is volt. Ezeken a helyeken elsősorban őket kérték fel a háborús emlékjel elkészítésére, de sok esetben ők maguk ajánlkoztak, álltak elő különféle javaslatokkal. Amíg el nem készült az alkotás, nem kellett visszatérniük a harctérre, tehát érhető, hogy ebben az időszakban többen önként ajánlkoztak erre a feladatra. Sok helyen azonban eleve azért nem írtak ki pályázatot emlékmű elkészítésére, hogy saját képzőművészüket bízassák meg, s addig se kelljen a harctérre vonulnia. Másrészt saját képzőművészüket jobban megbízták, mivel ismerték addigi munkásságát, tudták, mit várhatnak el tőle, személye garantálta az elképzelésüknek megfelelő emlékművet vagy szobrot. Meg aztán nyilván anyagi vonzatai is voltak a megbízatásnak...

7.1. Finta Sándor háborús emlékjelei Pöstyénben és környékén a korabeli sajtó tükrében

Kutatásaim során Finta Sándor⁵⁸⁴ neve merült fel leggyakrabban a korabeli sajtóban háborús emlékjelek kapcsán, konkrétan Pöstyén, valamint Nyitra vonatkozásában. Az eddigi kutatások Finta Sándor 1917-ben felavatott hatvani honvéd-emlékművét tartják az első köztéri szobornak, amely ez első világháborús áldozatainak emlékére készült (Kovács 1988, 27). Kutatásaim során korábbi adatokat is találtam Finta köztéri alkotásaira vonatkozóan. Pöstyénben 1915 októberben felállított Hősi emlékművet is ő készítette, s még más köztéri háborús emlékjel is kikerült műhelyéből. A Pöstyénben megjelenő helyi lap részletesen tájékoztatta az olvasókat Finta tevékenységéről, így ezeknek a híreknek köszönhetően tudomást szerezhettünk az ebben a városban és a környékén felállított alkotásairól, illetve máshol végzett tevékenységéről is. Az alábbiakban a sajtóhírek tükrében, azok megjelenésének időrendi sorrendjében tekintem át tevékenységét.

Az első világháborús emlékjeleket bemutató fejezetben már szoltam róla, hogy a nemzeti áldozatkészség kategóriájába tartozó pöstyéni szobrot, a szent koronát is ő készítette.⁵⁸⁵ Eredetileg Nagy Frigyes szobrának megformázásával akarták megbízni, ahogy arról a pöstyéni lap július 15-i számában a Vas Frigyes Pöstyénnek címmel megjelent írás is tanúskodik:

*Egyébként pedig a szép és minden hazafias érzésű ember legmelegebb pártolására méltó eszme annál könnyebb lesz, mert egyik kiváló szobrászművészünk, Finta Sándor, akinek a dolgról említést tettünk, máris szíves volt a nemes ügyben való közreműködését felajánlani.*⁵⁸⁶

Mivel a tervezett Frigyes-szobor helyett elkészült Szent István koronájával kapcsolatos híreket *A nemzeti áldozatkészség szobrai* című fejezetben már idéztem, az alábbiakban erre most nem térek ki. A Vas Frigyes tervét ismertető lapszámban egy másik háborús emlékmű „mintájá”-nak elkészültéről is tájékoztatták az olvasókat:

*Lenn a parkban, egy pagodaszerű kis épületben, ahol jobb napokban a cigánymuzsika tartotta próbáit, üttötte fel Finta Sándor művészsátrát. A fiatal mester a harctéri babérok után most művészi babérokat gyűjt. Ép a napokban fejezte be a Pöstyénnek szánt háborús emlékmű mintáját. A formaművészi tökélytel egy invenciózus gondolatot valósít meg: Egy honvéd, aki mintegy modern gyalogos Szent György lovag, beledöfi szuronyát a rátámadó hydra egyik fejébe. Alkotója a művet valamilyen jótékony célra a napokban ki fogja állítani...*⁵⁸⁷

Az egy hét múlva megjelent hírből már megtudható, hogy a tervezett emlékművet márványból készíti el a művész és egy obeliszkre kerül:

584 1881, Túrkeve –1958, Los Angeles

585 Vö. Szent István vaskoronája. Szegbeverési mozgalom Pöstyénben. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 26., 1. p.; Szent István vaskoronája. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. szeptember 27., 2. p.

586 *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 5. A cikk teljes terjedelmében a *Nemzeti áldozatkészség szobrai* című fejezetben olvasható.

587 Finta műtermében. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 5., 2. p.

A minap megírtuk, hogy Finta Sándor egy hydraölő honvédet mintázott, s hogy ezt a művét háborús emlék gyanánt Pöstyénnek szánta a művész. Mint értesültünk, a nagy ihlettel alkotott mű csakugyan itt marad. Márványba faragva, impozáns obeliszken a katonai kórház bejáratánál lesz elhelyezve, mint örök hirdetője a világtörténelem legnagyobb eseményének, csodás, legendás magyar győzelmeknek s annak a hazafias megértésnek, lelkesedésnek és áldozatkészségnek, mellyel Pöstyén a szent cél elérése érdekében előljárt.⁵⁸⁸

Egy augusztusi lapszámban már a felavatás konkrét időpontjáról is tájékoztatták az olvasókat:

Mint azt már jelentettük, a katonai kincstár a háborúban hősi halált halt katonáknak emléket állít a katonai gyógyház bejáratánál. Az emlékmű kivételére Finta Sándor kapott megbízást. A már elfogadott terv szerint az emlékmű egy 375 cm magas gránitobeliszből fog állni. Homlokzatán a már ismertetett hydraölő honvéd reliefsével. Az emlékmű ünnepélyes leleplezését szeptember 8-ra tervezik.⁵⁸⁹

A felavatási ünnepségről szóló beszámolóból többek közt az is kiderül, hogy Finta Sándor nevét is megörökítik az emlékművön:

...Vasárnap délelőtt tizenegy órakor leplezték le a katonai gyógyház parkjában felállított „Hősök emlékszobra”-t, Finta Sándor, a kitűnő művész mesteri alkotását.

A szobor négy méter magas, ókeresztény stílusban tartott gránitobelisz. Felső harmadában egy kápolnaszerű fölkébe mélyen beállítva, van a homokkőbe faragott dombormű, mely a vallásos nagy idők motívumaira emlékeztet. A szoboralak egy alföldi típusú honvédet ábrázol, aki szent dühvel döfi szuronyát a lábára tekergődő hydrába. Az obelisz középso harmadában, karrarai márványtáblán a következő felírás foglaltatik:

„Emeltetett ezen emlékmű emlékeül a nagy világháborúnak, melyet az osztrák magyar monarchia minden nemzetei odaadó halálmegvetéssel küzdöttek végig. Felállítását Déry György cs. és k. őrnagy úr kezdeményezésére, Herbay Szilviusz cs. és k. ezredes parancsnoksága alatt, Pöstyén egész társadalmának, valamint az itt gyógyulást kereső tisztek és katonáknak hathatós támogatása tette lehetővé. Tervezte Finta Sándor szobrász, honvéd. Felállítva 1915. szeptember havában.”

Ugyanezt tartalmazza a táblába vésett német felirat.

Ezután Herbay Szilviusz ezredes a rendezvény szervezője ünnepi avató beszédében többek közt kiemelte:

„Az emlékmű felállításának eszméjét elődöm Déry György őrnagy, volt állomásparancsnok úr vetette föl és én a magam részéről szívesen állottam az idea szolgálatába, mely íme testet öltött, hála annak a szerencsés körülménynek, hogy a pöstyéni kiegészítő kórház betegállományában olyan emberünk van – Finta Sándor, honvédgyalogos, aki nemcsak a becsület mezején tűnt ki katonai erényeivel, hanem mint kiváló szobrász megalkotta ezen mesterművet.

A szobrot Hämmerle építési vállalkozó úr, budapesti műhelyében öntötték. Hämmerle úr munificens módon eleve is kijelentette, hogy a munkát nem kívánja megfizettetni, ami ismét egy nemes ügy előmozdítását teszi lehetővé azt, hogy a háborúban elesett pöstyéni és környékbeli hősök özvegyei és árváinak egy újabb, jelentékeny összeget tudunk biztosítani. Fogadja érte ezúton köszönetemet.”⁵⁹⁰

Ugyanebben a lapszámban közzéték Finta Sándor levelét is, amelyben örömét és köszönetét fejezi ki, hogy elkészíthette ezt a háborús emlékjelet:

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Nagyon kérem, engedjen helyet becses lapjában köszönő szavaimnak.

588 A Hősök Emléke Pöstyénben. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. július 12., 2. p.

589 Hősök emléke a katonakórházakban. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. augusztus 9., 2. p.

590 A pöstyéni „Hősök emlékszobra”. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. október 4., 1–2. p.

Boldog vagyok, hogy a pöstyéni „Hősök emléké”-t elkészíthettem, s mert megadatott, hogy a felszentelésen is jelen lehettem. Hála mindazoknak, kiknek áldozatkészsége lehetővé tette a mű létrejöttét, s köszönöm a felszentelési ünnepélyen megjelentek üdvkívánatait.

Küzdve a haza igazáért a harctéren, én megértettem a névtelen hős bajtársaim néma beszédjét, mikor egy-egy ütközet után annyian sorakoztak körülünk szótlanul fekvé a földön – arccal az égnek – arccal a földnek. – Szent megrémüléssel fogadkoztam az elcsendesedett hősök előtt mindig, hogy ha visszakerülhetek, a Múzsákat híva segítségül, elbeszélem a csodás harcaikat a vésőmmel a jövőnek – és a jelennek. – Milyen kár, hogy a jövő csak a holt anyag mozdulatain át vehet tudomást a Ti gigászi küzdelmeitekről! – Milyen nehéz a holt anyagot szószólóvá tenni. – Suttogó, csendes beszéddel inkább lehet éreztetni a csatazajt, meg a sok szenvedést. – Sűrű őszi eső, sűrűn hulló sárgult falevél, gyalogsági kicsi ásók fecsegő zaja volt a kísérő zene, mikor most egy éve a drinamenti csatákban elesett bajtársaimat temettük. – Nem volt parádé. Nem volt pap se, csak sok kis gödör, meg sok nagy gödör volt. – Szent pathosszal, hangtalanul hantoltunk, kifáradtunk a szapora ásásban, és újra hantoltunk...

Hála mindenkinek, hogy a pöstyéni „Hősök emléké” elkészíthettem. Sokat fogadkoztam most egy éve – és íme beválthattam a sok sápadt halottnak tett ígéretem. De ez csak az első szó a nagy esemény elmondásához.

Pöstyén áldozatkész közönségének és az igen tisztelt Szerkesztő Úrnak kész híve

Finta Sándor

szobrász, sebesült honvéd.⁵⁹¹

Még a szóban forgó pöstyéni emlékmű felavatása előtt Finta újabb megbízatásáról is hírt adtak:

Podebényben, az ottani katolikus hívők Zsolnay plébános kezdeményezésére elhatározták, hogy a podedényi hősi halált halt katonák emlékének az ottani templomban művészi szobrot állítanak. A szobor megmintázásával Finta Sándor szobrászművészt fogják megbízni.⁵⁹²

A lap októberi számában egy újabb pöstyéni Finta-alkotás tervéről értesülhetünk, ezúttal a pöstyéni elesett katonák emlékére állítandó kápolnaszerű „vallásos emlékműről”, van szó, amelynek szoborfülkéjébe többalakos szoborkompozíció kerül:

Mint értesültünk, Praznovszky Antal plébános igen dicséretreméltó eszmét pendített meg. A plébános ugyanis Nagypöstyén valamelyik terén egy vallásos motívumú emlékművet akar emeltetni a háborúban elesett pöstyéniek emlékére. A tárgyalások Finta mesterrel már megindultak. Finta egy kápolnaszerű emlékművet ajánl, homlokzatán az ismert bibliai mondással: „Jöjjetek hozzám, akik megfáradtatok”. Bent a fülkében egy nagybbszerű domborművet – 6-7 bibliai alakból álló kompozíciót – tervez a művész. Az emlékmű vázlatát Finta a napokban veszi munkába.⁵⁹³

Az emlékmű elkészültéről a későbbiekben nem találtam a hírt a szóban forgó lapban, azonban egy másik újságcikkből kiderül, hogy Fintának be kellett vonulnia a „káderéhez”, tehát elhagyta Pöstyént. A Krisztus előtt térdelő honvédot ábrázoló szobrát nem tudta befejezni, így az „utolsó simításokat” egy helyi „dilettáns úrinő” végezte el helyette. Bár a hírben nem említik, de elképzelhető, hogy a fentebb említett podebényi emlékjelről lehet szó:

Nehogy félreértessük, mindjárt eleve kijelentjük, hogy nem a mester hatyúdaláról van itt szó. Finta hál' Istennek még a mienk és egy pár bajonettszúrástól és a szemébe ütött rheumától eltekintve, a legjobb egészségnek örvend, s teljes bizalommal tekint - bár a sötét szemüvegen át - a jövő elé. Itt utolsó pöstyéni alkotásáról akarunk szólni, melynek végső formázása egy dilettáns úrinő:

591 Finta Sándor levele. A mester a hősökről és a „Hősök emléké”-ről. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. október 4., 2. p.

592 A podedényi hősök emlékének. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. szeptember 27., 3. p.

593 Még egy háborús emlék. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. október 18., 2. p.

*Scheibner Róbertné nem mindennapi tudásáról tesz tanúbizonyságot. A kompozíciót két térdeplő honvéd a keresztre feszített Krisztus előtt - Scheibnerné műtermében formálta a mester. Az utolsó simítások hiányzottak még csak, amikor Finta megkapta a parancsot, hogy vonuljon be nyomban a káderéhez. És ezeket az utolsó simításokat művészi ihlettel oldotta meg a dilettáns úrinő. A kompozíció, mely naiv egyszerűségében a legnagyobb hatásokat váltja ki, még most is ott van az Erzsébet úti művész-tuszkulumban.*⁵⁹⁴

1917-ben Nyitrára helyezték át, ahol egy szobor elkészítésével bízták meg. Többek közt megemlítik, hogy a hatvani honvédszobor is az ő alkotása, s kiderül az is, miért nem adtak hosszabb ideig hírt róla, a művész ugyanis időközben Szerbiában egy régészeti ásatáson vett részt:

*Az állomásparancsnokság kertjében emelt hősök emlékszobornak megalkotóját, Finta Sándor honvéd önkéntest a hadvezetőség Nyitrára helyezte át. A jeles művész ugyanis megbízást kapott, hogy a nyitrai háziezred elesett hőseinek emlékét művészi szoborral örökítse meg. A szoborbizottság, melynek élén az ezred parancsnoka, Craus István főispán és Batthyány Vilmos gróf megyéspüspök állanak, már megkezdte a tárgyalásokat Fintával, aki legközelebb nekilát a vázlatok elkészítésének. Finta azóta, hogy elkerült Pöstyénből Hatvanban alkotott egy nagyszabású emlékművet, azonfelül Szerbiában, a Drina mentén felfedezett egy római telepet, ahol igen eredményes ásatásokat végzett. Három, a művész és a tudományos világban nagy feltűnést keltett antik szobrot emelt ki a romok alól Finta. Sajnos, mind a három műkincs külföldre – Németországba és Ausztriába vándorolt, jöllehet, hogy Finta a Nemzeti Múzeum ajánlatára kapta az engedélyt az ásatásokra.*⁵⁹⁵

A *Nyitramegyei Szemlé*ben 1917 szeptemberében a Nyitra vármegyéből elesettek közös emlékművének ter-
vével kapcsolatos beszámolóban arról írnak, hogy az emlékmű elkészítésével Finta Sándort bízzák meg:

Jelentettük már, hogy Nyitra vármegye közönsége megörökíteni kívánja a háborúban elesett hős fiai emlékét. A kegyeletes mozgalom első ténye f. hó 15-én ment végbe, midőn az alkotandó emlékművet létesítő bizottság megalakult. Az alakuló gyűlésen Jánoky-Madocsány Gyula főispán elnökölt, aki bevezető beszédében lelkes szavakkal vázolta a mozgalom célját.

*– Vármegyénk fiai – úgymond – dicsőséges hősiséggel vették ki részüket a világháború vérzivatarából. Minden fronton vitézül megállták a helyüket s kivívták bajtársaik csodálatát, feljebbvalóik elismerését, legújabbán is a 14-ik honvéd gy. ezred a legfelsőbb hadúr dicséretére tette magát méltóvá. Hőseink emlékét maradandó művel kell megörökítenünk. Ezt kívánja tőlünk a hála kötelessége, a holtak iránt, akiknek már nem adhatunk mást, mint hálánk szemmel látható jelét, mellyel emléküket az enyészettől meg akarjuk óvni. Tartozunk ezzel az élőknek is, akik fellelkesednek hazaszere-
tetre, fölbuzdulnak önfeláldozásra, ha szemük elé állítjuk a hazát védő, a hazáért magukat feláldozó hősök példáját.*

Felkérte azután a jelenvoltakat, hogy alakuljanak bizottsággá, melynek feladata lesz az emlékmű ügyét előmozdítani. (...) A szűkebb körű bizottság nyomban ülést tartott és megbeszélte azokat a kérdéseket, melyek az emlékmű elkészítésével szoros összefüggésben vannak. Hosszabb eszmecsere indult meg a felett, vajjon a szobor már most, vagy csak a háború után létesíttessék-e? Úgyszintén az anyagi eszközök megszerzését is behatóan tárgyalták. Az eszmecsere végén a főispán összegezte a bizottság javaslatait és határozatképp kimondta, hogy:

- 1. A szobor elkészítésével Finta Sándor szobrászt bizza meg*
- 2. A költségek előteremtésére vármegye-szertegyűjtést rendez*
- 3. Felkéri Lyka Károly műkritikust, hogy a bemutatandó emlékmű vázlatáról szakvéleményt mondjon és a szobor helyéről is a bizottságot tájékoztassa*

*Az ügy ilykép egy lendülettel a végrehajtás stádiumába jutott, ami reméljük, arra fogja lelkesíteni a vármegye közönségét, hogy a szobor költségeit, körülbelül 30-40 000 koronát, áldozatkész adakozással rövid idő alatt összehozza.*⁵⁹⁶

594 Finta utolsó műve. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. november 15., 2. p.

595 Finta Sándor. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1917. április 30., 3. p.

596 Nyitramegyei hősök emléke. *Nyitramegyei Szemle*, 1917. szeptember 23., 4–5. p.

A közöltek alapján elképzelhetőnek tartom, hogy Finta a Pöstyén és Nyitra környéki falvaknak itt tartózkodása idején akár több háborús emlékjelet is készíthetett. A Pöstyéni járás településeinek közterein álló első világháborús emlékművekről 2006-ban megjelent kiadványban nem találtam erre vonatkozó adatot, viszont ez nem zárja ki, hogy a templomokban, azok mellett, vagy akár köztereken esetleg ne lennének alkotásai. A kötet szerzője a Pöstyénben és környékén emelt korábbi emlékjeleket nem említi, csupán az első Csehszlovák Köztársaság idején vagy később állított emlékműveket mutatja be, s a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható emlékjelekkel sem foglalkozik (Klčo 2006).

7.2. További ismert alkotók háborús emlékjelei a korabeli sajtó tükrében

Az alábbiakban, időrendi sorrendben néhány, a korabeli lokális és regionális lapokban megjelent híradás tükrében azt kísérem meg bemutatni, hogy az adott időszakban konkrétan milyen háborús emlékjelet elkészítésével bíztak meg ismert és kevésbé ismert képzőművészeket, illetve milyen munkákban vettek azok részt.

A *Felsőnógrád* egyik 1915-ben megjelent számában Vigh Ferenc losonci tevékenységéről értesülhetünk:

*Vigh Ferenc igen jónevű szobrászművész, mint hadapród Losoncra van bevonulva. A szorgalmas művész ezúttal sem pihenteti vésőjét, több apró munkán kívül különösen két monumentális művén dolgozik. Az egyik egy katonatemetőbe való síremlék, a másik egy szép háborús szobor. A művész mindkét emléket Losoncnak szánta teljesen ingyen. Csupán az anyagot fog kelleni a városnak beszerezni, ami csekélységbe kerül, és ekkor a művész teljesen ingyen el fogja készíteni az emlékműveket. Az első minták szerint mindkét mű igen szépnek ígérkezik.*⁵⁹⁷

Ugyanennek a lapnak egy 1916-ban megjelent számában a szerkesztőségbe eljuttatott fénykép alapján Gách István losonci szobrász orosz hadifogságban készült két sebesült katonát ábrázoló szobráról számolnak be:

Gyönyörű szobor van előttem. Azaz nem maga a szobor – az valahol a cár birodalmában van alkotójával, a mi kitűnő Gách Istvánunkkal egyetemben, – csak a szobor fényképészeti hasonmása. És míg a mi nagyszerű kőfaragó művészünk, aki vagy nyolc esztendővel ezelőtt oly remeken álmodta kőbe a szabadságot, muszka fogságban faragja nyugtalan lelke látomását.

(...) Ha már nem áll módunkban, hogy megmutassam a beszédes szobrot, hadd olvasom le itt a nyilvánosság előtt a messze vetődött magyar művész igazságait.

Két sebesült katona egymást támogatva vonszolja testét. Hatalmas herculesi alak az egyik. Fájdalomtól eltorzult arca egy óriásé, ki néma esdekléssel kéri szánalmunkat. Jobb karja nyakába vetett kendőben nyugszik. Sapkája, kövéres, szelíd szláv arca mutatja, hogy orosz. Látszik, hogy alig áll a lábán, mégis segíteni akar a másik sebesültnek. Bal karjával átölelve tartja az izmos, de súlyos sebtől gyötört magyar honvédet, aki kínjában hátrahanyatló fejét a megbékélt ellenség vállához támasztja. Bal combján két tenyérnyi foltban szakadt fel a vitézkötéses magyar nadrág és ott tátong előttünk bekötetlenül a gránát tépte iszonyú seb. A magyar vitéz bot gyanánt használja puskáit, jobb karjával az oroszba kapaszkodik. És amint jönnek, amint egymásba fogódzva vonszolják magukat a kötőzhely felé, olyan a két megbékélt ellenség, mint két szerető testvér.

Ez a két harcos már megértette a háború tragikumát s a sebesült muszka óriásában már nyoma sincs a nagyravágás ördögének, de egész lényében újra él az a lágy orosz emberszeretet, amelyet úgy ismerünk és úgy megszerettünk lángeszű íróik és művészeik lelkéből. Vajjon az idegenbe sodort magyar művész nem a feltámadt orosz lélek érzelmeiről akar-e hírt adni nekünk, akik a háború első percétől hívek vagyunk az emberszeretet szívbeli parancsához?

*H. Gy.*⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ Szobrászművész Losoncon. *Felsőnógrád*, 1915. december 9., 2. p.

⁵⁹⁸ Magyar szobor orosz fogságban. *Felsőnógrád*, 1916. június 1., 1. p.

A losonci temetőbe tervezett hősi emlékmű tervét több katonáskodó képzőművész is elkészítette, a többi közt Rudnay Gyula⁵⁹⁹ is:

*Az elesett hősök megörökítését célzó emlékmű alkotására nemes versenyre keltek a Losoncon katonáskodó művészek. Károly Miklós Rudnay Gyula festőművésszel egyesülten tervezett egy hatalmas emlékművet, Friedmann József és Vieghe Ferenc külön-külön készítettek terveket. Az emlékművek szobor-modelljei a városháza nagytermében vannak kiállítva. Ha a jóléti bizottság esetleg kivitelre fogadná el valamelyiket, úgy a modellek a közönség által is megtekinthetők lesznek.*⁶⁰⁰

Rudnay terveit később a losonci egyháznak ajándékozta:

*Rudnay Gyula festőművész egy régebbi ígéret alapján a „Hősök emléke”-hez készített négy nagy koncepciójú vázlatát a losonci evangélikus egyháznak ajándékozta azon meghagyással, hogy az egyház a négy olajfestményt a templom renoválási alap javára értékesítse. Az értékes alkotásokat az egyház már át is vette és a lelkeszi hivatalban helyezte el.*⁶⁰¹

A *Vágvölgyi Lap* 1916-ban arról tudósít, hogy a trencséntepliczi elesettek emlékművének elkészítésére Róna Józsefet⁶⁰² ajánlották:

*A trencséntepliczi hadiemlékműbizottság az Országos Emlékműbizottsághoz fordult tanácsért, amelynek elnöke Lukács György v. b. t. t., a bizottság nevében adott válaszában Róna József szobrászművészt ajánlotta. A művész Baross János illavai főszolgabírónak, mint a helyibizottság elnökének meghívására a pünkösdi ünnepeket Trencsénteplicz fürdőn töltötte, s megállapította a parkban azt a helyet, ahol az emlékmű állni fog. Együttal megállapodott a bizottsággal abban, hogy a szép emlékmű hazai márványból fog készülni. A Mester, akit Trencsénteplicz fürdő kies fekvése valószínűleg elragadott, látható lelkesedéssel fog a szép feladathoz, hogy a Trencséntepliczen egészségüket visszanyert harcosaink és egyben a trencséntepliczi illetőségű elesett hősöknek emlékét maradó emlékművel örökítse meg. Az emlékmű előreláthatólag a jövő idényben már díszíteni fogja a fürdő parkját.*⁶⁰³

A Rimaszombat melletti Szabatka-pusztai laktanyában, az ott szolgálatot teljesítő katonák készítették el Papp Dezső budapesti szobrászművész tervei alapján az orosz harctéren elesett „vitéz huszárok” emlékének szentelt, 1943-ban felavatott emlékművet:

*A kettős ünnepségnek gyönyörű időjárás kedvezett, a kora délelőtti nap sugaraival öntötte el a laktanya szépen gondozott és még virágokkal is ékes parkját, ahol a Papp Dezső budapesti szobrászművész, tart. huszársászlós által tervezett művészi kivitelű emlékmű várta felavatását (...) Nagy Kálmán százados mondott lényéből fakadt, s minden ember szemében könnyeket fakasztó szép avatóbeszédet. Hangsúlyozta, hogy az Emlékművet a hősi szellem szolgálatába kívánják állítani. Dicsérettel emlékezett meg az emlékmű megalkotójáról: Papp Dezsőről, aki négy derék huszárral: Németh Ferencsel, Hauser Sándorral, Marton Lajossal és Telek Józseffal együtt építette meg a Pokorág község által ajándékozott kőből az emlékoszlopot...*⁶⁰⁴

Az *Érsekújvár és Vidéke* című lapban az első Csehszlovák Köztársaság idején interjút közöltek egy mára már elfelejtett érsekújvári szobrásszal, Klinda Kálmánnal, aki éppen akkor dolgozott többek közt

599 1878, Pelsőc – 1957, Budapest

600 Szobrászok versenye. *Felsőnógrád*, 1917. február 15., 4. p.

601 *Felsőnógrád*, 1917. június 21., 3. p.

602 1861, Lovasberény – 1939, Budapest

603 Róna József szobrászművész Trencsénteplicen. *Vágvölgyi Lap*, 1917. június 2., 3. p.

604 A dicső múlt és jelen áldozatos magyarjaira emlékezett október 6-án Rimaszombat lakossága. Hősi emlékművet állítottak Szabatka-pusztán az orosz harctéren hősi halált halt vitéz huszároknak. Országzászló- és Hősi Emlékműavatás és a szabatkai laktanyában. *Gömör*, 1943. október 10., 1–2. p.

a vághosszúfalui világháborús emlékművön is. Az interjú alapján feltételezhető, hogy több Érsekújvár környéki település számára készíthetett további háborús emlékjeleket, de a lakosság (hasonlóan az általam kutatott terület más településeinek lakóihoz) ma már nem emlékszik az alkotóra. Az alábbiakban a vele készített interjú némileg rövidített változatát idézem:

...Most dolgozik például a vághosszúfalusi hősi emlék monumentális emlékművén. Az elgondolás érdekes és finom. Egy magyaros ruhájú anya és egy kisfiú lehajtott fejjel, arcukon az emlékezés megrendülésével állnak a hősi halott apa és férj sírja előtt, amelyet egy rohamsisak és egy kard jelképez. A kis gyermek arcán valami különös mély áhítat, keze összetéve, mintha imát szaporázna az ajka a háborúban elhalt édesapa után...

*Percekig mélyen érintve állok a megkapó szobor-terv előtt s tudom, hogy Vághosszúfalu népét is mélyen meg fogja hatni ennek a szobornak dráma lelkisége.*⁶⁰⁵

Aztán csendesen megjegyzem, hogy milyen bátor elhatározás a mai világban, a mai igények mellett a szobrászati pályát választani egy fiatal férfinak s várni azt a kevés munkát, ami a materiális korban adódik. Klinda Kálmán rokonszenves fiatal arcában csupa bizakodás fejeződik ki, amikor válasszol erre a megjegyzésre:

- Van munkám hála Istennek, hiszen csaknem minden valamire való község megépíti a maga hősi emlékművét és egyre fejlődnek az igények a síremlékek alkotása terén is.

(...) A művész valóban egész sor kis szobrot-modelt mutat, amelyeket több délszlovenszkói helységnek készített. Különösen érdekes egy pacifista témájú hősi emlékszobor. Meztelen felsőtestű rohamsisakos katona kezében egy pallost tart, amelyet a béke olajága vont be...

Igen finom gondolat, csak kár, hogy alig időszerű... Lehet azonban, hogy amikor ez a monumentálisnak ígérkező, különösen hatásos, 7 méter magas emlékszobor elkészül, addigra a most gyártott tankok, ágyúk és bombavető repülőgépek is egy békésebb korszakban a béke olajágával díszítve mint egy megtévedt kor kuriózumai kerülnek kiállításra.

*Igen megkapó annak a Szűz Mária szobornak a gipsz-modellje is, amelyet Klinda Kálmán a Jánosmajoron épített lourdesi barlang számára készített...*⁶⁰⁶

Rigele Alajos, pozsonyi szobrászművész nagyon sok első világháborús emlékművet készített, a róla szóló monográfia képes katalógusában (véltetően) valamennyi megtalálható (Lehel 1977). Ő készítette 1915-ben a nemzeti áldozatkészség szobrok kapcsán már korábban említett pozsonyi Vashonvédot, valamint az ugyanebbe a kategóriába tartozó székesfehérvári Vértess Vitézt is. Háborús emlékművei, szobrai elsősorban Pozsonyban és környékén találhatók, de a gútai világháborús emlékmű is az ő alkotása. Ahogy már a korábbi fejezetekben is említettem, az ő műhelyéből került ki többek között a sárosfai világháborús képoszlop reliefje, Jányokon Keszöcze Mihály jelképes síremlékének Szent Mihály szobra, a Pozsonyi Hajós-Egyesület elesett tagjainak emlékére készült relief,⁶⁰⁷ illetve neki tulajdonítják a gútori honvédszobrot is.

A komáromi **Berecz Gyula**⁶⁰⁸ a két világháború közti időszakban több hősi emlékművet készített a Komárom környéki településeknek. Alkotásai Udvardon, Keszegfalván, Megyercsen, Nemesócsán, valamint a mátyusföldi Diószegen állnak. Komárom részére a Szent András templomban felavatott reliefkel kombinált első világháborús emléktáblát készíttette, valamint az eredetileg az egykori komáromi neológ zsinagóga falán felavatott, majd később a zsidó temető szertartástérmebe áthelyezett ugyancsak domborműves emléktáblát is. A nemesócsai oroszánt ábrázoló szobor kivételével valamennyi alkotásán megjelenik a sebesült és haldokló katona alakja, a keszegfalvai szobor haldokló katonája lényegében az udvardi emlékművön látható szoborcsoportot képező katonát formázza. A diószegi hősi emlékmű viszont egész más benyomást kelt. Míg az addigiak (a hősiességet jelképező nemesócsai oroszánt

605 A szobrot 1938. május 15-én szentelték fel Vághosszúfalun. Az eseményről beszámoló újságcikket a Mellékletben közlöm.

606 Az első érsekújvári szobrász. Látogatás Klinda Kálmán szobrászművész nyitrai úti műtermében. *Érsekújvár és Vidéke*, 1937. április 25., 5. p.

607 A relief felavatásáról beszámoló újságcikket teljes terjedelmében közlöm a Mellékletben.

608 1894, Komárom – 1951, Budapest

kivételével) az elesettek iránti kegyelet kifejezői, a valószínűleg a visszacsatolás után készült monumentális diószegi szoborcsoporton a sebesült katona mögött álló, kezében gránátot tartó elszánt sisakos honvéd marcona alakja a feldühödött oroszlánal már militárisabb benyomást kelt.

Löffler Béla,⁶⁰⁹ kassai szobrászművész elsősorban (ám nem kizárólagosan) 1945 után készítette világháborús emlékjelei zömét, szobrokat és emléktáblákat egyaránt. Egy része Kassán, illetve a szomszédos járásokban található, többek közt a rozsnyóiban is. Ezek közül kevésbé ismert a kuntapolcai evangélikus templom mellett 1931-ben állított világháborús emlékmű reliefsje. Több felszabadulási emlékművet is készített, mint például Pelsőcön a felszabadító szovjet katona szobrát, vagy a Rozsnyón 1969-ben, a szlovák nemzeti felkelés 25. évfordulója alkalmából felavatott emlékművet.

Csicsátka Ottokár,⁶¹⁰ érsekújvári szobrászművész készítette a Nagysurányban 1942-ben felavatott emlékművet, s más megbízatásokat is kapott ebben az időszakban, ezek a tervek azonban már nem valósultak meg.

Az 1989 után készült háborús emlékjelek alkotói között több kortárs képzőművészt találunk. A legtöbb világháborús emlékjelként állított művészi alkotás Nagy János nevéhez kötődik. Ezek az adott települések valamelyik közterén, vagy a temetőjében egyaránt megtalálhatók: Csicsón, Dunaszerdahelyen, Ipolybalogon, Ipolyszakálloson, Keszegfalván, Köbölkúton, Málason, Muzslán, Nagycétényben stb.

Kutak Adrienn készítette Ipolyságon a két holokausz emléktáblát, de megemlíthetjük még Mag Gyula rimaszombati holokausz-emlékművét is. Lipcsey György faragta a nagymegyeri fából készült második világháborús emlékoszlopot, s ő az alkotója az 1989 utáni időszakban állított pozsonyeperjesi és negyedi világháborús emlékműnek is.

Az 1989 után háborús emlékjelként elterjedt folklorizmus kopjafák/emlékoszlopok készítői között elsősorban a rimaszombati Ferencz Katalin, a nagykaposi Ferencz György, a várhosszúréti Ulman István, a szépsi idősebb és ifjabb Pekár József, valamint a búcsi Sidó Szilveszter, az oroszokai Orosházi Lajos és a csicsói Nagy Géza jeleskedett (L. Juhász 2005, 87–106).

609 1906, Kassa – 1990, Kassa

610 Érsekújvár, 1914 – Pozsony, 1993. Horthy Miklós 1938-as érsekújvári bevonulására elkészítette a kormányzó mellszobrát, később pedig ugyanitt az országzászlós emlékmű domborműveit is.

8. Az emlékjelek feliratai

Az emlékjelek feliratának nyelve a kutatott területen az első világháború óta napjainkig kisebb-nagyobb mértékben többször is módosult. Erre vonatkozó irodalom hiányában azonban csupán a korabeli sajtóból származó információkra támaszkodhattam. Eddigi kutatásaim alapján úgy tűnik, hogy az első világháború idején állított emlékjeleken a magyar nyelv dominált, az északabbra fekvő, nagyobb szlovák vagy német többségű városokban – az ott kiadott magyar nyelvű lapok tanúsága szerint – szintén. Feltételezhető azonban, hogy a kisebb települések emlékjeleinek (már amennyiben állítottak ilyeneket) esetleg lehettek szlovák vagy német nyelvű feliratai. Egy korabeli sajtóhír erre enged következtetni, ugyanis az egyik cikk írója, a Szepesség területén az elesettek emlékére állított keresztekkel kapcsolatban éppen azt kifogásolja, hogy ezeken csupán szlovák felirat áll. Kíváncsnak tartaná, ha a magyar fordítás is felkerülne rájuk, „Mert hiszen szeretteik a magyar hazáért áldozták életüket” – indokolja a szerző.⁶¹¹ A rendelkezésemre álló, Pöstyénnel kapcsolatos aránylag sok emlékmű feliratára vonatkozó források – korabeli újságcikkek – csupán magyar, ritka esetben német szöveget⁶¹² említenek, szlovákot sosem. Feltételezhető, tehát, hogy a nyelvhatártól északra eső sávban található települések emlékjelein is a magyar nyelv dominált. Mivel az első Csehszlovák Köztársaság idején a szlovák településeken eltávolították a magyar államiság jelképeit, és többnyire az emlékművek feliratait is, ma már nehezen rekonstruálható, hogy a szlovák falvakban és városokban eredetileg milyen nyelvűek lehettek. A Pöstyéni járás első világháborús emlékműveit bemutató kiadvány szerzője egy szóval sem utal korábbi emlékművek meglétére (Klčo 2006), holott magam is több adatot találtam ezekről, s Pöstyén kapcsán e kötetben is több ilyen mutattam be.⁶¹³

Az első Csehszlovák Köztársaság idején a többségében magyarlakta településeken állított új emlékművekre magyar nyelvű feliratok kerültek, s az 1938-as visszacsatolást követően úgyszintén – ekkor a szlovákok lakta településeken is. A németek által lakott falvakban a magyar–német felirat volt az általános. Dénesden, ahol a lakosság zöme az 1945 utáni kitelepítés előtt német anyanyelvű volt, a két világháború között, világháborús emlékműként közadakozásból állított lourdes-i barlang falára magyar–német feliratú emléktáblák kerültek, azonban 1989 után a második világháború áldozatának emlékre már kizárólag szlovák feliratú táblát szándékoztak elhelyezni. Hogy végül az egykori kitelepítettek által kért német feliratú emléktábla is felkerülhetett, két önkormányzati képviselő szavazatán múltott, s a felirat szövege sem utal egyértelműen a németek kitelepítésére.

Elsősorban a katolikusok által állított emlékjeleken – főleg a kereszteken, de olykor egyéb szakrális kisémlékeken is – néha latin nyelvű sorok is olvashatók. Ipolyszalkán a lourdes-i barlang mellett a hadifogságból hazatértek 1950-ben elhelyezett hátatábláján latin és magyar szöveg is szerepel.⁶¹⁴ Az elesettek hozzátartozói által 1927-ben Léván állított emlékkereszt felirata is tartalmaz néhány latin nyelvű sort:

A főoldal felirata:

*EMELÉKÉRE A FIAINKNAK, AKIK A VILÁG-
HÁBORÚBAN ESTEK EL VAGY OTT
SZERZETT SEBEIKBEN S BETEGSÉG-
BEN HUNYTA EL, S NEM ATYÁIK HELYE
LETT, DE MESSZE HARTREKEN, S I-
DEGENBEN ALUSSZÁK ÖRÖK ÁLMUKAT.*

611 Az új keresztek. *Szepesi Lapok*, 1916. augusztus 19., 4. p. Az újságcikk szövegét majdnem teljes terjedelemben az első világháború emlékjeleiről szóló fejezetben közlöm

612 A pöstyéni „Hősök emlékszobra”. *Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung*, 1915. október 4., 1–2. p.

613 Lásd az első világháború emlékjeleiről (királyszobrok, nemzeti áldozatkészség szobrai), illetve az emlékjelek alkotóiról, készítőiről szóló fejezet Finta Sándor alkotásaira vonatkozó részét.

614 Az emléktábla teljes feliratát a *Szagrális kisémlékek mint a háború jelei* című fejezetben közlöm.

AKIKET 9 ÉV UTÁN SEM TUDNAK FE-
LEDNI AZ ŐKET SIRATÓ ANYAI, HITVE-
SI, GYERMEKI S TESTVÉRI SZÍVEK
MIDŐN EZ EMLÉK ÁLLÍTTATIK
MÉG SAJOGNAK A SEBEK, MÉG FOLY-
NAK KÖNNYEK.
HARCBAN ESTEK EL ŐK
A BÉKÉT MEG NEM ÉLTÉK
ÖVÉIKNEK MEGNYUGVÁSUK
NEKIK ÖRÖK BÉKÉJÜK LEGYEN
AZ ÚRBAN

Jobb oldali felirat:

...AZ ITT PIHENŐK
MEGVÁLTÁSA
AZ ITT ÖVÉIKET SIRATÓK
VIGASZTALÁSA
HOC SIGNUM QUIESTENTIUM
SALUS ET REDEMPTIO
HIC SUOS PLANCET...
...SOLATIO
1927

Bal oldali felirat:

KIK KRISZTUSBAN
HALNAK
KRISZTUSBAN
FELTÁMADNAK

A zsidók által állított, általam ismert első világháborús emlékjeleken általában magyar–héber nyelvű feliratokkal találkoztam. A túlélő zsidók által visszatérésük után a holokauszt mártírjainak állított emlékjelek feliratának zöme héber nyelvű. Később megjelentek a magyar, illetve a szlovák nyelvű feliratok is. Fontos megjegyezni, hogy ezeket nem köztereken, hanem a zsinagógában, vagy pedig a temetőben helyezték el. Az 1989-es rendszerváltás után állított köztéri emlékjeleken az egyes nyelvek különféle variációi jelennek meg: általában héber–magyar, héber–szlovák, de előfordulnak három (héber–szlovák–magyar) vagy négy (héber–szlovák–magyar–angol) nyelvűek is. Gyakoriak a magyar–szlovák feliratok, illetve magyar nyelvű feliratok, de ezeken is szerepel általában egy-két héber nyelvű sor. Nyelvileg tehát a zsidó emlékjelek feliratai a legváltozatosabbak.

Az elesett szovjet katonák még 1945-ben állított emlékműveire általában orosz feliratok kerültek, ezeket néhány helyen később kiegészítették szlovák nyelvű emléktáblákkal is. A magyarlakta településeken később állított hősi emlékművekre általában szlovák–magyar, vagy ritkább esetben orosz–szlovák–magyar felirat került.

A magyarlakta településeken a háborúban elesett helyi áldozatok 1945 után emelt emlékműveinek felirata ritka kivételtől eltekintve továbbra is magyar nyelvű maradt. Az államilag támogatott és hivatalosan szorgalmazott felszabadulási emléktáblák nyelve területenként nagyon változatos volt, s nem csupán a lakosság nemzeti összetételétől függött. A Rozsnyói járásban például egyetlen magyarlakta településen sem találunk közöttük kétnyelvűt, csupán szlovákot, míg más járásokban ezek a táblák kétnyelvűek voltak.⁶¹⁵

615 Az 1945–1989 közötti időszak emlékjeleit bemutató fejezetben több példát is hoztam a felszabadulási emléktáblákon szereplő feliratok különböző variációira, így azokat most nem ismételtem meg.

Kutatásaim során egyelőre csak egy olyan adatra bukkantam, amikor a világháborús emlékműről el kellett távolítani a magyar nyelvű feliratot. Az eset Alsószeliben történt, és a községi krónikában is megörökítették: „Községünkben is történtek túlkapások. El kellett tüntetni az evangélikus templom előtt lévő hősök szobrának magyar nyelvű feliratát: *Halálotok szörnyű áldozat, feledni titeket örök kárhozat.*”⁶¹⁶ A felirat később ismét visszakerült.

Ezzel szemben a már jó ideje Pozsonyhoz tartozó Vereknén 1933-ban állított emlékmű magyar nyelvű felirata ma is megvan:

*KEGYELETTEL A HÁBORÚ ELESETTEINEK
BECSÜLETTEL VÉDTETEK BENNÜNKET
SZERETETTEL EMLÉKEZÜNK MEG RÓLATOK
KOFOLYT VÉRETEK GYÜMÖLCSÖZZE
A BÉKE ÁLDÁSÁT*

(Bedécs–Presinszky–Kürti 2010, 307)

Az 1989-es rendszerváltás után állított, vagy pedig felújított világháborús emlékjelekre több esetben – elsősorban ott, ahol a szlovák lakosság arányszáma már magasabb – kétnyelvű felirat kerül.

Az alábbiakban a kétnyelvűség illusztrálására két emlékmű teljes feliratát közlöm. Az egyik az udvardi első és második világháború áldozatainak közös emlékműve,⁶¹⁷ ezen a két világháború áldozatainak névsorát tartalmazó márványtáblák alatt Buda Ferenc magyar, valamint Samo Chalupka szlovák költőtől származó egy-egy idézet is olvasható:

*KEDVESEK ÉS SZERELMESEK
HITVESEK ÉS JEGYESEK, APÁK ÉS
FIAK, HOZZÁTARTOZÓK, HŐS ÉS
NEM HŐS KATONÁK, HAZÁNKFIAI
EMLÉKÉRE, AKIK NEM TÉRTEK VISSZA
SZERETTEIKHEZ TÖBBÉ A HÁBORÚBÓL.
BUDA FERENC*

*LEŽ VEČNÉ MENO TOHO
NECH OVENČÍ SLÁVA,
KTO SEBA V OBEŤ
SVATÚ SVOJ NÁROD DÁVA.
SAMO CHALUPKA*

Az emlékmű bal oldalán elhelyezett emléktábla felirata:

*A II. VILÁGHÁBORÚ ZSIDÓ MÁRTÍRJAI
[A 65 áldozat névsora]*

A hátoldalon elhelyezett két fém tábla felirata:

*NA PAMIATKU SVOJICH HRDINSKÝCH
SYNOV PADLÝM V I. SVETOVEJ VOJNE
Z VĎAKY POSTAVILI OBČANIA
AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT
ÁLDOZATOK EMLÉKÉRE ÁLLÍTTATTA
A FALU LAKOSSÁGA*

⁶¹⁶ *Alsószeli községi krónika*, 106. p.

⁶¹⁷ Az emlékművet eredetileg az első világháború áldozatainak emelték 1937-ben, s mivel a második világháborúban megsérült, felújították, majd a rendszerváltás után, 1993-ban ismét felújították.

NA PÄMIATKU TÝCH, KTORÍ SA
STALI OBEŤAMI II. SVETOVEJ VOJNY.
PAMATNÚ TABUĽU DALO UMIESTNIŤ A
PAMATNÍK OBNOVILO
OBECNÉ ZASTUPITEĽSTVO
DŇA 22. 8. 1993 DVORY NAD ŽITAVOU

A II. VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT
ÁLDOZATOK TISZTELETÉRE.
AZ EMLÉKTÁBLÁT ELHELYEZTETTE
ÉS AZ EMLÉKMŰVET FELÚJÍTTATTA
A KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA
UDVARD 1993. 8. 22-ÉN

A felső-csallóközi Úszor világháborús emlékművének teljes felirata pedig így hangzik:

Főoldal:

NAŠI HRDINOVIA OBETOVALI SVOJ
ŽIVOT ZA VLASTĚ A ZA POKOJNÚ
BUDÚCNOSTĚ LUDSTVA.
– NECH VÍŤAZÍ UM A MIER –
„NIKDY VIAC VOJNU“

A HŐS FIÚK ÉLETÜKET ADTÁK
HAZÁJUKÉRT AZ EMBERISÉG
BÉKÉS JÖVŐJÉÉRT
A JÓZAN ÉSZ GYŐZEDELMESEKEDJEN
„SOHA TÖBBÉ HÁBORÚT“

A jobb oldali felirat:

NA PAMIATKU PADLÝCH HRDINOV V PRVEJ SVETOVEJ VOJNE
A VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT HŐSÖK EMLÉKÉNEK 1914 –1918
[Két hasábban az elesettek névsora a születési és az elhalálozási évükkel]
NYUGOSZNAK A HŐS FIÚK A DÚLÓ CSATÁK UTÁN.

A bal oldali felirat:

NA PAMIATKU PADLÝCH HRDINOV V DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT HŐSÖK EMLÉKÉRE
1941 –1945

[Két hasábban az elesettek névsora a születési és az elhalálozási évükkel]

ODPOČÍVAJÚ HRDÍ SYNOVIA ZA ŤAŽKÝCH BOJOV
NYUGOSZNAK A HŐS FIÚK A DÚLÓ CSATÁK UTÁN

A világháború áldozatainak emlékművein szinte minden esetben szerepel az elesettek névsora. A születés dátuma, vagy pedig az elhalálozás éve (esetleg mindkettő), néha a rendfokozat, vagy az elhalálozás helye is megtudható e névsorokból. E listák összeállítása viszont az idő múlásával egyre nagyobb gondot jelentett, így főleg a közelmúltban állított emlékművek esetében kifejezett kutatómunkára volt

(lett volna) szükségük az állítatóknak, amennyiben hiteles névsort szerettek volna az általuk megállmodott monumentumon látni. Ezért sok esetben nem teljesek ezek a listák.

Kismúlyadon a templom külső falán 1995-ben a két világháború áldozatainak emlékére felavatott emléktábla az első világháborúban elesettek neveit nem tartalmazza, a második világháború egy áldozatával kapcsolatban viszont minden fontos információ felkerült:

*AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ
HŐSI HALOTTAINAK
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ
ÁLDOZATÁNAK
EMLEKÉRE KŐBE VÉSETTE
A FALU LAKOSSÁGA
GALIC JÁNOS
HARMINC ÉVESEN
HŐSI HALÁLT HALT
1944. JANUÁR 14-ÉN
A DON-KANYARBAN*

*VÉRTŐL ÁZOTT HARCMEZŐKÖN
IFJÚ SZÍVEK PORLADNAK
TAVASZ NYÍLIK HAMVAIKBÓL
ÚJ VIRÁGOK HAJTANAK.*

*VÉRTŐL FAKADT VADVIRÁGOK
TANÍTANAK REMÉLNI
DICSŐ HŐSÖK ÁLDOTT NEVE
MINDÖRÖKKÉ FOG ÉLNI*

KISMÚLYAD 1995

A krasznahorkaváraljai katolikus templomban 1927-ben elhelyezett emléktáblán ugyanez a vers szerepel.

Egy, a gömöri Hárskútról származó eset azt bizonyítja, hogy a háborús emlékek feliratainak mikroelemzése akár a lokális emlékezet működési mechanizmusához is frappáns adalékokat szolgáltathat. A település központjában, a katolikus templom közelében, kövekből épült emlékművet emeltek a második világháborúban elesett helyi ellenálló, Máté Béla emlékére a következő kétnyelvű felirattal:

*1919 – 1945
Na večnú pamiatku
Vojtechovi Mátému
ktorý svoj život obetoval
za našu slobodu
v boju proti fašizmu.*

*Örök emlékül
községünk hős fiának
Máté Bélának
aki életét áldozta
a mi szabadságunkért
a fasizmus elleni harcban.*

A katolikus templom bejáratánál látható, a második világháború áldozatainak szentelt emléktáblán szereplő 14 név között azonban, a szintén katolikus Máté Béla neve (a kereszt-szimbólum a neki készült emlékmű tetején is megtalálható) nem szerepel. A templom mellett 2002-ben egy kopjafát is állítottak a második világháború áldozatainak, a névsorban tizenötödikként viszont már Máté Béla neve is olvasható:

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN
ELESETT POLGÁRAINK
SALAMON Ferenc
LÜKŐ István
H. BARCZI LÁSZLÓ
BARCZI István
EMÓDI Gyula
PODRACKI László
KOVÁCS István
Ifj. BARCZI László
BOZSNYÁK János
SZABADOS János
MÁTÉ Ferencz
MÁTÉ Béla
KRÁGA János
KRÁGA József
KRÁGA László
Legalul:
DON
kanyar
KURSZK
TYIM
VORONYEVS
URIV

A feliratok számtalan variációja fordul elő: hazafias és vallásos jellegű egyaránt, bibliai idézetek és versrészletek úgyszintén olvashatók rajtuk. Számos fejezetben több emlékjel-típus feliratát közöltem, így ezekre most ismételtelen nem térek ki. Az alábbiakban néhány példa segítségével megpróbálom érzékelteni a ma létező emlékjeleken szereplő feliratok sokszínűségét és a különböző helyeken előforduló variánsokra is hozok néhány példát.

Nagyon sok – elsősorban reformátusok által állított – világháborús emlékmű felavatása alkalmával hangzott el a „Nyugosznak ők, a hős fiúk, dúló csaták után...” kezdetű gyászének,⁶¹⁸ ennek első sora több emlékművön is olvasható, tulajdonképpen ez a legelterjedtebb felirat a kutatott terület valamennyi régiójában. Megtalálható például a Lévai járásbeli Csiffáron, az alsó-csallóközi Gellén, a felső-csallóközi Úszoron (itt szerepel a szlovák fordítása is), a mátyusföldi Vágfarkasdon, vagy a Rozsnyói járásbeli Körtvélyesen is. Bajza József: *Apotheosis* című költeményéről van szó,⁶¹⁹ amelyet már 1859-ben énekeltek a Kazinczy-ünnepélyen Sátorajjájhelyen,⁶²⁰ s amely a magyar nyelvterületen gyászénekként terjedt el, s első két sora a Kárpát-medence különböző településein állított világháborús emlékműveken is megtalálható. Az egybeírt „hősfiak” eredeti szó helyett általában a külön írt „hős fiak” változat szerepel a feliratokon. Az folklorizálódott vers több, részben átköltött változatban is elterjedheted, mert például a krasznahorkaváraljai emléktáblán szereplő második sor „Hazájok most bús temető, néptelen pusztaság!” sem azonos az eredetivel. A csallóközi Gelleszélien tartott emlékműavatásról szóló tudósítás szerzője a vers kezdő sorait nem is Bajza Józsefnek, hanem Vörösmarty Mihálynak tulajdonítja.⁶²¹

618 A gyászénekként énekelt változat szövegét, a csallóközarányosi emlékműállítással kapcsolatos anyaggal együtt a Mellékletben közlöm.

619 <http://mek.oszk.hu/00600/00603/00603.htm> (2010.11.28.)

620 „Ekkor fáklyákkal, zeneszó mellett vonultak a nemesi főkelők emlékéhez, amelynek feliratát még Kazinczy szerkesztette, s ott, csak azt énekeltük el: *Nyugosznak ők, a hős fiak, dúló csaták után*” – mondja az abszolutizmus korának cikkírója. Bajza *Apotheosisának*, ennek az 1834-ben írt költeménynek eléneklése nyilván a közelebbi múlt eseményeire való vonatkozás volt!” Hegedűs Zoltán: Kazinczy-ünnepély Sátorajjájhelyen 1859-ben és a Kazinczy-alap története 1870-ig. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1930, 40/1, 43–51. p. (idézett hely: 46)

621 A gelleszéli ünnepély. Pünkösdvásárnapján leplezték le a gelleszéli polgárság áldozatkészségéből a háborúban elesett gelleszéli hősök emlékére emelt monumentális emlékoszlopot. *Csallóközi Lapok*, 1924. június 1., 1. p.

A kürti első világháborús emlékművön ugyanazok a sorok olvashatók, amelyek az alsószeli második világháborús emlékművön is szerepelnek:

*Sokáig vártunk, s nem jöttetek,
Idegen földben porlad szívetek,
Elvesztetek, mint hulló csillagok,
Csak Isten tudja, hol a sírotok*

A negyedi református templom kertjében, 1934-ben állított első világháborús emlékművön többek közt az alábbi bibliai idézet olvasható:

*1914–1918
NINCS SENKIBEN NAGYOBB
SZERETET MINT HA VALAKI
AZ ÉLETÉT ADJA BARÁTAIÉRT
JÁNOS EV. XV. 13.⁶²²*

A római katolikus többségű Tallóson az első világháborús emlékművön ugyancsak megtalálható a negyedi emlékművön szereplő bibliai idézet felirata:

*Ez az én parancsolatom,
hogy szeressétek egymást,
amint én szerettelek titeket.
Senkinek sincs nagyobb
szeretete annál, mint ha
valaki életét adja barátaiért.
Jan. 15.12–13.⁶²³*

A tallósi emlékmű másik oldalán szereplő kronogram viszont, ebben a műfajban, ismereteim szerint a kutatott területen egyedülálló:

*Bár honI föld neMIs szIVta
Csatán CsordVLt Vér
Csepptek
sVppedt síroton VIrraszt
hV szeretet.*

A „dicsőséggel harcoltak, becsülettel haltak meg” formula több emlékművön is szerepel, így megtalálható például Zitvabesenyőn a két világháború közös emlékművén, az első világháború áldozatainak névsorát tartalmazó emléktáblán, valamint Keszegfalván az elő világháborús emlékművön is.

A feliratok zöme általában konkrétan is utal az elesettek emlékének megőrzésére: annak ellenére, hogy idegenben nyugszanak, az itthoniak szívében tovább élnek. Néhány hasonló szöveget a fentiekben már bemutattam (pl. Gúta esetében), most csak egy, dunaradványi megfogalmazását látom indokoltnak közölni:

*Síroton messze idegenben
Nevetek e márványlapon
Emléketek a szívünkben*

A háborús emlékművek gyakran tartalmaznak hazafias jellegű sorokat, versidézeteket. Nagycsalomján az első világháborús emlékművön ez áll:

622 A Károli-féle Biblia megfelelő helye így hangzik: „Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ő barátaiért.”

623 A legújabb katolikus Biblia-fordítás szerint így hangzik az idézett passzus: „Az az én parancsom, hogy szeressétek egymást, amint én szerettelek benneteket. Senki sem szeret jobban, mint az, aki életét adja barátaiért.”

*HAZÁNK SZENT SZERELME
MÉG A SÍRBAN SEM PIHEN LE.*

Osgyánban az első világháborús emlékművön többek között a következő sor is olvasható:

A hősök álma felett virraszt a nemzeti kegyelet.

Az izsai református templomban elhelyezett emléktábla szövegírója is hasonló érzelmeket kívánt kifejezésre juttatni:

*Drága szent halottak messze idegenben
Egy egész nemzet küld értetek imát
Hogy a túlvilági fényes seregekben
Hős fejetek nyerjen méltó koszorút*

A hőskultusz nagyon gyakran jelenik meg a feliratokon, s az elesettek feláldozott életét nem tekintik hiábavalónak. A Losonc járásbeli Vilkén az első világháborús emlékművön például az alábbi sorok olvashatók:

*Óh, ne sajnáld annak végzetét
Ki a hazáért adta életét!*

Az ipolypásztói emlékművön voltaképpen ugyanennek egy másik változata áll:

*Óh, ne sirasd meg
Annak végzetét,
Ki a hazáért adta életét!
Édesen alszik anyja kebelén,
S áldások őrzik
Csendes nyughelyén.*

Néhány emlékművön különböző költőktől származó versidézetek is olvashatók. A Kassához közeli Buzita első és második világháborús emlékművén Gál Sándor Kassán élő szlovákiai magyar költő egyik versének részlete szerepel:

*Hazatalálni
Hazát találni
Otthon lenni
Legalább a kőben,
Sírok feletti magányban
Bennem, bennünk,
Ittlévőkben
S eltávozottakban.*

A várhosszúréti második világháborús emlékműre Ratkó József sorait vették:

*Amerre jártunk, holtakat hullattunk, százat ezreket.
Hadd tudná aki megmarad, hogy haza melyik út vezet.*

A Beretkén 1995-ben felavatott emlékművön Váci Mihály: Még nem elég! című verséből idéztek egy részletet:

*NEM ELÉG A JÓRA VÁGYNI, A JÓT AKARNI KELL
ÉS NEM ELÉG AKARNI, DE TENNI, TENNI KELL
alatta:
ÉLETÜKET ÁLDOZTÁK A HAZÁÉRT*

Ipolynyéken az első világháborús emlékművön Vörösmarty Szózatának két sora szerepel:

Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért...

Nagyszelmencen Radnóti Miklós költeményének alábbi részlete olvasható:

*Ember vigyázz, figyeld meg jól a világod:
ez volt a múlt, emez a vad jelen, -
hordozd szívedben. Éld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen.*

A második világháború idején állított első világháborús emlékműveken a hazafias jellegű feliratok mellett gyakran idézték „Magyar Hiszekegy” valamelyik sorát. Ahogy arra korábban már utaltam, Hontfűzesgyarmaton a teljes szöveg ma is olvasható az emlékművön, Vágán pedig az 1941-ben állított emlékműre az alábbi sorai kerültek:

*HISZEK EGY ISTENBEN
HISZEK EGY HAZÁBAN*

A háborús emlékek feliratain szereplő versek nagyon sok esetben ismert költők verseinek részletei, illetve azok folklorizálódott változatai, valamint helyi poéták alkotásai. Végezetül ez utóbbiakra lássunk néhány példát:

A Csallóközaranyoson 1928-ban felavatott első világháborús emlékmű felirata:

*A csallóközaranyosi és
Cserhát pusztai
Hadbavonultak drága neveit
őrzi e márvány
kik az 1914–18 évi
VILÁGHÁBORÚBAN
HŐSI HALÁLT HALTAK
A HAZÁÉRT
[Itt az elesettek névsora szerepel]
HARCOK HELYÉT IDŐVEL
ELSIMÍTJA A SZÉL
DE A HŐSÖK EMLÉKE
ÖRÖK S ÖRÖKKÉ ÉL*

Nagykeszi első világháborús emlékművén szereplő felirat:

*EZEN OSZLOP HIRDETI
NAGYKESZI KÖZSÉGBŐL BEVONULT
ÉS A VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT
ÉS AZ OTT SZERZETT BETEGSÉGBEN
ELHUNYT KATONÁK EMLÉKÉT*

A bényi, az első világháború áldozatainak emlékének szentelt monumentumon olvasható:

*E MÁRVÁNY ŐRZI EMLÉKÉT
DRÁGA HALOTTJAINKNAK
KIKET A VILÁGHÁBORÚ RAGADOTT EL
MÉLYSÉGES FÁJDALMUNKRA
1925
LEGYEN MEG A TE AKARATOD*

Új Szó 1992. december 8.

A Felsőszecsén álló, az első és második világháború áldozatainak emlékére állított monumentum szövege:

1914–1918

1941–1945

Nyugodjatok hő fiaink idegen hant alatt

Felettetek ott is

Istennek kegyelme és a mi szeretetünk virraszt.

E fényes gránitkő őrizze nevetek, Mígnem örök dicsőségben találkozunk veletek.

A fentiekből is kitűnik, hogy a szöveges folklór egyéb, különféle műfajaihoz hasonlóan a háborús emlékjelek feliratai is viszonylag nagy területeken ismertek, s (ebből is adódóan) variálódnak. Terjedésükben egyre nagyobb szerepet játszik a sajtó: egyrészt az emlékműállításokról szóló beszámolók révén. A lapok hirdetés rovatának elhalálozásokkal és megemlékezésekkel kapcsolatos hírei és a kapcsolódó versek is a terjedést segítik elő.

Mindkét világháború emlékműve Nagyszallón (L. Juhász Ilona felv. 2008)

9. Összefoglalás

A kötet a mai Szlovákia magyarlakta tájain található a két világháborúhoz kötődő emlékjelek néprajzi szempontú bemutatását tűzte ki célul az impériumváltások és a rendszerváltás tükrében, elsősorban (de nem kizárólag!) a korabeli sajtóhírek alapján. A kutatott terület az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, majd a világháborút követően Csehszlovákiához került. 1938-ban visszacsatolták Magyarországhoz, majd 1945 után ismét Csehszlovákia része lett. Bár 1993-ban létrejött az önálló Szlovákia, azonban ez a tény az emlékjelekkel kapcsolatos jelenségekre nem gyakorolt hatást. Ilyen szempontból jóval fontosabb és meghatározóbb volt az 1989-es rendszerváltozás, ami bizonyos ideológiai kötöttségektől megszabadította a térséget (miközben persze újabbnak nyitott teret).

A korabeli sajtó híradásainak köszönhetően részletesen rekonstruálhatjuk, hogy a kutatott területen, a majdnem 100 éves indőintervallumban milyen emlékjeleket állítottak a két világháború, s az ahhoz kötődő események áldozatainak az első világháború kitörése kezdetétől gyakorlatilag napjainkig. Egy-egy korszak emlékjele-állítási tendenciáin túl képet kaphatunk a hivatalos ideológiai/politikai irányvonalról, s arról, hogy a politika aktuális céljaira miképpen használta fel az áldozatok emlékét és emlékjeleit.

A két világháború egykori és ma is meglévő jelei mind formai, mind pedig funkcionális szempontból számos csoportra és alcsoportra oszthatók.

Már az első világháború kitörését követően megjelentek a háború áldozatainak magánkegyeletből szánt emlékjelek – elsősorban keresztek, feszületek –, amelyeket az elesettek hozzátartozói állítottak. A háború négy esztendeje alatt köztéri háborús emlékművek állítására főleg a nagyobb városokban került sor, s elsősorban ott, ahol katonai egység állomásozott és hadikórház is működött. Kizárólag ehhez az időszakhoz kötődik a királyszobrok és a királyábrázolások állítása háborús emlékjelként, valamint a nemzeti áldozatkészség szobrainak megjelenése. Ez utóbbiak fából készült, adománygyűjtés céljából emelt különféle plasztikai alkotások voltak, amelyekbe bizonyos összegért megvásárolt szöveget vagy pikkelyeket lehetett beszögezni. Az első világháborús emlékművek állítását ebben az időszakban használta ki a legszembetűnőbben a helyi társadalmi és politikai elit, valamint a hadsereg tisztjei saját emléküik megörökítésére. Néhány tudósítás alapján úgy tűnik, mintha csupán saját szórakoztatásukra állították volna ezeket. Sokkal inkább szólt a háborús propagandáról, az I. Ferenc József, ill. IV. Károly királyhoz kapcsolódó személyi kultuszról, illetve a romantikus hőskultusz terjesztéséről, mint az elesettek iránti kegyeletről, az ő nevük megörökítéséről.

Az első Csehszlovák Köztársaság idején – az eddigi közhiedelemmel ellentétben, miszerint ebben az időszakban nem engedélyezték a háborús emlékjelek állítását⁶²⁴ – számos emlékjele állítottak. Ebben a háborút követő időszakban a hadicélokra rekvirált templomi harangok pótlása mellett nagyon sok településen már az 1920-as években sor került emlékmű vagy emléktábla avatására. Adományokat gyűjtöttek az emlékművekre, s különféle rendezvényeket szerveztek a pénzalap gyarapítására. Az egyház-
községek mellett a különféle társadalmi szervezetek, elsősorban a tűzoltók jártak az élen. Ebben az időszakban a hivatalos politika érthető okokból a magyarlakta területeken nem szorgalmazta a világháborús emlékművek állítását, azonban nem is tiltotta, viszont engedélyhez kötötte azt. Arra is volt példa, hogy az ünnepi szónokot utóbb felelősségre vonták az avatási ünnepségen elmondott beszéd miatt. Az emlékjelek a templomokban és a köztereken egyaránt megjelentek, s elsősorban a köztéren álló emlékmű felavatási ünnepségén egyre gyakrabban jelentek meg csehszlovákiai magyar politikusok. Ezek az alkalmak a harmincas években már fontos terepei voltak a politikai pártok propagandájának – elsősor-

624 Ennek a tévhitnek a terjesztésében fontos szerepük volt az 1938 utáni emlékműavatások szónokainak, akik sok esetben alibista módon azzal – a csehszlovák hatalmi szervek állítólagos tiltásaival – próbálták igazolni korábbi tehetetlenségüket, az érdektelenség miatt kudarcba fulladt emlékműállítási próbálkozásaikat.

ban a nagyobb településeken és városokban. Míg Magyarországon a két világháború közötti húsz év emlékműállításai erősen kötődtek az irredenta kultuszhoz, az általam kutatott területet, a politikai helyzetből adódóan nem ez a tendencia jellemezte. Itt nem állítottak monumentális historizáló emlékjeleket, viszont az egyébként irredenta szimbólumnak (is) tekinthető turul, a magyarok mitikus madara nagyon sok helyen az emlékmű díszítő elemévé vált: a kitárt szárnyú madár az obeliszek vagy oszlopok tetejére került. Általánosságban elmondható, hogy a korábbi évekhez viszonyítva ebben a húszéves időszakban a háborús emlékművek állítóit sokkal inkább a kegyelet, mint a politikai célok vezérelték, ami nyilván abból is adódik, hogy nem központilag irányított, szabályozott, ideológiailag meghatározott akcióról, hanem helyi kezdeményezésekről volt szó.

Az 1938-as visszacsatolás nagymértékben megváltoztatta a háborús emlékjelek állítási tendenciáit a forma és a szimbólumok, valamint a küldetés szempontjából egyaránt. Az emlékművek szimbólumtárát ekkor leginkább a nemzetvallás kánonjába tartozó alakok és attribútumok jellemzik: Hungária alakja, a győzedelmes magyar kard, a vitéz magyar katona, a magyar koronás címer, a Szent Korona, valamint a magyar zászló, s nem utolsósorban a turul tartozott az emlékművek fő motívumaihoz. Az irredenta és hőskultusz összekapcsolásával megjelenik egy új típus: az országzászlós háborús emlékmű. Ebben az időszakban készült például a monumentális, szittyá harcost ábrázoló (ma már nem létező) szobor Léván, vagy pedig a vágai, kezében szent koronával díszített vértet tartó Hungária-szobor. Az országzászlós háborús emlékművekre rákerült az irredenta imádság, a *Magyar Hiszekegy* teljes szövege vagy valamelyik sora. Fontos megjegyezni, hogy Magyarország hadba lépése után az emlékművek állítását törvény írta elő, majd kötelezővé tették a második világháborúban elesettek nevének megörökítését is, ennek ellenére sok helyen elmaradt az emlékművek állítása. Az eddigi kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a politika ezeket a monumentumokat ekkor használta ki legintenzívebben a katonaeszmény, a háborús célok propagálására.

A második világháborút követő időszakban az újraalakult Csehszlovákiában hivatalosan el kellett távolítani az emlékművekről a magyar államiság jelképeit, illetve a magyar nemzeti szimbólumokat. Ennek ellenére több emlékművön, a szocializmus évtizedei alatt is a turul mindvégig a helyén maradt. A szocializmus időszakában készült hivatalos alkotások is gyakran kitűntek monumentalitásukkal. Az első emlékműveket maguk a szovjetek állították az elesettek emlékére, ezekről hiányoznak a figurális ábrázolások, fő díszítőelemük a szovjet címer és az ötágú csillag volt. Később a felszabadító szovjet katonát ábrázoló szobrok egyre jobban elterjednek országszerte, s megjelennek az elesett partizánok, valamint a szlovák nemzeti felkelés emlékművei. Szintén ebben az időszakban tűnnek fel emlékműként a harci eszközök (tank és az ágyú), illetve a felszabadulási emléktáblák a települések valamelyik fontos épületén vagy pedig külön emlékműre helyezve. A frontokon elesett, helyi származású katonák emlékére állított emlékművek a magyarlakta településeken egy egészen más kategóriát képviselnek ebben az időszakban, szimbolikájuk is eltért a hivatalosan preferált emlékműtípusokétól. Ezeken még megjelenik szimbólumként a hősi kard és a háborús löveg is. A templomokban emléktáblákat avatnak, a temetőkben pedig az emlékműveken túl elsősorban fészületeket, kereszteket állítanak. Néhány településen köztéri emlékművet is emelnek. A felavatási ünnepségek programjának azonban alkalmazkodnia kellett az akkori ideológiai elvárásokhoz, s ezért nem is voltak demonstratív jellegűek. A kutatási eredmények tehát megcáfolták azt az elterjedt tévhitet is, hogy 1945 után nem lehetett emlékművet állítani a világháborúban elesetteknek, illetve a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható emlékjelet sem.

Az 1989-es rendszerváltást követően jelentősen megváltozott az emlékművek állításának gyakorlata és ideológiai tartalma. Számos köztéri emlékművet állítanak azokon a településeken ahol még nem állt ilyen, illetve sok helyen felújították az első világháborús emlékműveket, amelyeket kiegészítettek a második világháború áldozatainak névsorával. Visszakerülnek eredeti helyükre a második világháború idejében állított emlékművek, mint például a vágai Hungária-szobor vagy a szenci hősi emlékmű. Sok helyen ismét rákerültek az emlékművekre a magyar nemzeti szimbólumok, a szent koronás címer. Csécsen például az 1945 után elrejtett hatalmas szent koronát helyezték vissza az emlékmű tetejére. A turulos emlékműveket felújítják, az eldugott turulábrázolások visszakerülnek eredeti helyükre, az elve-

szettek és elpusztítottak helyett újakat készíttetnek. Több újonnan állított háborús emlékmű tetejére szintén a második világháborúban a nyilasok által kompromittált turul kerül. Néhány esetben a magyar szent koronás címer is feltűnik. Új emlékjeltípusként jelenik meg, majd terjed el a ma már magyar nemzeti szimbólumnak tekinthető, egykori protestáns temetői sírjel, a kopjafa. Ezeket a kopjafákat/emlékoszlopokat gyakran kombinálják más elemekkel, s díszítik különböző motívumokkal szimbólumokkal, néhánynak kereszt is kerül a tetejére. Általában az elesettek névsorát tartalmazó márványtáblák között állítják fel őket. Az új emlékművek egyik alkotóelemeként felbukkan a kis lélekharang, s már háborús emlékjelként funkcionáló haranglábról is van tudomásunk. Csupán ebben az időszakban emelnek közteri emlékjeleket a holokauszt zsidó és roma áldozatainak. 1989 előtt csak a zsidó túlélők állítottak valamilyen emlékjelet a temetőkben, ezeken kívül semmi sem emlékeztette a lakosságot az elhurcolt, majd a koncentrációs táborokban meggyilkolt zsidó áldozatokra.

Az emlékműveknél elhangzott beszédek a kutatott időszakban szinte sosem nélkülözték a pátoszt, a közhelyeket, mindig megjelent bennük az ellenségkép vagy a politikai bűnbak megnevezése, általában mindkettő egyszerre. Az első világháború kezdeti szakaszában a *muszka* és a *rác* ellenséges alakja dominált, később megjelent az *oláh*, valamint a *talján* is. Az ekkor elmondott beszédek leggyakoribb motívumait ez az ellenségkép, illetve az idealizált, vitézi magyar katonaeszmény, a lovagias magyar nemzet, a hősi kard, a Szent István-i Magyarország eszménye, valamint a nemzeti büszkeség megerősítését célzó történelmi utalások, elsősorban a nyugatot évszázadokon át védő magyarság szerepének túlhangsúlyozása, s nem utolsósorban az osztrák császár (először Ferenc József, majd halála után Károly király) személyi kultuszának erősítése jellemezte. Az 1938-as visszacsatolás után a beszédek fő témáját szintén a fent említett témák képezik, azzal a különbséggel, hogy a király helyett az elsősorban országgyarapítóként emlegetett Horthy Miklós idealizált, heroizált alakjának dicsőítése még hangsúlyosabban jelenik meg, mint a korábbi uralkodóké. Új elem is megjelenik, mégpedig a kereszténység megvédése érdekében a vörösök, a bolsevikok ellen folytatott harc létfontosságának a hangsúlyozása. Magyarország hadba lépését követően egyre hangsúlyosabb szerepet kap a beszédekben az antiszemitizmus, a zsidók azonosítása a bolsevik, vörös ellenséggel, amelyet egyre többször zsidó-bolsevikoknak titulálnak. A szónoklatok azt sugallják, mintha nem is Magyarország támadta volna meg a Szovjetunót, hanem fordítva.

A második világháborút követő időszakban a hivatalos beszédek vezérfonalát a felszabadító szovjet hadsereg érdemeinek, illetve a szlovák nemzeti felkelés méltatása, valamint a szocializmus időszakában elért sikerekről szóló beszámolók, a békeharc, a fasizmus fölött aratott győzelem és a Szovjetunió iránti hála képezte. Kezdetben a Sztálin személyi kultuszához kapcsolódó elemek is megjelennek, de halála után (az azt követő ismert történelmi fordulat nyomán) ez elmarad. Később sem marad ki azonban a beszédekből az éppen aktuális csehszlovák és szovjet vezető politikusok érdemeinek méltatása. Ebben az időszakban az imperializmus, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok, valamint a NATO a fő ellenségkép. Ennek ellenpontoszásként jelenik meg a Varsói Szerződés fontossága hangsúlyozásának vezérmotívuma.

Az elesett, helyi származású magyar katonák emlékjeleinek korabeli avatásánál elmondott beszédek tartalmát, dokumentumok hiányában nem ismerem, azonban feltételezhető, hogy elsősorban a háborús áldozatok emlékének idézése lehetett a fő motívum, hiszen a még élő szülők, özvegyek és árvák emlékeiben elevenen éltek elesett hozzátartozóik. Véleményem szerint ebben az időszakban szólt leginkább a kegyeletről az emlékjelek állítása, mivel a politika nem használhatta ki ezeket a rendezvényeket céljainak propagálására.

Az 1989-es rendszerváltást követően a kutatott terület emlékjeleinek avatásán, illetve az ezeknél rendezett megemlékezéseken elhangzott beszédek jellege és témája függ a lakosság nemzetiségi összetételétől, illetve a szónok nemzetiségétől és politikai beállítottságától, habitusától is.

A többségében magyar települések politikai szónoklatainak témája a szlovákiai magyarok történelméhez kapcsolódik, s gyakran kerülnek szóba a magyarságot érintő aktuálpolitikai kérdések, az utóbbi években a kettős állampolgárság, a nyelvtörvény stb. Gyakori elem a magyarokkal szembeni történel-

mi igazságtalanságok hangsúlyozása, elsősorban a magyarok kitelepítése és a Beneš-dekrétumok, s néhány éve az igazságtalan trianoni döntés is egyre gyakrabban kerül szóba. Az európai uniós csatlakozás ténye – negatív és pozitív értelemben egyaránt – ugyancsak megjelenik. A nemzeti hagyományokhoz, a kereszténységhez való ragaszkodás hangsúlyozását, a „múlt nélkül nincs jelen” szófordulatot ma már szinte alig nélkülözik a magyar politikusok ünnepi beszédei. Abban az esetben, ha a felavatott új emlékműre felkerült a zsidó mártírok neve is, őket, illetve a holokauszt tényét is megemlítik a szónokok.

A holokauszt emlékműveinél rendezett ünnepségek ideológiai tartalma eltér a fentiektől, a halottakra való emlékezésen túl a vészkorszak üldöztetései, s a napjainkban egyre erősödő antiszemitizmus (az utóbbi években az Izrael-ellenesség) és a náci eszmék újjáéledése képezik a beszédek vezérfonalát.

A felszabadulási és a fasizmus áldozatainak emlékműveinél elmondott beszédekben elsősorban a náci Németország fölött aratott győzelmet emelik ki. Általában valamennyi, háborúhoz kötődő emlékjelnél elhangzott beszéd kitért a balkáni háborúra, de arra is van példa, hogy megemlítik a világ különböző pontjain éppen zajló háborúkat is.

A rendszerváltás óta eltelt időszakról tehát elmondható, hogy a magyarok a vidékeken a világháborús emlékművekhez kapcsolódó ünnepségeken, megemlékezéseken elhangzott beszédek ideológiai üzenete nem tekinthető egységesnek, a fentebb már említett okok miatt, és részben visszatükrözik a politikai nézetek sokszínűségét is.

Az eddigi tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy nagyjából egy évtizede egyre nagyobb szerepet játszanak ezek az emlékművek a települések társadalmi és politikai életében, más rendezvények alkalmával is megkoszorúzzák ezeket, s egyre gyakoribbak a tábori misét idéző szabadtéri istentiszteletek is. A szlovákiai magyar politikai és társadalmi közszereplők szinte sosem hiányoznak ezekről a rendezvényekről, s (ha már ott vannak) beszédet is mondanak. A hazai és magyarországi szélsőjobb részéről ugyancsak megnőtt az érdeklődés a világháborús emlékművek iránt. Úgy tűnik, hogy az elesett magyar katonák emlékjelei bizonyos értelemben egyre inkább nemzeti szimbólummá válnak. Egyfajta idealizált, mitizált múltat testesítenek meg, s lényegében a mitizált hősi múltból konstruált nézeteket ezek által a világháborús emlékművek által kívánják igazolni és megerősíteni.

Végigtekintve egy-egy emlékjel történetét, részben megismerhetjük a huszadik század történelmét is, valamint a hozzájuk kapcsolódó ünnepségekről szóló tudósítások segítségével azokat a személyeket – politikusokat, lelkészeket, pedagógusokat egyaránt –, akik valamilyen szerepet játszottak egy-egy település, illetve régió politikai, társadalmi és kulturális, s nem utolsósorban katonai életében. Az emlékjelek avatásán, illetve a hozzájuk főződő különböző ünnepségeken elmondott beszédek visszatükrözik azt a hivatalos politikai gondolkodást, amit az adott korban a kutatott terület lakosaitól is elvártak. Ellenben szinte semmit sem árulnak el arról, vajon hogyan vélekedett a lakosság arról, hogy a háborúban elesettek emlékét a politika saját céljaira kisajátította, sőt az ő nevükben közvetítette az uralkodó ideológiát a hallgatóság, a nyilvánosság felé. Arról sem árulnak el semmit a beszámolók, hogy a háborúban elesettek hozzátartozói: a szülők, az özvegyek és az árvák, valamint a hadirokkantak számára mit jelentettek ezek az emlékjelek, hogyan értékelték az ünnepségeken elhangzott beszédek, esetleg mi volt a véleményük arról a gyakorlatról, hogy a forgatókönyv szerint – ritka kivétellel – éppen ők, a legérzékenyebbek helyezték el utolsóként koszorúikat vagy virágaikat az emlékműnél? A korabeli tudósításokban csupán egy-két halvány utalást találunk erre vonatkozóan. A rendezvények forgatókönyvei és az egyes beszédek sokkal többet árulnak el viszont a múlt politikai felhasználásáról.

Ezzel, úgy érzem, a további kutatások lehetséges irányait is kijelöltem...

Irodalom

Anda Károly összeáll.

1931 *Az 1914–1918. évi világháború vágfarkasdi hősi halottainak emlékkönyve.* Farkasd– Pozsony: Vágfarkasdi Hősök emlékét megörökítő szoborbizottság.

2000² *Az 1914–1918. évi világháború vágfarkasdi hősi halottainak emlékkönyve.* Pozsony: AB-ART.

Bagin Árpád

2005 Ógyalla és Bagota kataszterének szakrális kisemlékei. *Acta Ethnologica Danubiana* 7. A komáromi Etnológiai Központ Évkönyve, 133–180. p.

Barak Ressler, Aliza

2001 *Kiálts kislány, kiálts!* Budapest: PolgArt.

Bárson János – Daróczi Ágnes szerk.

2004 *Romák sorsa a holocaust idején I–II.* Budapest: L Harmattan.

Bauer, Juraj

2008 *És múltak a századok... Emléktáblák és feliratok, címerek, szobrok, monogramok, jelek a házakon Kassán.* Košice–Kassa: Kassai Polgári Klub.

Bedécs Gyula – Presinszky Lajos – Kürti Endre

é.n.[2010] Emlékművek a Csallóközben és Mátyusföldön. In *Bedécs–Trukáné szerk. 2010*, 303–339. p.

Bedécs Gyula – Trukáné Katona Zsuzsa szerk.

é.n.[2010] *Az I. világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől a Muravidékig.* Győr: UNIVERSITAS – Győr Nonprofit Kft.,

Berger Ágnes

2006 Emlékező macskakövek. *Múlt és Jövő* 17/4, 52–53. p.

Boross Kálmán

1925 *A világháború kamocsai áldozatainak emlékkönyve.* Komárom: Spitzer Sándor Könyvnyomdája.

Braham, Randolph

2009 A keresztény egyházak és a holokauszt Magyarországon. In *A holokauszt és a keresztény világ.* Ritter, C. – D. Smith, S. – Steinfeld, I. szerk. Budapest: Egyházforum – Balassi, 194–201. p.

Randolph L. Braham szerk.

2007 Tibori Szabó Zoltán közreműködésével: A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája I–III. kötet. Budapest: Park Könyvkiadó.

Büchler, Róbert, J. zostavil a preložil

2009 *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku I. časť: A–K.* Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry /Edícia Judaica Slovaca, zväzok č. 90./

Dalos György

2003 Ernst Nolte és a német történelevita. *Mozgó Világ* 29/ 8.

Deák Dénes

1991 *Festő a világháborúban. Mednyánszky László festészete 1914–1918.* Budapest: Gondolat.

- Demeter Zsófia
2008 A székesfehérvári ezredek az I. világháborúban. In *Az I. világháború emlékezete*. Bedécs Gyula szerk. Budapest: Totem Kiadó, 234–248. p.
- Dent, Bob
2009 *Mesélő szobrok. Budapest köztéri emlékművei*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Engel Alfréd
1995 *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve*. Pozsony: Kalligram /Csallóközi Kiskönyvtár/
- Filep Tamás Gusztáv
2007 A történész továbblapoz. Legionáriusattak Pozsonyban, 1919. február 12-én. In Uő.: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 19-25.
- Frojimovics Kinga
2006 Magyarországi Holocaust-emlékművek. *Studia Judaica* 14, 115–128. p.
- Frojimovics Kinga – Molnár Judit
2009 *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. Budapest–Jeruzsálem: Balassi – Yad Vashem.
- Fulbrook, Mary
2001 *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Budapest: Helikon.
- Géczi Lajos
1992 Civilek hadifogságban. Pozsony: Madách-Posonium.
- Gerlach, Christian – Aly, Götz
2005 *Az utolsó fejezet. A magyar zsidók legyilkolása*. Budapest: Noran Kiadó.
- Görög Artur
1991 *A kassai zsidóság története és galériája*. Bné-Brák.
- Gruber, Ruth Ellen
2010 *Zsidó emlékhelyek Európában*. Budapest: Geograph Kiadó.
- Gyurgyík László
2004 *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó /Mercurius Könyvek/
- Haľko, József
2005 *A pozsonyi Mély úti Lourdes-i barlang története*. Bratislava: Lúč.
- Hídvégi Máté szerk.
2006 *Boldog Salkaházi Sára. Emlékkönyv*. Budapest: Szent István Társulat.
- Hobsbawm, Eric
2008 *Mozgalmas évek. Egy huszadik századi életút*. Budapest: L Harmattan – Eszmélet Alapítvány.
- Horváth Imre
1997 *A nagysallói zsidóság átfogó története*. Nagysalló: Községi Hivatal.
- Horváth Miklós szerk.
2004 *A Nagy Háború másik arca. A lövészárkok hétköznapijai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hushegyi Gábor

2007 A köztéri képzőművészeti alkotás mint a társadalmi kommunikáció médiuma. *Acta Museologica Hungarica* I, 69–76. p.

Jankovics Éva

2009 *Az ötödik napon. Naplóregény.* Budapest: Noran Könyvkiadó /Luna Könyvek/

Jelinek, Ješajahu Andrej

2009 *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí.* Praha: Vydavateľstvo Jána Mlynárika.

L. Juhász Ilona

2002a *Rudna I. Temetkezési szokások és a temető kultúra változásai a 20. században.* Komárom – Dunaszerdahely: Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó /Lokális és regionális monográfiák 2./

2002b Vom Grabmal zum Nationalsymbol. Gedenksäulen und Speerhölzer als Zeichen nationaler Identität. *Acta Ethnologica Danubiana* 4. A komáromi Etnológiai Központ Évkönyve, 67–74. p.

2003 A sírjeltől a nemzeti szimbólumig. Az emlékoszlopok – kopjafák, mint a nemzeti identitás kifejezői. *Ethnica* 5/1, 16–20. p.

2004b Fényképek a dél-szlovákiai temetők síremlékein és az út menti haláljeleken. *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6. A komáromi Etnológiai Központ Évkönyve, 107–133. p.

2005 „Fába róva, földbe ütvé...” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál.* Komárom–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó /Interethnica 8./

2007a A háború jelei. *Acta Ethnologica Danubiana.* A komáromi Etnológiai Központ Évkönyve 8–9, 79–132. p.

2007b Emlékoszlopok/kopjafák. A fafaragó állatorvos – Dr. Sidó Szilveszter emlékjelei. In *Vámbéry Antológia 2007.* Dunaszerdahely: Vámbéry Polgári Társulás 69–87. p.

2008a Die Zeichen des Krieges. *Acta Ethnographica Hungarica* 53/1, 23–41. p.

2008b Kopijovitě/pamätné stĺpy ako prostriedky národného označenia priestoru. *Slovenský národopis* 56, 43–54. p.

2009 Út menti halálhelyjelek Dél-Szlovákiában. Tipológia, funkció, kultusz. *Acta Ethnologica Danubiana* 10–11. A komáromi Etnológiai Központ Évkönyve, 61–110. p.

2010a Vaskatona, vaskorona, vasturul. A nemzeti áldozatkészség szobrai az első világháborúban. *Acta Ethnologica Danubiana.* A komáromi Etnológiai Központ Évkönyve 12, 11–38. p.

2010b Szakrális kisemlékek mint a háborúk jelei. In *Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére.* Dévavári Beszédes Valéria – Silling Léda szerk. Szabadka: Bácsországi Vajdasági Honismereti Társaság, 267–306. p.

Kardos László

1999 *A pelsőci zsidóság emléke.* Pelsőc: k.n.

Keményfi Róbert

2000 Szakrális tér – „etnicitás” – nemzetállam. Szakrális térfolyamatok elemzési lehetőségei az etnikai dinamika alapján. In *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón.* Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya szerk. Szentendre: Magyar Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 33–50. p.

2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

2006 *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár.* Debrecen: Bölcsész Konzorcium / Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége II./

Kerpel-Fronius Ádám

2006 Az emlékezés mindennapjai. A Holokauszt-emlékmű másfél éve. *Múlt és Jövő* 17/4, 114–116. p.

- Klamár Zoltán
2009 Közös múlt, közös mezsgyekövek. *Bácsország* 2009/3, 48–52. p.
- Klčo, Marián
2006 Pomníky padlým v 1. svetovej vojne na území Piešťanského okresu. Piešťany: Balneologické múzeum.
- Komoróczy Géza
2000 *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Budapest: Osiris.
- Koncsol László:
2006a Sedivi Lászlóról háromszor. In uő. *Tegnap a holnap után*. Pozsony: Madách Posonium, 104–127. p.
2006b Zsidómentő lelkesek és laikusok a Felvidéken. In uő. *Tegnap a holnap után*. Pozsony: Madách Posonium, 128–149. p.
- Koós István
2006 *Nagybalogi tragédiák*. Nagybalog: k.n.
- Korcsog László
2005 *Ipolynyék 870 éves. 1135–2005*. Ipolynyék: k.n.
- Kovács Ákos
2006 *A kitalált hagyomány*. Pozsony: Kalligram.
- Kovács Ákos szerk.
1985 *Monumentumok az első világháborúból*. Budapest: Népművelési Intézet – Műcsarnok.
- B. Kovács István
2009 *Álomtítkárságom története avagy „Pisti a vérzivatarban”*. Adalékok egy értelmiségi közéleti szolgálatához. Rimaszombat: Patrióta Kiadó.
- Kürti László
2004 A háború vizuális kultúrája. In *Horváth 2004*, 29–189. p.
- Lehel Zsolt
1977 *Rigele Alajos*. Bratislava: Madách.
- Lipták, Ľubomír
2000 Helycserék a piederstálokon. In uő. *Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról*. Pozsony: Kalligram, 244–292. p.
- Liszka József
1994 Szent Vendel kultusza a kisalföldi néphagyományban. *Ethnographia* 105, 101–127. p.
1995 *Szent képek tisztelete. Dolgozatok a népi vallásosság köréből. Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából 2*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Kiadó.
2000 *Állítatott keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Kiadó.
2002 *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest – Dunaszerdahely: Osiris Kiadó – Lilium Aurum Kiadó.
2003 *Zwischen den Karpaten und der Ungarischen Tiefebene. Volkskunde der Ungarn in der Slowakei*. Passau: Lehrstuhl für Volkskunde. /Passauer Studien zur Volkskunde 22./
2005 Állítatott keresztényi buzgóságbul? Adalékok a szakrális kisemlékek állítatási okainak ismeretéhez. In *Ünneplő. Írások Verebélyi Kincső születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Folklóre Tanszék, 269–276. p. /Folcloristica 9./

- Loidl, Tristan
2004 *Andenken aus Eiserner Zeit. Patriotische Abzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie 1914–1918.* Wien: Verlag Militaria.
- Majsai Tamás
1984–85 *Iratok a körösmezei deportálás történetéhez, 1941. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V.*
- Mičev, Stanislav
2009 *Osudy ušlechtilých duší.* In *Žiak–Nižňanský–Snopko–Krajmerová szerk 2009*, 98–122. p.
- Miklósi Péter összeáll. és szerk.
2004 *A mi Petőfink. Emlékek és dokumentumok a költő pozsonyi szobráról.* Csenke: Clara Design Studio.
- Nagy Endre
2000 *Tardoskedd és Udvard földrajzi nevei.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum /Notitia historico-ethnologica 2./
- Némethy Mária
2009 *A halál kapujánál. A temetetlen munkaszolgálatos áldozatok emlékére.* (Köszeg) *Vas Népe* 2009. március 6., 1–3. p.
- Nižňanský, Eduard szerk.
2001 *Holocaust na Slovensku. Obdobie autonómie. Dokumenty.* Bratislava: NMŠ a ŽNO
- Olay Ferenc
1930 *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918-1928.* Budapest.
- Pénzes István
2000 *Kürt. Monográfia. Kürt Önkormányzata.*
- Pihurik Judit
2007 *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942-1943.* Budapest: Napvilág Kiadó.
- Pótó János
2003 *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Pusko Gábor
2007 *Az ágyú, mint az etnikai töltetű szimbolikus térfoglalás eszköze. Esettanulmány, Tornalja. Acta Ethnologica Danubiana. A komáromi Etnológiai Központ Évkönyve 8–9, 133–142. p.*
- Raab Ferenc
2000 *A komáromi zsidók múltja és jelene.* Komárom: KT Kiadó.
- Randolph L. Braham szerk.
1996 *A magyarországi háborús munkaszolgálat. Túlélők visszaemlékezései.* Budapest: Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség Szent Pál Akadémia.
- Rákos Imre – Verő Gábor
2008 *Munkaszolgálat a Don-kanyarban. Dokumentumok, tanulmányok, elbeszélések, emlékezések.* Budapest: Ex Libris.
- Ravasz István szerk.
2006 *Emlékek a hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom.* Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

- 2007 *Emlékek a hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom.* Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- Reich-Ranicki, Marcel
2001 *Mein Leben.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Ritter, C. – D. Smith, C. – Steinfeld, I.
2009 *A holokaust és a keresztény világ.* Budapest: Egyházforum – Balassi.
- Sas Andor
1993 *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–45.* Pozsony: Kalligram.
- Simon Attila
2010 *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra tempora 16./
- Somodi Henrietta
2001 *Zsidók Bács-Kiskun megyében.* Budapest: Makkabi Kiadó.
- Strba Sándor – Lang Tamás
2004 *Az érsekújvári zsidóság története.* Pozsony: Kalligram.
- Szabó Dániel
1994 A nemzeti áldozatkészség szobra (Avagy fából vaskatona). *Budapesti Negyed* 2/1, 59–84. p.
- Szabó Dániel szerk.
2009 *Az első világháború.* Budapest: Osiris Kiadó /Nemzet és Emlékezet/
- Szarka László
2007 A csehszlovák–magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945–1948 között. *Kisebbségkutatás* 16/3. 415–430. p.
2009 Starosta Komárna Gáspár Alapy (1880–1945) – obet’ maďarského nacizmu. In *Žiak–Nižňanský–Snopko–Krajmerová szerk 2009*, 64–86. p.
- Szarka László szerk.
2003 *A szlovákiai magyarok kényszertelepítésének emlékezete 1945–1948. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok.* Komárom: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság.
- Szénássy Árpád
2002 *Az I. és a II. világháborús emlékművek.* Komárom: KT Kiadó.
- Szenes Sándor
1986 *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok.* Budapest: Magánkiadás.
- Szilágyi Miklós
1986 Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem – Néprajzi Tanszék /Folklór és etnográfia 26./
- Szirtes Zoltán összeáll.
1996 *Temetetlen halottaink, 1941: Körösmező, Kamenyec-Podolszk.* Budapest: Magánkiadás.
- Szita Szabolcs szerk.
1994 *Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine–1944 Emlékbizottság.
2000 *Tények, adatok a cigányok háborús üldöztetésének (1939–1945) tanintézeti feldolgozásához.* Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ.

- 2002 *A komáromi deportálás 1944 őszén.* Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány.
- Sztyahula László
2007 *Kéméendi képes krónika.* Nové Zámky: AZ PRINT.
- Tömörkény István
1959 A fiú. In uő. *Öreg regruták. Elbeszélések 1914–1915.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 455–456. p.
- Turai Hedvig
2009 Emlékkő, botlatókő, próbakő. Holokaust és kortárs művészet. In *Az eltűnt hiány nyomában. Az emlékezés formái.* Gantner B. Eszter – Réti Péter szerk. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 34–53. p.
- Ungváry Krisztián
2004 *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest: Osiris.
2006 A német történešzvíta 20 évvel későbbi perspektívából. *Rubicon* 16/10, 108–112. p.
- Ungváry Krisztián szerk.
2005 *A második világháború.* Budapest: Osiris Kiadó /Nemzet és Emlékezet/
- Urbányi, Pablo
2007 *Isten állatkertje. I. Ipolyság.* Budapest: Noran.
- Uzsoki András
1969 A vastuskóról. *Néprajzi Értesítő* 51, 159–175. p.
- Varga László
2004 *Velünk éltek. Emlékfüzet a Holokaust 60. évfordulójára.* Nagymegyer: Városi Önkormányzat.
2002 *Béke poraikra. Az 1. és a 2. világháború áldozatai és hősei Nagymegyerén.* Dunaszerdahely: Csemadok Területi Választmánya /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 25./
2010 *Velünk éltek. A nagymegyeri zsidóság története.* Komárom: Komáromi Zsidó Hitközség.
- Veres Emese-Gyöngyvér
2008 „Mikor Oláhország háborút izene...” *A barcasági csángók kálváriája.* Budapest: Barca Kiadó /Barcasági Könyvek 2./
- Viczián János
2001 Kassai bombázás. In *Magyar katolikus lexikon* VI. Budapest: Szent István Társulat 2001, 263–264. p.
- Voigt Vilmos
1985 Közvetítő és átmenet = turul. In *Kovács szerk. 1985*, 55–63. p.
- Vörös Béla
1992 *Akikért nem szólt a harang. A II. világháború kamocsai áldozatainak emlékkönyve.* Kamocsai Református Egyház.
- Wiesenthal, Simon
1991 *Az igazság malmai... Emlékezések.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Zubčėková, Helena
2006 *História židovskej náboženskej obce v Tekovských Lužanoch.* Vydané pri príležitosti výročia prvej písomnej zmienky o Tekovských Lužanoch. Tekovské Lužany: Obecny úrad.
- Žiak, Miloš – Nižňanský, Eduard – Snopko, Ladislav – Krajmerová, Eva szerk.
2009 *Park ušľachtilych duší 3.* Bratislava: Izraelská obchodná komora na Slovensku.

Feldolgozott periodikumok

A Hét
A Vármegye
Árvamegyei Hírlap
Bars
Bars-Hont
Bátorkeszi Alap
Besztercebánya és Vidéke
Besztercebányai Hírlap
Bódvavölgye – Údolie Bodvy
Callóközi Hírlap és Magyar Vidék
Csallóköz
Csallóköz – Žitný ostrov
Csallóközi Hírlap
Csallóközi Lapok
Delta
Dunaj
Dunatáj
Élet Diószegen – Život v Sládkovičove
Érsek-Újvár és Magyar Vidék
Érsekújvár és Vidéke
Északmagyarország
Felsőcsallóköz
Felsőnógrád
Felvidéki Magyar Hírlap
Felvidéki Újság
Garamvidék
Garamvölgye
Gömör
Gömöri Hajnal
Gömöri Hírlap
Gömöri Újság
Gömör-Kishont
Gömörország
Helmeci Mécses
Hitközségi Híradó
Hivatalos Közlöny
Honti Lapok

Kálvinista Szemle
Kassai Újság
Komáromi Hírlap
Komáromi Lapok
Komáromi Lapok – Komárňanské listy
Lévai Órálló
Lévai Újság
Liptó
Losonci Újság
Mátyusföldi Lapok
Múltunk Emlékei
Murányvölgye
Nagyszombati Hetilap
Nap
Nógrád
Nyitramegyei Szemle
Nyugatmagyarországi Híradó
Párkány és Vidéke – Štúrovo a okolie
Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung
Remény
Rimavölgye
Rozsnyói Híradó
Sajó-Vidék
Sajó-Vidék az Újság
Selmecbányai Hírlap
Somorja és Vidéke
Szabad Újság
Szepesi Lapok
Tornaljai Újság
Turul
Új Szó
Ung
Ungvári Közlöny
Vágvölgyi Lap
Vasárnap
Vasárnapi Új Szó
Zemplén

Melléklet

(Dokumentumok, újságcikkek)

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ (1914–1918)

Halmágyi Samu:

1914

Ez a nagy határkő!
Én innen számítom az új ezer évet.
Ki kerek századok szerint von korhatárt
Krónikánkban: téved!
Én innen számítom az új ezer évet.

Újra kezdünk élni!
Ígyen indulunk a másik ezer évbe.
Beh, elhültek, akik múltó fényt láttak az
Ősi magyar névbe!

Ez új honfoglalás!
Fegyveresen, ahogy bejöttek az ősök,
Úgy indulunk ismét s akik most csatáznak,
Azok is mind hősök!
Fegyveresen, ahogy bejöttek az ősök.

Ez a nagy határkő!
Innen kezdődik a jövő Magyarország!
E harcos időkben, a népek harcában
Alapozza sorsát!
Innen kezdődik a jövő Magyarország!

(*Garamvidék* 1915. február 7., 2)

A nemzeti áldozatkészség szobrai

A magyar nemzethez!

A művész szobrot farag a fából, a nemzet áldozatkészsége pedig érbe önti, hogy épen összetételének csodálatosságával végtelen időig hirdesse a magyar társadalom dicsőségét.

Szobrot emelünk magunknak büszke hiúsággal hogy fiaink, unokáink, elkövetkezendő új nemzedékek megcsodálják alkotásunkat és ha hasonlóan történelmi idők szereplői lesznek, tanuljanak belőle. Szobrot emelünk magunknak szerény alázatossággal, mert nem magunkért csináljuk, hanem heroikus csaták borzalmas tüzeiben elpusztult hősök özvegyeiért, árváiért, kezét, lábát veszített, megvakult, boldogtalanná tett nyomorék, rokkant hőseinkért. Szobrot emelünk magunknak jogos kérdéssel, hogy az egész világ lássa a dicső magyar nemzet kimeríthetetlen erőbírásának gyönyörű szimbólumát!

Megalkotjuk a Nemzeti Áldozatkészség Szobrát!

Mi, akik most Ő Felsége Apostoli Királyunk legkegyelmesebb pártfogása, - Augustza kir. főhercegasszony és Károly István kir. főherceg Ő fenségeik magas védnöksége, - gróf Tisza István m. kir. miniszterelnök, Csernoch János bíboros hercegprímás és báró Hazai Samu m. kir. honvédelmi miniszter díszelnöksége alatt ezzel az indítvánnyal lépünk a magyar nemzet elé, - úgy tervezzük, hogy az emlék megalkotásában közvetlen közreműködéssel vegyen részt a magyar társadalom minden tagja.

A művész fából kifaragja a szobrot, a hazafias társadalom pedig az adakozók nevével bevéssett apró fémplakettel borítja azt be. Így oldjuk meg a szobor felépítésének munkáját mindannyian, akik a nagy történelmi időt éljük, - valamennyien, ahányan e szép magyar hazát vérünkkel, szellemi és anyagi erőnkkel védelmezzük. Ez emlékből, melyet fanatikus lelkesedéssel és áldozatkészséggel mi magunk építettünk meg, a történelm levegője árad, hogy a magyar nemzet dicsőségének és hősi nagyságának hirdetője legyen évezredek múltán is. A szobrot befutja majd a patina, de alkotóinak nevét remekművé album őrzi meg a Nemzeti Múzeumban, sőt minden adakozó ereklyekép okmányt kap az áldozatkészség szobrának rajzával, amelyen fémlemezének helye is meg lesz jelölve. Minden magyar embernek részt kell vennie ebben a nemzeti jótékony munkában, mert az actio jövedelme az elesettek özvegyeinek és árváinak, továbbá rokkantak nyugalmas jövőjét is biztosítja. Mindenkit kérünk, hogy a gyűjtőíven jegyezze elő lemezét, hazafias adományát pedig a gyűjtők közvetítésével juttassa el „A nemzeti áldozatkészség szobrának végrehajtó bizottsághoz.”

A szobor Mátyás király ragyogó korának büszke lovagját ábrázolja. A dicső királyról egy legenda azt tarja, hogy nem halt meg, hanem egy barlangban alszik. Barlangja előtt a Megváltó születésének éjjelén kivirul egy hársfa és édes illatot árasztva virágzik. A nagy király páncélos lovagjának fából készült szobra mintha képviselné a költői képzetet, Boldog jövőnk megváltásának küzdelmes éjszakaijában viruljon ki a jótékonyág fája, virágozzék, áraszsa balzsamos illatát. Ha majd felvirrad az áldozatkészség napja, olvassa fel a szenvedés zord jégmezejét és szárítsa fel a könny-harmatot, amit özvegyek, árvák és minden életörömtől megfosztott rokkantak hullajtanak!

Tájékoztató a fenti szószathoz

A m. kir. Honvédelmi Minisztérium hadsegélyező Hivatala és az Augustza Alap a háború kitörése óta országosan szervezik a hadi jótékonytságot olyan célok szolgálatára, amelyek a háború legsúlyosabb problémáját képezik. Ezek a célok: az ország védelmében elesett katonák özvegyeinek és árváinak, valamint rokkant harcosainak tisztessége, a magyar nemzet heroizmusához méltó eltartása.

Mind a két feladat tökéletes elvégzése a nemzet dolga, mert a nemzeti jólétünk ügye az, hogy a háború utáni jövőben fejlődésünk útját ne állják a háború borzalmi. Ne terheljék az újjáalakítás óriási munkáját a háború pusztításai nyomában támadt gondok és bajok. A bajok és a gondok már most mutatkoznak és minél tovább tart a háború, annál jobban megnövekszenek.

A társadalomnak, amely a nemzet egyik ugyanolyan hatalmas szerve, mint az állami szervezete, sőtét jelenségek fellépésével szemben meg kell kezdeni elimináló munkáját, még mielőtt a bajok nagyra nőnek, mielőtt a társadalom életképességét, működésének zavartalanságát veszélyeztetnék. Az állami szervezet egyelőre a jelen gondjainak elhárítása foglalkoztatja, - a társadalom kötelessége tehát – már a tehermegosztás elvénél fogva is – a jövő biztonságának előkészítése. A két hadsegélyező intézmény egyéb action kívül ezt a célt szolgálja:

A nemzeti áldozatkészség szobra is.

Az actió érzelmi motiválását a magyar nemzethez intézett szózat, amelyet fentebb közlünk, kimeríti. – Ez a tájékoztató a szervezés módjára mutat rá.

Az actió célja lehetőleg minél nagyobb tőkének felhalmozása a rokkantak és az özvegyek és árvák alapja javára. A két alap azonban csak úgy képes kiegészíteni az állami eltartás hiányosságát, ha sok millió áll a rendelkezésre. Ezeket a milliókat. – miután országos érdekeket elégítenek ki, – csak országos mozgalommal tudjuk összegyűjteni. Csak az egész nemzet közreműködésével létesülhet egy nagy nemzeti alap. A cél tehát az, hogy a nemzet szerencsétlen özvegyei és árvái és a nemzet rokkant mártírjai, mire a háború befejeztetik, már igénybe vehessék a nemzeti alap védelmét. De célja a demonstráció is, hogy az adakozás révén méltó emléke emelkedjék a nemzet áldozatkészségének.

Mátyás király korából való lovasszobor készül Budapesten, az ország székesfővárosában. A nagy históriának monumentális emléke. A szobrot tömörfából faragják Sidló Ferenc szobrászművész mintája után. A fából való szobrot a nemzet áldozatkészsége beborítja fémpikkelyekkel. Egy fémlemez legkisebb ára 2 korona.

Azért szabtuk meg ilyen csekély összegben az áldozatkészségben való részvétel minimumát, hogy mindenki, a legszegényebb ember is, leróhassa nemzeti adóját, de természetes, hogy a jobb módú vagyonos lakosság, a törvényhatóságok, a társadalmi, pénzügyi, kereskedelmi és ipari élet társaskörei, pénzintézetei, egyesületei, részvénytársaságai, vállalatai, anyagi erejükkel arányosan, progressive, magasabb összeggel vesznek részt a nemzeti áldozatkészség szobra öntésének hazafias munkájában.

A törvényhatóságok, – vármegyék és városok – áldozatkészség szobrán külön elhelyezendő nagyobb címeres lemezekkel vesznek részt az actióban, címereiket véshtetik a lemezbe a családok is és nagyobb lemezeket rendelhetnek a testületek, egyesületek stb. Minden pikkelyes lemezre reávéshetjük a mozgalomban résztvevő, az áldozatkészséget 2 koronás adománnyal lerovó nevét is. Minden adakozó nevét beiktatjuk egy örökéletre szánt, remekművű históriai pergament albumba, amelyet a Nemzeti Múzeum őriz meg az elkövetkezendő évezredek számára, mint a magyar nemzet példátlan áldozatkészségének dicső dokumentumát. Ezt az albumot Basch Árpád festőművész tervezte. Ezenkívül minden adakozó külön is kap egy történelmi okmányt a lovasszobor képével, a szobor alakon feltűnő formában megjelölten azt a helyet, amelyen fémlemezét elhelyezték. A díszes kiállítású okmányt minden adakozó számára családi relikviának szántuk.

Ezzel neveljük a jövő generációt az áldozatkészségre!

Úgy tervezzük, hogy a szobrot aug. havában állítjuk fel Ő Felsége pikkelyének elhelyezésével ünnepélyes formák között leplezzük le. Kíváncsok volna már erre az alkalomra, hogy impozáns eredménye legyen az agitációnak. Nagyhatású lenne, ha a leleplező ünnepélyre a szobor nagy részét beborítanók a lemezekkel. A pikkelyeket ünnepélyes külsőségek közt helyezzük el a szoborra, a vármegyék, városok, községek küldöttséggel, vagy megbízottal képviseltethetik magukat. Az adományozók neve olvashatóan kaligrafikusan jegyzendő fel az adományozott összegek feltüntetésével.

Itt megjegyezzük, hogy a pikkely minimális árán, a 2 koronán túli felülfizetéseket nyilvánosan nyugtázzuk.

A Nemzeti Áldozatkészség Szobrának Végrehajtó Bizottsága

(*Garamvidék* 1915. augusztus 1., 1–2)

A Nagyszebenben állított vashonvéd plakátján szereplő alkalmi vers szövege:

Ez a nehéz, rettenetes vas esztendő!
De seregeink dicsősége mindegyre nő.
Golyózápor, srapelzúgás közepette
Mint oroszán rohannak az ellenségre.
Mindenki kész, a vitézi hős halálra,
Mert a haza boldogsága úgy kívánja.
Hogy érettük most valamit mi is tegyünk,
Van alkalom: csak egy-két vas-szőget vegyünk!
Csekély összeg, néhány fillér csak az ára:
Adjátok a szegény rokkantak javára!

A honvédnév édes hazánk örök büszkesége,
Nagyszebenben a vashonvéd hirdesse, hogy
Hogy honszerelmünk így is hozott áldozatot érte!

(Szabó Dániel szerk.: *Az első világháború*. Budapest: Osiris 2009, 382)

Somlyó Zoltán

A fahonvéd

Egy kis vidéki város piacán
Felállítottak egy nagy fahonvédet.
Nagy ünnepség volt, nagy leleplezés,
Az ablakokban hosszú gyertya égett.
Egy parasztasszony volt a nép között,
Sötét pruszlikban, összetett kezekkel,
S a fahonvédet nagyon nézte ő
Kisírt, szomorú szelíd kék szemekkel.

Odament hozzá egy jóságos őr,
Megkérdezte tőle: Miért könnyezik néni?
- Már hogyan hullna két szememből könny,
Mikor a fahonvédet oly jó nézni!
Szakasztott olyan, mint az én fiam,
A tekintete, bajsza, meg az orra...
S a rozmaringot, ami nála volt,
Letette szépen, legyen a szoborra...

És sötét lett a város piacán,
A nagy szobor ott állt a nagy homályban,
Becsukva mind az apró ablakok,
Aludt a kisváros a kishobókban.
S hogy megkondult a templom tornya fent
S éjfélt tizenkettőt vert éppen:
A fahonvéd a rozmaring után
Lenyúlt és sipkájára tűzte szépen.

(*Komáromi Lapok*, 1916. április 8., 1)

Follinus Ervin

A Vaskatona

Két kis lányka érkezett
Egy éjjelen a várba,
Amelynek régi udvarán
Egy vasvitéz a várta.

Két kis leányka, két gyerek,
Lehet, hogy testvérek,
Amerről jöttek, a faluk
Rőt lobogással égtek.

Amerről jöttek: ott a vér,
Mint folyó vize, áradt.
Amerről jöttek... nagy az út –
A két árva kifáradt.

Kis lábacskájuk remegett,
Hogy elértek a térre,
És úgy néztek fel, szomorún,
A sötét vasvitézre.

A szobor alján mélyedés,
S bár kő ott is a párna,
Elalhat ben egy éjjelen
A hajléktalan árva.

A két gyermek ott összebújt,
Mint két ázott madárka,
Lenézett, s rázta vasfejét
A vasvitéz, a várta.

A fegyver szíjja meglazult,
A puska tussa zörrent,
Amint a súlyos vaslegény
Fürgén a földre zökkent.

Vasköponyegét teríti,
A két árva fölébe,
És míg ezt teszi – óh csodák! –
Könny szökik vasszemébe.

Kis panganétját tűzi fel,
A puskacső hegyére,
És odaállít feszesen
A két gyermek elébe.

Haptákban állt a vasvitéz,
Fején a hold cicázott,
S ha arra tévedt valaki
Hát halberdőt kiáltott.

(*Komáromi Lapok* 1916. november 4., 5)

Miről beszél a pozsonyi vashonvéd.

Diadalmámortól izzik a város
S büszke trikolort lenget a szél
Véres csatákról, - hősi halálról
Fülünkbe sűgva halkan beszél...

Szenvedő hőseink homlokára
Vércsókot lehel az őszi alkonyat.
A sárguló levelek halkan peregnék
Behintve mindent, a néma hantokat.

Bíborrózsák nyílnak az arcokon
Mikor elsuhan a langyos esti szél...
Sok gyilkos golyóról... dicső halálról...
Nekünk egy néma vashonvéd beszél.

(*Turul* 1919/31–32, 5)

Kárpátok őrei (dalszöveg, Kormorán együttes)

Szép országom, szép szerelmem, istenek tüze falat ér.
Útjára indult el a táltos, jeleket kapott jelekért.
Gondolataink gondolatban, mélységekben szakadék.
Árnyékom az árnyékomban, istenek tüze falat ér.
Induljatok, Kárpátok őrei! Eképpen szóla Árpád,
Induljatok, őrizzétek országunk határát!
Induljatok, szárnyaljatok súlyomként a széllel!
Ne várjatok, induljatok együtt most a fénnel!

Hét szűz, hét világ,
Hét tűz, hét világ,
Hét út, hét lépcső,
Hét kezdő, hét végző,
Hét szív, hét vallomás,
Hét áldás, hét áldomás,
Hét nappal, hét éjszaka,
Hét vezér és egy haza.

Ha éjszakánként különöset, nagyon furcsát álmodsz,
Látod őket a hegytetőkön, jobban, mint a látnok.
Velünk élnek, bennünk élnek, valóság az álmod.
Velünk élnek, bennünk élnek, valóság az álmod.
Hét szűz, hét világ,
Hét tűz, hét világ,
Hét út, hét lépcső,
Hét kezdő, hét végző,
Hét szív, hét vallomás,
Hét áldás, hét áldomás,
Hét nappal, hét éjszaka,
Hét vezér és egy haza.

Ne várjatok, induljatok együtt most a fénnel!

(www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/44621/kormoran/karpatok-orei-zeneszoveg.html)

Királyszobrok és király-ábrázolások a háborús emlékeken

Szoborleplezés a katonai gyógyházban.

Tegnap délből intim háziünnepély folyt le a cs. és k. katonai gyógyház parkjában. Egy derék honvéd, Weiser Hugo szobrász művészi alkotását: a király mellszobrát leplezték le szigorúan katonai ünnepély keretében. Az avatóbeszédet Herbay Szilvius cs. és k. ezredes, állomásparancsnok mondotta. Beszédjében hálás szavakkal emlékezett meg a művésztől, aki sebeiből felgyógyulva, újból a király és a haza védelmére sietett. Amikor lehullott a lepel, Herbay ezredes ezeket mondotta: Szemünk előtt van a jóságos arc, melyről mint egy nyitott könyvből leolvashatjuk a lélek leghőbb vágyát: népei boldogítását. E nagy napokban fokozott szeretettel zárjuk szívünkbe legfőbb hadurunk jóságos képét, akit isten sokáig éltessen. Lelkes éljenzés és hochkiáltás követte a hazafias beszédet. A katonai zenekar ezután eljátszotta az osztrák, majd a magyar himnusz, mire a szép ünnepély véget ért.

(Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung 1916. március 6., 2)

Királyszobor a kadétiskolában.

Az intézet gorlicei hőseinek emlékére. Kovács őrnagy felhívása a közönséghez.

Kovács őrnagy, a kassai katonai főreáliskola parancsnoka intézi a Kassai Újság útján a következő fölhívást Kassa közönségéhez:

...körülbelül egy éve, hogy intézetünk falai a nem messze innen dúló csaták távoli mennydörgését visszhangozzák. Aggódó de sziklaszilárd bizalommal tapadt Magyarország e történelmi pontjára, új sorsdöntő harcok megszentelt bércei felé az egész monarchia lelke.

De felvirradt május 2-ika, Görlice örök emlékeztető napja!

...Az ellenséget kivetjük az országból. Milliói a Kárpátok sziklabércein s még ennél is szilárdabb kitartásban hős hadseregeink nem örlődtek meg. Ma ugyan tombol még a harc, de távol tőlünk, az ellenség földjén, hova páratlan vitézeink a sokszoros túlerőt szuronytszegezve hajtják.

...Mi mindnyájan, kik e házban tanítunk és tanulunk, örök hálára kötelezettjei vagyunk ama hősöknek, kik dicső elődeink példaképeire, halálmegvetéssel az ellenség elé vetették magukat s szinte ez ősi város kapui alatt szívós és véres harcokban tartották vissza, míg elérkezett a sorsdöntő óra.

Viharzó rajta-hajrával rohanják meg ekkor s vetik ki az ígéret földjéről.

Hálakötelezettségünk élénken él bennünk, minden orom az északi láthatáron erre emlékeztet s teljes erőnkől iparkodni akarunk is ezt leróni.

Ennek jeléül a gorlicei hősök emlékeztetése, akik egyedül tették lehetővé, hogy mi ma – akárcsak a legteljesebb békében – kizáróan a tanulmányok és kiképzésnek szentelhetjük időnket, intézetünkben egy látható emlékjelet akarunk állítani.

S vajjon lehetne-e ez méltóbb mint a legnemesebb, legigazságosabb katonánk, legfelsőbb Hadurunknak, Öfelségének I. Ferenc József király és császárnak szobra?

Erre akarjuk reávézni hálánk kifejezésekképp: „Örök emlékeztetere a gorlicei hősöknek, akik ez intézet újjászületését lehetővé tették!”

Intézetünk legszebb helyét díszítse szobor...

...Az intézet tanári kara a legfényesebb győzedelmi ünnepelésnek szánja a szobor leleplezését, amely alkalommal egész Felsőmagyarország homagiális hűsége is megnyilatkozna királyunk iránt.

Nem szándékunk e súlyos időkben és nehéz gazdasági viszonyok között - írja hozzánk intézett levelében az őrnagy – senkit sem adakozásra felszólítani. Létesüljön e szobor mint szeretetünk és hálánk spontán megnyilatkozása a gorlicei hősök és a Hadúrral szemben csakis önkéntes adományokból. A felhívás közzétételének egyedüli célja egyrészt bepillantást nyújtani intézetünk beléleltébe, másrészt alkalmat nyújtani e ház egykori tanárai, tanítványai és számos jóakarójának, hogy önkéntes filléreikkel a szoboralaphoz hozzájárulhassanak.

(Kassai Újság 1916. április 4., 2)

A hadapródiskola királyszobra. Fölhívás és kérelem a kassai cs. és kir. katonai főreáliskola volt növendékeihez, tanáraihoz, illetőleg ezek családjaihoz

A gorlicei királyszobor bizottsága hálás érzéssel emlékezvén meg a nagyközönség, az intézet jó barátai és pártfogói bőkezű adományairól, elsősorban Kassa cs. és kir. város nagyérdemű tanácsa 1000 koronás adományáról, mely további gyűjtés alapjait vetette meg, örömmel észlelte, hogy az alig 10 hóval ezelőtt közzétett „Felhívás”unk, mely az intézet kertjében felállítandó királyszobor s egyúttal a gorlicei hősök emlékét megörökítő emlékmű javára adakozásra szólította fel a nagyközönséget, oly meleg pártfogásra talált, hogy a gondolat megvalósítása immár biztosítva van.

A cs. és kir. hadsereg főparancsnokság is rokonszenvvel kíséri igyekezetünket, minek jeléül megbízta a szobortervezetek megmintázásával a jelenleg hadiszolgálatot teljesítő kiváló szobrászaink közül a következő művészeket: Stróbl Lajost, Ligeti Miklós és Maróthi tanárokat, valamint Lukácsi szobrászművészt.

Az eredeti gondolat az idők folyamán kibővült. Ma nemcsak megdicsőült Urunk és királyunkat, nemcsak a gorlicei sorsdöntő ütközetek diadalmas hőseinek emlékét akarjuk jelképesen megörökíteni, hanem azt akarjuk, hogy a megalkotandó műemlék hirdesse egyúttal ércebe vésve mindazon katonai hősök emlékét is, akik a világfürgeteg bármely harcterén bármikor is, vérükkel pecsételték meg az intézetből való kilépésükkor tett hűség esküjüket.

Mielőtt tehát nagyszerű szobrászmestereink az „I. Ferencz József, Gorlice és Hősök Emlékművét” megtervezik, tudni akarjuk, hogy máig hány ily halhatatlan hősünk neve kerül az emlékműre.

Az intézet parancsnoksága felkéri tehát az intézet hősi halált halt volt növendékeinek, vagy tanárainak családrait, szíveskedjenek közölni az intézet parancsnokságával a megdicsőült hős bajtársaink neveit és személyi adatait. Kérjük különösen a következő adatok lehető pontos közlését: Mikor volt az intézet növendéke, vagy tanára? Mikor hagyta el ez intézetet? Fegyverrel kezében, harctéren lelte-e hősi halálát, vagy sebeitől kínoztatva kórházban halt-e meg? Kérjük hősi cselekedeteinek leírását! Mikor és mily harctereken harcolt? Esetleges kitüntetéseinek milyenségét és számát. Mindenekfölött azonban teljes nevét és rangját...

(*Kassai Újság* 1916. december 22., 2–3)

Két szobor

Nyitra, jan. 28.

Három cikkelyből álló rövid törvényjavaslatot fogadott el a képviselőház I. Ferencz József király emlékének megörökítéséről.

A javaslat, melyből néhány nap múlva szentesített törvény lesz, kimondja, hogy a nemzet örök hálával őrzi I. Ferenc József dicső uralkodásának áldott emlékét és azt kegyeletének maradandó jeléül törvénybe iktatja, egyúttal elhatározza, hogy a megdicsőült király emlékéhez méltó emlékmű állíttassék fel. Kifejezi ez a rövid javaslat mindazt, amit Magyarország népe az elhunyt nagy király ravatala mellett érzett és a síron túl is érezni fog iránta időtlen időkig. I. Ferenc József hálás kegyeletet érdemel a magyar nemzettől és megérdemli azt is, hogy ezt az országos kegyeletet emlékmű hirdesse a világnak.

Hatvannyolc évre kiterjedő uralkodás felett ítéletet mondani olyan feladat, melyet a történelem is csak évek sora alatt tud megoldani, csak akkor, midőn egy ilyen hosszú korszaknak az eseményei teljes átnézésben jelentkeznek, okaik és hatásaik összességével. A világesemények azonban lassan hatnak és ha okaikat a történetbúvár a jelenkor viszonyaiból ki is tudja kutatni, hatásaiknak mérlegeléséhez a történeti tapasztalatnak nagy anyaga szükséges.

Azért a jelen nemzedékének talán csak fiatalabb tagjai élik meg azt az időt, amikor az elfogultatlan történetírás tényekkel és a tényekből folyó tanulságokkal világíthatja meg azokat a diplomáciai és politikai műveket, melyeknek létesítésében Ferenc József egyéni és uralkodói érvényesülése szerepet játszott.

Ez a távolság azonban, mely a jelen kor és a történeti idő ítélkezése között terjeszkedik, Magyarország hűséges népét nem akadályozhatja meg abban, hogy elhunyt királya emlékének a nagy királyokat megillető kegyelettel áldozzon. Az uralkodók nagysága olyan, mint a hegyen álló emlékszobor. Közelről még nem szemléltük meg, ékítményeit, stílusának szépségeit még nem vesszük ki, de hogy monumentális alkotás, az már tekintetre is meglátszik. Olyan is a királyok nagysága, mint a légkör melege. Nem látjuk áramlani, de hogy éltet, azt érezzük.

(...) Ennyit már most is tudunk és érzünk I. Ferenc József uralkodásáról s ennyi nagyon is elég ahhoz, hogy emlékét tiszteljük, áldjuk és a kegyelet monumentális művével megjelöljük.

(*Nyitrai Szemle* 1917. január 28., 1–2)

A komáromi 12-es bakák királyszobra.

Károly király szobrának leleplezése Nagybecskerekén. Az első magyarországi királyszobor

Nagybecskerek városát az itt állomásozó 12-ik gyalogezred lábadozó osztagának hazafias lelkesedéséből az a nevezetes dicsőség érte, hogy itt létesült Károly királynak Magyarországon a nyilvánosságnak szánt első szobra. A derék, hős katonák, parancsnokok, Jovánovics Gyula őrnagy buzdítására a király és a haza iránti törhetetlen hőségük jeléül állították föl az ifjú király szobrát, amely a háború után más, hozzáférhetőbb helyen, igazi díszére lesz Nagybecskereknek. A szobor ma künn, az Écskai-út végén, a cukorgyár előtt, a lábadozó telepen áll, olyan pompásan és szépen elrendezett környezetben, hogy azt mondhatni hogy ez a hely ma szinte a legszebb része Nagybecskereknek.

A szobor ünnepélyes leleplezését május 6-án délelőttre tűzte ki a 12-ik gyalogezred parancsnoksága s az ünnepélyre nagyszámú, előkelő közönség gyűlt össze a lábadozó telepen. Az ünnepély

délelőtt 11 órakor kezdődött, amikor a lábbadozó telepen felállított, lepellel leborított szobor környékét egészen ellepte a közönség. Az elhelyezkedés után a szobor elé állott Jovánovics Gyula őrnagy, a lábbadozó osztag parancsnoka és a következőket mondotta:

Ezredes Úr! Katonák! Mélyen tisztelt vendégek!

A hírre, hogy forrón szeretett öreg uralkodónk Ferenc József eltávozott az élők sorából, milliók szemét könny fátyolozta be, a hőséges alattvalók szívét aggódó kétség lepte meg: mit hoz számunkra a jövő? A Mindenható Isten, ki évszázadokon keresztül óvta és védte hazánkat, nem fordította el jószágos gondviselését a bánat s a gyász napjaiban sem s árván maradt hazánkban a Habsburg-Lotharingok nemes törzséből egy minden uralkodói erényekben gazdag sarjat adott fejedelemül, ki rövid idő alatt népei hódoló szeretetét nyerte meg.

Katonák! És ez a büszke sarj szentség nekünk!

Legfőbb hadurunk harcos vezére lett annak a hadjáratnak, melyet leggyűlöltebb, álnok, örökös ellenségünknek, az olaszoknak [sic!] a legyőzésére vezetett, aki mindenkor atyja volt a szürkék regimenteinek, minden szenvedést tűrő, megosztó bajtársa, hőse a bátrak seregének a harcok minden helyén, minden idejében, a nagy háború valamennyi küzdőterén egészen az első vonalig, a lövészárkig.

De keveseknek adatott meg mégis, hogy őfelségét láthassák. Ezért érlelődött meg bennem az eszme, szeretett uralkodónk alakját művész kezével fényképei után kőbe mintáztassam, hogy legfőbb hadura képmásának látásából a rettenthetetlen, de harcokban kimerült katona, míg e helyen pihenést keres és talál, mondom, ragaszkodással szolgált Hadurának szoborképéről merítsen új hitet, új erőt, kitartást a további küzdelmekre a végső győzelemig! És tanúskodjék késő nemzedékeknek is ez emlék a hős 12-eseknek a trón és a haza iránt vérrel megpecsételt törhetetlen hűségéről!

Engedtessek meg Ezredes úr, hogy lehulljon a lepel a szoborról, abban az erős és biztató reményben, hogy szerencsés jövő áldásai kísérik Őfelsége uralkodását és végső győzelem koszorúzza küzdelmünket. S most egyesülten küldjünk fohászt a Mindenhatóhoz: Isten tartsa, Isten védje legfőbb hadurunkat s kiáltsuk egy szívvel-lélekkel: Őfelsége éljen! Éljen! Éljen!

A katonás tűzzel mondott lelkes beszédre viharos éljenzés zengett föl, amiközben a szoborról lehullott a lepel.

(...) A szobor Károly királynak hazai termésköből faragott mellképét mutatja a természetesnél nagyobb méretben, mintegy kétméteres, tömör, stilizált kőtalapzaton. A szobor kifejezéstartalma munka s alkotója *Zombori Erbits Gyula* akadémiai szobrász, aki most, mint tartalékos hadnagy szolgál a 12-ik gyalogezredben. A gondos, szép alkotás élénk tetszést keltett a közönség sorában s melegen gratuláltak a szintén jelenlévő mesterének.

A szobor talapzatán elől csak a király neve van vésve: „*Karl*”.

A talapzat bal oldalán a következő felírás olvasható:

„*Felállított a világháborúban
legfelsőbb Hadurának a Frigyes
Ágost Oldenburgi nagyherceg nevét
viselő cs. és kir. 12. gyalogezred
lábbadozó osztaga által a Trón
és haza iránti törhetetlen hűség
jeléül.
Pfister Gusztáv ezredes, ezredparancsnok
antalfalvi Jovánovics Gyula őrnagy,
a lábbadozó-osztag parancsnoka.
Palkovics István ezredes, pótzászlóalj-parancsnok.”
Mintázta: Zombori-Erbits Gyula szobrászművész,
az ezred tart. hadnagya*

A talapzat jobboldalán ugyanez a felírás van szó szerint német nyelven.

A leleplezés után a temesvári 61. gyalogezred zenekara rázendített a Gotterhaltéra, majd utána a Himnusra, amit a közönség kalaplevéve, a katonaság pedig tisztelegve hallgatott meg.

A szobor megtekintése után Magyary Pál apátkanonok lelkes beszédében emelte ki a 12-ik gyalogezred hős katonáinak kiváló magyar erényét a haza és a trón iránti szeretetét és ragaszkodását, amelyet a szobor létesítésével is oly szépen kifejezett. Egyben Nagybecskerekre város közönségének nevében örömeinek és köszönetének adott kifejezést, hogy az ezred a várost egy ilyen szép műemlékkel gazdagította, amely örök emléke lesz az ezrednek s hirdetője a dicső magyar erényeknek. Magyary Pál lelkes éljenzéssel fogadott beszéde után az ezred díszszázada díszmenetben elvonult a szobor előtt, majd fénykép főlvételeket készítettek a szoborról s ezzel a ritka szép és fölemelő ünnepély véget ért.

Külön meg kell említenünk a leleplezési ünnepély sikerült rendezését az izléses és gondos díszítést, amely az ünnepély fényét nagyban emelte s amelyért a elismerés Ivánfy Géza hadnagyot illeti.

A szoborleleplezés után a tiszti kaszinóban ünnepi ebéd volt, melyen Zombori Erbits Gyulát, a művészt, Jovánovics őrnagyot lelkesen ünnepelték. A 12-es katonák ez ünnepére hivatalos volt a város polgármestere is, aki közbejött akadályok miatt nem mehetett el Becskerekre, de meleghangú táviratban üdvözölte az ezredet az ünnep alkalmából.

Komárom lobogója ott lengett a nemzeti trikolor mellett, mert a háborús sors, ha idegen helyre is vitte a mi bakáinkat, ők mindenkor úgy gondolnak városunkra, mint igazi otthonukra. A 12-esek a hadsereg legjobb katonái közül valók, a városi polgárság pedig, mintha - mióta elkerültek innen - kezdené elfelejteni őket. Minden katona egyforma hős ma, vállvetve harcol mind a békéért és mégis a város és vármegye édesgyermekéi, a 12-es katonák több, melegebb érdekelődésre, szeretőbb gondoskodásra számítanak a megye s város itthonmaradt polgársága részről. A szobrot is, amely ma Becskereket díszíti, hazahozni akarják, majd a béke idején. Kiáltó és megértést követelő jele annak a ragaszkodásnak, mellyel a 12-esek szűkebb hazájuk, ősi Komárom iránt viseltetnek. Reméljük, hogy a szobor, ez igazi mesteri alkotás hazakerül, hogy Komáromra az idegenben is gondoló fiai áldozatkészségéből emelt királyszobor a város megfelelő helyén méltó helyet kap.

(*Komáromi Hírlap* 1917. május 20., 4)

A trencsényi Hunnia emlékmű

Kara szoborművének leleplezése.

Kara Mihály szobrászművész, aki mint harctéri beteg huzamosabb ideig náluk is tartózkodott, a trencsényi vár alatti szikla falába a világháború trencsényi hőseinek emlékére domborművet vésett. Az emlékművet szerdán, október 4-én d. e. fél 12 órakor fogják leleplezni a következő ünnepi sorrend mellett: Hymnus, énekli a honvéd önkéntesek énekkara. - Szalavszky Gyula v. b. t. t. Trencsén megye főispánja ünnepi beszéd kíséretében leleplezi az emlékművet és átadja a városnak. - Ucsnay Ernő kir. tan. polgármester átveszi az emlékművet a város nevében. - Szózat, énekli a honvéd önkéntesek énekkara.

(*Vágvölgyi Lap* 1916. október 1., 2)

Az új műemlék

...A magyar népnek mindig kiváló érzéke volt a nagy tettek és nagy emberek felismerésében, valamint azok iránt való tisztelet és hála nyilvánításában. Loyaltása közismert és királyának nemcsak megadta mindig a legnagyobb tiszteletet, hanem másoktól is megkövetelte annak megadását, különben a legizzóbb bosszúállás következett minden sérelemért. Széthúzó természetnek és sokszor túlzott politikai közérdeklődésből eredő veszekedéseink mellett az a szerencsénk, hogy a veszély pillanatában egységesen tudtunk frontot csinálni, melynek egységét mindig a király személye képviselte. Talán soha se volt ez a kifelé való egység nagyobb, mint most, mikor tömörsége a veszély rémségével keményszik.

Trencsén város katonai és polgári vezetői kitűnő ötlettel tették kiemelkedővé Őfelsége névnapját nemcsak más napokból, hanem más évek Ferenc-napjaiból is. A ránk szakadt súlyos évek komolyságához méltóan olyan emlékkel hozták ezt a napot kapcsolatba, amely ép oly hosszú ideig fog élni a trencsényiek emlékezetében, mint amilyen sokáig beszélnek majd unokáink a dúló világháború gigászi erőpróbájáról. A szokásos zászlódíszben és istentiszteleteken kívül okt. 4-ére hagyta az emlékműbizottság a világháborút megörökítő emlék leleplezését.

Sir József ezredes honvédpótzászlóaljparancsnok eszméjének és minden megvalósításra való készségének köszönhetjük ezt az új emlékünket. A világháború korszakot záró és új történelmi lapokat kezdő nagyságához márt monumentum építésétől most el kellett tekinteni, mert ahhoz jelenleg sem munkaerő, sem anyagi eszközök nincsenek, különben is a nagy tragédia még nem jutott el befejezéshez. Először *Lányi Dezső szobrászművész* volt megbízva azzal, hogy a város természeti szépségét és történelmiségét használja fel a háborút megörökítő emlékre. Amikor neki felsőbb parancsra távoznia kellett körünkől, *Kara Mihály* szobrász kapta a megbízást. A gondolat testté lőn. Egy dombormű néz ma a park és vasút felé a vár sziklafaláról, emlékeztetve az arramenőt a nagy időkre és még nagyobb emberekre, kik vérükkel, sokan életükkel tettek tanúbizonyságot, hogy e népnek joga van tovább élni és valami nagyobbra van hivatva a jövőben, mint amilyen szerepet szánt neki a történelem a múltban.

A dombormű leleplezése délelőtt fél 12 órakor kezdődött nagyszámú katonai és polgári, nagybára hölgyközönség jelenlétében. Ez alkalommal ott volt a haderőrésztől a pozsonyi honvédkerületi parancsnok Schultheiss Emil altábornagy vezérkari tisztjével Gabányi János őrnaggyal, míg az emlékműbizottságot Szalavszky Gyula v. b. t. t. főispán és Sir József ezredes, a várost pedig Ucsnay Ernő polgármester képviselte. A honvédpótzászlóalj önkéntesiskolája adta meg a katonadíszat az ünnepséghez. A Szózat elénekzése után a főispán Önnagyméltósága, mint a bizottság elnöke a következő beszéd kíséretében leplezte le és adta át városnak a hatalmas Hungariat ábrázoló emlékművet:

Nagym. altábornagy, honv. ker. parancsnok Úr! Tisztelt közönség!

Ellenünk és dicső szövetségeseink ellen az utolsó évtizedben kiképződött gonosz indulatok, jogosulatlan terjeszkedési és hatalmi vágyak, rideg kapzsiság álnoksággal és hitszegéssel párosulva, sodortak bennünket a minden idők legnagyobb háborújába és állították a világot oly crisis elé, minőt még a nagy népvándorlás sem eredményezett.

A két évet meghaladt háborús időszak eseményei, melyek egyrészt a nemesen érzőkben borzalmat keltettek, másrészt főleg nálunk és szövetségeseinknél az egyéni vitézség, férfias elszántság csodálatos tünényeit, nemkülönben kivált a nagy német szövetségesnél a teremtő észnek napról-napra megújuló és meglepetésekkel járó találmányait szülik: századok történelmének változatait homályosítják el jelentőségben, izgalmakban, bűnökben, fájdalomban, de egyúttal nagy tanulságokban és szebb, békésebb, emberiesebb, erkölcsösebb jövőbe fektetett reményekben is. Olyanok ezek az események, hogyha azokat a költő előre megírja, azt a túltengő képelődés bizarr szüleménye gyanánt fogadjuk és a valóság mégis olyan, aminőt semmiféle phantasia elénk varázsolni képes nem lenne.

Hatásuk alatt érthető általánossá válna ama vágnak, hogy ez esetben ne éadjuk be e kor történelmének annak idején való megírásával, ellenben állíttassanak fel szerte-széjjel a hazában oly emlékművek, melyek a késő utókort a nemzetek legnagyobb összeütközésére, annak borzalmas csapásaira folyton emlékeztetve, egyúttal intsek oly biztosítékok megteremtésére és gondos ápolására, melyek a maihoz hasonló összezapásnak, a világot pusztító ily tűznek ismétlődését kizárják.

Karöltve jár ama vágy azzal az óhajtással, hogy az elesett hősök iránt való kegyeletünk hozzájuk méltó külső és maradandó kifejezést nyerjen, mert bennük látjuk a bekövetkezett nagy pusztítás legértékesebb áldozatait, szilárd jövőnk legfőbb megalapozóit. Akik a nagy harcokból élve kerülnek haza, - adj Isten, hogy minél többen legyenek - azok szenvedéseit fokozott szeretettel velük feledtetjük és azok csakhamar megerősödhetnek ama dicsfény melege alatt, mely nekik joggal kijár azért, hogy megmaradásunkért, életünkért, szabadságunkért győzelmesen küzdhettek, de akik elhulltak, azoknak - sajnos - már csak mély kegyelettel és hálával adózhatunk.

Ez kötelez bennünket arra, ami egyúttal némileg vigasztal is, hogy elpusztíthatatlan műemléket alkossunk, melyet a hazáért és a trónért folyó nagy küzdelemben elesett hősök dicsőségét, halhatatlanságát örökre hirdetik. A mi háziezredünk, névszerint a 71-ik cs. és kir. közös, valamint a 15-ik m. kir. honvédezrednek kiváló tisztikara és katonái kitűnő ezredparancsnokok vezetése alatt a háború egész tartama alatt példás hűséggel, elszántsággal vettek és vesznek részt a nagy küzdelemben. Vérükkel áztatták Európának négy táját, oly távol vidékeket, ahova máskülönben talán sohase kerültek volna és mindenütt a magyar katona közmondásos vitézségének sokszoros bizonyítékát szolgáltatva, teljes mértékben érdemesültek arra, hogy a soraikból elhulltak emléke e városban, hol legnagyobb részük kiképzést nyer és ahonnan virágokkal feldíszítve a lelkes lakosság szerencsekívánatai közt a harcmezőre indultak, megörökíttessék.

Méltósága Sir József ezredes úrnak, a katonai és polgári erényekkel gazdagon felruházott szeretett polgártársunknak nemes szíve sugallta az eszmét, hogy a nagymúltú trencsényi várromnak minden idegen figyelmét magára vonó e hatalmas szikláján emeltessék elpusztíthatatlan emlék azoknak, akik a két háziezred vitézei közül hősi halált szenvedtek a korszakot záró és korszakot nyitó nagy felfordulásban.

Az ezredes úr gondolata találkozott e vármegye és város hazafias közönségének szívverésével és ennek áldozatkészségéből csakhamar összegyűlt feles mennyiségben az az összeg, melynek segítségével az ige testté válhatott és létesülhetett az Kara Mihály jeles magyar szobrász inspirációjának köszönhető, művészi hivatottságának vezetése alatt szorgos munkások által végrehajtott, a kivitel sokféle nehézségével járó emlékmű. Alig található az országban méltóbb, tartalmasabb hely a nagy hősök emlékének megörökítésére, mint épen e sziklafal, melynek csúcsáról a magyar nemzet dicső múltjában, nagy magyar királyok fonták nemzetünk sorsának szárait, és mely annyira szilárd, hogy a földnek csak akkora benső forradalma repeszthetné darabokra, minő felületén ez időszerint viharzik.

Ez emlékmű nemcsak a harcban elesettek, de az összes küzdőknek, s azoknak dicsőségét is fogja hirdetni, akik idehaza vállaltuk a sikeres hadviselés feltételeinek és a harcosok nehéz sorsa könnyebb elviselésére szolgáló feltételek biztosítását, katonáink otthonának gondozását, vagyonuk és családjuk őrzését, hogy a dicsőséges béke beálltával, a kimerült hazatérő katonák semmi fogyatkozását ne találják családi viszonyaiknak. Egyszer és mindenkorra tanúságot fog tenni arról is, hogy az ezredek hadköteleseit szolgáltató négy vármegyénk túlnyomóan nem magyarajkú lakosságát a magyar állam és magyar király iránt példás hőség hatja át, és hogy szeretett hazánk ennek a lakoságnak önfeláldozó készségére a leg súlyosabb megpróbáltatás esetén is bizton számíthat.

Hullassuk le tehát e mai napon szeretett ősz és nagy királyunk névünnepén, midőn az imént életéért és hatalmaiért forró imákat rebegtünk, a mindnyájunk hazaszeretetét és királyhűségét hirdető emlékműről a leplet és valahányszor rátekintünk, erősödjék bennünk a férfiakarat oly irányban, hogy a háború nyújtotta nagy tanulságokon okulva, teljes egyetértésben építsük ki oly naggyá és hatalmassá a magyar hazát, minő után sóvárogtak azok, akinek dicső névsorát e sziklába vésett fülke fogja tartalmazni.

Kérem polgármester úr, vegye át Trencsén sz. kir. város részére az emlékművet, és biztosítsa annak mindenkorra való tiszteletben tartását, valamint gondos megőrzését. A beszédet többször harsány éljenzés váltotta fel, mely a dombormű megvalósítóinak szólt. Ezután Ucsnay Ernő polgármester, Trencsén szab. kir. város nevében következő beszéd kíséretében vette át az emlékművet:

Nagyméltóságú emlékműbizottsági Elnök Úr!

Tisztelt Polgártársak!

Ő Nagyméltósága lángoló hazaszeretetétől sugalt varázsserejű szónoklatától meghatva, mély hálával és hazafias felbuzdulással veszem át e díszes emlékművet Trencsén sz. kir. város gondozásába. Mély hálám szól Ő Nagyméltóságának, az emlékműbizottság elnökének, méltóságos Sir József ezredes úrnak, az emlékmű megvalósítójának és az emlékműbizottság összes tagjainak, hogy háziezredeink sorából a hazáért és a királyért vitézül harcolt és hősi halált halt fiainknak ilyen díszes és maradandó emlékművet létesítettek, mély hálám szól a nagyérdemű közönségnek, hogy áldozatkészségével, anyagi hozzájárulásával az emlékmű létesítését lehetővé tette.

Trencsén sz. kir. város közönsége, Nagyméltóságod óhajának megfelelően, ezen emlékművet mindenkor nagy tiszteletben és megbecsülésben fogja tartani, mert ez az emlékmű, miként azt Nagyméltóságod nálamnál sokkal ékeesebb szavakban kifejezni méltóztatott, időtlen-időig fiaink vitézségének, harci elszántságának és diadalának lesz hirdetője, mert ez az emlékmű nemzedékről nemzedékre ápolni és megőrizni fogja kegyeletes hálánk érzelmeit azok iránt, kik igazságos ügyünkért, állami fennmaradásunkért, jövő boldogulásunkért legdrágább, nem pótolható kincsüket, - életüket feláldozták, mert ez az emlékmű jelenlegi megpróbáltatásunkhoz hasonló szenvedések között éleszteni és fokozni fogja hazaszeretetünk tüzét, jellemünk szilárdságát, áldozatkészségünk határtalanságát, együvértartozásunk erős kapcsát, munkában való ernyedetlen kitartásunkat, egy jobb jövőbe vetett hitünket, győzelembe fektetett megingathatatlan bizalmunkat.

Tisztelt Polgártársak!

A díszes emlékműbe vésett két év háborúja alatt, ősi erényeinktől vértézve, vitézségünkkel, bátorságunkkal és elszántságunkkal a fronton, megfeszített munkával és áldozatkészséggel a front mögött kimutattuk a világ előtt, hogy minket elveszíteni nem lehet. Esküdjék bár ellenünk minden

és mindenki, nem fog bírni velünk senki! Ha egy pillanatra néha-néha meg is kell inognunk, a következő percben annál erősebben és keményebben állunk talpra, hogy igaz ügyünk diadalát előbbre vigyük.

Tisztelt Polgártársak!

Érezzük, hogy a dúló világháborúban életünkről van szó. Ellenségeink a háborút abba nem hagyják, mert életünket akarják. - Mi sem hagyhatjuk abba. Lankadni mi sem fogunk, mert lankadnunk nem szabad! Az első nap hevével, lendületével és rugalmasságával folytatni fogjuk a háborút addig, amíg le nem mondunk arról, hogy élni akarunk, hogy élni szeretünk.

Tisztelt Polgártársak! Hősi halált halt fiaink emlékének szentelte helyen fogadjuk, hogy a győzelemig fogunk harcolni, - mert tudjuk, hogy csak a győzelem adhatja meg nekünk a tisztességes és becsületes békét, mert érezzük, hogy csak a győzelmünkön épülhet fel az az új világrend, melynek fentartó oszlopai az igazság, a becsületesség, az emberszeretet és a kulturális haladás lesznek, mert meg vagyunk győződve arról, hogy csak győzelmünk fogja biztosítani állami fennmaradásunkat, hazánk és nemzetünk nagyságát, önállóságát és függetlenségét!

Tisztelt Polgártársak!

A mai ünnepélyes napon, ezen emlékmű leleplezése és átadása napján fogadjuk és ország-világ előtt hirdessük, hogy magasztosabb, értékesebb jelszavunk nem lesz, mint tántoríthatatlan kitartás a végső győzelemig!

Igazságos ügyünkbe vetett erős hittel, vitéz hadseregünk és szövetségeseink megtörhetetlen erejébe fektetett igaz bizalommal kérjük most és kérni fogjuk szüntelenül a világok sorsát intéző Isteni Gondviselést, hogy végleges győzelmünket siettesse!

Nagyméltóságú emlékműbizottsági Elnök Úr! Nagyméltóságod felhívásának engedve az emlékművet azon hő óhajjal veszem át Trencsén sz. kir. város gondozásába: hogy amíg ez az emlék áll, legyen áldás a hazán és annak minden hű polgárán, - hogy amíg ez az emlék áll, éljen hálánk, kegyeletünk és elismerésünk elesett hős fiaink iránt, - hogy amíg ez az emlék áll, az önfeláldozásra készítő hazaszeretet ható, alkotó és gyarapító ereje dobogtassa szíveinket.

Éljen a haza! Éljen a Király! Győzzön hadseregünk!

A mély gondolatjárású és felemelő beszédet a honv. tart. tisztiiskola növendékeinek „Kárpátok bercein” kezdetű dala követte, mely nagyszerűen hangzott a négyesszólamával a várszikla alatt. A dísztűz után az egész közönség a Hymnust énekelte, mellyel tulajdonképpen le is záródott az ünnepély, mert a katonai díszmenet a jelenlévő legmagasabb katonai parancsnoknak, Schultheiss Emil altábornagynak szólt.

Trencsén újra gazdagabb és értékesebb lett. A múlt megfélemlítő nagysága alatt egy méretekben szerényebb művészi alkotás vonul meg, együtt hirdetve fennmaradásunknak biztosítására kifejtett erőinket és tehetségünket.

(Vágvölgyi Lap 1916. október 8., 1–2)

Emlékirat

A hősök emlékét megörökítő trencsényi dombormű alatti üregbe az alanti emlékirat fog elhelyeztetni. Mint a mostani legendás korszak egyik első okmányát, amely hivatva van az idők múltával is tanúságot tenni a mi hőseinkről, kiknek fegyveres küzdelme a harctéren, munkás szorgalma és szíve idehaza intézték a haza és vármegyénk sorsát, már nyelvi szépsége miatt is örömmel közöljük, hogy minél szélesebb rétegben váljék ismertté:

Az örökkévalóságnak teremtett ezen kösziklába a mulandó emberi szív véste e képet - Hála, csodálat és szeretet szülte a gondolatot, hogy a világháború legendás hőseiről beszéljen a kemény kő, az utókor emberöltőinek. - Hirdesse azok nagyszerű áldozatkészségét, fenséges bátorságát, csodálatos honszerelmét. Hirdesse, mint tündöklöttek annyi esztendőök szörnyű viharán át a nemes magyar erények: a vitézi bátorság, a megtörhetetlen akarat. Hirdesse, hogy olyan sok megpróbáltatás közepette is minden magyar ember magyar volt és ember! - Magyar: bölcsődalát, meséit, istenhozzádját más nyelven hallgatta, más nyelven mondta bár! - És ember, kit nem rettent meg semmi halált szóró vész és lelkesedve adja életét áldozatul a haza igaz ügyéért, király ura védelméért! Az akkora vérzivatar küzdelmeiben örök hírt és örök életet nyert rettenthetetlen hősök, a világháború harcos vitézeinek diadalát hirdeti e képmás mindaddig, míg ezt a kemény sziklafalat az idők múlása meg nem őrli és el nem porlasztja,

Addig éljen a világháború hőseinek emléke!

Addig éljen a magyar haza!

E domborművet 1916. évi október hó 4-én Felséges Apostoli Király Urunk magas nevenapján leplezzük le, amikor

I. FERENCZ József Ausztria császára, Csehország királya stb. stb. és Magyarország apostoli királyának,

II. VILMOS Németország császára, Poroszország királyának,

Sultan MUHAMMED RESCHAD CHAN V. GHAZI Törökország padisahjának,

FERDINÁND Bolgárország cárijának hősi seregei harmadik esztendeje mérték össze véres és cserégekíttette fegyvereiket

GYÖRGY Angolország királya, India császára, II. MIKLÓS orosz cár, II: VIKTOR EMANUEL a szövetségi becsületet hűtlenül megszegő olaszok királya, PÉTER Szerbia királya, MIKLÓS Montenegró királya, FERDINÁND Románia királya s a FRANCZIA KÖZTÁRSASÁG hadainak fegyvereivel.

Eme nagy, a művelt világrészhez méltatlan, annyi véres áldozatot követelő dicsőséges hadaink főparancsnoka Ő Fensége FRIGYES kir. herceg, tábornagy, vezérkari főnöke, hőtendorfi báró KONRAD FERENC vezérezredes volt.

A közös hadügyminiszteri székben báró KROBATIN SÁNDOR vezérezredes - a magyar királyi honvédelemügyi miniszteri székben báró HAZAI SAMU gyalogsági tábornok ült.

A m. kir. honvédség főfelügyelője báró KARG JÁNOS gyalogsági tábornok volt. - A m. kir. honvédség (pozsonyi) IV. kerületének parancsnokai CECH JÓZSEF és devecseri SCHULTHEISZ EMIL altábornagyságok voltak, kiknek vezérkari főnöke olgövi GABÁNYI JÁNOS m. kir. honvédőrnagy volt, a cs. és kir. 5. hadtest parancsnoka brlogi PUHALLO PÁL tábornok, valamint reichsbergi és gerstbergi GERSTBENBERGER FRIGYES tábornok volt.

Az Árva, Trencsén és Nyitra vármegye területéről kiegészülő m. kir. 15 honvéd gyalogezred, mely részben az északi, részben a déli harctéren küzdött a világháború ideje alatt, a következő ezredparancsnokok alatt állt: dormándi DORMÁNDY HENRIK ezredes, HAJEK KÁROLY ezredes, ghyczi, ossa- és albánczkürthi GHYCZY ZOLTÁN alezredes, LAEHNE MIKSA ezredes, ADORJÁN ÁGOST alezredes. - Míg a 71. cs. és kir. gyalogezred parancsnokai: malesfeldi UNSCHULD BÓDOG lovag és PREY ZSIGMOND ezredesek voltak.

A honvéd gyalogezred pátászlóalj parancsnoka és állomásparancsnoka SIR JÓZSEF ezredes, a cs. és kir. 71-ik gyalogezred pótászlóaljánál Szászvárosban HONSIK LAJOS alezredes és ZINNER VIKTOR ezredes volt és a trencsényi cs. és kir. katonai állomásparancsnokság tisztjét STEINWENDER FERDINÁND ezredes képviselte.

A közös külügyi kormány ügyeit ungerchützi gróf BERCHTOLD LIPÓT és rajeczi báró BURIÁN ISTVÁN intézték.

E vészterhes időkben az ország külügyeit vezető magyar királyi kormány tagjai a következők voltak: borosjenői és szegedi gróf TISZA ISTVÁN miniszterelnök, csikszentmihályi SÁNDOR JÁNOS belügyminiszter, TELESZKY JÁNOS pénzügyminiszter, taktaharkányi báró HARKÁNYI János kereskedelemügyi miniszter, lázi és berniczei báró GHILLÁNY IMRE földművelésügyi miniszter, jeszeniczi JANKOVICS BÉLA vallás- és közoktatásügyi miniszter, Dr. BALOGH JENŐ igazságügyi miniszter, gróf PEJACSEVICH TIVADAR internáltsága idején gróf TISZA ISTVÁN miniszterelnök és HIDEGHÁTHY IMRE horvát-szlavon-dalmát miniszter és a fentebb megnevezett honvédelmi miniszter.

Trencsén vármegye élén állottak: SZALAVSZKY GYULA v. b. t. t. kormánybiztos főispán, ki lán-gelméjű egyéniségének hatalmával a vármegye katonai és polgári ügyei körül mindenkinek hálájá-ra érdemes szolgálatokat teljesített, rudnói és divékújfalusi RUDNAY ISTVÁN alispán, míg Trencsén szab. kir. város polgármestere ölvédi UCSNAY ERNŐ volt.

A sziklafalba vésett emlékmű a m. kir. 15. honvéd gyalogezred pótászlóalj parancsnokának SIR JÓZSEF ezredesnek a gondolata volt. - A kiváló katona, a kiváló szervező tehetség, mint a művészek lelkes barátja gondolt arra, hogy a világháború csodálatraméltó emléke a magyar szívnek ne csak vérével, de magyar művészelme gondolatával is megörökíttessék. - Felhívta hát KARA MIHÁLY szobrászművészt, a cs. és kir. 55. gyalogezrednek akkori zászlósát, utóbb hadnagyát, aki a galíciai harc-térről hősi küzdelmek után súlyos lábbaljal a pöstyéni hévíznél keresett gyógyulást, hogy szép ötletét

váltsa valóra, csinálja meg a várszikla falába vésendő emlékdombormű tervét. A vázlatot, mely a nemzet hőseinek cserfalevelekből font koszorút hozó Hungáriát ábrázolja, az emlékműbizottság elfogadván annak kiviteléhez 1915 évi április hó elején az ezredben szolgálatot tevő polgári foglalkozásukban kőfaragó honvédek hozzáfogtak és azt ugyanazon év augusztusának 15-én befejezték. - Ez idő óta várta az emlékmű ünnepélyes leleplezését, mely a fentírt napon Trencsén város és legtávolabbi vidéke közönségének izzó és oszthatatlan lelkesedésével, az odacsatolt ünnepi sorrend szerint meg is történt. Az emlékműre, a leleplezésre vonatkozó egykorú nyomtatványok, hírlapi cikkek, újságközlemények az emlék megalkotásának történetét tárják fel. Ezeket összegyűjtötte és a fenti emlékirat szövegét írta a 15-ös honvédek akkori íródéakja: nemeskúti REXA REZSŐ önkéntes szakaszvezető.

(Vágvölgyi Lap 1916. október 8., 1–2)

Emlékbeszéd

A losonci rabbiság kebeléből hősi halált halt katonák fölött.

(A szentegylet 1916. március 2-án tartott emlékünnepén.)

„Ha megszámolod Izrael fiainak fejeit, úgy adjon mindenki váltságul egy félsékelt az Örökkévalónak” (Mózes II. k. 21. f.). Az így egybegyűlt sékelek száma mutatta meg, hányan vannak, kikre számíthat Izrael gyülekezete, hányan érzik át a népnek Istentől nyert hivatását és készen állanak kivenni részüket népünk küzdelméből.

Azt parancsolja a szentírás e hetiszakaszunkban foglalt félsékel törvényben: „a szegény adjon kevesebbet, a gazdag ne adjon többet e félsékelnél”, mert igaz, erőnk, tehetségünk, áldozatképességünk nem egyenlő és így hitünknek és nemzetünknek, vallásfelekezetünknek és hazánknak egyenlő szolgálatot nem hozhatunk, de egyenlőnek kell lenni áldozatkészségünknek, szeretetünknek és együttérzésünknek.

Miként itt a szentírás parancsa úgy hazánk is odaadásunknak, önfeláldozásunknak ezen félsékelt követeli minden egyestől közlünk állandóan, de főleg most e nehéz napokban. Egyenlő azonban csak szeretetünk és lelkesedésünk lehet, de nem egyenlő a munka, a szolgálat, az áldozat, melyet a hazának hozunk. Reánk, kik még itthon vagyunk, csak kétszeres anyagi terhet helyez most a haza és követeli, hogy polgári munkánkat kétszeres szorgalommal és kétszeres igazságossággal végezzük, de fiainkat a borzalmak színhelyére, az iszonyatokkal teli harctérre szólítja, hogy ott vérben, fagyban, életük kockáztatásával mentsék meg a veszélyben forgó országot.

És ha van valaki, kitől még ennél is többet követel most a haza, úgy azok bizonyára a szülők, az apák, anyák, a feleségek, kiktől midőn a haza elszólítja azt, ki nekik a legdrágább, midőn áldozatul kéri tőlük azt, ki nekik pótolhatatlan, azt kívánja, hogy e szörnyű megpróbáltatást erős szívvel, rendületlen lélekkel, hősi megnyugvással viseljék el, mint olyan áldozatot, melyet a hazának hoznak. Ők, a szülők és feleségek, ők, a háború legnagyobb vértanúi, kiktől az ország a legtöbbet kíván, de bizonyára mindnyájunktól sokat.

Csaknem kimerülve, ezer sebtől hasogatva, vérükben feküsznek Európa népei az immár húsz hónapos háború borzalmai után, valóban „beteg már minden érző szív és szenved minden gondolkodó agy” (Ezaiás 1. f.2.v.). De országunk ellenségeinek ez még mind nem elég. Azt hirdetik államférfiaik még mindig, hogy a háború nagyobb része ezután következik és nem lesz addig vége, míg minket egészen össze nem törnek, el nem pusztítanak, míg egészen ki nem forgatják alapjaiból ezt az Isten által megteremtett világot.

A teremtető erő tíz egymásutáni megnyilvánulásával teremté Isten a világot. így tanítja a talmud (Aboth 5.f.1.). Bizonyára nem azért, mintha az isteni erő egyszerre nem lett volna képes azt megalkotni, hanem azért, hogy mi megtanuljuk annál inkább becsülni a világot, melyet Isten annyi atyai gondnal, annyi végtelen bölcsességgel és szeretettel alkotott. „Oh mily nagy lehet hát azok bűne, mily szörnyű büntetése, kik a világot és annak rendjét kiforgatják azon alapokról, melyre az Isten helyezte”. (Aboth u.o.)

Három alapkőre helyezte Isten a világ rendjét – így tanítja a bölcs rabbi Simon -, a jogra, az igazságra és a békére: A jogra először, a nemzetek és egyéneknek a szabadsághoz való jogára, aztán az igazságra, mely nem tűr semmi erőszakot és zsarnokságot és végre a békére, az emberiség harmonikus együttérzésére, az emberszeretetre.

Oh, mily nagy lehet hát azok bűne, mily súlyos büntetése, kik letaszítják a világot ezen Istentől megalkotott alapokról és azt örületes vérengzés, végtelen szenvedés színhelyévé teszik. De mi, kiknek lelkéből még ezen iszonyú kegyetlenségek sem tudják kiirtani a szeretet, nem azért imádkozunk Istenhez, hogy hozza el reájuk a méltó büntetést és éreztesse velük megtorló kezének egész súlyát, hanem azért könyörgünk: keltse föl ellenségeink államférfiainak lelkükben a lelkiismeret szavát, ébressze őket szörnyű eljárásuk teljes tudatára, hogy a mi jóságos királyunk, a béke fölként fejedelme köré csoportosulva, véget vessenek az értelmetlen és céltalan vérengzéseknek, melyek soha nem oldhatják meg a népek nagy problémáit és helyezték vissza a világot az Isten által megteremtett alapokra, a jogra, az igazságra és békére.

„Odakint öldököl a fegyver, itthon pedig pusztít az állandó félelem és rettegés” (Mózes V.k.32 f.25.). valóban szószerint beteljesültek most rajtunk Mózes tanítónk intelmének ezen szavai. Az állandó izgalom és rettegés pusztításait látja a könnyektől fátyolos szemünk, a halál angyala itthon is a szokottnál sokkal nagyobb számban ragadta el hiveinket, mialatt ott kint a harcmezőn elhullnak fiaink.

Szentegyletünk ezen esztendő emlékünnepe az évben elhunyt tagtársaink után hős fiainkról emlékezünk meg, a vértanúkról, kik életüket adták oda hazájuk szabadságának megmentéséért és vérükkel pecsételték meg ama évezredes igazságot, hogy soha zsidó azt az országot, mely őt gyermekéül fogadta, hűtlenül el nem hagyta a veszély idején és a hazáért, melynek fia volt, élni és meghalni egyaránt tudott.

Legelőször Schwarcz Ármin tüzér esett el hadnagyának oldalán, híven kitartva mellette a csatának ezer veszélye között, majd Himler Károly nemesfalvi hívünk fiáról érkezett a gyász hír. Azután Alpár Andor zászlós fejezte be hős halállal életét, utána Jónasz Oszkár málnapataki hívünk hős fia esett el a dicsőség mezején. Rövid idővel azután három tartalékos tiszt esett el, kik hitközségünk kebeléből indultak hazájuk védelmére: Rothbart József, Szenes Alfréd és Himler Géza. Valóban ifjúságunknak virágjai voltak ők! Mindhárman a nagyipar terén szolgálták nagy tudással és rendkívüli szorgalommal hazánk gazdasági fejlődését. Ezen a téren nagy jövő várt volna reájuk és íme a háború öldöklő angyala ketté vágta pályájukat, haladásukat. Ezután Grünbaum Sándor közvitész lett a gyilkos fegyverek áldozata.

A megemlékezés e szomorú órájában látni véllek tégedet, hűséges tanítványom Löfkovics László. Lelki szemeimmel látom a te ifjú erőből duzzadó vitézi alakodat, hallani vélem okos szavakat, lelkednek magas szárnyalását, mely egyenlő mértékben hevült hazáért és vallásodért. Oh, hogy az értelmetlen golyó egyszerre véget tudott vetni annyi testi és lelki szépségnek?! A legutóbbi napok hozták a gyász hírt Weisz József tanítóképzőnk jeles növendéke és Stern Mór kereskedőnk hősi haláláról. Eltűntek és több mint egy év óta hír sem érkezett felőlük szeretteihez: Rusznák Illés, Thausz Gyula és Better Hubert. Oh, lebegjen fölöttük, ha még élnek, a te őrző kegyelmed Atyánk! Azoknak a lelkét pedig, kik hősi küzdelmeink áldozatai lettek, áraszd el irgalmaddal az örök hazában Istenünk. Add meg nekik ama legnagyobb jutalmat, melyet ígértél azoknak, kik életüket szent célokért, dicső eszmékért adják oda. Oh, tekints kegyelmeddel reánk, az élőkre Atyánk, gyógyítsd meg sajnó szíveinket, kötd be vérző sebeinket a jognak, az igazságnak és békének áldásaival.

Ámen

Dr. Vajda Béla

(*Losonci Újság* 1916. március 9., 1–2)

A Pozsonyi Hajós-Egyesület elesett tagjainak emlékére állított relief felavatása

Pozsonyban a háború végén, 1918. június 27-én leplezték le a Pozsonyi Hajós-Egyesület háborúban elhunyt tagjainak emlékjelét – egy reliefet – melynek alkotója a neves pozsonyi szobrászművész, Rigele Alajos volt. Az eseményről szóló beszámoló hangvétele és az avató beszéd is sok elemében eltér az ebben az időszakban háborús emlékműveknél elmondott beszédektől, mivel elsősorban a kegyeltről szól, s nem a háborús propagandát, a hivatalos ideológiát közvetítő szónoklat. Jól érzékelteti a különbséget a háborús emlékjeleknél politikai céllal rendezett hivatalos, valamint a politikától mentes kegyeleti megemlékezés között. A beszámolóból többek közt megtudható, hogy az elesettek mikor és milyen körülmények között veszítették el életüket, illetve mikor tűntek el. Rigele Alajosnak erről az alkotásáról ma semmit sem tudunk, Lehel Zsolt sem említi a művész munkásságát összegző kötetében (Lehel 1977).

A Pozsonyi Hajós-Egyesület közgyűlése. Az elesett hősök emlékét megörökítő relief leleplezése

A Pozsonyi Hajós-Egyesület szombaton, e hó 27-én este hét órakor tartotta meg évi rendes közgyűlését, melyet ünnepiessé és jelentőssé tette az a körülmény, hogy a közgyűlés után leplezték le azt a kőből való gyönyörű domborművet, melyet az egyesület hősi halált halt tagjainak emlékére készíttettek és a klubház falába illesztettek. A dombormű Rigele Alajos szobrászunk alkotása, amellyel újabb tanúságot tett nagyszerű kvalitásairól. A dombormű dísz lett a Hajós-Egyesület amúgy is festői szépségű házának, de szép jele egyúttal annak a kegyeletnek, amellyel az egyesület tagjai hősi halált halt tagtársai emlékét tisztelik és emléküket minden időkre megörökítik.

A közgyűlés a klubház első emeleti nagytermében folyt le Samarjay Gyula királyi tanácsos, elnök vezetésével, aki meleg szavakban üdvözölte a nagy számban megjelent egyesületi tagokat. (...) A közgyűlés után az összes megjelentek levonultak a Pozsonyi Hajós Egyesület csónakházának bejárata elé, ahol a bejáratától jobbra van az elesett egyesületi tagok emlékét megörökítő dombormű a falba beillesztve. Az emlékmű leleplezése alkalmából Arkauer István, a „Nyugatmagyarországi Híradó” szerkesztő-laptulajdonosa mondotta az emlékbeszédet. A beszéd így szólt:

Kedves tagtársaim!

A véletlen úgy akarta, hogy mai közgyűlésünk egybeessen azoknak a napoknak negyedik évfordulójával, amelyek a mai borzalmas világháború kezdetét jelentették. Úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna a déli órákban csaknem naponta összegyűltünk, élveztük a perzselő nap sugarait, nem is sejtve, hogy a világtörténelem legnagyobb eseményei előtt állunk, nem is gyanítva, hogy olyan évek fognak reánk szakadni, melyek óriási változásokat idéznek elő az egész emberiség körében, olyan évek, amiknek súlyát meg fogja érezni a fél világ minden családi köre, amely övéit szerető gonddal övezi.

Soraink csakhamar megritkultak, elhangzott az első hadüzenet, majd az általános mozgósítás, utána a népfölkelés fegyverbe hívása, a kezdet kezdetén voltunk még, fel sem ocsúdtunk még a meglepetésből, melybe az események villámgyors pergése ejtett mindnyájunkat - és máris megérkeztek a mi számunkra a Pozsonyi Hajós-Egyesület számára is az első gyász hírek, borússá téve azt a baráti kört, melynek tagjai, mint egy család gyermekei ragaszkodtak egymáshoz, szerették egymást és aggódtak egymásért.

Tagjaink túlnyomó része teljesített kötelességet a becsület mezején, de a sors úgy hozta magával, hogy azok, akik soha nem tértek többé vissza a mi kedves klubházunkba, éppen a mi legkedvesebb, legodaadóbb és az egyesülethez a legmelegebb lelkesedéssel vonzódó tagtársaink voltak. És ezt a kijelentést nem a halottakat megillető megszokott kegyelet sugallja nekem, hanem az élénk visszaemlékezés azokra a boldog, azokra a szép időkre, amikor még ők is közöttünk voltak, amikor nagyon jól tudtuk mindnyájan, hogy éppen elveszett tagtársainknak mindenük volt a Hajós-Egyesület, itt töltötték minden szabad órájukat, a mi nemes sportunknak és ennek a kedves baráti körnek szentelték idejüket, sőt egyik-másik közülük egész energiáját és ambícióját.

Lublintól délre, Chodel falu mellett érte az első fájdalmas veszteség egyesületünket. Itt sebesült meg 1914. szeptember 7-én végtelenül kedves tagtársunk: Péterffy Ferenc. Mint a sokat szenvedett pozsonyi népfölkelő ezred egyik századparancsnoka harcolt a muszka tömegek ellen, haslövés érte és pár órára rá - mint szemtanúktól hallottam - rettentő fájdalmak között ki is adta nemes lelkét ott a harctéren. Két nap múlva, 1914. szeptember 9-én bajtársai hőshöz illő tisztességgel Kozarovnál temették el porhüvelyét.

A lublini előrenyomulással kapcsolatos ütközetek egyikében veszett nyoma egy másik rendkívül rokonszenves tagtársunknak, Pohl Edgárnak is. Ő mint hadnagy, a nyitrai népfölkelők soraiban harcolt és 1914 szeptember hónapja óta sem családjához, sem mihozzánk nem érkezett hír róla. Kétségbeesett hozzátartozói minden lehetőt elkövettek, hogy róla tudomást szerezzenek, de törekvésük nem járt sikerrel. Fájdalom, nem sok reményt főzhetünk ahhoz a feltevéshez, hogy esetleg még az élők között volna s eltűnésének körülményei, az akkori nagy zűrzavar még attól is megfoszt bennünket, hogy tragikus végének részleteit megtudhassuk.

Hivatásos katona-tagjaink közül a véres ivangorodi csatában, amely oly nagy áldozatokat követelt csapatainktól 1914. október 24-én elesett Bisell Béla 72. gyalogezredbeli százados, aki szellemi és lelki tulajdonságainál fogva szintén mindnyájunk szeretetét és becsülését élvezte. Mint házirenénk gépfegyverosztaga parancsnokának kellett veszedelmes vállalkozást végrehajtania. Legénye

csak a kardját hozta haza, ő maga holtan maradt a csatatéren, anélkül, hogy örök nyugalóhelyéről tudomásunk volna.

Nem teszek és nem tesz bizonyára egyikünk sem különbséget elveszett tagtársaink között. Mindnyáján ugyanazzal a fájdalommal gyászoljuk emléküket, egyforma kegyelettel zárjuk szívünkbe, de talán mégis szabad azt mondanom, hogy a legérzékenyebben az a gyászhiért érintette a Hajós-Egyesületet, amely a háború második évének tavaszán érkezett és Heim Nárcisz tagtársunknak hősi halálát jelentette. Heim Nárcisz várm. aljegyző, népf. főhadnagy 1915. jún. 2-án Przewloka mellett, Orosz-Lengyelországban esett el. Mint egy népfelkelőszázad parancsnoka nagy orosz erők kétségbeesett támadása ellen védelmezte hőiesen a reá bízott fontos helyet, melynek minden áron való megtartására a leghatározottabb parancsa volt. Bár százada minden oldalról ki volt téve az ellenség tüzeinek, a parancshoz híven teljesítette kötelességét az utolsó pillanatig. Egy oldalról jövő ellenséges golyó keresztül hatolt egész mellkasán és Heim Nárcisz holtan bukott le. Június hó 3-án délután 2 órakor temették el. A Przewlován levő Bukowski kastély parkjában egy nagy hársfa alatt ástak sírt az elesett hősnek. Majthényi dr. tábortestvér lelkész beszántelte kihűlt tetemét, azután elföldelték. Öreg népfelkelői zokogva állták körül szeretett parancsnokuk friss sírhantjait. Pozsony vármegye tisztikarának egyik kiváló tagja volt, hivatalán kívül pedig Heim Nárcisz csak a sportnak élt: a Pozsonyi Hajós-Egyesület legjobb erőinek egyikét veszítette el benne, aki az egyesület életében fontos szerepet töltött be. Zechmeister Titusz tagtársunk másirányú elfoglaltsága következtében sokáig látta el az igazgatói teendőket, vezette az újonnan belépő tagoknak az evezésben való kiképzését, de egyáltalában klubunkhoz és az evezés sportjához való csodálatos ragaszkodásával valóságos lelke volt éveken át a Pozsonyi Hajós Egyesületnek. Akár a harcmezőn, e hivatalában úgy itt, a mi körünkben is mintaképe volt a kötelességtudásnak, s eleste oly úrt hagyott egyesületünkben, amelyet méltán mondhatunk nemcsak fájdalmasnak, de szinte pótolhatatlannak is! Pozsonyvármegye közönsége hazaszállította hősi halottja földi maradványait s igazi hőst megillető gyászpompával helyezte örök nyugalomra a hazai rögben, amelyért életét feláldozta.

1915. szeptember 3-án egy szerény, de kedves modorú tagtársunkat, a rokonszenves Nitsch Károlyt követelte tőlünk áldozatul a háború. A 4. számú 10. kir. honvéd tábortestvér ágyús ezrednek volt a hadnagya és Mali Dorogosztaj mellett esett el. Holttestét a harctéren temették el, Podliscinben, mi pedig fájdalommal gondolunk fiatal tagtársunkra, akitől alig néhány évi tagság után örökre meg kellett válnunk.

Meg kell emlékeznünk, habár nem sorolhatjuk még végleg ebbe a gyászrovatba: Hörnes Ferencről, aki szintén egyik legkedvesebb tagja volt annak a baráti körnek, amelyet a Hajós-Egyesület tagjai alkotnak. Mint a 9. sz. cs. és kir. huszárezred hadapródja 1915 június hónapjában vonult a harctérre. Alig búcsúztunk még tőle, s máris azt a hírt kaptuk, hogy eltűnt a harctéren. Minden reménységünket abba helyeztük, hogy orosz fogságba jutott, de ma már több mint három esztendő múlt el azóta, s mennél jobban távolodunk eltűnésének időpontjáról, annál fájdalmasabban jelentkezik az a félelmünk, hogy őt sem fogjuk többé viszontlátni, hogy még egy, valamennyiünk szeretetében élő barátunk elvesztését kell fájlalnunk.

Kedves tagtársaim!

Körülbelül két esztendeje annak, hogy a Ligeti kávéházban együtt voltunk és a Hajós-Egyesület elnökét, a mi szeretett Samarjay Gyulánkat ünnepeltük abból az alkalomból, hogy ő felsége királyi tanácsosa címmel tüntette őt ki. Ezen a kedves estén vetette fel Soltz Aladár dr. tagtársunk azt a szép gondolatot, hogy a Hajós-Egyesületben örök emléket kell állítanunk azoknak, akik tagjaink közül a becsület mezején fejezték be életüket. A gondolat már benne volt valamennyiünk szívében, és amikor kifejezésre jutott, egyesületünk vezetősége nyomban kezébe vette a dolgot és a mai közgyűlés már a megvalósulás állapotában találja a kegyeletes eszmét.

Az ige testet öltött s hogy ez ily gyorsan és ily valóban művészi alakban történhetett, azt egyesületünk vezetőségén kívül, mely szeretettel és energiával munkálkodott a terv megvalósításában, köszönhetjük elsősorban Pozsony városa egy kiváló szülöttjének, Rigele Alajosnak, az ihletett szobrásznak, aki a gondolatot formába öntötte és köszönhetjük a pozsonyi honvéd kerületi parancsnokság építészeti osztályának, amely a szép terv keresztülvitelében bennünket hathatósan támogatott.

A lepel most le fog hullani a domborműről s a választmány részéről engem ért az a megtisztelő megbízás, hogy ez alkalomból elesett tagjainkról megemlékezzem. Amit tudtam, elmondtam róluk, de nem fejezhetem be szavaimat annak megállapítása nélkül, hogy ez az emléktábla, melyet most leleplezünk, csak külső kifejezése a mi hálás megemlékezésünknek. Nekünk, akik ismertük, akik sze-

rettük elesett társainkat, akik ismertük az ő nemes tulajdonságaikat, nincs szükségünk kőtáblára, mi a szívünkbe zártuk az ő emléküket. Szívünkbe zártuk őszintén, mélységesen és ott őrizni fogjuk mindaddig, amíg szívünk dobanni fog.

Távol hazájuktól, távol szeretteiktől és távol mitőlünk kellett mindnyájuknak meghalniok, az egyetlen Heim Nárcisz kivételével, akit hazahozatott a törvényhatósága, el sem kísérhettük őket utolsó útjukra, nem is mondhattunk nekik utolsó istenhozzát, az enyészet egyiknek-másiknak talán el is tüntette már örök pihenőhelyét. De minekünk kötelességeink voltak velük szemben, nekünk meg kellett örökíteni az ő emléküket, hogy ha magunk sem leszünk már itt, hanem utódaink, az utánunk következő nemzedék veszi át tőlünk ezt az egyesületet, szintén megtalálja az ő kőbe vésett emléküket, megtalálja a mi soha el nem múló szeretetünk külső kifejezését és példát vehessen azokról, akik kötelességük teljesítésében legdrágább kincsüket: életüket adták oda hazájukért, honfitársainkért.

Legyen örökké áldott az ő emlékezetük!

A beszéd elhangzása után lehullott a lepel az emlékműről, s az egyesület tagjai néma kegyelettel áldoztak elesett tagjaik emlékének, Rigele Alajost, aki szintén jelen volt, mindenki melegen üdvözölte művészi sikere alkalmából

(Nyugatmagyarországi Híradó 1918. június 30., 4–5)

Képzőművészet és háború (Harctéri festészet)

Halász-Hradil Elemér kassai festőművész is tagja volt annak a képzőművészeti csoportnak, amely az első világháború idején a Hadvezetőség megbízásából több más képzőművésszel együtt a csatatereken örökítette meg a háború eseményeit. A Kassán megjelenő *Felvidéki Újság*ban három vele készített hosszabb interjú is olvasható: az elsőben az olasz, a másodikban a román, a harmadikban pedig az orosz harctéri élményeiről számolt be részletesen az újságírónak.

Látogatás Halász-Hradil Elemérnél. Intimitások harctéri festői élményeiről

Abban a gárdában, mely a Sajtóhadiszálláson Magyarország és Ausztria festőművészeit képviseli, van Halász Hradil Elemér festőművésznünk is, aki ilyképpen mintegy Kassát reprezentálja. Örömmel s büszkeséggel tekintünk rá annál is inkább, mert majdnem egyedül álló a maga nemében, hogy vidéki festőművész kerüljön a „Kriegspresssequartier Kunstgruppe”-jába. Ha tudjuk, hogy Magyarország képviseletében mintegy 36 festőművész dolgozik a különböző frontokon, értékelhetjük igazán, mit jelent, mint harctéri festő a fronton dolgozni. Mi kassaiak méltán lehetünk büszkék arra, hogy Halász Hradil Elemér is benne van abban a kicsiny gárdában, mely a magyar művészet életképességét, erősségét, karakterisztikus voltát van hivatva az eddiginél is pregnánsabban kifejezésre juttatni.

Halász Hradil Elemér csendben, serényen dolgozik műtermében s csak a beavatottak s barátai tudják, minő munkát végez. Csendes, halkszavú ember, a Fegyverház-utcai művészházban levő műterme most azonban élénk. Nemrég jött haza legutóbbi exkurziójáról, az olasz frontról. Temérdek vázlat, részben kész dolog az, amit magával hozott. Most ezeket dolgozza fel s a hadvezetőség rendeléséből a „Heeresmuzeum” részére készülőkét nagyobb harctéri festményével van elfoglalva. Azzal a szándékkal kerestük fel harcteretjárt művésznünket, hogy megtudjunk egyet-mást harctéri élményeiről.

- Nagyon kedves - mondotta, hogy felkeresett. Épen jókor jött, legalább láthatja, mit dolgoztam fel mostanában, mióta visszakerültem. Látja, ezeket a képeket most küldöm fel Wienbe, az „Academie der Bildenden Künste” a harctéri festőművészek „Sammelstelléje”. Innen jutnak el képeink a különböző kiállításokra, ha ugyan előbb a hadvezetőség a „Heeres-Museum”, vagy pedig a „Kriegsarchiv” részére meg nem vásárolja azok egy részét.

- Két havi szabadságot adott részemre a hadvezetőség, hogy az általa megrendelt két nagyobb festményt elkészítsem. Mindkét kép - mint láthatja - az olasz front fontos részleteit ábrázolja. Remélem, hogy munkámmal szabadságom leteltéig elkészülök. Harctéri festővé való kineveztetésem óta három exkurzión vettem részt, mindhárom alkalommal az olasz fronton.

29-én indultam Kassáról, hogy a Sajtóhadiszálláson csatlakozzam ahhoz a csoporthoz, mely az olasz frontra volt menendő. Több magyar újságíró volt köztük s *Lago Lengvist* és *Anner* svéd harctéri tudósítók is. Megérkezésem után nemsokára megindult az olasz offenzíva. Megélénkült nálunk is az élet s hamarosan megszorodott az újságírók száma is, amennyiben *Molnár Ferenc*, *Magyar Lajos*, *Szomory*, *Lenhoff* is megérkeztek.

- Június 11-én indultunk útnak. A ...-ik Armeéhez kerültünk: báró *Mednyánszky László*, Pock Sándor festőművész és én, az olasz front talán legszebbnek mondható részére. Hatalmas hegyóriások mindenfelé. Az ég kékje a hó fehérségével ölelkezik. Érdekes volt az utam, míg állandó tartózkodási helyemre 2500 méter magasságba jutottam. Vasút után autó következett, majd könnyebb lovasjármű. Podgyászom drótkötélpályán jutott fel, míg magam serpentinúton értem odáig. Ebben a magasságban voltak állásaink - olasz földön. Innen tettem 3-5 napos kirándulásokat a front különböző pontjaira, szorgalmasan gyűjtve az anyagot. Június hónapja teljes télben telt el. Hó mindenfelé. Nyár volt és mégis hó esett, vagy havas eső szitált. Itt mindenki téli ruhát visel. Közvetlenül a tűzvonalba lévén, bő alkalmam nyílt az olaszok gyávaságát megfigyelni. Állásaik egészen a mi állásaink alatt húzódtak. Jól be láthattunk előretolt támaszpontjukba, ahova ürün hullott[ak] lövegeink. A lövöldözések ideje alatt egyet sem láthatni közülök, de mikor csend lesz, elötünik kettő-három és rohan, hogy ismét eltűnjön. A mi magyar bakáink pedig, ha süt a nap, direkt kifekszenek a napos déli oldalra s mit sem törődnek az olaszok lövöldözéseivel.

- Exkurziómnak vége. Visszautaztam X községbe jutottam éjfél előtt, ahol katonai parancsnokság székelt. Itt kellett bevárnom azt a közlekedési alkalmatosságot, mely tovább vigyen. Misztikusan szép este volt. Vacsora után bolyongtam a község holdfényes utcáin. Távolban gránátok muzsikáltak s fényszórók fehér sugarai nyújtogatták hatalmas csápjaikat. Tábori csendőrök cirkáltak. Közelemben értek, megnéztek. Gyanús lehettem nekik félig katonai, félig civil öltözékemben. Tisztelegnek. Megszólítanak, kérik az okmányaimat, azután távoznak. Nemsokára tompa, mély dübörgés hallatszik. A zaj mind inkább növekszik. Nehéz tüzéség vontatja ágyúit a községen át. A katonák hallgatagok, csak mennek egymás után szép sorjában az ágyúk s a lovak mellett. Lassan kigyózik a hosszú karaván keresztül a községen a holdfényes világításban. Festői kép. Két mozzanatát meg is örökítettem. Nézze, itt vannak róluk készített vázlataim. Mindenütt, akármerre lép az ember a hangulatos, hatásos, poétikus, elégikus témák tömege rohanja meg. Kirándulásomról több mint 50 vázlattal tértem meg.

- Hogy milyen a hadifestő élete a fronton? Kellemes! Mi festők mindenütt a kommandók vendégei vagyunk. Az illető Armeekommando bevon bennünket s átnézi képeinket, vázlatainkat s egyúttal cenzúráz is. Az Armeekommandóhoz a sajtóhadiszállásról jutunk 5-12-es csoportokban egy-egy csoportvezetővel, akik rendszeren maguk is művészberek, így például *Zádor*, *Pravotinszky*, *Bató*, *Márffy* festőművészek, kik valamennyien tartalékos főhadnagyok. Rendeltetési helyünkre megérkezve egyesével, kettesével kerülünk ki fontosabb, exponáltabb helyekre.

- Képeinket, vázlatainkat csakis a már említett helyen cenzúrázzák. A hadviselés érdekeit érintő képek, vázlatok nem juthatnak a háború végéig nyilvánosságra, ezek nagyobb része azonban mivel épen katonai szempontokat érintenek - a bécsi Heeresmuzeum vagy Kriegsarchivba kerülnek. Minden festőművész tartozik hetenkint egy vázlatot a Kriegsarchiv részére átengedni. Ezek legnagyobb része portré, hőstetteket véghezvitt katonák arcképei. Képeink, vázlataink innen Bécsbe kerülnek, ahol Hoehn vezérőrnagy vezetése alatt álló hadvezetőség részéről kiküldött bizottság is átnézi, s egyúttal kijelöli azokat, melyeket a hadvezetőség megvásárol az illető festőtől. Ezen rendelkezések foganatosítására szabadságot kapunk. Így jutottam én is két hónapi szabadsághoz.

- Legközelebb a balkánra megyek. Végtelenül megszerettem az olasz front természeti szépségeit. Ezért voltam már három ízben ott. Balkáni frontunk sok tekintetben rokon vele. Azután pedig a Balkán poézise, keleties misztikuma hálás anyagot nyújt. Remélem, hogy a novemberben a balkánra induló exkurzióban résztvehetek, hacsak le nem késsem. Mert ez is megtörténhetik, ha képeimmel addigra idehaza el nem készülök. (k-n)

(*Felvidéki Újság* 1916. október 1., 2-3)

Múzsák a háborúban.

Intervjú Halász-Hradil Elemér kassai festőművésszel romániai exkurziójáról

Meglátogattuk Halász-Hradil Elemért műtermében. Épen a román frontról nem régen magával hozott anyagot rendezgette. Kérdésünkre, mondaná el művészi impresszióit, melyek legutóbbi hadi művész-exkurziója nyomán támadtak, a következőkben volt szíves összefoglalni mindazokat a művészi benyomásokat, melyek lelkében fakadnak:

- A román háború a piktúrában sok újat hozott. Átala jutottunk a székely nép ősmagyar motívumú művészetének intenzívebb megismeréséhez. Ne értsenek félre. Nem azt akartam ezzel jelezni, mintha eddig nem ismertük volna a székelyek karakterisztikus művészetét. De nem úgy, ahogyan azt megérdemelte volna. A külföld, sőt a szomszéd Ausztria előtt is, ismeretlen fogalom volt a székelyek csodálatosan individuális művészete. Most talán másképpen lesz.

- Abban az exkurzióban, mely múlt év november hó 4-én indult útnak a román határ felé, a magyarságon kívül képviselve voltak a németek s az osztrákok is. Magyarok voltunk *Vaszary János*, *Vidovszky Béla*, *Köbler Dezső*, *Kemény László* meg én mint festők, *Kisfaludy Strobl Zsigmond*, mint szobrász. Ott voltak *Schindler Miklós* százados festő, *Ritter von Eivau* a hadvezetőség részéről kiküldött fényképész, *Bock Sándor* festő, *Schiff Nándor* portraifestő, *Kasimir Miklós* rézkarcoló, *Staeger Ferenc* festő és Persedt a német hadvezetőség kiküldöttje.

- A front mögött feltűntek a románok csapatai. Milyen más benyomást keltenek ezek, szemben az orosz vagy olasz foglyokkal. Magas hegyes, fekete báránybőr sipkát viselnek legtöbben. A ruhájuk élénk, acélos zöld színű, amely azonban nem olvad jobban a természet színeibe, mint a mieink s így elég jól észrevehető. Különösen jellegzetes fekete sipkájuk ad jellegzetességet. Egyébként a román foglyok hasonlítanak bizonyos tekintetben az orosz foglyokhoz: vígak és szemtelenek, nem igen búsítja őket az, hogy fogságunkba jutottak.

- Reánk festőkre az oroszok vannak a legjobb impresszióval. A román fronton is bővel láthatunk orosz foglyokat, sőt néhol csakis oroszokat, kiknek öltözete jellegzetes orosz népies, a legjobban magán viseli az orosz népkaraktert. Prémsapkájuk és hosszúra szabott szoknyaszerű köpenyük festőien egyszerű és monumentálisan dekoratív. A természethez legjobban simul és minden legcsekélyebb dísz nélkülöz. A köpeny nem gombra, hanem kapocsra jár, miáltal minden fölösleges apróság elmarad, s megmaradnak egyszerű, igazán népies karakterűeknek.

- A mai háború nagy drámai jelenségét a piktúrában alig lehet hűen visszaadni, hacsak nem a Werescsagin-féle koponyahetakombákkal. A régi harctéri festészet a maihoz viszonyítva egészen más eszközökkel dolgozott. A régi módi festészet csak az egészet, a tömeget látta, de a részleteket, egyes apróbb, pillanatra feltűnő monumentumokat nem érzékelt s így nem is tudta azt visszaadni. A harctéren összerobbanó energiák örületes kavargása, hadakozó felek embereinek szinte színpadias beállítása s csoportosítása volt minden, amit produkáltak. Ma már nagyon messzire járunk ettől az irányzattól. Eltekintve attól, hogy egyes ütközeteket, rohamokat akarunk megfesteni, ma már nem pusztán ütközetek, rohamok megfestésében merül ki a háborús piktúra képessége. A mai háborús piktúrában csak egyes kis, szinte kiszakított epizódokból lehet megállapítani a háborús jelleget, de viszont ezek az igazi, élénk dokumentumai s reprezentánsai a háborúnak. Egy század meneteléséből megörökített részlet mily sokatmondó! Egy földalatti kunyhó, egy sárban csúszva előretörekvő csapat élénken magyarázza, hogy a nyílt rohamoknak, attackoknak, a régi értelemben vége. Ahogyan tehát megváltozott a hadviselés módja s mikéntje, épúgy más úton halad a jelenlegi háborús piktúra is.

(...) A történelem szempontjából is helyesebb a háborús piktúra mai iránya, mert a festők ma a helyszínről hoznak úgy művészeti mint katonai tekintetben értékes anyagot magukkal, melyek a valóságot a legtökéletesebben adják vissza. Ezért nagyon helyes a Hadvezetőségnek az az eljárása, hogy a maga mellé beosztott művészekkel a háborúról szemléltető dokumentumokat gyűjt, viszont a művészeknek is alkalmuk van a háború minden fázisából különböző helyeken gyűjthetni. Minden művész köteles bizonyos számú rajzot, festményt, vázlatot a Hadvezetőség rendelkezésére bocsátani, melyek a Heresmuseum és Archivban nyernek elhelyezést. Ezen a két helyen természetesen a háborúra vonatkozó óriási anyag gyűl össze.

- A művészekre a háború nagy átalakító hatással van. A látottak, a soha el nem képzelt nagy tömeg-összevisszaság, a drámai hatás, mely a legkisebb epizódjelenetekben is átüt, átfőmálja a festőt is. De mintha szükséges is lenne már arra, hogy letargikus álmából mindent s vele együtt a műv-

szetet is felrázza. Boldog vagyok, hogy ebből nekem is jó rész juthatott. A háború új, friss vért ömleszt a művészet ereibe és új reményekkel indulunk majd az új csapáson tovább, ha első a béke, mikor nyugodtan dolgozhatunk.

- Az a hő óhajom, hogy a háború után a hadvezetőség kiállításairól visszakapott anyagomat kiegészítve a birtokomban lévőkkel, egy kollektív kiállítás keretében Kassán is bemutassam, hogy városom közönsége is láthassa háborús munkálkodásom eredményét.

- Most, ha a hadvezetőség részéről nyert megbízatásomat műtermemben bevégeztem, február elején megyek újból a harctérre. Hogy melyik frontra, azt még nem tudom, annál kevésbé, mert nagy átalakulás van jelenleg folyamatban a hadifestők csoportjában. K. K.

(*Felvidéki Újság* 1917. január 21., 2)

Beszélgetés Halász-Hradil Elemér festőművésszel. Impresszió az orosz frontról

...A repülőknél, illetve a deutsche Südarmee-nál való tartózkodásom 17 napra terjedt. Július 14-én osztottak be hozzájuk. Az összes repülőszázadok, melyek ezen hadsereg kötelékébe tartoznak, albumot adtak át Böhm-Ermolli vezérezredesnek. A 25-ik repülőszázad részéről is kerültek bele egyes momentumok, melyekhez annyiban járultam hozzá, hogy 9 pilótatisztról és több altisztról készített portréjaim reprodukciói kerültek bele. A pilótaélet számtalan érdekes jelenetét örökítettem meg. A repülők elindulásának egy momentuma kapott meg.

(...) Július 20-án a repülők részt vettek gyalogsági akcióink támogatásában. Visszajövet jelentették, hogy az oroszok mindenütt visszavonultak, csapataink elfoglalták Zborowot. Az oroszok fejvesztetten hátráltak Tarnopol felé, égő falvakkal jelezvén, útjokat. Repülőink valamennyien visszatértek. A gépek kissé megrongálódtak, egyébként nem történt semmi bajuk. Gépfegyvereink hatásosan működtek. Az orosz csapatok soraiban gépfegyvereikkel és bombáikkal rémes pusztítást vittek végbe. Július 21-én megjött a parancs a csomagolásra, hogy Kozowába megyünk. A repülők átrepültek oda, míg én automobilon mentem át.

(...) Amerre csak tekintettem mindenütt festői jelenetek. Nagyon sok vázlatot hoztam magammal. Most ezeken dolgozom. Mert Bécsbe a hadvezetőség részére több festményt kell beküldenem, azonkívül háborús tárlatokon is részt veszek. Különben nincs sok időm most idehaza, mert 3-4 hét múlva újból kimegyek valamelyik frontra. Hogy melyikre, azt még most nem tudom. -y -n

(*Felvidéki Újság* 1917. szeptember 16., 3)

Szobrot Nyitravármegye elesett hőseinek. Felhívás Nyitravármegye közönségéhez!

Ma még tombol a vihar, ma még zúg a vasnak, acélnak és tűznek iszonyú fergetege, ma még ádáz gyűlölettel törnek megsemmisítésünkre Európa félrevezetett, megcsalt nemzetei, de a népemésző kataklisma villámterhes, fekete felhőin keresztül csillan a Holnap szivárványos színpompája. A diadalmas béke. A diadalmas béke, a mi békénk, az ezeréves létében megtámadott, halálra ítélt, de a világháború milliányi szenvedésében megújhódott, újjászületett magyar nemzet békéje. Az igazság és jog eszméinek, az erkölcsi világrend nagy törvényeinek ezúttal is győzniök kell, a nyers tömeg túlereje, az elvakult gyűlölet és mohó kapzsiság becstelen, gonosz ármányai fölött.

Az igazság és honszeretet tündöklő vértetében vívta meg a világtörténet legnagyobb mérkőzését a magyar katona. Ezeknek az isteni ereje célozta meg a Kárpátok és a Doberdó halhatatlan hőseinek karját, az adta meg küzdelmünknek, hősies önfeláldozásunknak a legszentebb mártírium hervadhatatlan dicsőségét, amelynek tiszta fényessége soha nem bágyadó erővel fog ragyogni az idők végezetéig a hazánk védelmében elesett hősök homloka körül.

Nyitravármegye fiai is ott szenvedtek, küzdöttek, véreztek és estek el, a már negyedik esztendeje dúló csaták iszonyú forgatagában. Virágos süveggel, dalos ajkakkal távozott el falvainkból vármegyénk férfilakosságának színevirága: pelyhedző állú gyermekifjúk, meglett hatalmas, erős daliák és deresedő hajú öreg népfelkelők. Hányan pihennek távoli, névtelen hantok alatt, hányan térnek körülük vissza, ki tudná megmondani. De azt tudjuk, de azt láttuk mindnyájan, hogy tótajkú testvé-

reink hűségének és hazafiságának gyönyörű próbaköve volt e gigászi küzdelem. Láttuk, hogy a magyar haza szeretetében egybeforrott újra a nyitrai magyar és tót fiúk szíve, mint valamikor régen, Rákóczi fejedelem kuruc brigádjainak a szabadságért kibontott lobogói alatt.

Nyitravármegye közönségéhez szent és kegyeletes cél érdekében fordulunk kérésünkkel. Szobrot emelünk a vármegye székhelyén Nyitravármegye elesett hőseinek. Szobrot, nem gyűlölködőt, nem is hivalkodót, hanem az eljövendő új idők soha nem múló, örökké élő kegyeletének meghatározó emlékjelét. Szobrot, amely hirdesse, hogy a magyar katona lelke a harcok mezején is tele volt nemes jóssággal, szobrot, amely szívünkbe markol, amidőn arra tanít, hogy a hazájáért elesett hőst a szelídség és a jószág, a megváltó szeretet Mesterének isteni alakja emeli Magához az örök béke és dicsőség mennyei hazájába.

Adakozzanak e szoborra Nyitravármegye társadalmának legszélesebb rétegei. Fogjon kezét a szegény és gazdag, főúr és pór. Omoljanak szét közöttük e kegyeletes cél szolgálatában a nemzeti-ségi, társadalmi és felekezeti különbség válaszfalai. Mutassuk meg, hogy Nyitravármegye közönsége idehaza ép úgy egybeforrott, mint a fronton küzdő fiai, hogy ezt a szépséges vármegyét, amelynek minden rögéhez a hazafias tradíciók és közös emlékek megszentelt emlékei fűznek, a magyar nemzet állami és érzelmi közösségéből soha semmiféle gonosz ármány el nem szakíthatja. A szobor létesítésének költségeihez mintegy 50.000 korona kell. Nem kételkedünk benne egy pillanatig sem, hogy Nyitravármegye közönségének hazafias kegyeleme és áldozatkészsége játszva fogja előteremteni ezt az összeget. Adományinkat pedig küldjük a szoborbizottság titkárának és pénztárosának dr. Szathmáry István vármegyei másodjegyzőnek címére. (Nyitra, Vármegyeháza).

Ha kérő szavunk megértésre talál, úgy a jövő év májusában állani fog a nyitravármegyei elesett hősök szobra. Legyen e szobor örök időkre szimbóluma annak, hogy ércnél és márványnál marandóbb ez az emlék, amelyet szíveinkben emeltünk a hazáért elvérzett, névtelen hősök dicsőséges mártíriumának!

Nyitra, 1917. október hó 22-én.

Gróf Batthyány Vilmos,

Nyitra, 1917. október hó 22-én.

Gróf Batthyány Vilmos,

Nyitrai püspök, védnök

Jánoky-Madocsány Gyula

Nyitravármegye főispánja, elnök.

Özv. gróf Esterházy Jánosné,

Gróf nemes Jánosné,

Dr. Havel Józsefné Blaskovich Irén

Társelnökök.

Thuróczy Károly

Cs. és kir. kamarás, Nyitravármegye alispánja,

ügyvezető alelnök.

Dr. Szathmáry István,

Nyitravármegye másodjegyzője, titkár.

(Nyitravármegyei Szemle 1917. október 28., 1–2)

AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938)

A gelleszéli ünnepély

Pünkösdvasárnapján leplezték le a gelleszéli polgárság áldozatkészségéből a háborúban elesett gelleszéli hősök emlékére emelt monumentális emlékoszlopot.

Az emlékoszlop hatalmas gránit obeliszk telve virággal, Vörösmarty Mihály⁶²⁵ ezen szavaival: „Nyugosznak ők, a hős fiak, dúló csaták után” alatta begrávírozva Gelleszél elesett hőseinek neve.

A szertartás délután négy órakor vette kezdetét. Az ünnepélyes aktust Czistler István karcsai plébános, egyházzgellei adminisztrátor végezte. Dr. Markwarth Gábor dunaszerdahelyi, Dr. Varjú Mihály várkonyi, Schill József bakai, Mandi Győző albári plébánosok és Bódis Aladár szerzetesrendi és Mészáros N. világi papnövendékek segédletével. A gyászszerertás befejeztével, melyen Bükky József egyházkarcsai tanító alkalmi versét énekelte a kántori kar, Czistler István mondotta a következő nagyhatású ünnepi beszédet:

Nyugosznak ők, a hős fiak dúló csaták után...

Quomodo cantabimus canticum Domine in terra...

Egy barátom beszélte, aki megjárta a Szentföldet.

A társaság rekkenő hőség, a hosszú út fáradalmait után végre célhoz ért. Saját szemeivel láthatta a Szentföldet. Az ígért földét, melyet Mózes, az ókor legnagyobb szelleme és prófétája nem láthatt meg, csak messziről. Az ígért földét, melyért a választott nép negyven évig vándorolt, gyötrődött, szenvedett a pusztában és nem láthatta meg. A Szentföldet, amelyen miután az egész, csödbesjutott emberiség szívéből, lelkéből kiszakadt Platón imádsága: *Utitam dirumpores coelos, et descenderes - bárcsak ütnéd szét az eget, és szállnál le közénk* - amelyen a világra jött a népek váraozása. Azt a Szentföldet, amelyen a „Mester” körüljárt „jót tevén”. És végre azt a Szentföldet, azt a szent várost, amelyben a Mester tanított, szenvedett, meghalt, feltámadott és végre megdicsőült. A társaság lelkére, hogy ne mondjam, ránehezedett az ihlet és a kegyelet. Amikor a Szentsír kápolnához értek a zarándokok, az ihlet és a kegyelet varázsa alatt mind egy szálíg térdre borultak. Ekkor történt, hogy az egyik zarándok, egy barát, a térdelő csoportból felemelkedett és profán, gyenge, emberi szavakkal beszédet rögtönzött. Mindnyájan megbotráncozva néztünk a papra, mondja az én barátom, mert úgy éreztük, hogy mire volt az a beszéd, a gyenge emberi erőlködés, ahol a szívekben, a lelkekben az ihlet és a kegyelet dolgozik.

Amikor Nagyabecsült Hallgatóim 11 község színe előtt egy sírdomb fölött megállok a zsoltárossal én is felkiáltok: *Quomodo: cantabimus canticum Domine in terra...* Hogyan énekeljek, hogyan beszéljek Uram ezen sírdomb fölött, úgy hogy ne bántsam, hogy ne sértsem azt a kegyeletet érzést, amely ránehezedik az összes jelenlévő szívére, lelkére, amikor ezen sírdomb felett megállunk, amelyet a gelleszéi népek kegyeleme emelt elesett, vértanúhalált halt hős fiainak.

Mert beszélnem kell, kényszerítenek a körülmények és az a szerencse, amelyben részem van, amikor a Csallóköznek eladdig legimpozánsabb hősök mauzoleumát az utókornak átadhatom.

Nagyabecsült Hallgatóim, tudós csillagászok tanítják, hogy vannak csillagok, vannak égi testek, amelyeknek a Földtől való távolságát fényévben számítják. Vannak olyan csillagok, amelyeknek a Földtől való távolsága 5-6-7-8 vagy még több fényesztendő. Vagyis vannak olyan csillagok, amelyekre a fény, amelynek pedig a legnagyobb terjedési sebessége van, a mi földünkől 5-6-7-8 vagy még több év alatt jut el.

Ezen csillagok, amelyek estende barátságos mosollyal pislognak a földre, de amelyek csak 5-6-7-8- esztendő után látjuk azt, ami itt történik, ma rettenetes dolgokat láthatnak itt lejátszódni. Olyan borzalmas és szörnyű eseményeket, amelyeket kevesen éltek át a világtörténelem folyásában. Azokat a rettenetes és borzalmas eseményeket, amelyekre ma már sokan úgy gondolnak vissza, mint egy rossz álomra, ami pedig nem volt álom, hanem szörnyű valóság, amely szörnyű valóságnak vértanú hősei lettek azok, akiknek sírja körül most levett kalappal, bánatos szívvel áll 11 község jó magyar népe.

Ezek között a vértanú hősök között volt nekem egy vezérkari kapitány barátom. Ő is elesett a nagy harcban. Mikor egyszer egy évi harctéri szolgálat után először szabadságra jött, azt kérdeztem

625 A vers szerzője Bajza József. Bővebben lásd a 8. számú, *Az emlékjelek feliratai* című fejezetet!

tőle, melyik, micsoda nap hagyott legemlékezetesebb nyomokat a lelkében. Német ember volt a megdicsőült kapitány. Azt mondotta nekem: Sohasem fogok elfelejteni egy alkonyatot, egy esti szürkületet. A háború legelején történt, amikor Galíciában, Lengyelországban, a beláthatatlan orosz síkságon legtöbb vér folyt. Egy véres csata után voltunk, amikor hivatalos megállapítás szerint is egy napon 50 000 magyar vitéz mint halott, vagy sebesült a beláthatatlan síkságon. Rémes látvány volt. A távolban száguldó, megvadult lovak, törött társzekerek, elhagyott és felfordított ágyúk, szét-törött puskák és kardok, döglött lovak mellett heverő véres, emberi végtagok és halottak heverték beláthatatlan messzeségben.

A borzalmas látványt betetőzte a sebesült, a helyükből mozdulni nem tudó magyar katonák fájdalmas jajkiáltása, amely lassú fáradt ütemekben: Jajj Istenem, Jajj Istenem, Jajj Istenem... mintegy végigmorajlott az esti szürkületben a beláthatatlan csatasíkon. Ezt a félelmesen borzalmas estét sohasem fogom elfelejteni.

Azóta ő is elfelejtette, mert hősi halált halt a hazájáért... Talán most itt lebeg, itt suhan közöttünk megdicsőült lelke. Talán itt sír, talán itt örül közöttünk, amikor látja, hogy Gelleszél 11 községgel felsír, felzokog bánatában, amikor elesett hős Fiainak méltó síremléket emel!...

Dignumet iustum est - méltó és igazságos...

Majdnem negyedfél századdal ezelőtt védte Szondy György Drégely várát. Védte - védte halálra szánt embereivel az utolsó csepp vérig. Ali basa a török vezér hatalmas túlerővel nem tudta bevenni Drégely várát. A véres ostrom alatt azonban megtanulta tisztelni és becsülni ellenségét. Felküldé tehát a várba Mártont, az orosz papot. „Feljöve Márton az orosz pap”, hogy rábeszélje a hős Szondyt és hős katonáit, kíméljék meg életüket, mert ilyen emberekre szükség vagyunk a hazának. Szondy meghallgatta Mártont, az orosz papot, elővezette két kedves kis apródját. Átadta őket, neveltessen belőlük Ali vezér vitézeket, neki pedig és Hős katonáinak adjon tisztességes temetést, mert ők meg fognak halni a hazájáért...

(*Csallóközi Lapok* 1924. június 1., 1)

A világháború gelleszéi vértanúihoz (Reminiszcencia)

Újságból olvastam, a „Csallóközi Lapokból”, hogy emléketek megörökítésére szobrot emeltek a gelleszéliek.

Nem tudom neveiteket, de azt hiszem, hogy sokat közületek vagy talán mindnyájatokat személyesen ismertem, sőt iskolatársotok voltam a boldogult „Pista bácsi” kezei alatt és játszótársatok a métában, a kergetősdiben és bujkálósdiban.

Ott a gellei iskolában, a betűk és számok birodalmában ki gondolt volna arra, hogy néhány év múlva lakói lesztek a halottak csendes birodalmának. Amikor föladoztunk egymásnak a bekötött szőrlabdát, és kiütöttük az ütőfával és repült a labda és ívelt, és hasította a levegőt, - ugyan ki gondolta volna, hogy puskagolyók és gránátok fogják meghasogatni fölöttük, körülöttük, közöttük a levegőt, a fákat, a hegyeket, a sziklákat, a földet és rajtuk a bőrt, a húst, a csontot, az ereket, az életet?! A kergetősdiközben ugyan ki gondolt arra, hogy egy rettenetes pajtás készülődik közénk: zörgő csontokkal, borotva élesre kifent kaszával - a Halál?! Ez a kergetősdiközben életre-halálra ment, ebben a hajszában dübörgött alattunk a föld, szikrákat hasítottak pillantásaink az égboltozaton, és amikor elért benneteket a pajtás, sikolyaitok keresztültörték a fellegeket. A pajta mellé amikor elbújtunk, vagy a szalma közé mikor lyukat fúrtunk, gondolt-e arra közületek csak egy is, hogy játékba keveredünk olyan „sunnyó”-val is, aki elől a földet s a sziklákat kaparjuk ki, hogy elbújhassunk?!, aki elől csak akkor lesz megnyugvásotok, ha örökre elrejtitek magatokat - a föld alá?!...

Ilyen a Sors. Amit álmodni se mert a gyermek, - megérte, átélte és belétemetkezett a felnőtt.

Hangtalan, de mégis égbekiáltó és véres tanúi vagytok annak az időnek, amikor az emberek halomra gyilkolták egymást. Az állatok még nem produkáltak akkora vérengzést, mint az emberek a legközelebbi múltban. Igaz, hogy ez is csak az emberi „kultúra” révén volt elérhető, de - ugye - kedves pajtásaim - ti elengedtétek volna ezt a kultúrát?!

Az ember vigasztalást keres.

Mi is megnyugszunk abban, hogy így volt az megírva a sors könyvében. Kire mit kimért a végzet, be kell teljesednie. Egy eszmének voltak a harcosai és az eszmék véráldozatokat is követeltek.

Emlékoszlopok tövéénél én is meghajolok és leteszem a kegyelet koszorúját. Pajtások, bajtársak, jó barátok és ismerősök! A ti kihűlt tagjaitokból - meleg sugárzik, a ti sötét síroktokból – világosság árad...

Rédler Pista

(*Csallóközi Lapok* 1924. június 1., 8)

Gyász ének

A gellei szoborszentelés alkalmára

Elementek tölünk, kedves szeretteink,
Bokrétás kalappal, bár sírtak szemeink,
Viszontlátást sutogott búcsúzó ajkátok,
Mégis sokan vagytok, kik ott maradtatok.

Csaták bösz zajában bátran küzdöttetek.
Magasztos eszmékért ott folyt el véretek.
Virágtok elhervadt, elnémult dalotok,
Szívünk fájdalmában értetek sír s zokog,

Soknak idegen föld fedi még hamvait,
Jeltelen mély sírban alusszák álmaik.
Kedves szeretteik zokogva könnyezik,
Mert vitéz hősüket fel nem kereshetik.

De itthon is vannak, itthon is alusznak,
Kik oly távol földön vitézül harcoltak,
Virágos sírdombok fedik gyászpóraik,
Szeretet könnyei sírjukat öntözik.

Áldozatot hoznak az ő emléküknél
Szülők, hű feleség, testvér és gyermekek.
Szeretetök jele itt ezen szép szobor,
Melyre hálás szívvel tekint az utókor.

Gelleszél hősei ti vitéz testvérek,
Ma száll fel ajkunkról a „Jöjj el Szentlélek”
Ma van piros pünkösöd dicső fényes napja,
Magasztos emléktek el ne múlják soha.

Derék vitéz hősök, tekintsetek ide,
A magas egekből, szomorú földünkre.
E szobor hirdeti örökre nevetek
Gelleszél hősei, Isten veletek!

Írta: egy tanító

[Bükky József egyházaskarcsai tanító – L.J.I. megj.]

(*Csallóközi Lapok* 1924. június 1., 8)

Harangok és hősök emléktáblájának avatása Benkepatonyban

Lélekemelő ünnepe volt az elmúlt vasárnapon, f. hó 12-én, a benkepatonyi református gyülekezetnek. Ezen a napon avatta fel a gyülekezet a ritka áldozatkészséggel beszerzett új harangját. Már a kora reggeli órákban kezdődött az ünneplő hívek gyülekezése a diósförgepatonyi állomáson. Ugyan oda érkeztek meg Balogh Elemér, dunai püspök és Gyalókay László komáromi fer. esperes, akiket a gyülekezet nevében előbb Vargha Dezső diósförgepatonyi ref. lelkész, majd egy-egy fehér ruhás leányka Kiss Juliska és Pólya Eszti üdvözölt, pompás csokrokat nyújtva át az érkezetteknek. Az

állomás előtti téren akkor indulásra készen állottak a harangok, két, négy ökör által vont, dúsan díszített szekéren. A szekerek körül felállottak a magyar viseletű lovasbandérium tagjai, akiknek kapitánya ékes, hallható szóval tette meg jelentését a megérkezett püspök úrnak.

Ezután lassan, méltósággal megindult a díszes menet. Elöl a bandérium, majd a harangokat vivő szekerek, rajtuk és mellettük fehérruhás lányok, utánnok az ünneplő hívek sokasága, áthaladva Szentmihályfán és Csécsénypatonyon, a Benkepatony község bejáratánál felállított diszkapunál Bajcsy Ferenc, ny. jegyző fogadta szívből jött szavakkal a harangokat és a felavatásra érkezett egyháznagyokat.

Már fél 11 felé járt az idő, amikor Balogh Elemér dunai püspök a két harangot felavatta. A harangokra öntött és a XC. és CXXII. zsoltárból vett bibliai igék alapján szívhez szóló szavakkal ecsejtelte a nap jelentőségét, a harangok hivatását, kérte a híveknek a harangok hívogató szavára hajló készségét. Majd megáldotta a harangokat és a híveket.

Ennek utána a gyülekezet a kisebb harang felhúzása után a templomba vonult, ahol Gyalókey László komáromi esperes, nemesócsai lelkész hirdette Isten ígését Máté ev. 1128 verse alapján, hangsúlyozva a harangok megbecsülését, kiemelve a gyülekezet áldozatkészségét, amely nemcsak a háborúba elvitt egy harangot pótolta, sőt két új harang szavával szolgálja Isten dicséretét.

Vágó Ede nemeshodosi lelkész az elesett három hős, ú. m. Csiba Ernő, Leölkes Béla és Gálfy József emlékét megörökítő, a templom falába épített márványtáblát avatta fel. A korunkban annyira nélkülözött, de az elesett hősök által, feláldozott életükkel, megpecsételt szeretet gyakorlására szólította fel a kegyeletes szíveket.

Végül Antal Árpád benkepatonyi előkönyörgő tanító olvasta fel a harangokra adakozók névsorát. A harangok és az emléktábla beszerzésének rövid előadásából kiemelkedő mozzanatként kell leszögeznünk azt, hogy az áldozat oltárára vallás különbség nélkül adták ajándékaikat Patonyszél lakosai. Csodálatos áldozatkészség az, amely a mai nehéz időben több mint 100 q búza árát önként adja áldozatul nem nyereszkesedésre, hanem lelki, ideális, kegyeletes célra.

Az elhangzott beszédek megelőzték és követték az énekkar által előadott szép énekszámok és szavak, melyek a szavalók tehetségéről tettek bizonyosságot s járultak az ünnepély színvonala emeléséhez. Különösen kitűntek Nagy Giza, Sidó Bözsike, László Katus és Nagy Imre.

Nem lenne tudósításunk teljes, ha meg nem emlékeznénk a benkepatonyi ref. Leányegyház presbitériumának nagy munkájáról. A harangok beszerzése és az emléktábla felállítása az ő cselekedete. „A lélek, az ami megelevenít” - mondja az írás. Ez a lélek munkálkodik a benkepatonyi ref. egyház presbitériumában, a lélek ad erőt és kitartást Antal Árpád tanító úrnak a cél megközelítésére, hogy munkatársaival közös munkája nyomán egyháza „legyen épített város”, legyen ennek a szép célú törekvésnek legyen 1924 október 12-e egy erős bizonyosága és záloga az eljövendő jövőnek.

(*Csallóközi Lapok* 1924. október 19., 1. és 2)

A világháborúban elesettek emléke

Megható lélekemelő ünnepély színhelye volt folyó hó 1-én Köbölkút község, ahol a világháborúban elesettek emlékére Gedai Pál vasúti alkalmazott kezdeményezésére közadakozásból a falu legszebb terén négy méter magas obeliszket emeltek és szenteltek fel. Utána ünnepély volt, melynek rendezése Stampay János ig. tanító érdeme.

(*Sajó-Vidék* 1925. november 12., 2)

Hősök emléke Várgedén

Tudósítónk írja. Várgede község lakossága a környékbeliek s a Nógrád nagy érdeklődése mellett, gyönyörű ünnepély keretében leplezte le aug. 29-én a világháborúban elesett hősök emlékoszlopát. Az ünnepi szentmise után, amit a füleki Dalegylet adott elő szebbnél szebb magyar énekekkel a virágokkal díszített emlékoszlophoz vonult az ünneplő közönség gyászfátyollal borított zászló alatt. Komlós Mihály, mint az emlékműbizottság elnöke megnyitó beszédjében kegyeletes szavakkal emlékezett meg a község elesett hős fiairól s azok hozzátartozóiról. Majd a festői, gyönyörűen ezüstözött díszmagyar ruhában megjelent Kubinyi Bertalanné úrnőnek mint az emlékműbizottság védnöknőjének szíveket átjáró beszéde alatt lehullott a fekete lepel s előtűnt a 4 m magas márvány oszlop s rajta aranybetűkkel 38 hősi halottnak a neve. Ezután Szabó László az emlékműbizottság védnöke méltatta szép beszédében a község hős fiainak érdemeit. Majd az egyháznak jelenevő lelkészei áldották meg az

emlékoszlopot. Lóska Béla helyb. plébános lapunk volt szerkesztője az rk. egyház nevében magaszszárnyalású beszéd kíséretében. Barát Károly pedig az ev. egyház nevében szép imával „Krasznahorka büszke vára” dallamai csendültek fel azután a ragyolci fúvós zenekar. Utána egy bájos hadiárva Toma Juliska megható szavai következtek „Virágot hoztam”, szívem virágát drágájó apám” szavakra könnybeborult mindenkinek a szeme. Most az emlékmű megkoszorúzása következett. Hatalmas babérkoszorút helyeztek el. Doktor Baksay D. az Orsz. Ker. Szoc. párt rimaszombati körzete nevében, továbbá Dr. Szabó, Kubinyi és a Visnyai család. Belik István hadiárva szavai után Olman Lajos tartotta meg költői hangulatú emlékbeszédjét a bajtársak nevében. Takács László hadiárva szavalt ezután nagy hatással. A ragyolci fúvós zenekar Petőfi: „Fel, fel vitézek” című dalát adta elő, mely után Komlós Mihály átadta a községnek az emlékoszlopot megőrzés végett, Micsurda István községi bíró pedig lendületes beszéd kíséretében átvette. Végül Olman Lajos az emlékműbizottság jegyzője felolvasta az adakozók névsorát.

(*Sajó-Vidék* 1926. szeptember 2., 3)

A csallóközaranyosi emlékműavatással kapcsolatos dokumentumok

Az alábbiakban a csallóközaranyosi háborús emlékmű felavatási ünnepségével kapcsolatos dokumentumokat közlöm. Elsőként a rendezvényről szóló csendőri jelentést, majd a csallóközaranyosi jegyzőtől a rendezvény után kért beszámolót, illetve az ott elhangzott műsorszámok szövegét.

A csallóközaranyosi 6. számú csendőrállomás 1928. június 1-jén komáromi járási hivatalnak elküldött jelentése szövegének (284–285. o.) magyar fordítása:

Az első világháborúban elesett katonák Csallóközaranyoson ünnepélyesen leleplezett emlékművénél 1928. május 20-án a csallóközi községi temetőben a helybeli és környékbeli körülbelül 600 résztvevő előtt ünnepi szónokként Borza Zoltán-Barnabás Dunamocsról és Földes Lajos Bátorkesziről (őt választották Csallóközaranyos református lelkészévé) mondott beszédet.

Borza többek közt elmondta: „Ne sírjatok! Elmentek tőlünk, elbúcsúztak – az egyik a feleségtől és gyerekektől, a másik az apjától és anyjától, a harmadik a síró kedvesétől, a kalapja mellett virágokkal, de örömmel mentek a harctérre, hogy megmentsek hazájukat. Hősi halált haltak drága hazájukért, és ha tudnák, milyen igazságtalanság érte drága magyar hazánkat, jobb is, hogy a föld alatt édesen nyugosznak. Mi magyarok, akik mindig csak igazságtalanul szenvedünk, megérjük még a boldogabb kort, amikor szabadabbak leszünk. Hazánk veszélyben van, amíg a fekete csónak evez körülötte, de rendületlenül hiszünk benne, hogy egyszer fehér csónak úszik majd, amely megszabadít a veszélytől. Ti hősök, akiknek neve erre a márvány emlékműre van bevésve, édesen alusztok, de ha tudnátok, hogy fáradozásotok hiábavaló volt, felforrna véretek és felkelnétek, hogy hazátokat megvédjétek, a mostoha sorstól. Eljön azonban az idő – a Mindenható megsegít bennünket, magyarokat és feltámasztja testeteket a porból, harccal felépítjük ősi hazánkat.

Részlet Földes beszédéből: „Ti hősök a drága magyar hazánkért estetek el, és ebből az alkalomból mint választott lelkész leleplezem ezt az emlékművet. Dolgoznunk kell, mert mi magyarok csak szenvedünk, de erősek leszünk és ismét hazánk lesz az ország: Hazádnak rendületlenül légy híve a magyar” és ezután a célunk megvalósul.

Csallóközaranyos község nevében a vezető jegyző, Bíró Edmund beszélt, aki ezt mondta: „Európában Az 1914–1918-as évek nevezetes évek. Mintha egész Európába összegyűltek volna az ördögök, hogy a legnagyobb szerencsétlenséget hozzák ránk. Ti hősök, akik szeretettel harcoltatok a hazáért, tudatában voltatok, miért harcoltok. A község nevében ezt a koszorút helyezem el emlékművetekre, aludjatok édesen.”

Az ünnepség egyes résztvevői, mind a magyar, mind pedig főleg a csehszlovák nemzetiségűek az ünnepség után bírálták a szónokokat a nem alkalomhoz illő kijelentéseik miatt, amelyek politikai gyűlésre valók, nem pedig egy ilyen megemlékezésre.

Az adománygyűjtést az emlékműre 1926-ban a Csallóközaranyoson működő református lelkész, Borza indította el, amely 5033 koronát eredményezett. A gyűjtést az illetékes komáromi járási hivatal engedélye nélkül történt, ugyanígy az emlékmű felállítására sem kértek engedélyt.

Az eset kivizsgálása után az egyes szónokok ellen büntető eljárás indul.

Stumpf főtörzsőrmester

Zlatnej na Ostrove.

Notársky úrad v Araňoši.

Číslo: 54
1928. pres.

Zlatná na Ostrove
Araňoš, dňa 15. júna 1928.

Predmet: Zlatná na Ostrove pommik podľa
rajákam a neprístejné reči.

Odpoveď na číslo: 505/1928 pres.

Pril:

Okrasný úrad !

Komárne

Hlásim, že program odhalenia pommiku bol nasledujúci:

1. Spiev ref. cirk. spoveckého sbora: Nyugodsznak ok.... 2. Medlitka a odhalená reč, držal László Földes ref. farár Báterkosi. 3. Huda hasičského sbora. 4. Rečevanka: Hősk sirja. 5. Reč, držal Zoltán Berka ref farár Danaradván. 6. Spiev ref. spoveckého sbora: Sínetekben szép csenészen. 7. Rečevanka: Hősk emlékezete. 8. Otvorenie pommiku. V mene válečných vdov Klára Nagyová, v mene sbce Kálmán Birc notár, v mene ref. cirkve Jozef Nagy kurátor, v mene r. kat. cirkve Zoltán Mikó študent držali krátka reč. 9. Spiev ref. spoveckého sbora: Oh felséges Ur Isten. 10. Huda hasičského sbora.

Hlásim, že na obsah jednotlivých reči teraz už sa nepamätam a nemôžem teraz tvrdiť, že tam neverili, ponač negaznačil som obsah reči. Videl som, že tam sú četníci a myslím som, že keď tam volali neverí neprístejná reč, četníci budú ho oznámiť okresnému úradu. A to skutočne tak stalo. Ako som sa dozvedel, četnícká stanica podala správu okresnému úradu a oznámila aj neprístejné výrazy rečníkov.

Na te sa pamätam, že László Földes citoval zo "Szécsat"-a Michala Vörösmartyho že " még jönni fog, mert jönni kell egy jobb kor tá. ,ale mimo toho jeho reč bola celkom prístojná.

Na te sa pamätam tiež, že Zoltán Berka užíval neprístejné výrazy, ale na tých už sa nepamätam nemôžem zvedomíte teraz tvrdiť, že te a te neveril. Četníci oznámili neprístejné výrazy.

Ostatná rečníci nepovedali neprístejnú reč.

Okrasný úrad v Komárne		
Dňa: 19. VI. 1928		
Číslo: 505 pres	Príloha:	
Podrobné číslo:	Referent:	

Bíró
obecný notár.

Stumpf padlým vojínům ve světové válce.
Příležitostí k tomu bylo, že v Csallóközarányosi přemluvili dne 20. května 1928 na obecním hřbitově v Csallóközarányosi k přítomným místním i okolním občanům v počtu asi 600 osob, jako slavnostní obědovou společnost též reformátští duchovní Zoltán Barnabás, z Dunajské Moosy a Lajos Földes z Bátorkeszi. Tento je zvolen jako hlavní řečník dnešní slavnosti v Csallóközarányosi.

V Csallóközarányosi, dne 1. června 1928. Komáromi.

Příležitostí k tomu bylo, že v Csallóközarányosi přemluvili dne 20. května 1928 na obecním hřbitově v Csallóközarányosi k přítomným místním i okolním občanům v počtu asi 600 osob, jako slavnostní obědovou společnost též reformátští duchovní Zoltán Barnabás, z Dunajské Moosy a Lajos Földes z Bátorkeszi. Tento je zvolen jako hlavní řečník dnešní slavnosti v Csallóközarányosi.

Horza ve své řeči mluvil, jiné pronesl: "Kapláče! Odešli od Vás, odebrali se jeden od manželky a dítěte, druhý od otce a matky, třetí od jeho milénky, pláče a kolem kloubku květy, ale toto vše v naději, aby na bojišti, aby jich vlast zachránili. Hrdinové smrti padli za svoji vlast a když věděli, že jaký nespravedlivý osud stihl naši krásnou vlast, bylo to lepší, že tam pod zemí sladce spí. My Maďarové, kteří jsme jen na to, aby sme trpěli a to nespravedlivě, dočkáme se té radostné doby, kdy budeme svobodnější. Naše vlast je v nebezpečí, osud je černý člunek vesloval kolem ní, ale máj hrdinové věděli, že bude plavat bílý člunek, který nás vyvede z nebezpečí. Ty hrdinové, jejich jména jsou vtešána na tomto mramrovém pomníku, sladce spí, ale kdyžbyste věděli, že Vaše náhoda stala se marnou, vzbouřila by se krav ve Vás a povstali byste, aby svou vlast jste zachránili, které osud tak ma-

ceňsky dopřál. Přijde ale čas - i ten všehomouř je nám Maďarům
nápočecný a dě Vám duši a z prachu tělo, - a bojem vybudujem si
naši starou vlast.

Vyňatek z řeči Fildese: "Vy hrdinové padli jste za naši
drahou maďarskou vlast a při této příležitosti já, jako zvolený
farář odhaluji tento pomník. Musíme pracovat, nebo my Maďari jen
trpíme a potom budeme silni a za naši vlasti máme stát: "Magyarok
nek rendületlenül légy híve a magyar" a potom náš cíl se uskuteč
ní."

Jméno obce Csallókőzaranyosi promluvil vedoucí notář
Edmund Bíró toto: "Rok 1914 - 1918 jsou panátné roky. V celé Euro
pě jako by čerti byli zešli na zem a to největší neštěstí nám
donesli. Vy hrdinové, kteří jste a lásky za vlast bojovali, vědomi
jste byli toho, že zač bojujete jménem obce tento věnec skládám
na Váš pomník a spěte klidně."

Jednotliví účastníci slavnosti jak maďarské, tak i najmé
československé národnosti po jejím ukončení kritisovali řeč
řečníků jako nemístná výroky vhodné pro politické shromáždění
a ne při takovéto vzpomínkové slavnosti.

Sbírka na dotčený pomník započal v roce 1926 v obci Csallókő
Aranyosi působící reform duchovní Borza, která vynesla obnos
5033 Kč. Sbírka nebyla okresním úřadem v Komárně povolena, rovněž
povolení k postavení pomníku nebylo vyžádáno.

Po skoušeném vyšetřování případu bude na jednotlivé rečníky
učiněno trestní oznámení.

57/107

Handwritten signature

A csallóközaranyosi jegyző jelentésének (283. o.) magyar nyelvű fordítása:

Jelentem, hogy az emlékmű leleplezésének programja a következő volt:

1. A református egyházi dalárda éneke: *Nyugosznak ők...* 2. Ima és felavatási beszéd, tartotta Földes Lajos református lelkész Bátorkesziről. 3. A tűzoltó zenekar zenéje. 4. Szavaltat: *Hősök sírja*. 5. Beszéd, tartotta Borza Zoltán református lelkész Dunaradványról. 6. A református dalárda éneke: *Sírotdobban szép csendesen*. 7. Szavaltat: *Hősök emlékezete*. 8. Az emlékmű megkoszorúzása. A hadi-özvegyek nevében Nagy Klára, a község nevében Bíró Edmund jegyző, a református egyház nevében nagy József kúrator, a római katolikus egyház nevében Mikó Zsigmond állami iskolai tanító tartott rövid beszédet. 9. A református egyházi dalárda éneke: *Óh felséges Úr Isten*. 10. A tűzoltó zenekar zenéje.

Jelentem, hogy az egyes beszédek tartalmára ma már nem emlékszem és nem tudom miről beszéltek, mert nem jegyeztem le a beszédek tartalmát. Láttam, hogy jelen vannak a csendőrök, gondoltam, hogy ha valaki nem mond megfelelő beszédet, a csendősök majd jelentik a járási hivatalnak. És az valóban így történt. Amint értesültem róla, a csendőrállomás jelentést adott a járási hivatalnak és beszámolt a szónokok nem alkalomhoz illő beszédéről.

Arra nem emlékszem, hogy Földes Lajos idézte volna a Szózatot Vörösmarty Mihálytól, hogy „mert jönni fog, mert jönni kell egy jobb kor” stb, de ettől függetlenül a beszéde teljesen megfelelt.

Arra se emlékszem, hogy Bara Zoltán nem az alkalomhoz illő szavakat használt volna, de ezekre már nem emlékszem, nem állíthatom, hogy ezt és ezt mondta. A nem alkalomhoz illő kifejezésekről a csendőrök tettek jelentést.

Hősök sírja

Egy sírban az erdő szélén
Háromszáz hős alszik mélyen.
Mély sebekkel eltemetve,
Emlék nélkül elfeledve.
De lehajlik a zöld erdő
S rájuk illő koszorút sző,
És mint álmaik harangja
Harsog, zúg a bércz patakja.
Éjfél tájban sírjuk ormán
Felgyúl néha egy-egy villám
És felindul a természet,
A menny mintegy leborul,
Mintha volna végítélet.
Mintha trombiták harsognák
Mindent egy hang kiált:
„Nem vészett el a szabadság”!
Az igazság ünnepel
Lelkünk széjjel jár a légtérben
Örök bíró elé az égben:
Nem estünk hiába el!

A református énekkar által előadott énekszám:

I. Óh felséges Úr Isten, mennyei jó atyánk,
Csak Téged óhajt szívünk, fogadd el hő imánk.
Hozzád száll fel énekes buzgó hívőknek,
Nyújts vigasztalódást, a Téged keresőknek.
Ma Te biztatsz bennünket, úgy nyugodt a lelkünk,
Óh felséges Úr isten csak Te légy velünk.

II.

Nyugosznak ők a hős fiúk, dúló csaták után,
Nyugosznak ők, sírjuk felett zöldel bokor virány.

Zöldel bokor, zöldel virány, mert vérük öntöze,
S fájó könnyek hullanak az ég harmata közé.

III.

Sírotokban szép csendesen altasson a hit,
Földi gondok ne zavarják lélek álmait.
Virrasszon sírhalmotokon hű emlékezet,
Az utókor mindig áldja a neveteket.

Hősök emlékezete

Szomorúan fúj a tavasz szele,
Honfi szívünk bánattal van tele.
Szedjük a kikelet virágait
S díszítsük fel a hősök sírjait.
Kik a haza fölszentelt zászlaját száz csatába vitézül hordozták
S mártír halált szenvedtek, érettünk,
Hogy szabadok és boldogok legyünk.
Pihenjete csendes sírotokban,
Emléketek nagy tiszteletben van,
Szellemetek nem halt meg, közöttünk él,
Dicsőségről, szebb jövőről beszél.

A Nemesócsán rendezett gyászünnepély dokumentumai

Az alábbiakban a Nemesócsán 1936-ban tartott gyászünnepély engedélyezése céljából a komáromi járási hivatalnak benyújtott kérvényt, valamint az ahhoz csatolt gyászbeszédet, és két gyászenek szövegét, illetve az ünnepély jóváhagyásáról hozott határozatot közlöm.

Emlékbeszéd a hősök emlékoszlopánál

Ilyenkor ősszel virághervadás, levélhullásidején évről-évre virágdíszot öltenek a temetők. Majdnem minden sírhalmom ott hajladozik a sírdogáló szélben a halvány őszi rózsza, melyet a kegyelet ültetett el a könnyel öntözött sírhanthba. A mai napon testvéreim, kössünk mi is a hősök emlékével szemben megnyilvánuló hódoló tiszteletünk, megtépett szívünk kegyeletes érzéseiből égő piros rózsacsokrot és helyezük el, küldjük el a sóhajok szárnyán azokra a sírokra, melyeken nem nyílnak virágok, melyeket nem gondolnak szerető kezek, melyekre nem hullanak fájó könnyek, melyek felett csak a madárdal sír összeolvadva a szomorúan szóló őszi széllal. Álljunk meg a mai napon a hősök emlékoszlopa előtt komoly ünnepélyességgel, mély gyásszal, mint a mi elesett apáink és fiaink közös fejfája előtt és az emlékezés fáklyájának halványan pislogó lángja mellett, könnyes szemünk fátyolán keresztül olvassuk el még egyszer az ő nevüket, melyeket a kegyelet vésett arany betűkkel a hideg kőbe s melyeket a szeretet forrasztott kitörölhetetlenül a szívünkbe. – Emlékezzünk!

Megelevenednek előttünk azok a megrázó, vérfagyasztó jelenetek, melyeket a fejünk felett végigzúgott vérzivatar története állít elénk. Látjuk az első menetszázadok indulását, mintha újra halalnám a vasútig velük menő anyák és hitvesek hangos zokogását... Milyen délcegen mentek el vitéz daliáink, mennyire nem tudták, micsoda szörnyű veszedelmek várakoznak rájuk. Megjelennek lelkem előtt az orosz fronton küzdő kedves katonáink, a téli kárpáti harcok hősei. Látom a Doberdó hőseit, a piavei áttörés meghátrálást nem ismerő vitézeit... Megelevenedek lelkem előtt a sebesült szállító vonatok véres megtört utasaikkal, a hadikórházak kórtermei... Látom a társadalom első felbuzdulását, amint kész lett volna hadikórházakká átalakítani egyéb célokra is égetően szükséges helyiségeit!... Mintha most is ott volnék az első sebesültek megérkezésénél!... Milyen méltó megbecsülésben részesültek első sebesültjeink, sántán bicegő béna karú vitézeink!... Nem akarok most arról beszélni, hogyan bizonyult a szeretetnek ezek első fellobbanása szalmatűznek csupán. Hogyan

Tekintetes Járási Hivatal!

A Nemesócsa község körönsege a világháborús elhunyt hősök halottaiknak emelt emlékmű előtt évente egyszer, rendszeren október hó folyamán gyászünnepeket szokott rendezni, melyet az évben október hó 23.-án, vasárnap délután 3.-órakor, őshatnára megtartani. A gyászünnepek megtartatása céljából a Járási Hivatal engedélyre van szükség, melyet a község körönsege nevében aláírott tisztelettel kér.

A gyászünnepek programja:

1. Felvonulás az emlékműhöz.
2. A ref. énekkar gyászáneke.
3. Gyászbeszéd. Farkas Erdélyi Pál s. lelkes.
4. Profjáros gyászáneke.
5. Elvonulás.

A program sávégyét csatoltam melléklem.

A ünnepély rendezését teljes felelősséget vállalok.

Nemes Ocsa, 1932 október 12.

mely tisztelettel:

Végh Jenő

Okresný úrad v Komárne. — Járási hivatal Komárnóban.

Číslo: 18316/932.-
82.

Predmet: Eugen Vöghl o "nemesócsai" tánc
Tárgy: k vyzvedenosti slávnosti v Komárnopóly
o povolenie tančovej zábavy/ divadelného predstavenia,
/láncmulatság, színelőadás, koncert, kabaré engedélyezése iránt,
gyűmmünnapély

Výmer. — Határozat.

k vyzvedenosti slávnosti v Komárnopóly
Žiadané povolenie tančovej zábavy/ divadelného predstavenia, koncertu, kabarétu v miest.
A táncmulatság, színelőadás, koncert, kabaré megtartásának engedélye helyiségben
u poračaja pušljach na deň 29. 10. 1932. v dobe
od hod. večer do / noc / tančej pri najvyššom stupni Ké sa udeľuje
este / orától kezdve / a. u. orásig megadatik.
Program 1. / Príchod k poračaja pušljach. 2. / Upov ref. upovetolu. 3. /
4. / Kétfoldos ref. 5. / Vozni Porai 6. / Tánc 7. / Táncmul.
8. / Táncmul. 9. / Táncmul. 10. / Táncmul.

Cisly vyfatek uruje sa v prospech:

A kassa jövedelem fordítandó:

Poračateľstvo je povinné zúčtovať riadnymi dokladmi u obecného predstavenstva obce
A rendezőség köteles keltező számadási okmánnyal a községi előjáróságnál leszámolni

ktoré sa poveruje aj dozorom pri pokladne
amely előjáróság a pénzügyi kezelés ellenőrzésével is megbízott

Za presné prevedenie potrebných bezpečnostných opatrení, ako aj za zachovanie verejného
A szükséges óvintézkedéseknek megtételéért és a rend fenntartásáért a rendezőség felelős.

pokoja a poriadku je zodpovedné poriadateľstvo.

O tomto rozhodnutí sa upovedomujú:
Jelen határozatról értesítetnek:

1. Obecné predstavenstvo obce Komárnopóly 1100.-
Községi előjárósága
 2. prostřednictvím tohoto žadatel'(la)
ennek útján a folyamodó.
Komárnopóly 1100.-
 3. Čelnická stanica v _____
 4. Expozitura finančného riaditeľstva v Komárne.
- V Komárne, dňa 19. októbra 1932.-

A Komáromi járási hivatal határozata a nemesócsai gyászünnepély megtartásának engedélyezéséről.

lett megszokottá, meguntá, sokszor talán kigúnyoltá a csonka katona néhány hónap múlva és hogyan tudták elnézni, hogy a féllábú vitéz nem kapott ülőhelyet a vonaton, hanem voltak esetek, mikor mindvégig engedték elálldogálni a közömbös utasok. Miért is beszélek erről? Hiszen ma hősokról és nem ingadozó nádszálakról emlékezünk!

Látom az otthon maradt hősokeket: a gyermekeiktől megfosztott öregedő szülőket, kik az élet munkáiba megfáradva letették már a munkaeszközöket és most magukra hagyatva, felvették azokat újra. Nappal dolgoztak, éjjel virrasztottak, gyermekeikért imádkoztak... Vívták a lélek nagy tusáját, zörgettek a kegyelem ajtaján sírva, rimánkodva, hogy adassék vissza nekik az, aki elment, akit úgy várt haza minden, velük egyetemben.

Láttam hős hitestársakat, gyenge asszonyokat, kik magzatot hordoztak szívük alatt, parányi gyermekeket a karjukon, kicsiny orgonasípoktól körülvetten beálltak családfenntartónak. Erős volt a hűséges asszony, hős volt, szántott és aratott, túrta a földet gyenge karjaival. Látom a hős özvegyeket, bár zokogva vették fel az özvegyi fátyolt, de nem törtek össze mégsem, bízva tekintettek az égre és nem csalatkoztak! Hősokról emlékezünk, íme, akaratlanul is kiszélesítettem a mérhetetlen névsort! Pedig nem is szóltam azokról, akik végig megálltak a csaták gyilkos tüzeiben és kisebb-nagyobb sebesülés emlékével jöttek haza, vagy Isten megőrző csodájaképpen úgy, hogy hajuk szála sem görbült meg, noha éveken keresztül állták a frontot. Hát szabad-e róluk másképpen beszélni, mint hősokról és nem kell-e ma hálás szeretettel megszoritánunk férfias kezüket és hálát adnunk az Úrnak az élő hősokért, kik az élet harcterén tovább küzdenek szeretteikért. Oh, sokkal nagyobb a világháború hőseinek ármádiája, mint ahogy gondoltuk volna. A világháború 9 millió fiatal életébe került. Gondold el, hogy ez a halott sereg csendes temetési menetben végigmegy ablakod előtt. Négyes sorokban, véresen és szomorúan mennek egy távolból hangzó szívtépő halotti induló ütemére. Te már egy órája nézed s még alig 16 ezer ember ment el előtted. Késő estig nézed, még csak százhatvanezer ember ment el. Elmegy, lefekszel, reggelig vonul a menet: háromszáznolcvannégyezer halott ment el még csak. Dolgod után látsz, napot nap után örsz le, a halottak még mindig mennek. A hatodik hét vége felé ritkul a menet, már csak elvétve jön egy, de te megöszülve roskadozol s félőrülten bámulsz ki az ablakon, már nem veszed észre, mire elfogyott. S ezek közül egyért szinte meghasad a szíved: a te halottadért, most képzeld el azt a fájdalmat, amit az egész sereg támasztott. Ha minden halottat csak két ember gyászol: fekete fátyollal lehetne átkötni Európát Londontól Budapestig. Ha pedig a sebesültek véres kötését egybevarrnánk, a szennyes szalagot át lehetne húzni Madridtól Tókióig.

Hőseink legtöbbje golyótól találva ott esett el a harc mezején s úgy hunyták le szemeiket halálos álmra, hogy nem ölelte őket szerető kéz, nem csókolták verejtékező homlokukat hűséges anyai vagy hitvesi ajkak, nem vehettek utolsó fájdalmas, fáradt búcsú pillantást itthagyt szeretteikre, az utánuk árván maradt házra. Voltak, akik hazajöttek közülük meghalni, magukkal hozva testükben a lappangó kórt, és kidőltek, elhullottak akkor, amikor mindenki örülni kezdett idehaza megmaradásuknak,

Megízlelték milliók és milliók a fogság keserű kenyerét, a honvágy sokszor ezer veszélybe kergető kényszerítéseit: haza, haza, az édes otthon felé! S míg szorongó otthonaikban feltámadt a hála és reménység: „Istennek hála, talán megmenekült!” Addig a táborok bús foglyai ezer és százezer számra hullottak el a járványok karjai között, hogy örökre példázzák az emberi lélek legégetőbb gyötrelmét, legmélyebb megaláztatását: meghalni idegenben, szerető kéz simogatása, együttérző lélek vigasztaló szava nélkül.

Tisztelt ünneplő közönség!

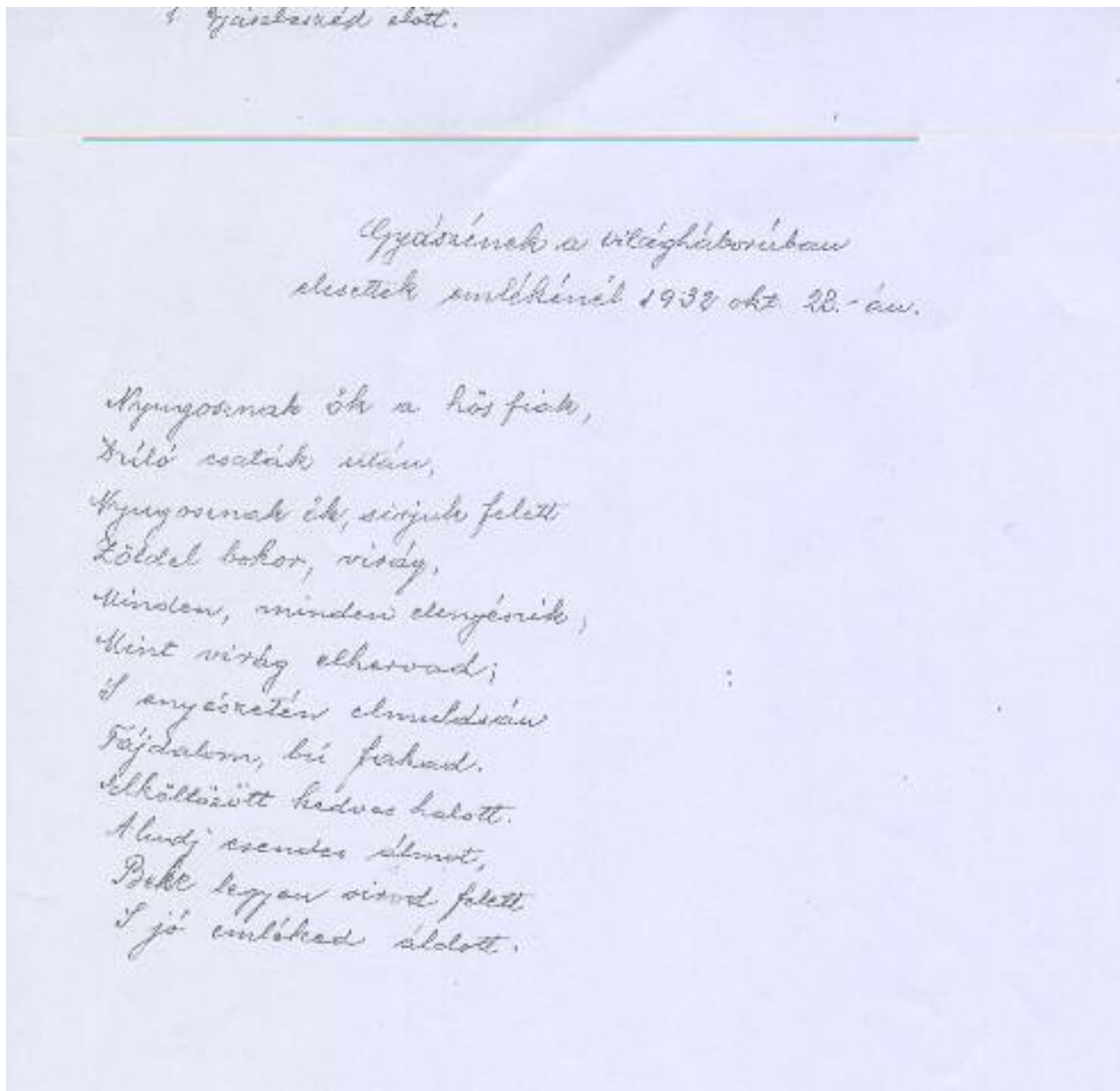
Most, mikor a mi drága hőseinkre emlékezünk, hódolni is akarunk az értünk is elhullott százezernyi testvéreink hősi bátorságának, halálának. De ne csak áldó szavakat mondjunk, ne csak könyveket töröljünk utánuk. Az emlékezés, a hála, a hódolat csak úgy lesz értékes, ha példájuk nyomán megyünk, mi is a türelem, a kitartás, a munka az áldozatos tettek mezejére. Szellemük üzenetet hoz nekünk: „Mi meghaltunk, hogy halálunk nagy áldozatával bennetek és gyermekeitekben táplálhasuk az újraéledő élet tavaszát a mi roppant áldozatunkból ki tudjátok virágoztatni.” – Mi pedig feleljünk így: Drága véreink! Ti apák és fiak, nem hullottatok el, nem áldoztatok fel életeteket hiába. Ha ti hősoke voltatok a halállal szemben, mi azok leszünk az élettel. Tűrünk, szenvedünk, hordjuk nehéz keresztjeinket. Dolgozunk a jövőért és reménységünk tüzeit nem hagyjuk elhamvadni. Nem felejtünk el soha titeket, kik életetekkel fizettetek érettség a becsület mezején. Letöröljük könnyeinket, megsokszorozzuk fogyatkozó erőnket, szembe nézünk a harccal a szomorú idők terheivel: Tettre

váltjuk lelkesedésünket. A hála virágait ápoljuk, hogy az majd gyümölcsöt teremjen népeknek és nemzeteknek. Istenben bízó hittel járjuk útainkat.

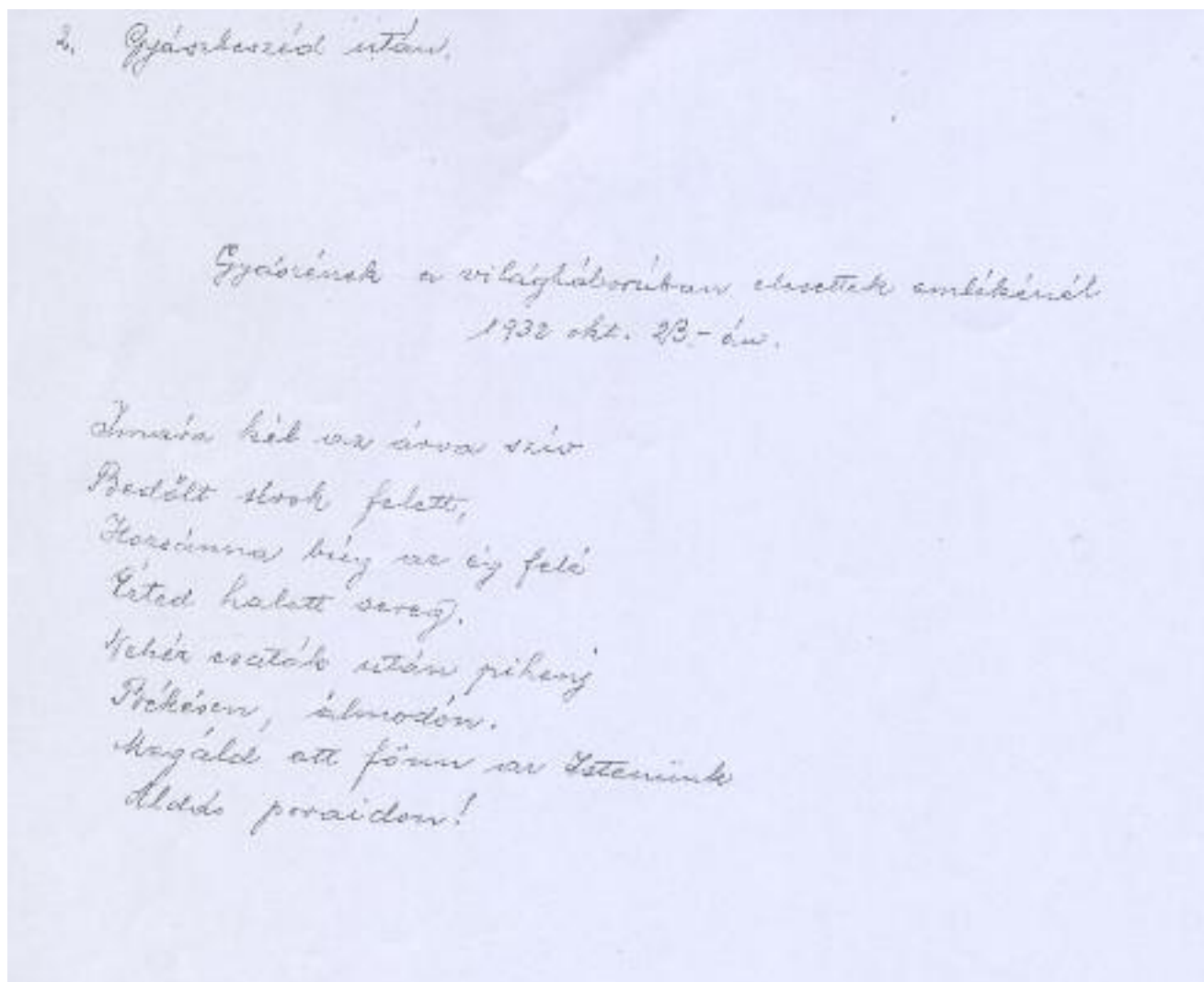
Pihenjete békén. Lelketek, szellemetek erősítsen, bátorítson, hogy méltók legyünk hozzátok. Imádkozunk, hogy a Kárpátok és Doberdó kősírhait, Ravaruszka és Szerbia mocsár temetőit s minden idegen vagy hazai földet, ahol nyugosztok: Isten tegye áldottá a mi lelkeink számára. Emléketek pedig életünkben szentelődjék meg!

Készítette: Erdélyi Pál nemesócsai ref. s. lelkész:

1932 okt.10.kén

A nemesócsai ünnepélyen elhangzott gyászének szövege

A nemesócsai ünnepélyen elhangzott gyásznének szövege

Emlékszobor leleplezése

November 13-án 71 pelsőci hősi halott emléktábláját leplezik le. Az emléktáblát Horn Károly beszercebányai szobrász tervei szerint Ferencz István rozsnói kőfaragó készítette s 12-én adja át a bizottságnak. A leleplezési ünnepély délután lesz a következő programmal: Gyásznének után ifj. Zsanda János üdvözlí a háborúból hazatérteket, majd az egyházak papjai megáldják az emlékművet s az egyesületek megkoszorúzzák azt. Az emlékműnél az átadásig a tűzoltóság teljesít szolgálatot.

(Sajó-Vidék 1932. október 27., 3)

A hősök emlékének felszentelése Kerekgedén

Kerekgede község lakossága a világháborúban elesett kerekgedei katonák emlékére közadakozásból gyönyörű kivitelű márványemléket állított az ottani temetőben. A hatalmas emlékművet, mely több méteres keresztben csúcsosodik ki, örökké emlékezetes, szép és áhítatos ünnepség keretében szentelte fel Lóska Béla, volt főgimn. tanár, várgedei plébános e hó 11-én, a kerekgedei róm. kat. egyház védőszentjének, Szent Mártonnak ünnepén a messze környékbeli hívek százainak jelenlétében. Szem nem maradt szárazon e megható ünnepség alatt, mellyel Kerekgede község is oly szépen áldozott idegen határokon, idegen célokért elesett drága magyar véreink emlékének, kiknek neve mindörökké áldott legyen!

(Sajó-Vidék 1933. november 23., 4)

Leleplezték a dobsinai hősök emlékművét

Vasárnap fényes ünnepség keretében leplezték le a világháborúban elesett dobsinai hősök emlékművét, amelyet a lerombolt Kossuth-szobor épen maradt talapzatán emeltetett Dobsina város társadalma. Az ünnepély reggel az evangélikus templomban kezdődött, ahol az egyház hősi halottainak emléktábláját leplezték le, majd a község kivonult a Sétátérre, ahol a hősök emlékművét Krausz Károly hadirokkant avatta föl lelkes beszéd kíséretében, majd az egyes egyházak lelkészei mondtak rövid beszédet, amelynek végezetével Ruffinyi Aladár polgármester ünnepélyesen vette át a művet a város gondozásába.

(*Gömöri Lapok* 1934. december 1., 4)

Hősök emléktáblája Stószon

Bensőséges ünnepség volt július 21-én Stószon. Az ottani róm. kat. hitközség e napon leplezte le a világháborúban elesett 10 hős emlékének szentelt emléktáblát a templom előcsarnokában. A fekete márványtáblán a következő neveket olvashatjuk: Tahy Sándor főhadnagy, Strama Henrik hadnagy, Butkay Emánuel tizedes, Richter István tizedes, Róth János, Sándor János, Spisák Lipót, Sporka János, Szébényi Andor és Weinberger János közvitéznek neveit. Mikolaicsik I. József prem. kánok, adminisztrátor mélyen szántó és költői gondolatokban bővelkedő szentbeszéde után megszentelte az emléktáblát. Az egyházközség nevében Weingitzky János vil. elnök koszorúzta meg a hősök neveit. A kőiparosok koszorúját Zavatzky Raymund elnök helyezte el. A bányászegyesület és a községi képviselőtestület is koszorút helyezett el. A gyászszertartáson a kőiparosok férfi és fűvös zenekara működött közre és tette szebbé a feledhetetlen ünnepélyt.

(*Sajó-Vidék. Az Újság* 1935. július 27., 3)

Emlékmű felavatás Alsószeccsén

Vasárnap, szeptember 14-én lélekemelő, megható ünnepségek keretében leplezték le Alsószeccsén a világháború hősi halottainak emlékművét, amelyet közadakozásból, kegyeletük jeléül állítottak a szecseiek. A leleplezési ünnepséget délután 3 óra után a helybeli dalárda Székely Béla ig. tanító szakavatott vezetés mellett nyitotta meg. Szabó S. Zsigmond, bajkai ref. lelkész költői szárnyalású beszéde után Patay Károly tb. esperes mondott mély hatású ünnepi szavakat. A lepel lehullása után Kálnay András községi bírósági elnök meghatódottan vette át a község gondozásába az emlékművet, majd Kemény Gyula, ref. gondnok emlékezett meg a község hősi halottairól. Ez után az emlékmű megkoszorúzása következett. A község, az egyház, a SzMKE, a magyar pártok stb. koszorúit egymás után helyezték le. Az ünnepélyen a környékről és Léváról is nagyon sokan vettek részt. Este a kultúrház nagytermében társasvacsora volt.

(*Lévai Újság* 1935. szeptember 25., 3)

Hősök emlékműve Vámosladányban

A Léva környéki falvakban egymás után avatták fel a világháború hőseinek emlékművét. Most újabban Vámosladány sorakozik azon községek közé, akik méltó és örök emléket állítanak a hősihalált halt szülőteiknek. F. hó 7-én lélekemelő és megható ünnepség keretében a szomszédos községek lakóinak nagyszámú jelenlétében avatták fel Vámosladány hős fiainak emlékművét.

Az ünnepségek sorozatát a férfikar éneke nyitotta, meg amelyet Nyitrai Sándor róm. kat. tanító dirigált. Stibló Ágoston r. kat. esperes, a szobor bizottság elnöke biztató és egyben kegyeletos szavak kíséretében adta át az emlékművet a község vezetőségének gondozására. Nagy Zoltán községi bírósági elnök mélyen megilletődve, könnyekig megható szavakkal vette át a szobrot és ígéretet tett, hogy a község lakossága mindenkor a legnagyobb szeretettel és legmélyebb tisztelettel őrzi meg azoknak emlékét, akik vérüket s életüket áldozták fel családjaik, hozzátartozóik és hazájuk érdekében kötelességet teljesítve. Nyitrai Sándor által vezényelt énekkar után Béres István szavalt, majd a ref. egyház nevében Konta Károly kiskálnai lelkész tartott mély hatású beszédet. Nagy Eszti szavalata után König Ignác vendéglős, a zsidó felekezet nevében emlékezett meg a hősi halottakról. Gaál János szavalata után Farkas Károly igazgató tantó vezetésével a ref. gyermekkar énekelt. Ez után követ-

kezett az új emlékmű megkoszorúzása. Szabó Lajos, a rokkantak nevében szólott a bajtársakhoz és koszorúzta meg azok emlékművét. A közs. képv. test. nevében Csabay Ernő, az Orsz. Ker. Szoc. és Magyar Nemzeti Párt koszorúját Majtényi László (Léva), ladányi önk. tűzoltó ifjúságét Fľačan Miroszlav és a SzMKE koszorúját Koperniczky Kornél helyezték el az emlékműre. Az ünnepély befejezése előtt Nyitrai Sándor tanító vezetésével a gyermek, majd férfikar énekelt. Azután a helybeli és a környékről megjelent tűzoltóság diszlepcsében vonul el az emlékmű előtt.

A megható ünnepség megrendezése, valamint az emlékmű felállítása Fľačan Miroszlav közs. aljegyző agilis és értékes tevékenységét dicséri.

(*Lévai Újság* 1936. június 10., 1)

A zsidók első világháborús emlékjelei

Az első világháborúban elesettek emlékét a zsidó hitközségek is megörökítették. Az alábbiakban a Bars című lapban megjelent 3 hír segítségével a lévai zsidó hősök emlékművének történet mutatom be:

Megörökítik a lévai és Léva környéki zsidó hősök emlékét

Léván akció indult a világháborúban elesett zsidó hősök emlékének méltó megörökítésére. Schulcz Ignác a Chewra Kadischa⁶²⁶ elnöke kezdeményezésére bizottság alakul, mely kidolgozza a tervet és előteremti társadalmi gyűjtés útján az anyagi eszközöket. Terv szerint a zsidó temetőben emlékművet állít fel a hősök neveivel szép elrendezésben. A kivitellel Löwinger testvérek lévai sírkőkészítőket fogják megbízni. Az emlékművet tavasszal állítják fel szép ünnepség keretében. Léva és környéke zsidó lakossága nagy megértéssel fogadta a tervet.

(*Bars* 1937. szeptember 26., 3)

Zsidó hősök emléke

Amint már jelentettük, a lévai Chewra Kadischa elhatározta, hogy a világháborúban elesett Léva és vidékéről származó zsidó hősök emlékét a lévai zsidó temetőben felállítja. A monumentális szép műre az adakozások serényen folynak, mert a zsidó társadalom nagy megértéssel fogadta a szép tervet. Az adományok Schlucz Ignáchoz irányítandók, ugyanott kell bejelenteni az érdekelt családoknak hősihalált halt hozzátartozóinak nevét minél előbb.

(*Bars* 1937. október 10., 4)

Zsidó hősök emlékművének felavatása Léván

A lévai Chewra Kadischa képviselőtestületének kezdeményezésére a zsidó társadalom áldozatkészségéből emlékművet emelt a világháborúban elesett lévai és lévavidéki zsidó hősöknek. A díszes kiállítás s fekete márványból készült emlékmű a pozsonyi Konrád építésmérnök tervei szerint a lévai Löwinger cég szépen sikerült alkotása. A sok áldozatos felajánlason kívül (ingyen anyag, fuvarok stb.) ami magas összegre tehető, az emlékmű 12.000 Kč-ba került. 42 lévai, illetve lévavidéki zsidó hősnek a neve van megörökítve az emlékművön, de amint az alábbi felsorolásból is láthatjuk, túlnyomóan lévaiak szerepelnek rajta, így megállapítható, hogy e város zsidósága elég tekintélyes várálldozatot hozott a világháborúban.

Íme a névsor:

Adler Zsigmond, Berger Gyula, Berger Károly zászlós, Blumenfeld Imre hadnagy, Deutsch Nándor, dr. Donáth Alfréd, Deutsch Dezső, Engel Alfréd, Eisler Dezső, Fodor Lipót, Faufeder Jenő hadnagy, Freud Nándor, Fischer Simon, Glauber Adolf, Glauber Izidor, Grünfeld Géza hadnagy, dr. Heiman Fülöp hadnagy, Heimann Dezső, Holzmann Ferenc zászlós, Holcman Pál, Klein Gyula,

626 Szent egylet. A zsidóság egyik legősibb intézménye, melynek a jótékonyági célok mellett a legfontosabb feladata a halottak felkészítése a temetésre, majd eltemetésük a hagyományos szokások szerint. A temető is az egylet tulajdonát képezi.

Klein Jenő, Kohn Ernő, Kohn Artúr, Orbán Fülöp, Neuhaus Gyula, Pollák Rezső, Pető László zászlós, Roth Hugó önkéntes hadapród. Dr. Rohonyi Gyula 51. gy. e. hadnagya, Ing. Rohonyi Miksa a 3 vartüzérezred főhadnagya, Rónai Miksa zászlós, Sonneschein Ignác, Schulz Béla, Spitz Lajos, Székely Lajos zászlós, Schwartz Ármin (Borfő), Vályi Gyula, Wilhelm Mór, Winter Sándor, Welwart Bernát (Kolárno).

Az emlékművet a zsidó temetően állították fel s ünnepélyes felavatása vasárnap délelőtt tíz órai kezdettel történt. Már-már úgy látszott, hogy a vasárnap reggel az égből bőben ömlő májusi isten-áldás megzavarja a készülő ünnepélyt, de kilenc óra után elállt az eső. Az ünnepélyen szépszámu közönség jelent meg és a gyászoló szülők, öregek és árvák nehéz szívvel állták körül a szép emlékművet, de a régi bajtársak közül is számosan jelentek meg.

Az ünnepélyt Schlulcz Ignác, a Chewra Kadischa elnöke nyitotta meg a megjelent közönség üdvözlötésével. Majd a hitközség énekara Heilbraun Samu főkantor vezetésével a Himnuszt intuálta. Ezután Nathan Nándor, az új lévai rabbi lépett az emelvényre s szlovák, majd magyar-nyelvű beszéddel avatta fel az emlékművet és kegyeletes szavakkal áldozott az elesettek emlékének.

Nem azért ünnepeljük őket – mondta többek között –, hogy megöltek másokat, de azért ünnepeljük a hősöket, hogy másokért haltak meg, az eszméért és a hazáért küzdöttek és áldozták fel életüket, és a hősök lelke most azt üzeni az anyaföldből, amelyben örökre megpihentek: emberek szeressétek és tiszteljétek egymást, bármely felekezetnek vagytok is tagjai. Hirdesse az ő áldozatuk a kölcsönös megértést és egymás iránti emberi megbecsülést. De azt is üzeni a hősök szellem, hogy légyen ez emberekben hit és remény. S ha mindez meglesz, akkor a földön nem lesznek üldözöttek, hanem csak Isten teremtményei.

Nathan rabbi megindító beszéde után dr. Fischer István, a lévai hitközség elnöke mondott beszédet. – Ma, amidőn a világon a fajgőg oly magasra emelkedett, a lévai zsidóság hódol a hősök emléke előtt – mondotta többek közt az alelnök – és ama reményének adott kifejezést, hogy el fog jönni az idő, amidőn az egész világ felett az igazi humanizmus fog uralkodni.

A megható ünnepélyt az énekkar gyászdalai fejezték be.

Az ünnepélyen a városi hatóság testületileg jelent meg, s azt Koralewsky Rezső jegyzői főtitkár, Boros Béla városbíró helyettes, Vojtás városi titkár és mások képviseltek. Az emléken hiányzik a felállítás idejét feltüntető évszám, ezt pótolni kellene. Az utánunk jövő emberek bizonyára kíváncsiak lesznek arra az időre, amikor az emléket felállították.

(Bars 1938. május 29., 6)

A pozsonypüspöki emlékmű

A Pozsonypüspökiben 1936-ban állított hősök emlékművének leleplezési ünnepségével kapcsolatban nagyon eltérő hangvételű újságcikkek jelentek meg. Az emlékmű felavatási ünnepsége kapcsán a Magyar Egyesült Párt pozsonyi sajtóosztálya nyilatkozatokat tett közzé, s többek közt kifogásolta a szoboralak – egy fegyverére támaszkodó katona – ruházatát, illetve hiányolta az emlékmű egyházi felszentelését is. Az alábbiakban a *Somorja és Vidéke*, illetve a *Csallóközi Hírlap* – *Magyar Vidék* című periodikumokból párhuzamosan közlöm az emlékmű felavatásával kapcsolatos híreket, valamint a magyar párt nyilatkozatait.

Az emlékmű ma is megvan, azonban időközben két újabb emléktábla került fel rá. Az egyik szlovák nyelvű, a „NA PAMIATKU OBETIAM II. SVETOVEJ VOJNY”⁶²⁷ felirat alatt a helyi áldozatok nevének szlovák nyelvű változata szerepel. A másik emléktábla kétnyelvű – „A PARTIZÁN HARCOKBAN ELESETT ÉS A / KONCENTRÁCIÓS TÁBORBAN HALÁLRA KÍNZOTTAK / EMLÉKÉRE” – felirat, valamint egy Milan Kraustól származó idézet és 8 név szlovák nyelvű változata olvasható az áldozatok születési és elhalálozási dátumával.

627 A második világháború áldozatainak emlékére.

A háború áldozatainak emlékműve Püspökin

A püspöki derék és nemes gondolkodású tűzoltók körében indult meg az eszme, hogy a háború áldozatainak emlékét kegyelettel örökítsék meg. A községben felvetődött már ezen eszme, sőt 1920 évben gyűjtés is volt ilyen címen. A tűzoltók az eszme megvalósítására szívben szeretettel, lélekben a békesség érzelmétől áthatva, a kereszténység szeretet ünnepét választották meg, hogy színjáték rendezésével megteremtsék az emlékmű megalapozására a kezdő tőkét.

A község egész lakossága lelkesedéssel csatlakozott a mozgalomhoz és a szeretet és béke gondolatától áthatva támogatta anyagilag oly bőségesen a tűzoltókat, hogy hamarosan meglett a színdarab tiszta jövedelme alakjában az első jelentősebb töke.

Hamarosan csatlakoztak ezen mozgalomhoz a gazdák, akik multságuk egész jövedelmét felajánlották. Később a helybeli sportegylet is és mindenki részt kívánt venni ezen törekvésben. Amidőn az alap már megvolt a községi tanács és a képviselőtestület lelkesen vállalta a közös munkát és megengedte a községben a gyűjtést, engedélyezte az emlékműnek a felállítását a község közepén. Az emlékművet tervezte és felállítja a neves szlovenszkói szobrász Ihriský Béla és a folyó év szeptember végén lesz a leleplezés. Az emlékmű a község lelkületének megfelelően van kidolgozva. A világháborút jelképezni fogja egy dombormű, melyen a kereszt mellett ott lesz a búsuló család, amint a sírra rakja a szeretet koszorúját, míg a béke gondolatát az oldalt felemelkedő őrt álló katona fogja jelképezni. A szobor a kegyelet és a béke hirdetője lesz. A járás e legnagyobb községének dicséretére legyen e nemes törekvés, s bárha az egész világot áthatna a nemes szeretet és a magasztos áldást hozó béke gondolata.

(*Somorja és Vidéke* 1936. június 27., 2)

A hősök emlékműve Csallóközpüspökin

A püspöki tűzoltóság lelkes tagjaiban már régen égett a vágy, hogy a község hősi halottainak méltó emlékművet állítsanak. Már 1920-ban felvetődött az eszme és akkor meg is indult a gyűjtés. Most karácsonykor színielőadást rendeztek erre a nemes célra, majd a gazdák multságuk tiszta jövedelmét is erre adták így most már a megvalósítás stádiumába jutott az emlékmű kérdése és megbízták Ihriczky [sic!] Béla ismert szobrászt az emlékmű elkészítésével. A munkálatok annyira előrehaladtak, hogy szeptember hóban már megtörténhetik a leleplezés. Az emlékművön egy dombormű beszédesen fejezi ki a művész gondolatát. A gyászoló család koszorút helyez a hős sírjára. Az emlékmű 20-25 ezer koronába kerül.

(*Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék* 1936. július 19., 3)

Hősök emlékművének leleplezése Püspökin

A somorjai járás egyik legnagyobb községének, Püspökinek lakossága nagy ünnepre készül, holnap, szeptember 27-én leplezik le Ihriský Béla szobrász által készített „hősök emlékművét”, melyet a község népének és testületeinek adakozásából emeltek, az alábbi program keretében:

Délután fél 2 órától 2 óráig térszene. 2 órától fél 3 óráig vendégek, testületek fogadtatása. Szoboravatás. Állami himnuszok. Községi bíró üdvözlő beszéde. Granatier Antal ünnepi beszéde és az emlékmű leleplezése. Helybeli énekkar alkalmi dala. Hadiárvak és hadiunokák szavalatai. Kemény Vincze hadirokkant beszéde. Hivatalok, testületek, egyletek hódoló nyilatkozatai és a szobor megkoszorúzása. A szobor átadása a község gondozására. A helybeli énekkar záródala. Az ünnepély után a helybeli tűzoltótestület műkedvelő gárdája színdarabot, a helybeli testgyakorlók köre pedig válogatott csapatmérkőzést fog bemutatni.

Az emlékmű kb. 7 méter maga, minden tekintetben méltón fogja hirdetni és megőrizni Püspöki község hőseinek emlékét s egyben kifejezésre juttatja a község lakosságának nemes gondolkodását, hű szeretetét, áldozatkészségét és kegyeletét a világháborúban elesett fiai iránt.

(*Somorja és Vidéke* 1936. szeptember 26., 1)

Botrány a Püspöki hősi emlékmű felavatása körül

Pozsony, szept. 22.

Az Egyesült Párt pozsonyi sajtóosztálya (Jakab városbírótól 16) közli:

A Pozsony melletti Püspöki községben a lakosság a háborúban hősi halált halt községbeliek emlékének megörökítésére mozgalmat indított, amely eddig kb. 12.000 korona összeget eredményezett. Értesülésünk szerint a községi vezetőjegyző, aki a bizottság vezetője, minden pályázat kiírása nélkül az emlékmű tervezésével és kivitelével Ihrisky szlovák szobrászművészt bízta meg.

A vasárnapra hirdetett emlékműi leleplezés körülményei a lakosság körében nagy megütközést és általános felháborodást keltett Csallóközszerzte. A felavatáskor egyházi felszentelést nem tartanak. A tárgysorozatban a községi bíró üdvözlő beszéde szerepel, holott utóbbi e hó 13-án meghalt, helyettese pedig még nem lett megválasztva. Maga az emlékmű csehszlovák katonát ábrázol (háromszögletű paroli, antantszíjj), holott köztudomású, hogy a világháború alatti községbeli elesettek mind magyar nemzetiségű katonák voltak.

A program szerint az ünnepi beszédet és az emlékmű leleplezését Grantier Antal, a Slovenská Liga központi titkára tartja. Az egész előkészítés és a leleplezési sorrend a Slovenská Liga ténykedését viseli magán. Tekintettel arra, hogy a program összeállításakor a magyarság kívánalmait nem vették figyelembe, helybeli és csallóközi magyarság előreláthatóan távortartja magát az ünnepségtől.

(Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék 1936. szeptember 27.)

Hadiemlékmű leleplezése Püspökin

Folyó hó 27-én megtörtént püspökii lakosok régi óhaja. E napon leplezte le a világháborúban elesett 92 hősenek emléksobrát. Az ünnepély az előre megállapított program szerint folyt le. Délelőtt fél 2 órától 2 óráig térzene volt, mit a jóhírű dénesdi tűzoltó zenekar adott elő. Két órakor kezdődött a helyi és vidéki lakosság gyülekezése, valamint a szomszéd községek: Vereckye, Szunyogdi, Csölle községek tűzoltó testületei saját zászlójuk alatt.

A testületek vezényletét Jancsovcics Rudolf II. h. jár. parancsnok látta el. A járási tűzoltó szövetség parancsnoksága is képviseltette magát, mivel a püspöki elesett hősök között sok bajtárs-tűzoltó volt.

Megérkezvén a járási főnök úr, két lovas bandérium kísérte a kegyeletes helyre, kit ugyancsak a vezénylő parancsnok fogadott, majd jelentkezett nála a jár. tűzoltó parancsnokság. A szokásos üdvözlések és jelentések után az állami himnuszok játszottak el, melynek elhangzása után a járási főnök úr emelkedett szólásra. Beszédében különösen kiemelte Püspöki község lakóságának áldozatkészségét, engedélyt adott a szobor leleplezésére. Erre leesett a lepel s minden tekintet a szobor felé esett, általános tetszést aratott a mű, mely szépen domborítja ki a hadi árvát és az özvegy anyát, mint gondozzák az elesett hős sírdombját a kereszt tövében.

A szobor leleplezése után a községi bíró lépett a szobor elé, ki a község nevében meleg szavakban üdvözölte az ünnepélyen oly szép számban megjelent hivatalos személyeket és vendégeket. Majd Granatier Antal mondott ünnepi beszédet, mit a jelenlevők élénk figyelemmel hallgattak meg.

Ezt követte a helyi énekkar sikerült alkalmi dala, mit Tóth János helybeli tanító tanított be. Következett Weibl Katóka, Kammer Ferenc és Szelepcsényi Mária hadiárvák, illetve unokák szavalatai, mik oly meghatók voltak, oly szépen voltak előadva, hogy csak könnyek hullattak ki az érzékenyedett jelenlevők között. A helybeli cserkészcsapat alkalmi párbeszédet mondott, melyben sok a békét óhajtott. Elérzékenyítette az ünneplő közönséget Pikner Ferenc és Kemény Vince hadirokkantok szavalata is.

Következett a szobor megkoszorúzása. Elsőnek a község előljárója tette le a szép és értékes babérkoszorút. Majd a járási csendőrség és a járási tűzoltószövetség nevében a járási tűzfelügyelő szólalt az érdekeltekhez, figyelmükbe ajánlotta a szobor ápolását, mely után gyönyörű koszorút tett le a szobor lábához. Ezután sorban következtek az egyes egyesületek, testületek hódolata és a koszorúk elhelyezése a szobor körül. Ez a felvonulás élénk emlékezetükben marad a lakosságnak.

A megkoszorúzás alatt a tűzoltó zenekar gyászdalokat játszott, amelynek befejezése után a dénesdi cigányzenészek a: „Lekaszálták már a rétet” játszották el, mi szintén élénk tetszést aratott. A szoborbizottság pedig a jelenlevő községi bírónak átadta a szobrot azzal a kéréssel, hogy azt megőrizni, megvédeni és fenntartani szíveskedjék, mit a bíró meghatott szavakban el is fogadott és tett rá ígéretet.

Az ünnepély zárószónoka Jancsovcics Rudolf főjegyző volt, aki hálás köszönetet mondott a lakosságnak áldozatkészségéért, a hatósági kiküldötteknek, a tűzoltó testületeknek szíves megjelenésükért, mellyel az ünnepélyt oly széppé és emlékezetessé tették. Végezetül a felállított tűzoltó testületek jól sikerült díszmenetben vonultak el a szobor előtt.

(Somorja és Vidéke 1936. október 3., 2)

A püspöki hősi emlékmű sorsa

Hogyan semmisítették ki a magyar képzőművészeket? – Légionista szobrot emeltek a magyar lakosság közadakozásából. – Felháborodás egész Csallóközben.

Az Egyesült Párt pozsonyi sajtóosztálya (Jakab városbíróter) közli:

A csallóközi Püspöki község világháborús hősi magyar halottai négy világtáj alatt, két világrész földjén, ezernyi kilométeres távolságokban, jeltelen sírjukban alusszák örök álmukat. Méltó gondolat volt emléküket kegyelettel megörökíteni, ami meg is történt 1925-ben, amidőn a túlnyomórészt róm. katolikus vallású magyar lakosság művészi kivitelű kálváriában adózott tragikus sorsú fiai emlékének. A múlt évben a püspökii önkéntes tűzoltóság kebelében újabb gyűjtési mozgalmat kezdeményeztek, azzal a céllal, hogy nyilvános helyen, méltó elhelyezésben, márványba vésett emlékmű hirdesse az utókornak a püspökii magyar hadbavonultak emlékeztetét. E gyűjtés eddig 12.000 koronás összeget eredményezett.

A szoborbizottság főleg a tűzoltóság kebeléből alakult és a vezetést Jančovič Rezső vezetőjegyző vette át, annál is inkább, miután tűzfelügyelő, az ottani tűzoltóság a rendelkezése alá tartozott. A közelmúltban az egyik napilap hasábjain Csallóköz magyarságához intézett cikk jelent meg, amely szírehangokkal hívta fel Csallóköz magyarságát a felavatási ünnepségre. E cikk méltánytalan és elfogult támadást intézett az ottani esperes plébános ellen, aki jogosan nem volt hajlandó az akcióban és a felavatási ünnepségen közreműködni, miután a gyűjtési mozgalommal kapcsolatban az elmúlt karácsonyi ünnepen kegyeletstértő mulatozás folyt le ez egyik kocsmában, továbbá az esperesplébános magyar nemzeti szempontból előre is sérelmesnek látta a felavatási hivatalos ténykedést. Jelzett cikk aláírója, Adamecky, a Slovenská Liga ottani tagja volt.

A szoborbizottság, amelynek elnöke a községi vezetőjegyző, tehát exponált államhivatalnok volt, mellőzte az emlékmű elkészítésére vonatkozó nyilvános pályázat kiírását – ily pályázati felhívás sem a sajtóhoz, sem pedig képzőművészeti egyesületeinkhez nem érkezett – ellenben pályázatra hívtak fel öt szobrászművészt, akik között három szlovák volt. A bizottság tagjainak Ihrisky szlovák szobrász tervezeteit mutatták be és a bizottsági tagok Ihrisky mellett foglaltak állást, aki így elnyerte az emlékmű elkészítésére a megbízatást. Úgy a püspöki, mint a szlovenszkói magyarság elvárhatta volna nemcsak magyar szemszögből, hanem esztétikai szempontból, hogy kifejező szoborművel gazdagítsák a községet. Ezen megállapításunkat nem irányítjuk Ihrisky elismerten művészi munkálkodása ellen, mert az igazi művészet soha nem lehet szenvedő tárgya sovíniszta nemzeti tülekedésnek, és a magyarság mindenkor elismerte más nemzetek fiainak tényleges művészi jelentőségét. Sajnálattal vagyunk kénytelenek azonban megállapítani, hogy amíg a szlovenszkói és kárpátaljai magyar művészek nem a magyar nyelvterületeken úgyszólván mindenütt ki vannak zárva az állami, országos, községi és magánmegrendelésekből, illetőleg az ezekkel kapcsolatos pályázatok és megbízatások lehetőségétől, addig a tisztán magyar nyelvterületen fekvő Püspöki szoborbizottsága magyar művészeinket a pályázat lehetőségétől általánosságban kizárta, mert az öt személyre korlátozott pályázati meghívás bizalmas jellegű volt. Magyar képzőművészeink mint ilyenek elismerten magas művészi fokot képviselnek, a legsúlyosabb harcot vívják nemcsak érvényesülésükért, de elsősorban a száraz kenyérükért, tehát miért mellőzték őket ily kirívó módon? Tán azért, mert magyarok? Felmerül azonban még a belföldi művészköröket nemzetiségi különbség nélkül joggal érdeklő nyílt kérdés: kikből állt a „pályázatok” művészi értékét elbíráló bizottság?

Ihrisky művészi feladatának megoldását nem hozta összhangba a pénzt összeadó magyarság közóhajával, sem pedig azzal a ténnyel, hogy a világháborúban elesett magyar katonák emlékének megörökítésére vállalkozott és így elgondolását csehszlovák légionista katonaszoborba öntötte.

Szeptember 20-án az Egyesült Párt püspökii régi magyar nemzeti párti szervezet választmányi ülésén foglalkozott a szoborüggyel és annak leszögezésével, hogy nyilvános pályázat nem volt kiírva, elhatározta, hogy a párttagok a felavatáson nem vesznek részt, miután abból a vallási és magyar nemzeti érdekek ki vannak zárva.

A Slovenská Liga szerepe az általa sorrendbe vett koszorúletéttel kapcsolatban mint köztestület részéről még érthető lett volna, ha ezáltal annak tiszteletteljes elismerésére szorítkozik, hogy Püspöki nagyközség fiai állampolgársági kötelességüknek életükkel és vérükkel való eleget tevésével pecsételték meg az európai kultúrnemzeti fegyelmezettségüket és törvénytiszteletüket. Ámde nem így történt. A magyar nép zömét képviselő Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt tartózkodott attól, hogy hivatalos képvisellete útján politikai szint adjon a kegyeletes

ünnepségen, amelyen így kétségtől a Szmke, vagy más megfelelő magyar kultúregyesület vezetőségét illette volna meg az ünnepi beszéd megtartása, ha már helybeli részről nem történt erre vállalkozás, de semmiképpen sem illette volna meg az ünnepi beszéd Granatier Antalt, a Slovenská Liga és a Csehszlovák Nemzeti Tanács exponensét. És a rendezés, amely a magyar nyilvánosságra országszerte jeges zuhanyként hatott, azt a rosszul leplezett tényt igyekezett takarni, hogy ezt a kegyeletes magyar ünnepséget a magyar néptől távolálló megnyilatkozások és törekvések célkitűzései javára kíséreljék meg felhasználni.

A leghatározottabban tiltakozunk az ily kirívó politikai játék ellen!

A püspökii eset éles fénybe világít arra, hogy az itt élő magyar nép jogaival és kegyeletes érzésével mily összefüggésben állnak az elhangzott ígéretek és megtörtént tények. Az ily eset nem szolgálhatja az ország nemzetiségeinek lelki megbékélését mindaddig, amíg a mértékadó felső helyen nem érvényesül az a felfogás, hogy az államhatalom helyi megbízottai ne nyúljanak bele azokba az elidegeníthetetlen érzelmi megnyilvánulásokba, amelyek egyedül és kizáróan a magyarság belső ügyét alkotják.

Egyébként a felavatási ünnepség programszerűen, minden egyházi felszentelés nélkül végbe ment és a püspökii megjelenteken és a szűkebb környékről berendelt tűzoltótestületeken kívül Csallóköz magyar és német falvainak lakossága tartózkodott a megjelenéstől.

(Csallóközi Hírlap – Magyar Vidék 1936. október 11., 3)

A sellyei „Kiszolgált katonák egyesülete” f. év augusztus 1-én nagyszabású ünnepélyt fog tartani. Az ünnepély, melyen sok egyenruhás kiszolgált katonát fogunk látni, mivel más községből is eljönnek Sellyére az egyenruhás tagok, nagyon impozánsnak ígérkezik. Sellye főterén, a Szentháromság szobornál koszorút fognak elhelyezni a világháborúban elesett „névtelen katona” emlékére. Szlovák és magyar nyelvű beszédek fognak elhangzani, melyek ismertetni fogják az egyesület működésének szükségességét. Az ünnepély után nagyszabású kerti multság lesz, melynek jövedelme a közeljövőben felállítandó „a világháborúban elesett hősök emlékszobra” költségeire lesz fordítva. – A nagy előkészületek után, rég nem látott ünnepélyben lesz részük a sellyeieknek.

(Érsek-Újvár Magyar Vidék 1937. július 25., 5)

Hősök emlékművének felavatási ünnepélye Vághosszúfalun

Május 15-én kegyeletes megemlékezéssel és méltó ünnepélyességgel avatták fel a vághosszúfalusi hősök emlékművét, amely e kis falu negyvenhat, jeltelen sírokban nyugvó fiának emlékét és nevét van hivatva megőrizni az utókor számára. A szobor Klinda Kálmán érsekújvári szobrász kitűnően sikerült alkotása. Egy megkoszorúzott katonasír fölött szomorkodó hadiözvegyet és hadiárvat ábrázol, a sírkereszt előtt egy eltörött kard és egy rohamsisak látható. Az említett szobrász által tervezett alapzatot Szász Antal deákii műkőmester készítette.

Az ünnepély délután folyt le, nagyszámú közönség jelenlétében. Amennyire megállapítható volt, képviselve voltak a következő községek: Vágsellye, Vágvecse, Tornóc, Deáki, Vágkirályfa és Kajal. Az ünnepély „Adj Uram örök nyugalmat” című énekkel kezdődött, amelyet az egyh. dalárda adott elő. Majd Izsó József, a szoborbizottság legidősebb, de legagilisabb tagja kegyeletes szavakkal emlékezett meg az elesett bajtársairól az ünnepélyt a szoborleleplezéssel megnyitotta. A megnyitás után főt. Zachár Rezső vicsáppapáti plébános szentelte fel az emlékművet, s mint volt tábori lelkész és volt vághosszúfalusi lelkész, könnyekig megható szent beszéddel méltatta az emlékmű jelentőségét.

Az ünnepi beszédet Biskoroványi Ernő vágsellyei bankigazgató, volt bajtárs mondta el. Magas szárnyalású beszédében felidézte a harcosok nélkülözéseit, az elesettek borzalmas szenvedéseit. Igen szép szavakkal bővítették ki a műsort. A szobor bizottság nevében Szilágyi István adta át az emlékművet Molnár Péter községi bírónak, aki meleg szavakkal köszönte meg a szoborbizottságnak és az ifjúságnak, hogy e szép eszmét felvetették és létrehozták. Az emlékművet a község gondozásába vette át. A szobor történetét ifj. Molnár V. ismertette. Az iskolás gyermekek részéről többen helyeztek el élő virágot vers kíséretében. Mindezek után kegyeletes szavak mellett helyeztek el csokrot: főt. Zachár Rezső, Jaross Andor és Füssy Kálmán. Koszorút helyeztek el még: a köz-

ség, az özvegyek, az árvák, az unokák, két koszorút a bajtársak, a tűzoltók, a szövetséget, a SzKIE, a SzMKE, az iskola, a kövecsesi uradalom és a Mészáros család. Az egyházi énekkar előadta még „Csendes őszi bánat és „A hősök oszlopán” című éneket. A záróbeszédet Szilágyi István mondta el.

Ugyanezen ünnepély keretében este 7 órai kezdettel előadásra került a Közművelődési Bizottság rendezésében Bónyi Adorján: „Az elcserélt ember” című háborús darabja. (-ek-la)

(*Érsek-Újvár és Magyar Vidék* 1938. május 22., 7)

Vághosszúfalun leplezték a magyar hősök emlékművét

A vágsellyei járás Vághosszúfalu községében e napokban ünnepélyes keretek között leplezték le a világháborúban elesett magyar hősök emlékművét. A leleplezési ünnepélyen az egész község színe-java résztvett, rajtuk kívül pedig még megjelentek a mátyusföldi gyűlésekről visszatérő Jaross Andor nemzetgyűlési képviselő, az Egyesült Párt országos elnöke és Füssy Kálmán szenátor, valamint Biskoroványi Ernő, a vágsellyei járási pártvezetőség elnöke is. Az ünnepélyt a helyi SzKIE-dalárda jól iskolázott énekkara nyitotta meg, majd Okenka László felolvasta az emlékmű létesítésének történetét. Ezután Biskoroványi Ernő mondta el az avató beszédet, magasszárnyú gondolatokkal méltatva elesett magyar honfitársai önfeláldozó hűségét, vitézségét és emlékükről kegyelettel emlékezett meg. Utána a szavalatokra került a sor. Molnár Juliska, Keszely Erzsike, Molnár Vilmos, a SzKIE vezetője áhítatos tartalmú költeményeket adtak elő, majd Zachár Jenő esperes-plébános mélyérzésű, igazi magyar lelket visszatükröző beszédében beszántelte az emlékművet, amely márványtalapzatra helyezett anya alakját ábrázolja kisfiával. A szobormű Klinda Kálmán helybeli szobrászművész kitűnően sikerült és az eszmét hűen kifejező alkotása. Zachár plébános megindító szavai után az elesettek árvái, unokái és özvegyei rakták le virágcsokraikat a szobor elé, miközben Molnár Péter bíró a község nevében vette át a szobrot. Ezután Jaross Andor országos pártelnök és Füssy Kálmán szenátor léptek az emlékmű elé, hogy előbbi az Egyesült Magyar Párt, utóbbi pedig a magyar szántó-vetők nevében letegye azt a virágcsokrot, amellyel a vágsellyei magyar lányok leplezték meg őket. Ezután a régi bajtársak, a tűzoltók, a SzKIE és egyéb testületek és egyesületek koszorúterakásai és a SzKIE dalárda záró akkordjai fejezték be a szép ünnepséget.

(*Érsekújvár és Vidéke* 1938. május 29., 7)

Az udvardi világháborús emlékmű

1937 májusában leplezték le az Érsekújvár szomszédságában fekvő Udvardon az első világháborúban elesettek emlékművét. A rendezvényről mindkét Érsekújvárott megjelenő lapban: az *Érsekújvár és Vidéke* c. „független politikai hetilap”-ban és az *Érsek-Újvár és Magyar Vidék* c. katolikus sajtóorgánumban is részletesen tudósítottak. Az alábbiakban az utóbbi lap bevezetőjéből közlök egy részletet, majd az *Érsekújvár és Vidéke*-ben megjelent cikket kisebb részletek kihagyásával az emlékmű avatására írt verssel együtt. Ugyancsak közlésem a tanítók felavatás utáni koszorúzásáról szóló hírt. Az 1938 előtt állított első világháborús emlékműveken az elesettek névsora tartalmazza a zsidó elesettek nevét is, így volt ez Udvardon is, s a felszentelési ünnepélyen a zsidó hitközség képviselője is megkoszorúzza az emlékművet. Az emlékmű újraszentelése alkalmával 1993-ban felkerült az emlékműre a második világháborúban elesett udvardiak névsorát tartalmazó emléktábla is, valamint egy külön táblán a Vészkorszak során kiirtott udvardi zsidó áldozatok névsora is. Az ünnepségen róluk is megemlékeztek, az akkori polgármester által elmondott beszédet kisebb rövidítésekkel szintén közlöm.

Lélekemelő ünnepséggel leplezték el az udvardi hősi halottak emlékművét

Pünkösdhétfőjén, pontosan az előre ismertetett program szerint ment végbe a világháborúban elesett hősi halottak hatalmas emlékművének leleplezése, lélekemelő ünnepség keretében, melyen jelen volt a közel 6000 lakosú nagyközség apraja-nagyja és a messze vidék magyarságának kiküldöttei.

Az ünnepség tábori szentmisével kezdődött. Melyet főt. Siposs Antal, esperes celebrált főt. Klasz Ágoston perbetei esperes, Éliás István koltai, Garay József szemerei, Zalka József jászfalusi plébánosok, tisz. Czuczor Pál perbetei és Kelemen Antal udvardi káplánok segédletével. Azonkívül meg-

jelent főtitkár. Nagy Péter tanfelügy. esperes Kurtakesziről, főt. Hamvas István ifj. moderátor Szentpéterről, Varga József ímelyi és Neuber Ferenc bajcsi plébánosok. A komáromi egyházközséget dr. Kállay Endre, az ógyallait Feszty István vezetésével küldöttség képviselte. Ugyancsak ott olt Keszegfalváról is egy küldöttség, ahol a hősök emlékéért szintén Berecz szobrászművész készítette. A szentmise után a papság az emlékmű elé vonult és megszentelték azt. Utána főt. Sipossz lépett az emelvényre és elmondotta rendkívüli nagyhatású beszédét, melynek hatása alatt nemcsak a hadiözvegyek és hadiárvaik zokogtak hangosan, hanem meglett férfiaknak, edzett frontharcosoknak is könnyek toltak a szemébe. A rendkívül szépen és értékesen felépített beszédet az alábbiakban közöljük...

(*Érsek-Újvár Magyar Vidék* 1937. május 23., 4)

A hősök emlékszobrának leleplezése Udvardon

Mélyen tisztelt ünneplő közönség, kedves vendégeink!

Mi udvardiak örülünk nagyon, s áldjuk a jóságos Mindenhatót, hogy a mai napra virradhattunk, valóra válik, amit már régen tervezgettünk, leróhatjuk becsületbeli tartozásunkat azon vitéz, hős bajnokaink iránt, akiket tőlünk a világháború vérzivatarra elsodort. – Pironkodva vallom meg, azt mi már régen akartuk, a mozgalom, a gyűjtés megindult mindjárt a világháború befejezése után, a kivitel mégis egész eddig elhúzódott, mert mi nagyon szépet, hős fiainkhoz méltó emléket akartunk létesíteni. Hála Istennek! Ihletet művésziünk odaadó, lelkes munkája folytán már itt áll a fórumon a szobor, dísz, büszkesége lesz a községünknek, s itt a forgalmas főút mentén figyelmeztetni fogja ez hős fiainknak vitézségére a általmenőket is.

Szentegyházunk tanítja, mi hisszük a lélek halhatatlanságát, tudjuk, bárhol porlad is testük, azért lényegileg nem semmisültek meg, egyéniségük, személyeik szerint léteznek, vannak, megigézem hát őket.

- Megdicsőült hőseink! Ez a nap, ez az ünnepség egészen a tietek, s szeretnénk, akarjuk, hogy ennek ti is tanúi, részesei legyetek, azért „behívót” kaptok, hát siessetek, galambszárnyon röpjöttek, itt, ebben az órában legalább lélekben jelenjétek meg. Jöjjetek, lépjétek ki jeltelen tömegsírjaitokból, mert látni, megismerni, ölelni akarnak azok a már családapákká lett gyermekeitek, akiket bölcsőikben mint csecsemőket csókolgattatok. – Jöjjetek, jelenjétek meg, legalább csak egy forró csókra, hitvesi, apai, anyai, gyermeki, testvéri ölelésre, egy baráti kézszorításra.

Jöjjetek, jelenjétek meg a szigorú katonai parancs értelmében, mert most díszszemlét tartunk, számonveszünk benneteket. Neveiteket a márványlapról olvasom.

Főhadnagy Sólyom János mindnyájan „hier”, mind a 132-en itt vagytok?! Úgy látom, igen! Sokan vagytok, háborús létszámú díszszázadot alkottok. Meghajtjuk előttetek elismerésünk zászlaját s kijelentem: mindnyájan hősök, mindnyájan dicsők vagytok. Örüljétek a viszontlátásnak, ugye, látjátok, nem vagytok elfeledve, tisztelünk, szeretünk, becsülünk benneteket. – Higgyétek el nekünk, rátok gondolva most vérzik, sajog a szívünk, a fájdalom tűzcseppjei égetik lelkünket, de megnyugszunk a Mindenható akaratán, mert az Ő tervei, határozatait nincs módunkban fölülbírálni, s Vele nem szállhatunk perbe.

Tudjuk, érdekel benneteket, kertek hát, járjuk körül községünket, s lássátok, milyen sok változás történt azóta, hogy ti bevonultatok. Ugye örültök neki, még áll az ősi családi ház, megvan még az öreg vén eperfa, már gyümölcsöt terem az általatok ültetett fa, már szüretelhetünk, bort szűrünk azon szőlővesszőkről, melyeknek gödreit még ti ástátok. Ugye, sok az új ház, megnagyobbodott községünk. Meglep, úgy látom itthagytok gyermekeiteket ti sem ismeritek meg, mert bizony azok már nagyokká, felnőttekké lettek. Örüljétek neki, hogy azok távolléteketekben, apa nélkül is szépen fölnevelkedtek. Bizony igen! Már övük az élet, ők a rétek, a mezők, szántóföldek dologvető munkásai. Hitveseitek közül többen még most is özvegyi fátyolt viselnek, kedves apáitok, anyáitok pedig egészen megöregedtek, többen közülük már koporsóba is hajtották fejeiket, sirba kerültek, de hisz lelkeikkel a boldog örökkévalóságban, bizonyára már találkozottok, beszéltek.

Magyar katonák! Ti, a világháború legendás hősei, nagy küzdelmek, előrenyomuló dicsőséges csaták mártírjai, nem vagytok, nem lesztek, nem lehettek soha elfeledve általunk. – Ez a márvány kolosszus hirdetni fogja emléketeket s tiszteletre méltóvá teszi neveiteket a késő utódok előtt is!

Valójában a ti örömetek a legnagyobb, apátlan hadiárvaik, s támasz nélkül maradt özvegyek. Örültök, hogy végre-valahára megvalósulva látjátok ezt az emlékművet, ami után olyan régen, olyan nagyon vágyakoztatok. Más népek hazájában, messze idegenben ölelte keblére szeretteiteket

az anyaföld, növeli fájdalmainkat, hogy sírjaikat sem gondozhatjátok, de már most mégis lesz egy hely, itt ezen emlék, amelynek tövében vigasztalást keresni eljárhattok. Enyhítse háborgó szívetek fájalmát a kegyelet, ez a tüntető ünneplés, amit itt láttok, mind értük történik. Vigasztaljon benneteket az a tudat, hogy a ti halottaitok a mi halottaink is, mindnyájunké, az egész nemzeté. Gyászos vesztüket mi is siratjuk, de lángoló hazaszeretetükre, hősiességükre mi is büszkék vagyunk. Emeljétek fel ti is fejeiteket, töröljétek le könnyeiteket! Nyugodjatok meg a mindeneket intező bölcs isteni gondviselés határozataiban. Eltűnni, elmúlni, szomorú végzete minden halandónak, az lesz a mi osztályrészünk is, de az ő eltűnésük, haláluk csak megdicsőülés. Egy anya, egy hitves sem siratta meg, mint közönséges halottat háborúban elesett hős fiát. Tekintsetek fel az emlékműre, nézzétek, mint viszik le keresztjéről a világ Megváltóját. Mi a ti fájdalmatok az Isten-anya fájdalmához képest. Ő vigasztaljon meg benneteket.

Higgyétek el nekem, a jóságos Mindenható még ilyen nagy csapást is jóra tud fordítani. Ő tudja, mit művel, az Ő intézkedéseit átlátni, fölülbírálni nem áll szabadságunkban, de képtelenek is vagyunk, kötelességünk tehát megnyugodni. Nézzétek csak a mindennapi életben is gyakran tapasztalhatjuk, hogy megsemmisül, elmúlik az előbbi élet, csak azért, hogy új életet származzon. Mindig vajadás, vergődés közt jön világra az újszülött, kezdődik az új élet. (...) Ki merné mondani, szükségtelen az, hogy időnként beboruljon az ág, hogy utána áldásthozó eső essék... Zivatar, vihar után üdőbb a levegő, tisztább az ég, így van, így kell lenni az erkölcsi világban is. Le kell vonni a világ vezetőinek a háború tanulságait és éppen annak következtében egy emberiesebb, egy jobb kornak kell előbb utóbb beköszönni.

Bajtársak, Kameraden! Mindnyájan frontharcosok és hadirokkantak, akik idesorakoztatok, hozzátok is van szavam. – Tudom, ti különösen érzitek ezen percek komolyságát, s édes-bús emlékek hatása alatt álltok, akik megdicsőült hőseinkkel együtt harcoltatok. – Ne gondoljátok, hogy mi nem tudjuk eléggé mérlegelni, amit szenvedtetek. A világháború borzalmairól mi is kaptunk ízelítőt. – Itt, Udvardon, a mi fejünk felett is keringtek harci repülőgépek, bombákat is dobtak, sortüzet is adtak, van fogalmunk tehát ama szörnyűségekről, melyeket nektek a lövészárkok fenekén, a holttestektől borított harctereken s a Vörös Kereszt kórházaiban kellett kiállnotok. – Örüljétek, áldjátok a Hadak Urát, hogy ti, ha fáradtan, bénán vagy rokkantan is, de mégis vissza, – hazakerülhettetek családi meleg fészketekbe s újból átléphetétek a családi ház küszöbét. – Legyetek meggyőződve, ti sem szenvedtetek hiába. – Más népek hazáiban ide-oda hurcoltatva sokat láthattatok, tapasztalhattatok, tárgult tudástok, ami nemcsak a ti műveltségeteket, hanem a népek fejlődését is előbbre fogja vinni.

Mélyen tisztelt ünneplő közönség! Olvasom, Görögthonban a thermopilei szorosnál, ahol a világ legnagyobb hősei, a 300 athéni katona három napon át főntartotta Leonidás királynak vezetésével Xerxes többmillió hadseregét, s talán győztek is volna, ha a nyomorult Ephialtes el nem árulta volna a hátuk mögé vezető utat, emlékül egy vasoroszlánt állított a hálás utókor, melynek magyarfordítású felirata a következő: „Vándor megállj! Vidd hírül a lakedemoni népnek, itt pihenünk, híven téve parancsolatát”. Földieink, megdicsőült katonák, mi nem porladó csontjaitok mellett, hanem itt, községünk díszterén állítunk emléket, mert ti is híven éltetek fölládozásával teljesítettétek kötelességeiteket, amire a szent eskü, a haza hívott benneteket. Ezért ünnepelünk most, ezért áldjuk emlékteket s tisztelni fogunk benneteket időtlen-időig.

Boldogságtól áradozva köszönetet mondok mindazoknak, akik adományaik, közreműködésük által bárminként támogattak bennünket, hogy létesüljön ezen emlékmű. Itt, ez ünnepélyes percekben elismerésem, hálámat fejezem ki Berecz Gyula komáromi szobrász úr iránt, hogy művészi lelkületétől indítva, nem nagyon mérlegelte az anyagiakat, lángoló lelkesültséggel megtett minden tőle telhetőt, hogy itt álljon ezen emlékmű. Az ezzel elért siker jóleső érzése legyen jutalma, s alkotása hirdesse az ő nevét s adjon alkalmat újabb megbízatásokra is. Köszönetet mondok kedves vendégeinknek, küldöttségeknek, akik elhozták koszorúikat, megtisztelnak bennünket s bizonyágot tesznek együttérzésükről. Különösen jó érzéssel nyugtatom nemes Érsek Újvár képviselőtestületének figyelmét, hogy 12 tagú küldöttsége, élükön Dr. Holota János polgármester, orsz. képviselő úrral együtt szintén itt van közöttünk. Olyan szép, olyan biztató, mikor e két szomszédos nagyközség lakossága ölelkezik, melynek fiai mindig összefogtak a múltban is, együtt harcoltak a török ellen s a kuruc-labanc csatákban is...

Köszönettel adózom Jaross Andor orsz. elnök úrnak, hogy hívásunkra másirányú nagy elfoglaltsága mellett is hozzánk jött s közismert lelkes beszédében méltatni fogja hőseink nem múltó érdemeit. Hálálkodom Dr. Borka Géza komáromi főgimnáziumi tanár úrnak is, hogy oly lelkes ódában örökítette meg hőseink tetteit.

Bíró úr, községünk érdemes vezetője, első polgára mi, a szoborbizottság tagjai, teljesítettük a képviselőtestület által ránk rótt megtisztelő feladatot, íme áll az emlékmű. De tudjuk, idővel a márvány is megreped, elporlad, ennek az emlékműnek azonban állni kell, elpusztulni sosem szabad. Mint a szoborbizottság elnöke átadom tehát és szerető gondjaiba ajánlom. Féltő gonddal ápolja ezt kegyed és jogutódai is. Hulljon hát le a lepel, s tűnjön elő az ihletett művész alkotta emlékmű, hogy századokon át hirdesse hős fiaink vitézségét, például a késő unokáknak, az általmenőknek is. – Úgy legyen!

Szent mise a templom-téren s az emlékmű leleplezése

Az ünnepség délelőtt 9 órakor kezdődtek. A templomtéren – a szabadban felállított oltárnál – mondott szentmisét Siposs Antal udvardi esperes-plébános nagy papi segédlettel. A szentmisét többezer ájtatos hívő hallgatta végig. A mise alatt az udvardi és a perbetei dalárda régi egyházi énekeket adott elő. A misén résztvett a környéki katolikus papság és jelen voltak nagyszámban az ímelyi katolikusok Varga József esperes-plébános vezetésével.

A mise után lehullt a lepel az emlékműről és Siposs Antal lépett a szónoki emelvényre, akinek nagyhatású beszédét első oldalunkon közöljük. Utána Galla Lajos, Udvard község bírása választott, aki megígérte, hogy ő és utódai kegyelettel fogják őrizni az emlékművet. A község bírájának szavai után Dukon Béla, perbetei református lelkész mondott szívbemarkoló beszédet, melynek hatása alatt sokan könnyes szemmel gondoltak vissza a harcterek gyilkos pergőtüzében elesett hőseikre. "De töröljétek le könnyeiteket - folytatta beszédét a kiváló szónok -, mert a hősök sírhalmát nem találjátok meg soha... Ha fáj a szívetek - sokszor jöjjetek e sírkőhöz - és az ima szárnyán szálljatok fel hozzájuk."

A következő szónok Jaross Andor, nemzetgyűlési képviselő volt, aki a frontharcosok nevében fájdalmas szívvel tolmácsolja részvétét a szülőknél, a hitveseknek, akiknek fiuk, férjük hősi halált halt. Mint mondotta: „Mi nemcsak ünnepelni, de gyászolni is jöttünk Udvardra. Mikor a halottak virágát, az őszirózsát láttuk az élő katonák sapkáján, tudtuk, hogy a háborút elvesztettük. Mert virágzó fa volt a magyar nemzet fája 1914-ben, melyről a háború vihara lesodorta a legszebb virágokat... Könny nélkül leszünk ma méltók a hősökhez, akik ott állanak az Úr trónusánál és imádkoznak értünk..."

A nagy szónoki tüzzel elmondott beszéd után Paxy Pál udvardi tanító, Súlyom Emília, Nagy Ferenc és Németh Károly cserkész szavaltak el a nagy ünnepi percek hangulatához méltóan alkalmi költeményeket. Éppen megkondultak a déli Angelust hirdető híres udvardi harangok, amikor az első koszorút elhelyezték az emlékmű lépcsőjén. Koszorúval vagy virággal áldoztak a hősök emlékének:

Udvard község, Hadiözvegyek, Frontharcosok, Ref. egyház, Zsidó hitközség, R. k. tantestület, Fogy. Szövetkezet, Hitelszövetkezet, R. K. Olvasókör, Tűzoltók, Cserkészek, Jaross Andor, A Katolikus Párt, A Köztársasági Földműves Párt és Súlyom főhadnagy hálás rokona.

Az Egyesült Magyar Pártok érsekújvári szervezetének gyönyörű koszorúját Holota János dr., nemzetgyűlési képviselő a következő szavak kíséretében helyezte el: „Mi szomszédváros magyar társadalmá, mi is elzarándokoltunk ide és koszorunkba beleszedtük az elismerés örökzöld babériját! Mert él a magyar és nem pusztul el soha! Legyen nevetek örökre áldott!"

A lélekemelő ünnepségek után a Szövetkezeti vendéglő virágokkal ízlésesen feldíszített nagytermében 200 terítékes bankett volt, amelyen számos pohárköszöntő hangzott el.

Zenedélután és a Katolikus Akció gyűlései

A nagyszabású ünnepségek délután 3 órakor folytatódtak a katolikus templomban, ahol egyházzenei hangversenyt tartottak. A hangverseny egyes számainak egyháztörténeti jelentőségét P. Szalvátor magyarázta meg a zenedélután hallgatóinak. A hangversenyen Dinnyés Károly udvardi és Vajda Gyula perbetei kántorok művészi orgonajátéka nagy zenei élvezetet nyújtott. (...) Az ünnepségeket körmenet zárta be, amely Udvard kivilágított uccáin adott hálát az Úrnak ezért a nagy napért, amelyen a falu kultúrtörténetének egyik legragyogóbb eseménye történt.

Az emlékmű leírása

Az ünnepségek után közelebbről megnéztem az emlékművet, amely Berecz Gyula szobrászművész egyik legsikerültebb alkotása. A szobor építészeti részének falába 133 udvardi hős nevét vésték be. A 133 hős névsora a következő [itt a 133 név felsorolása következik - L. J. I. megj.]

Ez a hősi emlékmű ezideig Szlovénia legmonumentálisabb emlékműve. 8 méter magas, alul temetőt ábrázol a katolikus kereszttel és a református fejjével. A modern építészeti rész közepén áll a hatalmas méretű katona, akinek mélységes bajtársi fájdalmat tükröző arca igazi művészi alkotás,

s aki a fájdalomtól szinte összeroskadó testtel emeli koszorúját elesett kedves bajtársa sírja fölé. Fölötte magas domborműben a Kálvária egyik legszebb jelenetét örökíti meg a művész, az örök tragédiát: Krisztus levételét a keresztről. A térbenálló figura és a dombormű vonalvezetése zárt, fegyelmezett, kifejező gondolatot hangsúlyozva harmonikusan olvad az építészeti testek körvonalaihoz. Az egész mű poétikus elgondolású, szimbolikus értelmű:

Értelme az örök Mementó: kőbevésett költészet.

A mű 8 hónap alatt készült el Udvardon, ahol a művész vezetésével állandóan öt munkás dolgozott elkészítésén. 100 métermázsa hubinai dolomit-dara keveréket használtak fel megalkotásához. Az udvardiak méltán lehetnek büszkéek ezen emlékműre, amely köré a közeljövőben parkot fognak létesíteni. A nagyszabású ünnepségek zavartalan megrendezése Siposs Antal, Dinnyés Károly és Szecsányi Géza érdeme.

Nagyfalussy István

(*Érsekújvár és Vidéke* 1937. május 23., 3)

Az udvardi hadiemlék leleplezése

Írta: Dr. Borka Géza

Udvard hős fiai, titeket ünneplünk
Szent emlékektől büszke most a lelkünk.
Boldog büszkeséggel emlékezünk rátok,
Szívünkben lassankint eszményképpé váltok.
Eszménné tisztulva ragyogtok előttünk,
Udvard hős fiai, könnyt már nem ejtünk,
De azért titeket el sosem felejtünk...

Mikor a világra rászakadt az átok,
Mikor a hazának szüksége volt rátok,
Közös szent anyáknak első hívására
Itt hagyattok mindent, mi a szívnek drága,
Apát, anyát testvért, zokogó családot,
Reményt, örömeket, békés boldogságot.
Elementetek messze, ajkatokon dallal,
Hogy majd visszatértek fényes diadallal...

Harcoltatok büszkén ezer veszély között,
Véretek, könnyetek más földet öntözött.
Mostoha ég borult az idegen földre,
Ti rá gondoltatok az itthoni rögre...
Ezerféle halálleselkedett rátok:
Ti ezer halál közt az otthont óvtátok...
És nem hátráltatok ezer halál előtt,
Az otthont védtétek: ez kölcsönzött erőt...

Szörnyű szenvedések rettenetes karma
Iszonyatos kinnal lelketeket marta,
Rátok zuhogott a pokol minden átka,
A megvadult végzet szíveteket vágta,
De ti ott álltatok, mint tölgy a viharban,
Mint szikla az árban, vad vérzivatarban,
Kitartón, hős szívvel, félést nem ismerve,
Hittel gondoltatok otthonra, Istenre...

Aztán... egyszer... mégis meg kellett halnotok...
Ki tudja, hol porlad megszentelt hamvatok?...
Minden világtájjra jutott belőletek,

Nincsen föld, amelyet meg nem szenteltetek...
Szívetek porából máshol nyílik virág...
Más földben pihentek hős magyar daliák...
Testetek ott porlad messze idegenben,
De emlékek itt él a mi hő szívünkben...

Hősi halottaink, titeket ünneplünk,
Szent emléketektől büszke most a lelkünk,
Boldog büszkeséggel emlékezünk rátok,
Szívünkben lassanként eszményképpé váltok.
Eszménné tisztulva ragyogtok előttünk,
Lelketek erénye itt lebeg közöttünk.
Udvard hős fiai könnyeket nem ejtünk
De azért titeket
Drága hős fiaink, el sosem felejtünk...

(*Érsekújvár és Vidéke* 1937. május 23., 2)

Tanítók az udvardi hősök emléksobránál

Az udvardi csütörtöki tanítógyűlések alkalmával az ott megjelent tanítóság hatalmas babérkoszorút helyezett el a hősök emléksobrára, melynek piros szalagján arany betűkkel díszlett: „Az udvardi hősöknek az Érsekújvári-vidéki tanítók.”

Dinnyés Károly igazgató-tanító, egyesületi elnök mondott beszédet: „Meghajtjuk a kegyelet zászlaját előttetek udvardi hősök, mi tanítók, - mondotta többek között Dinnyés igazgató - akik gyermekeitek, unokáitokban visszük tovább azt az emelkedett lelket, mely titeket hősökké tett... Akarjuk, hogy ott csillogjon utódaitok szemeiben apjuk, nagyapjuk ősi hite, ott égjen lelkükben minden értékünk, mely fajunkat felemelte a nagyok mellé.

Vidékünk minden falujának virágaiból hoztak csokrot s azt most egybefőzve teszem le lábaitokhoz, hiszen ezen falvak hőseivel testvérek voltatok, együtt harcoltatok, együtt haltatok. Vannak közöttünk is, akik veletek voltak, akik ott is vezettek titeket, akik legjobban tudják, kik voltatok. Szimbolizálja e a gondolat azt, hogy a tanító népével együtt van minden viszontagság között.

Nem lehettek, nem leszteek elfeledve soha és mi nevelők minden munkálkodásunkban gondoskodunk róla, hogy emléketek ragyogjon és fennmaradjon.”

A tanítók kegyeletes megemlékezése nagyon jó hatást tett Udvard népére, akik nem is sejtették az ünnepélyes pillanat megtörténtét.

(*Érsekújvár és Vidéke* 1937. június 13., 4)

Száras József polgármester zsidó áldozatok emléktáblájának a felavatása alkalmával 1994. június 12-én elmondott ünnepi beszédének részletei

...a háború vihara nem kerülte el Mózes népét, a zsidókat sem. Sőt, sokkal kegyetlenebb megpróbáltatásokat mért rájuk. Legyilkolásuk a fasiszta eszme jegyében Európa-szerte állampolitikává vált. Megalázottan meggyötörten, emberi méltóságuktól megfosztva milliószámra járták meg a háború poklát, a koncentrációs táborokat és munkatáborokat.

A Holocaust napjának évfordulóján zsidó naptár szerint Niszan hó 27-én, ami többnyire április első felére esik, Izraelben félárbócra eresztik a nemzeti lobogókat és reggel tíz órakor, amikor megszólalnak a szirénák, az egész ország két percre néma csendbe borul. Ez az ország együtt él halottjaival. Mi is ezt tesszük, együtt élünk halottjaink emlékével, azokkal az udvardiakkal, akiket a történelem kegyetlen vihara elszólitott közülünk. A nemzeti Holocaust intézet neve: „Jad Vasem”, magyarul „Emlék és név”. Minden halottnak neve van és a halottak neveinek fenn kell maradnia. Ennek hő példája a mi emléktáblát avató ünnepségünk is.

A költő szerint: „... Auschwitz után nem lehet költészet...” E szemérmes mottó mögött ott rejtezik a vád és az igény. Nem kér, követel! Jogosan. Auschwitz a magyar zsidóság tűzáldozata. Az ott meggyújtott lángok 50 év múltán is perzselnek. És nemcsak a túlélőket, nemcsak a kortársakat. Valamennyiünket: az áldozatokat, a hóhérokat, a nézőket, a később születetteket és az ezután szüle-

tendőket. Mert ami akkor történt, az az emberiség történelmének szégyene. Értelmes és jóakarató emberek megfélelmezhetnek-e ezek után Auschwitz mementójáról? Ennek ténye olyan kihívás, amely után végre komolyan kell venni Mózes I. könyve és János evangéliuma alapján az immár kétezer éve vallott konzekvenciát, hogy a leghatározottabban ki kellene gyomlálni minden ember gondolatából a „gyalázkodás” tényének ma is bőségesen burjánzó televényét. A Holocaust borzalma, ténye napjainkra világossá tette előttünk, hogy zsidóság nélkül nincs kereszténység. Bármilyen vallást hívó ember csak akkor igazi ember, ha tiszteli a más vallását, a másképp gondolkodót és a más nyelven álmodót.

Az életben maradtak rémálmaikat kíséri a szögesdrót, a barakk, fogolytábor, fegyveres őrsemek vad farkaskutyákkal, krematóriumok. Csak az idő enyhítheti a kint, csak az évek, évtizedek békés hatása enyhítheti a végtelen fájdalmat zsidók és nem zsidók millióinak elpusztítása felett. A zsidó származású magyar költő, Radnóti Miklós sorai hűen ecsetelik kora meztelen valóságát:

*„Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult, hogy önként,
kéjjel ölt, nemcsak parancsra.
Oly korban éltem én e földön,
Mikor a költő is csak hallgatott
és várta, hogy talán megszólal újra -
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más,
a rettentő szavak tudója, Ésaías.”*

Mi nem átkot, de baráti jobbot nyújtunk a velünk és mellettünk élőknek. Nem gyűlöljük, hanem tiszteljük másságukat. De a próféta szavaival figyelmeztetjük a gyűlölködés szítóit:

Idézet Ezsaiás 5. könyve 20. verséből: „Jaj azoknak, kik a gonoszt jónak mondják és a jót gonosznak, akik a sötétséget világossággá, s a világosságot sötétséggé teszik, és teszik a keserűt édessé, s az édeset keserűvé.”

Remélve azt, hogy hasonló emléktáblaavatásra már soha többé nem kerül sor, bízva abban, hogy az életben maradtak már nem égne bosszúvágytól, hogy lelkük megbékélt, de mindenki szívébe vésvé a mementót fejezem be gondolataimat:

Soha többé háborút, soha többé népirtást, soha többé Holocaustot, soha többé népek közötti gyűlölködést!

(In Angyel Miklós szerk. és összeáll.: *Udvardi mindenek gyűjtemény* II. kötet.
Komárom: KT 2007, 65–66)

A gútori emlékmű

Gútoron 1929-ben állították fel a hősi emlékművet, az eddig ismert forrás alapján Rigele Alajos alkotását. A visszacsatolás után 1939 augusztusában megjelent beszámolóban viszont arról értesülhetünk, hogy az eredeti, a magyarokhoz méltatlan szobrot kicserélték egy másik, Mosonban készült alkotással. A mai szobor azonos a Rigele monográfiában szereplő alkotással és sok vonásában hasonlít a művész által készített pozsonyi Vashonvédra is. Felmerül a kérdés: valóban kicserélték az eredeti szobrot, s a most látható alkotást 1939-ben tényleg Mosonból hozták, s ha igen, akkor ki volt ennek az alkotója? Esetleg a Rigele monográfia szerzője tévedett, s nem Rigele Alajos szobra áll most a talapzaton? Mivel eddig nem találtam az első szoborra vonatkozó dokumentumot, illetve fényképet sem, a kérdés egyelőre nyitott, s további kutatást igényel. Az alábbiakban közlöm mindkét szobor felavatásáról szóló tudósítást:

A hősök emléke felavatása Gútoron

A gútori önkéntes tűzoltótestület hálás kegyeletének adta tanújelét akkor, amidőn e hó 23-án vasárnap délután az elesett gútori hősök emléksobrát, amely Gútor község áldozatkészségéből létesült, leleplezte.

Délután három órakor egybegyűlt az ünneplő közönség, mégpedig a község előjárósága, a község lakossága, a vidéken lakó ismerősök és a körzet önkéntes tűzoltó testületei, számszerint mintegy 200 főre menőleg, akiket Nagy Vince parancsnok üdvözölt és fogadott. Szívdobogtató jelenet volt, amikor az elesett hősök hozzátartozói gyászoló anyák, gyermekek, testvérek felvonultak az emlékmű mellé. Könnyeket csalt ki a szemekből, amikor szebbnél-szebb koszorúkkal közeledtek a testületek, az iskolásgyermekek és Gútor község fiatalsága. Az elhelyezés után a dénesdi önkéntes tűzoltó testület zenekara gyászdalra zendített, melynek borongó akkordjai mellett kezdetét vette a felavató ünnepség. Utána Erős Árpád ig. tanító, a szoborbizottság elnöke mondotta el ünnepi beszédét a következőleg:

Mélyen tisztelt ünneplő Közönség!

Kedves Vendégeink!

Elnémultak az ágyúk, elhallgattak a gyilkos gépfegyverek, nem hallatszanak a harci sebesültek és elesettek jajgatásai, segítség kiáltásai, halál hörgései. A hősök véréből áztatott harci helyeket csak hosszú magas sírdombok, apró fakeresztek jelzik, magányosan mindenkitől elhagyatva, nincs senki, ki könnyeivel öntözné, nincs senki ki csak egy virágszállal közeledne felé. Pedig mennyi hü és szerető szív pihen benne... Már 10 éve elmúlt, hogy a minden borzalommal, kegyetlenséggel, szívet-tépő jelenségekkel gazdag világháború megszűnt, megelégtelve a sok vér és anyagi áldozatot.

E háború e község lakosai közül is sokat vitt magával, s nem kevesebb 21 főnyi vér áldozatot követelt, kiknek neveit, emlékét irántuki kegyeletünket lesz hivatva jelezni és megörökíteni lesz hivatva e szobor. Ezen hősök tetemeit, drága porait képzeltük e helyen elhantolni, mikor még a vezetésem alatt levő helybeli önk. tűzoltó testület e szobor felállítását elhatározta. Sajnos a szép szándék nem ment olyan könnyen, mint ahogy azt mi gondoltuk. Sok nem remélt nehézséget, még több akadályt kellett leküzdeni addig, míg e szobor elkészült. De kitartottunk s minden akadállyal szembe szállva, szem előtt tartva igazunk és a hősök iránti hála és kegyelettartásunkat.

Hozzá járult e kedves emlékszobor felállítási költségeihez a község 90 százaléka. A fiatalság, amely minden mulatsága tiszta jövedelmét mind e szoborra fordította. A helybeli önk. tűzoltó testület, amelynek innét a hősök lábaitól mondok úgy az Ők és a szoborbizottság nevében hálás köszönetet. Ugyancsak Cseh Vilmos úrnak, aki napokon keresztül volt szíves a szobor építési munkálatait figyelni s irányítani, valamint csüggedésben a lüktető erőt adni. Az előjáróságnak, amely a helyet és egyéb anyagi dolgokat ajánlotta fel amit el is használtunk.

Ily körülmények közt most már elkészült emlékek előtt állunk Kedves Fiaink, Testvéreink, Apáink, Barátaink, Hőseink. Átérezzük, mily rettenetes, mily borzasztó volt nektek a gyilkos lövegtől halálosan eltalálva, mindenkitől, de különösen szeretteitektől elhagyatva, minden remény és mentő segítség nélkül elpusztulni. Legyen nektek és nekünk is lelki vigasz az, hogy Ti a Töletek kívánt kötelesség teljesítésének lettetek áldozatai, nekünk pedig hőseink. A mai naptól fogva képzeletünkben itt pihentek, ide jövünk hozzátok, hogy elmondjuk mindazt, ami nekünk fáj, vagy öröm, s hogy lélekben együtt lehessünk Veletek. Érzem, ti Anyák fájdalmaidokban itt enyhülést fogtok találni.

Hulljon le hát a lepel!

Hadd lássuk szeretteink neveit, hogy magunk elé varázsoljuk, képzeljük a ti szenvedő, de megdicsőült arcotokat, hogy lélekben mindenki átölhelhesse a maga szerettét. A szobor leleplezettnek nyilvánítván és ezzel elérkezett az a pillanat, hogy a szoborbizottság az oly sok nehézséggel létrehozott művet Gútor község előjáróságának birtokába adta át. Midőn tehát most a község előjáróságának átadja ezt a szobrot, még csupán azon kérelmünknek adok kifejezést, hogy oly féltő szeretettel viseljék gondjait, mint amilyen jó szívvel és kegyeletérzéssel iparkodtunk mi azt létrehozni. A fiatalsághoz fordulok, hogy becsülje meg, tisztelje ez emléket, vegye szintén pártfogásába és ápolásába, legyen hozzá a jövőben is oly áldozatkész, mint a jelenben, hogy soká hirdesse hőseink ama áldozatkészségét, mit a haza oltárára tettek.

E Hősök Hozzátartozói! Azzal mutassátok meg az irántuki kegyeletet, hogy ne legyen e hely elhagyatott, legyen itt mindennap valaki, ki legalább csak egy szál virágot tesz lábaitokhoz. Meg lehetnek győződve, hogy hőseink látják e kegyelet megnyilatkozását, s hogy e kegyeletes megemlékezésért kérni fogják a Mennyei Atyát, hogy ne csak rátok, de egész falunk népére adja áldását s kímélje meg a jövőben hasonló szenvedés, szerencsétlenség és áldozattól.

ADJA ISTEN ÚGY LEGYEN.

Most pedig szent kegyelettel áldozunk e hősök emlékének és megindultan tegyük le e kedves emlékszobor lábaihoz megemlékezésünk koszorúit.

Eröss beszéde nemcsak rendkívüli érdeklődést, de osztatlanul mély hatást ért el a fájdalmas visszaemlékezések során meggyűlölt közönség körében. Ekkor kezdetüket vette a koszorúk elhelyezése. Nagy Vince parancsnok a gútori tűzoltó testület, Bartal Imre bíró Gútor község elöljárósága, Gottlieb János a gútori közbirtokosság, Sággy István a gútori legények, Gottlieb Fáni a gútori leányok, Sággy Vendelné a gútori anyák és asszonyok, Jankó Juliska VI. oszt. tan. Az iskolás gyermekek nevében, végezetül Ruzsinszky Károly uradalmi intéző, rokkant szintén gyönyörű koszorút helyezett elesett pajtásai iránt érzett kegyeletből az emlékműre. Majd Ax Tamás szemeti önk. tűzoltó parancsnok, ig. tanító mondott rendkívül felemelő imafohászt⁶²⁸ és letette az emlékszoborra a szemeti önk. tűzoltó testület koszorúját. Tették ezt mindannyian a hála és kegyeletes megemlékezés nyilvánítása közben. A koszorúk letétele után Kaizs Erzsébet úrhölgy mondott záró emlékverset, mély átérzéssel. Ekkor a dénesdi önk. tűzoltó zenekar eljátszotta a himnusz és Nagy Vince parancsnok vezetésével a jelenlévő tűzoltó testületek díszmenetben vonultak el az emlékszobor előtt.

(*Somorja és Vidéke* 1929. június 29., 1. és 2)

Hősök emléksobrának leleplezése Gútor községben

Gútor, aug. 15.

Gútor község a régi helyén áll, temploma, iskolája, lakóházai a régiek, színleg a régi kép -, de lakossága, megújódott.

Húsz évig meghunyászkodott, fejlethorgasztva, mintegy igába fogva tengette életét.

A falu frontharcosai, kik a világegyezésben hősen állták meg helyüket, vágytak mielőbb emléket állítani háborúban elesett bajtársaiknak. Ámde csak megkötött kézzel tehettek eleget eme kötelességüknek. Idegen uralom hatósági engedélye mellett nem ékeskedhetett hősök emléktáblája felett magyar honvéd, egy értelmetlen szobrot kellett felállítaniok, aminek felavatásakor a programban „hej slováci”-nak is kellett szerepelnie. Megadóan, lehajtott fővel, elkeseredetten állta körül a falu népe a nem méltó szobrot. Messze szálltak vissza a gondolataik.

Most, hogy nyíltan dobbanhat a magyar ember szíve, első szent kötelességüknek tartották, hogy magyar hősök emlékének magyar honvédet állíttassanak fel. A Dunán át, két ladikba elhelyezett szekérre helyezték el a Mosonban készült magyar honvéd életnagyságú szobrát, s elég küzdelmesen, de átszállították.

E hó 13-án, itteni búcsú napján volt felszentelése, felavatása, mely impozáns ünnepély keretében folyt le. Az ízléses díszítés a most (Hatvanból) itt időző cserkészek, főként készséges vezetőik fáradozásának köszönhető. A helybeli frontharcosok, levették, tűzoltók, csúnyi tűzoltók zenekara, helybeli derék, buzgó tanítói kar rendezése meglepő ünnepélyt tárt elénk. Bors József frontharcos elnök mondott meghatottan bevezetőt. Utána szavaltatok következtek. Nagy Erzsike magyar ruhás lányka, Földes Frigyes, Baráth István fiatalos hévvel szavalták a szép alkalmi költeményeket, büszkeséggel eltelve, hogy elesett hőseinkről emlékezhetek meg.

Ezután Bors Péter frontharcosmondotta el, mily kötelességüknek tartották felvenni a harcot hazájukért.

Majd dr. Szmerinik Andor budapesti törvényszéki bíró, gútori földbirtokos beszélt. Szívhezszólóan festette a magyar katona sorsát a háborúban. Hogy kb. 660 ezer magyar esett el, ez is bizonyítja a magyar harcra való készséget, odaadást. A magyar katona nem hátrált meg. A gyengédnek vállára nehezedik mindig a súlyosabb kereszt. Átérezve festette le a magyar sorsot, hisz átélte. További bátor kitartásra hívta fel a fiatalságot, legyenek hű Horthy katonák. (Lelkes éljenzés). Hulljon le a lepel felhívásra, cserkész emelete le a nemzeti színű leplet, mire a somorjai honvédtiszt urak, s minden jelenlévő tisztelgő állásban rótták le kegyeletét a szobor előtt.

Főtiszt. Mészáros József somorjai káplán lépett ezután a szoborhoz, azt felszentelte, s lelkes beszédet mondott. Majd Oks Tamás, szemeti ig. tanító szólott a levettékhez, s felolvasta a 21 hősi halott névsorát. Megkoszorúzás, Himnusz, Hiszek egy Istenben – elmondásával fejeződött be a kegyeletes felavatás.

Húsz esztendőn át tétován bolyongtunk, mintegy megsemmisülve mentünk el hőseink szobra mellett. – Ma felemelt fővel tekintünk a magyar honvéd szoborra, elégtételt kaptatok gútori hősök, magyar hazában száll sóhajunk a világ Ura, a magyarok Istenéhez. Öleld magadhoz Atyánk hőseink lelkét! Adj igazságot Magyarországnak!

(*Csallóközi Hírlap* 1939. augusztus 27., 4)

A VISSZACSATOLÁS ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKA (1938–1944)

Országzászlóavatás Szentmihályfán

Szentmihályfa község a világháborúban elesett halottak emlékére május 29-én országzászló-avatással egybekötött emlékmű leleplezési ünnepélyt rendez. Az ünnepély sorrendje: Reggel 8 órakor tábori szentmise, Himnusz. A hősök emlékművének és országzászlónak szentelése. Zászlóavató beszéd. A zászló félárbócra vonása. Magyar Hiszekegy. Szavالاتok. A hősök emlékművének avató beszéde. Szavالات. A zászló megköszönése és a község birtokába átvevő beszéd. Az emlékmű az egyesületek és kiküldöttek által való megkoszorúzása. Szózat. Díszmenet. Az ünnepély után a helybeli Tűzoltótestület a Fogy. Szövetkezetben táncmulatságot rendez. Beléptidő 80 fillér.

(*Csallóközi Hírlap* 1939. május 28., 3)

A hősök emlékművének és az országzászló avatása Szentmihályfán

Szentmihályfa, június 1.

Régi óhaj valósult meg Szentmihályfa községben, mikor a világháborúban hősi halált szenvedett 20 elesett fiának emlékművet emelt lakóinak adományaiból. Szentmihályfa legszebb helyén egy százados tölgy árnyékában létesült Riel Ágoston építési vállalkozó tervei és kivitele szerint a maga egyszerűségében is fenségesen ható emlékmű kapcsolatban Abony (Pest m.) község és az ottani állami fiú és leánypolgári iskola tanító kara és növendékeitől adományozott országzászlóval.

Pünkösdvásárnap este nagy tömeg várta az állomáson az Abonyból érkező vendégeit. Amikor a vonat befutott, a tűzoltózenekar ropogós indulókkal, zászlókkal kivonult iskolásgyermek és a közönség hatalmas éljenzéssel fogadta őket. Zsakay Kálmán itteni tanító üdvözlő szavaira meghatóan válaszolt Gerl Árpád abonyi polg. iskolai igazgató. Zenész mellett vonultak be a községbe a hősök emlékműve elé, ahol a Himnusz, Szózat és a magyar Hiszekegy eléneklése után a vendégek lakosztályaikra mentek.

Pünkösdhétfőn nyolc órakor tábori misével, mely alatt a tűzoltózenekar egyházi énekeket játszott, kezdődött az ünnepély. A nemzeti imádság eléneklés után zenekari kísérettel Schnitzler Sándor szentszéki tanácsos plébános méltatta a nap jelentőségét és megáldotta az emlékművet és az országzászlót. Ezután Gerl Árpád polgáriskolai igazgató fennkölt szavakkal mondotta a zászlóavató beszédét, miközben a magyar Hiszekegyének és a zene hangjai mellett félárbócra vonták az országzászlót. Az abonyi polgári iskola énekkarának kedves száma után Pivovárcsi József igazgató tanító mondotta a hősök emlékművének mély hatást keltő avató beszédét. Utána egy hadiárva, Kósa János földműves szavalt oly átérzéssel, mely megatottságot váltott ki az összes jelenlévőnél. Dr. Katona Móric ügyvéd a frontharcosok nevében mondott gyönyörű beszédet. Simon Károly községi bíró köszönő és a közönség tulajdonába átvevő szavai után következett az emlékmű megkoszorúzása. A szózat eléneklése zárta be az ünnepélyt...

(*Csallóközi Hírlap* 1939. június 4., 4)

Fényes ünnepség keretében avatták fel a nagygéresi hősi emlékművet és az országzászlót

A 20 éves cseh rabság alól felszabadult Nagygéres község hazafias lakossága július 2-án vasárnap avatta fel a 19 községbeli hősi halott emlékére állított emlékművet, nemkülönben a Tokaj község által adományozott országzászlót.

A kegyeletes ünnepségen részt vett dr. Fáy István főispán is, de kívülről ott láttuk dr. Javorniczky Jenő min. tanácsost, az Ereklés Országzászló Nagybizottság társelnökét, Moór ezredes vezetésével a honvédség képviselőt, Virágh Béla országgyűlési képviselőt, Radácsy György járási főszolgabíró, Fejér Andor főszolgabíró és Kovács Lajos ref. lelkész vezetésével Tokaj népes küldöttségét és a környező falvak küldöttségeit.

Dr. Bányai Lajos körjegyző üdvözlő szavai után Furik László szavalt el Gönczy Sándorné erre az alkalomra írt költeményét, majd Virágh Béla országgyűlési képviselő mondotta el mélyen szántó avató beszédét.

Beszédében megemlékezett azokról az időkről, amikor idegen hatalom volt az úr és nem volt szabad ünnepelni a magyar nemzeti hősokeket. A már felszabadult magyaroknak emlékezetébe idézte azokat az új magyar hősokeket, akik cseh börtönökben sínylődtek és sínylődnek. Határainkon még ma is az ellenség ácsorog és tudnunk kell, hogy csak a jó Istenben bízhatunk és a magunk erejére számíthatunk.

Rámutatott arra, hogy a magyarság mindig híven teljesítette kötelességét, de a viharfelhők teljes szétverésére egységes nemzetre van szükség. Ezeknek a hősi halottaknak emléke mondja meg minden magyarnak, hogy ők teremtték meg a magyar életet, mely Istenbe vetett hittel elhozza azt a magyar jövődőt, melyen a pokol kapui sem vehetnek erőt.

A nagyhatású beszéd elhangzása után az énekkar Négyesi János ig. tanító hozzáértő vezetése mellett adott elő egy énekszámot, majd Novák Margitka szavalt nagy sikerrel hazafias költeményt.

Ezután Kovács Lajos tokaji ref. lelkész átadta Nagygéres községnek a tokaji nők nagyszerű ajándékát: az országzászlót. Beszédében megemlékezett arról, hogy a magyar nemzet a széthúzás átkát mindig csak akkor ismerte fel, amikor vérségét szétszaggatták. Az anyaországi magyarok szorongó szívvel lesték a novemberi napok rádióhíreit és a magyar szív egybe dobbanásával és hitének erejével siettek testvéreiket keblükre ölelni. Kérte, hogy a nagygéresiek fogadják ezt a zászlót olyan szeretettel, mint amilyen szeretettel a tokaji nők azt készítették.

A lelkesedéssel fogadott beszéd elhangzása után méltóságteljes lassúsággal szállt fel félárbocon az országzászló, amikor is dr. Javorniczky Jenő min. tanácsos, mint a „Ereklyés Országzászló Nagybizottság” társelnöke emelkedett szólásra és vette át az országzászlót. Nagyhatású beszédében megemlékezett arról a 25 évvel ezelőtti július 2-ról, amikor 2 revolver golyó elindította 10 millió ember - köztük 500 000 magyar vérének omlását. Majd arra intette az egybegyűlteket, hogy a félárbocon lengő országzászló azt jelenti, hogy dolgoznunk kell, mert ennek az országzászlónak az árboc csúcán kell hirdetnie a magyar dicsőséget.

A gyűjtő hatású beszéd után Gööz Ferenc nagygéresi ref. lelkész áldotta meg az emlékművet és országzászlót, majd Papp Albert a frontharcosok nevében emlékezett meg a kötelesség teljesítés mezején hősi halált halt bajtársokról. A község nevében Csontos Kálmán vette át az emlékművet és országzászlót s az emlékmű megkoszorúzása után az ünnepség véget ért.

(Zemplén 1939. július 9., 5)

Országzászló-avatás Benkepatonyban

Benkepatony, okt. 16.

Lassan egy éve lesz, hogy a húsz éves idegen iga alól fölszabadultunk, s örömnépek között bevonult a magyar nemzeti hadsereg, s ennek nyomán a magyar élet. A szürke hétköznapiak közt is időt szakít és anyagi áldozatot hoz a Felvidék népe, hogy minél szebben és nyomatékosabban meg tudja örökíteni a visszatérést az édesanya ölére. Az elmúlt nyár folyamán, amerre figyeltünk, minden felől országzászlóavatási ünnepségekről hozott hírt a sajtó. Ezek a kisebb s nagyobb szabású ünnepélyek bizonyítékai annak a végtelen örömnak és boldogságnak, amit nekünk a húsz keserű év után a felszabadulás jelentett.

A napokban Benkepatonyban is ünnep volt, mert ebben a kis községben is a világháborúban elesett hősokeknek emléket emeltek és országzászlót avattak.

A műsor tábori misével kezdődött, melyet Schnitzler Sándor szentmihályfai plébános celebrált és ugyancsak ő avatta föl az emlékoszlopot is.

Azután református istentisztelet következett, melynek keretében Antal Árpád rektor méltatta az országzászló jelentőségét. (...) Leölkes Lajos, a község illusztris bírása keresetlen szavak keretében vette tulajdonába a művet s ugyancsak a község nevében megkoszorúzta.

Azután a testületek koszorúja következett és a frontharcosok, tűzoltók, a környék és a helybeli levették tisztelgésével ért véget az ünnepély.

A gyönyörű hatalmas méretű zászlót Leölkes Béla budapesti lakos községünk szülötte ajándékozta, a szép mű létesítésében pedig Leölkes Lajos Benkepatony népszerű bírása vette ki oroszlánrészét, aki maga is anyagi áldozatot és időt nem kímélve buzgólkodott, s kinek kérő, hívó szavára a község minden polgára sietett leróni áldozatát, példát mutatva, hogy hogyan lehet egyetértéssel nagyot alkotni.

(Csallóközi Hírlap 1939. október 22., 5)

Hősi emlékmű és országzászlóavatás Ipolyvisken

Ipolyvisk község november 8-án ünnepelte felszabadulásának 2 éves évfordulóját és ugyanakkor avatta fel az anyaországbeli Dömsöd községből kapott országzászlóját. A zászlót 7-én este küldöttség hozta, amelyet lampionos menettel fogadtak a zászlódíszes kivilágított község melegszívű lakosai. A küldöttséget Dezső Béla körjegyző szíves szavakkal üdvözölte. November 8-án az ünnepi szentmisét Kovács István szentszéki tanácsos, esperes plebános mondotta, aki a szentmise után az országzászló megszentelte és köszönetet mondott a dömsödieknek a hazafias megemlékezésért. A templomban ott láttuk Koczor Gyula főispánt, Sáska Dezső alispánt, dr. Gálffy Ernő főszolgabíró, az Ereklýés Országzászló Nagybizottság hivatalos kiküldöttét Végh Mihály tanácsost. Az ünnepély a templomtérrel emelt Hősök emlékművénel folyt le. Az emlékművet Sáska Dezső alispán magaszszárnyalású beszéddel avatta fel, megemlékezett Ipolyvisk község 27 hősi halottjáról, akik „Hősök voltak, a hazáért haltak, és akik az Úristen jobbán most ezekben a válságos percekben imádkoznak a magyar Feltámadásért.” Ezután Sulek József községi tisztviselő értékes szavalata következett, majd Dömsöd község nevében Hrenkó Ferenc plebános adta át a Szűz Máriás országzászlót. Lelkes, elragadó beszédében a két község baráti összefogását hangsúlyozta. Visszapillantott a gyászos trianoni béke erőszakosságára, amelynek a papírrongyai a magyar igazság diadalrajutása révén már foszladoznak. Ezt követte Végh Mihály tanácsosnak, az Ereklýés Országzászló Nagybizottság kiküldöttének avató beszéde, aki Ipolyvisk országzászlóját az Ereklýés Országzászlók sorába iktatta. Beszéde után a Hiszekegy hangjaira az országzászló félárbócra szökött és a fegyveres levente őrség díszőrségül felállott. Ipolyvisk község nevében Bartal János községi bíró vette gondozás alá a zászlót és fogadalmat tett a zászló, a szent magyar szimbólum tiszteletére. Ipolyvisk község felszabadulásáról Bartos Jenő kántortanító emlékezett meg, aki élénk színekkel ecsetelte a község felszabadulásának hajnalát, amikor az első magyar honvéd lábának dobbanása hangzott Ipolyvisk földjén. Ezt követte a koszorúk elhelyezése. Dömsöd község koszorúját Péter Károly községi tisztviselő helyezte el, majd a leventék díszmenete és a Szózat hangjai zárták be a lélekemelően szép ünnepélyt. Utána közeledett, ahol az első pohárköszöntőt Koczor Gyula főispán mondotta a Kormányzó Úrra. Majd Dezső Béla körjegyző megköszönte a vendégek megjelenését és poharát a főispán és az alispán egészségére ürítette. Az emlékmű felállítását Dezső Béla körjegyző és Bartal János bíró fáradságot nem ismerő munkája segítette elő.

(Bars 1940. november 17., 5–6)

Hősök emléke és országzászlóavatás Csákányban

Az elmúlt vasárnap, október 5-én magyar lelket erősítő ünnepe volt Pozsonycsákánynak. A „határszélre került csallóközi magyar község figyelmeztető és biztató jelként állította fel a hősök emlékét – hogy figyelmeztessen a magyar múltra és vérére, és az országzászlót, hogy legyen jel, amely erő ad a biztató jövőre.

A magyar ünnepre eljött a szomszédos községek népe is. A szónokot felkérve vitéz Bartal István volt főispán szavai tüzzre lobbantották a hallgatóságot. A mai napi október 6-i nemzeti gyászünnep *Batthiany* Lajos 48-as vértanú miniszterelnök és a tizenhárom aradi vértanú hősi szelleme is körüllegte a közönséget szavai nyomán.

- Hősök emlékét jöttünk ünnepelni ma – mondotta többek közt vitéz Bartal István -. Hősöket, kiki a legdrágábbat, legszentebbet: életüket áldozták a Hazának. De ma, amikor szinte látjuk, hogy készül a halálra az ország első miniszterelnöke, ma amikor szinte halljuk, hogy ácsolják a bitófákat az aradi vár udvarán, amikor fiaink újra harcban állnak, – nem elég csak kifelé néznünk és látnunk a jeleket, melyeket a mester vésett a kőbe, hanem befelé is kell néznünk, meglátni azokat a jeleket, melyeket az élet nagy mestere, a történelem vésett a lelkünk mélyére, amely jelek azokká tesznek, amik vagyunk, magyarokká.

Nem magyar kizárólagosság, hogy a haza milyen áldozatot kíván fiaitól – hiszen más haza is megkívánja ezt tőlük –, különleges magyarrá történelmünk és a hely teszi, ahová isten rendelése állított bennünket. Európa keresztútján – Nyugat és Kelet ütközőpontján – ha harcoltunk is olykor nyugati ellenféllel – ezer éven feszítettük mellünket Kelet hordáival szemben a nyugati keresztény civilizáció védelmére. Ezer és millió magyar fi hanyatlott el az idők során ezekben a harcokban, hogy bátran mondhatjuk, hogy nyugat székesegyházait magyar életek mentették meg. Ezeknek az

ifjan, idősen porbahullott vitézeknek állítjuk ezt az emléket, hogy legyen hol egy-egy gyertyát gyűjtanunk emlékezetükre, ha már a sírjaikhoz el nem zárándokolhatunk. Az ő újra és újra ismétlődő áldozatuk tette lehetővé, hogy zászlónk ezer éven át itt lobogjon és így méltó, hogy egybekapcsoljuk a róluk való megemlékezést az Országzászló avatással. A zászló a szabadság s a szabadság az élet. Ez a zászló pedig a mi életünket hirdette – Testvéreim – a Kárpátmedencében – és hiszem, hogy továbbra is hirdetni fogja az egész ősi hazában a magyar életet.

A magyar életnek az volt a jellegzetessége, hogy bőven adott mindenkinek a szabadságból, aki hozzá közeledett, mert bízott benne, s bizalmáért csak hűséget várt cserébe. Okulnunk kellett és okultunk is. Nem szabad még egyszer megtörténnie annak, hogy orvul kicsavarják kezünkől a fegyvert azok, akiket a magyar haza minden szabadságában részesítettünk, akiket sokszor egészen indokolatlanul vezetőikül fölibénk kerekedni engedtünk.

Hőseink emlékének tartozunk azzal, hogy a harcot, melyet fiaink ma is harcolnak az ősi ellen-séggel szemben, itthon ugyanolyan becsülettel harcoljuk végig vállat vállnak vetve. Kicsiny és nagy egybeforrva, mint ahogy a világ bámulatára állják ők odaki.

Ez a harc a mi harcunk: küzdelem a ránk szakadni készülő keleti veszedelem ellen, küzdelem az alvilág söpredéke ellen, mely nem kímél senkit és semmit, ahová elér. Küzdelem a Krisztus kereszt-jéért, melyet keleti martalócok le akarnak dönteni, küzdelem gyerekeink jövő boldogságáért, kiket az orosz néphez hasonlóan rabszolgasorsra akartak juttatni, küzdelem a gondolat és a lélek szabadságáért, amiért odaát megkínzás jár és mindezek következtében küzdelem azért, hogy ez a hősök emléke továbbra is itt álljon, a zászló továbbra is itt lengjen, hirdetni ezer esztendőkön a magyar jövőt: az új Magyar Életet!

Adja Isten, hogy úgy legyen.

Az ünnepély után Rázgha Károly helybeli földbirtokos látta vendégül az avatáson megjelent előkelőségeket.

(*Csallóközi Hírlap* 1941. október 12., 2)

Várhosszúréten emléktáblát állítottak a világháború hősi halottainak

Múlt vasárnap avatták fel ünnepélyes keretek között Várhosszúrét község 13 hősi halottjának emléktábláját. Az emléktáblát a grófi kegyúri templom előcsarnokának falába illesztették, s a kivonult tűzharcosok, leventék, hadiözvegyek, árvák és a községi előjáróság képviselőinek jelenlétében, valamint nagyszámú közönség előtt Erm János kat. esperes avatta fel s mondott ünnepi beszédet. Méltatta a hősök emlékét, összetartásra és áldozatos munkára hívta fel a jelenvoltakat. Ezután az iskolai énekkar hazafias dalokat adott elő, leventék, tanuló ifjak s a hősi halottak unokái szavaltak alkalmi verseket s helyezték el a koszorúkat az emléktáblára.

Az emléktábla avatási ünnepélyen a rozsnyói tűzharcosok képviseletében megjelentek a helyi csoport vezetői: Alt János t. százados elnök és vitéz Balázs Máté t. hadnagy, szervező tisz. A Tűzharcos Szövetség nevében Alt János elnök üdvözölte az ünnepély résztvevőit, kegyelettel adózott a hosszúréti hős bajtársak emlékének, ismertette a Szövetség célkitűzéseit és szervező munkára hívta fel a jelenvolt bajtársakat. Az ünnepély végén Balázs ig. tanító ismertette a hosszúréti hősök elhalálzásának körülményeit. Befejezésül díszmenetben vonult el a tűzharcos szakasz és a leventék osztaga a hősök emléktáblája előtt. A lélekemelő ünnepély rendezésében a község előjárói, valamint Balázs ig. tanító és Katrenics János erdőőr buzgólkodtak.

(*Rozsnyói Híradó* 1941. november 16., 4)

Hősi emlékművet és Országzászlót állítanak Királyhelmeceen

A 10 ezer pengőt kitevő költségeket gyűjtés útján adja össze a község hazafias társadalma.

A világháborúban elesett felvidéki hősök emlékét a húsz éves cseh megszállás alatt az ott élő magyarság nem öröközhette meg méltó módon. A felszabadulás után az egész Felvidéken előtérbe lépett ez a gondolat, s a visszatért falvak és városok most egymás után igyekeznek eleget tenni hőseik iránti kegyeletos kötelezettségüknek.

Királyhelmeceen is számos hős fia áldozta életét a világháború különböző frontjain, s a járás rendkívül tevékeny főszolgabírája, Radácsy György, most mozgalmat indított a helmecei hősök

emlékművének mielőbbi felállítása céljából. Ezzel egyidőben Országzászlót is állítanak a király-helmeciek, s úgy az emlékművet, mint az Országzászlót gyűjtés útján kívánják mielőbb felállítani.

Mint értesültünk, a helmei hősi emlékmű és az Országzászló költségei mintegy 10 ezer pengőt fognak kitenni, a hazafias érületű lakosság azonban reméli, hogy a szükséges összeg rövid idő alatt együtt lesz s az emlékművet. Valamint az Országzászlót még a nyár folyamán felavatják.

(Zemplén 1939. április 2., 2)

Hogy az alábbi, 1942-ben az érsekújvári katolikusok lapjában megjelent írás valós eseményen alapszik-e, ma már nem lehet kideríteni, abban viszont biztosak lehetünk, hogy propagandisztikus célból közölték, mégpedig Magyarország Szovjetunió elleni hadbalépésének igazolására. Ebben az időszakban a háborús emlékműveknél elmondott beszédek vezérfonalát is az ebben az írásban megfogalmazott ideológia képezte, erre a gondolatmenetre épültek. (Ugyanebben a lapszámban, a 6. oldalon közölték Erdélyi József: tiszaezlári vérvádat felidéző *Solymosi Eszter vére* című zsidóellenes versét is.)

Asszonyok-lányok rovat:

Aki mindennap imádkozik a „Kormányzó és Hitler bácsiért”

Egy ismerős családnál jártam. Este volt már. A kisgyerek lefekvési ideje. A családhoz tartozó 6 éves kislány is aludni készült, de előbb imádkozott. Hallottam, amint a kisleány hangos imájában a következő könyörgést foglalta: „Édes jó Istenkém, segítsd és őrizd meg anyukámat és apukámat, testvérkémet a jó Kormányzó Urunkat és Hitler bácsit!”

Áhítatos, tiszta gyereklélek őszinte imádságos szavai voltak ezek.

Későbbben megkérdeztem a kisleány édesanyjától, hogy mivel magyarázható az a körülmény, hogy kisleánya imájában foglalja Kormányzó Urunkat és Hitler vezért?

Az édesanya érdeklődésemre elmondotta, hogy amikor az elmúlt évben a szovjettel szemben kitört a háború, odahaza sokat beszéltek az eseményekről, úgyhogy a kisleány érdeklődését is felkeltették. Megmagyaráztam neki, milyen szörnyű veszedelem fenyegetett minket. Édes hazánk határán igen erős szovjet hadsereg sorakozott fel, hogy alkalmas pillanatban betörjön országunkba és elpusztítsa hazánkat, a templomokat ledöntse, meggyalázza, az istenhívőket megölje vagy rabságba hurcolja és még a kisgyermeknek lelkéből is kiölje Isten és a Jézuska iránti szeretet. Szerencsére azonban hőselleklű Kormányzó urunk és Hitler bácsi, a német birodalom nagy vezére katonáival őrt állt és megakadályozta a vad szovjethordáknak beözönlését. Felvették a harcot a rettenetes nagy szovjet-hadsereggel. Most együtt küzdenek Isten és Jézuska legnagyobb ellensége ellen.

A kislányom – mondotta az édesanya – aznap estétől kezdve önként beleszótt imádságába őket. Értük is imádkozik és arra kéri a Jóistent, hogy oltalmazza és segítse meg őket.

Némi meghatottsággal hallgattam az édesanya elbeszélését és az jutott eszembe, hogy milyen szép és nemes tulajdonságra vall, amikor a hatéves kisleány önelhatározásból minden este térdén állva imádkozik az európai civilizáció legszörnyűbb ellensége, a bolsevizmus elleni küzdelem dicső vezéreinek életéért. Eszembe jutott, hogy a kicsiny gyermek ártatlan lelke megértette és átértette édesanyja felvilágosító szavai alapján, hogy hálásnak kell lennünk a Jóságos Istennek azért, hogy őket nekünk adta.

Mi lett volna akkor, ha Kormányzó urunk erős kézzel le nem törli a bolsevizmust országunkban és Hitler vezér nem állítja talpra a válságokkal küzdő Németországot, nem teszi azt egységgé és erőssé, nem szervezi meg haderejét olyanná, mely felveheti a harcot a bolsevizmussal, mi következett volna be Európában? Egészen bizonyos, hogy az a szovjethatalom, melynek csak egyetlen célja volt: tűzzel-vassal, vérrel és könnyekkel, nyomorral és a legszörnyűbb elnyomással egy olyan erős támadó hadsereget szervezni, mely valósággal legázolta és igájába hajtotta volna egész Európát. Most már világosan láthatjuk, hogy a kegyetlen békeszerződésnek bilincsei csak arra voltak jók, hogy a bolsevizmus fejlődését és felülkerekedését biztosítsák egész Európa felett.

Hitler birodalmi vezér ismerte fel először a szörnyű veszedelmet és kidolgozta tervét a bolsevizmus megdöntésére. Megteremtette a bolsevizmus elleni arcvonalat és felszólította Európa valamennyi nemzetét, hogy álljanak csatasorba. Ámde a mótely, a zsidó bolsevizmus keze már annyira bent volt egyik-másik irányításában, hogy azok nemcsak hogy a bolsevistaellenes arcvonalba nem

voltak hajlandók belépni: hanem azzal szembefordultak, fegyvert fogtak Németország ellen. Ennek a zsidó bolsevista befolyásnak köszönheti Lengyelország, Franciaország, stb. szerencsétlenségét, ahogy azt most már Laval francia miniszterelnök is beismeri.

Kormányzó Urunk, aki elsőnek csatlakozott a nagy európai bolsevista-ellenes arcvonalhoz.

Hitler birodalmi vezérnek a bolsevizmus elleni arcvonala – hála Istennek – mégis meglett és felvette emberfeletti erővel a szörnyű küzdelmet. Isten segítségével győzelemre is viszi a kereszténység bolsevistaellenes hadseregének zászlóját. -r-e.

(*Érsek Újvár és Magyar Vidék* 1942. június 27., 8)

József királyi herceg jelenlétében nagyszámú ünneplő közönség részvételével leplezték le Nagysurányban a hősök emlékművét

Nagy ünnepe volt vasárnap délelőtt Nagysuránynak, ennek a máskor csendes gyárvárosnak. A szikrázó júniusi napsütésben zászlódíszbe öltöztek a házak. A község főutcáján magyar és szlovák népviseletbe öltözött ifjak és lányok siettek a szoborleleplezés színhelyére. Fogatok és kocsik vágtattak a főutcákon, amelyek a környék lakosságát hozták be az ünnepségre. Ez alkalomból sokan jöttek be Érsekújvárból, Bánkesziről, Kisváradról, Egyháznagyszegről, Komjátról, Kismányárról, Nyitramalomszegről, Rendvéről és sok más környékbeli községből.⁶²⁹

A nagyszabású szoborleleplezési ünnepségen megjelent József kir. herceg tábornagy Őfensége, akit a tiszteletére felállított diadalkapu előtt vármegyénk főispánja Thuróczy Károly meleg szeretettel üdvözölt. Főispánunk beszédében rámutatott arra, hogy ma sokan lesznek jelen azok a tűzharcosok, akiknek Őfensége az elmúlt világháború harcterein nemcsak parancsnoka, hanem szerető atyja is volt.

A főherceg tábornagy válaszában kifejezte nagy örömét, hogy eljöhettek az ünnepségre és ráléphetett arra a földre, amelyhez a múltban annyi kedves emlék fűzte. A község bírása, Hlavaty Mihály magyarul és szlovákul elmondott üdvözlő szavai után egy magyarruhás kislány szép virágsokrot nyújtott át. Egy szlovákruhás kisfiú pedig egy tányéron só és kenyér átadásával fejezte ki a surányi nép hódolatát a királyi fenség előtt.

Azután a tábornagy Roszival Ernő angolfélvér négyes fogatának ülésén foglalt helyet és a gyönyörű négy paripa méltóságteljesen megindult, hogy Őfenségét a szoborleleplezés színhelyére, a piactérre vigye. Harsány kürtszó jelezte a királyi herceg megérkezését. Az úttest két oldalán helyetfoglaló nép éljenzéssel és zászlólengetéssel üdvözölte.

Miután a tábornagy szárnysegédének, vitéz Dréher Endre alezredesnek kíséretében lépett a kivevényelt levante, honvéd és tűzharcos díszszakasz előtt, tábori szentmisét hallgatott, amelyet nagy papi segédlettel ft. Glatzner Ferenc surányi esperes-plébános mutatott be az Úrnak.

Lehull a trikolór az emlékműről.

A tábori szentmise befejeztével a Himnuszt játszotta el az érsekújvári Ciktagyár zenekara. Majd Roszival Károly, Nagysurány főjegyzője kérte fel József kir. főherceget, hogy adjon engedélyt a szobor leleplezésére. A Magyar Hiszekegy, nemzeti imánk feltámadást kérő és áhítatot keltő hangjai mellett hullott le a lepel, a magyar trikolór világháborúban elesett hősök emlékművéről. A Hiszekegyet a nagysurányi levonték fúvószenekara játszotta Hrdina Gyula kántortanító vezetésével. Az ünnepély fénypontja Károly királyi herceg emlékműavató beszéde volt. Mikor az elmúlt háború legendás híré fővezére az emelvénnyől a szobortól jobbra felállított szószékre ment, sok száz arc fordult áhítattal feléje... sok volt katonájának szemében gyúlt ki a régi láng... A tábornagy nagyhatású beszédében a következőket mondotta:

- *Ha visszagondolok az elmúlt világháború rettenetes küzdelmeire: láttam a 12-ik ezredet Doberdó harcaiban, láttam a Kárpátokban és mindenütt hősieken küzdöttek és számtalan vitéz katonámnak tűzhettem mellére a vitézségi érmet. Ma, itt e szent helyen újból köszöntöm volt katonáimat, akikkel oly sok dicsőséges harcban forrtam össze. Azok a hősök, akik életüket adták a hazáért, ma itt vannak köztünk és áldólag nyújtják felénk kezüket. Mi ígérjük nekik, hogy a jövőben dolgozni fogunk mint testvérek, hogy özvegyek, árváik és a nép megtalálja boldogságát. E helyről köszönöm*

629 A felsorolt települések lakosai szlovák anyanyelvűek.

továbbá az ifjúságot, a leventéket, bennük látom a szebb magyar jövő eljövételét, és erősen hiszem, hogy a hősi szellem nemcsak a kőszoborban, hanem a szívükben is tovább fog élni.

József kir. herceg azután a szlovák hallgatóknak anyanyelvükön is kifejezte az emlékmű leplezésének jelentőségét.

A nagy éljenzessel fogadott beszéd után Gratzer Ferenc esperes-plébános megáldotta az emlékművet. A helybeli m. kir. állami szlovák tananyelvű polgári iskola növendékei több éneket adtak elő Sughó Antal karnagy lendületes vezetésével. Dr. Hudec József gimn. ig. szlováknyelvű beszéde után vitéz Tóth András dr. országgyűlési képviselő arra kérte a hallgatóságot, hogy emelje meg mindenki kalapját ezen hősi emlékmű előtt és imádsággal ajkán áldozzon a hősök kegyeletes emlékének.

Szeghő Antal polgári iskolai tanár szlováknyelvű szavalata után Oberth Kálmán népművelési titkár mély átérzéssel szavalta el Gyóni Géza: „Csak egy éjszakára” című örökszép versét. A megható ünnepséget a községi elemi iskola tanulóinak hazafias jelenete zárta be. Huszonkét koszorút helyeztek el az emlékmű talapzatán.

A felavatott emlékmű talapzatára huszonkét koszorút helyeztek el. Az első koszorút József kir. herceg helyezte el a következő szavak kíséretében: „Dicsőség neveteknek!”

Egymás után tették le azután koszorúikat báró Majthányi József dr. Nyitra-Pozsony k. e. e. vármegye, Roszival Károly főjegyző Nagysurány közönsége, vitéz Mányai Lajos a Vitéz Szék, Benkovits Vilmos a nagysurányi tűzharcosok, Jókai János az érsekújvári tűzharcosok, Lueff Dezsőné a Légtalmai Liga és Vöröskereszt, Horváth Endre főjegyző Egyháznagyszeg és Medovaska József a nagysurányi magyar társadalom nevében.

Koszorúval fejezték ki hálájukat és kegyeletüket a m. kir. honvédség, a nagysurányi leventék, a nagysurányi Katolikus Ifjúsági Egyesület, a nagysurányi magyar telepesek, Bánkeszi magyar társadalma, Komját község, Bánkeszi község, a nyitramalomszegi Levente Egyesület, az érsekújvári Cikta levente Egyesület és a nagysurányi és érsekújvári hadirokkantak. A szobor talapzatára hatalmas koszorút helyezett el két kézzubonyos munkás Lueff Dezső, a cukorgyár katonai parancsnokának vezetésével.

Megható jelenet volt özv. Tóth Imréné és özv. Szűcs Lászlóné hadiözvegyek szereplése, akikkel – miután letették koszorúikat – József kir. főherceg is kezet fogott. A jelenet alatt nem egy tűzharcos szemében könny csillogott.

Végül Hlavaty Mihály községi bíró átvette megőrzésre az emlékművet.

A koszorúk elhelyezése és a Himnusz eléneklése után a tábornagy előtt díszlépésben vonultak el a jelenlévő honvéd, tűzharcos, levente és leventekerékpáros díszszakaszok. Azután a főherceg szármagjával a jelenlévők éljenzése közben autóba szállt és Budapestre hajtatott.

A hősi emlékmű Csicsátka Ottó érsekújvári szobrászművész sikeres alkotása. Az ünnepség nagyvonalú megrendezése főleg Roszival Károly főjegyző és Czagány Ferenc dr. nagysurányi körorvos érdeme.

Nagyfalussy István

(*Érsekújvár és Vidéke* 1942. június 27., 2)

Királyhelmece ünnepe

Dr. vitéz Fáy István főispán nagy beszéddel avatta fel a királyhelmecei Hősi Emlékművet - Méltóan ünnepelte meg a Bodroglak a felszabadulás 4-ik évfordulóját

Királyhelmece község társadalma nagy ünnepséget rendezett november 6-én, pénteken a felszabadulás negyedik évfordulóján. A nagyszabású és megragadó ünnepség keretében leplezték le a helmecei Hősök Emlékművét és az Országzászlót is.

A Hősi emlékműnél a csepergős őszi eső ellenére a Bodroglak hazafias társadalmának lelkes részvétele mellett megtartott ünnepség során dr. vitéz Fáy István kormánybiztos-főispán nagy érdeklődés mellett, viharos tetszést aratott beszéddel avatta fel az Emlékművet, mondván többek közt a következőket:

- A magyar fajvédelem lánglelkű apostola, vitéz Gömbös Gyula hirdette állandóan, hogy a magyar nemzet sorsa egy kálváriajárás nemzetnek a sorsa, amely sohasem élhetett fennállása alatt kényelmes, békés életet, hanem a Gondviselés által kijelölt feladata volt, hogy életét részben saját fennállása, részben a nyugat védelmében, állandó harcban, küzdelemben élje.

- Ez volt a mi sorsunk mindig - Árpádtól Horthy Miklósig - s az lesz a hivatásunk nyugat és kelet kapujában mindörökké, amely küzdelmes sorsrendelésünket verejtékezve ekével és karddal kezünkben kell áldozatos szívvel a hazaszeretet ereje által betöltenünk.

- Az előttünk álló Hősi Emlékmű mindennél fényesebb tanúsága annak, hogy a magyarság a mi korunkban is méltón teljesítette azt a hivatását, amelyet a magyarság minden időben betöltött és hogy a község fiai nemcsak az elnyomás korszakában, hanem az 1914-1918-as világháború alatt is hősegesen és vitézül teljesítették kötelességüket a magyar haza iránt.

- Alig egy negyedszázad eltelte után a nemzet újból fegyverben áll, - s a mi kezünkben, az 1914-1918-as világháború kiöregedett veteránjainak kezéből egy új nemzedék, a mai fiatalság vette át a kardot, hogy „Istenért és hazáért“ jelmonddal hőseges szövetségeseink oldalán, magasra emelt zászlóval induljon rohamra az istentagadó bolsevizmussal szemben, - hogy egyszersmindenkora megszabadítsa attól az emberiséget. A hars súlyos áldozatot kíván mindnyájunktól, úgy az itthonmaradottaktól, mint a fronton egyaránt, ahol is együtt áldozza életét a hazáért a névtelen magyar honvéd, az ország Első Emberének Fiával, az ország Kormányzóhelyettesével, vitéz Horthy Istvánnal, csodálatos tanúságot téve arról, hogy az áldozatot a legnagyobbak és legkisebbnek is egyformán, - minden kivételezés nélkül meg kell hoznia.

- ezekben a sorsdöntő percekben ennek a hideg köszobornak élettelen anyaga lelket ölt és hangozva kiáltja felénk, hogy ebben a nemzetnek sorsát talán egy új évszázadra eldöntő közdelemben - félredobva minden széthúzást - összefogva, vállalva munkával és minden áldozatot szívesen meghozva segítsük elő annak a győzelemnek kivívását, amelyért imádkozunk és teljes odaadással dolgoznunk kell.

A főispán beszéde után Mécs László plébános, a nagy költő és Főző László ref. Lelkipásztor áldották meg a leleplezett emlékművet. Mándok község ajándékozászlóját Tomcsányi István községi vezető jegyző vette át, majd Nagy Iván országgyűlési képviselő, az országzászló Nagybizottság kiküldöttje tartotta meg nagyszabású beiktató beszédét, mely után a királyhalmeci leventezenekar hangjai mellett vonták fel a zászlót.

A hatalmas ünnepség keretében nagy sikert aratott a levente zenekar, Demeter Frigyes polg. isk. tanuló, a leventék szavalókórusa, a polgári iskola vegyeskara Máta Margit tanár vezetése alatt, Szűcs József tanuló és a többiek is, akiknek meleg elismeréssel adózott a lelkes közönség, melynek élén ott láttuk Bornemissza Miklós alispánt és Virágh Béla országgyűlési képviselőt is.

(Zemplén 1942. november 7., 1)

Az érsekújvári világháborús emlékmű tervei

Érsekújvárbán 1940-ben Nagyfalussy István az *Érsekújvár és Vidéke* c. lapban *Emeljünk emléket a világháborúban elesett hőseinknek!* című írásában adott hangot felháborodásának, hogy a háború befejezése után 25 évvel még mindig nem áll a városban hősök emlékműve. Az Országos Frontharcos Szövetség Érsekújvári Főcsoportja 1942-ben egy nyílt levelet tett közzé ugyanebben az ügyben. Valószínűleg erre reagáltak az illetékesek, amikor már olyan konkrét tervről tájékoztatták a nyilvánosságot, miszerint egy ideiglenes emlékművet állítanak fel még 1942 májusában. Erre azonban nem került sor, csupán a honvédlaktanyában avatták fel az elesett érsekújvári katonák ideiglenes emléktábláját. Az ugyanebben a lapszámban megjelent hírből képet kaphatunk az emlékműállítás körüli vitáról, amely elsősorban annak elhelyezése körül alakult ki. Érsekújváron – s hozzá hasonlóan több más nagyobb városban is – az impozáns tervek, s a hangzatos kijelentések és határozatok ellenére is csak az 1989-es rendszerváltás után, vagy még akkor sem sikerült világháborús emlékművet állítani. Az érsekújvári ideiglenes emlékmű felállításának terve az 1940-es években többek közt a magyar–szlovák viszonyra is hatással volt, ugyanis azon a helyen kívánták felállítani, ahol, Anton Bernolák szlovák nyelvész és érsekújvári plébános emlékére állított kápolna állt. Érsekújváron 1945 után a város Főterén állították fel a felszabadítók emlékművét, amelyet 1989 után eltávolítottak.

Nagyfalussy István: Emeljünk emléket a világháborúban elesett hőseinknek!

... Szégyellnünk kell magunkat, hogy míg a sokkal szegényebb falvakban is áll a háborúban elesett hősök emlékére felállított díszes szobor, vagy egyszerű emlékmű – addig Érsekújvárbán, a jómódú

gazdavárosban nem tudtak annyi pénzt összegyűjteni, hogy hőseik nevét márványba vésve, még a késő unokák se felejtsék el az elődök dicső tetteit.

Huszonöt év múlt el azóta, negyedszázad: mikor a világháború első vihara söpört végig Európa békés falvain és gazdagodó városain.

Ma újra ég körülöttünk a világ!

Ideje volna, hogy gondoljunk azokra a férfiakra, akik a legdrágábbat, életüket adták oda az édes, egyetlen Hazáért, annak a szent Földnek a szabadságáért, ahol születtünk. Úgy gondolom, a front-harcosoknak volna elsősorban kötelességük, hogy a messzi harctereken elesett, sokszor tömegsírokba temetett – bajtársaik nevét ne engedjék a feledés homályába veszni. Nekik kellene a gyűjtést újból megindítani a szobor felállítására. Dicsőséges történelmi múltunk kötelez, hogy ezt a kis áldozatot meghozzuk az elesett hőseink emlékére! Hisz oly szegényke vagyunk ily emlékművekben, amelyek őseink dicső tetteit hirdetik a világnak. A negyvennyolcas emlékművön kívül csak egy szobruk van, Czuczor Gergely költőnk szobra, ez is egy iskola sötét udvarában szomorúan várja a szebb időket. Büszkén kellene mutogatni ezt az ércszobrot az ideérkező idegeneknek, hogy élt közöttünk egy híres költő, aki a nemzet halhatatlanjai közé tartozik. A cseh legionárok által ledöntött Kossuh-szobor felállítására is gondoltak egyesek, de ez a nemes gondolatszikra is elparázslott a részvétlenség hamujában. Országzászlónk sincs még, bár a tervek már régen készen vannak. Álmosak vagyunk és szép tettekre képtelenek.

Mutassuk meg tehát, hogy van még dicső kuruc őseink tüzes véréből áldozatot parancsoló vércsepp lankadó karunkban és emeljük fel minél előbb a világháború várzivatarában elesett hőseink dicső tetteihez méltó emlékművet!

(*Érsekújvár és Vidéke* 1940. június 2., 2)

Hősi emlékmű felállítását kéri az Orsz. Frontharcos Szövetség é-újvári főcsoportja.

„A helybeli Frontharcos Főcsoport a következő beadvánnyal fordult Érsekújvár megyei város képviselőtestületéhez.

Tekintetes Városi Képviselőtestület!

Az Országos Frontharcos Szövetség Érsekújvári Főcsoportja f. hó 24-én tartott választmányi ülésén egyhangúlag kimondotta, hogy az 1914-1918, valamint a jelenlegi világháborúban elesett hősi bajtársai emlékének megörökítését és egy hősi emlékmű felállítását szükségesnek tartja és utasította a Főcsoport vezetését, hogy ebben a kérdésben a legsürgősebben forduljon a Tekintetes Képviselőtestülethez.

Tekintetes Képviselőtestület! Örömmel teszünk eleget a választmány utasításának annál is inkább, mert fájó érzéssel láttuk, miként emelnek a környező falvak örök emléket hazájuk védelmében hősi halált halt fiaiknak, hogy ezáltal áldozatos hazaszeretetre és az elesett hősök megbecsülésére neveljék a késő unokákat is.

Az a nemzet, mely nem becsüli meg hős fiait és a katonai erényeket, halálra van ítélve.

Ma, amikor ez egész világ lángokban áll és e lángtenger közepén Isten kegyelméből a háború borzalmaitól még megkímélve áll Hazánk, de fiaink már vérükkel és életükkel adóznak, a hazafias szellem és a hősi erények megbecsülésének szimbólumaként feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy Érsekújvár megyei város közönsége is megemlékezzen hazájukért életüket áldozó hős fiairól.

Hogy mennyire kívánatos és szükséges ez, általános nemzeti szempontból, semmisem bizonyítja jobban, mint a m. kir. Belügyminiszter Úrnak f. évi április hó 17-én kiadott 28.282-1942. számú körrendelete, melyben egyenesen és nyomatékosan utasította a vármegyék alispánjait és a törvényhatósági jogú városok polgármestereit, hogy minden erejükkel hassanak oda, hogy ott, ahol még ez meg nem történt volna, a városok és községek anyagi erejükhöz méltó emléket állítsanak a haza védelmében életüket áldozó hős fiaiknak. Ugyancsak elrendelte, hogy az egész ország területén május hó 31-én megfelelő és méltó keretek között kell megemlékezni az 1914-1918. és a jelenlegi világháborúban elesett hős bajtársainkról.

Tudomásunk szerint a város érdemes Polgármestere egyidőben már foglalkoztatta a tekintetes Képviselőtestületet ezen kéréssel és jelenleg „Hősi Emlékmű Alap” elnevezéssel 5.000 pengő van tartálékolva és az 1942. évi költségvetés megfelelő rovatán újabb 3.000 pengő hitel van biztosítva.

Elesett bajtársaink emléke iránti köteles tiszteletből kifolyólag azon hazafias kéréssel fordulok a megyei város Tekintetes Képviselőtestületéhez, hogy a Polgármester Úrhoz benyújtott ezen kérelmünkkel a legközelebbi közgyűlésen érdemileg foglalkozzon és határozza el a Hősi Emlékműnek

még ez évbéli felállítását, vagy legalábbis megrendelését, hogy az emlékmű legkésőbb jövő év májusának utolsó vasárnapján, az elesett hősök emlékünnepén, megfelelő kegyeletes ünnepségek között a megyei város az 1943. évi költségvetésében gondoskodjon.

Ugyancsak javasoljuk a határozatban kimondani, hogy a megyei város polgármestere intézkedjék a határozatnak sürgős jóváhagyása iránti felterjesztéséről és a m. kir. Belügyminiszter Úrtól szerezzen előzetes ígéretet arra vonatkozólag, hogy a Hősi Emlékmű Felállítására a város közönsége által előirányzott összeget a megyei város jövő évi költségvetésében meghagyja és a város polgármesterét felhatalmazza, hogy az emlékmű megrendelését a jövő évi költségvetési hitel terhére még a f. évben eszközölhesse.

Tekintetes Képviselőtestület! Tudjuk, hogy az emlékmű felállítása, a város közönségének újabb megterhelését fogja jelenteni. Azt is tudjuk azonban, hogy a képviselőtestület ezen elhatározásával a város közönsége régi óhajának fog eleget tenni, mert ha nem is jutott írásban kifejezésre, de a város minden egyes polgára érezte, mintegy állandó lelkifurdalást, hogy elesett hős fiaival szemben fennálló adósságát mai napig nem rendezte.

Biztosan tudjuk, a város minden egyes polgára örömmel fogja vállalni ezt a csekély tehertöbbletet, hogy leróhassa el nem múlt örök háláját azokkal szemben, akik fegyverrel a kezükben a legdrágább kincsüket áldozták fel a harc mezején hazájukért és örök figyelmeztetésül álljon és hirdesse ez az emlékmű az utódok számára a haza iránti szeretetnek és hűségnek mindannyiunkra háruló szent kötelességét.

Ebben a szent hitben és meggyőződésben vagyunk hazafias üdvözléssel,

Érsekújváron, 1942, április hó 16-án

Jókay János s.k., a főcsoport alelnöke

Racska Imre s.k.,

vezetőtisz

(*Érsekújvár és Vidéke* 1942. május 2., 4)

Még ebben a hónapban felállítják a Hősök emlékművét

A városi emlékbizottság szerdán ülést tartott a városházán dr. Rézler Gábor polgármester elnökletével. A bizottság a polgármester indítványára egyhangúlag elhatározta, hogy május utolsó vasárnapján felállítják a hősök **ideiglenes emlékművét** a Szent István téren. A felállítandó emlékmű tervezetét már elkészítették és bemutatta Csicsátka O. Ferenc jeles szobrászművésznőnk. Nemes vonalival az emlékmű hű kifejezője lesz annak az érzésnek, amelyet a város egész lakossága a háborúban elesett hősei iránt érez. Az ideiglenes betónból elkészült mű 13 méter magas lesz. A háború befejeztével az emlékművet monumentális formában fogják újra megalkotni.

(*Érsekújvár és Vidéke* 1942. május 9., 3)

A magyar-szlovák viszony, hősi emlékmű felállítása, utcakövezési és útkarbantartási problémák a képviselőtestület ülésén

...A hősi emlékmű felállításának kérdése robbantotta ki a vitát. A polgármester ismertette a műemlék-bizottság oly értelmű javaslatát, hogy a közgyűlés hősi emlékmű felállítását határozza el a Szt. István téren. Egyelőre csupán egy ideiglenes emlékmű felállításáról lenne szó, míg a végleges emlékmű elkészítésére művészi tervpályázat kiírását indítványozza. Az ideiglenes emlékműnek még e hó végéig el kell készülnie, hogy a május hó 3-iki hősök ünnepére már felavatható legyen. Az emlékmű helyéül a szakbizottság a Bernolák-szobor helyét jelölte meg.⁶³⁰

Az első felszólaló Blaskovics István volt, aki kifogásolta, hogy a Bernolák-szobor helyére tervezik az emlékművet, s azt iparkodott bizonyítani, hogy Bernolák nem politikus, hanem elsősorban a város plébánosa volt. A szlovákság nevében kérte, hogy más helyre tegyék a hősi emlékművet.

630 1939-ben az érsekújvári Szent Anna kápolnát is le akarta rombolni a városvezetés, ugyanis annak helyén kívánták felállítani az országzászlót. A terv ellen a muzeológus-képzőművész Thain János, az érsekújvári múzeum igazgatója is szót emelt, s egy ezzel kapcsolatos cikkben a sajtó útján is állást foglalt. (Thain János: Romboljuk le a Szt. Anna kápolnát az országzászló kedvéért? *Érsekújvár és Vidéke* 1939. május 21., 11. p.)

Dr. Rézler Gábor polgármester⁶³¹ általános figyelem közepette azonnal válaszolt a felszólalásra. Mindenekelőtt kijelentette, hogy Bernolák-szobor nincs, mert azt a csehek elvitték. Érsekújvár tradíciója s a lakosság szívében őrzött kegyeletes tisztelet a magyar múlt hősei iránt megkívánja, hogy az elmúlt és a most folyó világháború hőseinek méltó emlékművet állítson a város. Ez a város lakosságának egyetemes óhaja s ebben a vonatkozásban nem ismer nemzetiségi, felekezeti vagy politikai különbséget. A város vezetősége és a magyar lakosság tiszteletben tartja a szlovákok nemzeti érzését, ennek ékes bizonyysága, hogy a Bernolák emléktábla még ma is épségben áll a kápolnában, sőt a város arról is gondoskodik, hogy amennyiben a Bernolák-kápolna helyét törvényszék építésére vennék igénybe, a kápolna megfelelő helyen elhelyezést nyerjen. A szlovákságnak azonban be kell látnia, hogy a hősi emlékmű létesítését nem akadályozhatják meg egy olyan szobor miatt, melynek csak hült helye van meg, annál kevésbé, mert a szlovák nemzetiségű hősök dicsőségét is hirdetni fogja. Későbbi nyugodtabb időkben a város nemcsak hogy nem fogja megakadályozni, de támogatni fogja a szlovák katolikusokat abban, hogy Bernoláknak megfelelő emlékművet emeljenek. Elég erősek vagyunk ahhoz, hogy nemzetiségeink jogait tiszteletben tartsuk, de a magyar államiság követelményeit soha fel nem adjuk – fejezte be nagyhatású felszólalását a polgármester.

A polgármester nyilatkozata után élénk és emelkedett szellemű felszólalások hangzottak el. Néder János rámutatott arra, hogy a Bernolák-szobrot annak idején a város magyar közönségének tudta és hozzájárulása nélkül állították fel. Deák Lajos, maga is hadiárva, megható szavakban mondott köszönetet a polgármesternek a hősi emlékmű felállításáért s megnyugtatta a szlovák képviselőtestületi tagokat, hogy a magyarok mindig nagyobb gavallérok lesznek velük szemben, mint a csehszlovákok voltak a magyarokkal szemben. Blaskovics István újabb felszólalásában tudomásul vette a polgármester nyilatkozatát s kijelentette, hogy ők a megszállás ideje alatt is mindig a magyar pártokkal együtt dolgoztak.

A képviselőtestület az emlékmű elkészítésével Csicsátka Ottokár helybeli szobrászművészt bízta meg.⁶³²

(*Érsekújvár és Vidéke* 1942. május 9., 4)

Nagyfalussy István: Méltó kegyelettel ünnepelték meg városunkban a Hősök napját

...Az ünnepségek később a honvédlaktanyában folytatódtak, ahol leleplezték az eddigi harcokban hősi halált halt érsekújvári honvédek ideiglenes emléktábláját. Ez alkalommal az emlékmű alatt a zászlóalj által zsákmányolt két szovjet aknavetőt helyeztek el. A katonákhoz Halmos László főhadnagy intézett buzdító beszédet. Végül megkoszorúzták az emlékművet...

(*Érsekújvár és Vidéke* 1942. június 6., 2)

A nagytárkányi hősi emlékűnnep

Május 23-án vasárnap délután mintegy 3000 résztvevő előtt avatták fel nagyszabású díszes ünnepség keretében a nagytárkányi ág. ev. templom előtti tágas háromszögletű téren Nagytárkány hősi halottjainak emlékművét. Ennek a szépen parkírozott térnek a helye egy évvel ezelőtt még egészségtelen, mocsaras sártenger volt, melyben az ág. ev. templomot is elpusztítással fenyegették a belvizek. A vármegye vezetőségének anyagi támogatásával Nagy Sándor körjegyző és Mislai István községi bíró vezetésével a lakosság teljes erővel látott hozzá a vízelvezetési és árkolási munkálatokhoz. A munka nagy volt, de most a békatelep helyén ott állt a hősi emlékmű, a felszabadult Nagytárkány kitűnő magyarságának büszkesége.

Az ünnepség

A királyhalmeci levente-zenekar a Himnusz eljátszásával nyitotta meg a műsort, melynek keretében Rácz Zsigmond nagytárkányi adóügyi jegyző művészettel és átérzéssel szavalt el Mécs László

631 Rézler Gábor polgármester nem a város szülötte, hanem anyaországi volt, őt is, több visszacsatolt város polgármesteréhez hasonlóan a magyar kormány nevezte ki a város élére. Hozzáállása a Bernolák-kápolna áthelyezésének tervéhez is azt bizonyítja, mennyire nem volt tisztában a nemzetiségi viszonyokkal és kapcsolatokkal a városban.

632 A magyar-szlovák viszony, hősi emlékmű felállítása, utcakövezési és útkarbantartási problémák a képviselőtestület ülésén. *Érsekújvár és Vidéke* 1942. május 9., 4. p.

„Hiszek a vérszerződésben” című versét. A hatalmas közönség nagy érdeklődése mellett tartotta meg ezután dr. vitéz Fáy István főispán ünnepi beszédét, mellyel a főispán kifejezésre juttatta a nagytárányi lakosság munkája és hazafias magatartása iránti elismerést. A vármegye főispánja beszédében a község lakosságának áldozatkészségéért Tárányi József igazgató-tanítónak, a nagytehetségű műkedvelő szobrásznak, aki az emlékmű szoboralakját megalkotta, őszinte köszönetét fejezte ki. A közönség meleg ünnepségekben részesítette a művész-iskolaigazgatót.

- A hősi szobor tövében ébredjünk valamennyien tudatára annak, - mondotta többek közt a főispán -, hogy csak úgy tölthetjük be sikeresen hivatásunkat, hogyha kötelességét a maga helyén mindenki teljesíti, mert akkor nem lesz hiábavaló azoknak a hősöknek a véráldozata, akiknek halhatatlan emléke előtt áldozunk. A beszéd ezen részénél lehullt a hősi emlékműről a lepel és a hatalmas közönség tapsviharban tört ki a nagyhatású emlékmű megpillantásakor. A 4 méteres alapzaton felállított ércszobor 2 méteres, kézigránát dobó honvédet ábrázol. A leleplezés megtörténte után, a vármegye főispánja Magyarország hősi halált halt Kormányzó-helyettesének dicső emlékét méltatta a közönség tiszteletadása közben.

Az emlékmű megáldása

A hősi emlékművet ezután a róm. kat. egyház részéről Szmrecsányi Elek esperes-plébános, a gör. kat. egyház nevében Csopey Jenő zemplénagárdi esperes, a ref. egyház részéről Virágh Béla ref. lelkész, országgyűlési képviselő, valamint Józsa Márton nagytárányi ág. ev. lelkész áldották meg. Az egyházak képviselőinek ünnepélyes aktusa után Végh Mihály, az erekyés Országzászló nagybizottságának kiküldöttje hatásos beszéd kíséretében avatta fel a hősi emlékmű előtt felállított országzászlót. Ezután Nagy Sándor körjegyző lelkes beszéd kíséretében vette át a község nevében a hősi emlékművet és az országzászlót. Az emlékmű megkoszorúzása után Terebessi Aranka nagyhatású szavalata és a Kalász kat. leányénekkar fokozta az ünnepség bensőséges hangulatát. Az ünnepségen, mely után a frontharcos és leventeszázadok felvonulása következett a főispán és kísérete előtt, ott láttuk sokak között vitéz Fáy Istvánné önkéntes hadtest főápolónőt, gróf Sennyey Pál örökös th. bizottsági tagot, Virágh Béla országgyűlési képviselőt, dr. Kovács Lajos prépost, vikárius perjelt, gróf Majláth Józsefnét leányával, Radácsy György főszolgabíró és hitvesét, dr. v. Megay László ungvári polgármestert és a Bodroghöz színe-javát. Háromezren vettek részt a nagytárányi hősi emlékmű leleplezési ünnepségén, melyen a vármegye főispánja nagyhatású beszédet mondott.

(Zemplén 1943. május 29., 1)

Leventenapok

Május 15. és június 20. között rendezte meg a leventeifjúság az ország valamennyi helységében a „leventenapot”. Az idei leventenapok a magyar katonaeszmény és a hősi életszemlélet szolgálatában állanak és művészi megnyilatkozásaiban a népi szellemiséget sugározzák.

A leventenapit maga a leventeifjúság rendezi. Leventeistentiszteletek vezetik be országosan a leventenapokat, amelyeknek középpontja a hősi emlékművek előtt rendezendő rövid, lélekbemaroló ünnepség, amely a hősi életszemlélet szolgálatában áll.

Az ünnepségeket a hősi emlékművek megkoszorúzásával kezdik. A koszorút, amellyel az ifjúság a hősi halottak emléke előtt tiszteleg, hadiárva, vagy olyan levente helyezi a hősi emlékműre, akinek apja a harctéren küzd és ő maga kiválóan teljesíti levente-kötelességeit.

Az ünnepség keretében avatják fel a leventesorba került újoncokat.

Ugyancsak a hősi emlékmű előtt megrendezett ünnepség keretében adják át a hadiárva leventék részére rendszeresített „Hadiárva leventejelvényt”.

A Honvédelmi miniszter ugyanis „Apámat adtam a hazáért” fölíratú megkülönböztetett és kitüntető hadiárva-jelvényt rendszeresített a hadiárva leventeifjak részére, akiknek édesapja a jelenlegi világháború alatt hazájáért hősi halált halt.

A jelvénnel ellátottak a levente és az iskola életben előjogokat élveznek. A kitüntetett hadiárvák – levente Hírközpont jelentése szerint – a jelvény átadásakor közösen egyszerre fogadalmat tesznek:

„Apám! Te, aki az életedet áldoztad édes hazánkért, minden magyarokért, családotért és miértünk, hallgasd fiad: fogadom, hogy mindenkor, mindenütt és minden körülmények között életemben és halálomban méltó maradok hozzád.”

A leventenapon a leventék legszélesebb tömegeinek bevonásával ünnepélyes keretek között tömegsportversenyeket és tábortüzeket rendeznek.

Leventeküldöttségek keresik föl az ünnepségek előtt mindkét világháború hősi halottainak legközelebbi hozzátartozóit és a fronton küzdő honvédek családait, hogy szeretettel hívják meg őket az országos leventeünnepélyekre.

(Csallóközi Hírlap 1943. május 30., 2)

Országzászló avatása Bistén

Biste községben pünkösöd második napján több mint 700 ember jött el tisztelegni az avatandó országzászló elé. A község bejáratánál diadalkapu várta az érkezőket. Amikor pedig megérkezett az országzászlót hozó küldöttség kocsisora, megszólaltak a harangok. A katonák és leventék díszfala között vonult át a küldöttség a község áldozatkészségéből épült *Hősök kútja* és országzászló elé. A három nyelven tartott istentisztelet végeztével 11 órakor vette kezdetét az avatóünnepség. Ekkorra megérkezett már az ereklési országzászló nagybizottság képviselője, *Demkó Mihály* országgyűlési képviselő is. A községi bíró üdvözölte a megjelenteket a *Himnusz* elénekzése után, majd *Pecsenye Andor*, alsómagyari református lelkész mondott ünnepi beszédet. A nagyhatású beszéd után a felekezetek lelkészei megszentelték, illetve megáldották az országzászlót.

Demkó Mihály, országgyűlési képviselő keresetlen szavakkal magyar és szlovák nyelven tartott beszédet, majd átadta az országzászlót a községnek. Dr. *Papp Károly*, községi főjegyző Biste magyarsága nevében azzal a fogadalommal vette át az országzászlót, hogy azt *meg fogja becsülni és becsültetni mindaddig, amíg egy magyar is él Bistén*.

(Zemplén 1944. június 8., 2)

Nagyfalussy István: Andódon az alispán jelenlétében avatták fel a világháborúban elesett hősök emlékművét

„...A lepel lehullása után Andód közkedvelt főjegyzője gondolatgazdag beszédében a következőket mondotta:

Idézem az elesett hősök szellemét. A muskátlis ablakú kis házakban itt találjátok özvegyeiteket, árváitokat, akiket 28 év előtt, virággal, katonasapkákon 1914-ben otthon hagyatottok. Vértízvárosi csatákban a legdrágábbat: az Életet áldoztatok fel a Haza oltárára. Hősi példátok utat mutatott nekünk! Ezen ünnepélyes pillanatban megfogadjuk, hogy mi is küzdeni és élni akarunk a Hazáért. Ha kell, követni fogunk titeket a vértanúságban. Ez a község hősöket nevelt és a sokgyermekes anyákban vezet: ennek joga van egy szebb, gazdagabb élethez!

A leleplezett emlékmű talapzatára az első koszorút a könnyesszemű hadiözvegyek tették le. A hadiárvák nevében *Vígh Etelka* helyezte el koszorúját. Vitéz *Szöke Lajos* az andódi tűzharcosok, *Bresztyánszky Anna* a leventelányok és vitéz *Kiss Gyula* Andód község nevében helyezték el koszorúikat (...) A koszorúk elhelyezése után a tűzharcosok, a leventék és leventelányok díszlépésben tisztelegve vonultak el a leleplezett szép emlékmű előtt.

A lélekemelő ünnepség után a jelenlévők az elemi iskola egyik termébe vonultak. Itt az andódi gazdák kitűnő zamatú csirkepaprikással vendégelték meg a meghívottakat. Az ebédet magyarruhás leventelányok szolgálták fel. Az ebéd alatt számos felköszöntő hangzott el...”

(*Érsekújvár és Vidéke* 1942. szeptember 12., 3)

Háborús emlékjelek, rítusok, korszellem - rimaszombati példa

Az alábbiakban az 1938-as visszacsatolást követő időszakban Rimaszombatban állított háborús emlékjeleket mutatom be a hozzájuk kapcsolódó ünnepségekkel, rítusokkal együtt. Közlök több, a háborúhoz kapcsolódó hírt, illetve alkalmi verset és az emlékjelekhez kötődő ünnepségeken elhangzott beszédet is. A visszacsatolást követően *Horthy Miklós* kormányzó több megyejogú visszacsatolt felvidéki város élére anyaországi polgármestert nevezett ki. Rimaszombatban *Éva László* egykori mohácsi alpolgármestert. A nevezett háborús emlékjeleknél elmondott érzelmileg túlfűtött, valamint zsidóellenes beszédek értékelésénél és értelmezésénél figyelembe kell vennünk ezt a tény is.

A rimaszombati háborús emlékjelekkel kapcsolatos hírek sorát a diákhősök gimnáziumi emléktáblájának felavatási ünnepségéről szóló beszámolóval kezdem, majd a hősök emlékművével és a Rimaszombathoz tartozó szombatki lakótelejében állított emlékjellel kapcsolatos cikkeket folytatom. A korszak és a hivatalos politikai törekvések jobb megértése céljából közbeiktatok több, a háború eseményeihez, illetve konkrétan Rimaszombat városhoz és Gömör megye vezetőihez kötődő hírt is, amelyek szorosan kapcsolódnak a második világháború eseményeihez és meghatározó személyeihez lokális és globális viszonylatban egyaránt. Egy 1942-ben hozott rendelkezés értelmében a repülőszerelesség következtében életét veszített Horthy István nevét is meg kellett örökíteni a háborús emlékműveken, ez így történt Rimaszombatban is.

Hitler köszönete Gömör megye közönségének

Amint annak idején jelentettük, Erdély egy részének felszabadítása alkalmából Gömör és Kishont vármegye közigazgatási bizottsága nevében dr. Soldos Béla főispán Németország vezérének is legmélyebb háláját tolmácsolta Magyarország iránt érzett baráti jóindulatáért. Hitler vezér és kancellár most Otto von Ermanndorff Németország budapesti követe útján az üdvözlésért a vármegye főispánjának meleg köszönetét nyilvánította.

(Gömör 1940. november 24., 2)

Diákhősök emlékeztetének áldozott Rimaszombat a „Hősök Napja”-n. Hivatalos ünnepség az Országzászló előtt. - Leleplezték a gimnázium elesett tanárainak és tanítványainak emléktábláját

A hosszú télies időjárásból hirtelen felocsúdott természet is ragyogó fénnel adózott május 25-én, vasárnap a magyar hősök emlékének, akik az 1000 éves haza megvédésére életüket áldozták fel. A „Hősök Napján” Rimaszombat közönsége is kegyeletes hálával ünnepelt. Az ez évi megemlékezésnek különös jelentőséget adott, hogy ez alkalommal került leleplezésre az az emléktábla, amely a rimaszombati volt egyesült protestáns főgimnázium hősi halált halt tanárainak és tanítványainak emlékét lesz hivatva megörökíteni az idők végtelenségéig.

A hivatalos ünnepséget Rimaszombat megye jogú város a helybeli katonai állomásparancsnoksággal karöltve az Országzászló előtt rendezte meg. Dél előtt 10 órakor a keresztény felekezetek templomaiban hivatalos istentiszteletek folytak le, amelyeken megjelentek a honvédség és a hatóságok képviselői. A katolikus templomban Raddány Lajos esperes-plébános fényes segédlettel celebrálta a szentmisét, míg a református templomban Varga Imre, az evangélikusban pedig Baráth Károly mondott szívhezszóló beszédet és imát az elesett magyar hősökért.

Dél előtt 11 órára vonultak fel kürtszóra a Tompa-térre a honvédhuszár és a határvadász díszszázadok, zászlaik alatt a tűzharcosok és hadirokkantak, a fúvószenekarral az élen a cserkészek, majd a leventék hosszú sora, azután zárt sorokban az egyes iskolák és testületek. Az Országzászló előtt foglaltak helyet az egyházak és hatóságok képviselői dr. Soldos Béla főispánnal és dr. Horváth Árpád alispánnal az élen. Néhány perccel 11 óra előtt futottak a hősök emlékére rendezett staféta-verseny résztvevői. Elsőnek a gimnázium futója ért be, akit követett a leventék és a huszárok stafétája. A befutók nevében Futó Géza levente-oktató tette le a megemlékezés babékoszorúját az Országzászló talapzatára, míg Ofcsárik Pál huszár az önálló huszárszázad hatalmas koszorúját helyezte el. Majd a cserkész fúvószenekar eljátszotta a Magyar Hísekegyet, mely után a nemzeti színekkel feldíszített dobogóra lépett az ünnepség szónoka: dr. Istók Barna kir. törvényszéki bír. a Magyar Tűzharcos Szövetség helyi csoportjának elnöke. Rövid, de hatásos beszédében méltatta az 1914-1918. évi világháború katonáinak, majd a felújódott magyar honvédségnek világraszóló hősiességét. A világháború - mondotta - 69 millió harcost állít a küzdelem porondjára. Ebből csak a magyarok közül 660 000-en haltak hősi halált, 300.000-en váltak hadirokkanttá és az ország tönkrement és elszegényedett. De a nemzet a hősi halottak önfeláldozásából merített példát ahhoz a szíves munkához, amely talpraállította a nemzetet és amely munka megeremtetette a maga gyümölcsét: hogy ma a húsz év előtti állapotokhoz képest erősek vagyunk, területileg sokat visszakaptunk és visszaszereztünk. „Ezekben a legújabb eseményekben honvédeink mutatták meg azt az erőt, amely

nemzetünkben él s amelynek ősforrása a messzi történelmi múltban valahonnan Ázsia belsejéből ered.” A nagy tetszéssel fogadott beszédet az ünnepi szónok ezzel az óhajtással fejezte be: ”Higgyük, hogy a világháborús hőseink és ifjú honvédségünk véráldozata megtermékenyíti ősi érenyeink tevékenységét, majd ösztökélni fog még a hiányzó birtokaink visszaszerzésében és annak megtartásában elszántságot ad, nehogy még egyszer lesüllyedjünk az életnek alig nevezhető nyomorúságos tengődésbe.”

A „Ferenczy István” cserkész-csapat zenekara eljátszotta a himnusz, mire a rövid, de bensőséges és fegyelmezett keretekben lefolyt ünnepség véget ért és az alakulatok, valamint a nagyszámúban megjelent közönség átvonult a gimnáziumba.

A gimnáziumi hősök emléktáblájának leleplezése

A napos és meleg időjárásra tekintettel a gimnáziumi ünnepélyt az épület előcsarnokában tartották meg, ahová már beépítették, zöld girlanddal övezték és nemzetiszínű lobogóval takarták el a leleplezendő emléktáblát, amit a Rimaszombati Volt Diákok Szövetsége készíttetett el. A Szövetség képviselőiben Budapestről 10 tagú küldöttség élén megjelentek dr. Groó Béla igazgató-főorvos, elnök, dr. Lukács Géza miniszteri osztálytanácsos, alelnök és Baksay-Stech Géza bankigazgató, főpénztáros. Az épület előtt foglaltak helyet az egyházak, a katonaság és a hatóságok kiküldöttei, a gimnázium ifjúsága, a tűzharcosok és hadirokkantak. A Ferenczy-utcán vettek frontot a katonai díszszázadok, a leventék és cserkészek. Nagyszámúban jelentek meg a főgimnázium volt növendékei nemcsak Rimaszombatból, hanem messze vidékekről is.

A szónoki asztalt az intézet bejáratánál helyezték el. A leleplezendő emlékmű mellett négy diákcserkész helyezkedett el és ugyancsak idevonult a gimnázium énekkara, amely elénekelte a Magyar Hízekegyet.

Az ünnepélyes hangok után dr. Groó Béla lépett az asztalhoz. Mélyen a lelkekhez szóló beszédben adta át az emlékművet a gimnázium mai vezetőségének. Először vázolta a két évvel ezelőtt megalakult Rimaszombati Volt Diákok Szövetségnek ama célkitűzését, amely most még csak az emléktábla, később azonban egy nevekkel ellátott emlékmű megalkotásával akarja a gimnázium hősi halottjainak emlékeztetét örök időkre kőbe vésetni. A mai fiatalság elé állította az öregdiákok példátadó érenyeit, mondván, hogy a ”hősök legméltóbb nyughelye az utódok emlékeztetésében, rajongó tiszteletében, soha el nem múló hálájában és a rájuk váró örök emlékezésben van. A kiontott drága vér parancsolóan követeli tőlünk, hogy ne álljunk meg csak az emlékezésnél, hanem merítsünk erőt az ő hálájukból, folytassuk harcainkat a magyar igazság teljes eléréséért: a magyar föld minden poszteméért.”

Az Alma Mater hűségese fia hazafias tűztől áthatott szép szavait végül így fejezte be:

”Ma az ország valamennyi falujában minden templom közös szentéllé vált és mindenütt csak egyről prédikálnak: a hazaszeretetről, az önfeláldozásról. Ma mindenhol azoknak a megdicsőüléséről imádkoznak, akik a legdrágább kincsüket: az életüket adták a hazáért. Templomi imádságunk után idejöttünk, hogy Alma Materünk falai között megemlékezzünk róluk, s örök emlékeztetükre elhelyezzük itt a mi hősi oltárunkat.”

”Trikolorunkkal leborított hősi emlékmű hirdesd e gimnázium minden tanulójának múlhatatlan időnkig, hogy ne lett legyen hiába e hősök vérenek folyása. Beszélj majd ezentúl nekik izzó hazaszeretetről, hősi önfeláldozásról. Hirdesd a szemlélőnek a legszebb érenyek egyikét, a hazáért élni és halni tudást. Messze tájak harcmezeiről surranjon át e hősi halottak lelke az ünneplő közönségen, megilletni a szíveket, felforrósítani a kebleket a nagy hősi önfeláldozás nyomán megtermő végső dicső diadalra.”

A ”Hulljon le a lepel!” szavakra a szónok oldalán álló huszárkürtös az ”Imához” kürtjelet intónálta, mire a díszszázadok feszes vigyázba állottak, a tűzharcosok meghajtották zászlókat és a közönség felállva némán tisztelgett a diákhősök szent emléke előtt. A kegyeletos aktus után vitéz Fábíán Vilmos, tanügyi főtanácsos, gimnáziumi igazgató a hála és köszönet meleg szavaival vette át az emléktáblát. Majd költői veretű beszédben méltatta a nap jelentőségét, és jellemezte a magyar hősiességet. ”Hősök bölcsője, és hősök sírja volt mindig Magyarország, a hősök emlékéiről beszél ebben az országban minden kő és az ő dicső emléküket hirdeti a déli harangszó is, (amely a véletlen folytán éppen e pillanatokban hangoz el). Úgy a világháború hős katonáinak dicső haditettei és az ifjú magyar honvédség harci dicsősége bizonyítja, hogy a magyarnak a népek sorában az elsők között van a helye. A harctereken vitézen átküzdő ezüstöshajú igazgató ezután az ifjúsághoz szólt

és a hősök életpéldájára mutatva figyelmeztette őket az életbeni kötelességükre és a testi erőn belül a lélek tisztaságára.

Figyelmeztette tanítványait az egymás megbecsülésére, az összefogásra, a katonai és lelki erények ápolására. "Istenen kívül csak önmagatokban bízzatok és legyetek mindig öntudatos magyarak", fejezte be nagyhatású beszédét vitéz Fábián Vilmos.

Most Szokolay Imre VII. o. t. szavalt el dübörgő erővel Gyóni Géza: "Csak egy éjszakára hozzatok el őket!" című döbbenetes hangú költeményét, majd az énekkar elénekelt a Himnusz.

Az emléktábla alá Kovács Ödön VIII. o. t. A gimnáziumi ifjúság, Jurasko Pál a hadirokkantak, dr. Istók Barna pedig a tűzharcosok babérkoszorúját helyezte el. Majd a katonaság és az egyéb kivonult alakulatok, valamint a diákság tisztelegve vonult el az emlékmű előtt.

A felemelő érzésekkel telt ünnepség után a közönség megtekintette a gimnázium előcsarnokának jobboldali falába beépített emléktáblát, melynek művészi kivitele mindenkit lenyűgözött. A fehér márványba vésett szöveget pompás, magyar stílusban és a katonai jelvényekkel ékesített zöldpatinás ráma övezi. Alján gyönyörű bronzkoszorú, dr. Groó Béla ajándéka.

Az emléktábla a következő felírást hordja:

„Pro Patria! 1914.-1918. Hősi halált halt tanárunk és diáktársaink emlékének a rimaszombati gimnázium volt diákjainak szövetsége.”

A Rimaszombati Gimnázium Volt Diákjainak Szövetsége a város mély háláját érdemelte ki azáltal, hogy oltárt emelt a hősök emlékére. Úgy a Szövetség, mint a gimnázium igazgatósága fáradhatatlan munkájával tette lehetővé, hogy a leleplezési ünnepség mindenki számára felejthetetlen maradjon. Az eszme megvalósulása a Szövetség érdeme, az ünnepség megrendezése pedig a helyi bizottság dicséretét képezi.

A legtöbb elismerés azonban a dr. Groó Bélát, a Szövetség önzetlen akaratú lelkes elnökét illeti, amely kifejezésre is jutott szombaton este. A Polgári-körben ekkor mintegy 120 terítékes estebéden gyűltek össze az öregdiákok, akiknek soraiban - mint vendégek - megjelentek dr. Soldos Béla főispán és dr. Horváth Árpás alispán is. A vacsorán dr. Mihalik Dezső, népszerű rimaszombati öregdiák a helyi bizottság nevében köszöntötte dr. Groó Bélát, aki az üdvözlésre megható szavakkal válaszolt.

A Rimaszombati Volt Diákok Szövetsége ez úton köszöni meg együttesne és egyenként mindazoknak a szíves adományát, akik az emléktábla elkészítéséhez és a leleplezés költségeihez hozzájárultak.

(Gömör 1941. június 1., 2)

Kormányzó urunk magas német kitüntetése

Vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója a keleti fronton lévő főhadiszálláson meglátogatta Hitler német vezért és kancellárt. A Führer ünnepélyes formában átnyújtotta a Kormányzó Úrnak, mint a magyar kir. honvédség legfőbb parancsnokának a német Vaskereszt Lovagkeresztjét.

(Gömör 1941. szeptember 14., 3)

Az ózdi tűzharcosok Rimaszombatban

Az ózdi tűzharcosok 60 tagú csoportja ma, vasárnap délután fél 5 órakor Losoncról Rimaszombatba érkezik. A helybeli tűzharcos csoport vezetősége a Nemzeti Filmszínház előtt fogadja a két autóbusz, zászlóval és kürtössel érkező ózdi bajtársakat, akik megérkezésük után megkoszorúzzák a Hősök-temetőjében felállított emlékkeresztet.

(Gömör 1941. szeptember 21., 4)

Elmentek a harctérre a gömöri huszárok

[Dr. Gabonás János rimaszombat helyettes polgármesterének 1941. október 5-én, Rimaszombatból induló harci alakult búcsúztató ünnepélyén elmondott beszédéből]:

„Vitéz Százados úr, Kedves Bajtársak!

Alig pár hónapja, hogy megmozdult a távol Keletről megindult a jogot, az igazságot, az emberiességet s az erkölcsöt lábbaltipró, magát az Istent is kigúnyoló s az Isten oltárait leromboló úgynevezett szovjet-unió óriási hadserege. Elindult, pedig azzal a határozott célkitűzéssel és vakmerő elbizakodottsággal, hogy lehengerelje, s a maga módja szerint bilincsbe verje Európa művelt népeit és kiirtsa az európai civilizációnak és a kereszténységnek még a magját is. Minden vágya, minden álma az volt a szovjetunióknak, hogy Európa egén dicsőségesen ragyogó kereszt helyét a vörös szovjet csillag foglalja el.

A nagy elindulás óta tudjuk, mi történt. A vörös kolosszus mindent elsöpörni akaró vak rohanása közben acélfalakba ütközött. A német birodalom s a vele szövetséges hatalmak hadseregei megálljt kiáltottak és hátraarcot parancsoltak a szovjet csapatoknak, s napról-napra olyan súlyos csapásokat mérnek a vörös hadseregre, hogy annak leveréséhez már semmi kétség nem férhet.

A Legfelsőbb Hadúrnak, a Főméltóságú kormányzó Úrnak legmagasabb elhatározása és parancsa folytán a bolsevizmus elleni küzdelemben szinte természetesen kapcsolódott bele a mi büszkeségünk, a megújódott nemzeti hadsereg, a m. kir. Honvédség is. Büszkén valljuk, de ugyanezt elismerik a szövetséges hatalmak s külföld is, hogy a honvédek, a mi fiaink eddig becsülettel állottak meg helyüket a nagy harcban. Feltartóztathatatlanul törve előre, állandóan az ellenség sarkában vannak, s napról-napra újabb és újabb dicsőséget szereznek a magyar névnek és a magyar fegyvernek. A honvéd-vezérkar jelentéseiből pedig olyan fényes fegyvertények jutnak tudomásunkra, amelyek biztosítják azt, hogy a honvéd neve kitörülhetetlenül lesz bele vésve a hadtörténelembe.

Vitéz Százados úr, Kedves Bajtársak!

Amikor útra készen állotok s meggyőződésünk szerint katonai eskütojkhoz híven készek vagytok Istenért, a hazáért, a kereszténységért s a művelt Európa fennmaradásáért szívetek utolsó dobbanáig, mindhalálig küzdeni, a titeket mindenkor szívesen látott Rimaszombat megyei város hazafias közönsége nevében szívem őszinte melegével üdvözöllek és köszöntekek benneteket. Egyben ebben a komoly pillanatban, a búcsú pillanatában mi, itthonmaradottak, ígéretet teszünk arra nézve, hogy amíg ti távol szeretteitektől s távol az édes hazai földtől járjátok a harcmezőket és a magyar karnak erejét a magyar kardnak pengéjét megismertetitek az ellenséggel, az ima szárnyain az Egek Urához, a magyarok Istenéhez emelkedünk fel, naponként kérve Őt, hogy óvjon s védjen meg benneteket minden bajtól, minden veszélytől, hogy mind egy szálal épen és sértetlenül jöhessenek vissza úgy, amint éppen sértetlenül tért vissza ez a század annakidején a Délvidékről is.

Az értetek aggodó lelkünk szeretete kísér benneteket a nagy útra. Az Isten áldjon, az Isten vezér-eljen, s hozzon vissza mielőbb mindnyájatokat! A viszontlátásra!

(Gömör 1941. október 1., 2)

Hósi halál

Mint a Magyar Távirati Iroda jelentette, a magyar Királyi Duna és tengerhajózási R. T. tulajdonát képező „Ungvár” nevű 1200 tonnás motoroshajó a Fekete-tengeren aknára futott és elsüllyedt. A személyzet 12 tagja tengerész-hósi halált halt. Mély részvéttel értesültünk arról, hogy a hósi halottak között szerepel ifj. Szőnyei István géptisztjelölt neve is. Szőnyei István volt rimaszombati gazdasági titkár fia, az egyesült prot. gimnázium növendéke 26 éves korában áldozta fel életét a hazának.

(Gömör 1941. november 23., 3)

A Hősök Emlékbizottsága folyó hó 24-én tartott ülésén Sichert Károly bizottsági elnök részletesen ismertette azon folyton megújuló nehézségeket, amelyek három éven át megakasztották a Szepesiglón készen lévő travertin követ leszállítását. A bizottság elhatározta, hogy 30 napi határidőt ad a vállalkozónak, illetve engedményesének a kövek leszállítására és amennyiben ezen időn belül a kövek itt nem lesznek, gondoskodni fog arról, hogy az emlékművet hazai kőből a legrövidebb időn belül felállíthassa.

(Gömör 1942. június 28., 3)

Az ősi földben tért nyugovóra a nemzet nagy Hősi Halottja

Az ország mérhetetlen gyásza és a baráti nemzetek részvéte mellett temették el Kenderesen vitéz nagybányai Horthy Istvánt.

[Részletes beszámoló a kenderesi temetésről - L. J. I. megj.]

A vármegye és Rimaszombat részvéte [alcím - L. J. I. megj.]

...Ennek az együttérzésnek látható jelei voltak, hogy nemcsak az állami, hanem számos magánépületre is kitűzték a gyászlobogót, a kereskedők egy része pedig kirakataiban is kifejezést adott az egyetemes gyásznak. (Csak keveseknek tűnt fel, azonban megható és jellemző volt annak a szegény özvegyasszonynak a nemzet minden tagját elsújtó mélységes bánatának őszinte kifejezése, aki a Hősök emlékművének talapzatára egyszerű mezei virágokból font csokrot helyezett el a Kormányzóhelyettes Úr emlékezetére. Özv. Elek Gézáné megérdemli, hogy nevét e helyütt megemlítsük.)

A rimaszombati ref. egyház is mélységesen meggyászolta hősi halált halt nagy hittestvérét. Vasárnap az istentiszteleten a szokásos főkönyörgésben Varga Imre lelkész megható imát mondott. A protestáns templomok harangjai három napon át reggel, délben és este szólaltak meg. Szerdán és csütörtökön minden szórakozás és vigalom szünetelt, a temetés napján a hivatalok is szünetet tartottak.

A csütörtöki temetés ideje alatt városunkban az összes üzletek a gyász jelül zárva voltak, a temetés idejében és déli 12 órakor a katolikus templom harangjai is csatlakoztak a prot. Egyházak harangjainak gyászához...

(Gömör 1942. augusztus 30., 1–2)

Telek A. Sándor:

Temetnek...

Vitéz nagybányai Horthy István temetésére.

Az idő megállt... A levegőben
Nyomasztó csend: a fájdalom fekszik.
Mintha az erdő sóhajtása szólna.
És megvonaglik az őszi szántás:
Minden egy tompa magábaesés...
Csak a harang kong. Mióta kong már...?
Oh, tépett sorsunk! Nem győz születni
annyi harcosunk, ahányan hullnak
minden csatában... Mert egy nagy csata
egész életünk és egész utunk
az orosz puszták rejtett titkától
Bizáncig s Róma zárt kapujáig.
Egy hosszú fátyol: a család gyásza
lebeg utánunk, mióta rólunk
történelmet írt az első diák...
S egy hosszú fénycsík világít éjjel,
amerre jöttünk: a hadak útja,
a Csaba-útja, hogy rendeléseképpen
mi védelmezzük az Isten nevét.
És jaj, minekünk sírni nem szabad!
A Muhi-pusztán, Mohács mezőin
és Világosnál vér és becsület,
nagylétünk s vele a szabadságunk
hullott verembe az eltört karddal...
Ezért rontottunk Nyugatot védeni,
s hagytuk a Volga-síkságát messze...?
...S most ott zúg a gép, a páncélosok,
vadászrepülők és hullunk, hullunk...
De áll a tépett, megfogyott Haza,
Szent István hona, szép Magyarország...

Csak a harang kong... és nem sír senki.
 Miért nem sírtok!? Sírjatok! Egy könny
 hadd hulljon rá a nagy koporsóra...
 Százszor fáj a kín, mi ki nem törhet.
 S mert apa s ember a katona is:
 Nagy Úr, ne szégyelld, hadd hulljon a könnyed,
 s addig álljon meg a történelem,
 Aztán, huj, huj-rá! Új célok felé
 összeszorított néma ajakkal,
 hogy nemzetünknek hazája legyen!
 1942. augusztus 27-én

(Gömör 1942. augusztus 30., 2)

A Hősök Emlékművének építése

A rimaszombati Hősök Emlékművének építése a Szlovákiából, nevezetesen Iglóról, és Szepesvár-
 aljáról beérkezett travertin-kövekkel immár folyamatban van, s ha az időjárás továbbra is kedvező
 marad, rövidesen teljesen elkészül. Leleplezésére minden valószínűség szerint Rimaszombat visszatér-
 ésének emléknapiján, 1942. november 10-én kerül sor ünnepélyes keretek között.

Az 1914-1918. világháború rimaszombati hőseinek Emlékmű Bizottsága úgy a „Gömör”-ben
 mint nyilvános előadásokon több ízben adta a közönség tudomására, hogy egyrészt a Szlovákiával
 fennálló nemzetközi viszonyossági szerződések, másrészt a devizakorlátozások, főleg azonban a
 szlovákiai kiviteli engedély hiányában késett a kövek behozatala. Ezért a késedelemért tehát rima-
 szombati viszonylatban felelősség senkit se terhel...

(Gömör 1942. szeptember 27., 4)

A Hősök Emlékművének felavatása

Rimaszombat városa a csehszlovák uralom alól való felszabadulásának negyedik évfordulójára egy
 hón óhajtott vágyat vált valóra. Az emléknapon kerül ugyanis sor az elmúlt világháborúban elesett
 hős fiai emlékművének felavatására, amelyet Mátrai-Makovics Jenő festő- és szobrászművész ter-
 vezett meg. A szepességi travertinből elkészített emlékmű már ott áll kijelölt helyén, rajta azoknak
 a férfiaknak a nevével, akik a „Hazáért” adták oda életüket. Az örök emlékezetül szánt emlékmű
 homlokzatára került a mai háborúk nagy magyar hői halottjának, vitéz nagybányai Horthy István
 Magyarország Kormányzóhelyettesének neve is. Hiszen a Hadak-útján bizonyára Ő állott most az
 élére annak a seregnek is, mely egy negyedévszázaddal ezelőtt a világ négy táján bizonyította be a
 magyar katona halhatatlanságát.

Rimaszombat felszabadulásának emléknapiján, 1942. november 10-én, kedden zászlódíszbe öltö-
 zik a város és vasárnapi munkaszünetet tart. Délelőtt 9 órakor a keresztény felekezetek templomai-
 ban ünnepi istentiszteletek lesznek. 10 órakor a városháza nagytermében díszközgyűlés folyik le.

(...) Fél 12 órakor kezdődik a Horthy Miklós téren a Hősök Emlékművének leleplezési ünnepé-
 lye a következő műsorral:

1. Magyar Hiszekegy. Előadja a levante- és cserkészzenekar Hammerschmiedt József karnagy
 vezetése mellett.
2. A keresztény egyházak lelkeszei megáldják az emlékművet.
3. Alkalmi költemény. Szavalja a szerzője: Kun György
4. Ünnepi felavató beszéd. Tartja vitéz kövecsesi Lukács Béla m. kir. titkos tanácsos, tárcanél-
 küli m. kir. miniszter, Rimaszombat díszpolgára.
5. Himnusz. Előadja a Rimaszombati Magyar Dalegylet id. Halász József karnagy vezetése mellett.
6. A Hősök Emlékmű-Bizottsága nevében Sichert Károly elnök átadja az emlékművet
 Rimaszombat megyei város polgármesterének.
7. Éva László polgármester az emlékművet átveszi.
8. A Hősök Emlékművének megkoszorúzása.
9. Szózat. Előadja a Rimaszombati Magyar Dalegylet.

Az ünnepségre Rimaszombat városa és a Hősök Emlékmű-Bizottsága meghívta a Kormányzó Úr
 Öfőméltóságát, a illetékes polgári és katonai hatóságokat is. Az ünnepségen vitéz Keresztes-Fischer

Ferenc m. kir. belügyminisztert dr. runyai Soldos Béla kormánybiztos főispán képviseli. A m. kir. pénzügyőrség gömöri kerülete 100 tagú díszszázaddal vonul fel. Mint értesültünk, az országos Magyar Tűzharcos Szövetség ózdi főcsoportja 32 tagú küldöttséggel, kürtössel és zászlaja alatt jelenik meg a felavatáson.

Az ünnepség előestéjén november 9-én hétfőn este Galetta Ferenc színtársulata ünnepi díszelőadást tart. Színre kerül a nemrég elhunyt kiváló magyar írónak, Hunyady Sándornak irredenta drámája, a „Feketeszáru cseresznye”. Az előadás előtt és közben Kun György postafőnök saját költeményét Pálffy György színművész pedig Teleki A. Sándor egy hazafias versét szavalja. A Nemzeti Filmszínházban is aktuális magyar film kerül színre „Szarajevo” címen. Rimaszombat emléknapijáról az iskolákban is megemlékeznek házi ünnepélyek keretében.

(Gömr 1942. november 8., 2)

Rimaszombati Hősök

[Részlet vitéz Baráth Károly beszédéből a háborús emlékmű felavatásán]:

„...Szükség van erre a szemmel látható és kézzel fogható nemzeti oltárra, nemcsak azoknak, akik azért jönnek majd ide, hogy itt beszéljenek idegen és ismeretlen föld takarta szeretteiknek lelkeivel, hanem mindnyájunknak, mert ehhez a múlt időknek olyan tényei fűződnek, amelyek az egymást követő nemzedékek történetében életet kiformáló erővel bírnak, tehát nem egy embernek, sőt nem is egy nemzedéknek ez életére van kihatása, hanem benne valami időtálló, amely időtlen időknek szól. Ezért rimaszombati Hősök Emlékműve:

*Állj ás dacolj a romboló idővel
állj és dacolj az elfeledéssel.
Védjen téged a nagy forgatagba
az emlék és kegyelet angyala.
Ha nap ragyog és ha az eső mos,
hogya földet rázó vihar csapdos,
megértjük, hogy: ez Isten beszéde,
s rólatok reng hősök szent emléke.*

(Gömr 1942. november 8., 1)

A nemzet géniuszának oltára előtt

Írta: Dr. vitéz Vereczkey Gyula [Részelt az emlékmű avatásán elmondott beszédéből]:

...1942. november 10. Ma négy éve, hogy csapataink bevonultak Rimaszombat ősi magyar városába, hogy felszabadítsák a cseh megszállás alól. A nemes város a mai napon hősi emlékművet avat.

Előttem az avatásra kész emlékmű. Mátrai-Makovits Jenő impozáns, komoly méltósággal teljes alkotása. Olyan, mint egy oltár, egy nemzet géniuszának oltára, melyből hit, erő és életakarat árad. Az emlékművön nevek sötétlenek. Élükön a Ma háborújának hősi halottjával, vitéz nagybányai Horthy István, Magyarország Kormányzóhelyettesének nevével. Utána sorban 118 név oszlopsorai ömlenek alá. És mégsem teszi egy jelképes síremlék benyomását, mert nem a halál feletti bánat emléke. Nem annak, de oltárnak látom. A hosszú hasábokban leirt neveket zsoltárnak, imának érzem. Azt olvasom ki a nevekből, hogy csak annak a nemzetnek van joga az élethez, melynek fiai meg is tudnak halni. Ezekben a nevekben a jeltelen katonasírok hőseinek szelleme világol. Azokból a jeltelen sírokból pedig egy nemzet lelke fénylik fel! A nemzet pedig örök. Ezért sugározza ez a hősi emlékmű a hitet, erőt és élniakarást! Mert ezerszer jaj annak a népnek, mely nem tud, vagy nem akar hódolni erkölcsi anyjainak szelleme előtt!

(...) Virágos csákoval mentek és véres arccal hullottak el Szerbiában, Galíciában, az Isonzónál, a Piavénál, a Doberdón, Volhiniában, mert mindenhová elkerültek ők mint elsodort falevelek...

Ezekből a jeltelen sírokból sarjad ki a magyar élet ígérete. Ezeréves létünk titka, hogy halni tudtunk. A történelem formált minket a kard nemzetévé. Nekünk ki kellett termelnünk minden időben hőseinket, ha élni akartunk, mert a mi történelmünket karddal és vérrrel írták. Hazánkat a magyar

könny, verejték és vér tette termékennyé. Csak így lett létünk itt ezer éve... Az új ezredévhez vezető utat is hőseink csontjaival fogják kirakni, mert mi Mohács nemzete vagyunk. Hősökként kell tudnunk halni, ha élni akarunk. Ez a mi magyar katonasorsunk misztériuma.

Ezért magasztosul a hősi emlékmű nemzeti génuszunk hitet, erőt és élni akarást sugárzó oltárává.
(Gömör 1942. november 15., 3)

Felemelő ünnepség során avatták fel a rimaszombati Hősök Emlékművét

Részlet Vitéz Lukács Béla miniszter, Rimaszombat város díszpolgára beszédéből:

Magyar Testvérek!

Hősi szobrot avatunk, Rimaszombat magyarsága emlékművet állított azoknak, akik hősi halálukkal a legnagyobb áldozatot hozták a nemzet életéért.

(...) A magyar történelem az előttünk álló nemzedékek életét mutatja, de az elvérzett hősi magyarok halálának sok-sok ragyogó példáját is élénk tárja. A honfoglalás, a tatárjárás, a török-uralom, a kuruc-korszak ezer és ezer, millió és millió elvérzett magyarja a harcos életnek és a hősi halálnak egyetlen nagyszerű képét mutatja: a magyar sorsot. A magyarság sorsa Európának ezen a helyén mindenkor ezer kockázattal és áldozattal járt. A vérrel szerzett földet mindenkor csak küzdelmes élettel s a hősök piros vérével tudtuk megtartani. Nekünk sohase jutott osztályrészül más népek kényelmes, kockázat nélküli élete. Mindenkor hősi feladatok vállalása árán juthattunk csak előre a történelem útján. Ezeréves európai történelmünk nem csak millió és millió magyar hősi halált jelent, hanem a nemzet hősi életét is megmutatja.

Az emlékmű elsősorban erre a tragikus és szinte egyedülállóan nagyszerű vonására mutat rá a magyar történelemnek. Magyarországon minden hősi emlékmű nemcsak a kegyeletnek és a hálának kifejezője azok iránt, akik életüket áldozták hazájukért a harc mezején, hanem ércbeöntött, egy köbevésett szimbóluma is a magyarság hősi életének és történelmi küzdelmeinek.

Rimaszombat magyarsága még a cseh megszállás ideje alatt kívánt emléket állítani az 1914-1918-as világháború hőseinek. A cseh elnyomatás hosszú ideig megakadályozta ennek a tervnek a végrehajtását, s csak nemrég sikerült a határon áthozni ezt a művészi emlékművet, amely erről a helyről a négy esztendővel ezelőtt felszabadult magyarság hálás kegyeletét fogja hirdetni azok iránt, akik hősi halált haltak a magyar zászlóért, nagy nemzeti céljainkért.

Amikor ma hősi emlékművet avatunk, egyúttal megemlékezünk arról a boldog pillanatról is, amikor ez a város a Felvidék más területeivel együtt az idegen elnyomatás alól felszabadult. Ha 1918-ban és 19-ben minden magyar úgy állta volna meg a helyét, mint ahogyan az előző világháborúban azok a hősök, akiknek nevét ez az emlékmű megörökíti, akkor sohasem következhetett volna be Magyarország területi szétdarabolása s ezzel együtt Rimaszombat megszállása. Ezek a hősök megmutatták, mit kívánhat sorsdöntő időkben mindnyájunktól a magyar sors. Ő tőlük fegyveres helytállást, az ország határainak megvédését, a magyar fegyverek becsületének megőrzését és életük feláldozását kívánta az akkori sorsdöntő idők parancsa. Az itthonmaradottaktól, a belső front vezetőitől és munkásaitól pedig rendet, fegyelmet, áldozatos munkát és hőses magyar szívet követelt az az idő, amikor a megelőző világháborúban a határoktól messze, idegen földön győzelmesen harcolt a magyar. A belső front azonban felbomlott, az ország az üres, bűnös és hazafiatlan agitáció színtere lett, s amit ezek a hősök életük feláldozásával megvédtek, azt az itthonmaradottak könnyelműen és hazafiatlanul feláldozták. Így veszett el az ország kétharmada s a nemzet nemcsak a harcmezőkön elveszett fiainak hős halálát siratta, hanem 20 esztendőn át gyászolt, szenvedett a trianoni sir előtt.

(...) A küzdelmes, szenvedő és az ország talpraállításán dolgozó magyarság élén olyan vezér állott és áll ezekben a sorsdöntő időkben, aki hős volt mint katona és hősi lélekkel, bölcs előrelátással, fajtájának hőses szeretetével vezette nemzetét, mint Isten küldötte vezér az országépítés munkájában. Ez a férfiú vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország Főméltóságú Kormányzója. Kormányzó Urunk vezetése alatt a csonkaország magyarsága hősi erőfeszítéssel talpraállott, s a magyar politika néhai vitéz Gömbös Gyula ösztönös megérzése és államférfiúi előrelátása nyomán kiharcolta a magyar igazságot és fokozatosan emelte Magyarország politikai, katonai, szellemi és erkölcsi súlyát Európában

(...) Ez az emlékmű a szentistváni gondolat örök korszerűségét hirdeti, mert a magyarság hősi élete s a hazáért elvérzett hősök halála örök bizonyossága annak, hogy a szentistváni Magyarország népének

történelmi hivatása mindenkor az volt és az lesz, hogy Európának ezen a részén előharcosa legyen az európai haladásnak és biztosítója a Kárpát-medencében élő kisebb népcsoportok életlehetőségeinek. Ma ennek a szent hivatásnak jegyében harcolnak fiaink Keleten a bolsevizmus ellen. A bolsevista Oroszország a legnagyobb veszélyt jelentette a szentistváni Magyarország kialakulására nézve. A bolsevizmus megsemmisítette volna a nemzeti gondolatot és a keresztény szellemet, amely alapja ezer esztendő óta a magyar államiságnak. Ezért csatlakoztunk meggyőződéssel és bajtársi hőséggel ahhoz a harchoz, amelyet Németország és Olaszország indított az Európát fenyegető vörös áradat ellen.

A most folyó óriási küzdelem is természetesen áldozatokat kíván. A legnagyobb áldozatokat azok hozzák, akik fegyverrel a kezükben harcolnak és véreznak az európai népek közös ellensége, a bolsevizmus ellen. Nagy szövetségeseink oldalán európai érdekből, de magyar érdekből is fegyvert fogtunk és a végső győzelemig harcolunk egy igazságosabb, szociálisabb európai rend megteremtéséért s ebben az új európai közösségben egy erős, virágzó Magyarorszáért.

A mai napon felavatott hősi emlékmű meg fogja örökíteni azoknak a nevet is, akik a most folyó nagy küzdelemben áldozták életüket hazájukért. Egy név már most is ott ragyog: vitéz nagybányai Horthy István, Magyarország hősi halált halt Kormányzóhelyettesének a neve. (...) Rimaszombat városa a magyar törvényhozás szándékának megfelelően rávésette erre a hősi emlékműre, hogy kifejezést adjon annak hogy a Horthy név egyéforrott a küzdelmes életben éppen úgy, mint a hősi halálban a magyarság millióinak lelkével.

(...) Amikor ezt a hősi emlékművet a kegyeletes emlékezés és a hősök kultuszának szolgálatára ezekkel a gondolatokkal felavatom, azt kívánom, hogy a város hős fiainak dicső emléke ragyogja be, hősi példákra és kötelességteljesítő magyar életre buzdító fényével minden hazáját szerető magyar útját.

Éva László polgármester beszédéből:

Magyar Testvéreim!

Mélyen megilletődve, néma kegyelettel állok meg hőseink égbetörő emlékműve lábainál, mely 118 rimaszombati hősnek a harcterek gyehegnájában megfáradt lelke dicsőségét hirdeti. Ha rájuk emlékezünk, gondolataink messzi idegenbe, megszámlálhatatlan csataterek borzalmas színhelyére szállanak, hogy kutassák a magyar lélek rejtelseit, romantikára hajló vitézi szívósságát, nagy álmok álmodását, hogy mindenkor csak őket lássuk, akik egyformák voltak mindenütt: hőslelkű, helytálló, rettenthetetlen magyarok. Most már örök álmukat alusszák és csak emlékük él kiirthatatlanul emlékezetünkben. Emlékoszlopunk nem a gyász hirdetője, hanem az áldozatos, hősi magyar lélek glóriás apotheózisa. Velük csak porhüvelyüket temettük el, de nem Magyarország boldog álmát, melyért hősiesen küzdöttek. Emlékoszlopunk olyan, mint egy esküre emelt kéz: meghat és tettekre sarkal. És miként az idők fájának lombhullató ősze magában hordja a tavasz ígését, úgy áldozatuk is, mint imádság fog apáról-fiúra szállani, hogy fennmaradjon az idők végtelenségéig. A magyar sorsmindig nehéz volt, de vállalni mindenkor hősi virtus maradt és haló poraiból kell támadni egy új keresztény magyar életnek, mely megbecsüli a gerinces munkát és életét örömmel áldozza hazájáért.

Emlékoszlopuk a halál zordon kopjafája és mégis a legszebb magyar életnek himnusza. Akikre emlékeztet, nem halottak, mert rajtuk az Isten megmutatta a maga dicsőségét.

Mennyi fiatal élet, mennyi összeomlott családi tűzhely, hány sírdogáló árva, hitves, édesanya tragédiáját lehelik oszlopai és mégis oltár ez, mely előtt térdet hajt minden igaz magyar! Emlékoszlopunk nem egyszerű emlék, hanem sírkő, hanem oltár, melyet szentségként őrzünk, melyhez erőt meríteni járunk, ereklýe, melytől csodát várunk. Alatta a névsor nem sírfelirat, hanem parancs. Parancs a holtak ajkáról, üzenet a hősi halottak halhatatlan világából.

Szeretett Magyar Testvéreim!

Mint az ártatlanul elítélt rab börtöne falára, úgy írta a magyar nemzet saját vérével a világtörténelembe, hogy az erőszak sohasem igazság, a letiprás még nem győzelem, a szenvedés, a tűrés még nem lemondás. Ellenkezőleg. Az erőszak dacot szül, a szenvedés hősöket nevel. Vértanú hősöknek árva fiai s vértanú hazánknak minden gyermeke, bennünket a történelem sodró ereje kényszerít arra, hogy hősök legyünk!

Minden nap huszonnégy drámai órája írja a mai idők történelmének hol sötét, hol pedig aranyalapjait, s az Idő fogja a történelemíró kezeket, hogy az utak és irányok ne mocsarak, lápok feneketlen útvesztőibe, se délibábos pusztaságba ne tévedjenek.

Nemzetünknek minden joga megvan arra, hogy az Idő történelemírása és az egymásból folyó napok eseményei elé figyelemmel nézzen és hitét nem veszítve bizakodjék az ősi, jogos magyar igények: egy új keresztény magyar élet kiteljesedésében. Aki így érez, az velünk van, aki másként, az ellenünk! Gennyes tályoghordozókra, aggályoskodó ellenvetőkre, neuraszthéniás pesszimistákra nincs szükségünk. De ha jó a teljes beteljesedés ideje, ne ugorjanak ezek sem az örvendezők élére, hanem maradjanak meg a ravasz, kétszínű angolbarátságukban, vörös álmokat hajhászva. Pajeszos, vagy e nélküli söpredékeinek ezrei ellepték hazának. Tolakodó szemtelenséggel galádul beférkőztek sok gyanútlanul élő keresztény család tűzhelyéhez és ott a tiszta, keresztény családi élet szent lángját, a keresztény magyar élet szent tisztaságát igyekeztek elhamvasztani. Ezeket a szent lángokat kell nekünk újból felélesztanünk. Ezeket a szent tüzeket kell a piszkos faji féregtől végleg megtisztítani, mert a ragyogó magasabbrendű keresztény magyar nemzeti érzésben meg leszünk nélkülük is és azt többé ne mocskolja be senki gyáva idegléte hitvány szennyével. A vörös világrombolókhoz húzó hajlandóságával akkor, amikor e nemzetnek magyar lelkekre, egész férfiakra van szüksége, s amikor súlyos kezekkel: Karddal és ekével, tollal és kereszttel történelmet ír a magyar Idő!

Ég és föld hősi halottja: Istenember! Hallgasd meg agyongyötört megkínzott hű magyarok mély-séges hitű könyörgését:

Oldódjék meg a magyar föld sorsa.

Ne csak sírgödört, hanem életet, kenyeret és meleg otthoni fészket adjon azoknak a becsületes keresztény magyar polgároknak, akik gyöngyöző verejtékkel öntözik meg azt. Oldódjék meg a magyar faj sorsa, hogy a tengernyi magyar vér, könny, veríték árán szerzett és tartott Hazában, a keresztény magyar élete legyen felette az úr, - magyar anya szíve tája, a bölcső, a lakás, a műhely ne lehessen többé koporsó, hanem fajtánk a honvédelem szent céljára sokasodjék és vihartálló acélos erőben óriásira gazdagodjék!

Amikor e nemes emlékművet Rimaszombat város Közönsége nevében örök megőrzésre átveszem, hálásan köszönöm meg a helyi Emlékbizottság fáradságot nem ismerő önzetlen, hazafias munkáját és egyúttal esküt teszek mindnyájunk nevében, szent esküt, hogy feledhetetlen hőseink emlékeiteket kegyelettel őrizzük, hozzátartozóitokat szeretettel gondozzuk, emlékműveketek szívünk melegével, igaz keresztény magyar testünk utolsó csepp véréig védjük, oltalmazzuk! Áldott legyen azok emléke, akik a Hazáért haltak és áldani fogjuk azok emlékét, akik azért meg fognak halni!”

Az Emlékmű megkoszorúzása

A nagyszerű beszédet hatalmas taps fogadta. Utána következett az ünnepség legmeghatóbb része: a megkoszorúzás. Vitéz Lukács Béla miniszter nyitotta meg a sort, aki saját nevében gyönyörű palmakoszorút helyezett el. Utána Vitéz Keresztes László őrnagy, a Vitézi Szék, Éva László polgármester Rimaszombat megyei város, dr. Soós Béla rendőrségdfogalmazó a m. kir. rendőrség, vitéz Kemény Géza elnök a HONSz helyi csoportja, dr. Fabinyi József elnök az ózdi és dr. Istók Barna elnök a rimaszombati tűzharcosok, dr. Lukács Géza alelnök a Gömör és Kishont-vármegyei Egyesület és Kriskó László titkár a Törekvés SE nevében tettek le koszorút. Mélyen megható volt, hogy a Don mentén harcoló honvédek is hatalmas koszorút küldtek, amelyet Márkus László helyezett el. Ugyancsak koszorút helyeztek a talapzatra a Széman Intézet egyensapkás növendékei is. Majd a hősi halottak hozzátartozói tettek le egymás után koszorúkat és virágcsokrokat, úgyhogy az emlékmű teljes egészében megtelt a virágok pompájával. Ebből a színes keretből emelkedett ki az Emlékmű hatalmas alakja, mellette a stílszerűen megalkotott két művészi kandelláber, jelképezvén a karddal, sisakkal és a Károly csapatkereszttel örök hivatását.

Siposs József olvasta fel ezután azoknak a neveit, akik kegyeletüket a jótékony célra szánt koszorú megváltásával fejezték ki. Ezeknek a neveit a jövő számunkban közöljük, itt csak azt említjük meg, hogy vitéz Lukács Béla a hét közepén koszorúmegváltás címén 500 pengőt küldött a város polgármesterének, úgyhogy kb. 2000 P jut majd az ünnepség révén a hadiözvegyek és hadiárvak megsegítésére.

Fél egyet ütött a toronyóra, amikor az ünnepség a Szózat hangjaival véget ért. Utána a kivonult alakulatok pompás díszmenetben vonultak el a miniszter és a katonai parancsnok előtt. Csattogott a lovak patkója és fesiszenen pattant a katonák, pénzügyőrök, leventék és cserkészek lába, szívet és lelket gyönyörködtetően. A ma katonái méltó módon adták meg tiszteletüket a múlt nagy hőseinek.

A díszmenethez a levente-cserkészzenekar szolgáltatta a zenét Kardos Gyula oktató vezetésével. A díszszemle után megszólaltak a harangok és félórán át hirdették azok halhatatlanságát, akik életüket adták a Hazának. Ugyancsak fél négy órakor fél órán át zúgtak a harangok emlékezetül annak, hogy négy évvel ezelőtt ebben az időpontban vonult be a felszabadító magyar honvédsereg. Legyen érte hála a magyarok Istenének!

[Erre az alkalomra Kun György postafőnök Teremt az Úr... címmel egy hosszú alkalmi verset írt, amely ennek a lapszámnak a 3. oldalán közöltek. L.J.I. megjegyzése]

(Gömör 1942. november 15., 4–5)

Mámorek lelkesedéssel fogadta Rimaszombat lakossága az orosz harctérről hazatért hős husárokat. Hódolat a visszatért honvédeknek, kegyeletes megemlékezés a hős halottak iránt

A II. honvéd hadsereggel együtt, amely a Don-partján magyar becsülettel teljesítette a kereszténység és haza iránti kötelességét, hazatért a romaszombati husárszázad is, amely csaknem egy esztendőn keresztül harcolt azért, hogy megakadályozza - amint azt vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, hadseregarancsnok mondotta: - „nehogy a vörös rém véres karmaival belémarkolhasson országunk megszentelt földjébe.”

(...) Rimaszombat városa zászlódíszbe öltözve, szeretettel párosult örömmel, május legszebb virágaival fogadta a hazatérő hős katonákat (...) A nemzeti színekkel, zöld levelekkel feldíszített vonat a Himnusz hangjaira futott be (...) Vitéz Rajháthy Sándor alezredes hazafias lendületű, szép beszédben köszöntötte a hazatért hősöket. „Dicső híretek jöveleteket már jó előre megelőzte (...) bebizonyítottatok, hogy a magyar husárok szelleme még él. Büszkék vagyunk rátok és szeretettel köszöntünk idehaza.” Majd az alezredes idézte a hős halált halt husárok szellemét és emlékeztükre a megjelentek egy perces néma csenddel áldoztak. Majd megérdemelt pihenést kívánt a hazatért hősöknek, figyelmeztette őket azonban arra. Hogy a „harc addig áll, míg a vörös rém él”, s így ha kell, legyenek újra felkészülve...

[ezután a Horthy Miklós térre vonultak, ahol a Hősök-Emlékműve előtt folyt le a hivatalos fogadás – L. J. I. megj.]

(...) A magyar nemzeti és baráti országok lobogóival feldíszített emlékmű mellett (...) lelkes éljénzés fogadta a hős katonákat, akik az emlékmű előtt sorakoztak fel. A levente zenekar eljátszotta a Magyar Hiszekegyet, majd nagy figyelem közepette Éva László polgármester üdvözölte (...) nagy hatást keltett beszédében a nagy csatákból visszatért husárokat:

Magyar Testvéreim!

Vitéz Honvédhusárok!

(...) Szent templomaink árnyékában a keresztény hősök emlékoszlópa előtt Istennek hálát adva, úgy fogadunk Benneteket és ölelünk keblünkre, ahogyan a legnagyobb hősöket illik fogadni: szívvel és virággal, szeretettel és lelkesedéssel, büszkeséggel és hódolattal. A magyar dicsőség fiai vagytok, mert a magyar történelem lapjait írtátok meg karddal és vérrel. (...) a népek Istene különös célt tűzött elénk, szent hivatást, mert ennyi vértanúja, ennyi áldozata csak nagyszerű eszmének, csak nagyrahivatott nemzetnek lehet. (...) A magyar becsület követeli az ősi magyar jussot: a Kárpátok bércei által körülövezett ősi magyar hazát, melyet gaz hordák és faji bérencei piszkos fantáziája akar tőlünk csalárd módon elrabolni. De a magyarok Istene újra lehajol hozzánk, lehajol a maroknyi becsületes magyar népéhez: elhessegeti a halálmadarakat és hő magyarok buzgó imája nyomán hajnal hasad: piros hajnal a hófehér égboltról a zöld rónákon, erdőkön, búzamezőkön. A legelső magyar honvéd legendás alakja újra előttünk: felül fehér lovára, új honfoglalásra indul és a szent istváni kettős kereszt örök fénye ismét besugározza a nagy magyar rónákat, vadvirágos réteket, illatos mezőket. Töretlen hittel állunk Isten oltára előtt, itt a hősök emlékművénél, új magyar csodákat várva, új magyar csodákért imádkozva. És ti vitéz katonák, tegyetek újra esküt a magyar becsületre, a magyar kardra, melyet a magyarok Istene adott kezetekbe, hogy becsülettel megvéditek azt a keresztet, melyen Krisztus értünk szenvedett, hogy kiirtjátok azt a faji mocsoktól beszenyvezett vörös érdekszővetséget, mely a keresztény templomainkat akarja lerombolni és Istenünket újra keresztre feszíteni (...) Kegyelet harangjai szólaljatok meg, zúgjatok végig a magyar aetheren át, zúgjatok a mesze távol orosz hómezőig, hol testvéreink és szövetségeseink küzdenek az igazságért! Vigyétek hálánkat, szeretetünket, vigyétek törhetetlen bizakodásunkat, hogy győznünk kell, mert van igazság és velünk az Isten.

(...) A nagy tapssal fogadott beszéd után Kisfaludy Lajos gimn. VIII. o. tanuló ifjú lelkéből fakadt, nemes gondolatokkal teljes beszédében az ifjúság nevében mondott köszönetet (...) harangzúgás közepette a hazatért csapat parancsnoka hatalmas fenyőkoszorút helyezett a Hősök-Emlékművének talapzatára az első világháború hősi halottjainak emlékezetére, míg a parancsnok-helyettes a mostani háború huszárhaltottjai emlékezetének hódolt szép babérkoszorúval...

(Gömör 1943. május 9., 1)

Tábori mise a Hősök Emlékműve előtt

A Levente Egyesület felkérésére ma, vasárnap délelőtt 9 órakor a háború hősi halottjainak emlékezetére a Hősök Emlékműve előtt Radány Lajos esperes-plébános ünnepélyes szentmisét mond. A tábori misén részt vesznek a leventék és az iskolák ifjúsága is.

(Gömör 1943. május 23., 3)

Tábori mise a magyar együttérzés jegyében

Május 23-án országszerte ünnepi istentiszteletekre gyűltek össze a levente-ifjak, s a magyar jövő imádsága szállt a magasságos Egek felé a harcban álló honvédekért. Rimaszombatban a Hősök Emlékműve előtt folyt le a tábori mise, amelyre a leventék zárt sorokban vonultak ki. ...A tisztikar élén vitéz Rajháthy Sándor alezredes jelent meg. A szentmise előtt az egyik levente-oktató babérkoszorút helyezett el a Hősök Emlékművének talapzatára a jelenlegi háború elesettjeinek emlékezetére. Majd Radány Lajos esperes-plébános Tóth Sándor hitoktató-lelkész segédletével, két levente-oktató ministrálása mellett mutatta be a szentmise-áldozatot, s mondott magasztos imádságot a haza oltalmáért küzdő hős katonákért. Mise közben a levente-zenekar játszott a vallásos és hazafias dallamokat, komoly tanultságról adván ezúttal tanúbizonyságot. Az istentisztelet végeztével, miként az egész országban egyidőben megszólaltak a harangok, hogy hirdessék a magyar hősi eszme halhatatlanságát. – Június 6-án, vasárnap délelőtt a protestáns egyházak tartanak közös tábori istentiszteletet a Hősök Emlékműve előtt.

(Gömör 1943. május 30., 3)

Rimaszombat emléknappja címmel megjelent egy írás a címlapon, hogy november 10-én délután 6 órakor „a leventék s a cserkészek fáklyásmenetes felvonulás kíséretében megkoszorúzzák a Hősök Emlékművét.”

(Gömör 1943. november 7., 1)

A Hősök Emlékműve előtt megrendezett március 15-i ünnepély műsora:

„**MÁRCIUS 15**”

Szellemének a mai nagy idők jegyében minden külső pompa és vigasság mellőzésével komolyan és egyszerűen az alábbi program keretein belül hódol

Reggel 9 órakor ünnepi istentisztelet

a keresztény egyházak templomaiban

délelőtt 10 órakor ünnepély a Hősök Emlékműve előtt

MŰSOR:

Hiszekegy. Előadják a rimaszombati egyesített levente és cserkész zenekarok.

Petőfi „A Nemzethez” című költeményét szavalja Szedlák György gimn. VI. oszt. tan.

Ünnepi beszéd. Elmondja Skergyák Pál gimn. VIII. oszt. tan.

A város összes légmentesített szervebe beosztott személyek ünnepi eskütétele.

Himnusz. Előadják a rimaszombati egyesített levente és cserkész-zenekarok

Díszmenet a Hősök Emlékműve előtt.

Felkérem a város lakosságát, hogy hazafias érzésük kifejezéséeként házaikat március 15-én lobogózza fel.

Éva László

Polgármester

(Gömör 1944. március 12., 1)

A Hősök Emléknapja

Az idén a pünkösdi ünnepek miatt nem május hó utolsó vasárnapjára, hanem a mai vasárnapra esik. A legszörnyűsegebb világégés tetőpontján is mélységes kegyelettel és soha el nem múló hálával kell megemlékeznünk az 1914-1918. évi világháború hősi halottjairól. A mai idők komolysága azonban azt követeli, hogy ezen megemlékezésünk csendes és bensőséges legyen. A magyar kir. kormány óhaja, hogy úgy az ünnepségek, mint a hősi emlékművek testületi megkoszorúzása elmaradjon. Ehelyett azonban arra kéri a testületeket, intézményeket és magánosokat is, hogy a koszorúra szánt összegeket a légikárosultak javára adományozzák. Szívben és lélekben azonban szálljon emlékeztünk drága halottaink sírjai fölé, zárandokoljunk el a Hősök Temetőjébe és a Hősök Emlékművéhez, s buzgó imádságban kérjük a magyarok nagy Istenét, hogy hőseink véráldozatából a szebb, boldogabb és szabadabb magyar élet virágjai fakadjanak ki.

(Gömör 1944. május 21., 1. p.)

A „Hősök Napját” az elmúlt vasárnap a komoly időkhöz illően szerényen, a szívek mélyén ünnepelte meg Rimaszombat lakossága. A keresztény templomokban tartott istentiszteleteken a lelkészek emlékeztek meg hatásos beszédekben a hősök áldozatvállalásáról és az utódok kötelességeiről. Május legszebb virágaiból bőven jutott a Hősök Emlékműve alá és a temetőben nyugvó hősök sírjaira is.

(Gömör 1944. május 28., 3. p.)

A honvédség tiszteletadása az első világháború hőseinek

A rimaszombati helyőrség rendezte ezt az ünnepséget, de a város is képviseltette magát (...) „Éva László polgármester Rimaszombat város nevében piros-fehér-zöld szalaggal övezett koszorúval áldozott az első világháború és vitéz nagybányai Horthy István Kormányzóhelyettes hősi emlékének.”

(Gömör 1944. június 4., 3)

Márkus László: Egységtoborzó

Fogd a kezem, el ne ereszd,
én sem a tiédet,
s bűnbánóan, szánva-bánva
minden ősi vétket,
széttéphetetlen láncot fonva
álljunk szembe annak,
aki ránk tör és sírt ásni
akar a magyarnak.

Egy akarat egy táborba
gyűjtsön Testvér össze,
s a lelkünket és testünket
mind erősbre edzve,
ne ismerjünk viszálykodást,
semmit, mi elválaszt,
óvjuk, védjük, külső, belső
ellentől hazánkat.

Harcoljunk a Gonosz ellen,
gépfegyverrel, munkával
s bátran küzdve mindhalálig
ellenség hadával,

a szebb magyar jövő napja
felragyog az égen,
esküdünk meg erre, Testvér:
Isten úgy segítjen!

(Gömör 1944. június 11., 3)

Vitéz nagybányai Horthy Miklós. [A kormányzó Rimaszombatban megrendezett születésnapj ünnepségéről szóló beszámoló részlete – L. J. I. megj.]

....Délben fél 12 órakor a díszbeöltöztetett Hősök Emlékműve előtt gyűltek össze az egyházi és polgári hatóságok vezetői, valamint nagyszámú nézőközönség. Ez alkalommal tette le ugyanis az esküt a helyőrségünknek legnagyobb alakulata. Motorok zúgásának zenéje kísérte azután a kivonult alakulatok fegyelmezett díszelvonulását, amely éppen a nándorfehérvári győzelemre emlékeztető déli harangszó mellett folyt le.

Délben 12 órakor az Egyesített Levente- és Cserkész-zenekar a Levente-nappal kapcsolatban is a Tompa-téren hangversenyt adott. A kettős ünnep délután a Széchenyi-kertben lefolyt sportmutatványokkal zárult...

(Gömör 1944. június 21., 1)

Gömör-Kishont vármegye főispánjává a m. kir. belügyminiszter Hevessy László gyógyszerészt, rozsnói drogéria-tulajdonost nevezte ki. A vármegye valamennyi tisztviselőjének hűségét esküdött Szálasi Ferencnek

...A megmérgezett magyar lelkekbe és az elcsüggedt nemzetbe új hitet, új lelket önt Szálasi Ferenc és hungarista mozgalma, bízunk kell és hinnünk, mert lesz boldogabb és szebb magyar jövő, lesz igazságos Magyarország. Beálltunk a csatásorba, várjuk a parancsokat és teljesíteni fogjuk azt, ha kell, életünk feláldozása árán is.

Kitartás! Éljen Szálasi!

(Gömör 1944. november 5., 1)

A SZOCIALIZMUS IDŐSZAKA (1945/1948–1989)

A kéméendi emlékmű

Az alábbiakban azt a három alkalmi verset közlöm, amelyeket Kéménden, az első és második világháborús emlékmű felavatásakor szavaltak el 1953-ban. Mindhármát a helyi esperes, Cséfalvay József írta kimondottan erre az alkalomra. Forrásom Sztyahula László: *Kéméendi fényképek tükrében* címmel közelmúltban megjelent kötete volt.

Cséfalvay József **A hősi emlékmű felavatására**

Véres harcok után,
Hol pihen apám?
Hol domborul sírja?
Csak az Isten tudja.

Én úgy képzelem el: zöld ernyő árnyában,
Hol vadvirágok nyílnak, zendül a madárdal.
Hol koszorút az ég angyalai fonnak
Hol nincs járása búnak, a gondnak.
Hol új élet támad minden év tavaszán,
Oh, én úgy képzelem: ott pihen az apám.

Én úgy képzelem el: búzatermő földben,
Hol élet csirája van minden kicsi rögnek,
Búzavirág alatt, pacsirta szavával,
Hol én árva lelke, tán rá sem találnál.
Hol termést hoz a nap minden sugara után.
Oh, én így képzelem: ott pihen az apám.
Én úgy képzelem el: templom közelében,
Ahol tiszta ima szól mindenki szívében,
Ahol szól a harang, felhangzik az ének,
Naponként imára járnak ifjak és vének.
Hol megnyugszik a szív Isten akaratán,
Oh, én úgy képzelem: ott nyugszik az apám.

Véres harcok után
Hol pihen az apám?
Hol domborul sírja?
Csak az Isten tudja.

(Sztyahula 2008, 47–48)

A következő verset Szalai Veronika mondta a polgári áldozatokért és saját édesanyjáért is:

Egy perccel előtte öleltetek minket.
Talán éreztétek, hogy tovább már nincsen.
Talán éreztétek, hogy csak rövid idő,
És éltetek fája miénk mellől kidől.

Csak egy perc, és aki előtte még beszélt,
Behunyta örökre ránk mosolygó szemét.
Csak egy nagy csattanás, csak egy röpke sóhaj
S ifjú éltük lángja örökre ellobbant.

Ki gondolta volna, hogy némák maradnak
A néhány perce még bátorító ajkak.
Hogy kihűlnek azok az ölelő karok
Szülőt gyermekétől a halál elrabol.

Mindenható Isten, aki az árváknak
Mennyei atyja vagy, áldd meg az árvákat.
Segítsd meg azokat, akik velem együtt
Árvák lettek a mi falunkban s mindenütt.

Töröld le a könnyet az árvák arcáról,
Távolítsd el minden rosszat az útjából.
Tedd őket boldoggá, áldd meg és vezessed,
Könnyes szemű, síró árvák ne legyenek.

És te szörnyű, átkos gyilkoló háború,
Kinek neve véres, sötét és szomorú.
Ne szedd áldozatod frontról és itthonról,
Legyen minden ember nélküled is boldog.

Maradj történelem intő példájának,
Századok és népek, múlt idők átkának.
Szeretet, békesség, igazság, boldogság,
Varázsolja széppé a gyermek otthonát.

(Szttyahula 2008, 48–49)

Cséfalvay József:

Az elveszett hősök szobra felavatása alkalmából

Valahol messze idegen országban,
Megástak egy sírt, talán a határban.
Nincsen rajta jel, virág sincsen rajta,
Soha senki meg nem látogatta.

Nem borulhat rá, akit úgy szeretett,
Emlékkoszorút reá nem tehetett.
Halottak napján fel nem kereshetik,
Nyíló virággal fel nem díszíthetik.

Az én kis szívem ma elmegy messzire,
És odaáll az árva sir szélire,
Fájón felzokog és egy nagyot dobban,
Mert édesapám az, ki pihen ottan.

Néhány szál gyertyát teszek a sírdombra,
Szép nagy keresztet, Jézus is van rajta.
Nyíló virágot, nefelejcsét, árvácskát,
S Istenhez küldöm szívem hő imáját.

(Szttyahula 2008, 51)

Szabó Ferenc: Hagyomány születik

Egy évvel ezelőtt, a CSKP jubileumi ünnepei alkalmából városunkban, Komárnóban (Komárom) új emlékművet avattunk, mellyel elhunyt kommunistáknak, a fasizmus áldozatainak állítottunk emléket. Az 50. évforduló ünnepei keretében tavaly először szervezte meg a Járási

Pionírház a város iskoláinak közös pionírfogadalmát az emlékműnél, ami nagy visszhangra talált. Néhány nappal ezelőtt ismét megszólaltak a harsonák, és majdnem 400 szikra sorakozott fel az emlékműnél, hogy letegye a fogadalmat. Először koszorút helyeztek el az emlékműnél, majd a zászlós rajok felvonulása után a Városi Pionírtörzskar elnöke tett jelentést a szikrarajok avatási felkészültségéről. A jelentést Macsanszky Ágnes, a járási tanács tagja vezette és üdvözölte a jelenlévőket. A vendégek között ott voltak az elhunytak hozzátartozói is, valamint a járási és városi szerveink képviselői, az iskolák igazgatói, tanítók és a tanulók szülei. Az ünnepi beszédet Máriási László, a Járási Pionír- és Ifjúsági Ház igazgatója mondta, aki az ifjúság nevében is megígérte, hogy híven őrzik az elhunyt hősök emlékét, és ezentúl minden évben rendszeresen találkozni fognak az emlékműnél.

Ezután az ünnepélyes fogadalomtétel következett. Nagy élmény volt hallani, amikor néhány száz gyerek egyszerre zengte a pionírfogadalom szövegét. Fogadalomtétel után az újdonsült pioníroknak idős párttagok és a Fasisztaellenes Harcosok Szövetségének veteránjai adták át a piros nyakkendőket. Az új pionírokat a Járási Pionírtanács és a Járási Pionírház nevében a pionírház egyik dolgozója üdvözölte. A pionírok figyelemmel kísérték a hozzájuk intézett beszédet, főleg akkor, amikor pionírkötelességeikről és a pionírszervezetben folyó tevékenységről beszélt. Ezután szavalatok hangzottak el. A műsort 400 pionír közös éneklése zárta le: a pionírinduló hangzott el - két nyelven. Jelentésadással és az első „Mindig kész!” köszöntéssel végződött az ünnepély. A zászlós rajok és a kürtösök elvonultak, az új pionírok pedig közös filmelőadáson vettek részt a városi moziban...

(Vasárnapi Új Szó 5, 1972/25, 18)

AZ 1989 UTÁNI IDŐSZAK

Az obeliszk

Padány 800 lakosú kis református falu a Csallóközben Aki nem ismeri a vidéket, azt sem tudja, hol keresse. A szarajevói merénylet után a vármegye hadba hívó parancsa és a második világháború S.A.S. behívók azonban Padányt sem kerülték el. A falu akkori lélekszámahoz mérten nagyon sok vért áldozott. Az elesettek névsorát a református gyülekezet és a falu krónikájából gyűjtötték össze.

Az új rendben nem számított hősi halottnak az, aki nem a győztesek oldalán esett el. Így a faluban korábban nem készült emlékmű, ahol halottak napján gyertyát gyújthattak volna...

De Peres Imre református lelkész és a községi önkormányzata kezdeményezésének köszönhetően tavaly karácsony óta Padányban is van hősi emlékműve, talapzatán a kegyelet örökzöld koszorúval. A december 24-én délelőtt rendezett ünnepségen a lakosság megrendülve állta körül az obeliszket, melyen 46 név olvasható, s melyről a világháborút megjárt Szabó Géza bácsi távolította el a leplet.

A megemlékezés drámaiságát az unokák és dédunokák is átérezték. Erről tanúskodott Bartalos Tamás ágendázó kisiskolás szavalata és a református egyházközség énekkarának szereplése is.

(Új Szó 1992. január 31., 7)

Második világháborús emlékművet avattak Nyékvárkonyban „Ne legyen többé háború”

1992. május 31-én a délutáni órákban Nyékvárkonyban felavatták a „Második Világháború Áldozatai” emlékművét. Az MKDM⁶³³ szervezésére sokan összegyűltek az avatásra, a szép környezetű templomkertben. Zsidó János esperes beszédében kiemelte, hogy bár fájdalmas, de mégis örömteli nap ez, mivel az elmúlt rendszerben nem lehetett ezt az emlékművet felállítani és csak most valósulhatott meg. Az emlékmű keresztire Jézus Krisztusra és az elesettek emlékeztet. Beszéde végén az esperes úr azt kívánta, hogy ez az emlékmű legyen az utolsó, és soha többé ne legyen háború.

A cserkészfiatalok énekkel és zenéssel tisztelegtek az emlékmű előtt, a helyi zsidó hitközség nevében Feldmár Jenő szólt a gyülekezethez. Szomorú szívvel emlékezett arra, hogy neki édesapja, testvére, Janka és kisfia estek áldozatul a kegyetlenkedéseknek.

Az emlékmű leleplezése után látható volt a falu háborús áldozatainak névsora. Sokan könnyes szemmel nézték az ismerős neveket. Megkondultak a harangok, és a helyi erdészeti alkalmazottai díszlövésekkel emlékeztek a halottakra.

Az emlékmű felavatása utáni rövid műsorban szavalatok és énekszó hangzott el. Fellépett a helyi alapiskola énekkara is, vezényelt Pálkás Gyula helybéli tanító. Kitétek magukért az óvodások, a férfiak pedig háborús dalokat adott elő. A cserkészfiatalok koszorút helyeztek el az emlékmű talapzatánál, majd gyertyagyújtás következett. A jelenlévők könnyeiket törölgetve mondogatták: ezt is megérhettük! Az emlékmű avatás végén felhangzott az ima, a hálaadás Istennek, és köszönet mindazért, hogy ez megvalósulhatott. Az avatáson jelen volt Farkas Pál mérnök, az MKDM alelnöke, aki szinté szólt a gyülekezethez.

Gálffyné N. Irén

(Csallóköz – Žitný ostrov 1992/24, 3)

Apa Mária: Ipolyszakállosi mementó

1992. augusztus 23-án Ipolyszakállos község lakosai emlékeztek. Ezen a napon avatták fel az I. és a II. világháború áldozatai tiszteletére épített emlékművet. Az Együttélés és MKDM h. sz. munkáját dicséri, hogy közadakozásból a község hősi végre méltó helyre kerülnek.

Emlékezni jött össze a falu ezen a napon, felidézni történelmünknek azt a legsötétebb korszakát, mikor az önkény egy tollvonással harcba küldte apáinkat, nagyapáinkat, nemzetünk legjavát, ágyútölteléknek használva őket. Az I. világháborúban Ipolyszakállosról több mint 100 katonát hurcoltak

633 Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, 1990-ben alakult, 1994-ben beolvadt az akkor létrejött Magyar Koalíció Pártjába.

el. Közülük 42-ről érkezett gyászjelentés, 42 ember, 42 sors, akik hosszú évekig tartó vándorlás, harctűz után idegen földben nyugszanak.

Alig hallgatott el az I. világháború ágyúdőreje, a történelem gondoskodott arról, hogy az 1940-es év újabb világégést hozzon. Nem volt kevésbé kegyetlen a II. világháború sem. Megint érkeztek a behívók. A falu jajsztótól volt hangos, mikor a frontra induló katonákat búcsúztatták. Apáink közül a II. világháborúban 24 áldozta életét a harctéren.

Fájdalmas sebek ezek, melyek még ma is sajognak. Az apát, férjet, testvért pótolni nem lehet. Mi, az utókor fiai megtettük a tőlünk telhetőt, emlékükre megépítettük ezt az emlékművet.

Az avatóünnepséget a község közel 50 tagú kórusa nyitotta meg. Elhangzott Gyóni Géza: Csak egy éjszakára c. verse, majd Gasparik Kálmán polgármester felavatta az emlékművet, Nagy János szobrászművész alkotását. A réztáblára vésett 88 áldozat emlékére a helyi fiatalok 1-1 szál égő gyertyát helyeztek el.

A megértést, összefogást példázta az ökumenikus istentisztelet is, melyet Kovács Géza református lelkész és Farkas László római katolikus plébános tartott.

(Honti Lapok 1992/10, 3)

Vörösné Fehér Edith:

Hősök emléktáblája

Egy új emléktábla áll kistemplomunk falán
Ráírva a sok név sűrűn, egymás után.
Azoknak a neve, akik nincsenek már
A haza oltárán életüket adták.
Sok-sok özvegyasszony és sok árva gyermek
Zokogva áll meg ez emléktábla mellett.
Átölelve egymást ránéznek egy névre
Könnybelábadt szemmel tekintve az égre.
Tudják, hogy az Isten megpróbálta őket,
nem perelnek, nem átkoznak -
csak kérdően néznek...
Jönnek ide sokan, jönnek ide mások,
egyik virágot hoz, másik imádságot.
Mindegyiknek lelke tele fájdalommal
gondolnak a véres világháborúra.
De nem csak itt nálunk, széles e világon
falun, városokban síremlékek állnak
Hirdetve az eszmét, ama legnagyobbat
amiért ők hősi halált haltak.
Jeltelen sírokban porladnak hamvaik
Csak Isten tudja, melyikök hol fekszik.
Én édes Istenem, de jó lenne egyszer
Megállani e sírhalmok mellett.
Tudjuk lehetetlen - hisz nem jelzi semmi,
Aggódó szívünket e gondolat sebzi.
Atyánk arra kérünk, adj szívünkbe békét,
áldott emlékeztést, nekik meg pihenést.
Álld az özvegyeket, álld meg árváikat,
Lelkünknek nyújts békét, szívünknek meg vigaszt.
Kérünk e szent helyen, áraszd kegyelmedet,
Adj szívünknek hitet, igaz szeretetet.
Legyen itt a földön szeretet az úrrá,
megbocsátás bennünk, s égi világosság.

(In Vörös Béla írta és szerk.: *Akikért nem szólt a harang*
[A II. világháború kamocsai áldozatainak emlékkönyve]. Kamocsa, 1992, 27)

Emlékműavatás

Október 24-én az első és második világháború áldozatainak tiszteletére felállított emlékműnél ünnepséget tartottak Lekér – Garamdamásd – Garamvezekény községekben. A felújított emlékmű avatásán ünnepi beszédet mondott Csáky Pál parlamenti képviselő, Princzkel József önkormányzati képviselő, az MKDM lekéri szervezetének elnöke és Bérés Lajos polgármester. Az ünnepségen közreműködtek helyi és zselizi cserkészek, a vegyeskar és Németh László szigetszentmiklósi cserkész. Az ünnepi műsort a névtelen sírokban nyugvó áldozatok egyházi temetésével és koszorúzással zárták. (-pb-)

(Garamvölgye 1993/41, 2)

Emlékműszentelés Vágán

„A hősök szobrát (...) 1941-ben állították az első világháborúban elesett vágai katonák emlékére. Nevüket a szobor bal oldalán elhelyezett márványtábla őrzi. Az emlékművet a vágai híveknek sikerült később megmenteni a lerombolástól. Andrásfay Ödön akkori vágai plébános a szobrot a templomban helyezte el, a címet pedig a kertben rejtették el.

A községi képviselőtestület a lakosság ösztönzésére úgy döntött, hogy a hősök szobrát eredeti állapotában felújítják, s a névsort kibővítik a második világháborúban elesettek névsorával. Az újraavatás és a szobor szentelésének napja augusztus 22-ére volt kitűzve.

Az ünnepi szentmisét Jáky Sándor Teodóz, a győri Bencés Gimnázium tanára mutatta be. A szentmise ünnepélyességét emelte Kodály Zoltán Magyar Miséjének egy-egy részlete a galántai Kodály Zoltán Daloskör előadásában. Nagy sikert arattak a csángó magyarok közt gyűjtött, Szent Istvánról szóló énekek, melyeket Jáky tanár úr vendégei adtak elő. A vágai hívek külön köszöntötték első plébánosukat, Andrásfay Ödönt, aki erre a szép ünnepre Esztergomból érkezett. Megköszöntötte a vágaiaknak, hogy a háború ideje alatt megvédték őt az elhurcolástól. Kérte a híveket, maradjanak meg egymás szeretetében, és segítsék egymást most is, mint annak idején. A szentmise után körmenet indult a hősök szobrához. Szavalattal és a Szózat éneklésével folytatódott az ünnepség. A falu polgármestere, Kamenár László röviden elmondta a szobor felújításának körülményeit, majd Bauer Győző, a Csemadok Országos Választmányának elnöke mondott ünnepi beszédet. Az ünnepi beszédet követően a Boldogasszony Anyánk című énekkel, valamint a magyar himnusszal ért véget.”

(Remény 1993/37, 8)

Kőbe dermedt harang

...1993. május 9-én, a béke napján - a korábbi győzelem napján - új második világháborús emlékművet avattak Oroszkán, a központban, a templom mellett, pontosan szemközt a mai napig fennmaradt és kegyelettel ápoltt első világháborússal.

(...) Az előre hajló gránitkövön, amely mintha maga is a halálba görnyedő, meglőtt embert szimbolizálná, aranyszínű fémtáblán sorakoznak a háborúban elesett helybéli katonák nevei. Ugyanide kerültek azok, akik bár nem fogtak fegyvert, de itt érte őket a vég, amikor a kisváros, illetve a mellette folyó Garam három teljes hónapra a frontvonalba esett. Van köztük egészen kicsi gyermek is, aki már sosem nő fel...

Az emlékmű talapzatán áll, kőbe foglalva, mementóként két rohamsisak. Az ekkor lerombolt templom harangjának kisebb darabja a gránitba építve, nagyobb darabja a talapzatra helyezve vigyázza a hősök és az áldozatok álmát.

A helybeliek, főként az idősebbek szerint Isten maga jelölte ki az új emlékmű helyét. Amikor ugyanis a templom tornya - egy gránáttalálat következtében - felrobbant, a súlyos bronzharang részekre hasadt és szanaszét repült (...) A két legnagyobb harangrepesz úgy ért földet, hogy kijelölt egy háromszöget, amelynek csúcspontjában a templom, az első világháborús emlékmű, illetve a leeső darabok pontos helyén évtizedekkel később felépített második világháborús emlékmű áll. Ezt a két harangrepeszt a plébános elrejtette, s midőn a politikai változások lehetővé tették, az új emlékmű tervezőjének rendelkezésére bocsátotta, ragaszkodva ahhoz, hogy azt földet érésük egykori helyén építsék fel. Az utókor emlékezői megfogadták (...) kérését...

Felemelő emlékezés

Az ünnepségre, amelynek narrátora Gerő János oroszcai tanár volt, összegyűlt a helybéli magyar lakosság apraja-nagyja. Itt voltak az özvegyen vagy árván maradt családtagok, a túlélők, de érkeztek vendégek és egykori bajtársak a szomszédos falvakból, sőt Magyarországról is. Több cserkészcsapat képviseltette magát, így a felvidékieken túl például egy szigetszentmiklósi. A Hadtörténeti Intézet és Múzeumot képviselni nekem jutott a megtiszteltetés. Felemelő érzés volt az egykor magyar, de ma is magyarlakta területen honvédtiszti egyenruhában feszíteni, bizony a katonaelem is meghatódott, mikor a szlovák állampolgárságú veteránok párásodó szemmel simogatták a rég nem látott zubbonyt, rajta a vitézkötéses parolival, amit egykoron ők is viseltek...

Az ünnepélyes avatáson öt megemlékezés hangzott el. Kapusztai Erzsébet, Oroszka polgármestere magyarul, majd szlovákul elmondott szavait követően dr. Fóti [Fóthy - L.J.I. megj.] János pozsonyi országgyűlési képviselő, Fóti [Fóthy - L.J.I. megj.] Sándor, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Községe [Eredeti nevén: Csehszlovákiai Magyarok Kulturális Szövetsége, ma Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség - L.J.I. megj.], a felvidéki magyarság érdekképviselőjét felvállaló CSEMADOK helyi szervezetének elnöke, illetve Orosházy Lajos, a Don-kanyarban elvérzett magyar királyi 2. hadsereg egykori zászlósa beszélt az egybegyűltekhez. Az anyaországiak nevében magam szólhattam.

Az emlékművet Durcó [Đurčo - L.J.I. megj.] Zoltán érsekújvári római katolikus esperes szentelte fel, majd - jelképesen - eltemette azokat, akiknek neve az ércbe foglaltatott, hiszen nem egy közülük jeltelen sírgödörben, temetetlenül alussza örök álmát, valahol Európában vagy Ázsiában. Három vers is elhangzott, Tóth Angelika helybéli tanuló, Gerő János oroszcai tanár és Németh László cserkészfiú tolmácsolásában. Ez utóbbi vitéz Somogyváry Gyula Magyar Miatyánkját szavalta el. Bizony sokak szeme párássá vált ekkor, főként az idősebb generációk tagjai közül!

A beszédek, versek, ceremóniák és a koszorúzás között a Csemadok zselizi szervezetének kórusa és az ipolysági magyar tannyelvű gimnázium énekkara adott elő zeneműveket és egyházi énekeket, Horváth Géza, illetve Béres Gábor vezényletével. Az ünnepség elején és végén, amikor a Szózatot, illetve a Himnuszot dalolták, az avatásra összesereglett közönség pedig - felkérés nélkül - velük énekelt, a kisdedektől a székekből feltámaszkodott közel 100 éves özvegyasszonyig. Bizony rendhagyó gondolatok villantak mindezt áltélvén belénk: velünk, az óhazából érkezettekkel talán az ilyen alkalmak értetik meg igazán, mit is jelent magyarnak lenni, a magyarsághoz tartozni!

(Ravasz István szerk.: *Emlékek a hadak útja mentén.*

Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom.

Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2006, 180–182)

Kopjafaavatás a Monostori Erődben

Az egykori bajtársakra emlékeztek

Az elmúlt években már hagyománnyá vált, hogy a volt magyar Királyi 6. hadosztály, a 22. és 52. gyalogezred egykori katonái, tisztjei találkozót tartanak a dél-komáromi Monostori Erődben. Az idei június 15-i találkozó eltért az eddigiektől, a baráti és szívélyes hangulatú beszélgetések, régi közös emlékek felidézése mellett az egykori bajtársak és az esemény résztvevői kopjafákat állítottak a hősi halált halt és a második világháború utáni időszakban elhunyt parancsnokaik, katonatársaik emlékére.

Az ünnepélyes avatón megjelenteket Markó Arisztid, a 22/I. zászlóezred egykori főhadnagya, a Rákóczi Szövetség küldöttségének vezetője köszöntötte. Az egykori bajtársaknak emléket állító kopjafákat Orosházy Lajos faragta, aki a gyalogezred egykori katonájaként megjárta a háború minden poklát – harcolt a Don-kanyarban, és 13. évig volt orosz fogságban. Bajtársai iránti tiszteletként ingyen vállalta a kopjafák elkészítését. A köszöntő elhangzása után dr. Beer Miklós segédpüspök szentelte fel az egykori főtiszteket – Farkas Zoltán ezredes, Lipták Aurél ezredes, Romhányi Ferenc ezredes, Hermányi B. György százados, Csathó Ernő alezredes, Lévai Sándor hadnagy – emlékére állított kopjafákat. Az avatóünnepség végén az egykori bajtársak és a hősi halottak leszármazottai, barátok és ismerősök helyezték el a kegyelet virágait a kopjafák mellett álló márványtáblán.

(*Komáromi Lapok – Komárnaňské listy* 2002. június 21., 2)

Márványtábla Ajnácskőn. A fronton elesettekre emlékeztek

Huszonötyször kondult meg tegnap délután az ajnácskői templom harangja, és huszonöt mécses gyúlt azon a hálaadó istentiszteleten, amelyen a második világháborúban elesettekről emlékeztek meg a falu és a környék lakói.

A szentmise után Eduard Kojnok rozsnyói püspök megáldotta a templom homlokzatán elhelyezett márványtáblát, amellyel a második világháborúban elesett ajnácskőieknek állítottak emléket hozzátartozóik és a községi hivatal. Az emléktábla alá elsőként Boros Jenő pozsonyi nagykövet helyezte el a nemzeti színű koszorút, majd a határon Túli Magyarok Hivatalának nevében Kelemen Gertrúd, a Csemadok Országos Választmánya képviselőjében pedig Bauer Győző elnök és Végh László főtitkár rótt le kegyeletét. Azután az elhunytak rokonai, egykori barátai és ismerősei borították el virággal a márványtábla talapzatát. (farkas)

(*Új Szó* 1994. november 28., 2)

Bakabánya - Emléktáblát avattak

A Szlovákiai Antifasiszták Szövetségének Bakabányai Alapszervezete és a Bakabányai Községi Hivatal a szlovák nemzeti felkelés 51. évfordulója alkalmából emléktáblát avat fel a község főterén. Az emléktábla Martin Korbel és Daniel Kunic – mindketten a község szülöttei – tiszteletére készült. Egyikük tankistaként, a másik pedig repülősként vett részt az antifasiszta harcokban, valamint az sznf előkészítésében, melybe aktívan bekapcsolódtak. Az emléktábla ünnepélyes leleplezésére augusztus 29-én 9 órakor kerül sor Bakabányán az sznf emlékmű előtt. A község képviselőin és lakosain kívül jelen lesz Ján Husák mérnök, vezérőrnagy, a Szlovákiai Antifasiszták Szövetségének elnöke Pozsonyból. A lévai katonai alakulat katonái díszlovást adnak le az elhunytak tiszteletére. A kultúrműsorban többek között fellép a Domovina énekkar is.

(*Garamvölgye* 1995. augusztus, 7)

Dáša Petrášová: Felszabadulási emlékünnepségek Kálnán

Kétnapos ünnepségen emlékeztek meg Kálna lakosai községünk felszabadításának 50. évfordulójáról. Március 24-én, pénteken 18.00 órakor ünnepi gyűlést tartottak a harci dicsőség házában, az elesettek emlékére. Ünnepi beszédet a falu polgármestere, Alexander Kováč mondott és felolvasta azt a köszönőlevelet, melyet a harcok még élő résztvevőinek küldenek. Az esemény ünnepélyességét a lévai Domovina tanítói énekkar növelte. Az ünnepély tűzijátékkal ért véget.

(*Garamvölgye* 1995. április 5., 1)

Matthaeidesz Konrád: A csécsi korona

Ha Rozsnyóról Kassa felé vesszük utunkat, Krasznahorka szépséges vára, majd több falu elhagyása után érintjük Csécs (Čečejevce) községet. Kis felvidéki falu ez. A műemlékként számon tartott templomon kívül legrangosabb emléke a község 1938-as visszatérése után emelt országzászló, amely mögött egy obeliszk áll, rajta műkőből készített Szent Korona.

Az emléket 1938-ban emelték, hogy körötte itt gyűljenek össze ünnepelni az emberek. A háború borzalmas pusztítását követő ki- majd áttelepítések idején titokzatos váratlansággal eltűnt az obeliszket díszítő korona. A szóbeszéd szerint egy kocsisaroglyában az egyik kitelepülő család magával vitte, de pontosat senki sem tudott.

Északi szomszédainknál lassan alább hagyott a nemzetiség üldözése, és amilyen titokzatosan eltűnt, olyan titokzatosan ismét a helyére került a korona. Ekkor tudta meg a falu népe, hogy bő négy évtizede a magyarságukat féltő legények keze emelte le és rejtette el az anyaföldben a kő-koronát, hogy az immár meglett férfiak hozzák ismét a felszínre és helyezték el az őt megillető helyre.

Ez a szobor nem műemlék. Lehet vitatkozni a szépségéről is, de arról, hogy példát adó magasztos emberi érzelem bizonyítéka, aligha. Turista útjainkon műemlékek sora előtt hajtunk főt, talán a csécsi emlék is megérdemelné, hogy egy pillanatra megállva főt hajtunk előtte és az elbújtatott névtelen magyarokra.

(*Műemléklap* 1999/7, hátsó borítólap)

Örök emlék a világháborús áldozatoknak és az elhurcoltaknak. Ezentúl mindennapos figyelmeztetés a kőbe zárt történelem

Május második, délután öt óra. A Megye utca és az Európa Szállóval szembeni park határolta kis térségben városunk új emlékműve, a Gáspár Péter mintázta szoborcsoport leleplezésére készül néhány jeles vendég, a város vezetői és a két-háromszáz főnyi közönség.

Ott van a fehér lepellel borított alkotás közelében a Concordia vegyeskar, az ünneplőbe öltözött vendégek között felfedezzük Bugár Béla parlamenti alelnököt, Zatykó János dél-komáromi polgármestert, Husák generálist, Fehér Miklóst, a Nyitrai Kerületi Hivatal elöljáró-helyettesét, Keszegh Margitot, a Komáromi Járási Hivatal elöljáróját, a pozsonyi magyar nagykövetség titkárát, a helyi önkormányzat képviselőt, intézményeink vezetőit.

Először Pásztor István polgármester lép a mikrofonhoz és elmondja, hogy a hamarosan búcsúzó évezred rengeteg szenvedést hozott a világ minden részén, így a mi térségünkben is. Bízunk kell a szebb jövőben, a harmadik évezred másságában: ez az emlékmű azért áll itt időtlen időig, hogy figyelmeztessen: elég volt az öldöklésből, a háborúból!

Vladimír Durdik és Vass Ottó szlovák és magyar nyelven mond verset a háborús borzalmakról.

Bugár Béla parlamenti alelnök kifejti: a magyarság jól tudja, mit jelentenek a háborúk, mi a szenvedés, hány ártatlan ember sorsába szőtt bele a határrendezés és a kilakoltatás, milyen szörnyűségeket hozott az elhurcolások sorozata. Ez a szoborcsoport emléket állít az áldozatoknak, de figyelmeztet is: soha többé háborúkat, kilakoltatásokat, elhurcolásokat!

Husák generális az ellenállók és az antifasiszták nevében beszél: százszor inkább a tárgyalóasztal mellett kell megkísérelni a megegyezést, mint egyszer háborúzni!

Május második, vasárnap késődélután. Az ünnepség csöndjét, a szónokok mondatait, a Concordia énekeseinek finom muzsikáját megzavarja egy felbőgő motorkerékpár zaja a főútról. Kutyaugatást hallunk, görkorcsofolyó gyerekek vágják át az ünneplők néma sorai között - hasznos lett volna kordonnal elzárni az emlékezés színhelyét.

Miközben a szoboravatás történik, Milosevics katonái határszéli albán falvakat lőnek, a világ fejlett országainak hadserege pedig megpróbálja térdre kényszeríteni az ezredvég egyik utolsó véreskezű diktátorát. Világtörténelmi fordulat állhat be, ha letörnek a szerbiai gyilkosokat...

A szobrok azonban a helyükön maradnak, hiszen azok, akik nincsenek éppen bajban, hajlamosak nem törődni mások szenvedéseivel. Az emberiség saját önzésének áldozata volt mindezidáig. Lehet, hogy Koszovó után minden másképpen lesz? /bog/

(*Komáromi Lapok* 1999. május 7., 1)

Ledöntött turulmadár

Július 14-én egy Dernőre látogató sebespataki (Rožňavské Bystré) fiatalember fényes nappal ledöntötte a község szívében álló turul bronzszobrot. A falubeliek feltevése szerint a turul karmaiban tartott kardot akarta megszerezni, ami nem sikerült neki, viszont a turul szárnya megsérült a zuhanáskor. A rendőrségi jelentés szerint, Š. K. mintegy 8 ezer korona kárt okozott. – A szobor értékét nem lehet pénzben kifejezni, az történelmi örökségünk része – véli Icsóné Fodor Valéria, a rozsnýói Csemadok elnöke. A szobor ideiglenesen a község házában kapott helyet, ott várja, hogy rendbe hozzák, valamint azt, hogy a tolerancia új erőre kapjon a környéken. A község 1919-ben emelte a szobrot az I. világháborúban elesettek emlékére, és épségben vészelte át a XX. század összes viharát. 1993-ban szobor talapzatán lévő emléktábla mellé elhelyezték a II. világháborúban elesett polgárok névsorát is. (kp)

(*Új Szó* 2000. július 26. 3)

V. Krasznica Melitta: Turulmadarakat loptak el ismeretlenek. Négy, egymáshoz viszonylag közeli településen, Bátorkeszin, Kürtön, Perbetén és Hetényben emlékműveket csonkítottak, gyaláztak meg

...Az elmúlt napokban több dél-szlovákiai községből ellopták az első világháború áldozatai tiszteletére a múlt század húszas éveiben emelt emlékművek tetejéről a turulmadarat.(...) valamennyi község polgármestere megdöbbenésének adott hangot a lopások kapcsán, hiszen a tolvajok a világháborúban elhunytak emlékét is meggyalázták. Hóka László, Kürt polgármestere elmondta: alig fél

évvel ezelőtt kelt lába Majer István címeres kanonok Nagy János által készített mellszobrának, most pedig újabb lopással kell szembesülnünk. A tetteseket az sem térítette el szándékuktól, hogy Bátorkeszin például forgalmas helyen, a községháza előtt áll az emlékmű, de Kürtön is közvetlenül a főút mellőli parkból vitték el a nagy eszmei értéket képviselő turulszobrot. Azt, hogy pontosan miből is készültek ezek a szobrok, egyik polgármester sem tudta megmondani (...) Sipos József, Bátorkeszi polgármestere a lopást követően azonnal érdeklődött a fémhulladék-gyűjtőkben, de sehol sem bukkantak fel a szobrok.

„Január táján került kezembe a Literárne listy egy száma, amelyben Turulománia na juhu Slovenska, azaz Turulmánia Szlovákia déli részén címmel jelent meg egy hosszú írás – mesélte Gellérthegyi László, Perbete polgármestere. – Annyira felháborítottak a benne taglaltak, hogy azonnal szét is téptem az újságot. Nem állítom, hogy összefüggés van az írás és a lopások között, de szerintem teljesen ki sem zárható”.

Más feltételezések szerint viszont „újjgazdagok” megrendelésére követhették el a lopásokat, akik kertjüket, rezidenciájukat szeretnék díszíteni a turulszobrokkal...

(Új Szó 2005. április 6.)

Lecsapott a turulkommandó

Komáromi járás – Ellopták a turulmadarat öt falu első világháborús emlékműveinek tetejéről. Az ismeretlen tettesek húsvétkor, az ünnepi nyugalmat kihasználva, és az azt követő hetekben, valószínűleg éjjel csaptak le. Bátorkeszin, Perbetén, Hetényben, Nagykeszin és az Érsekújvári járásban található Kürtön hiába keresik többé az emberek a magyarok szent madarát ábrázoló szobrokat.

– Mivel ez nemcsak bennünket érint, hanem több környező települést is, szerintem nem provokációról, hanem megrendelésről van szó. Provokáció esetén bizonyára festékekkel lefújták volna a turulszobrot, itt ilyesmi nem történt – nyilatkozta a Csallóköznek Hóka László, Kürt polgármestere, a Nyitra Megyei Önkormányzat MKP-kubjának vezetője. Hóka László az esetek mögött az újjgazdagokat gyanítja, akik régiségkereskedőktől rendelhetnek ilyen szobrokat, hiszen a régióban manapság sok a felújított kastély és kúria, ezek éke lehet egy-egy ilyen turulmadár-szobrocska. – Nem csak turult lopnak. Két hónapja Szalkáról a harangot vitték el, amelyet azután egy esztergomi régiségkereskedőnél találtak meg. Véleményem szerint valaki rájött, hogy ez jó üzlet – folytatta a polgármester...

(Csallóköz – Žitný ostrov 2005. április 19., 1)

V. Krasznica Melitta: Több községben újat állítanának az ellapított turulszobor helyett. Csallóközarányoson visszakerült a megóvott alkotás, de éjjelre mindig leszerelik

Mindenszentekhez kötődően néhány napra visszakerült talapzatára a csallóközarányosi temetőbe a környék talán utolsó, tolvajoktól megvédett turulszobra. Varjú Éva polgármester elmondta, éjjelre mindig leszerelik a díszet, az ünnepek elmúltával pedig ismét biztonságos helyre zárják. Csak így tudják ugyanis elejét venni annak, hogy ez a szobor is tolvajok kezére kerüljön.

Az első világháború halottainak tiszteletére emelt, még a trianoni döntés előtti időkből származó turulszobrok több felvidéki község főterét, temetőjét díszítették a közelmúltig, idén tavasszal azonban ismeretlen tettesek néhány héten belül ellopták a perbetei, hetényi, a bátorkeszi, a kürti és a nagykeszi turult, szeptemberben pedig a kolozsnémait is.

A csallóközarányosi csak azért maradhatott meg, mert az első lopási esetek után az önkormányzat döntése alapján leszerelték.

Az árván maradt oszlopok látványába a többi község polgármestere sem akar beletörődni, ezért szinte mindenütt tervezik új turulszobor felállítását. Szalay Rozáliától, Kolozsnéma polgármestertől megtudtuk, nagykeszi kollégájával együtt keresik a legmegfelelőbb megoldást (...) Az biztos, hogy eredeti alakjában szeretnék megrendelni, a korabeli turulok ugyanis többféle alakban készültek, a kolozsnémái például egy kardon állt. Volt olyan, amelyik babérkoszorút tartott a szájában, vagy kitárt szárnyakkal ábrázolták. Reméljük, Magyarországon találunk olyan ép szobrot, amely segít a madár megformálásában.”

A kolozsnémáiak gyűjtést szeretnék szervezni, megszólítják a helyi vállalkozókat is, és szükség esetén a község költségvetéséből is felajánlanak bizonyos összeget. A hetényiek már egy lépéssel előbbre járnak, ott ugyanis november elsejével indul a hivatalos gyűjtés. „Száz darab, egyenként

500 korona értékű téglajegyet bocsátottunk ki, de urnákat és elhelyezünk a községben, ahová adományaikat helyezhetik el a polgárok – tájékoztatta lapunkat Lucza Sára, Hetény polgármestere. – Több szobrászművésszel is felvettük már a kapcsolatot. Természetesen mi is eredeti formájában szeretnénk viszontlátni a turulszobrot...”

(Új Szó 2005. november 3., 5)

Kövesdi Károly: Ahol mindig a tolerancia uralkodott. Hontfüzesgyarmat a történelem sodrában

(...) napjainkban a község lakosainak negyven százaléka magyar, hatvan százaléka szlovák anyanyelvűnek vallja magát, holott fél évszázada még magyar község volt (...) az 1947 tavaszán kezdődött majd 1938 nyarán befejeződött lakosságcsere alapvetően felborította a népesség összetételét. Igaz, a falu amúgy is az etnikai határon fekszik.

(...) Ismét felszállott a turul.

(...) Az 1938-as visszacsatoláskor tették fel annak az oszlopnak a tetejére, melyet az első világháború hősi halottainak emlékére állított az utókor. Nem sokáig vigyázta a bronzmadár a falut, a háború után ledöntötték, és a második világégés áldozatainak neve is lemaradt a márványtábláról. [az idézőjelek közé tett szöveget a szerző Duba Gyula szlovákiai magyar író egyik újságcikkéből idézi] ”...Azon a napon megjelenik a betonhídon egy új csendőr és egy komisszár, meg egy fegyveres helyi előljáró (...) létrát hoz, és a kommisszárt fellép rajta a madár mellé (...) Fiatal, izmos férfi, fejsze fokával döngeti a bronzmadarat (...) Azok hárman fél napig küszködnek a turullal. Acélsavarok tartják, szívós madár. Közben letört a két szárnya vége (...) majd nagy robajjal a földre zuhan. Súlyos testét a földön görgették és a patakba hengergették (...) napokig ott hevert.”

Történt mindez a háború után. Majd ismét feltették a madarat a talapzatra sérült, törött szárnyával együtt. Aztán újfent ledöntötték. Immár a rendszerváltás után, nem is olyan régen. De ezúttal már nem politikai megfontolásból, valakik egyszerűen ellopták, a falu legnagyobb döbbenetére. Valószínűleg eladták a hulladékgyűjtőbe, pár koronáért, mint azt tapasztalhattuk más vidékek más szobraival is. De láss csodát! A turul ismét ott feszíti szárnyát a község főterén. Igaz, némileg kisebb az eredetinél, de most már őrzi mindkét világégés halottainak névsorát. Mi több, az oszlop jobb oldalán, egy márványtáblán a Magyar Hiszekegy szövege olvasható. Az a szöveg, amelyet szüleink imádkoztak a második világháború előtt. Ez a tény valószínűleg mehökkenti az erre járókat, hiszen nem mindennapi toleranciáról árulkodik. Ebben megegyezünk Kelemen Anton polgármesterrel, aki semmi kivétlivalót sem lát a dologban.

– Kitérőmentes része a magyar nemzetiség múltjának, ezért helye van a faluban. Senki nem kérdőjelezi meg. A szobrot 2000-ben újítottuk fel, ekkor került fel az oszlopra a második világháború mártírjainak névsora is. A szobrot egy magyarországi szobrásztól rendeltük. Sokat áldoztunk rá, hiszen csak a márványlapok felújítása is sokba került. De azt mondtuk, hogy akik életüket áldozták a szülőföldjükért, azok megérdemlik, hogy nevük fennmaradjon az utókornak.

Kelemen úr szerint egyébként Hontfüzesgyarmaton sosem lehetett tapasztalni nemzetiségi torzskodás, azt a politika gerjeszti, amely sokszor nincs is tisztában vele, hogyan élnek az emberek vidéken.”

(Vasárnap 2005. március 18., 16–17)

Böszörményi Jánosné: Főhajtás a II. világháború áldozatai előtt

2005. április 10-én a II. világháború áldozataira emlékeztetett Dunamocs község önkormányzata és lakossága.

Asbóth Sándor, a falu polgármestere a helyi hangszórón keresztül ismertette a háború jelentősebb, falunkkal kapcsolatos epizódjait, s megemlékezett a kegyetlen háború katonahalottairól, zsidó származású és polgári áldozatairól. A polgármester megemlékezése után megszólaltak mindkét templom harangjai, s a református templomkertben elkezdődött az ünnepi megemlékezés.

Fazekas László komáromi gimnáziumi tanuló mély átéléssel szavalt Gyóni Géza: *Csak egy éjszakára...* c. versét. A II. világháborúban elesettek emléktáblájánál koszorúzással egybekötött ökumenikus istentiszteletet hallgattak az egybegyűltek. Megrendülve és meghatódva követték ifj. Rácz Kálmán történész szavait, aki kutatásai nyomán elének tárta a háborúba kényszerített emberek

testi-lelki szenvedését, az otthon maradottak keserveit. A fennmaradt tábori lapok rövid üzeneti nyomán szétszakított, egykor boldog családok megannyi fájdalmát, keserűségét tárta elénk.

Különösen meglepte a hallgatóságot az elhurcolt moci zsidókról való megemlékezése. Szinte mindegyik családról (12-ről van szó) tudott mondani valami újat, fontosat, elsősorban a falu életében betöltött szerepük, foglalkozásuk szerint. Hihetetlen, hogy a mai fiatalok (talán ez nem csak az ő bűnük!) tán még a nevét sem tudják az elhurcoltaknak, pedig 60 évvel ezelőtt nagyszüleik együtt játszottak a zsidó gyerekekkel. Ahogy Novák Tamás dr., a komáromi zsidó hitközség képviselője mondta: „a füst elszállt, annak nincsen nyoma.” Az 51 zsidó származású moci lakos közül 44-en vesztették életüket, néhányam munkaszolgálatosként, nagyrészüket német haláltáborokban lelte halálát. Az 1944-es nyilas hatalomátvétel után a csendőrök gettóba hurcolták őket. Sokan emlékeznek még erre a pillanatra, az egész falu kint állt az utcán, könnyes szemmel búcsúztatták őket.

A templomkerti megemlékezés még ünnepélyesebbé tette a református egyház és a Csemadok énekkarának fellépése. Az utóbbiak katonadalainak hangjai mellett helyezték el a koszorúkat a különböző szervezetek. A himnusz eléneklése után az ünneplők átvonultak az Imanuel gyülekezeti házba, hogy meghallgassák Böszörményi Jánosné József Attiláról szóló előadását, valamint a helyi alapiskola diákjainak irodalmi összeállítását. Ugyancsak a gyülekezeti házban nyílt kiállítás a II. világháborúval kapcsolatos írásos és tárgyi emlékekből - Szegediné Sánta Ilona és Szalainé Búcsi Margit szorgoskodása folytán. Korabeli újságok, plakátok, fotók, tábori levelezőlapok. Képeslapok és egyéb tárgyi emlékek láthatók a kiállításon.

A katolikus templom falán elhelyezett emléktábláról másolat készült, amelyet az egykori lengyel menekültek állítottak, akik 1939 októberében mintegy százan érkeztek a faluba, akik 1939 októberében mintegy százan érkeztek a faluba, a megürült pénzügyőri laktanyában és családoknál kaptak szállást. A menekültek egy része tovább ment, hogy csatlakozzék a nyugati országokban felállított lengyel légiókhoz, más részük, főleg az idősebbek és a nők helyben vállaltak mezőgazdasági munkát.

Nemcsak tárgyi és írásos emlékei vannak a szörnyű időnek. Lássunk néhány példát a háborút átélt emberek visszaemlékezéseiből is!

(...) nyilasok erőszakkal elhurcolták a 15-20 év közötti fiatalokat.

„...1942-43 telén bevonult moci fiatalok közül 14 életét vesztette a doni visszavonulás során. A háború végéig ez a szám 45-re emelkedett. Ennek a háborúnak már nemcsak katonahalottai voltak a faluból. A vallási hovatartozása és politikai meggyőződése miatt elhurcolt 44 moci lakos közül 38 lelte halálát német haláltáborokban, míg a falu 19 lakója a faluban lezajlott harci cselekmények következtében pusztult el, és a mintegy 25 főnyi elhurcolt levante közül ketten soha nem érkeztek haza. Közvetlenül a háború után hárman lettek áldozatai robbanásos balesetnek. A falu minden huszadik polgára a II. világháború áldozata lett” – írja Böszörményi János: Hadak útján – hadak szolgálatában c. cikkében. (Irodalmi Szemle).

A falu térségében 20–25 német katona esett el a front alatt, közülük 3 a helyi temetőben van eltemetve. Sírköveket sokáig gondozták, ma már azonban egy tábla jelzi, ki nyugszik a sírhalom alatt. 1945. január 7-e és március 8-a között elesett 248 orosz és egy magyar katona. 1945 nyarán a párkányi hősi temetőben helyezték örök nyugalomra a katonai áldozatokat.

(*Múltunk Emlékei* 2005. május, 9., 18)

Koszorúk, könnyek, polgármesteri díj. Megemlékezés a II. világháború áldozatairól.

[Szabóné Jozefik Edit, Bátorkeszi polgármesterasszonyának beszédéből]

Tisztelt emlékezni összegyűlt Polgártársak!

Ezen nevezetes és fájdalmas emlékű évfordulón szeretettel üdvözlöm Önöket, és kívánom, hogy lélekben azonosuljanak ezen megemlékezés fájdalmas tartalmával.

Lehet, hogy ifjúságunk nem szeret a múltra, a számára ismeretlen, rejtélyekkel teli világra gondolni. Talán a napi munkától megfáradt embereket is nehéz kimozdítani kényelmes otthonukból, hogy emlékezzenek arra, ami fájdalmas, ami örökre bevésődött szívünkbe, ami örökké fájó sebeket hagyott ... mégis meg kell tennünk, és nem szabad felejtenünk!

Olyan sokszor mondtam már általánosságban elvont ünnepi beszédet, hogy most kivételesen engedjék meg nekem, hogy a Bátorkeszin történekről és önmagamról beszéljek Önöknek! Saját

sorsomon keresztül próbáljam megérteni azt, hogy miért is kell emlékezni arra, ami szomorú, ami fájdalmas és amit örök veszteségként őrizünk a szívünkben.

1945. január 6-án, vízkereszt hajnalán Párkány felől „bejöttek az oroszok”. Hat napig tartó kemény csatában eljutottak a szeszgyárig, a mostani téglagyárig, s a védővonalat kiépítő német csapatok kénytelenek voltak visszavonulni a Cigánytó, a Vásártér, az Ereszténylajos és az erdő védelmébe. Itt tartották magukat február 18-ig. A líceumgátba beásva géppuskás legénykék halálra szántan védték a visszavonuló társaikat. Biztosan tudták, ezek az utolsó napjaik. Így is volt. Bátorkeszin fejezték be életüket az eddig megtalált nyolcvanketten.

Regények regényét lehetne megírni arról a 44 napról, amit falunk lakossága, főleg a nők - átéltek. Február 18-án az orosz csapatok visszavonultak Kéméndig, majd márciusban második bevonulásuk hírére majdnem az egész falu elmenekült.

A mi családunk is útnak indult. Édesanyám azt remélte, hogy a novemberi általános mozgósításkor bevonult édesapámat megtaláljuk a visszavonuló német hadseregben. Komáromban bekerültünk a civilek és a katonák alkotta menetoszlopba, s irány Ausztria. Hátunkban az orosz hadsereg, visszaút nincs. A cél ismeretlen.

Lovaskocsin vándoroltunk heteken át. Apámat soha meg nem találva, idegenben, istállóban született szegény anyám, soha nem mondta, nem is érezte, csak én gondoltam így - tehernek és nem örömmel - harmadik leánygyermekként, harminckét évesen, özvegyen!

Engedjék meg, hogy ebben az érzékenyült pillanatban még mélyebbre engedjem Önöket nézni fájdalommal telt lelkembe, s a prózai szavak helyett verssel fejezzem ki azt az érzést, amit a pusztítás, az értelmetlen háborúk okozhatnak emberek lelkében egy életen át.

(Bátorkeszi Alap 3, 2002/5, 1–2)

Szabóné Jozefik Edit

Soha nem láttam

Hogy elmúltak lassan felettem az évek
Úgy nőtt velem a vágy, egy ki nem mondott
Örökké eltemetett szó után: Apám.

Öntudatlan gyermek éveimben
Nem éreztem azt, hogy nem volt velem
Gondoktól fáradt ősz anyám volt mindenem.

S most érett eszemmel, egyre többször
Érzem, tudom, ha itt lehetne, élhetne, élne
Teljesebb, jobb lenne az életem.

Nem érte meg, míg világra jöttem.
Nem hallhatta elárvult sírásom.
Nem tárhatta felém védőn karjait.

El kellett mennie. Megjött a pecsétetes levél.
Nem várhatott meg engem. Pedig békés,
Nyugodt ember volt. Mennie kellett.

Soha nem láttam. Soha nem csókoltam.
Csak halkan beszélt róla anyám
Mikor árván virrasztottuk át az éjszakát.

Ízlelgetem a szót. Halkan kimondom.
Óriási ereje van. Meg nem sírathatom,
Várni nem várhatom, mégis velem van!

Hogy elmúltak lassan felettem az évek
Úgy nőtt velem a vágy, egy ki nem mondott,
Örökké eltemetett szó: Apám.

(Bátorkeszi Alap 3, 2002/5, 1–2)

**Miriák Ferenc: Hatvan évvel a II. világháború után - méltó megemlékezés Bátorkeszin.
A mi dolgunk: harmonizálni jövőnket a közös Európának**

Ahány szereplője van a II. világháború eseménysorozatának, annyiféle helyzetből kell a múlt és jelen útját végigjárunk. Az elmúlt idők dicső tetteinek és fájó vétékeinek ellentmondásos történetéből kell emlékezések útján békét találnunk önmagunkkal és a világgal. A véres diktatúrák, a revíziós kegyek osztogatása, a német hódító háború pusztító hadműveletei, az érdekszférák paktumos felosztása, a szövetségesek, köztük a Szovjetunió és az orosz nép honvédő és felszabadító háborúja, s végül a 90-es évek végén a kelet-közép-európai térségben élő népek békés forradalmainak kibontakozása: mindezek építőkövei egy rendkívül bonyolult történelmi folyamatnak.

Sipos József polgármester beszédéből:

„A megbékélés, a tolerancia jegyében nem csupán a kölcsönös fájdalomról kívánunk megemlékezni, hanem egy demokratikus társadalom polgáraiént felül kívánunk emelkedni mindazon, ami elválaszt bennünket egymástól, így módon hozzájárulva egy, a pusztító ellentétektől mentes új és nyitottabb Európa felépítéséhez. Hatvan évvel a II. világháború után már az emlékezés másról szól. A nemzetszocializmus németországi diktatúráját és szövetségesei rendszerét csak irtózatosszenvedések árán, fegyverrel lehetett legyőzni. Ez a szövetségesek történelmi érdeme, s ebben a Szovjetuniónak meghatározó szerepe volt. Sohasem feledkezhetünk meg arról az áldozatról, amelyet a Szovjetunió népei ezért a győzelemért hoztak. Ez a nap meghatározó jelentőségű Európa történetében. Az, hogy a közös győzelem után egymásnak feszülő nagyhatalmak együtt ünnepelnek, az emberiség közös értékeit fejezi ki. Azokét is, akiknek a győztesek csapásait ártatlanul is el kellett szenvedniük. A győzelem napja sok ember számára a szabadságot és megnyugvást hozott. Így érezték mindenekelőtt a háborúban győztes országok népei, a katonák, a pusztításoktól szenvedő, rettegő lakosság. Így érezték mindazok, akik politikai nézeteik miatt üldöztetést szenvedtek. Emlékezni kell tehát a fasizmus és a háború valamennyi áldozatára. A múltra igazul emlékezni, a jelenben megbocsátó békévé oldani a közös európai jövőnkhez harmóniát építeni, ez most a mi dolgunk”.

(Delta 2005. május 16., 7)

Valkó Ildikó: Méltó helye a kegyeletnek. Hármass emlékműavatás Kálnán.

A Garam partján fekvő nagyközségben, Kálnán szeptember közepén emlékművet avattak. A falu központjában, a Béke utcában a három részből álló emlékműcsoportot – Gajdos Miroslav alkotását – leplezték le. A községben álló márványoszlop a világháborúban elesetteknek, a baloldali a holocaust áldozatainak, a jobboldali pedig a háború mohi áldozatainak állít emléket. ...Az emlékmű felállítását az MKP⁶³⁴ alapszervezete szorgalmazta. Turay Lászlót kérdeztük, milyen előzmények után került sor az emlékműavatásra? – A faluban az idősebbek még emlékeztek arra, hogy Kálnán az első világháborúban elesett hősöknek volt emlékművük. Az emlékművön az első világégésben elhunyt magyar katonák neve szerepelt, s ez bántotta némely túlbuzgó egyén önértetét, aminek az lett a következménye, hogy a második világháború után ezt az emlékművet szétverték. Azzal az ürüggyel tették ezt, hogy a futballpályát más irányba kell fordítani, s ennek az emlékmű az útjában állt. Helyben ástak egy gödröt, s beletemették az emlékművet. A szobor újrafelállítása az 1948-as események után történt meg a helyi lakosok követelésére. Csonkán a katolikus temetővel szembeni parkban áll, ahol ma már fák veszik körül. A Csemadok alapszervezete többször kérte, hogy újítsák fel, de ez a kérelem süket fülekre talált. Nem tudok olyan faluról az egész országban, ahol egy emlékművet ennyire meggyaláztak volna, mint a kálnait. Annak ellenére, hogy a szerencsétlen sorsú márványtábla megviselt állapotban van, a lakosok mindenszentek napján minden évben mécses, gyertyát égetnek az elesettek emlékére (...) A három emlékoszlop története pedig egyszerű: a középső a kálnai és kiskálnai hősökre emlékeztet, akik katonaként a harctéren veszítették életüket, ismeretlen sírban, messze idegenben alusszák örök álmukat, s az áldozatokra, akiknek itthon a faluban oltotta ki életét egy-egy eltévedt golyó vagy aknarepesz. Az atomerőmű építése miatt likvidált

634 Magyar Koalíció Pártja

kis falu, Mohi jogutódja Kálna község, ezért a falunkban letelepedett egykori mohiak kérték, hogy az ő világháborús hőseiknek is szenteljünk egy emlékművet - ennek a kérésnek is eleget tett a képviselőtestület. A zsidó lakosok, akikből sajnos mára csak egy maradt a községben, az egykori zsinagóga helyén szeretett volna emlékművet felállítani, de mivel az mára már magánterület, úgy gondoltuk, hogy a másik két emlékmű mellett méltó helye lesz a holocaust áldozataira emlékeztető oszlopnak is.

(...) Havlik József polgármester az emlékműavatás után azzal a kéréssel fordult a falu szép számban megjelent polgáraihoz, hogy az emlékmű legyen minden évben helyszíne legalább két megemlékezésnek.

(Szabad Újság 2003. október 8., 5)

Koszorúzás [Diószeg]

2006. május 7-én, a fasiszmus felett aratott győzelem ünnepének előestéjén ünnepi megemlékezésre és koszorúzásra került sor városunkban. Ezen a hagyományos rendezvényen a jelenlévőket Ing. Szabó Antal polgármester köszöntötte, az ünnepi beszédet Ing. Jaroslav Kmet', a Szlovák Antifasiszta Harcosok Járási szervezetének elnöke tartotta. Beszédének egy része az alábbiakban olvasható:

„Immáron 61. alkalommal emlékeznek meg a világ nemzeti a II. világháború befejezéséről, amely oly sok szenvedést okozott az emberiségnek. Olyan háború volt, amely bolygónk öt kontinensének nemzeteit vonta harcba. Nagyon jól tudjuk, hogy Hitler kihasználta a német nemzet nehéz helyzetét az I. világháborút követően, képes volt meggyőzni a németeket arról, hogy sérelem érte e nemzetet a vesztes háború után, és elhitette vele, hogy a német nemzet kivételes, hogy joga van más nemzetek területére, és arra, hogy az ott lakókból szolgák és rabszolgák legyenek. Sőt némely faj likvidálására is jogot érzett, mert szerinte az az emberi társadalom számára káros volt.

A német nemzetből sokan elhitték téziseit, és buzgón bekapcsolódtak azok realizálásába. Olyan háborút szított, amelyben mintegy 60 millió ember vesztette életét. Ez volt az embertelen fasiszta ideológia eredménye. Tudatosítanunk kell, hogy ezt az ideológiát nemcsak a Német Birodalom vallotta, de más államok is csatlakoztak hozzá, akik ezekből a fegyveres hadjáratokból kellő nyereséget reméltek. Csatlakoztak (...) a szlovákok, hálából a kialakított vazallusi államért, a magyarok a szlovák, a jugoszláv, a román területekért, a románok Moldávia területéért.

(...) A szlovákok a fasiszmussal szembeni ellenállásukat a Szlovák Nemzeti Felkeléssel bizonyították. A németekhez csak a szlovák állam kormánya, élén az elnökkel, és a magyarok hűek, akik még akkor a fasisztákkal voltak egy vonalban, amikor területüket már felszabadította a Vörös Hadsereg. (...)

Sajnos, a 21. században olyan problémák kerültek felszínre, amelyek megoldása érdekében az egyes vallások nevében is harcolnak. Ázsiában a moszlimok a hindukkal harcolnak, az utóbbi években pedig a moszlimok a keresztényekkel, ami nagyon veszélyessé kezd válni. Mindent meg kell tenni azért, hogy a demokrácia alapjelszava: „Szabadság, egyenlőség, testvériség” igazán mindenki számára érvényes legyen.”

(Élet Diószegen – Život v Sládkovičove 2006/3, 8)

A Szlovák Nemzeti Felkelésre emlékeztek⁶³⁵

Dunaszerdahely/Komárom/Galánta – annak ellenére, hogy a mai Szlovákia déli régiója a Szlovák Nemzeti Felkelés idején a Horthy Magyarország része volt, a fasisztaellenes felkelés évfordulójáról évente legalább a járási székhelyeken megemlékeztek. Nem volt ez másképpen az idén sem, amikor a járási központokban az államünnepről az elesettek emlékművénél tartott koszorúzással emlékeztek meg.

A fasiszmus áldozatainak dunaszerdahelyi emlékművénél kedden 15.00 órakor a SzNF kitörésének 63. évfordulója alkalmából néhány tíz polgár jött össze. A mostani megemlékezésen az előző évekhez viszonyítva többen vettek részt, a jelenlévők között ott volt néhány háborús veterán is. A

635 A *Pripomenuli si SNP* címmel szlovák nyelven megjelent újságcikk fordítása

kultúrműsor, valamint Jozef Múčka ünnepi beszédét követően az Antifasiszta Harcosok Szövetsége, az állami és városi hivatal képviselői (akik közül már hagyományosan hiányzott Pázmány Péter, a város polgármestere), néhány társadalmi szervezet és politikai párt képviselője - köztük Kvarda József parlamenti képviselő – koszorút helyezett el az emlékműnél. A méltóságteljes ünnepség röviddel fél négy óra után ért véget.

Komáromban a Szlovák nemzeti felkelés évfordulójáról augusztus 29-én 9 órakor emlékeztek meg a Mártírok emlékművénél. A kultúrprogram után, melynek keretében fellépett a Čakanka női énekkar és a Vidám-zenekar, a rövid ünnepi beszédet követően elhelyezték a kegyelet koszorúit. Az Antifasiszta Harcosok Szlovákiai Szövetségének tagjai és a baloldali pártok képviselői mellett az ünnepségen részt vettek a város, a Matica slovenská és más társadalmi szervezetek képviselői is. Az előző évekhez viszonyítva az idén sokkal többen jöttek el, hogy megemlékezzenek a szlovák történelemnek erről a fejezetéről.

Galántán 16 órakor kezdődött a kegyeletes megemlékezés az elesettek emlékművénél. Ünnepi beszédet Rózsová Julianna, a Szlovákia Antifasiszta Harcosok Szövetsége Galántai Területi Választmányának titkára tartotta. A koszorúzáson részt vettek a város képviselői is Mézeš Alexander polgármesterrel az élen. A rendezvény közönségét zömében a Szlovák nemzeti felkelés már elhunyt résztvevőinek hozzátartozói alkották. Ott volt azonban köztük a szeredi Novomesky Ladislav állatorvos személyében egy egykori résztvevő is, aki a felkelésről a következőket mondta: „Sajnos, a Szlovák nemzeti felkelést ma már nem kap olyan figyelmet, amelyet megérdemelne. A háború után sajnos, sok illetéktelen személy visszaélt vele, üzletet csinált belőle. A valódi résztvevőknek sem tetszett azonban, ahogy az események utólag alakultak. Hiszen a felkelés leverése után a résztvevők börtönbe kerültek és üldözték őket, sokukat ki is végezték. Úgy hiszem, hogy a felkelés a szlovákok egyfajta állásfoglalása volt, amivel nyíltan kifejezték, hogy nem értenek egyet a fasizmussal, a diktatúrával és a béke után vágyó, demokratikusan gondolkodó emberek oldalára álltak. (elba, pad, lav)

(Csallóköz – Žitný ostrov 2007. szeptember 4., 10)

Szeptember 28-án Alistálon a református és a római katolikus közösség az istentiszteletük után ökumenikus alkalmon emlékezett meg az I. világháború 90 évvel ezelőtti befejezéséről. A két világháború alistáli halottjainak emlékére állított emlékműnél a községi hivatallal karöltve megszervezett megemlékezést László Lenke, a református alapiskola volt igazgatója és férje, László Árpád kezdeményezte, akik többéves kutatómunkával idős adatközlőktől és levéltárakból összegyűjtötték az áldozatokról elérhető ismereteket, így – méltó keretek között – a nevük mellett egyéb adatok is elhangzottak róluk. (-akb-)

(Kálvinista Szemle 2008/12, 12)

A Lévai járásbeli Óbarson 2009. július 26-án már ötödik alkalommal szervezték meg a Garam-menti csaták rekonstrukcióját, felelevenítve a 2. világháború idején ezen a területen dúló harcokat. Az alábbiakban az eseményről az Új Szó c. szlovákiai magyar napilapban megjelent tudósítást közlöm:

Ádáz harcok dúltak a Garam-mentén

Óbars (Starý Tekov) Eredeti helyszíneken elevenedett meg július 25-én, szombaton a II. világháború egyik kulcsfontosságú csatája.

Már ötödik alkalommal találkoztak a lévai járásbeli Óbarson a történelem, a harcászat, valamint a hadtechnika odaadó rajongói, lelkes és tudós szakértői, amatőr és profi kutatói. Jozef Hostinský, a rendezvény főszervezője elmondta, az 1945. március 25-i események rekonstrukciója zajlik minden esztendőben. Három hónapig állt Óbars mellett a front, ezen a napon indított döntő támadást a Malinovszkij marsall vezette Vörös Hadsereg a német egységek ellen. Csak az orosz oldalon ezer ágyúból és 17 katusából lőttek. Mintegy 5-7 kilométer mélyen sikerült behatolni a németek által ellenőrzött területre. Tolmácstól egészen Párkányig a Garam folyó alkotta az ellenséges csapatok közötti természetes határvonalat. Ezért volt kulcsfontosságú áttörni a folyón. Tulajdonképpen ezzel a győzelmes akcióval kezdődött meg a pozsonyi-brünni hadművelet. Románok és kozákok is részt vettek az ütközetben az orosz csapatok oldalán, érdekesség, hogy ebben a csatában harcoltak utoljára a kozákok lóháton.

A Garam menti harcok elnevezésű eseménynek szakmai háttérét a szlovák hadügyminisztérium és Szlovákia hadtörténeti Klubjainak Konföderációja biztosította. Hostinsky megjegyezte, mintegy háromszázan vettek részt a harcok felelevenítésében. Egész Szlovákia területéről érkeztek csoportok, de Csehországból és Magyarországról, konkrétan Budapestről és Vácról és Szolnokról is sokan eljöttek a rendezvényre. A legfiatalabb katona egy alig négyéves kislány volt, a helyszínre érkező nők nemcsak ápolónőként működtek közre, hanem többen harcolni is készek voltak. (...) A négyhektáros harcmezőn közel háromnegyed órán keresztül figyelhette a több mint 12 ezer néző, hogyan töri meg az állásaikat védő németek ellenállását a Vörös Hadsereg. Az ostromlók oldalán három T-34-es tankot, a védők részéről pedig egy Tigrist vetettek be. Emellett legalább egy tucatnyi motorkerékpár és páncélozott jármű bukkant fel a lövészárkok között. Szlovákiában először használtak valódi Katyusát és egy német Hetzer könnyű páncélvadászt.

A csata folyamán körülbelül 24 ezer lövényt lőttek ki a katonák. Mintegy háromszáz ágyúlövés, robbanás, becsapódásvolt látható, hallható. Lángoló emberek és tankok, hősi halottak, közelharc és tűzpárbaj, mindent ellepő füst, fellobbanó aknamező, az ellenség becserkészése és legyűrése, végül a győzelmes zászlókitűzés - véget ért a háború Óbarson. (fm)

(Új Szó 2009. július 28., 8)

Az érsekújvári legionárius-emlékjel ügye

Az érsekújvári magyarok körében heves ellenkezést váltottak ki a legionáriusok 1938-ban ledöntött emlékművének visszaállítását célzó törekvések. Az emlékmű nem készült el, azonban 2009-ben végül leleplezték egy emléktáblát a Matica slovenská szervezet épületén. Az alábbiakban az eseményeket szemléltetésére néhány sajtóhírt közlök.

Hegyi írta a kérvényt. Júniusban megemlékeznek a legionáriusokról

Az érsekújvári városházán 2005. március 16-án iktatták azt a kérelmet, amelyben a Szlovák Megújódási Mozgalom érsekújvári szervezetének nevében Radovan hegyi emlékmű vagy emléktábla felállítását kéri a várostól a cseh legionáriusok tiszteletére. Ilyen emlékmű már volt a városban, 1919-ben leplezték le, de 1939-ben eltávolították, „Nem a régi sebek feltépése a célunk, de mivel demokratikus államban élünk, ezért a városban élők - elsősorban a fiatalok számára - pozitívum lehetne, hogy a történelem eme fehér foltját betöltsük...” - áll egyebek mellett a polgármesternek címzett kérelemben.

A fiatalemberről a napokban kiderült, hogy tavaly ő rögzítette videóra és tette fel az internetre a szímoi lőtérén Hedvig-céltáblára⁶³⁶ lövöldöző fiatalokról készült felvételeket, ezért elbocsátották a rendőrségtől.

A legionáriusok emlékművével 2006. áprilisában foglalkoztak a városi képviselők, s úgy döntöttek, 50 ezer koronát szánnak egy emléktáblára, de azt azóta sem leplezték le. A Szlovák Megújódási Mozgalom honlapján az áll, hogy idén júniusra tervezi az érsekújvári megemlékezést, amelyen a legionáriusok előtt tisztelegnek...

(Új Szó 2008. január 30., 2)

Emléktáblát a legionáriusok magyar áldozatainak (is)?

Leleplezték a Szlovák Megújódási Mozgalom fiataljainak ajándékát, a csehszlovák legionáriusok emléktábláját az érsekújvári Matica-székház falán.

A Szlovák Megújódási Mozgalom fiataljainak ajándékát, a csehszlovák legionáriusok emléktábláját leplezték le a hétvégén a Matica slovenská érsekújvári székházának falán. A rendezvényen a Tátrai Hadtörténészek Klubja, a Tatraci képviselői bemutatták legújabb kiadványukat, amelyet a

636 Malina Hedvig Nyitrán tanuló diáklányt megverték a város parkjában, a rendőrség azóta sem bukkant a tettesek nyomára. A témáról bővebben lásd: Vrabec Mária: Hedvig. Loar Kft. 2010.

csehszlovák egységek harcának 90. évfordulója alkalmából jelentettek meg. A felszólalásokban szó esett a csehek felvidéki akcióinak jogszerűségéről, mondván: az antanthatalmak elismerték, hogy a csehszlovák állam részét képezi, többé nem része a volt magyar államnak.

A táblaavató ünnepségnek a város önkormányzata nem volt a társszervezője, a rendezvényen mégis részt vett Karol Suchan alpolgármester és a szlovák nagykoalíció (Smer-SDKÚ-HZDS-KDH-SNS-SF) néhány tagja, valamint egy független képviselő. Mária Malperovától, a Matica slovenská érsekújvári szervezetének elnökétől megtudtuk, a tábla nem városi pénzből készült, a megújítási mozgalom fiataljainak ajándéka. Helena Bohátová képviselő megerősítette, hogy a város korábban jóváhagyott a táblára 50 ezer koronát (1659 euró), ám a pénz a költségvetésben maradt. A szlovák hazát védő cseh-szlovák legionáriusok emlékére leleplezendő szobor ellen petícióban tiltakoztak a lakosok, de az ellentábor is aláírásokat gyűjtött. A megújítási mozgalom érsekújvári fiataljai a tábla leleplezése előtt felidéztek az elmúlt három-négy év megpróbáltatásait, amikor kérelmeztek a város vezetésénél a korábban ledöntött legionárius-emlékmű újbóli felállítását. A képviselők végül a tiltakozások miatt módosították a határozatot, és szobor helyett egy emléktábla elhelyezését javasolták a főtéri kultúrház falán, ez azonban sosem készült el.

Száraz Dénes alpolgármester 2006-ban a Magyar Koalíció Pártjának önkormányzati képviselőjeként javasolta a testületnek: ha a cseh legionáriusok emlékére táblát lepleznek le a városban, akkor emléket kellene állítani azoknak az érsekújvári magyar áldozatoknak is, akik a harcok során életüket veszítették. Tudomásunkra jutott, hogy valóban van ilyen elképzelés, és lenne is igény a lakosok részéről. Az emléktáblát Száraz Dénes szerint akár a Csemadok Érsekújvári Alapszervezetének székházának a falára is elhelyezhetnék. (száz)

(Új Szó 2009. július 1., 5. p.)

Érsekújvári kronológia

1919 elején a Magyar Vörös Hadsereg elfoglalta a várost, június 19. és 20. között a csehek ellentámadásában Érsekújvár elesett. Ledöntötték a Kossuth- és a Czuczor-szobrot. 1922. június 4-én letették a városban és környékén 1919-ben elesett cseh legionáriusok emlékoszlopának alapkövét. Az első bécsi döntés értelmében 1938. november 8-án Érsekújvár visszakerült Magyarországhoz. A bevonuló magyar csapatok ledöntötték a legionáriusok emlékművét.

(Új Szó 2009. július 1., 5)

Leczo Zoltán: „A magyar kormánynak üzentünk”. A nemzeti Őrsereg az állítja, szimbolikájának semmi köze sincs az egykori nyilaskeresztes párthoz.

A Felvidék egy részének visszacsatolását kimondó bécsi döntés 70. évfordulója alkalmából két hete bevonult Királyhalmecre a magyar Nemzeti Őrsereg huszonnyolc, katonai egyenruhába öltözött tagja. Bodrog László, a Nemzeti Őrsereg kommunikációs tisztje azt mondja, hogy az Árpád-sávós karszalag ellenére semmi közük a Szálasi-féle nyilaskeresztes párthoz, ők például a hun-magyar folytonosság eszméjét hirdetik. Azt állítja, azért masíroztak át egyenruhában Szlovákiába, hogy a magyar kormánynak üzenjenek.

A kihallgatás során mi érdekelte leginkább a szlovák rendőröket?

A tényekre voltak kíváncsiak. Az csak a kihallgatás végén derült ki számunkra, hogy az Árpád-sávós karszalagunk, illetve az azon található szimbólum, az ősi rovásírás H betűje Szlovákiában tiltott önkényuralmi jelképnek minősül.

Önök szerint mit szimbolizál?

A magyar összetartozást, illetve a hun-magyar folytonosságot.

Miért viselnek ilyen egyenruhát?

A jelképnek a karszalagunkon nincs köze a nemzetszocializmus időszakához. A H betűre a vád is kitér, szerintük ez a Szálasi-féle nyilaskeresztes párt jelképe volt. Ez nem igaz, hisz a H a mai napig Magyarország nemzetközi jele. Az ügyész nekem azt mondta, olyan bejelentést kaptak, hogy horogkeresztes egyenruhások masíroznak Királyhalmecen. A mi egyenruhánk leginkább a Magyar Királyi Honvédség egykori egyenruhájára emlékeztet. Ebben az öltözetben az elmúlt más évben

több tucat rendezvényen vettünk részt, és eddig soha nem tettek feljelentést ellenünk. Augusztusban például Székelyudvarhelyen voltunk egy szoboravatón, a román szerveknek nem volt kifogásuk.

Most miért éppen Királyhelmecet szemelték ki?

A közelsége miatt, az ottani emlékhelyhez feltétlenül szerettünk volna elmenni. Meghívtak bennünket a városba, hogy ki, arról nem kívánok nyilatkozni, de nem Bogoly János.

Tisztában van azzal, hogy a mostani feszült helyzetben az önök szlovákiai akciója provokáció?

A rendezvényt még 2008. október 27-én jelentettük be, tehát jóval a dunaszerdahelyi focimeccsen történtek előtt.⁶³⁷ Királyhelmecre szabad emberként elmehettünk volna koszorúzni mindenfajta bejelentés nélkül is. Épp azért jeleztük szándékunkat előre, hogy ha valami kifogás merül fel, akkor a hivatalos szervek megtagadassák az akció engedélyezését.

A dunaszerdahelyi atrocitás után nem mérlegelték, hogy elhalasztják a királyhelmeci koszorúzást? Nem gondoltak arra, hogy a rendezvény megtartásával az ottani magyarságon nem segítenek, épp ellenkezőleg?

Volt erről is szó, ám végük úgy döntöttünk, annál fontosabb megtartani a rendezvényt. Mert épp a Dunaszerdahelyen történtek bizonyítják, hogy a jelenlegi magyar külpolitika képtelen arra, hogy bármilyen szinten képviselje a határon túli magyarság érdekeit. A kiállásunk üzenet akart lenni a magyar kormánynak.

Azt akarja mondani, hogy akciójuk címzettje, annak ellenére, hogy Szlovákiában zajlott, a magyar kormány volt?

Igy van.

Amikor elindultak otthonról koszorúzni, gondoltak akciójuk következményeire?

Az benne volt a pakliban, hogy feltartóztatnak bennünket.

Nem erre gondolok. A királyhelmeci rendezvény miatt rendkívüli sajtótájékoztatót hívott össze a szlovák miniszterelnök, a bel- és külügyminiszter. Ján Slota a nemzetbiztonsági tanács összehívását kezdeményezte. Komoly nemzetközi botrány kerekedett az ügyből.

Erre nyilván nem számítottunk, hiszen nem akartunk provokálni.

A szlovákiai magyaroktól eljutott szervezetükhöz valamilyen visszhang?

A sajtóból értesültünk Királyhelmec alpolgármesterének és polgármesterének elhatárolódó nyilatkozatáról. Bevallom, meg tudom érteni őket.

A történetek ismeretében ha most megkeresné a Nemzeti Őrsereg vezetőségét egy másik magyarországi szervezet - melynek működése bármely oknál fogva vitatott - azzal az ötlettel, hogy „megyünk segíteni a szlovákiai magyarokon”, lebeszélné őket?

Nyilván felvilágosítanám őket arról, hogy egy ilyen akciónak milyen hátulütői vannak, és hogy egy ilyen rendezvény milyen hatással van az ottani magyarságra.

Az önök által használt szimbólumok és a fasiszmus közötti összefüggést tehát egyértelműen elutasítja?

Az elnyomást, a kirekesztést, az emberi jogok lábbal tiprását, a nyilvános fenyegetést, a jogállamiság korlátozását teljességgel elutasítjuk.

És a fasiszmus?

Azt is. Én csak a fogalmakat szerettem volna tisztázni.

(Új Szó 2008. november 19., 3)

637 Dunaszerdahelyen 2008. november elsején a rendőrök több magyarországi szurkolót megvertek.

HOLOKAUSZT

...A város egykori előjárói tudatlanságból vagy készakarva, de mindenesetre értelmetlenül felszámolták a Csetneki utcai zsidó sírkertet, lerombolták az építészeti remekműnek számító imaházukat, vagyonuk pedig ebek harmincadjára jutott.... Ám az emberi kegyelet, erkölcs és becsület azt kívánja tőlünk, hogy ne hagyjuk egykori zsidó polgártársaink emlékét a feledés homályába veszni, mert ők is részei a város múltjának, jelenének egykori megalapozásával. A nem hiábavaló erőfeszítés, többszöri polgári kezdeményezés eredményként. 2002. szeptember 9-én a szlovákiai holokauszt-emléknapon emléktáblát avattunk Mózes üzött, mártír gyermekeinek emlékére és tiszteletére a rozsnýói ódon városháza falán. Régi adósságát rendezte ezzel a város. A fémbe öntött emléktábla, s tán ezek a sorok és dokumentumok csekélyke, de mégis valamiféle elégtételt, jóvátevést, engesztelést nyújthatnak. Talán az is elmondható, hogy nemcsak emlékezetünkben, de Rozsnýó történelmében, tárgyi emlékeiben is tovább él az az izraelita közösség, amely majd 100 éven át szerves, értékteremtő része volt a város társadalmának. Hála legyen a Gondviselőnek, hogy ezt mindnyájan megérhettük.

(Filický Pál – Kardos László: *A rozsnýói izraelita közösség emlékezete*. Gömörország 5, 2004/4, 14–15)

Kovács Ágnes: Felavatták a zsidóság emlékművét. A gyászoló túlélők kezdeményezése és adakozása révén készült el

Rozsnýó. Jossi Steiner kassai főrabbi, valamint több, külföldre elszármazott polgár jelenlétében felavatták a rozsnýói zsidóság emlékművét a városi köztemetőben. Az emlékművet 2002 óta tervezte felállítani az önkormányzat, ám anyagiak hiányában ezt csak most sikerült megvalósítani. A kezdeményezők Strausz Lipót Sándor külföldön élő, a városból kényszerűségből elszármazott polgár, Ehrenfeld Tibor, a koncentrációs tábornak Rozsnýón maradt túlélője, valamint Kardos László helytörténeti kutató volt. Strausz Sándor 18 évesen került koncentrációs táborba, majd onnan hazatérve a bolsevista rezsim tette lehetetlenné, hogy tanulmányait befejezze, valamint más, rozsnýói polgárhoz hasonlóan méltó életet élhessen. Elmondása szerint 1968-ban döntött úgy, hogy végleg elhagyja szülővárosát, amelynek temetőjében sok rokona nyugodott, mígnem a 70-es években az akkori városvezetés szanálta a zsidó temetőt és a zsinagógát. Ezzel az utolsó láncszem szakadt el, amely még a városhoz kötötte az elszármazottakat. 2005 szeptemberéig csak egy márványtábla [fém tábla – L.J.I. megj.] jelezte a városháza falán, hogy rozsnýói áldozatai is voltak a holokausztnak. Holott 1944 júniusában több mint 400 zsidót hurcoltak el a haláltáborokba. Az elhurcoltak névsorát Kardos László helytörténeti kutató állította össze, s többek között az ő kitartásának az érdeme is, hogy az emlékmű felépült. Az emlékmű a tórát szimbolizálja, s Mózes tízparancsolata olvasható rajta. Elkészítéséhez 50 ezer korona értékben a beszercebányai Szlovák Hitközségek Központi Szövetsége járult hozzá.

(*Új Szó* 2005. szeptember 20., 4)

Hova tűnt el négy család. Megemlékezés Ekelen

Október utolsó hétvégéjén rendezték meg a Komáromhoz közeli Ekel községben a Tudós Hetényi János Napokat. Ennek keretében avatták fel a helyi temetőben az I. és II. világháború áldozatainak emlékművét, Csütörtöki József szobrászművész alkotását.

A községi hivatal elől fúvószenekari kísérettel indultunk a temetőbe. Fehér Miklós a község polgármestere beszédében hangsúlyozta, hogy Ekel község több mint fél évszázados adósságot törleszt az emlékoszloppal. Részletesen szólt a négy zsidó család elhurcolásáról, szavai szerint soha nem felejtik majd el őket (...) Pasternák Antal a KZSH elnöke beszédében a 6 millió áldozat tragédiáját idézte, megemlékezett a teljesen elpusztult közösségekről. Megköszönte a polgármester úrnak és a polgároknak, hogy emléket állítottak a Raab, Kellner, Schwartz és Singer családoknak. A négy családból mindössze egy személy élte túl a megpróbáltatásokat.

A megemlékezés a katolikus és református ökumenikus istentisztelettel folytatódott. A falu plébánosa megható szavakkal beszélt az izraelita testvéreik deportálásáról.

Bízunk abban, hogy Ekel község cselekedete példamutató lesz más települések számára is. PT
(*Hitközségi Híradó* 2000. november, 2)

Sorstalanság
Cserepes Béla (Búcs) írása

Kabátjukon sárga rózsza,
csillagról van kopírozva.
Láttam őket ötös sorban,
sokan voltak s szomorkodtak.

Nem értettem, gyerek voltam,
de megtudtam már azóta,
bűnük volt, hogy zsidók voltak
és éhen szomjan bandukolhattak.

Mentek ők a nagy semmibe,
vagy talán a végtelenbe?
Tudták ők azt, hogy csak mennek,
de semmiképp a kegyelembé.

A borzalmak éjszakája,
ami őket odavárja.
Törött lábú madár módra,
együtt mentek a pokolba.

Tudták azt, hogy nem nyílik már
számukra többé virág,
mert nekik már csak ez a Világ,
Édenkertből egy szuhos faág.

Nem volt aki megállítsa,
a piszkos kezeket ki lefogja.
Szomorú sors, nincs emberség,
de annál inkább kegyetlenség.

Hiába a hit keresztje,
senki sincs, ki őket mentse,
mentek ők a vesztőhelyre,
vitték Őket gonosz lelkek.

Valóság ez, nemcsak álom,
egy igazi fogolytábor,
hazatérni nincsen esély,
homály fedi ezt a reményt.

Hosszú kések éjszakája,
mi rávirradt a zsidóságra,
Auschwitz a haláltábor,
Mauthausen a másik tábor,
üzeni a történelem,
hogy hóhéroknak nincs kegyelem,
mert a történelem sárgult lapja,
az is őket siratgatja.

Nem volt ez a régi korban,
most történt a mi korunkban,
azért, hogy ők zsidók voltak,
nyugszanak az örök korban.

Emberiség szégyenfoltja,
hogy a testük hamuporban.
Felejteti hogyan lehet?
Borzasztó szó, hogy történelem...

Búcs, 2005. II. 1-jén
(*Hitközségi Híradó* 2005. december, 7)

Paszternák Antal elnök beszéde a Holokauszt hatvanadik évfordulóján, 2004-ben Komáromban megrendezett Mártírnapon

Tisztelt emlékezők, hittestvéreink, vendégeink!

A komáromi zsidó Hitközség 1945. augusztus 15-én megtartott újraalakuló ülésén döntést hozott arról, hogy minden év júniusában Mártír-istentiszteletet rendeznek, azóta ide a komáromi zsidó temetőbe szólítja kis közösségünk tagjait az emlékezés. Kerek évfordulón gyűltünk ma itt össze, megemlékezni a hatvan évvel ezelőtt történelekről. A kerek számok mindig jelentősebbé tesznek egy-egy évfordulót, így több figyelmet kap idén a Holokauszt is.

(...) Emlékeztetni és emlékezni viszont nemcsak a zsidó emberek ügye, hanem más vallásúaké is. Hatvan év egy emberöltő, akik idősként, középkorúként élték át a gettósítást, a bevagonírozást, majd a deportálást, már sajnos nincsenek közöttünk. A túlélők egyre kisebb csoportja tud eljönni évről évre, hogy személyes jelenlétével is fejet hajtson, mementót állítson az akkori eseményeknek. Személyek, családok, közösségek végső állomása, utolsó hangja volt a körbezárt gettó, a Dunapart, a vasúti kocsi és a számos krematórium.

Ha körbenézünk temetőnkben, a nemrég megtisztított részekben régebbinél régibb sírok bukkantak elő, melyeket az elmúlt hatvan évben, a sokszor nyakig érő gázról csak ritkán láthattunk.

Hiányzik azonban egy egész generáció, akiknek nem adatott meg, hogy szülővárosuk, lakóhelyük temetőjében nyugodjanak, pedig ők is komáromiak voltak, itt éltek, szeretett városuknak rendes polgáraként.

Az emlékezésnek sokféle módja és alkalma lehet, az események óta eltelt hosszú idő egyre inkább feledtetni, tompítani próbálja a borzalmat, egyének és közösségek tragédiáját. A Komáromi Zsidó Hitközség a Holokauszttal kapcsolatban programjainak a 2004-es esztendőben a „Mi fogjuk elbeszélni...” mottót választotta a széder este parancsolatához hasonlóan, amikor is az apák kötelessége elbeszélni fiaiknak az egyiptomi kivonulás történetét. Elbeszélni a Holokausztot nagy felelősség és még nagyobb vállalkozás egy ilyen kis közösség részéről. Az elmúlt év során számos segítő, elsősorban tanárok álltak mellénk, ezzel lehetővé vált, hogy eljussunk a nagymegyeri, a párkányi és a dunaszerdahelyi gimnáziumokba, összességében pedig a komáromi Selye János Gimnáziumban folytatódhat a sorozatunk.

Tavaly októberben közel negyven tanár vállalkozott arra az egész országból, hogy három napon át különböző foglalkozásokon tanuljon a zsidóságról és a Holokausztról, és így egyetlen hatékony eszközzel, az oktatással segítve a napjaikban újra fellángoló antiszemitizmus elleni küzdelmet.

Az elmúlt hetekben a zsidó közösségekben is az emlékezés volt a főszerep. A sokféle rendezvény közül számomra egyrészt azok a legmeghatóbbak, amelyekben újra megbizonyosodhattunk arról, hogy a zsidó nép Örök, s mint fontos szimbólumunk, az égő csipkebokor, nem ég el soha. Másrészt olyan településeken megtartott emlékezések, ahol már nem, vagy nagyon kis számban élnek zsidó vallású emberek, és a város vagy falu önkormányzata, civil szervezetek mégis fontosnak tartják felidézni a Vészkorszak tragikus eseményeit. Ilyen rendezvény volt a Komárom-Esztergom megyei önkormányzat által a XIII. Komáromi Napok keretében a dél-komáromi városházán rendezett egyházi konferencia Soha többé címmel, a történelmi egyházak legmagasabb szintű vezetőinek részvételével. A rendezvény előtt Alapy Gáspár emléktáblájánál felidéztek a Dachauban mártírhaltalt halt egykori polgármester alakját, cselekedeteit.

*„Megteszik, mit tenniük kell,
hogy ne feledjék az emberek
a pusztítást, mit láttak a fellegek.
A halált, mi valaha itt járt, s ne
térhessen vissza, soha többé már!”*

A fenti gondolatokkal idéztem az Élet Menetét. Közel húsz éve minden évben, Yom Hasoahkor a Holokauszt áldozatainak emléknapján zsidó fiatalok ezrei látogatnak el a lengyelországi

Auschwitzba, hogy onnan, az ismert „Arbeit macht frei - a munka szabaddá tesz” feliratú kapu alól indulva gyalog tegyék meg az egykori halálmenet útvonalát Birkenaubá, a világ legnagyobb zsidó temetőjébe. Három kilométeren át hömpölygött az idén is a tömeg, élő folyóvá, az élet menetévé varázsolva a két haláltábor közti utat.

A túlélők közül is sokan vállalkoztak arra, hogy hatvan év után talán először térjenek vissza oda, ahol gyakran egész családjukat, közösségüket veszítették el. Ezen a megemlékezésen fiaim is részt vettek és a többi emlékezőhöz hasonlóan kis táblácskát helyeztek el a sínek mellett, a felrobbantott gázkamrák, krematóriumok romjain. Ők a táblájukra a következőt írták:

„A Komáromi zsidó Hitközség mártírjainak és családunk elpusztított tagjainak emlékére!”

Gondolatvilágában ehhez hasonlít a „Gyökereink visszahívnak” a Komáromi zsidók Világtalálkozója, melynek résztvevői - köztük sokan hatvan évvel ezelőtti megaláztatásuk után először érkeztek vissza ide, életünk egykori helyszínére, Komáromba. Célunk az volt, hogy ha csak pár napra, pár órára is visszatérjen városunkba a zsidó Komárom régi hangulata, ismét az ima hangjai csendüljenek fel zsinagógánkban, családok és barátok találkozóhelye legyen közösségünk.

Lélekben még sokan velünk vannak, akik sajnos idős koruk és rossz egészségi állapotuk miatt nem tudnak ma itt lenni, de biztos vagyok benne, hogy most ők is ránk gondolnak és tagjai a komáromi zsidók nagy családjának. Mi is fogadjuk az ide látogatót? Próbáljuk meg visszaidézni mi is változott azóta. 1944 tavaszán több mint háromezer zsidót deportáltak. Komáromból ma alig hatvan fő alkotja a hitközséget. Egykoron mindhárom zsinagógában rendszeresen imára gyűltek össze, kik-ki irányzatának megfelelően, ma már csak nagyritkán nyílik ki az egyetlen megmaradt zsinagóga kapuja. Egykoron gyermekek születtek, briszeket tartottak, haszenét ültek őseink, ma már csak az életút utolsó eseménye, a temetés az, ami minket a zsidó élet körforgására emlékeztet, a sírkövek szaporodnak.

„A kövek pedig nem beszélnek!” Valami azonban mégis változik, bizonyítván, hogy közösségünk él, és élni akar. Vezetőként elég nehéz megfogalmaznom a komáromi zsidó jövő távlatait, van azonban néhány, optimizmusra okot adó dolog is. A Világtalálkozó egyik szimbóluma, az idén 108. születésnapját ünneplő Menház - ma már zsidó közösségi és kulturális központ - felújítása megkezdődött, új tetőt kap a zsinagóga, héberül a Bet Hakneszet, a találkozás háza.

Közösségünkben számos új oktatási és kulturális program indult, illetve indul a jövőben, ezzel együtt új távlatok nyílnak meg hitközségünk előtt is, elsősorban a regionális együttműködés terén. Egy hónappal ezelőtt Debrecenben találkoztak a Kárpát-medence zsidó közösségei, a jövő, a kooperáció reményében.

Két héttel ezelőtt Budapesten zajlott az Európai Zsidóság harmadik Közgyűlése, melynek egyik programjaként hajóra szállt a több mint nyolcszáz zsidó vezető, az egyben jelképezte az egymásrautaltságukat, közös céljaikat. A komáromi Zsidó Hitközség képviselői mindkét rendezvényen ott voltak. Megemlékezésünk után kerül sor a zsinagógában a „Ledor-vador” - nemzedékről nemzedékre címmel kiírt pályázatunk értékelésére. Dicsőretre méltó, hogy a két évvel ezelőtti négyhez képest kilenc pályamű érkezett, a Rimaszécs és Nagymegyer közti tág régióból. Gondolataimat a mindannyiunk által jól ismert Vadász Ferenc idézettel zárnám:

„Komárom, szeretett városom, megrugdaltál, kitagadtál, elfelejtettél, kiszolgáltatott, meghalni küldtél ezeket, akik hozzám hasonlóan otthonuknak éreztek, büszkék voltak rád. Ahogy nekem, nekik is volt falaid közt több, kevesebb boldog évük, örömük, szerelmük, féltve őrzött emléküik. Elmondtam rólad sok mindent, már csak a búcsúzás van hátra. Sosem tudtalak, sosem tudnálak gyűlölni. Legyen múltadnál szerencsésebb a jövőd.”

(Hitközségi Híradó 2004. június-július 4-5)

...Június 20-án a 60. évfordulóról való megemlékezés a Juda Aszád téren lévő Holokauszt emlékműnél Dunaszerdahelyen 16 órakor vette kezdetét. A délelőtti folyamán még az izraeli, amerikai, kanadai, kenyai, magyarországi és csehországi vendégek meglátogatták az itteni zsidó temetőben nyugvó rokonaik és elődjeik sírjait.

(...) A szlovák majd az izraeli himnusz után Baruch Veselý jeruzsálemi kántor liturgikus éneke következett. Kornfeld Nelli, egyetemi hallgató áhítattal adta elő a Harangok című verset. Utána Kornfeld Ferenc mondott emlékbeszédet. Emlékeztetett mindarra, ami 60 éve történt és keményen ostromozta az igazságtalanságokat elkövető intézményeket és személyeket is. Ezután Várnai-Shorer Judit Izrael magyarországi nagykövete beszélt. Emlékeztetett a szülei által átélte borzalmakra és az

általános zsidóüldöztetésre. Rövid, de nagyon szép gondolatok hangzottak el prof. Taubnertől, a Szlovákiai zsidó Hitközségek Központi Szövetségének tiszteletbeli elnökétől és Baruch Mayers[től], Pozsony rabbijától. Utána Kiss Róbert esperes a katolikus egyház nevében beszélt, majd az evangélikus lelkész, Ševčíková Marta és énekkórusa, héber liturgikus énekkel köszöntötte az emléknapot. Ezután Görözdí Zsolt református tiszteletes úr beszélt meghatóan a zsidó-keresztény barátságról magyar majd héber nyelven, ami nagy tetszést aratott úgy az itteni, de főleg az izraeli vendégek körében. Ezután Dr. Schweitzer József professzor úr, Magyarország nyugalmazott főrabja szólott, és mint már annyiszor, most is elkápráztatta a hallgató és az emlékező közönséget (...) Utána az Izraelből érkezett Ariella Peled számolt be az auschwitz-i útvjáról, ahova mint idegenvezető kísért el egy csoportot Izraelből. Nagyon megható volt, és sokunknak könnyet csalt a szemébe néhai Hübsch Erna lányának beszéde, majd Baruch Veselý – „EL MOLE RACHAMIM”-ja (gyászima) után közös kadissal fejeztük be a megemlékezést.

A megemlékezés a közösség imaházában folytatódott, ahol a lerombolt nagy zsinagógából megmaradt tartóoszlopot avatták fel ünnepélyesen, Az oszlop mellett elhelyezett emléktáblát Schweitzer József avatta fel...

(*Hitközségi Híradó* 2004. június–augusztus, 6)

Kornfeld Ferenc⁶³⁸

Harangok

Halkan zúgnak a harangok, mint ünnepi zsoltár száll ez a hang,
s felzokognak a rabok, szívük hideg, mint egy barlang.
Hideg, mert nincs benne szeretet, hideg, mert nincs benne lélek, hideg,
mert addig míg szeretett verték, mint egy megveszett ebet.
S rab csak megy-megy, húzza az igát, vagy maga előtt tol egy taligát.
Gyomra éhes, teste fáradt, feje kábult, torka száraz,
de megy-megy míg lába bírja és nem is tudja mily közel a sírja.
Minta parancs jönne. A tömeg leáll! Bírja-e még? Vagy összeesik talán?
Ez itt a kérdés, de nincs rá felelet. Mindenki fél, mindenki remeg.
A felelet egy lett. Mindenki fekszik, ki élve, ki holtan, egy bizonyos, hogy
holtfáradtan. Ember ember hátán, asszony asszony hátán, gyermek
gyermek hátán, testvér testvér hátán. S mindnyájukat vérben látván,
tipor rajtuk maga a sátán. A tömeg tovább megy, s ki balra megy
marad. Sok ember elment, kevés ki megmarad.
Most jön egy futár: „Gyorsan vetkőzzenek, itt van rongy, ebbe
törülközzenek!!!”
S ők lassan megnyugszanak, de jó lesz, jól megmosdanak.
De a fürdőben nem víz vár rájuk, gáz, tűz, ez lesz a sorsuk. S hiába
Zúgnak most már a harangok, nem ünnepi többé most már e hang,
Csak sírás, jajszó az, amit hallok, mintha szívembe mélyedne tör avagy kard.
S az élőknek pedig végtelen sora sir, mint ezer nyelvű orgona.
Ki apját, ki anyját, ki nővérét, ki húgát, ki öccsét, ki bátyját, ki az egész
családját siratja keservesen, mégis könnytelenül, mert a könnyek
elapadtak s üres lett már belül.
Se szív, se lélek, csak óriási seb maradt, mit orvos, se senki más, soha
Meg nem gyógyíthat.

(*Hitközségi Híradó* 2004. június–augusztus, 7. p.)

638 Kornfeld Ferenc dunaszerdahelyi holokauszt-túlélő 2007-ben hunyt el.

Holokauszt emléknap Nagymegyeren. Weisz Józsuá levele

Nagymegyeriek, volt polgártársaim!

Elősorban elismerésemet és méltánylásomat óhajtom kifejezni a Városi Kulturális és Iskolaügyi Bizottságnak, hogy elhatározta ezt az évi emlékeztést az Emléktáblánál, annak leleplezése és a nagymegyeri zsidóság elhurcolásának hozzávetőleges évfordulóján megtartani.

Egy éve múlt annak az emlékeztetés és megható szertartásnak, mikor ezt a szomorú Emléktáblát leleplezték. Az Izraelben élő túlélők küldöttségének szószólójaként itt álltam az Emléktábla előtt, amely a 418 helyi áldozatot említi meg és arra gondoltam, hogy ebben a tragikus számban benne van a családom öt elpusztult tagja, szeretett szüleim, nagyrabecsült tudós bátyám és két, imádott, kiskorú húgom. Rajtuk kívül nagybátyám, nagynéném, unokatestvéreim, tanítóim, akiknek olyan sokat köszönhetek, jó barátaim és iskolatársaim. A hideg, közömbös adat helyett, az ő drága arcuk, az összes meggyilkolt áldozattal együtt, vonultak el lelki szemeim előtt és sajgó, felejthetetlen emlékek zokogásba fojtotta szavaimat.

Nem harctéren estek el a haza védelmében, nem is súlyos járvány okozta idő előtti halálukat. Ők, és Európa-szerte sok millió sorstársuk, egy démoni és eszelős eszme, ártatlan és védtelen martalékvá lettek. Ezt az örült világszemléletet egy vak, és oktalan gyűlölettől fűtött uszítás táplálta.

Vajon mit vétett az emberiség ellen, például megboldogult bölcs édesapám, akihez úgyszólván zarándokoltak a helyi és környékbeli kisemberek, a tanácsát kérve mindenféle ügyes-bajos kérdéseinkben, vagy drága édesanyám, akit mindenki nagyrabecsült és mélyen tisztelt, avagy tehetsége bátyám, aki már 24-25 éves korában az egyesült két komáromi hitközség titkára volt és német tudása miatt a német hatóságok csak vele akartak tárgyalni a hitközség ügyeiben, akinek alkalmá adódott időben elmenekülni, de nem volt hajlandó cserben hagyni a hitközség százait, akiket képviselt, akik bíztak benne, hanem velük ment a halálba. És mi volt a bűne két, 17 és 14 éves, bájos húgomnak, amiért olyan kegyetlenül meggyilkolták őket?! Ugyanez a kérdés vonatkozik mind a 418 áldozatra és az elpusztítottak millióira is. Erre a súlyos kérdésre csak egy válasz van és volt, a gyilkosok és áldozataik szájában egyaránt - mert zsidók voltak! Elismerésem és megbecsülésem Nagymegyer városának, amiért 60 év tétovázás és megfontolás után elhatározta, hogy e komor emléktábla útján, valamelyes kegyeletet nyújt egykori polgártársainak és egyúttal tanulságot szolgáltat mindazoknak, akik azt látva, annak magától értetődő üzenetét olvassák: Mindenfajta gyűlölet és társadalmi türelmetlenség szükségszerűen csak katasztrófához vezet és ezért a kormány és a társadalom szent kötelessége minden megnyilvánulást eleve elfojtani!

Az Izraelben élő nagymegyeriek nevében

Weisz Jehosua (Hermann)

(*Hitközségi Híradó* 2005. augusztus, 4. p.)

Forgács Miklós: „Rég itt az idő, hogy megkövessünk benneteket, kedves roma testvéreim.” A Romano Jile Polgári Társulás szervezésében Csatán kopjafaállítással, műsorral és imával emlékeztek a hatvanegy évvel ezelőtti roma holokauszt áldozataira

„A Romano Jile Polgári Társulás már ötödik éve minden esztendőben megemlékezik a roma holokausztról.

Idén az tette különlegessé a szomorú évfordulót, hogy első alkalommal időzték a haláltáborba elhurcoltak emlékét a katolikus templommal szemben, a hősök emlékműve közelében felállított kopjafánál. A három méter magas bükkfából faragott kopjafa Oravecz János munkája, és a megemlékezés napján, augusztus 3-án reggel állították fel a szervezők a 61 évvel ezelőtti események áldozatainak emlékére.

A borzalmas eseményeket először Varga Ágota Porrajmos - cigány holokauszt című filmje elevenítette fel a Rhomano Kher Cigány közösségi házban. A rendezvény házigazdája, Lakatos Tamás, a Pátria Rádió szerkesztője volt. Az ő kérdéseire válaszolva mondta el a rendező: 1998-ban felfigyelt egy hirdetésre, amelyben a svájci kormány segílyt ajánlott fel a roma holokauszt túlélőinek. Ennek kapcsán kiderült, Magyarországon mintegy 400 túlélő van még. Varga Ágota száz hangkasszett interjút készített, majd ezekből választotta ki a szerinte legjellemzőbbeket.

(...) A kopjafánál folytatódó visszaemlékezésen Bábindák István, a Romano Jile elnöke elmondta, nagy álmának beteljesülését látja az emlékoszlopban, hiszen „fontos méltó emléket állítani azoknak, akik csak azért haltak meg, mert cigány volt a kezük, lábuk, mosolyuk, modoruk, viselkedésük

és pusztá lényük”. Lakatos Lajos, Csata polgármestere összefoglalta a 61 évvel ezelőtti történeteket, amikor az akkori Magyarországról hatvanezer romát szállítottak a komáromi Csillag Erődbe, hogy onnan zömében Auschwitzba és más haláltáborokba kerüljenek. A Magyarországi Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) alelnöke, Hodosiné Bánhegyi Anikó ismertette: azért augusztus második napja lett a roma holokauszt emléknapja, mert Auschwitz-Birkenauban augusztus 2-ról 3-ra virradóra mintegy háromezer ember lelte halálát. „Ne csak ilyenkor, e napon gondoljunk arra, mi történt, de a mindennapjaink megélésekor is. Figyeljünk a legkisebb jelre, ami előszele lehet a hasonló rémségeknek” - figyelmeztetett az alelnök asszony.

A. Nagy László MKP-s parlamenti képviselő kifejtette: „Nemcsak a németek, hanem a náci rendszer magyar és szlovák képviselői is tevékeny résztvevői voltak az eseményeknek. Ők azért nem beszéltek róla, mert okkal szégyellhették magukat. A romák pedig azért, hallgattak, mert attól tartottak, megismétlődhet a tragédia. Régen eljött az idő, hogy megkövessünk benneteket, kedves roma testvéreim, hogy bocsánatot kérjünk tőletek, együtt ítéljük el ezt a népirtást. „Szerinte a magyaroknak és szlovákoknak le kell küzdeniük magukban a romákkal szembeni előítéleteiket. „Ne kelljen szégyenkezniük a múltért, de a rossz máért sem” - fogalmazott a politikus.

Ha az anyaországnak fontosak a határon túli magyarok, akkor fontosak a magyar ajkú romák is - hangsúlyozta Szesztay Ádám, a pozsonyi magyar nagykövetség kultúrattaséja. „Ha bárki is változtatni akarna a romák életvitelén, csak velük együttműködve lehet eredményes” - mondta a Nyitrai Kerületi Önkormányzat romaügyi tanácsadója, Emil Solčánsky. A beszédek után az egyes szervezetek képviselői elhelyezték koszorújukat a kopjafánál. Nemcsok István nagyölvedi plébános sajnálkozását fejezte ki, hogy „Csatán ezen a fontos megemlékezésen csak egy kisded nyáj van jelen.” A plébános imára szólította az egybegyűlteket, majd megszentelte a kopjafát.

(Új Szó 2005. augusztus 5., 5)

(vk): Fico avatta fel a holocauszt emlékművet. Dunaszerdahely központjában szoboralkotás emlékeztet újkori történelmünk egy tragikus eseményére, a romák elpusztítására

Dunaszerdahely. Első alkalommal történt Szlovákiában, hogy nagyszabású nyilvános ünnepség keretében tisztelegtek a roma holocauszt áldozatainak emléke előtt. Dunaszerdahely központjában tegnap óta szoboralkotás emlékeztet újkori történelmünknek erre a tragikus eseményére. A dunaszerdahelyi Romológiai Kutatóintézet kezdeményezésére felállított emlékmű leleplezésén jelen volt Robert Fico kormányfő, Milan Čič államfő hivatalvezetője Viera Tomanová szociális és munkaügyi miniszter, Antonio Provenzano, Olaszország szlovákiai nagykövete, a roma civil szervezetek vezetői, a város és a megye vezetői, a szlovákiai zsidóság képviselői. Robert Fico beszédében nagy jelentőségűnek minősítette, hogy Szlovákiában emlékmű létesült az évtizedekig tabuként kezelt roma holocauszt áldozatainak emlékére. Az a tény, hogy a kormány képviselteti magát, bizonyítja, érdeklődést tanúsít a roma népesség sorsa iránt - hangsúlyozta, és a kormány támogatásáról biztosította mindazokat, akik a roma populáció szellemi felemelkedésén munkálkodnak. Elmondta: a kormány nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a tankönyvekbe is bekerüljön az újkori történelemnek e szakasza, az iskolások tudomást szerezzenek a roma holocauszt áldozatairól. Csak akkor kerülhetjük el a tragédiákat, ha ismerjük a történelmet – mondta a kormányfő. Milan Čič tolmácsolta Ivan Gašparovič államfő üdvözlését, a felebaráti szeretet fontosságára hívta fel a figyelmet. Viera Tomanová szociális és munkaügyi miniszter hangsúlyozta: a civil társadalmaknak soha nem szabad megfélelkezniük azokról, akiket másságuk miatt üldöztek. Mohácsi Viktória, az SZDSZ roma származású Európai parlamenti képviselője a hetven éve Berlin mellett felállított első roma koncentrációs táborra emlékeztetett. A háború rég véget ért, de a szegregáció és a diszkrimináció ma is él...

(Új Szó 2006. augusztus 5., 2)

Vojtek Katalin: „Ilyen emlékmű nincs sehol.” Ravasz József: Nem kis dolog manapság felállítani a város kellős közepén egy roma emlékművet

1944. augusztus 2-áról 3-ára virradóra az auschwitzi haláltáborban 3 ezer romát gyilkoltak le. Az évforduló alkalmából augusztus 3-án koszorúzással egybekötött ünnepélyes megemlékezést tartanak Dunaszerdahelyen a roma holocauszt áldozatainak emlékművénél. Ennek apropóján beszélgetünk az emlékmű megálmodójával, Dr. Ravasz Józseffel, a dunaszerdahelyi Romológiai Kutatóintézet vezetőjével.

A tavaly nyáron felavatott emlékművet nem sokkal felállítása után megrongálták. Sikerült megtudni, ki volt a tettes?

Sajnos, nem sikerült kideríteni. Az egyik kéz, az, amely a mécseset tartja, megkerült: az elkövetők bizonyára megijedtek, igyekeztek megszabadulni tőle, letették a Városi Művelődési Központ előtt álló szökőkút kávéjára. A másik kéz azóta sem került elő.

Miért nem egészítették ki a megcsonkított domborművet?

Nem lett kiegészítve, egy mécseset helyezünk oda, amely ugyanazoknak a Dunajská Lužná-i vasdíszmű- kovácsoknak a munkája lesz, akik a domborművet alkották. Ismét elkészítik a hiányzó kezét is, de azt a mécsessel együtt csak a koszorúzások alkalmával tesszük fel, nehogy megint eltűnjenek.

Lehetett rasszista indíttatású az emlékmű megrongálása?

Inkább vandalizmusról vagy nyereségvágyból elkövetett tolvajlásról beszélnek. Egy ötvözetből van szó, amelyet értékesíteni lehet. A rendőrség a fémhulladék-gyűjtőkben is nyomozott, figyelmeztette az ott dolgozókat, jelentsék, ha a szoborról leszerelt kezeket nálunk akarnák pénzzé tenni, de ilyen bejelentés nem érkezett.

Hogyan fogadták a dunaszerdahelyi és a környékbeli romák az emlékmű felállítását?

Ez az emlékmű nagyon fontos a romák számára. Sokan a felállításig azt sem tudták, mit jelent a holokauszt szó, ahogy arról sem volt fogalmuk, mi történt a romákkal a második világháború idején. Ez újkori történelmünk egy része, legtragikusabb fejezete. Ezt tudatosítja velük az emlékmű. A Dunaszerdahelyi Romológiai Kutatóintézet igyekszik mindenütt propagálni, behozni a köztudatba, hogy országos viszonylatban először Dunaszerdahelyen jött létre egy ilyen mementó. Nem semmi napjainkban, amikor a xenofóbia és a rasszizmus egyre inkább terjed, felállítani a város kelős közepén egy roma emlékművet. Büszke vagyok, hogy dunaszerdahelyi vagyok.

Az emlékmű felavatása után az újságok azt írták, nem Dunaszerdahelyé az elsőség, máshol is állítottak már emléket a roma holokauszt áldozatainak Szlovákiában.

Nem tudok róla, hogy ilyen központi elhelyezésű emlékmű létezne az országban. Ráadásul olyan, amelyet a tervezéstől a kivitelezésig roma emberek csináltak, s amelynek felavatásán a kormányfő is megjelent, hogy fejet hajtson a roma holokauszt áldozatainak emléke előtt. Lehet, hogy van valahol emléktábla a roma áldozatok nevével, de ilyen nagyszabású emlékmű nincs sehol. Indult viszont egy projekt, a neve Ma bisteren - Emlékezz! Ennek keretében azokon a helyeken, ahol gyűjtő- vagy munkatáborokban tartották a romákat, emléktáblát helyeznek el a közeli temetőben.

Tavaly az emlékmű-avatáson sok külföldi vendég vett részt. Idén is így lesz?

A koszorúzásra és az azt megelőző tanácskozássra is várunk külföldi vendégeket. A konferencián közös fellépés lehetőségét szeretnénk megbeszélni a nem szűnő romaellenességgel szemben.

(Új Szó 2007. július 31.)

Részletek Németh Emma szociális testvér, a Szociális Testvérek Társasága tagjának beszédéből, amelyet 2002. május 12-én mondott el Salkaházi Sára és Bernovits Vilma meggyilkolt zsidómentők és mártírtársaik emléktáblájának felavatásán Budapesten a Duna-parton:

...Az emberi lélek igénye az emlékezés. Emlékezünk azokra az elmúlt eseményekre, amelyek számunkra jelentősek, amelyek mai életünket is meghatározzák. (...) Az ember tetteit a történelem megőrzi, mert a cselekvő személyek maradandóan beépülnek a kozmoszba és a történelem egészébe. (...) Papírra kell írunk, és kőbe kell vésnünk nemcsak Isten nagy tetteit, hanem Isten embereinek tetteit is. Meg kell jelölnünk a fontos események helyszínét, hogy az arra járó vándor hírül vihesse, megcselekedtük-e, amit megkövetelt a haza, megkövetelt tőlünk az Isten?

Az 1899. május 11-én született Salkaházi Sára szociális testvér, akinek az emléktáblája előtt állunk, nem született és élt hiába. Méltó arra, hogy nemzedékről, nemzedékre emlékezzünk rá. Élete nem volt öncélú. Az igazságszerető és magasfokú szociális érzéssel rendelkező, akkor még Schalkház Sára 31 évesen lépett be a Szociális testvérek Társaságába. Nevét 1942-ben magyarosítja Schalkház-ról Salkaházra, akkor, amikor a németbarátság miatt sokan visszaveszik eredeti németes nevüket. A Társaságba lépése előtt volt tanítónő, könyvkötő, újságíró, már akkor is másokért élő ember. A szerzetesi fogadalommal Istennek ajánlja fel életét és munkáját.

(...) Az emlékeztetés azonban nem mindig hálás feladat. Az emléktábla lehet jel, amely szembesít mulasztásainkkal, bűneinkkel, szembesít azzal, hogy nem cselekedtük meg, amit megkövetelt tőlünk

Isten és a földi haza. Salkaházi Sára testvér már kétszer eltüntetett emléktáblája minden bizonnyal ilyen szembesítő jel. Szembesít azzal, hogy ma is vannak ártalmas eszmerendszerek, az emberi jogok ma sem érvényesülnek maradéktalanul. Szűkebb és tágabb világunkból egyaránt hiányzik az önfeláldozó szeretet. Nincs béke az egyesek szívében, a családokban, kisebb és nagyobb közösségekben, lövészárkok várnak betemetésre a különböző politikai nézeteket valló emberek között. A világ számos pontján napjainkban is a fegyverek vagy a terrorizmus biztosítják a jogot, tartják fel a jogtalanságot. Ma is vannak, akik kisajátítják az igazságot, hátrányos helyzetbe szorítanak, sőt gyilkolnak embereket és népeket származásuk, vallásuk, nemzeti vagy politikai hovatartozásuk miatt. Egész népeket bélyegeznek meg, nyilvánítanak háborús bűnössé vagy terroristává egyesek tettei miatt.

Salkaházi Sára példája a Szociális Testvérek Társaságát, mint közösséget kötelezi, hogy szót emeljen a mai kor üldözöttei érdekében, bármilyen csoporthoz tartozzanak, bármilyen okból üldözik őket.

Salkaházi Sárára senki sem emlékezhet méltóan, nem száll szembe a megtapasztalt igazságtalansággal, ha nem lesz a békesség és igazságosság munkása. József Attila már idézett versétől [A Dunánál - L.J.I. megj.] eltérően vallom: nem elegendő harc a múltat bevallani, s talán őseink harcát nem oldhatja még békévé az emlékezés, de rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk és nem is kevés.

Isten adjon ehhez mindannyiunknak erőt, tisztánlátást és bölcsességet!

(In: Hídvégi Máté szerk.: *Boldog Salkaházi Sára*. Emlékkönyv.

Budapest: Szent István Társulat 2009, 258–259)

Hősök kultusza – emlékjelek és rítusok Rozsnyó főterén az impérium- és rendszerváltások tükrében 1927-től napjainkig

Az alábbiakban Rozsnyó főterén, a Rákóczi-örtorony déli falán 1927-ben leleplezett első világháborús emléktábla történetét követem nyomon a kezdeményezéstől az eltávolításán át egészen napjainkig a korabeli hírek, beszédek, illetve alkalmi versek segítségével. Bemutatom továbbá, hogyan változott a hősök kultusza ennek a gömöri bányavárosnak a főterén 3 impérium- és egy rendszerváltás során. Két tudósítást is közbeiktattam, annak szemléltetésére, miképpen zajlottak az első Csehszlovák Köztársaság idejében a hivatalos állami ünnepek a városban, s ebben milyen részt vállaltak a magyarok. Közlök néhány, a második világháború idején a helyi katonai laktanyában állított emlékművel kapcsolatos hírt is. Egy 1942-ben hozott belügyminiszteri rendelet előírta a második világháborúban elesettek nevének kötelező megörökítését is az első világháborús emlékjeleken, így Rozsnyón is kiegészítették az emlékművet egy újabb táblával, amelyre elsőként az 1941 őszen elesett Králik Károly neve került fel.

Mivel ő volt a város legelső hősi halottja, több hírt is közöltek vele kapcsolatban, többek közt a haláláról szóló alkalmi verset is. A kiegészítő táblára később felvésték az újabb rozsnyói elesettek nevét, a kőfaragó munkája egy helybeli hölgyet versírásra ihletett.

Az évek során a katonai alakulatok, valamint az ifjúság, elsősorban a leventék megjelenése az emléktáblánál egyre gyakoribbá válik, később a leventerendezvények programjának is része lett a koszorúzás és a tábori misék, s a ballagó diákok is megjelennek az emléktáblánál. A részletes tudósításoknak köszönhetően a jelenlévők térbeli elhelyezkedéséről is pontos képet alkothatunk, akár proxemikai elemzést is készíthetnénk. Az ünnepeken elhangzott szónoklatok nagyon fontos lenyomatai a kornak és a korszellemnek. Különösen figyelemre méltó, hogy a hadi helyzet rosszabbra fordulása után is milyen optimista propagandabeszédek hangzottak el. Az emléktáblát a második világháború után eltávolították, s a köztemetőben állították fel újra. Helyére a kommunista áldozatok emléktáblája került, amit 1989 után ugyancsak eltávolítottak, ma a köztemető betonkerítésének belső falán látható.

A felszabadulás és a szlovák nemzeti felkelés ünnepeit az 1959-ben leleplezett Tóth József partizán szobránál tartották, és itt, valamint a kommunista mártírok emléktáblájánál koszorúztak mindaddig, amíg 1981-ben fel nem állították Ján Hána felszabadulást jelképező szoborcsoportját az 1973-ban eltávolított⁶³⁹ Andrassy Franciska grófné 1905-ben közadakozásból állított szobra helyén az Örtorony előtti téren.

Május elseje kivételével a hivatalos politikai ünnepeket ezt követően mindig ennél a szobornál tartották a városban. A Csemadok egyik legfontosabb rendezvénye, a Gombaszögön évente megtartott Országos Kulturális Ünnepegy alkalmával is ezt a szobrot koszorúzták meg (Korábban, amíg nem készült el a rozsnyói szobor, a Gombaszöghöz közeli Pelsőcön, a szovjet felszabadító szobránál zajlott a koszorúzás).

Az 1989-es novemberi általános politikai sztrájk szervezői és a csatlakozó felszólalók is ez előtt a szobor előtt szóltak a téren összegyűlt tömeghez, s egy ideig a rendszerváltáshoz kapcsolódó nagygyűlések, „mítinek” is itt zajlottak. A felszabadulási emlékművet a rendszerváltás után eltávolították a Bányászok teréről, s 1993-ban visszakerülhetett eredeti helyére Andrassy grófné szobra. A szintén ezen a téren található városháza falán 2002-ben egy kis kétnyelvű emléktáblát helyeztek el a holokauszt rozsnyói áldozatainak emlékére.⁶⁴⁰

A hősök emléke

A nagy világháborúban elesett hősöknek emléket emelnek, még a legkisebb faluban is. Naponként olvashatjuk a lapokban, hogy itt is, ott is áldoztak és emléket állítottak a világháború hőseinek. Mi rozsnyóiak, kiknek szintén vannak hősi halottaik, csak mi nem gondolunk arra, hogy elesett testvé-

639 A szobrot átszállították krasznahorkai mauzóleum elé, amelyet Andrassy Dénes építtetett felesége nyughelyéül, később őt is ide temették. A szobor 1993-ban került vissza eredeti helyére.

640 Rozsnyó főterén 1907-ben állították fel Kossuth Lajos szobrát, amelyet 1919-ben a legionáriusok ledöntöttek. 1939-ben visszakerült eredeti helyére, majd a második világháború után ismét eltávolították, 2004-ben ismét felállították, azonban nem az egykori helyén, hanem a Bányászati Múzeum épülete mellett. A szobor témám szempontjából nem játszott szerepet

reink emlékét megörökítsük, kik jeltelen sírjaikban nyugsznak, hogy emléküket megőrizzük az utókor részére, kik kegyelettel tekintsenek a hazáért küzdött és elesett hősök emlékére.

Rozsnyó dicső bányaváros. Rákóczi őrtornyoddal a régi kuruc világ emlékét őrzöd, a 48-as szabadságharc emlékére a Kossuth szobrot emeled, - amelynek ugyan csak a talapzata hirdeti a nagy időket, most tisztétől megfosztottak, hogy miért, nem tudjuk. A nagy világháború semmi nyomát nem látjuk, pedig talán ez volt a legnagyobb utókövetkezményeiben, szétszórta Rozsnyó város magyarságát is, ifjúságát kiűzte szülőföldjéről. A nagy világ katasztrófa magyar hősei pedig kik jeltelen sírjaikban fekszenek, nem tudják, mivé lettünk s hogy hősi haláluk mit hozott az ittmaradtaknak. Jobb sorsot-e, vagy pusztulást?

Ti hős magyar fiúk Rozsnyó város fiai megérdemlitek azt, hogy neveiteket megörökítve az utókorunk példát állítsatok a hősiességre! Véreteket hullattátok, virágzó ifjúságotokat adtátok oda éretünk, jobb sorsunkért s hogy nem az lett az eredmény arról ti nem tehetek.

Rozsnyó város hősei, nem állítottak nektek emléket, de kedveseitek lelkében éltek, s gyakran emlegetnek bár könnyezve, de büszkén. Nem felejtettek el.

Hozzátok fordulunk Rozsnyó város közönsége, ne felejtjük el hősi halottainknak emlékét megörökíteni, hogy emléküket ne csak a szíveinkben éljen, hanem kőbe vésve ezt ráhagyjuk az utókorra. Ezek azok az emlékek, amelyek nagy tettekre buzdítják az ifjúságot, fejlesztik a jellemet, s nem hagyják elaludni az ősök dicső emlékét. Itt van főterünkön az árván maradt Kossuth szobor talapzata, talán nem lenne kegyeletsértő, ha az alapzatba helyeznők el azt a márvány táblát, amelyet Rozsnyó város elesett hős fiaink emlékének szentelnénk.

Nem nagy áldozatot kíván ennek létrehozása, csupán csak szeretettel kell felkarolni az ügyet. A hős fiaink emléke sokaknak kedves, s kik szereteteik sírjához nem záródhatnak, állítsanak itt emléket nekik, hogy így rójuk le a kegyelet adóját hőseinknek.

Reméljük, hogy Rozsnyó város hősi halált haltak emlékének létrehozása visszhangot kelt városunk polgárságánál, s segítségünkre lesznek ennek keresztül vitelében.

(*Sajó-Vidék* 1925. szeptember 24., 1)

Felhívás

Rozsnyó társadalma elérkezettnek látja az időt, hogy a világháborúban a harctereken hősi halált halt, ott kiállott fádalmak folytán otthonukban, vagy kórházakban elhalt s a harctereken eltűnt hős fiainak emlékét megőrizze a jövő nemzedék számára. Az e célból alakult bizottság megkezdte működését. Két irányban van feladata: előteremteni az ehhez szükséges anyagiakat s összeállítani hőseinknek pontos jegyzékét.

Első feladatának megoldása érdekében már most, ez úton fordul Rozsnyó lakosságához, s felekezeti, politikai s társadalmi állásbeli különbség nélkül arra kér mindenkit, sőt elvárja mindenkitől, hogy tehetsége szerint járuljon hozzá pénzbeli adománnyal az emléktábla költségihez. Az erre szánt [Itt olvashatatlan az újság - L. J. I megj.] házról-házra járva fogják begyűjteni. Azon hiszemben vagyunk, hogy nem kell magyarázó és lelkesítő szó akkor, amikor emléket akarunk állítani azoknak, akik a poklok minden szenvedéséből nem térhettek haza, míg mi továbbra is örülhetünk a meleg otthonnak, a szép életnek. Hisszük, hogy városunkban nem akad senki, ki ne lenne képes most a legnagyobb megerőltetésre.

Második feladatunk a névsor pontos összeállítása. Minden hősi halott s minden eltűnt nevének ott kell lennie. Minden rozsnyói lakos tartsa szent kötelességének, hogy ha tudomással bír oly elesett vagy eltűnt hősről, ki Rozsnyón lakott s innen vonult hadba, vagy rozsnyói származású, akár hozzátartozója volt az illető, akár csak ismerőse, azt jelentse be Dr. Pósch József bizottsági elnök úrnál, vagy a helybeli hetilapok szerkesztőségében, lehetőleg az elhalálozás helyének s idejének okmányokkal is igazolt pontos adataival.

A mozgalom megindult, most már mindnyájunknak becsületbeli kötelessége, hogy hőseink emléktáblája minél hamarabb az őrtorony falára kerüljön.

Rozsnyó 1926. április 20.

A hősök emléktáblájának bizottsága.

(*Sajó-Vidék* 1926. április 22., 1)

Az elesett hősök hozzátartozói megértették a hívó szót és már többen is teljesítették kötelességüket. Szerkesztőségünkben eddig 12 hősi halottat jelentettek be. Felhívjuk olvasóink figyelmét arra,

hogya tudnak valakit, úgy figyelmeztessék hozzátartozóit, avagy pontos adatokkal jelentsék be szerkesztőségünkben.

(Sajó-Vidék 1926. május 20., 3)

A hősök emléktáblájának ügye lapunk kezdeményezésére és Szkalos Emil fáradhatatlan buzgalma folytán nagy lépéssel jutott előre. E hó 18-án Dr. Pósch József elnökle alatt széleskörű s a város minden társadalmi rétegét felölelő bizottság alakult, amelynek feladata lesz a gyűjtés megindítása és az előkészítő munkálatok megejtése. Az emlékmű megtervezését városunk országos híró festőművésze Tichy Kálmán fogja végezni. Remélhetőleg e nemes eszme mindenki lelkében visszhangra talál és a város egész társadalma össze fog működni az emlékmű megalkotásánál. *Hőseinknek legalább neve legyen megörökítve s legyen egy hely, ahol a bánatos özvegyek, szülők és árvák kedveseik emlékére könnyet ejthessenek, ha már sírjukon nem tehetik!* Adományokat elfogad és nyugtáz lapunk szerkesztősége.

(Sajó-Vidék 1926. április 22., 2)

Hősök emlékének bizottsága e hó 2-án Dr. Pósch József elnökle alatt gyűlést tartott. A bizottság jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a két nyomdának, amiért 1000-1000 példány felhívást készítettek ingyen. A gyűjtést pünkösöd napján kezdik meg a nőegylet agilis tagjai. Az elhunyt hősök hozzátartozóit ismételten felkérjük, jelentsék be az elesettek nevét a helyi lapok szerkesztőségében vagy a lelkeszi hivataloknál.

(Sajó-Vidék 1926. május 6., 3)

Rozsnyó magyar város, mert a magyar betegségben szenved. Mindenhez nagy lelkesedéssel kezd, de a tette már alig kapható. Nagy zajjal alakulunk, de pianissímóra halkul minden, mire a munkába belefognánk. Csak tervez és bírál mindenki. Így van a sportnál, így van másnál – talán a **hősök emléktáblájánál** is...

(Sajó-Vidék 1926. július 8., 2)

Megkezdődött a gyűjtés a hősök emléktáblájára.

Agilis nők kopogtatnak be ajtajainkon, hogy kötelességünk teljesítésére kérjenek bennünket. A hősök emléktáblájára gyűjtenek, hogy egyszer már megvalósíthassuk az a gyönyörű eszmét, mely az idegen harctereken jeltelen sírokból pihenő szeretteink emlékének márvány emléket emel.

(Sajó-Vidék 1926. szeptember 13., 3)

Levél a „Sajó-Vidékhez”

Kedves Főtisztelendő Colléga és Szerkesztő úr. A „Sajó-Vidék” f. évi okt. 28. számát köszönettel megkaptam és így tudom, hogy okt. 15 megkereső lapjára válaszoló értesítésemet kézhez vette. Most tehát fél évi előfizetés gyanánt itt küldök a „Sajó-Vidékre” 36 čk-t⁶⁴¹ és a rozsnyói magyar hősök emléktáblájára 100 čk-t, összesen 136 čk. Nagyon köszönöm nagybecsű szíves figyelmét, hogy szegény elesett Jani öcsém nevére sem feledkezett meg a hősök emléktáblájának állításakor. – Kedves Földim! Ha Isten éltet, 1927. május 1-én becses lapjukra, a „Sajó-Vidék”re újból elő fogok fizetni és mindig állandóan kristály tiszta correct irányáról édesen győződtem meg, mindjárt az első lapszámból. Isten áldja és éltesse! Legyen szabad reménylenem, hogy a rozsnyói magyar hősök emléktáblájára, most küldött 100 čk-t mint igazán csekély összeget is szívesen veszik és nem sértem meg vele a rozsnyói régi magyarok önértetét és magasztos kegyeletüket. – Szeretettel és szívélyes üdvözlettel vagyok oltártestvére és igaz híve. – Hugyag, (Nógrád vm) 1926. nov. 6. – Lőrík Béla esppleb.

(Sajó-Vidék 1926. november 25., 3)

A Hősök emléktáblája bizottságának elnöksége ezúton hívja fel a nagyközönség figyelmét a következőkre. A névsor pontos összeállítása érdekében felkeresett különböző forrásokból oly nevek kerültek elő, kikről nem lehet megállapítani, hogy 1. rozsnyóiaknak tekinthetők-e? 2. oly körülmé-

641 Cseh koronát.

nyek közt haltak-e el, hogy nevük méltán kerülhet a táblára?, Az elnökség arra kér mindenkit, hogy az alább felsoroltak hátramaradottjait utasítsák a pontos adatok bejelentésére, mert ezek nélkül kénytelen lenne e neveket kihagyni (...). A bejelentések Dr. Pósch József elnöknel eszközlendők a városházán.

(*Sajó-Vidék* 1927. március 17., 4)

Szerkesztői üzenetek

L. B. Húgyag. Tisztelettel értesítjük, hogy kedves öccsének neve a hősök emléktáblájára a bizottság által közölt hivatalos névsor szerint föltétlenül felkerül. Kellemes ünnepeket!

(*Sajó-Vidék* 1927. április 14., 5)

Hőseink

„...A világégés szomorú emlékeit juttatja eszünkbe hősi halottaink emléktáblájának vasárnapi kegyeletteljes leleplezése...”

... Pontos statisztika feljegyezte, hogy a monarchia 8.321 850 főnyi hadsereget mozgósított, annyit, mint ma Magyarország egész lakossága. Magyarország 3.614 179 katonát adott a hazának. 200 000-rel többet adott, mint amennyit a lakosság számaránya szerint kellett kiállítani, s így minden 100 lakos közül bevonult 17, egy emberrel több, mint amennyinek kellett volna.

Ennyien mentek el, de hányan voltak, akik nem jöttek vissza. A volt monarchia hadseregének vesztesége halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban összesen 5.060 521 ember volt, vagyis az ötvenmilliónyi lakosság közül minden tizediket utolérte Mors imperátor kezének érintése. E számból Magyarország vesztesége 2.137 496 főt tett ki, ami azt jelentette, hogy a Monarchia átlagos veszteségén felül minden ezer ember után hárommal többet veszítettünk el, mint Ausztria.

Meghalni is szépen tudnak. A monarchia másfél milliónyi halottja közül 660 827 esett Magyarországra. Ez a szép szám azt jelenti, hogy minden 1000 magyar lakos közül 32 pusztult el a háború fergetegében, bevonult magyar katonáink közül minden hatodik ember hősi halált halt. ..

(...) Fájó kegyelettel emlékezünk meg mi is a hősi halottainkról, veszteségeinkről, melyből kicsiny városunk is kivette a maga részét. „Legyen áldott mindnyájok örök emlékezete és kihullott vérükből viruljon ki a magyarság világgraszoló dicsősége.”

(*Sajó-Vidék* 1927. szeptember 8., 1)

Emlékezzünk hőseinkre!

Ünnep lesz vasárnap: a gyásznak lélekemelő ünnepe.

A rozsnyói hősök emléktáblájáról lehull a lepel s hirdetni fogja évszázadoknak azok nevét, akik városunkból a hazaszeretet és kötelességteljesítés áldozataivá lettek. Csupa remény teljes élet neve ragyog a márvány táblán. Reménységek, amelyeket porrá tört a vérzivatar...

Méla borongással száll ma lelkünk messze a Lengyel síkra, Kárpátok ormára, Erdély havasaira, s az Alpok ködbe vesző tájaira. Ott pihennek ők, behorpadt hantok alatt... Jeltelen sírjukat nem gondolzza senki s idegen föld idegen virága fakad poraikból... Emlékük csak az itt hagyott összetört szívekben él még...

A kegyelet végvári ünnepét éljük meg most.

Emlékezzünk.

A város gyászolja legjobbjait, s tisztelettel hajol meg hősei emléke előtt. Amit ők adtak, az a legnagyobb áldozat: az élet áldozata volt. Feláldozták életüket a haza oltárán, nemzetük szebb jövőjéért.

Hőseink! A ti emléketek számunkra örök emlékeztető lesz. Ti halálig szerettétek nemzeteteket, ti életetek árán is teljesítettétek kötelességeketek. – Nékünk is nyomdokaitokon kell járnunk és szeretnünk kell nemzetünket s dolgozni annak felvirágoztatásán. Dicső példátok erre tanít minket s márványba véssett emléketek előtt ezt ígérjük nektek. Mi élők nem leszünk méltatlanok a holtakhoz!

(*Sajó-Vidék* 1927. szeptember 8., 2)

A hősök emléktáblájának leleplezési ünnepélye 11-én, kedvezőtlen időjárás esetén 18-án délelőtt 11 órakor tartatik meg. A városi dalárda nyitánya után egy lányka szaval, majd Szkalos Emil a

bizottság elnöke beszéd kíséretébe leleplezi az emléktáblát s átadja azt a városnak. Beszéd végeztével megkondulnak az összes harangok az elesettek emlékére s negyed óra hosszat szólnak, egyidejűleg a városi dalárda harangzúgás mellett énekel gyászdalt.

(*Sajó-Vidék* 1927. szeptember 8., 3)

A rozsnyói hősök emléktáblájának leleplezése 1927. szeptember 11.

A terv, melyet két évvel ezelőtt vezet fel e sorok írója lapunk vezércikkében, megvalósult. Vázolta a cikk azt a fontosságot, hogy mivel tartozunk hőseinknek, akik a nagy világpusztulásban a legdrágább kincsüket, az életüket áldozták fel a haza oltárán. A lelkes felhívásnak ez lett az eredménye, mert attól az időponttól kezdve városunk lakosságában felülkerekedett a kötelességérzés, a felvetett eszmét magáévá tette s azt most vasárnap meg is valósította.

– Jóval 11 óra előtt városunk főterét teljesen megtöltötte a közönség. A sétatérben már alig lehetett bejutni, mert a 147 hős hozzátartozói, s a meghívottak az összes helyeket elfoglalták. A tűzoltóság jelzése után a dalárda síri csendben énekelte Varga-Farkas: Szabadsághősök c. műdalát. A megható ének elhangzása után Gaál Ilonka árva szavalta el Zilahy: Katonatemetés c. hadi költeményét, mikor is a lövészárkokban képzeltük magunkat, mikor a fegyverek ropogtak s egy-egy bajtárs kidőlt a sorból, aztán... eltemették... Mint a bizottság elnöke Szkalos Emil beszélt szívből a fájó szívekhez. Beszéde végével átadta a táblát a városnak (melyet sajnos senki sem vett át) s elhelyezték a babérkoszorút. Végezetül megkondultak a harangok s a dalárda elénekelte „nyugosznak ők a hős fiúk” c. gyászdalt. A jelenlévők szeméből záporként hulltak a könnyek, s megsiratták az apát, a férjet, gyermeket, testvért és rokont, akikkel nem válhattak búcsúcsókot a vérzivatarban. Nem maradt szem szárazon és nem volt szív, amelyik ne sajgott volna.

A fájdalom, a gyász ünnepe volt ez, de egyúttal kötelességteljesítés is. Nyugodjanak. Pf.

(*Sajó-Vidék* 1927. szeptember 15., 1)

Ne felejtkezzünk meg hősi halottainkról!

Halottak napja közeledtével újra közönségünk jó szívéhez fordulunk, hogy hősi halottairól ne feledkezzenek meg. Ez éven már nagyobb kötelességünk, mert sírjaink vannak arany betűkkel márványba vésve az őrtorony falába. Díszítsuk fel a hősök emléktábláját is a temetőben lévő sírok mellett, bizonyítsuk be, hogy nem feledjük azt a szenvedést és véráldozatot, amit hőseink a pusztító világháborúban hoztak. A kegyelet legszebb áldozat, - teljesítsük azt!

(*Sajó-Vidék* 1927. október 27., 3)

Ne feledkezzünk meg a hősökéről!

Emléktáblát helyeztünk el a világháborúban elesett hősöknek az őrtorony falába. A kegyelet napján szólunk városunk közönségéhez, hogy méltóan díszítsék fel a hősök emléktábláját, illetve környékét. Ezt meg kell tenni annak is, kinek nincs halottja. Mindenszentek ünnepén este 7 órakor a „Dalosegylet” a hősök emléktáblájánál énekelni fog. Ez a humánus gondolkodás a Dalosegylet legszébb tettei közé tartozik s éppen ezért azok nevében, kik hősieken haltak meg, itt nyilvánítjuk köszönetünket. Ilyen gondolatot csak az érző szív diktálhat.

(*Sajó-Vidék* 1928. november 1., 2)

10 éves jubileum

10 éves fennállását ünnepelte a csehszlovák köztársaság mindenütt az országban. Fényes ünnepségekről adnak jelentéseket. Városunkban az ünnep külsőségei azonban nem tértek el az elmúlt év október 28-i ünnepségektől, legfeljebb abban, hogy a 28-i szónoklaton magyarul is szóltak a katonákhoz, illetve a közönséghez. 27-én este lampionos felvonulás volt. Azután műsoros est a városháza nagytermében, amelyen a dalosegylet is szerepelt több énekszámmal. Óriási taps jutalmazta a szereplőket a kitűnően előadott jó magyar nótáért.

Vasárnap reggel ébresztő volt, majd 10 órakor katonai felvonulás Forbelsky tábornok előtt. Masaryk elnök és Udržal hadügyminiszter hadparancsát Charváth ezredes olvasta fel, míg a beszé-

det a katona páter tartotta. Németül egy főhadnagy szólt, magyarul pedig Pavlik tart. Hadnagy. Délután a szokásos katonai sportünnepeket ez évben nem tartották meg. Hétfőn este a turócszentmártoni deklaráció emlékére ugyancsak lampionos felvonulás volt az iskolák részvételével. Erre az alkalomra az őrtoronyt színes égőkkel kivilágították, majd örömkürt zengett onnan s ugyanakkor a Kálvária tetején tüzet gyújtottak. A katonai zenekar játszott ott s a gymn. énekkar szlovák darabokat adott elő. Valami ismeretlen szónok beszédet mondott a Búzatéren, ahol sértőleg nyilatkozott a magyarokról.

(*Sajó-Vidék* 1928. november 1., 2)

Kegyeletes Mindenszentek napja

Régen volt oly szép és megkapó Mindenszentek napja, mint ez évben. Ragyogóan sütött a nap, tömegek zarándokoltak a temetőbe, hogy elhunyt kedvesük lelki üdvéért elmondják imájukat. A sírkert legnagyobb része élővirággal volt díszítve. Délután a katona síroknál a katonai zenekar játszott, míg Suman katonai páter imádkozott az elhunytak lelki üdvéért. Ezért a szép cselekedetért minden elismerést megérdemel Suman lelkész. - Este 7 órakor a hősök emléktáblájánál dalosaink hangja csendült fel. Harangzúgás után adták meg a tiszteletet azoknak, akik egy szebb jövő reményében hagyták a harctéren ifjú életüket. Hatalmas közönség gyűlt ott össze. Két dalt énekeltek el szívemarkolóan. S a hozzátartozók szeméből hullt a könnyek árja, emlékeztek...

(*Sajó-Vidék* 1928. november 8., 2)

Mindenszentek napja

Megilletődéssel fogom kezembe a tollat, hogy fájdalmas sebeink újrafelújulásának e nagy napján beszámoljak arról az eseményről, mely ezen a napon zajlott. Az istentiszteleteken kívül a különböző testületek vonultak ki a sírokhoz, a katonaság is zenekarával kereste fel a katona sírokat. – este pedig harangzúgás után Dalárdánk énekelt a hősök emléktáblája előtt szebbnél szebb, de annál fájóbb énekeket. Ahogy a nóta hangján sírt az ő hangjuk, úgy hulltak a könnyek az özvegyek, anyák, árvák és hozzátartozók szeméből. Úgyesén adták elő a visszhangot, mely úgy tűnt fel a Heinczék erkélyéről, mintha a messzi idegenben hősi halált halt kedveseink válaszoltak volna nekünk, az élőknek, hogy ne feledkezzünk meg róluk! Nem, a közönségünk nem is feledkezett meg a drágán kihullajtott vérről, mert a kivilágított és felvirágozott emléktábla előtt oly tömeg vett részt, amilyen főterünkön csak nagy ritkán látható.

(*Sajó-Vidék* 1929. november 7., 2)

Nem múltó fájdalmak

Az őszi esőtől ázó, színehagyott levelű fákról egyre hullnak a cseppek valahol Galícia mezőjén egy jeltelen, elhagyott sírra. Ki tudja, ki is fekszik ott, kinek rendelte Isten végállomásul ezt a helyet?... Háború volt, jaj, rossz rá emlékezni is! Galícia apáink és testvéreink szomorú temetője lett... Az elcsendesült harcterek békés lakói lettek a legendás hírű magyar katonák. A kegyeletes szeretet itt-hon a Rákóczy őrtorony déli oldalában táblát helyezett el a hősök emlékére. Ott vannak neveik, ott vannak a tábla alatt a koszorúk, oda jár hullatni megmaradt könnyeit az özvegy, a fiú, az édesanya és a megtört édesapa. Tudom, hogy sok felsóhajt közülük: miért is? Miért is?...

Egy szomorú asszonyka keresett fel a napokban. Az ő férje neve is ott van feltüntetve aranyos betűkkel a fekete márványlapon. Koszorút vitt alá, egy véres verejtéke árán szerzett egyszerű kis koszorúcskát, hogy adózzon férje megdicsőült emlékének, s hogy ott sírja el nyomorúságát, örök bánatát, magárahagyatottságát... Valaki megállította az úton, s megtudva hová viszi a koszorút, azt mondotta neki, hogy az a név, mely a márványban arany betűkkel ékeskedik, nem az ő férje neve, hanem egy másik özvegy férjéé. Két egyforma nevű katona ment el ugyanis Rozsnyóról a háborúba, meghalt mindkettő, de csak egy név került az emléktáblára...

Szívettépő sírásba csuklott a hangja. Soha nem felejtethem el, Alig tudtam megvigasztalni. Elküldtem őt az emléktáblát emelő bizottság tagjaihoz, akik aztán megnyugtatták, hogy az ő férjének a neve a táblára írt aranybetűs név, mert a másik hasonló nevű itt nyugszik kint a rozsnyói temetőben.

És most Te megszomorított háborús özvegy, minden magyar könnynek örök viselője, vigyed csak, vigyed keserves napszám-pénzedből vásárolt kis koszorúdat az emléktábla alá. A Tied az, egyedül a Tied, mert a te fájdalomad nagyon sokakét magába öleli!

...Valahol eső cseppen, valahol jeltelen sír ázik, itt is, ott is pihenni készül a föld. Vajjon a hant, tudja-e kit takar, vajjon tudja-e, hogy egy nagy bánat, egy vigasztalhatatlan fájdalom él örökké a Rozsnyói Hősök emléktáblája alatt egy fehér, frissajtású, verejtékes pénz árán szerzett kis koszorúcskában...F. J.

(*Sajó-Vidék* 1930. szeptember 25., 2)

Halottak napjának előestéjén ezéven is felcsendült a Dalárdának hálalerovása a hősök emléktáblájánál és a lélek mélyéig ható dalaikkal áldoztak annak a nagy áldozatnak, amit hőseink az élőkért, életükkel fizettek. – Az énekszámok között Munka József szavalt meleg érzéssel, áhítattal.

(*Sajó-Vidék. Az Újság* 1935. november 9., 3)

Október 28. Rozsnyón

A köztársaság megalapításának ünnepe talán 1946-ban volt Rozsnyón a legbensőségesebb. Ügyesen, kellő érzékkel és megértéssel, mérlegelve Rozsnyó városának magyar többségét, az ünnepséget a Járási Közművelődési Egyesület szlovák és magyar tagozata rendezte meg. Tichy Kálmán, Greck Lajos beszédei, egyfelvonásos magyar színdarab, szlovák színdarab és a rozsnyói Dalosegylet énekszámai töltötték ki a műsort. A városháza nagyterme zsúfolásig telt meg. Helyet már nem lehetett kapni.

Fényes bizonyítéka ez annak, hogy megértéssel, a magyar ügyek felkarolásával még a fájó sebek is hirtelen gyógyulnak és együtt éreznek, tapsolnak az emberek, ünnepelnek. A mostani évforduló „orr” a sovinsztáknak is. Azoknak, akik még ma is magyargyűlöletükkel akarnak felkapaszkodni a ranglétrán és azoknak, akik még ma is azt nézik-lesik, melyik szlovák hivatalnok beszél magyarul, ki van jóban a magyarokkal, és ki érzi magát akkor is jól, ha a társaságban magyar is van. Az ilyen akarnokoknak erre kell rámutatni, ilyenre kell hivatkozni, s akkor belátják, hogy a nemzetiségek megbékülése egymás mellett való dolgozása sokkal szebb, magasztosabb cél, mint egyéneknek sovinszta megnyilatkozása, mely sohasem épít, csak rombol és nem vezet a konszolidációra.

(*Sajó Vidék. Az Újság* 1936. október 31., 3)

A hősök emléktáblájánál november 1-én este 7 órakor, harangszó után a rozsnyói Dalosegylet alkalmi énekeket ad elő s Varga József Tichy Kálmán erre az alkalomra írt költeményét szavalja el.

(*Sajó-Vidék. Az Újság* 1936. október 31., 3)

Az államünnep a csehszlovákiai magyar rádióban

Az október 28-ai államünnep alkalmából ezidén a csehszlovákiai rádió egységes műsort adott. „Öröm csendül ma minden nyelven” című hatalmas rádiómontázsában csehül, szlovákul, magyarul, ruszinul, németül, lengyelül hangzott fel Csehszlovákia népeinek örömszava, amely október 28-át ünnepli a csehszlovák állam minden népét átfogó demokrácia szellemében. Az örömszava, népi demokrácia fejezi ki legjobban október 28-ának hagyományát és ehhez a hagyományhoz marad hű a csehszlovák rádió is, midőn ezidén a néplélek megnyilatkozását szóban és dalban állította ünnepi műsorának középpontjába. Az öröm szava sorra felcsendült valamennyi rádióállomás hullámhosszain, a csehszlovák köztársaság minden népének hangján. A csehszlovákiai magyar rádió október 28-én 17 óra 40 perckor kapcsolódott bele az ünnepi műsorba. Rövid bevezető után a népi bölcsesség aranymondásaiból hangzott el egy csokorra való, majd a FOK zenekar adta elő Kodály Zoltán galántai népi táncait.

(*Sajó-Vidék – Az Újság* 1937. október 30., 4)

A hősök emléktáblájánál. Mindenszentekkor a rozsnyói Dalosegylet kegyeletlerovó éneklést és szavalatot szokott rendezni. Ez éven elmaradt. A nagyközönség az emléktáblát megkoszorúzta, kivilágította, még a Kossuth szobor alapzatára is jutott néhány gyertya. A dalosok azonban nem jöttek. Állítólag ez éven a gyülekezési tilalom miatt nem énekelhettek. Szegény hősök... Ti csak tömege-

sen aludhattok messze harcterek tömegsírjában, de az utókor nem róhatja le kegyeletét, Éppen ezért nem is csodálkozhatunk, hogy az összesereglett közönség a dalosok nélkül is elénekelte az „Isten áldd meg a magyart”, éltették Magyarországot, Mussolinét, Hitlert és teljes igazságot követeltek. – Igaz, hogy utána négy szuronyos csendőr vonult ki az utcára, hogy rendet tartson... – A felesleges tüntetést és izgatást kerülni kell mindenkinek. Ma kár a kiabálás, jelszavak ordítása, mert ez csak dühösít és esetleges vérontást okozhat. – Imrédy miniszterelnökünk szerint is minden magyarra szükség van s egy csepp vérért is kár.

(*Sajó- Vidék – Az Újság* 1938. november 5., 2)

Hősök napja Rozsnyón

A felszabadult Rozsnyó első alkalommal ülte meg kegyelettel és ünnepélyességgel az Anyaországban szokásos Hősök Napját. Magasztos lélekkel gyűlt össze a Főtérré a város minden rendű és rangú polgára, hogy hálatelt szívvel emlékezzék a világháború rozsnyói hőseire.

Az ünnepély 11 órakor vette kezdetét, amikor elhelyezkedett a térségben az acélsisakos rozsnyói helyőrség a tisztikarral együtt, valamint felvonultak a frontharcosok is Alt János vezetésével. Az ünnepélyt a Bányászzenekar által előadott Himnusz vezette be. Barcsák Sándor gimn. tanuló Babits Mihálynak „Áldás a magyarra” c. költeményét szavalta el. Majd Adamis Gusztáv ny. gimn. igazgató méltatta a hősök iránti tiszteletet parancsoló következő beszédével:

„Magyar testvéreim!

Nyugosznak ők a hős fiak dúló csaták után, így zengi a költő a hazáért hősi halált halt vitézek dicsőítő énekét, így énekelte ezt a mi közkedvet rozsnyói Dalárdánk itt az emlékezés virággal feldíszített, a gyertyák fényárjában tündöklő hősi emlékmű előtt az elnyomatás éveiben halottak napja előestéjén. S most a felszabadulás óta itt vagyunk először ünnepelni hősi halottaink emlékét, akik mint a themopylaei hősök, elesetek a hazáért engedelmességgel a haza parancsszavának. Ennek az ünnepségnek méltó kifejezést kell adnia annak a mélységes tiszteletnek és megbecsülésnek, mellyel a hősi halottak iránt tartozunk, de főleg idegen iskolákban nevelkedett ifjúságunk számára kell oktatást nyújtania. Mert ifjúságunkat húsz éven át a csehszlovák iskolákban olyan szellemben nevelték, lelkét a hazug állítással mérgezték, hogy a hazáért harcoló és érte hősi halált halt atyáik, nagyatyáik, testvéreik ellenségek voltak. Tudom, hogy a magyar Rozsnyón a magyar ifjúság körében ennek a tanításnak nem volt fogadatja, mert ez az ifjúság tudta s a szülői ház felvilágosította arról, hol keresse a mi hőseinket s kik a mi ellenségeink, de hatással lehetett olyanokra, akik idegen környezetben nevelkedtek, esetleg a szülői háztól távol.

Itt az ősi Rákóczi-örtorony aljában, a legméltóbb helyen vésette márványba Rozsnyó város magyar lakosságának kegyeleme örök emlékezetül annak a 147 rozsnyói hősnek a nevét, akik a világháborúban a legdrágábbat adták oda szeretett hazájukért, saját életüket. A haza hívta őket, mert veszélyben volt s ők engedve a hívó szónak, mentek oda, ahol szükség volt erős karjukra, bátor szívükre. S így mentek mindenünnen védeni a hazát, a dús kalászt érlelő Alföld rónáiról, a dombos Dunántúlról, az erdős-völgyes szép Erdélyországból, s a Kárpátok alatt elterülő regényes Felvidékről. A katona vonatok naponta ontották magukból a magyar vitézek ezreit, meg tízezreit, hogy mint egy eleven védőfal, oltalmazza ezer éves határainkat.

(...) S mentek a hősök nótás ajakkal, virágos vonatokon oda, ahol a halált osztogatták, a halált a hazáért, amely költő szavai szerint édes és dicső. Rájuk rontott a fél világ, de ők, hű szövetségeseinkkel együtt a félvilággal szemben is bátran s diadalmasan küzdöttek négy hosszú éven át és soha le nem győzve, mindenütt az ellenség földjén harcolva (...) És mégis gyászos bukás lett az emberfeletti hősies küzdelemnek a vége.

(...) A harctereken soha le nem győzött nemzet az ármánynak, az ellenség hazug propagandájának lett a martaléka s az a magyar nemzet, amely „a küzdő népek bús sorában” mindig az első volt, a megaláztatásban és a meggyaláztatásban is az első helyre került. S ami ellenálló ereje még lett volna, azt megtörte a belső forradalom, a meghasonlás, a destruktív hazug jelszavak, a naiv pacifista szólamok. Az igazságot sírba tették, Trianonban a haza testét megcsönkítették, mi felvidékiek, több millió magyar testvérünkkel együtt a rabság jármába kerültünk, a trianoni Magyarország pedig megcsönkítva, mindenéből kifosztva, tehetetlenül, védtelenül tengette szomorú életét.

Hát hiába lett volna annyi áldozat, annyi jó magyar hősnek kiontott vére a haza védelmében? Nem volt hiába. A kiontott vér erőt adott nekünk. Jó Istenünk megszánta népét, a hősök véréből

fakasztott nagy férfiakat, élükön a kormányzó úrral, akik felébresztették a nemzetet lethargikus álmából, önbizalmat öntöttek beléje s a Jó Isten a trianoni sírba fektetett nemzetre húsz év után felhozta a dicső Feltámadás napját, s egy jobb jövő ígérését.

(...) Elég sok szomorú példát nyújt nekünk nemzetünk történelme, amikor „egységünk történ törve hanyatla erőnk”. Haladni és építeni, mint nemzetünk nagy barátja a Duce mondta, ez a feladatunk a békében. (...) Magyar testvéreim! A hősök kiontott vére kötelez.

(...) Ezután a Rákóczi-örtorony falában elhelyezett emléktáblát koszorúzta meg Zsigmond Géza alezredes a helyőrség nevében, Majkuth Andor városbíró pedig Rozsnyó város nevében kegyeletes szavak kíséretében. Ezután a Rozsnyói Dalosegylet adta elő nagy precizitással a Hiszekegyet...

(*Rozsnyói Híradó* 1939. május 28., 1–2)

Hősök vasárnapja

...Kedves rozsnyói bajtársaim emlékére, akikkel együtt harcoltam a csatatereken, mély hódolattal helyezem el Rozsnyó város koszorúját! - mondotta Majkuth Albert városbíró, miközben megkoszorúzta az emlékművet.

A rozsnyóiak dalárdája gyönyörűen énekelte a Hiszekegyet. A kivonult csapatok díszmenete zárta be az ünnepséget. A résztvevő századok ütemes lépése messziről dübörgött felénk. Honvédeink belendültek a díszlépésbe, hogy beleremegett a sisakjuk. Szemükben bátor tűz égett, ami bennünket nagyon megnyugtatót. Jöttek, jöttek szakadatlan sorokban. A vakító napfényben azt hittük, végük felnyúlik az égig, Csaba útjáig.

Szívből tapsoltunk a frontharcos századnak és örömmel láttuk a menetben cserkészeinket.

Vágfalvi

(*Sajó-Vidék* 1939. május 27., 2)

Ismét ünnepelt Rozsnyó. A volt ev. polgári iskolai találkozó - Papp-Váry Elemérné emléktáblájának leleplezése⁶⁴²

...Délután fél ötkor a Hősök emléktáblája elé vonul a színpompás menet, melyben szebbnél-szebb magyaros ruhákat figyelhet meg a szemlélő. Itt az Örtorony árnyékos fái alatt Cseffő Sári szavalt. Szavaiba belezizegtek a fák levelei, mintha a hősök lelke járna köztünk. Érzést, érzésekre halmoz szavaiban és megfogja lelkünket olvadó hangjával. Eröss Jolán, az ev. leányszövetség kaposvári titkárnője beszélt. Érdekes megfigyeléssel és meglátással. - Mikor egy golyó katona életet oltott ki a harctéren, itthon beborult az ég egy kis család fölött. Árva lett a feleség, árvák lettek a gyerekek... Könnyeket csalt a szemünkbe, mert a szívünkben olvasta a mondatokat.

(*Rozsnyói Híradó* 1939. július 9., 1)

Halottak, hősök napja

Az elmúlt húsz keserves esztendő alatt évenként egyetlen magyar ünnepünk, - a halott hősök napja volt. Szótlanul, némán gyülekeztünk az esti harangszó után az Örtorony fekete márványtáblái alá, hogy meghallgassunk egy szavaleletet és néhány éneket. Csendben, titokban kezét szorítottunk egymással és vártunk a következő évig.

A csehek elnémították az élöket. A holtakra féltékenyek voltak. Nem volt szabad elmondani néhány szavas beszéletet, műsorunk rövid volt, talán évről-évre ismétlődött, de nekünk egyetlen magyar ünnepünké vált. - Azok a nevek, kik arany betűkkel vannak írva a három táblára a Magyar Hazáért haltak meg. Ezt nem lehetett tagadni. Ez pedig elég volt ahhoz, hogy hitünket ébren tartsa.

642 A „Magyar Hiszekegy” szerzője, Papp-Váry Elemérné emlékére 1939-ben nagyszabású ünnepséget rendeztek a városban, többek közt emléktáblát is avattak az evangélikus liceum falán, ahol a nevezett tanult. Az emléktáblára a következő felirat került: „E falak közt tett tanúbizonyságot szellemi fejlődé-/séről, mint ifjú leányka az a magyar Nagyasszony,/ aki a trianoni sötét éjszakában hinni és imádkozni/ tanította a nemzetét:/ PAPP-VÁRY ELEMÉRNE Sziklay Szeréna/ a „Magyar Hiszekegy” szerzője emlékének emelte/ az Evangélikus Nőegyesületek Országos Szövetsége.” *Rozsnyói Híradó* 1939. július 9., 2. p.

Egy évvel ezelőtt néhány diák a hősök emléktáblája előtt énekelte először a Himnuszt. Szegényeket a cseh csendörök verték haza, hanem az imádság hangjai szerte szálltak városunkban, reményt ébresztettek és tüzet gyújtottak.

Magyar Hősök! Példátokból merítettünk erőt húsz éven át. Az özvegy letörölte könnyét, a fiú megnőtt - és magyar maradt. Húsz év alatt körülöttünk lebegett szellemetek. Mikor kezünk a csehszlovák hadseregben öködbe szorult, mikor különös fények gyúltak a szemünkben, - Titeket látunk Ti hívtatok!

A 48-as szabadságharc után két évtizedes elnyomás következett. A nemzet költője arra biztatta kortársait: Fiaim! Csak énekeljetek! Nekünk nem volt virrasztónk, aranybetűs neveitekre néztünk, s megacélosodott magyar hitünk. Ma szabadok vagyunk. Termetünk kiegyenesedett, ott állunk valamennyien a nemzeti zászlónk mögött. Ennek a zászlónak egyik színét a Ti véretek festette pirosra. Szemünk tüzre lobban, kezünkben kétszeres az erő, mert velünk vagytok. Az első szabad ünnepen hálával és kegyelettel adózunk dicső emléketeknek. Ott voltak a honvédek utódai, a felnövő leventék, gimnáziumunk tanuló ifjúsága, hogy fogadalmat tegyen, - méltó lesz nevetekhez.

Véletlen folytán senki sem tudott a délutáni ünnepségről, mégis ott volt mindenki. A szívek láthatatlan rezgései közvetítették. Oh! Mily boldogan énekeltük a magyar imádságot, s hallgattuk Lázár Ila szavait. Knóth László a szívünkben beszélt. Mikor felhangzott a Tavasz elmúlt szomorú dallama, könnyek csillogtak a szemünkben. A helyőrség parancsnokának szavai szívünkbe nyilalt[ak], a levente egyeslet szónoka arcunkat lobbantotta lánggra, a város bírójának szavai meghatottak, míg a gimnáziumi koszorút elhelyezője reménységgel töltötte meg a lelkünket. A pattogó ütemű díszmenet Nektek szólt, húsz év után a múlt ölelkezett a biztató jövővel.

Nagyon jólesett, hogy a húsz év alatt megszokott magyar ünnep, az esti harangszó után se maradt el. A rozsnyói dalos egyeslet magyar lelkű karnagya összegyűjtötte fiait, hogy tudásuk legjavát tegyék oltárra. Szállt az ének, szállt az érzés, imaszárnyon szállt felétek. Egy éjszakára hívott a szavalat, – csak egy éjszakára. Az ünnepi beszéd, melyet Tömösközy László tolmácsolt, erős fogadássá változott.

Hősök nélkül nincsen biztató jövő. Hősök nélkül nincs haza. Példátok tanított meg, ma már nem is vitázunk fölötte, – a hazát szeretni kell. Szeretni kell és úgy kell szeretni, ahogy Ti szerettétek. Halottak napja minden halotté. A rozsnyói hősök neve beleolvad a napi munka és az életsors halottainak neve közé. Az égen töméntelen a csillag, de közöttük is akad ragyogó. Magyar Hősök! Ti vagytok a legfényesebb csillagjaink.

Ha lenéztek az égről erre a sokat szenvedett Hazára és szemetek belelát lelkünk mélyébe, ezen a napon halkan elsusogjátok, – a mi áldozatunk nem volt hiába. Megyünk utánatok, hozzátok hasonló kívánunk maradni, mert a magyar történelem tanítása szerint ezer éven át a hősi vér, az áldozat tartotta meg nemzetünk és mi még élni akarunk, mi még élni fogunk! Áldozunk életet, vért, munkát és reményt, de a magyar üstököst nem hagyjuk elhomályosítani soha!

(Rozsnyói Híradó 1939. november 5., 2)

Őseink erénye, szebb jövőnk reménye!

...Egy évezrede keresztény hitünk és nemzeti érzésünk miatt a hősök nemzete vagyunk. Ezzel a tudattal kerestük fel az elmúlt vasárnap a rozsnyói hősök emléktábláját, hogy lerójuk kegyeletünket és meggyűjtsuk a nemzeti érzésünk fáklyáját.

– Eljöttünk hozzátok hősi halottak, rozsnyói bajtársak, hogy hálánk és kegyeletünk lerójuk. A világháború igazi és örök emlékü hősei vagytok, ti, akik bebizonyítottátok a jelen és jövő nemzedéknek, hogy szent hazánkért nemcsak harcoltatok, nemcsak véreztetek, hanem legdrágább kincseteket, életeteket is feláldoztatok! – mondotta helyőrségünk parancsnoka érces hangon, mikor elhelyezte a hősök síremléke előtt a magyar kir. honvédség koszorúját.

Dr. Michailovits Árpád, városunk polgármestere szép, lendületes beszéd kíséretében helyezte el a város koszorúját. – Ti adtatok erőt a megszállás csapásainak elviseléséhez, – mondotta beszéde során, – ti erősítettétek bennünk a nemzeti érzést, ti kapcsoltatok egybe kezeinket, mikor gyengének bizonyultunk. A hadirokkantak, a tűzharcosok, a leventék és az önkéntes tűzoltók nevében helyeztek el még koszorúkat a hősök emléktábláján. Az ünnepséget kivonult honvéd és levente alakulatok díszmenete zárta le. Mikor láttuk feszes, kemény lépteiket, mikor szemükből elfogtuk szűrés nézésüket, az volt az érzésünk: nyugodtak lehetünk, mert akikre a jövőnk van bízva, azok hőseink nyomdokaiba lépnek.

A virágzó május utolsó vasárnapja a hősöké. Minden vasárnap, minden kis faluban ünnepélyt tartottak, felrázták, élesztgették a nemzeti öntudatot. Emlékeztettek arra, hogy a hősöknek csak a teste halt meg és porlad szanaszét a harcterek tömegsíjjaiban, az emlékü, dicső tetteik élnek és élni fognak, míg magyar él a földön. Vágfalvi

(Rozsnyói Híradó 1940. június 2., 3)

Halottak napjának ünnepségei

November 1-én pénteken délelőtt 9 órakor a rozsnyói premontrei gimnázium ifjúsága a temetőbe vonult, hol kegyeleti ünnepséget rendezett. – Este 7 órakor az Őrtorony falában elhelyezett Hősök emléktáblája előtt hazafias emlékünnepet rendezett a Rozsnyói Dalos Egylet a következő műsorral: *Hiszekegy. Takarodó* - írta v. Somogyváry Gyula, szavalta: Gáspár Lajos. *Óh, borulj le...* énekelte a Rozsnyói Dalos egylet. *Szózat*. - A rozsnyói frontharcosok pénteken délután a helybeli temetőben helyeztek koszorút a névtelen katona sírjára, majd a sajházai temetőben látogatták meg az 1919-ben tragikus körülmények között a csehek által meggyilkolt magyar katonatisztek sírját, melyre hatalmas koszorút helyeztek el.

(Rozsnyói Híradó 1940. november 3., 5)

* Hírek *

„Hősök napja.”

Május utolsó vasárnapját már 1924-től a nemzet hálás kegyelele a világháború hősi halottjai emlékeztetésének szenteli. A „Hősök emlékűnnepé” folyó évben a május 25-ére eső vasárnap, amikor Rozsnyón is — Isten kegyelméből immár harmadizben — ünnepi keretek között emlékezzünk meg az életüket a magyar hazáért feláldozó dicső katonákról.

A világháború hősi halottai mellé sorakoznak immár a trianoni billenések széttörése óta meg-nagyobbodott hazánkért folytatott dicsőséges harcok új hősi halottai is, akik a Felvidékért, Kárpátaljáért, Erdélyért és a Bácskáért, — bátor el-szántsággal, önfeláldozó hazaszeretettel, ifjú éle-tük árán tettek tanubizonyságot a magyar igaz-ság mellett.

A Hősök napján igaz magyar szívvvel és hálás szeretettel vegyünk részt a Hősök emlékűnnepélyén.

M E G H I V Ó.

Rozsnyó város polgármestere ezúton is füstetlettel meghívja a város lakosságát f. évi május 25-én, va-sárnap, délelőtt 11 órakor az Őrtorony előtti „Hősök emlékűnnepésére.”

M Ű S O R.

Az ünnepség a kivonult katonai csapatok fogadása után kezdődik.

1. Himnusz. Előadja a Bányász zenekar.
 2. László Ilia gimn. tanuló szaval.
 3. A hősök emléktáblájának megkoszorúzása.
 4. Ének. Előadja a Rozsnyói Dalosegylet.
 5. Honvéd roham. Előadja a prem. gimn. szavaló-kórusa.
 6. Hiszekegy. Éneklő a Rozsnyói Dalosegylet.
- Az ünnepi műsort katonai díszmenet fejezi be, melyben a levonték és a kivonult alakulatok is részt vesznek.

Rozsnyói Híradó 1941. május 25., 2. p.

A „Görgei-bakák” fogadtatása

Október hó 1-ével városunk helyőrsége leváltatott. Az új zászlóaljat Miskolcra vezényelték Rozsnyóra, melynek bevonulási ünnepélye az elmúlt vasárnap délelőtti impozáns keretek közt történt meg. Már a kora délelőtti órákban a felvont Országzászló és a Hősök emlékműve előtt levették álltak díszőrséget. 11 órára a Franciska szobor előtt felsorakozott a helyőrség tiszti kara és a kivezenelt díszszázad. A város vezetése, élén a polgármesterrel s a hivatalok képviselői, valamint a társadalmi egyesületek és intézmények népes küldöttségekkel képviseltették magukat az ünnepélyen. Ugyancsak szép számmal vett részt a város lakossága is a fogadási ünnepélyen.

A helyőrség parancsnokának, Bohus őrnagynak megérkezésekor a segédtsz harsány vezényszavára feszes vigyázzba állt a díszszázad s a tisztikar - miközben a Bányászzenekar a Himnuszot intonálta. – A katonák arcéle előtt végighaladt az új parancsnok, majd üdvözölte Michailovits Árpád polgármestert. Ki hazafias hévtől áthatott beszéddel köszöntötte a városunkba érkezett új zászlóalj parancsnokát és katonáit...

Mélyen tisztelt Őrnagy úr, Kedves magyar Honvédek!

Rozsnyó megyei város közönsége a 20 éves cseh megszállás alatt tanúbizonyságot tett törhetetlen magyarságáról. (...) Ebben a rabságban minden reményük a magyar honvédség volt. Mert érezték és tudták, hogy rabságukból csak a magyar honvéd szabadíthatja meg. A cseh propaganda mindent megtett, hogy ezt a reményt kiölje a magyarságból. De kísérletük nem járt eredménnyel, mert az idősebbek, akik maguk is katonák voltak, ismerték a magyar nép katona szellemét, fiaikat pedig arra tanították, hogy a világ első katonája: a magyar honvéd.

Végre bekövetkezett 1938. november 8-ika és a magyar honvédek léptei alatt dübörögtek Rozsnyó város utcái. A remény valóra vált és a magyar honvédségbe vetett hit minden várakozást fölülmúlt, amikor látták a magyar honvéd harci készségét, fegyelmezettségét és felszerelését. A magyar honvéd iránt érzett csodálat és tisztelet még csak fokozódott Erdélynek, kelet Magyarország egy részének és a Délvidéknek visszaszerzésével, valamint a már negyedik hónapja tartó győzelmes harcaikkal, amit a legnagyobb ellenség, a bolsevista hordák ellen vívnak.

Ennek a honvédség iránt érzett csodálatnak és tiszteletnek jegyében üdvözlöm Őrnagy urat, a zászlóalj tisztikarát, altisztjeit és minden egyes honvédjét, Rozsnyó város közönsége nevében.

Isten hozta Mindnyájukat!

(...) A beszédek elhangzása után az új parancsnok kisebb katona-csoporttal a Hősök emlékműve elé ment, ahol kegyeletos szavak kíséretében koszorút helyeztek el s tisztelegtek a hősök emlékének. A zenekar végül a Hiszekegyet intonálta, majd a díszszázad elvonult...

(Rozsnyói Híradó 1941. október 12., 1)

Rozsnyó első hősi halottja

Králik Károly a rozsnyói kir. járásbíróság egyik altisztje az Oroszországban a Magyarország jobb jövőjéért folyó harcokban pár héttel ezelőtt súlyos fejsérülést kapott. Sérülésével az egyik budapesti honvédkórházba vitték, ahol a leggondosabb ápolás dacára is folyó hó 21-én, életének 39-ik évében meghalt. Amint halljuk, földünk a bronz vitézségi érem elnyerésére volt felterjesztve. A rozsnyói hős halálhíre városszerte nagy megdöbbenést keltett. Felesége és két gyermeke siratja az első hősi halottat, kit hazaszállítottak s szombat délután 4 órakor a hősnek kijáró tiszteletadás mellett honi földben helyezik örök nyugalomra.⁶⁴³

(Rozsnyói Híradó 1941. október 26., 3)

Ünnepély a Hősök emléktáblája előtt

A „Rozsnyói Dalosegylet” f. hó 2-án (vasárnap) este 7 órai kezdettel rendezi meg a hagyományos gyászünnepélyét a hősök emléktáblája előtt, a következő Műsorral:

1. Hiszekegy. Énekli a dalosegylet férfikara.
2. Hősök emlékművénél. Éneki a RDE férfikara.

643 Králik Károly haláláról és temetéséről „Hőst temettünk” címmel az ugyancsak Rozsnyón megjelenő *Sajó-Vidék* c. lap közölt részletes tudósítást 1941. november 1-i számának 2. oldalán.

3. Beszédet mond Alt János
4. Emléktábla leleplezésére. Énekli a RDE férfikara.
5. Varga Ferenc: „Hősi halált halt” című versét szavalja Munka József.
6. Késő ősz van. Énekli a RDE férfikara.
7. Szózat. Énekli a RDE férfikara. Vezényel Varga Ferenc karnagy

(*Rozsnyói Híradó* 1941. november 2., 2)

Rozsnyó kegyelete hősei emlékének

A világháború hősi halottai emlékének méltó kegyelettel adózott Rozsnyó város közönsége. A temetőben lévő sírokat a leventék díszszázada kereste fel. Koszorút helyeztek az emlékműre és Fülekgyula tanító, leventeoktató mondott emlékbeszédet, melyben azt az áldozatot magasztosította fel, amelyet a magyar honvédek hoztak a világháborúban és a mostani háborúban vérük hullásával. A Rákóczi őrtorony falába elhelyezett hősök emléktáblája előtt...

(*Rozsnyói Híradó* 1941. november 9., 3)

Varga Ferenc: Hősi halált halt

Piros volt minden. A nap, a föld, az ég.
Pirosló mezőn piroslott a vér.
Pirosan pirkadt bíborköntösben
A felkelő nap, s a zavart értelem.

Az volt a reggel... Ott ... a halál-tanyán...
Tébolyult arccal a halál-orkán
Végig sívított véres-lüktetőn
Ezer fegyveren és ezer harcmezőn.
És ölt órákig... Ölt, a fekete vész
Embert, állatot, mi elébe néz.
Vívódás! - Hörgés! - Csatazaj! - Halál! -
Egész a Vég-ig, mi élőket talál.

S hiába minden. Múlt, jelen s jövő
Mind ez a tied nyers, durva erő.
Beteges szívvel, véres otrombán
Diadalt ülni hős halottnak torán

Csak az ember tud... És élni és élni?
Hősi tetteket hősen regélni?
Bús busongással mindjobban fájni?
Harci riadókra okokat találni?

És tovább élni hős-halottak nélkül?
Vagy tán rosszabbul? Láb és kéz nélkül?
Zavart elmével? Recsegő lábbal?
Aranyból készült rongy oldalbordákkal?

És élni? Élni? Isten, így ne éljek!
Inkább csatában nyerjek hős nevet,
Zengjen szerteszét világ négy táján:
„Hősi halált halt,...a Visztula partján”⁶⁴⁴

(*Rozsnyói Híradó* 1941. november 9., 2)

644 Varga Ferenc a verset Králik Károly emlékére írta.

Zsidó nem lehet levante

Honvédelmi törvényeink értelmében zsidó nem szolgálhat a magyar hadseregben. Most kiterjesztették a tilalmat a levanteintézményre is. Zsidó nem lehet levante. A levante foglalkozások helyett az arra kötelezett zsidó ifjúság ásóval, kapával, lapáttal saját munka ruhában közmunkát fog végezni. A nevük se levante lesz, hanem „előképzős ifjú”.

(*Rozsnyói Híradó* 1941. november 30., 3)

Megörökítik az 1938 óta hősi halált haltak emlékét

A belügyminiszter körrendeletet intézett valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a hősi halottak megörökítése ügyében – haladéktalanul intézkedni kell, hogy az 1938 év óta történt hadműveletben hősi halált halt honvédeink nevét, volt lakóhelyük világháborús emlékművén a községek és városok megörökítsék. Az így kiegészített emlékműveknél, emléktábláknál ünnepélyesen meg kell emlékezni az újabban elesett hősekről. Az ünnepély időpontjául országosan egy napot, a legközelebbi hősök napját, 1942 évi május hó 31. napját kell kitűzni, hogy ezáltal a megemlékezés megfelelő, méltó keretek között történjék meg. Ott pedig, ahol a hősök emlékműve még nem készült el, az emlékmű felállítását a legsürgősebben meg kell valósítani.

(*Rozsnyói Híradó* 1942. május 3., 3)

Megható ballagás volt szerdán délben a helyi gimnáziumban, amikor a nyolcadikos diákok búcsúztak az iskola padjaitól. (...) A gimnázium udvarán megható beszéddel búcsúztatta a távozó diákokat Dr. Champlér István tanügyi főtanácsos igazgató...Ezután a kedves csoport kivonult a Hősök emléktáblájához, amelynek talapzatához babérkoszorút tettek le.

(*Rozsnyói Híradó* 1942. május 17., 2)

Honvédeink búcsúztatása

Amint azt a múlt számunkban jelentettük 22-én, pénteken 9 órakor ment végbe a Rákóczi-téren. A szakadó eső dacára is óriási tömegek jelentek meg az ünnepélyen. Az elvonuló zászlóalj parancsokhelyettes megkoszorúzta a hősök emlékművét – majd lelkes szavakkal mondott búcsút a megjelenteknek. Ezután ünnepélyes esküt tett az elvonuló zászlóalj. A megható ünnepélyen városunk nevében Dr. Michailovits Árpád polgármester, városunk s a járás közönsége nevében mondott meleg, lelkesítő búcsúszavakat a hadbainduló zászlóaljnak.

(*Rozsnyói Hírlap* 1942. május 24., 2)

Hősök napja minden évben május utolsó vasárnapja

Városunkban a hősök emléknapja ünnepély a hősök emléktáblája előtt lesz. A Jótékony Nőegylet elnöknője Fekete Nándorné kéri a magyar ruhával rendelkező hölgyeket, hogy ezen az ünnepélyen magyar ruhában jelenjenek meg. Számbavétel végett kéri előre bejelenteni, hogy kik jelennek meg magyar ruhában az ünnepélyen.

(*Rozsnyói Hírlap* 1942. május 24., 2)

Hősök ünnepe városunkban

A város közönsége a „Hősök napján” máj. hó 31-én 11 óra 15 perc kezdettel ünnepli a világ- és a most dúló nagy háború magyar hősi halottainak emlékét.

Az ünnepély sorrendje:

Május 30-án: 21 órakor lampionos, zenés felvonulás és toronyzene.

Május 31-én: 8 órakor harangzúgás a Hősi halottak emlékére, 9 és 10 órakor Ünnepi Istentiszteletek, 11-11 óra 15 percig küldöttségek, egyesületek és tantestületek felvonulása és helyfoglalása.

Sorrend:

1. Országzászló ünnepélyes felvonása. „Hiszekegy” játsza a bányászzenekar - éneklí a közönség.
2. Zászló alatt. Szavalja Gérecz István.

3. Beethoven Lajos: Isten dicsősége. Ammer József: Nem, nem, soha. Énekli a Dalos Egylet.
4. Ünnepi beszéd. Elmondja: Alt János.
5. Katonanóták, énekli az ifjúság.
6. Könnyek. Hevesi Józseftől. Szavalja: Korsch Lászlóné
7. A honvédség koszorú elhelyezése.
8. Mindenki koszorúját elhelyezi a polgármester.
9. Himnusz. Játssza a bányászzenekar, énekli a közönség.
10. Virághintés.
11. Elvonulás a Hősök emléktáblája előtt.

Az ünnepély zavartalan lebonyolítása szükségessé teszi, hogy a közönség a rendfenntartó közegek és rendezők intézkedésének szívesen és készséggel engedelmesskedjen.

A hadiözvegyek és hadiárvak megsegítésére szolgáló koszorú megváltásra szánt összeg a városi iktatóban elhelyezett külön íven adományozható 1942. május 30-án déli 12 óráig.

(*Rozsnyói Híradó* 1942. május 31., 2)

Emlékoszlop avatása a laktanyában

A rozsnyói zászlóalj május hó 31-én, a hősök napján avatja fel az 1938. év óta folyó világháború hősi halottainak emlékoszlopát. Az ünnepség rendje: 8.30 órakor: Tábori mise a laktanya udvarán., 9.30 órakor: Az emlékoszlop felavatása és megkoszorúzása.

(*Rozsnyói Híradó* 1942. május 31., 2)

Lélekemelő ünnepség volt a rozsnyói hősök napja

Nagy szakértelemmel megrendezett ünnepség volt 1942. május 31-én. ..

A város ünneplőbe öltözött. Már előző nap zászlót lengetett a szél házainkon. Minden virág kikerült az ablakokba, vagy a hősök emléktáblájához. (...) A régi tábla alatt egy új kis fekete márványlap lett behelyezve. Rajta egy név: Králik Károly (...) Ugyanott székek elhelyezve. A hősök hozzátartozói részére. Fenntartott és megszámozott hely. A magyar ruhába öltözött nők pastelként világították meg a háttérrel. Igazi hősi megbecsülés volt. Elmondhattuk, nemhiába haltak meg ők, a hős fiúk.

A helyőrség ünnepsége kora délelőtt a laktanya udvarán zajlott le, ahol ez alkalommal leplezték le a görgei bakáknak a Délvidék visszaszerzése körüli harcokban elesett hősi halottjának emlékművét. Tábori szentmise után vitéz Gaál őrnagy mondott emlékbeszédet és megkoszorúzta a leplezett emlékművet. A város és közönsége koszorúját dr. Michailovits Árpád polgármester helyezte el. Szombat este Rozsnyó leventéi a Rimamurányi zenekarral lampionos felvonulást rendeztek, majd az országzászló előtt térzenét tartottak. A Rákóczi őrtoronyban tárogató sírta a magyar nótákat.

Vasárnap zenés ébresztő volt. Utána a templomainkban istentisztelet. A rozsnyói székesegyházban dr. Pobožný Róbert püspöki helynök mutatta be. A szentbeszédet Szentirmay Imre hitoktató mondotta. Összehasonlítást tett Szentháromság vasárnapja és a Hősök napja között és ezt katolikus megvilágításban igen érthető és tömör formában tárta a templomot zsúfolásig megtöltő közönség elé.

Az emlékmű előtt tartott ünnepségen a zenekar a „Hiszekegy“-et intónálta. (...) Alt János volt az ünnepi szónok. A hősökről, áldozatokról, hazaszeretetről szólt. Példának állította az ifjúság elé. De egyben figyelmeztetett is úgy befelé, mint kifelé azokhoz, akik a haza szent fogalmát, küzdelmét, fiaink harcait nem úgy értelmezik, mint kellene. Árdragítók, rémhírterjesztők, földalatti aknamunkások ellen szólt s fogadalma tett, hogy itt a hátmögötti részekben sem fog megismétlődni még egyszer 1918.

(...) Az emléktáblát a rozsnyói katonaság képviselői, polgármesterünk koszorúzta meg. Igen megható volt, mikor az iskolák növendékei vonultak el az emléktábla előtt. Mindegyik osztály virágot szőtt és dobált. Különböző szavakat mondtak a hősök emléktáblájánál. Mire az összes diákok elvonultak, mintha virágszőnyeg lett volna az ősi torony alapzata. Szívük gyönyörű virágait helyezték el az apák, fiúk, hozzátartozók, rozsnyói hősök nevei előtt.

Utána díszmenet volt. Frontharcosok, leventék, iskolák felvonulásából csak a katonaság hiányzott. Ezek egy része a harctérre tart, a másik részt pedig most készítik elő arra a nagy útra, melynek a hősi emlékmű előtt lezajlott nagy ünnepség csak záloga volt és szimbolizálta, míg úgy tudunk becsülni, ünnepelni – mint vasárnap – szabadságküzdelmünk csak diadallal végződhet...

(*Sajó Vidék* 1942. június 6., 1)

Hősök emlék-ünnep városunkban

(...) Az emlékmű leleplezési ünnepély óta, talán még egyszer sem volt olyan mélységes, nagyarányú a Hősök ünnepe városunkban, mint most, ebben az esztendőben, amikor világháborúban állunk és a magyar honvédség, – a fiak, az apák példái után, – védik az édes anyaföldet s szolgálják a jövő Magyarországot. A helyőrség ünnepsége kora délelőtt, a laktanya udvarán zajlott le, ahol ez alkalommal leplezték le a rozsnyói honvédszászlóaljnak a Délvidék visszaszerzése körüli harcokban elesett hősi halottak emlékművét. (...)

Alt János lelkes visszhangot kiváltott ünnepi beszéde alatt leplezték le azt az 1914–18-as hősi halottaink emléktáblái alá illesztett új emléktáblát, amely a második világháború rozsnyói hősi halottainak emlékét van hivatva megörökíteni. Erre hál' Istennek eddig csak egy hősi halottunk neve került: Králik Károly.

(Rozsnyói Híradó 1942. június 7., 1)

Újabb csapategységet búcsúztattunk

Felvirágozott katonavonatok indulnak nap-nap után Kelet felé. Az ország minden részében megható ünnepségekkel búcsúztatják a szovjet arcvonalra induló honvéd-kötélüket.

Rozsnyón a város közönsége folyó hó 16-án helyőrségének második alakulatát búcsúztatta ünnepélyesen a város főterén. Délután 5 órára felsorakozott az alakulat, amelynek parancsnoka vitéz Gál őrnagy szemlét tartott felettük, majd lelkes hazaszeretettől buzgó beszédet intézett katonáihoz. Beszédében ismertette a katonáival az eskü szentségét, amelyet a magyar ember utolsó leheletéig betart. Be kell, hogy tartsuk az eskü minden szavát, mert csak így győzhetünk, – és győznünk kell, mert ellenkező esetben örökre eltűnne a magyarság, – erről gondoskodna az istentelen szovjet..., amire az itt, közöttünk élő idegen fajú elem epedve vár,⁶⁴⁵ – mondotta többek közt (...) A közönség lelkes tapsai után a polgármester távolléte folytán Dr. Rigó József polgármesterhelyettes intézett a város közönsége nevében a honvédekhez beszédet, melyben ígéretet tett, hogy honvédeink hozzátartozóinak gondját fogjuk viselni.

(...) Az alakulat parancsnoka néma tisztelgéssel koszorúzta meg városunk hősi halottainak emlékművét, majd az alakulat esküt tett. Az eskü elhangzása után díszmenethez fejlődött az alakulat, amelyet a megjelent nőegyesületek és iskolás gyermekek virágosóval borítottak.

A magyarok Istene vezesse őket győzelemre!

(Rozsnyói Híradó 1942. június 21., 1)

Rozsnyó társadalmához!

Folyó hó 16-án a honvédek búcsúztatásán Dr. Rigó József polgármesterhelyettes-főjegyző által mondott beszédet közreadjuk azon felhívással, hogy az abban foglaltakat mindenki érezze át és siesen a harctéren küzdő honvédek hozzátartozóinak megsegítése terén a hatáságok támogatására.

Honvédeink, magyar Testvéreim!

Kelet felől fenyegető, minden emberi és nemzeti szabadságot sárbatipró orosz veszedelem ellen indultatok harcba, a magyar nemzet második szabadságharcába.

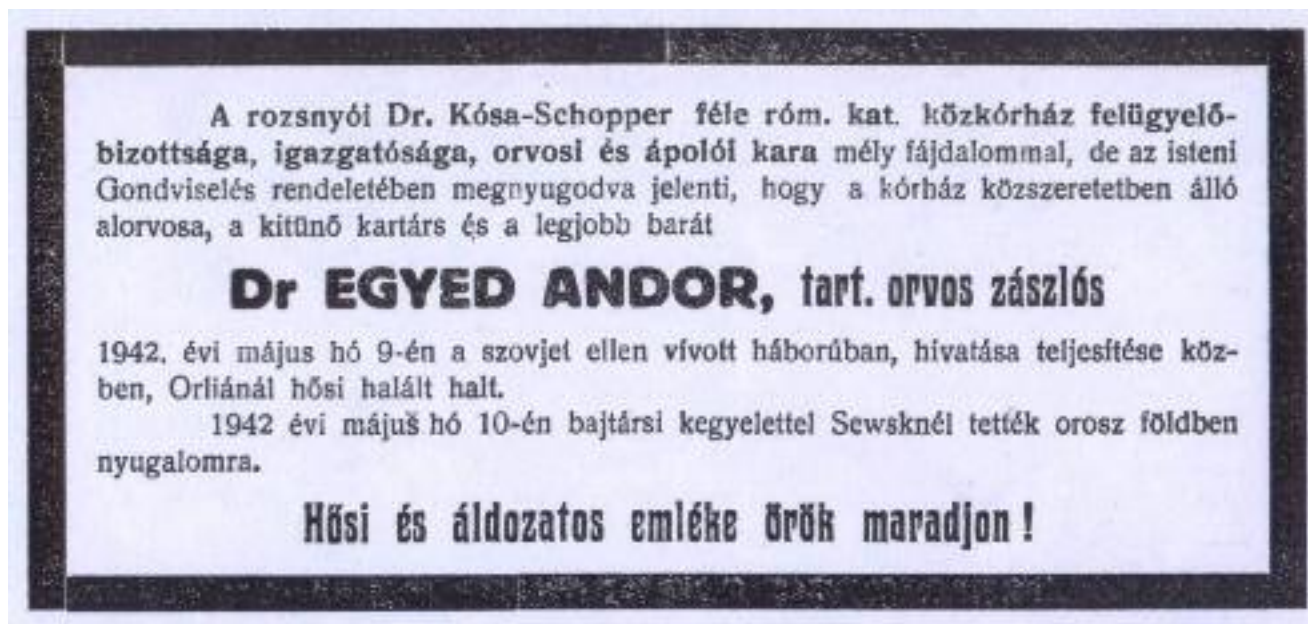
Második szabadságharcot emlétek, mert ez a harc éppen úgy szabadságharca a nemzetnek, mint az 1848-ban megvívott harc. Akkor is élet-halál harcát vívta a nemzet és hosszú évtizedekre előre biztosította honvédeink küzdelme a hátsó ország testvéri összefogása a nemzet jövőjének alapjait, most is azért folyik az élet-halál harc, hogy a Kárpátok országa csonkítatlanul, független magyarok országa maradjon újabb ezer évig.

A történelem tanúsága szerint magyar honvéd külső ellenség ellen háborút ritkán veszített, mindig belső ellenség, testvérharc döntötte romba a nemzetet. A tanulság tehát azt mutatja, hogy idehaza, a hátsó országban a társadalomnak is részt kell vennie a harcban éppen úgy, mint résztvett 1848-ban, s az eredmény a hadsereg ütőképességének biztosításán felül a fronton küzdők hátramaradt hozzátartozóinak megbecsülésében és megsegítésében kell elsősorban jelentkezzen.

645 Ez az első alkalom, amikor a helyi lapokban is közölt beszédben megjelent az antiszemita elem.

(...) Ezen alkalommal is felhívom tehát városunk társadalmát, hogy a harctéren küzdő honvédeink családtagjait minden téren meleg szeretettel támogassák. Vívjuk meg végre eredményesen a magyarság ezredéves harcát: győzzük le önmagunkat, és magyart lássunk elsősorban a legegyszerűbb magyar testvérünkben is, mert ha ilyen szellem hat át kicsit és nagyot: akkor honvédeink megnyugodva lesznek távol otthonuktól, és ezen megnyugvásban megkapják azt a lelki erőt, amely a fegyverekben rejlő erőn és a biztonságon felül is szükséges ahhoz, hogy hősi önfeláldozásukat ne kövesse ismét Mohi-pusztaság és Trianon...

(Rozsnyói Híradó 1942. június 21., 1–2)

Rozsnyói Híradó 1942. június 21., 3.

„Levente-nap” Rozsnyón

A felszabadult Rozsnyó első ízben rendezte meg a múlt vasárnap a levente- és ifjúsági napot. Már előző este zenészővel, fáklyás menetben vonultak a leventék a RSC sporttelepére, hol műsoros táborfűvel szórakoztatták a megjelent nagyszámú közönséget.

Reggel zenés ébresztővel köszöntötték a leventék a város lakosságát és hívták fel figyelmét az ünnepi eseményre. Dél előtt a különböző hitfelekezetek templomaiban istentiszteleteken vettek részt a leventék. A tulajdonképpeni ünnepség a MOVE-RSC pályán zajlott le délután 3 órai kezdettel, ahova a levente-otthonból vonult fel a mintegy ezerfőnyi leventesereg. A zászlódíszbe öltöztetett sporttelepet igen nagy közönség töltötte meg, melynek soraiban megjelentek a város katonai és polgári hatóságai. (...) Az ünnepséget Fülek Gyula levente csapatparancsnok jelentése vezette be a kivonult leventék létszámáról, majd Szoboszlay György főhadnagy, járási leventeparancsnok engedélyt adott az ünnepség megkezdésére.

Az országzászló felvonása közben a Hiszekegyet intonálta a Bányászzenekar, majd a Tisztelgés a zászló előtt című hősi fohászt mondta el egy levente-ifjú. Ezután a Hősök emlékének áldoztak a leventék az ünnepélyre előírt fohász elmondásával. Varjú Dezső h. parancsnok oktatótiszt olvasta fel a leventefogadalmat, amelyet 1000 rozsnyói levente ismételt el...

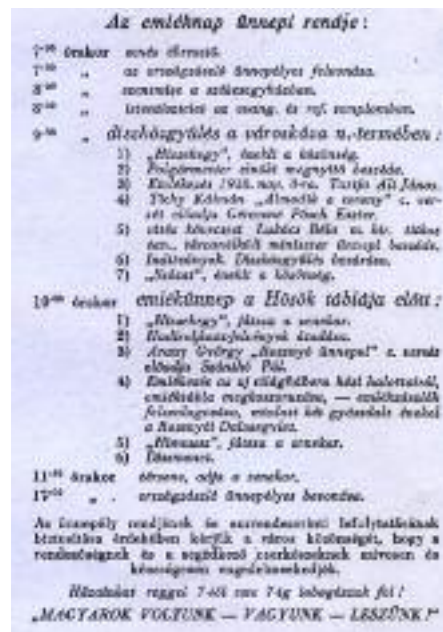
(Rozsnyói Híradó 1942. június 28., 2)

Szent István napján, a déli órákban, Rozsnyón is megremegtette az ünnepi hangulatot a döbbenetes hír, hogy vitéz Horthy István, országunk kormányzóhelyettese, az orosz harctér tűzvonalában, a haza iránti önfeláldozó kötelességteljesítése közben hősi halált halt,

Kormányzó Urunknak, az otrantói hősnek daliás hős fia, - dicső halálának pillanatában – immár bevonult az örökké élő magyar történelembe.

(*Rózsnyói Híradó* 1942. augusztus 23., 2)

(*Rozsnyói Híradó* 1942. szeptember 20., 1)

Hősi halál

Rozsnyónak újabb hősi halottja van. Subovics István 22 éves rozsnyói lakos az oroszországi harcokban elhunyt. Fekete Karniovkában földelték el. - A kötelességteljesítés mintaképe volt, így hunyt el a haza szent védelmében. Lelki üdvéért a gyászmisét november 12-én reggel 8 órakor mutatják be a rozsnyói szentferencrendiek templomában.

(*Sajó Vidék* 1942. október 31., 3)

Készül a tábla⁶⁴⁶

Fekete táblán arany nevet
Faragnak lassan, erős kezek...
Cseng a véső, hasad a márvány,
Visszhangzik egyre, tovább, tovább!...

A Rákóczi-őrtorony büszke ős falán
Arany betűkkel bús, fekete gyász...
Cseng a véső, hasad a márvány,
Visszhangzik egyre, tovább, tovább!...

Kicsiny a tábla s rajta már hét név...
Hét elmúlt élet, hét megállott szív...
Cseng a véső, hasad a márvány,
Visszhangzik egyre, tovább, tovább!...

Ti fásult emberek, fehér virágot
Amennyi nyílik, mind idehozzátok!
Cseng a véső, hasad a márvány,
Visszhangzik egyre, tovább, tovább!...

Hát soh' se áll meg, nem elég még,
Nem elég ez hét megfagyott szív?...
Cseng a véső, hasad a márvány,
Visszhangzik egyre, tovább, tovább!...

Te százados torony, elbírod-e még,
A te szíved e véső nem hasítja szét?...
Cseng a véső, hasad a márvány,
Istenem, elég, nem bírom tovább!...

Rozsnyó 1942.X.31. Cseffut Sarolta
(*Rozsnyói Híradó* 1942. november 8., 2)

Rozsnyó ünnepelte felszabadulását

...Ezután [miután szentmise ill. hálaadó istentiszteletek voltak a keresztény egyházak templomaiban, majd ezután lezajlott az ünnepi ülés a városházán - a szerző megjegyzése] vette kezdetét az ünnepély második része, a Rákóczi-őrtorony falában elhelyezett Hősi emlékmű előtt, hol a díszközgyűlésről kintrekedt közönség, a helyőrség díszszázada, a cserkészek, levonták, s az összes iskolák tanulóifjúsága helyezkedett el. Festői szép képet mutatott a főterünk ez alkalommal: a Franciska szobor előtti félkörben felsorakozott alakulatok, a szónoki emelvény körül csoportosult magyarruhas hölgyek koszorúja, az emlék zászlókkal felvonuló leányok és levonták színes csapata, szemet-

⁶⁴⁶ A verset szerzője abból az alkalomból írta, hogy a Hősök emléktábláján elhelyezett újabb márványlapra Králik Károly neve mellé felvésték az újabb elesettek nevét.

lelket gyönyörködtető látvány volt. A hősi emlékmű előtt közvetlenül az új hősi halottak hozzátartozói, a Dalosegylet és két oldalt leventék és leányok helyezkedtek el. A bányászzenekar által előadott Hiszekegy hangja után a polgármester rövid, lelkeshangú beszéddel adta át a hadirokkantaknak új jelvényeiket. - Szántó Pál gimn. tanuló szavalata után hangzott el Arany Györgynek, a költői vénájú volt csucsomi evang. ig. tanítónak ez alkalomra megírt „Rozsnyó ünnepel” c. nagyhatást keltett, igazán szép költeményét, melyet a közönség óriási tapsviharral fogadott.

Alt János lépett ezután az emelvényre, aki új hősi halottaink emlékét idézte, neveik felsorolásával.⁶⁴⁷ (...) A hősi halottak nevében a levente-szakasz mondta a szívet facsaró, lelket megremegtető „jelen”-t. Ezután a hősi emlékmű megkoszorúzása következett, majd özv. Králik Károlyné hadiözvegy a hősi halottak hozzátartozói nevében szalagozta fel az emlékHzszlókat. Ezalatt az idő alatt a Dalosegylet gyászdalokat adott elő, a fronton küzdő Varga Ferenc karnagyot Fábián László helyettesítette sikerrel.

A nagyszabású, szépen megrendezett emlékünnepelet a bányászzenekar által előadott Himnusz akkordjai, majd pedig a kivonult alakulatok díszmenete fejezte be.

A felejthetetlenül szép ünnepély megrendezése Alt János, Kassay Béla állampénztári tanácsos, és vitéz Balázs Máté vitézi hadnagy odaadó munkáját dicsérte. Az ősi város lakossága lelkes ünnepelésével – s harctéren küzdő fiainak véráldozatával – bebizonyította, hogy méltó a dicsőséges múlt-ra és a boldogabb jövőre.

(*Rozsnyói Híradó* 1942. november 15., 3)

Rozsnyó ünnepelte felszabadulását

Alt János rozsnyói bankigazgató, a bajtársi egyesületek elnöke olvasta fel a közel félórát tartó, gyönyörű, színesen megírt visszaemlékezését az 1938 évi felszabadulásunkról, s az azt megelőző történelmi eseményekről, amely lelkesedéssel töltötte meg a hallgatóság szívét. Beszédének befejező részét, amely buzdításul szolgál, itt közöljük:

„Kedves magyar Testvéreim!

Lepergettem előttetek felszabadulásunk történelmi eseményeinek filmjét. Álomszerűen szép és felejthetetlen idők voltak ezek. Okulj belőle, városom ifjúsága, melynek kezébe kerül majd a jövő s vegyetek róla tudomást Ti is magyar Testvéreim, akik a felszabadulás óta telepedtetek le közénk, hogy helyes képet alkossatok a múltnak eseményeiről és városunk magyarjairól. Ti pedig, kedves polgártársaim, akik velem együtt átéltétek a nehéz időket s akinek szívéből soha ki nem aludt a hazaszeretet lángja, ne feledjétek, hogy az Istenbe vetett hit és a haza iránti szeretet mindig megsegített. Az a munka és áldozat, amelyet a megszállás évei alatt édes hazánk érdekében az élet minden vonatkozásában testi és szellemi téren kifejtettetek, méltó volt e városhoz, annak történelmi múltjához, az első világháború hőseihez s azokhoz a fiainkhoz, akik most az orosz harcmészón dalolva rohamozzák meg az emberiség nagy veszedelmét, a bolsevizmust, amely le akarja tiporni sokat szenvedett Hazánkat s ki akarta a szívünkől irtani az isten és a haza iránti szeretetet. A ti munkátok, kedves magyar Testvéreim bátor, kiálló, önfeláldozó magyar munka volt, a kötelesség teljesítése a legnehezebb körülmények között is, a Haza és önmagatok iránt. Munkátok minden elismerést megérdemel! Ne feledjétek el azonban, hogy munkátok még nem ért véget. Szent István birodalmának még jelentékeny része nem tért vissza, sok magyar testvérünk szenved ma is idegen rabságban, s épp ezért, a mi számunkra a háború a győzelemmel nem ér véget, nekünk küzdeni kell tovább minden eszközzel az egységes Nagymagyarországért!

Ezért, amidőn idézem a múltat, rámutatok a jövő feladataira, s arra kérlek mindnyájatokat, hogy ne csüggedjétek, ne panaszkodjatok, bízzatok Istenben és fegyvereink erejében, bízzatok országunk vezetőiben, s bízzatok saját erőtökben és kitartásotokban, amelyet megedzett a húsz év megszállás. Segítsétek minden erőtökkel azok törekvéseit, akik jobb jövőnkért küzdenek, azok viszont, akik ebbe a munkába konkolyt hintenek, s más utakon járnak, tiporjátok el kegyetlenül, mert ők mindnyájunk. – ők a Haza ellenségei! A magyarok Istene eddig is megsegített bennünket, ha összefogunk és kitartunk, meg fog segíteni ezután is! 1938. november 8-a ennek a magyar összefogásnak és

647 Bár a lap nagyon részletesen s hosszan tudósít a rendezvény minden mozzanatáról, az elesettek nevét mégsem nem sorolták fel – annak ellenére, hogy az emlékmű előtt a katonák érdemeit eléggé hosszan méltatták.

kitartásnak volt eredménye. Örök hála és köszönet mindazoknak, akiknek e szép napot köszönhetjük.”

Alt János mesterien megírt visszaemlékezését a közönség zúgó tapsviharral jutalmazta...

(*Rozsnyói Híradó* 1942. november 15., 1)

Vitéz Lukács Béla beszéde:

Magyar Testvérek!

1938. november 8-ára virradó éjszaka Rozsnyó város őrtornyában messzeáradó fényességgel felragyogott a magyar címer. A bécsi döntés eredményeképpen a Felvidék egy része visszakerült újra az anyaországhoz. Rozsnyó városába november 8-án bevonult a magyar hadsereg s a magyar államhatalom újból kiterjesztette erejét az ezeréves magyar földnek erre a részére is.

(...) A másik tanulság, amely a mai napon fokozott erővel fénylik fel előttünk: a helytállásnak, az áldozatkészségnek, türelemnek és szenvedésnek hősi példája, amit a megszállott területek magyarsága mutatott az idegen elnyomatás sötét éve alatt. A magyarság megmutatta, hogy tudja őrizni népi erejét, faji értékeit és fokozni tudja a magyar testvériség érzését mindannyiszor, valahányszor a fajta, a nemzet fennmaradásának örök parancsa ezt kívánja.”

(...) A most folyó nagy küzdelem, amelyben fiaink is résztvesznek, a természetes folytatása annak a folyamatnak, amely az új közép-európai és európai rend megteremtéséért indult. A nagy német birodalom katonáinak oldalán a magyar honvéd azért küzd a messze orosz mezőkön, hogy Közép-Európától végleg eltávolítsa a bolsevista veszélyt s ezzel lehetővé tegye az európai nyugalmi helyzet kialakulását s az új európai rend megteremtését...”

(...) A nagyhatású ünnepi beszéd elhangzása után Dr. Michalovits Árpád polgármester indítványára a díszközgyűlés megleghangú táviratban üdvözölte Magyarország Kormányzóját, majd Dr. Knóth László kpvt. tag, városi ügyész, javaslatot terjesztett a díszközgyűlés elé, hogy hősi halottaink emlékművének bővítése és díszesebbé tételének költségeire önkéntes adományokból alapot létesítsen a város. Közgyűlés a javaslatot elfogadta. A gyűjtőív a város iktató-hivatalában van letéve. (Itt jegyezzük meg, hogy vitéz Lukács Béla miniszter úr 500 P-t jegyzett elsőnek e célra).”

(*Rozsnyói Híradó* 1942. november 15., 3)

Hősi halottaink emlékművének domborművel való ékesítésére eddig a következő adományok érkeztek: [felsorolás következik] Adakozzunk minél többen, ha keveset is, hogy szebbé tehessük értünk megdicsőült hősi halottaink emlékművét!⁶⁴⁸

(*Rozsnyói Híradó* 1943. január 17., 2)

Lelkes szeretettel fogadta Rozsnyó közönsége Bohus alezredest és zászlóalját

Múlt év májusában szakadó esőben búcsúztatta Rozsnyó város közönsége a Görgey-bakákat, akik minden európai kultúrát elsöpörni akaró vörös rém ellen folyó harcban indultak el. (...) Azóta eltelt egy esztendő s hála a magyarok Istenének, ebben a rettenetes harcban ez a kis honvédsereg páratlan elszántsággal, hősiességgel állotta meg a helyét a keresztes hadjáratban, úgyannyira, hogy a közelmúltban hazajött hasonló alakulatok közül a legjobb állapotban, a legkevesebb veszteséggel, de amellet a magyar katona erénynek kint a harcmezőn a legtöbb elismerést szerezték meg. A pihe-nőbe hazatért zászlóalj hosszú, viszontagságos út után május 18-án éjjel érkezett meg a rozsnyói állomásra, ahol a város polgármestere, a katonai küldöttségek, és a hatóságok képviselői, valamint elég nagyszámú közönség lelkes fogadtatásban részesítette a hazaérkezőket, akik a vasútról rendben elvonultak kijelölt szálláshelyeikre.

Az ünnepélyes fogadtatás szerdán délelőtt 10 órakor ment végbe a Rákóczi-téren, ahol a kivonult díszszázad, katonai küldöttségek, frontharcosok és rokkantak csoportjai, az iskolák és levante csapatok, az egyházi és polgári hatóságok képviselői és a lakosság nagy tömegei lelkes szeretettel és éljenzéssel fogadták a térre felvonult, a vörös poklot megjárt derék zászlóaljunkat Bohus alezreddel az élen.

648 Később már nem közöltek hírt a tervezett domborművel kapcsolatban és nem is készült el.

A virágosóben felsorakozott zászlóaljhoz a Magyar Hiszekegy eléneklése után a város polgármestere, dr. Michailovits Árpád meleghangú beszédet intézett.

(...) Amíg ti odakinn harcoltatok fegyverrel kezetekben az embertelen zsidó bolsevizmus ellen, addig mi itthon folytattuk a harcot, hogy biztosítsuk a belső front szilárdságát. Köszönjük ezt nektek, és elesett testvéreinknek, s most, midőn hazatértetek otthonaitokba, arra kérlek titeket, legyetek segítségünkre ennek a belső frontnak a megerősítésén azzal, hogy mondjátok el mindenkinek azt a borzalmat és nyomorúságot, amit láttatok... Mondjátok el, hogy milyen borzalmas sorsba süllyedt az a nép, amely a zsidó-bolsevisták⁶⁴⁹ karmai közé került...

Bohus alezredes a hazatért zászlóalj nevében megkoszorúzta a Hősök emlékművét. A Rimai zenekar eljátszotta a Himnuszt, majd a kivonult díszszázad és a levante csapatok díszmenetben tisztelegtek hős katonáink előtt, akiknek soraiban feltűnően sok szép kitüntetésben részesült honvédet láthattunk.

(*Rozsnyói Híradó* 1943. május 23., 1)

„Hősök napja” városunkban

(...) Városunk közönsége május 30-án, d. e. 11 óra 30 perc kezdettel ünnepli a múlt világháború és a most dúló nagy háború magyar hősi halottainak emlékét.

Az ünnepély sorrendje a következő:

A helyőrség laktanyájában, reggel 8 órakor tábori szentmise, evang. és ref. istentisztelet. - 9 órakor emlékezés a zászlóalj „Hősi halottairól - emléktábla-koszorúzás - díszmenet.

A Rákóczi téren lefolytandó ünnepély sorrendje a következő:

10 órakor ünnepi szentmise a Székesegyházban, ünnepi istentiszteletek az ev. és ref. templomban. - 11 órakor harangzúgás a hősi halottak emlékérem 1/2 12-kor küldöttségek, katonaság és ifjúság felvonulása, helyfoglalása. Az ünnepély műsorán szavatelok, énekszámok, Kozák Márton tűzharcos ünnepi beszéde, koszorúk elhelyezése, virághintés, díszmenet, stb. szerepel.

A „Hősi emlékmű alap” növelésére szolgáló koszorú megváltásra szánt összeg a városi iktatóhivatalban elhelyezett gyűjtő-íven jegyezhető.

Lobogózzuk fel e napon házainkat!

(*Rozsnyói Híradó* 1943. május 23., 2)

Kereskedelmisták ballagása

A volt Rozsnyói Evang. Főgimnázium öreg falai ebben az évben hallották a felszabadulás óta először a búcsúzó „vén diákok” énekét. Sok szomorú emlék terhelte meg őket a megszállás hosszú ideje alatt, de most teljesíthették újból szent hivatásukat, átadhatják az első termést a magyar életnek. A ballagás családias jellegű ünnepségén megindult szívvel és itt-ott bizony könnyező szemmel vettek részt az iskola barátai, akiknek szíve öröme az iskola fejlődése.

(...) A termék beballagása és a hősök emléktáblájának megkoszorúzása után még a késői esti órákban is hangzott a tanárok ablaka alatt éneklő ballagó diákok búcsúéneke

(*Rozsnyói Híradó* 1943. május 23., 2)

649 A Rozsnyói Híradóban ebben az időben már nagyon sok antiszemita írás jelent meg, a kommunistákat és a szovjeteket a zsidókkal azonosították, s őket tették felelőssé nemcsak a 2., hanem az 1. világháború kitöréséért is. Ez nem egyedi jelenség, ritka kivétellel valamennyi korabeli regionális lapot ez az ideológiai irányvonal jellemezte. A szóban forgó motívummal már 1942-ben találkozhatunk az idézett rozsnyói lapban: „Vitéz Endre László pestmegyei alispán mondotta: „A mai világégés már 1914-ben kezdődött és azt a szabadkőműves Narodna Obrana szervezet Princip nevű zsidójának golyója indította meg.” *Rozsnyói Híradó* 1942. június 28., 2. p.

* Hírek *

Hőseinkről.

A Marki körül lefolyt téli csaták során tüntette ki magát vitéz Gáll Sándor alezredes. Gyenge létszámu zászlóalja élén elszántan szállott szembe a helységbe benyomuló szovjet tömegekkel és teljesen elszigetelt helyzetben küzdött a harcikosai, valamint gyalogtámadás ellen. A nyomaszó tulerő mégis visszasszorította ekkor Gáll alezredes maga fedezte egy szakasszal a visszavonulást olyan önfeláldozóan, hogy az ellenség bekerítette Reménytelen helyzetéből német páncélvadászok szabadították ki. Két nappal később Kondensovo mellett néhány főnyi kíséretével egyik harciasoportunkat szabadította ki a bolsevista fogságból.

A „Hősök napja” városunkban

Rozsnyó megyei város polgármestere az alábbi szövegű falragaszokon hívta fel a város közönségét hősi halottaink emlékének megünneplésére.

A város közönsége a „hősök napján,” május hó 30-án 11 óra 30 perc kezdettel ünnepli a világ és a most dúló nagyháború

MAGYAR HŐSI HALOTTAINAK EMLÉKÉT.

Az ünnepély rendje a Rákóczi-téren:

- 10 órakor ünnepi szentmise a székesegyházban, ünnepi istentisztelet az ev. és ref. templomban.
- 11 órakor harangzugás a Hősi halottak emlékére, — küldöttségek, katonaság és ifjuság felvonulása és helyfoglalása.

SORREND:

1. Országzászló ünnepélyes felvonása, „Hísekegy”, játsza a bányászzenekar, éneklí az ifjuság.
2. Hősök ünnepén, szavalja: Kövér Ferenc keresk. isk. tan.
3. Ünnepi beszéd, felolvassa: Kozák Márton tűzharcos.
4. Munkácsi váraszsóny, szavalja: Sári Ica keresk. isk. tan.
5. Levente leányok fogadalmátétele,
6. Katonapótlakat énekel a Fremontrei gimn. énekkara.
7. Boldog szunnyadókhoz, szavalja: Gáti Enikő keresk. isk. tanuló.
8. Emlékezés az év hősi halottairól.
9. A honvédség koszorujának elhelyezése.
10. Mindenki koszoruját elhelyezi a polgármester.
11. „Himnusz” játsza a bányászzenekar, éneklí az ifjuság.
12. Virághintés és díszmenet.

Felhívom a város lakosságát, hogy 29-én este a házakat *lobogózza fel*.

Az ünnepély zavartalan lebonyolítása szükségessé teszi, hogy a közönség a rendfenntartó közegek és rendezők intézkedéseinek szívesen és készséggel engedelmeskedjék.

A „Hősi emlékmű alap” növelésére szolgáló koszu-megváltásra szánt összeg a városi iktatóban elhelyezett külön lven adományozható.

Az új háború hősi halottainak emléktáblájára eddig a következő nevek vésettek fel:

Králik Károly	Dr. Egyed Andor
Dr. Greck Lajos Tibor	Lipták Lajos
Schermaun Rozsó	Subovics István
Klyucskovics János	Kovács István
Mocsáry Frigyes	Barsi Mihály
Popovics Pál	Majtányi Sándor
Turóczy Ferenc	Knábel István

A hősökre emlékeztek vasárnap a leventék

Május 23-án, vasárnap, az ország leventéi a most folyó világháború magyar hőseiért imádkoztak, és éreztük kondulnak meg az ország összes harangjai. - Városunkban a levente Egyesület r. k. leány és fiú leventéi, a katonaság és az iskolák részvételével tábori istentiszteleten vettek részt a hősök emlékműve előtt épített tábori oltárnál, ahol a szentmisét Dr. Pobožný Róbert püspöki helynök, a szentbeszédet pedig Schmidt Béla püspöki gazdasági intéző mondta. Ez alkalommal szerepeltek első ízben a rozsnói leány-leventék nyilvános díszfelvonuláson, amely őszintén szólva impozáns látványt nyújtott.

(Rozsnói Híradó 1943. május 30., 2)

Hősök emlékét ünnepeltük

A jelenkor minden nap a hősök napja. Napról-napra újabb és újabb cselekedetekkel bizonyítják hogy örök a magyar.

...Rozsnyó méltán ünnepelt 1943 hősök vasárnapján. Maradéktalanul. Szépen megrendezett, hogy odafentről a megdicsőültek csak örömmel, mosolyogva nézhettek le a földre, ahol most is annyi jaj és panasz van. A szeretetlenség és szeretetté változott ezen a napon, mert érezte mindenki, hogy egyek vagyunk magyarok, a megpróbáltatások súlyos napjaiban.

Istentiszteletek és a kaszárnyában lezajlott zártkörű kis ünnepség után a Főtéren gyűlt össze egész társadalmunk. Leventék, iskolások, frontharcosok, katonák, sorrendben. Az országzászló felvonása közben a „Hiszekegy”-et énekeltük, majd Kövér Ferenc kereskedelmista „Hősök ünnepén” c. költeményt szavalta el. Kozák Márton tűzharcos tartott ünnepi beszédet. Úgy beszélt, mint magyar munkás, aki átélte a háborút, a forradalmat, a cseh megszállást és a visszacsatolás örömét. Sok-sok nagyon szép gondolat hangzott el ugyanarról a helyről, ahonnan munkásviszonylatban csak gyalázkodni hallottunk. Sári Iza „Munkácsi várasszony” c. költeményét szavalta igen bájosan.

A levente lányok fogadalma új kép volt. Színes és megkapó. Leánylkek kinyílása és bontakozása. Nemzeti öntudat volt már most fellépésükben, esküjükben. Gyönyörű hajtásai a magyar életfának. – Dr. Michailovits Árpádné a védőnőjük, a kezébe helyezett bizalom a leányok nevelése szempontjából a jövő záloga.

A premontrei gimnázium énekkara Terényi József tanár vezényletével katonadalokat énekelt patogóan. Gáti Enikő a „Boldog szunnyadókhöz” c. költeményt szavalta el. Hangja, megjelenése, a jól választott költemény olyan sikert keltett, hogy ő volt a nap meglepetése.

Az év halottairól Alt János emlékezett. Szinte megdermedtünk, amikor az elhunytak neveit olvasta fel és hívására felhangzott a „jelen”. Tényleg köztük voltak: Králik Károly, dr. Greck Lajos Tibor, Schermann Dezső, Klyucskovics János, Mocsáry Frigyes, Popovics Pál, Turóczy Ferenc, dr. Egyed Andor, Lipták Lajos, Subovics István, Kovács István, Barsi Mihály, Majtányi Sándor és Knábel István, mert nem felejtünk el soha. Ezt szimbolizálta a honvédség és „Mindenki koszorúja” is, melyet Bohus alezredes és Michailovits Árpád polgármester helyezett el.

Az ünnepségnek volt egy könnyekig megható jelenete. Ekkor adta át az egész város színe előtt az új árvajelvényt Bohus alezredes. „Édesapámat adtam a hazáért” feliratú jelvény díszíti most már Králik Károly gimnazista levente mellét, mely megkülönbözteti a többi fiútól, hiszen az édesapja volt a mostani háború első hősi halottja.

A „Himnusz” eléneklése után díszmenet és virághintés volt. A zenét a Rimamurány Salgótarjáni Vasmű R. T. fúvós zenekara szolgáltatta.

(Sajó Vidék 1943. június 5., 1)

Levente-hírek

A rozsnói Levente Egyesület protestáns leventéi részére június hó 6-án Terei Ede evang. és Vízváry László ref. lelkészek tartottak tábori istentiszteletet a Hősök emléktáblája előtt. Pünkösdre a főtí leventék 80 tagú kiránduló-csoportját látták vendégül a rozsnói leventék. Vasárnap délután fotballmérkőzést is tartott a két levente csapat. - (...) 20-án délelőtt megkoszorúzzák a hősi emlékművet, majd 10 órakor istentiszteleteken vesznek részt a leventék...

(Rozsnói Híradó 1943. június 20., 2)

Levente-nap

Az egész országban megtartották a „levente-napokat”. A rozsnyói levente egyesület 20-án tartotta meg nagy érdeklődés mellett... Vasárnap délelőtt 3/4 10 órakor a hősök emlékművét koszorúzták meg, majd a különböző felekezetek templomaiban rész vettek az istentiszteleteken. A sportpálya rendezése miatt a délutáni levente-nap műsora a városháza nagytermében volt, ahol Alt János bankigazgató, a levente-egyesület elnöke beszélt a levente-ifjúsághoz. A műsor lepergése után tánc is volt.

(Rozsnyói Híradó 1943. június 27., 3)

A Kormányzó úr 75. születésnapján

Június 18-án zászlódíszbe öltözött városunk, az üzletek mind zárva maradtak, a közhivatalokban hivatali szünnapot tartottak s így teljesen ünnepi hangulat lett úrrá nemcsak a város külső képén, hanem a magyar emberek szívében is bensőséges örömtüzek gyúltak.

Délelőtt 9 órakor valamennyi templomban hálaadó ünnepi istentiszteletek voltak, amelyeken a honvédség, a csendőrség, rendőrség és a közhivatalok képviselői, valamint a polgárság is nagy számmal vett részt.

A város képviselőtestülete délelőtt 11 órakor a Városháza nagytermében ünnepi díszközgyűlést tartott, amelyre városunk polgármestere hívta meg a város közönségét, valamint a közhivatalokat s intézményeket.

A Dalosegylet által előadott „Hiszekegy” elhangzása után a díszközgyűlést Dr. Michailovits Árpád polgármester nyitotta meg, ki lendületes beszédében rámutatott a nap jelentőségére, majd felkérte Borovi József teol. tanárt ünnepi beszédének megtartására, aki a 75 éves országmentő, országépítő, országgyarapító Kormányzó úr példaadó, áldásos életét megkapóan szép előadásban méltatta az ünneplő közönség előtt. Nagyvonalú ünnepi beszédét lelkes tapssal jutalmazta a közönség. Végül a polgármester indítványára a város közönsége nevében meleg hangú hódoló távirat küldését határozta el a közgyűlés 75 éves Kormányzó urunknak. A díszközgyűlést a Himnusz hangjai fejezték be.

(Rozsnyói Híradó 1943. június 30., 2)

Halottak napjára rendbehozták a sírokat...

A keresztény kegyelet nem feledkezett meg a hősöktől sem. A rozsnyói helyőrség a katonai sírokat rendbehozatta. A város egy szép, nagy koszorút helyeztetett el a hősök temetőjének nagy keresztjére. A Norma iskola növendékei saját gyűjtésükből újrafestették a nagykeresztet és a 7 sírkeresztet. Az áll. népiskola növendékei 5 kereszt átfestésének költségét adták össze. Hevessy László, özv. Chochol Jánosné és Majoros Sándor pék 1-1 kereszt átfestésének a költségét vállalták. Az isten fizesse meg nekik! Bár többen követnék a szép példát, mert még sok kereszt áll kopottnan.

(Rozsnyói Híradó 1943. november 7., 3)

Felszabadulásunk 5. évfordulóját ünnepeltük

...November 8-án zászlódíszbe öltözött városunk, hogy ne csak lélekben, de külsőségben is megnyilatkozzék az ünnepnappá deklarált felszabadulási évforduló örökké emlékezetes ténye. - Az üzletek egész napon zárva voltak. Reggel 9 órakor valamennyi keresztény egyház templomában hálaadó istentiszteletek voltak, amelyeken buzgó imával adtunk hálát az egek Urának, hogy 5 év óta itt-hon vagyunk, a magunk hazájában...

Délelőtt 1/4 11 órakor városunk képviselőtestülete tartotta meg ünnepi díszközgyűlését a városháza nagytermében (...) Az ünnepi beszéd elhangzása után a polgármester indítványára a díszközgyűlés hódoló táviratot küldött Kormányzó urunknak, valamint üdvözlő táviratot Littay András vezérezredesnek, a városunkba 1938. november 8-án bevonult honvédeink parancsnokának. A díszközgyűlés a Himnusz hangjaival ért véget, majd a jelenvolt közönség levonult a Rákóczi-térre, ahol a honvédség és az ünneplő lakosság nagy tömegei helyezkedtek el.

Felemelő képet nyújtottak a magyarruhás hölgyek, díszbeöltözött katonák, tűzharcosok, levették és cserkészek festői csoportjai. Az emléktábla előtt a hadiözvegyek és hadiárvak foglaltak

helyet. A Franciska szobor elé állították az ez alkalomra Rozsnyóra hozott ezredzászlót, amelyre az újoncok az esküt letették. A nemzetiszínekkel díszített szószék elé vonultak a zászlóalj eskütevő újoncai, továbbá a diákok, leventék, vitézek, hadirokkantak és tűzharcosok hatalmas serege.

A Rákóczi-téren tartott ünnepélyt a miskolci katonazenekar által intonált Magyar Hiszekegy vezette be. Oravec Éva leventelány mély átérzéssel szavalt el Babits Mihálynak 1938. őszén írott „Áldás a magyarra” c. gyönyörű versét, nagy hatást keltve. - Ezután a zenekar játéka, majd a dalos-egylet éneke közben Veronács Dezsőné a rozsnyói hősök nevében emlékszalagokat kötött az ünnepélyre kihozott zászlókra, polgármesterünk pedig három hadirokkantnak adta át lelkesítő szavak kíséretében a rokkant-jelvényeket.

A ünnepély egyik lélekemelő aktusa következett ezután, vitéz Fodor István ezredes, ezredparancsnok hazafias érzésektől izzó beszéddel hívta az eskütételre felsorakozott újoncok figyelmét az eskü szentségének betartására. Nagyvonalú, hazaszeretettől lángoló beszédét sűrű taps és éljenzés-sel fogadta a közönség. A súlyos mondatokat tartalmazó katona-esküt mondotta el ezután az újoncok serege, amely után Vilner János levente-ifjú szavalt el Reményik Sándornak „Mi a magyar” c. nehéz veretű költeményét. Meg kell állapítanunk, hogy feladatát tökéletesen oldotta meg, kihozta a vers szépségét és hűen interpretálta minden gondolatát. - Frenetikus hatást keltett az egyik budapesti színművész által szólóban előadott „Roham” is teljes hatást váltott ki az ünneplő közönségből. - Végül az ünnepségen megjelent honvédel alakulatok és testületek díszmenetben vonultak el az ezredzászló és az ezredes előtt.

(*Rozsnyói Híradó* 1943. november 14., 1)

Felfüggesztették a hősi halottak emlékének megörökítését

Az 1942. évben megjelent rendeletben úgy intézkedett a belügyminiszter, hogy az 1933 [sic!] óta történt hadműveletekben hősi halált halt honvédek neveit a volt lakóhelyük világháborús emlékművén kell megörökíteni, ahol pedig még nem készült hősi emlékmű, ott a legsürgősebben meg kell valósítani. A rendelet kiadása után következett be a Kormányzóhelyettes Úr hősi halála és emlékének megörökítésére az 1942. évi XX. t.c. utasítást adott a minisztériumnak arra, hogy a most vívott világháború hőseinek emlékművén a Kormányzóhelyettes Úr nevének méltó megörökítéséről gondoskodás történjék.

Mivel a rendelet szoros összefüggésbe jutott a törvény végrehajtásával, indokoltnak tartja a belügyminiszter, hogy e törvény végrehajtásával kapcsolatban történjen majd intézkedés a most folyó világháború hősei emlékének megörökítéséről is és ezért az 1942-ben kiadott rendeletét hatályon kívül helyezi és felhívta a polgármestereket, hogy a hősi halottak emlékének megörökítését további intézkedésig függőben tartsák.

(*Rozsnyói Híradó* 1944. január 23., 1. p.)

Leventék istentiszteleteken való részvétele

A Honvédelmi miniszter elrendelte, hogy az iskolai szünidő, valamint a mezőgazdasági levente kiképzési szünet alatt is kötelező úgy az iskolai mint az iskolán kívüli leventék részére a vasárnapi istentiszteleteken való részvétel vallásfelekezeti szerint.

(*Rozsnyói Híradó* 1944. április 21., 3)

Hősi halál

Rozsnyói katona hősi halálának híre jutott el ismét városunkba. Balczár László tart. szakaszvezető, március 20-án a szovjettal vívott harcokban megdicsőült a hazáért. Az alig 25 éves fiatal nyomdászsegéd ifjú feleségét és háromhónapos kisgyermekét hagyott minden támasz nélkül. Újabb hősi halottunk véráldozata hazánk, nemzetünk szebb jövőjének záloga. Emléke legyen áldott!

(*Rozsnyói Híradó* 1944. április 23., 3)

— **Megemlékezés a hősookról.** Az elmúlt vasárnap, 21-én kegyeletes ünnepség keretében emlékezett meg Rozsnyó lakossága a háboru hőseiről. Délelőtt valamennyi hitfelekezet templomában ünnepi istentiszteletek voltak, majd 11 óra után nagy tömegekben jelentek meg a Rákóczi-téren a Hősök emléktáblái előtt, hogy emlékezzünk azokra, akik úgy a múlt, mint a most folyó nagy csatákban nemzetünk fennmaradásáért a legszentebbet: életüket áldozták. Az ünnepélyen a honvédség küldöttségével képviselte magát. Az ünnepi beszédet *Vizváry László* mondotta, aki több, mint félórán át nagyszerű beszédben méltatta a magyar hősök kiváló teljesítményeit, akiknek szelleme itt él közöttünk, s honszerető erényeik kitartást, lelkesedést nyújtanak a további megpróbáltatások idejére. — Az ünnepi beszéd elhangzása után a város koszorúját polgármesterünk, a honvédségét pedig Lotz százados helyezte el a Hősök emléktáblája előtt. Az ünnepélyen a zenét a Rimal Bányászzenekar szolgáltatta. Az ünnepséget a kivonult leventeszakaszok díszmenete fejezte be.

Rozsnyói Híradó 1944. május 28. 3.

„Levente Nap”

A rozsnyói leventék szokásos „levente-napja” vasárnap, f. hó 18-án lesz. Ezt megelőzően szombaton este 1/2 8 órai kezdettel „Tábortűz” lesz a városháza nagytermében, melyen tarka műsor fogja szórakoztatni a közönséget. Vasárnap d. e. 10 órakor felekezetek szerint istentiszteleteken vesznek részt majd 1/2 12 órakor a Hősök emléktáblája előtt tisztelegnek és megkoszorúzzák azt...

(*Rozsnyói Híradó* 1944. június 18., 3)

Honvédnap

Nemzetünk szemefényének, büszkeségének és reménységének, a m. kir. honvédségnek ünnepe június 28-án van. A Honvéd-napot az egész országban megünnepelték. - Városunkban a honvédség istentiszteleteken vett részt, majd megkoszorúzták a hősi emlékművet...

(*Rozsnyói Híradó* 1944. július 2., 2)

Szent László király napja kedden 27-én volt. Szent László Király a magyar hadseregek régi véd-szentje és Bihar, Várad, továbbá Erdély patrónusa, a legnagyobb magyar hadvezér volt, akit az akkori keleti veszedelem imperátorává választottak az egyesült európai keresztes hadak. Kegyeletünk, emlékezésünk jeléül kedden a középületeket és lakóházakat díszítettük fel a nemzeti lobogókkal.

(*Rozsnyói Híradó* 1944. július 2., 2. p.)

Minden vármegyében megalakulnak a Zrínyi Csoportok⁶⁵⁰

A Vitézi Rend Zrínyi Csoportja elnevezésű bajtársi munkaközösség, mely mint ismeretes, a nemzeti katonaeszmény cselekvő szolgálatát tűzte zászlajára, nagy eréllyel látott hozzá a vidéki csoportok megszervezéséhez. Már kilenc vidéki városban működik Zrínyi Csoport. Tizennégy megyeszékhelyen befejezés előtt állnak a szervezési munkálatok. A Zrínyi csoportok rendkívül fontos szerepére való tekintettel az Országos Vitézi Szék most minden vármegyében kötelezővé tette a helyi csoportok megszervezését.

(Rozsnyói Híradó 1944. szeptember 17., 3)

A Levente Egyesület közgyűlése

A Rozsnyói Levente Egyesület Alt János bankigazgató, t. százados elnöklete mellett Kormányzó urunk névünnepe, dec. 6-án délután tartotta meg évi közgyűlését a Városháza nagytermében.

A közgyűlést Alt János hazafias érzéstől buzgó elnöki beszéde vezette be, amelynek során indítványozta, hogy a Kormányzó úrnak névünnepe alkalmából hódoló táviratot küldjenek a közgyűlésről, amelyet lelkes helyesléssel tettek magukévá a jelenvoltak. – Ezután Dr. Dénes Nándor püspöki titkár, ifj.-vezető, az egyesület titkára olvasta fel az egyesület évi működéséről szóló kimerítő jelentés, amelyből megállapíthattuk, hogy ifjúságunk hazafias nevelése a levente-intézmény keretén belül jó mederben folyik.

(...) Az egyesület leány-levente tagozatának működéséről Pax Mária a leánynevelők vezetője számolt be lelkes helyeslés mellett az évi munkáról és nagy vonásokban vázolta az önkéntes levente-leánymozgalom célját, amely a következő:

A leányifjúságot a hagyományos női erények szellemében való nevelés útján a haza és a család szolgálatára való előkészítés, szigorúan a keresztény valláserkölcsei alapon, a női lélek sajátos tulajdonságaihoz alkalmazkodva. Alt János zárószavaiban további kitartó munkára buzdította a Levente Egyesület tagjait, majd kérte a jelenlévőket, hogy igyekezzenek minél több pártolótagot toborozni.

(...) Ez alkalommal mi is kérjük a levente ifjak munkaadóit s az ifjúság barátait, hogy lépjenek be az egyesület pártoló tagjai sorába s legyenek jó bajtársai a leventéknek, akiknek szemében ott izzik az elszántság, hogy méltók akarnak lenni őseik hagyományaihoz. Nincs szebb cél, mint amit a levente-kiképzés maga elé tűzött: ifjúságunkat a hagyományos magyar katonai erényekben való nevelés útján a haza védelmének magasztos feladataira testben és lélekben előkészíteni.

(Rozsnyói Híradó 1944. december 12., 2)

650 A katonaeszmény intézményes szolgálatára felállított szervezet, amelyet a Vitézi Rend hozott létre 1938-ban.

Rozsnyón az SZNF 15. évfordulója alkalmából úttörők és partizánok álltak díszőrséget a kommunizmus eszméiért életüket áldozó hősök emléktáblájánál

A Hét 4 (1959) 38. sz., 11.

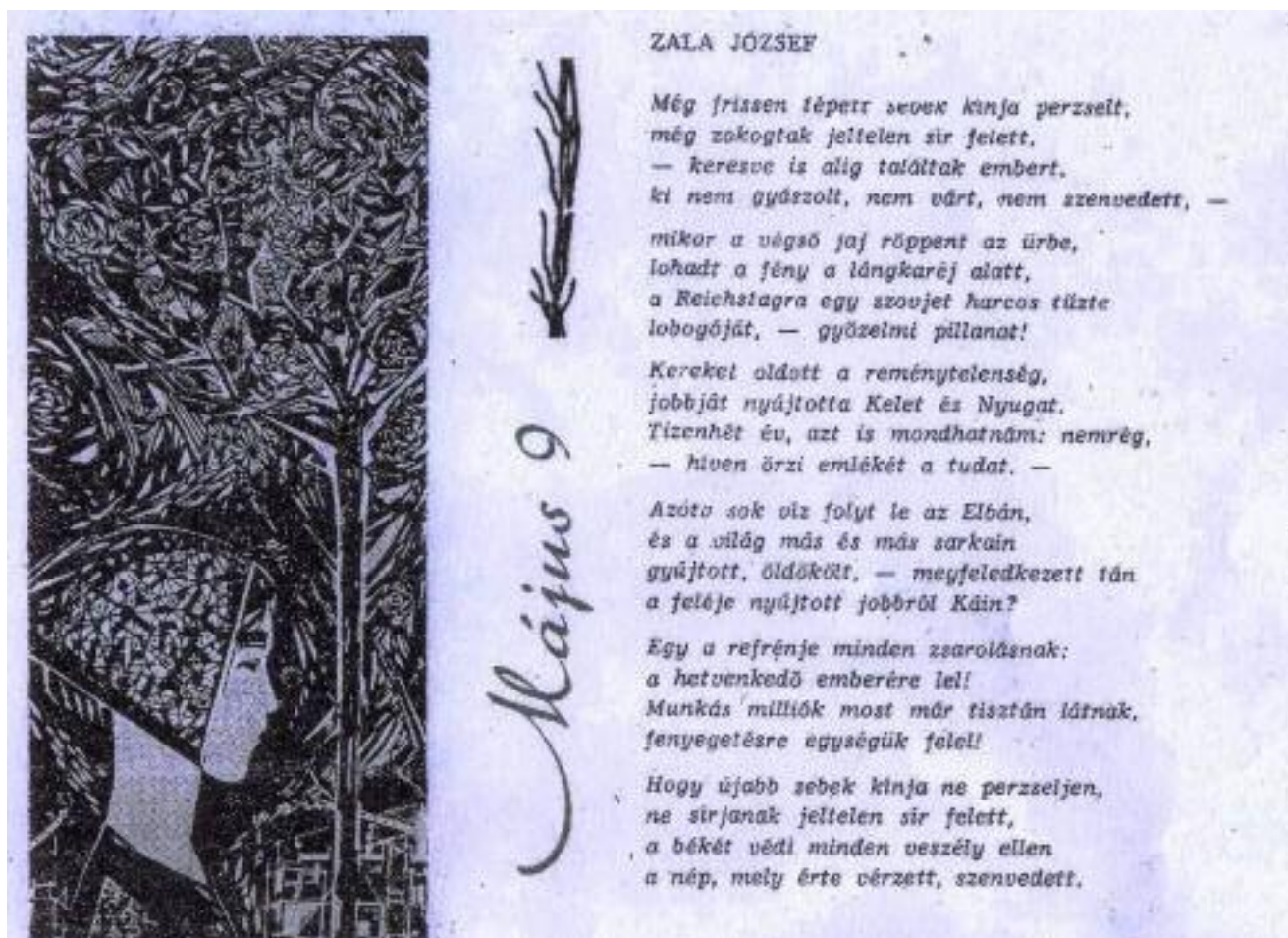

Rozsnyón

a Szlovák Nemzeti Felkelés tizenötödik évfordulójának alkalmából leleplezték a vértanúhalált halt Tóth József partizán szobrát.

(Vajda J. felvétele)

A Hét 4 (1959) 41. sz., 11.

Gömöri Hajnal 1962. május 5., 1.⁶⁵¹

Gömöri Hajnal 1975. május 23., 1.

651 Részben módosítva ugyanezt a verset a lap 1975. május 8-i számának 1. oldalán ismét közzétették, azonban a harmadik versszakot aktualizálták: a „Tizenhét év” helyett „Harmic év” -et írtak.

Egy ifjú pár Tóth József partizán szobránál. *Gömöri Hajnal* 1976. január 23., 3.

Rožňava ünnepelt

A SZISZ VB ünnepi akadémiát rendezett az évforduló előestéjén. Az ünnepségen résztvettek: az SZLKP KB elnökségi tagja L. Abrahám elvtárs, a CSSZSZK kormányának képviselője M. Štancel elvtárs, az SZLKP JB küldöttsége, a szovjet hadsereg képviselője, a JNB és a NF JB küldöttségei.

1975 január 23-án a délutáni órákban Rožňava város dolgozói és ifjúsága a város történelmi főterén jött össze, hogy megemlékezzenek és tiszteletüket fejezzék ki azoknak, akik a város felszabadításáért életüket áldozták. A jelenlévőkhöz Ján Rogos elvtárs, az SZLKP JB vezető titkára, Ing. Ladislav Bobčák az SZLKP VB elnöke intézett ünnepi beszédet. Megemlékezett a harminc évvel ezelőtti dicső percekről és azokról az eredményekről, amelyeket Rožňaván a dolgozók kezek jóvoltából értek el az eltelt időszakban.

Ezután az iskolák, szervezetek és üzemek képviselői koszorúkat helyeztek el Tóth partizán emlékművéhez. A rožňavai VNB épületén lévő dístáblát az SZLKP JB vezető titkára, Ing. Ladislav Bobčák elvtárs leplezte le, hogy a jelen és a jövő generációkat emlékeztesse a harminc évvel ezelőtti történelmi pillanatokra, amikor is Rožňavára megérkezett a drágán megváltott szabadság. Az ünnepség folytatását a városi és járási szervek ünnepi ülése képezte, melyet a NF JB elnöke, az SZLKP JB vezető titkára Ing. Ladislav Bobčák elvtárs vezetett. Az ünnepi beszédet Abrahám elvtárs tartotta meg, aki köszönetet mondott a járás polgárainak a választási program feladatainak biztosításánál tanúsított igyekezetükért és az ötödik ötéves terv feladatai teljesítésénél elért eredményekért. Az SZNF és hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából sok jelenlévő kollektívának és egyénnek emlékérmét adott át.

Az ünnepélyes részt a jelenlévők az Internacionálé eléneklésével fejezték be.

Az Ukrán népiegyüttes fellépése előtt a szünetben azon verseny kisorsolására került sor, melyet a JNB tanácsa, a CSSZBSZ JB-a és a járási újság szerkesztősége rendezett. A verseny „A szabad-

ság keletről érkezett” jelszó jegyében folyt le és nagy visszhangra talált nemcsak a rožňavai járásban, de azon kívül is.

Az ünnepség befejező részében a PULS ének és táncegyüttes lépett fel (...) Ezen együttes fellépése után az ünnepség befejeződött, habár dolgozóink gondolataiban 1975. május 9-ig fog uralkodni az arra az időszakra történő megemlékezés, amikor is elkezdődött az újkori történelem dicső időszaka. Az az időszak, amelyik már nem jellemezhető a munkanélküliséggel, éhínséggel és háborúval, de amelyiken aranyfonálként húzódik végig dolgozóinknak s szép jelenért és a még szebb holnapért kifejtett igyekezete...

(*Gömöri Hajnal* 1975. január 30., 1)

Kurimszky József:

Elesett katonák

Elesett hősokeket nem ünnepelünk,
haláluk ideje nem ünnep nekünk,
de gyászoljuk őket mi akik élünk,
mert életüket adták oda értünk.

Szabad jövőért, s hazáért harcoltak,
ők a mi hőseink, a hősi halottak,
vértanúk ők, akiket siratunk,
boruljon virágba véres sírhantjuk!

Virágos mezők vérmezőkké váltak
örült a halál a bő aratásnak,
vágta az életet, vágta a rendet,
fente a kaszáját, kaszált, s temetett.

Fiatál életek dőltek a sírba,
amikor élet-halál harcát vívta
elszántan az ifjúság színe-java,
hogyan szabad legyen a nép és a haza.

Ők nem támadnak fel sírjaikból soha,
be vannak zárva földi koporsóba,
feltámadt a hon, mely el volt temetve,
édenkertté vált a temető kertje.

S akiket idegen kergetett a harcba,
s ott maradt a véres mezőn halva,
háborús uszítók áldozatai,
akikért nem akartak ők meghalni.

Árokba dőltek idegen parancsra,
jött-ment idegen halálba zavarta -
kik elnémultak, nevük legyen áldott
vérrel váltották meg a rabvilágot.

Nem ünnepeljük, de gyászoljuk őket,
szabadságharcban valamennyi hős lett,
fölöttük felkelt a szabadság napja,
mely fényt hullat az élők soraira.

(*Gömöri Hajnal* 1980. május 8. 2. p.)

Rozsnyó megemlékezett a NOSZF évfordulójáról

Rozsnyó – (jj) – Ez év november 6-án járási városunk is megemlékezett a világtörténelem jelentős határkövéről – a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról és annak 63. évfordulójáról. A Bányászok terén lévő emlékmű megkoszorúzása után a város polgárainak ünnepi gyűlésére került sor a partizán moziban, ahol Arpád Koreň elvtárs a CSSZBSZ JB elnöke nyitotta meg az ünnepséget. RSDr. Ondrej Kováč elvtárs beszédében hangsúlyozva volt a szovjet ember akarata szocialista forradalom útján eltávolítani – megszüntetni az átélt cári uralmat és új alapokra építeni az új társadalmat (...) A szovjet vendégek üdvözlése után Ondrej Kliment elvtárs, a CSSZBSZ JB titkára elolvasta azt a rezolúciót, amely a Szovjetunió pozsonyi Főkonzulátusára volt küldve járásunk polgárainak forró üdvözléseként a szovjet nép számára...

(Gömöri Hajnal 1980. november 14., 1)

A város felszabadulásának ünnepségei

...Rozsnyó város felszabadulásának 36. évfordulójának alkalmából ünnepségeket rendeztek a városi szervek, amelyek koszorúzással kezdődtek a Bányászok terén. Ezt ünnepi gyűlés követte a rozsnyói VNB nagytermében, amelyen a város és a járás szerveinek képviselői vettek részt. Milan Elexa elvtárs, az SZLKP JB elnöke tartott ünnepi beszédet. Kiemelte azt a valóságot, hogy nemzeteink soha sem felejtik el azt, hogy kinek köszönhetik a fasiszta járom alól való felszabadulásukat. A felszabadulás óta Rozsnyó a felismerhetetlenségig megváltozott. Új lakótelepek, üzemek és iskolák emelkedtek a magasba. Már a lakosság 82 százaléka a felszabadulás után épített lakásokban lakik. A hetedik ötéves tervidőszakra szóló célok. elhatározások impozánsak. Az ünnepi beszéd után a felszabadító Szovjet Hadsereg képviselője köszöntötte a város polgárait, akit az ünnepség résztvevői hosszantartó tapssal fogadtak. Befejezésül ünnepi műsor következett, amely a rozsnyói Egészségügyi Szakközépiskola tanárai és tanuló lányai érdeme. Rendkívül értékes irodalmi műsorról volt szó az iskola kiváló énekkarának kíséretével.

(Gömöri Hajnal 1981. február 5., 1)

Gömöri Hajnal 1982. május 14., 1.

Gömöri Hajnal 1989. január 27., 1.

Ünnepeltek a pionírok

A közelmúltban a rozsnyói és a rócei főteret a kék ingesek és a vörös nyakkendők sokasága tette színeesebbé. Az iskolák úttörői és a SZISZ egységes pionírszervezete megalakulásának 32. évfordulója alkalmából ünnepi csapatgyűlésen jöttek össze.

Tóth partizán emlékművénél a fanfárok hangjával és a zászlóvivők felvonulásával kezdődött a pionír- és szikraavatással egybekötött ünnepi gyűlés. Václav Žák, a VP és IO igazgatója köszöntötte a vendégeket, Ferdinand Danielt, az SZLKP JB képviselőjét, Katarina Tóbiszovát, a SZISZ JB elnöknőjét, a védnökségi üzemek munkásörtségének képviselőit és az iskolák vezetését. K. Tóbiszová szólt a pionírokhoz és a szikrákhoz, aki röviden értékelte a pionírkollektívák tevékenységének eredményeit és felvázolta az elkövetkező időszak teljesítésre váró feladatait is. Megköszönte a párt és állami szerveknek az ifjúság nevelésénél nyújtott állandó gondoskodást és támogatást. Beszédének utolsó szavait a szikrákhoz címezte, akik nemsokára a pionírok soraiba kerülnek.

Rozsnyón a pionírok száma 270 újdonsült pionírral növekedett, akik a hála és tisztelet jelképeként virágcsokrokat helyeztek Tóth partizán emlékművére. Az ünnepi ebéd után a pionírok a Partizán moziban filmvetítésen vettek részt...

(Gömöri Hajnal 1981. május 15., 2)

A felszabadulás 36. évfordulójának ünnepségei. A barátság stafétájának átadása

Járásunk székhelye 1981. május 7-én emlékezett meg hazánknak a szovjet hadsereg által való felszabadítása 36. évfordulójáról. Az ünnepségeken az SZLKP JB küldöttsége is részt vett Ján Gallo titkár-elvtárs vezetésével.

Az elmúlt évekhez hasonlóan politikai s közéletünk vezető személyiségei ez alkalommal is megkoszorúzták az őrtorony alatti emléktáblát és Tóth partizán mellszobrát. Ezután a staféta fogadásá-

ra került sor, amely a csehszlovák-szovjet barátság jelképe. Ezt a stafétát a már hagyományos Vyšné Nemecké-i találkozón küldöttségünk ez év május 10-én átadta a szovjet elvtársaknak.

Az ünnepségek a VNB nagytermében folytatódtak, ahol Ján Gallo elvtárs az SZLKP vezető titkára és Pavel Juhás elvtárs, a rozsnýói JNB elnöke 150 dolgozónak és kollektívának átadta „A Kszl. Kerület fejlesztésében szerzett érdemekért” és „A rozsnýói járás fejlesztésében szerzett érdemekért” kitüntetések.

(Gömöri Hajnal 1981. május 15., 1)

Ünnepi gyűlés Rozsnýon. Harminchét szabad esztendő

Rozsnýo - rk - A járási város felszabadulása 37. évfordulójának alkalmából ez év január 21-én az egyes üzemek, intézmények és iskolák dolgozóinak és diákjainak ünnepi gyűlésére került sor a Bányászok terén.

A járás és a város politikai és közéleti személyiségei, valamint a szovjet hadsereg képviselői a második világháborúban elesett hősök emlékére most elsőként helyezték el koszorúikat a felszabadulási emlékműhöz, mely az elmúlt esztendő végén volt leleplezve a NOSZF 64. évfordulója tiszteletére. A kegyeletos aktus után a KTK termében folytatódott az ünnepi nagyülés...

(Gömöri Hajnal 1982. január 28., 1)

Ünnepi megemlékezés

Rozsnýo - (he) - Ünnepi nagygyűlésen emlékeztek meg 1982. augusztus 26-án a Szlovák Nemzeti Felkelés 38. évfordulójáról Rozsnýo dolgozói. A járási és városi pártbizottság, valamint a járási és városi nemzeti bizottság képviselői a Bányászok terén lévő felszabadulási emlékmű elé elhelyezett virágcsokrokkal adóztak a Felkelésben elesett hősök emlékének. Ezt követően a Partizán moziban folytatódott az ünnepség, ahol Elexa elvtárs, a városi pártbizottság elnöke tartott ünnepi beszédet.

Az ünnepség résztvevői a Szovjetunió bratislavai Főkonzulátusának küldött köszönőlevelében támogatták a Szovjetunió békepolitikáját és elítélték az Egyesült Államok lázas fegyverkezését. A köszönőlevelet Boško elvtárs olvasta fel.

Az ünnepség kulturális részében a Találkozás című szlovák filmet láthatta a közönség.

(Gömöri Hajnal 1982. szeptember 2., 1)

A felszabadulás 38. évfordulójának ünnepségei

Rozsnýo - mh - Ez év január 20-án valósultak meg Rozsnýon a város felszabadulása 38. évfordulójának ünnepségei. A párt és állami szervek képviselői a hála jeléül koszorúkat helyeztek el a Bányászok terén lévő felszabadulási emlékműhöz.

Ezt követően a Városházán ünnepi nagygyűlést tartottak, amelyen Milan Elexa, az SZLKP VB elnöke mondott ünnepi beszédet külön kihangsúlyozva benne a tartós békéért folyó harc gondolatát az egész világon.

A dolgozók és a diákok ünnepi gyűlésről köszöntőt küldtek a szovjet népnek. A sokrétű - színes kultúrműsor méltó befejezése volt a felszabadulási ünnepségeknek.

(Gömöri Hajnal 1983. január 28., 1)

Felszabadulási ünnepségek

Rozsnýo - jj - Ez év május 5-én Rozsnýon a Bányászok terén valósultak meg a felszabadulás 38. évfordulójának ünnepségei, amelyeket a felszabadulási emlékmű megkoszorúzása után Ondrej Miškovič, az SZSZK NF JB titkára nyitotta meg. A város polgárain és diákjain kívül P.A. Kirilenko szovjet vendéget is szívélyesen üdvözölt az ünnepségeken. Ünnepi beszédében Pavel Juhás elvtárs, a Rozsnýói JNB elnöke kiemelte a társadalmunknak a harmincnyolc szabad esztendő alatt végbemenő minőségi és mennyiségi változásait. Ezért a valóságért a köszönet és a hála szavai illetik meg a dicső szovjet hadsereget és a Szovjetunió népét. Beszédének további részében dolgozó szocialista munkabrigádok jelentős munkaigyekezetét méltatta. Kirilenko elvtárs köszöntője után Vavrek elvtárs szólt a jelenlévőkhöz,

az érdekes párttagok nevében. Ezen ünnepi alkalomból a járás érdekes dolgozóinak méltatására is sor került. „A kszl. [keletszlovákiai - a szerző megjegyzése] kerület fejlesztésében szerzett érdemekért” kitüntetés volt adományozva Ondrej Krajecnek a Rozsnyói Erdészeti Üzemből. További 26 egyén és kollektíva „A rozsnyói járás fejlesztésében szerzett érdemekért” kitüntetést vehette át. Ezen kívül 36 egyén emlékfényképet kapott a Tisztelet galériája⁶⁵² számára 1983-ra. A kitüntetéseket és elismeréseket Ján Gallo, az SZLKP JB vezető titkára adta át a járás további vezető személyiségeivel.

(*Gömöri Hajnal* 1983. május 13., 1)

A Kárpáti-dukai hadművelet 44. évfordulója tiszteletére járásunk fegyveres erőinek és a Nemzeti Front társadalmi szervezeteinek képviselői a rozsnyói (Rožňava) Bányász-téren virágcsokrokat helyeztek a felszabadulási emlékműhöz.

(*Gömöri Hajnal* 1988. október 21., 1)

A noszf ünnepsége

Jársunk dolgozói és fiataljai megemlékeztek a nagy októberi szocialista forradalomról, amely 72 évvel ezelőtt új korszakot nyitott a világtörténelemben. Az 1989. november 6-án a Bányász-téren megtartott ünnepi nagygyűlésen jelen volt a járási pártbizottság, a jnb és az SZSZK NF JB küldöttsége Ján Galonak, az SZLKP JB vezető titkárának vezetésével, valamint a városi szervek küldöttsége is. Ünnepi beszédet Július Lőrincz, az SZLKP JB titkára intézett az egybegyűltekhöz.

Az ünnepi gyűléssel s csehszlovák-szovjet barátsági hónap is megkezdődött.

(*Gömöri Hajnal* 1989. november 10., 1)

A felszabadás évfordulója

Rozsnyó - aj - Jársunk lakossága megünnepelte Csehszlovákia felszabadításának 45. évfordulóját és a győzelem napját. A felszabadulás 45. évfordulójának előestéjén Rozsnyón koszorúzási ünnepséget tartottak, a város és a társadalmi szervezetek képviselői így tisztelegtek azok emléke előtt, akik a II. világháborúban életüket áldozták a szabadságunkért. Jársunk legtöbb községében megemlékeztek hazánk fasizmus alóli felszabadításának 45. évfordulójáról, az évforduló előestéjén tábortűzet is gyújtottak a II. világháborúban elesettek emlékére.

(*Gömöri Hajnal* 1990. május 18., 1)

Kmotrik Péter: Mozgolódnak a partizánok

Felszabadítók emlékműve – így nevezik a (...) rozsnyói szoborcsoportot, amely jelenleg a rozsnyói szaktanintézet épülete előtti parkot díszíti. A szobrot Csehszlovákia fasizmus alóli felszabadításának emlékére állították fel Rozsnyón, még a szocializmus idején. A partizánok szobrát akkor a város főterén helyezték el Andrassy Franciska grófnő emlékművének helyén. A krasznahorkai vár utolsó tulajdonosa, Andrassy Dénes gróf nejének, a környék egykori jótevőjének szobrát pedig hosszú évekre eltávolították a városból. A bársonyos forradalom után azonban a város önkormányzata úgy döntött, hogy a térre mégiscsak jobban illik a grófnő emlékműve (...) A felszabadítók pedig már az említett parkban kerültek elhelyezésre. Azóta rendszeresen ott koszorúzzák meg az emlékművet a második világégés befejezéséről megemlékező polgárok.

Az elmúlt hetekben egy beadványt juttatott el a Rozsnyói Városi Hivatalhoz az Antifasiszta Harcosok Szövetségének járási és városi szervezete, amelyben arra kéri az önkormányzatot, hogy helyezze át a Felszabadítók emlékművét egy forgalmasabb helyre, a helyi szolgáltatások háza elé, s a partizánok új „otthonának” nevét vagy Felszabadítók terére, vagy pedig Szabadság térre kereszteljék át. A kéréssel a rozsnyói városatyák foglalkoztak az önkormányzat képviselőtestületi ülésén, ahol elutasították a kezdeményezést.

652 „Galéria najlepších”. Ezeknek a személyeknek a fényképei a város területén nyilvános helyen külön ebből a célból felállított vitrinekbe kerültek egy évre, majd a következő évben az újabb kitüntetett személyek fényképei váltották fel őket. Ez a gyakorlat Szlovákia-szerte elterjedt volt a járási székhelyeken és nagyobb üzemeknél, szövetkezeteknél stb. is.

Talán egy kompromisszumos megoldás mégis akadna a szövetség tagjainak kielégítésére. Ha a Felszabadítók emlékművének nevét átkeresztelnék Szabadság szoborra, a parknak pedig a Hősök tere nevet adnák, s mindezt feltüntetnék a járás turisztikai látványosságainak jegyzékében, tán a park forgalma is jelentősen megugrana...

(*Új Szó* 2000. június 15., 20)

Földrajzi mutató

Abara (Oborín) 120
Abaújszina (Seňa) 54
Agárd (Magyarország) 94, 320
Ajnácskő (Hajnáčka) 343
Alsószecse (Dolná Seč) 293
Alsószelei (Dolné Saliby) 87, 103, 148, 152, 233, 234, 237
Alsótőkés (Nižný Klátov) 54
Amerikai Egyesült Államok 26, 111, 171, 243
Andód (Andovce) 221, 321
Apácaszakállas (Opatovský Sokolec) 178
Aranyida (Zlatá Idka) 54
Argentína 26, 96
Ausztria 9, 26, 57, 100, 128, 136, 171, 225, 273, 275, 348, 367

Bagota (Bohatá) 139
Bajcs (Bajč) 63, 135, 301
Bajta (Bajtava) 141, 142,
Baka (Baka) 69, 197, 278
Bakabánya (Pukanec) 343
Balassagyarmat (Magyarország) 94
Balatonlelle (Magyarország) 200
Balatonszepezd (Magyarország) 55
Balatonvilágos (Magyarország) 94
Bárca (Barca) 54
Barsbaracska (Bardoňovo) 93, 109, 196, 217
Barsbese (Beša) 93, 94
Barsendréd (Ondrejovce) 93
Barssáró (Šarovce) 221
Bártfa (Bardejov) 137
Bátorfalu (Bátorová) 18, 19
Bátorkeszi (Bátorové Kosihy) 119, 252, 282, 286, 344, 345, 347, 348
Bécs (Ausztria) 26, 27, 31, 35, 56, 203, 274, 276
Benkepatony (Horná Potôň) 67, 204, 280, 281, 310
Bény (Bíňa) 239
Beretke (Bretka) 238
Berzéte (Brzotín) 112, 123
Besztercebánya (Banská Bystrica) 18, 23, 96, 132, 137, 163, 175, 292, 355
Biste (Byšta) 55, 321
Bodak (Bodíky) 69
Bódvavavendégi (Host'ovce) 99
Bolyk (Boľkovce) 120
Borfő (Brhlovce) 295
Bős (Gabčíkovo) 69, 77, 123, 177, 205
Brassó (Románia) 29, 48
Brezsnóbánya (Brezno) 39
Búcs (Búč) 22, 43, 101, 121, 179, 229, 356
Budakalász (Magyarország) 43
Budapest 15, 17, 22, 27, 29, 37, 39, 40, 44, 81, 88, 90, 100, 153, 156, 164, 165, 168. 169, 170, 171, 172, 227
Buffalo (USA) 170-171
Buzita (Buzica) 169, 238

Cífer (Cífer) 194

Csákány (Čakany) 311

Csallóközarányos (Zlatná na Ostrove) 68, 102, 119, 140, 216, 239, 282, 283, 284, 285, 345

Csallóközpüspöki → Pozsonypüspöki

Csata (Čata) 121, 160, 161, 360-361

Csécs (Čečejevce) 84, 118, 242, 343

Csicsó (Čičov) 69, 121, 141, 178-179, 205, 229

Csiffár (Čifáre) 78, 193, 236

Csiliznyárad (Ňárad) 69

Csolnok (Magyarország) 52

Csölle (Rovinka) 297

Csölösztő (Čilistov) 198

Csucsom (Čučma) 121, 383

Csurgó (Magyarország) 52

Deáki (Diakovce) 91, 118, 119, 221, 299

Dél-Komárom (Magyarország) 54, 131, 160, 342

Dénesd (Dunajská Lužná) 161, 163, 196, 212, 231, 297, 307, 308

Deregnyő (Drahňov) 217

Dernő (Dnava) 344

Diósd (Magyarország) 94

Diószeg (Sládkovičovo) 87, 103, 109, 228-229, 350

Dobsina (Dobšiná) 293

Drégelypalánk (Magyarország) 82-83

Drezda (Németország) 128

Dukla, Duklai-hágó 96

Dunajánosháza (Janovce) 99

Dunakeszi (Magyarország) 94

Dunamocs (Moča) 184, 282, 346

Dunaradvány (Radvaň nad Dunajom) 121, 237, 286

Dunaszerdahely (Dunajská Streda) 69, 86, 128, 132-135, 152-153, 155, 161, 164, 229, 278, 350, 354, 358, 361-362

Dunaújfalú (Nová Dedinka) 179

Ebed (Obid) 193, 204, 218

Eger (Magyarország) 52, 88

Enyicke (Haniska pri Košiciach) 54, 195

Érsekújvár (Nové Zámky) 61-64, 69, 79, 82, 84, 85, 90, 99, 108, 119, 125, 127, 132, 134-137, 143-144, 146-147, 155, 172-173, 221, 227-229, 299, 303, 305, 313-319, 342, 352-353

Esztergom (Magyarország) 94

Felbár (Horný Bar) 69

Felsőszecse (Horná Seč) 179, 240

Felsőszeli (Horné Saliby) 120

Felsőzellő (Veľké Zlievce) 94

Fűr (Rúbaň) 204

Gadóc (Hadovce) 187

Galánta (Galanta) 152, 197

Garamdamásd (Hronovce) 341

Garamkálna (Kálna nad Hronom) 99, 113, 144, 177, 178, 343, 349, 350

Garamnémeti (Nemecká) 16

Garamvezekény (Vozokany nad Hronom) 354, 341

Gelle (Holice na Ostrove) 236, 278-280

Gelleszél → Gelle

Gercsely (Hrčel') 78, 89

Gesztete (Hostice) 93

Gice (Hucín) 111

Göd (Magyarország) 94

Guszona (Husiná) 205

Gúta (Kolárovo) 68–69, 73, 132, 185, 194–195, 228, 237

Gútor (Hamuliakovo) 31, 69, 71, 143, 228, 306–308

Gyerk (Hrkovce) 202–203

Győr (Magyarország) 89, 94, 151, 164

Gyulafehérvár (Románia) 18, 136, 180

Hárskút (Lipovník) 120, 235

Hatvan (Magyarország) 15, 225

Hetény (Chotín) 218, 344–346, 355

Hidaskürt (Mostová) 185

Hontfüzesgyarmat (Hontianska Vrbica) 92–93, 95, 118, 346

Hosszúszó (Dlhá Ves) 121

Hubó (Hubovo) 120

Igló (Spišská Nová Ves) 39–40, 325, 327

Ipolykeszi (Kosiň nad Ipľom) 109

Ipolynyék (Vinica) 102, 186, 239

Ipolypásztó (Pastovce) 238

Ipolyság (Šahy) 18, 96, 140, 154, 156, 158, 229

Ipolyszakállos (Ipeľský Sokolec) 123, 229, 339

Ipolyszalka (Salka) 147, 154, 186, 190, 203, 207, 231

Ipolyvarbó (Vrbovka) 189

Ipolyvisk (Vyškovce nad Ipľom) 187, 311

Izrael 133, 137, 143, 145, 166, 305, 358, 360

Izsa (Iža) 102, 185, 238

Jányok (Janíky) 192, 208, 209, 228

Jarok (Jarok) 166

Jásztelek (Magyarország) 164

Jeruzsálem (Izrael) 133, 135

Jóka (Jelka) 109

Jólész (Jovice) 112, 118

Kálna → Garamkálna

Kamenyec-Podolszkij (Ukrajna) 170, 131, 170

Kamocsa (Komoča) 70, 340

Kassa (Košice) 25, 45, 47–48, 57, 60–61, 65, 86, 89, 97–100, 134, 137, 155, 166–179, 181, 187, 201–202, 229, 261–262, 273–276

Kecső (Kečovo) 110, 114

Kéménd (Kamenín) 94, 99, 101, 204, 336

Kerekgede (Hodejovce) 292

Keszegfalva (Kameničná) 54, 77, 194, 228–229, 237, 301

Kéty (Ket') 141

Királyhalmec (Kráľovský Chlmec) 124, 125, 188, 195, 312–313, 315–319, 353–354

Királyrév (Kráľov Brod) 67–68

Kiskálna (Kálna nad Hronom, Kálnica) 177–178, 349

Kislég (Lehnice, Malý Lég) 217

Kismúlyad (Trebelovce - Muľka) 235

Kispaka (Malá Paka) 69, 198, 215
 Kolon (Kolíňany) 195
 Kolozsvár (Románia) 41–44
 Komaróc (Komárovce) 121, 187
 Komárom (Komárno) 16, 22, 37–38, 43, 46, 54–55, 62, 84, 98–100, 103, 107, 123–124, 131–132, 136–140, 143–144, 147, 152–153, 156, 160, 163, 178, 184–186, 187, 193, 228, 262, 264, 281–287, 337, 342, 343, 348, 350–351, 357–359
 Komáromfűss (Trávník) 204, 213
 Komáromszemere (Semerovce) 139–140
 Komáromszentpéter (Svätý Peter) 139
 Komját (Komjatice) 314–315
 Köbölkút (Gbelce) 62–63, 122, 123, 195, 229, 281
 Kőhídygarmat (Kamenný Most) 108, 189
 Körmend (Magyarország) 94
 Körtvélyes (Hrušov) 236
 Kővágóörs (Magyarország) 56
 Krasznahorkaváralja (Krásnohorské Podhradie) 235–236
 Kremnička 175
 Kuntapolca (Kunová Teplica) 216, 229
 Kürt (Strekov) 160, 237, 344–345

 Lakszakállas (Sokolce) 102
 Lamacs (Lamač) 194
 Lapásgyarmat (Golianovo) 200–201
 Lekér (Hronovce) 341
 Leléd (Leľa) 109
 Léva (Levice) 69, 78, 84, 88–91, 103, 108, 146, 148, 216–231, 242, 293–295, 343
 Lice (Licince) 111
 Losonc (Lučenec) 35–37, 40, 44, 103, 136, 153, 226–227, 269–270
 Lucska (Lúčka) 94
 Lutila (Lutila) 163

 Málas (Málaš) 22
 Marcelháza (Marcelová) 207
 Máriatölgyes (Dubnica nad Váhom) 129, 163
 Maroslele (Magyarország) 56
 Martos (Martovce) 139, 151
 Medve (Medveďovo) 192, 195
 Megyeres (Čalovec) 72, 141, 228
 Misérd (Nové Košariská) 196
 Modor (Modra) 204
 Monte San Michele (Olaszország) 25
 Moraván (Moravany nad Váhom) 16
 Mosonmagyaróvár (Magyarország) 200

 Nagybalog (Veľký Blh) 100
 Nagybecskerek (Zrenjanin, Szerbia) 46, 262–264
 Nagycétény (Veľký Cetín) 229
 Nagycsalomja (Veľká Čalomja) 237
 Nagygéres (Veľký Horeš) 92, 309–310
 Nagykanizsa (Magyarország) 88
 Nagykapos (Veľké Kapušany) 65, 109, 116–117, 229
 Nagykeszi (Veľké Kosihy) 218, 239, 345
 Nagylég (Lehnice) 217
 Nagymad (Mad) 188

Nagymagyar (Zlaté Klasy) 133, 139, 201
 Nagymaros (Magyarország) 94
 Nagymegyer (Veľký Meder) 16, 70, 120–121, 144–145, 218, 229, 360
 Nagysalló (Tekovské Lužany) 146, 240
 Nagysurány (Šurany) 79–80, 90, 229, 314–315
 Nagyszeben (Románia) 28, 257–258
 Nagyszelmenc (Veľké Slemence) 239–240
 Nagytapolcsány (Topoľčany) 203–204
 Nagytárkány (Veľké Trakany) 82, 141, 148, 221, 319–320
 Nagytétény (Magyarország) 94
 Nagyvárad (Románia) 25
 Nána (Nána) 61, 174
 Naprágy (Neporadza) 217
 Naszvad (Nesvady) 190
 Negyed (Neded) 229, 237
 Nemeskosút (Košúty) 194
 Nemesócsa (Zemianska Olča) 71, 141, 228, 287–292
 Nemesradnót (Radnovce) 149–151

 Nyárasd (Topoľníky) 108, 160, 162–163
 Nyékvárkony (Vrakúň) 339

 Nyitra (Nitra) 19, 35, 45–46, 59, 137, 174, 183, 225, 262, 276
 Nyitracehi (Čechynce) 193
 Nyitraegerszeg (Jelšovce) 188
 Nyitraivánka (Ivanka pri Nitre) 183, 210

 Óbars (Starý Tekov) 351
 Óbást (Stará Bašta) 204
 Ógyalla (Hurbanovo) 139, 187–188
 Oroszka (Pohronský Ruskov) 16, 341–342
 Osgyán (Ožďany) 103, 238
 Ózd (Magyarország) 324, 328, 331

 Padány (Padáň) 339
 Palást (Plášťovce) 93–94
 Páloznak (Magyarország) 56
 Párkány (Štúrovo) 7, 62, 64–66, 98, 141, 156–157, 174, 347
 Pécs (Magyarország) 89, 163
 Pelsőc (Plešivec) 77, 97, 106, 140–142, 229, 292, 364
 Perbenyik (Pribeník) 148, 217
 Perbete (Pribeta) 135, 144, 178, 218, 344–345
 Pobedény (Pobedín) 224
 Poprád (Poprad) 137, 147
 Pozba (Pozba) 143–144
 Pozsony (Bratislava) 1, 5–16, 26, 28–31, 41, 52, 59–60, 68, 96–98, 118, 128, 136, 159, 165, 173, 194, 197–199, 207, 228, 233, 259, 270–273, 296, 306, 343, 359
 Pozsonycsákány → Csákány
 Pozsonyeperjes (Jahodná) 229
 Pozsonyligetfalu (Bratislava – Petržalka) 137
 Pozsonypüspöki (Podunajské Biskupice) 76, 204, 295–299
 Pöstyén (Piešťany) 14, 16, 30, 31–34, 45–46, 52, 182–183, 202, 219–220, 222–226, 231
 Prága (Praha, Csehország) 130
 Püspöki → Pozsonypüspöki

Rapp (Rapovce) 110
 Rimaszécs (Rimavská Seč) 149
 Rimaszombat (Rimavská Sobota) 69, 80–81, 149, 152, 165, 184, 216, 227, 229, 321–335
 Románia 44, 51, 136, 275–276
 Rozsnyó (Rožňava) 292, 36–37, 40, 61–62, 79, 83, 97, 103, 108, 110, 115, 142–143, 150, 154, 159, 164–165, 204, 229, 233, 292, 312, 335, 355, 364–400
 Rudna (Rudná) 54, 79, 204

 Saca (Košice – Šaca) 54, 187
 Sajóháza (Nadabula) 61–62, 374
 Sárosfa (Blatná na Ostrove) 194, 196, 211, 228
 Sátorajaujhely (Magyarország) 217, 236
 Somorja (Šamorín) 69, 128, 133, 308
 Sopron (Magyarország) 89
 Stósz (Štós) 239
 Sydney (Ausztrália) 173

 Szalatnya (Slatina) 160, 163
 Szalóc (Slavec) 112–113
 Szap (Sap) 69
 Szarajevó (Bosznia-Hercegovina) 17, 328
 Szeged (Magyarország) 28, 41, 89
 Székesfehérvár (Magyarország) 28, 41, 89, 90, 228
 Szekszárd (Magyarország) 53, 216
 Szelincs (Zeleneč) 202–203
 Szenc (Senec) 93, 104, 117–118, 242
 Szentmihályfa (Michal na Ostrove) 281, 309–310
 Szepsi (Moldava nad Bodvou) 169, 203, 229
 Szilvásvár (Magyarország) 42–43
 Szímő (Zemné) 190

 Taksonyfalva (Matúškovo) 102
 Tallós (Tomašíkovo) 220, 237
 Tapolyhanusfalva (Hanušovce nad Topľou) 163
 Tardoskedd (Tvrdošovce) 84–85, 90, 139, 183
 Temesvár (Románia) 51
 Tesmag (Tešmák) 206
 Tild (Telince) 78
 Torcs (Nová Lipnica) 196
 Tornalja (Tornaľa) 15, 68, 99, 106
 Tornóc → Vágtornóc
 Tósnyárasd (Topoľnica) 185, 188
 Tótmegyer (Palárikovo) 85, 90
 Törökország 26
 Trencsén (Trenčín) 24–25, 34, 58–59, 219, 264–269
 Trencsénteplic (Trenčianske Teplice) 227

 Udvard (Dvory nad Žitavou) 62, 69, 108, 190, 194, 228, 233–234, 300–306
 Újgyalla (Dulovce) 189
 Ukrajna 131, 170, 191
 Úszor (Kvetoslavov) 234, 236
 Uzsok (Ukrajna) 51–52

 Vác (Magyarország) 94
 Vága (Váhovce) 61, 71, 84, 91, 103, 239, 242, 341, 70

Vágfarkasd (Vlčany) 75, 91, 94, 96, 236
Vághosszúfalu (Dlhá nad Váhom) 70, 102, 190, 228, 299–300
Vágkirályfa (Kráľová nad Váhom) 94, 179, 299
Vágsellye (Šaľa) 70, 82, 84, 92, 194, 299
Vágtornóc (Trnovec nad Váhom) 299
Vágtölgyes (Dubnica nad Váhom) 159, 163
Vámosladány (Mýtne Ludany) 90, 293
Várgede (Hodejov) 281
Várhosszúrét (Krásnohorská Dlhá Lúka) 123, 229, 238, 312
Vásárút (Trhová Hradská) 160, 162–163
Verekye (Bratislava – Vrakúň) 233, 297
Veszprém (Magyarország) 88
Vilke (Veľká nad Ipľom) 238
Visintini (Olaszország) 202
Vők (Vlky) 74, 190

Zalaegerszeg (Magyarország) 164
Zalalövő (Magyarország) 54
Zamárdi (Magyarország) 200
Zayugróc (Uhrovec) 19, 51
Zebegény (Magyarország) 94
Zobor (Zohor) 183
Zólyom (Zvolen) 96, 163, 174

Zselíz (Želiezovce) 200, 221
Zsigárd (Žihárec) 221
Zsitvabesenyő (Bešeňov) 190, 221
Zsitvató (Žitava) 98, 115

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4.
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ
Fórum inštitút pre výskum menšín – Výskumné centrum európskej etnológie
P.O.Box 154
945 01 Komárno 1.

L. Juhász Ilona
Neveitek e márványlapon...
A háború jelei

Első kiadás
Felelős kiadó: Tóth Károly
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Nyomta: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010

L. Juhász Ilona
Mená Vaše na tejto tabuli...
Znaky vojny

Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2010

ISBN: 978-80-89249-48-0

Kötetünk Dél-Szlovákia zömében magyarul lakta vidékein ma is megtalálható vagy egykor létezett olyan emlékjeleket mutatja be, amelyek közvetlenül vagy közvetve kötődnek az első és második világháborúhoz, s abból a célból állítottak, hogy e két világégés során életüket vesztett személyek emlékét – az elesett katonák és polgári áldozatokét egyaránt – megőrizzék. A háborúk jelei kategóriájába értendőek a különféle emlékművek, emléktáblák, továbbá a szakrális kisemlékek közé sorolható emlékjelek (keresztek, feszületek, szentek szobrai, haranglábak, harangok, kápolnák stb.), kopjafák/emlékoszlopok, illetve a háború áldozatainak sírjelei. E sokrétű emlékcsoport bemutatására a szerző egyrészt saját terepkutatásai, másrészt a korabeli helyi, regionális és országos sajtó áttanulmányozása során nyert adatokra támaszkodva vállalkozott. A gazdag dokumentumgyűjtemény a téma iránt érdeklődő laikus és szakmabéli olvasó érdeklődésére is számot tarthat.

L. Juhász Ilona, etnológus, a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja tudományos munkatársa. Szakmai érdeklődése a temetők, valamint a különféle nemzeti szimbólumok etnológiai vizsgálatára irányul. Tanulmányai hazai és külföldi szaklapokban jelennek meg magyar, szlovák és német nyelven. Öt önálló kötetben adta közre a szlovákiai magyarok néprajzi bibliográfiáját. További önálló kötetei: *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Komárom–Dunaszerdahely: Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó 2002; „*Fába róva, földbe ütvé...*” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó 2005.

A *Jelek a térben* sorozat azoknak a valós vagy virtuális jeleknek, jelrendszereknek a bemutatására vállalkozik, amelyek a magyarok múltbeli és mai létét dokumentálják Szlovákiában.

A sorozatban eddig megjelent:

1. L. Juhász Ilona–Liszka József: *Szakrális kisemlékeink – Malé sakrálne pamiatky – Sakrale Kleindenkmäler*. Somorja, 2006.
2. Liszka József (szerk.): *Nyitra vidéki népballadák (Arany A. László hagyatékából)*. Somorja, 2009.

ISBN 978-80-89249-48-0

